

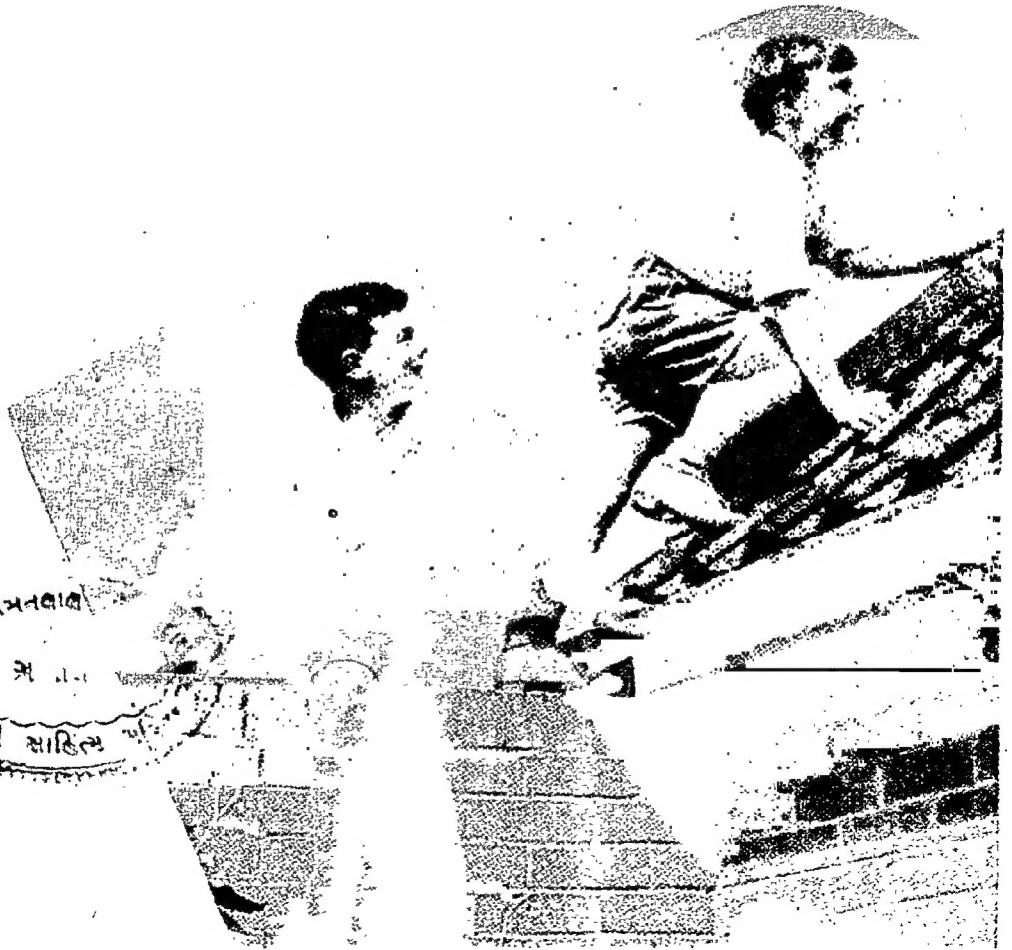
આત્મ સાવરચવા

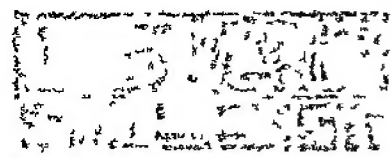
વર્ષ ૩૬ • અંક ૧
સંખ્યા અંક
૪૨૧

એપ્રિલ ૧૯૬૫

તારી : ૬/૪/૬૫
સંપાદક : જીવનનાથ પારમાર

જીવનનાથ
સાહિત્ય

સાવિત્રી સલાજી : ૩. ૩/૫૦ વિદેશમાં : શિ. ૧૫.
 ૭૧૧૧૧ સામદ્ સલાજી : ૩. ૩૭/૫૦ વિદેશમાં : શિ. ૬૫.

અમદાવાદમાં ૩૭૩ સલાજી ભરવાનું અને મ. ઓ. શ્રી મોકલવાનું મુખ્ય રથણ :

ઊર્મિ-નવરથના કાર્યાલય

જાહેરના નામિત્તે મધ્ય પ્રાચલેટ નિમિત્તે - ૧૪, ફર્નિચર ગ્રામ - ગાંધીરોડ - અમદાવાદ, ૧

— આ ઉપરાંત નીચેનાં રથજોએ પણ સલાજી ભરી શકાય છે :—

- ૧ એન એમ નિવારી પ્રા લિ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
- ૨ નાર. આન. ટ્રેડની કંપની, કેશવભાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
- ૩ એન એમ કમ્પરની કંપની, ૧૪૦ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
- ૪ આરોગ્યભાગ, અમુળ મેન્જન, વિન્સેન્ટ રોડ, માટુંગા, મુંબઈ, ૧૯.
- ૫ વિનય સ્ટોર્સ, ૩૮૧/એ, કાલબાદેની રોડ, ૩૯૦ આજે, નગેનમવાડી, મુંબઈ, ૨
- ૬ ઈન્ટરનેશનલ બુક હાઉસ, ૬ એશ ટેન, મ. ગાંધીરોડ, મુંબઈ, ૧
- ૭ મિર્સવ એજન્સીઝ, ૧૦૮ ડેબ મેમ્બર સ્ટ્રીટ, ખાંભે આજે, મુંબઈ, ૨.
- ૮ લોડ નિલાય કાર્યાલય, નિલ્લા કોર્ટ - સ્કો, ભાવનગર, ૧.
- ૯ નાલિય ભંડાર, ૧૪, અમરતદલા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા, ૧.
- ૧૦ ગુજરાત ગુનકાર્ય મ. મ મડગ, રાવપુરા, વડોદરા
૧૧. ગુજરાત ગુનકાર્ય મ. મ મડગ, કોમેમ ભવન, રાજમહેલ રોડ, મહેસાણા
૧૨. ગાંધીય નાલિય મોદર, હવાડિયા ચક્રા, મસ્ત.
- ૧૩ બાબુભાઈ પ્રેમશંકર વિચેરી, ગંજ બાગ, પાટણ
- ૧૪ વિજય નેશનલ, લેમન રોડ, આ ૧
- ૧૫ નવપુરા ગુનકાર્ય ભંડાર, રાજકોટ.
- ૧૬ નાલિય મિત્રાપ, ડો. યાજ્ઞિક રમેશ, રાજકોટ, ૧.
- ૧૭ ગો. ગુ. ૨૦ બુક મજલ્યા, પો. બો. નં. ૭૬૬, કંપાલા. (ગુજાન્ડા-પૂ. આક્રિતા)
૧૮. મનન બુક મેન્જ. પો. બો. નં ૧૨૭૮, દારે મનમ (ટી ટી - પૂ. આક્રિતા)
- ૧૯ ગુનાકોટ મનન એન વિ. પો. બો. ૮૦૮, ડિમુટ (કેન્યા-પૂ. આક્રિતા)
- ૨૦ કે. ગી. ગાચાર એન મનમ, પો. બો. નં. ૨૪૨, મિલ (ગુજાન્ડા પૂ. આક્રિતા)
- ૨૧ મનન નવમાનક મડલ હેમનુઃ ભવન, પો. બો. નં ૧૨૭૭, મોખાસા (કેન્યા પૂ.)
- ૨૨ નવકે પો. રવામી. પો. બો. નં ૨૬૧ મોખાસા (કેન્યા પૂ. આક્રિતા)

અંક ૧ : એપ્રિલ '૬૫
સળંગ અંક ૪૨૧
સમાજમાં સંસ્કાર અને

૧૪૨૬૭

‘ભિમિ’ : વર્ષ ૩૬

‘નવરચના’ : વર્ષ ૩૦

સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

ક્રમ

સૂચના

લેખક	લેખ	પાનું
જા	આંતરિક ખીછડક	૩
‘રાજકંસ’	સમયનાં દીર-નીર	૪
સાને શુરુછ	શુરુ-શિષ્ય	૮
મોહનલાલ પટેલ	પાપ પુણ્યનાં ભાગીદાર	૧૩
ઈશ્વર પેટલીકર	પ્રેમલગ્નની મીમાંસા	૧૬
તિલક	હૃદયની એંધાણી	૧૭
નાનુભાઈ દવે	વિચાર છાંટણાં	૨૦
‘મીનપિયાસી’	‘લ’ આલાવાડ	૨૩
	યેન ઘરાં	૨૩
	દિનરાત	૨૩
	નીલ ગગન	૨૩
દિવ્યકાન્ત ઓઝા	આવ રે વાલમ	૨૩
દેવજી રા. મોહા	પાણીનો દેલો	૨૪
પ્રબોધ	વાગી વને વેણ	૨૪
જેઠાલાલ ત્રિવેદી	અજંતાની નારીને	૨૪
ઈશ્વરભાઈ પટેલ	કૃષિકાવ્ય [૨]	૨૫
‘મીનપિયાસી’	હૃદય-જલ	૩૦
‘વિશ્વમિત્ર’	આદર્શનો કોડ	૩૧
પદ્મકાન્ત ર. શાહ	સામાન્ય જનને સુલભ કૃત્તિમ	
	વસંતપુષ્પોના કાપડની કપાણી	૩૫
તામારા ઝીમાલ	મધ્ય એશિયામાં બીજા ધર્મ	૪૨
જયન્તિકા જયન્ત	શુદ્ધમંગલ	૪૪
	મોડ અને નિરવાય	૪૫
	પ્રજનિનો વારસો	૪૬

- * લવાજમ વરસતું : સાડાસાત ડપિયા વિદેશમાં દશ રૂપિયા (શિ. ૧૫)
- * દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.
- * વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને નવ્યુચારી એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી આદરક થઈ શકાય છે.
- * વી. પી. થી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ આદરક જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે, લવાજમ પૂરું થયાની નોટિસ મળે ત્યારે આ. નં. અને પૂરા સરનામા સાથે કૃપા કરીને મનીઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલો આપવું.
- * નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ પૈસાની ટિકિટો ઓળખી જરૂરી છે મફત અંક મોકલો ને મોકલના નથી.
- * આદરકોએ દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં આ. નં. લખવો ખાસ જરૂરી છે.
- * અગ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવતા જોઈતી ટિકિટો ઓળખી જરૂરી છે. એ સિવાયનાં અગ્વીકૃત લખાણો પર દિવસ પછી રદ કરાય છે.
- * જાહેરખબર માટેનું, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને ઓળખ દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સંસ્કાર :-

‘ભિમિ-નવરચના’

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાયવેટ લિ.,

ગાંધીગાડ : ૬૪, ફર્નાન્ડીઝ બિલ્ડ

અમદાવાદ, ૧

1429

પ્રકાશક : દિપરલાલ મો. દવે અને મુદ્રક : કોનિલાલ દ. શાહા પટેલે માલિક : ભારતી ર લિમિટેડ ૬૫ પ્રાયવેટ લિમિટેડ નવી ગાંધીગાડ, ૬૪, ફર્નાન્ડીઝ બિલ્ડ, અમદાવાદથી પ્રિન્ટ થઈ અને મંગળ મુદ્રાપ્રણય. સંસ્કાર, ૧ મહાવરનાં પાન. તારી : દિપરલાલ મો. દવે અને સંપાદક : જયન્ત પટેલ.

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

નવલકથાઓ		નવલિકા સંગ્રહો	
શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ		શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	
આંખ અને અંજન	૩-૫૦	કંઠપૂતળી	૪-૭૫
શ્રી ઈશ્વર* પેટલીકર		*	
જય-પરાજય	૭-૫૦	શ્રી સારંગ બારોટ	૪-૭૫
ઋણાનુબંધ ભા. ૧-૨	૯-૦૦	*	
શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય		શ્રી વિ. સ. ખાંડેકર	૪-૭૫
વાઘેલાયુગ ગ્રંથાવલિ પુ. ૫	૨૫-૦૦	પારિજાતક	૪-૭૫
ગુજરાત ગ્રંથાવલિ પુ. ૫	૨૫-૦૦	*	
ભલે ઉગા ભાણુ	૧૦-૦૦	શ્રી પ્રા. અરવિંદ ગોખલે	૫-૭૫
શ્રી સારંગ* બારોટ		નિષા	૫-૭૫
સૂર્યમુખી	૧૦-૦૦	શ્રી ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદી	
ચંદ્રગ્રહણ	૧૦-૫૦	ઝેર તો પીધાં નાણી નાણી	(નાટક) ૨-૦૦
શ્રી વિ. સ. ખાંડેકર		*	
યયાતિ ભા. ૧-૨	૧૦-૦૦	શ્રી હવરામ જોષી	
શ્રી ગ. ગ્ય.* માડખોલકર		આનંદ વાર્તાવલિ પુ. ૮	૨૦-૦૦
સ્વપ્નાંતરિતા	૫-૫૦	(સાહસકથા)	
શ્રી વૃંદાવનલાલ વર્મા		*	
મૃગનયની ભા. ૧-૨	૯-૦૦	શ્રી ગિરીશ ગણુગા	
વિશિષ્ટ પ્રકાશનો		જ્ઞાન-વિજ્ઞાન ગ્રંથાવલિ	
		પુ. ૧૨ (વિજ્ઞાનિક કથાઓ)	૭-૫૦
શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ		શ્રી સુંદરજી ગો. ખેડાઈ	
ભારતીય સંસ્કૃતિ	૧૦-૦૦	સુવર્ણમેઘ (વિવેચનો)	૧-૦૦
શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર		શ્રી સચ્ચાંબેન મહેતા	
વિદ્યાનગરના વિશ્વકર્મા	૫-૦૦	અન્નપૂર્ણા (પાકશાસ્ત્ર)	૧૦-૦૦
પ્રસન્ન દામ્પત્ય	૭-૫૦	શ્રી નીરજેન દેસાઈ	
		ભારતીય સમાજમાં સ્ત્રીજીવન	૬-૫૦

સૌ રૂપિયાનાં પુસ્તકો લેનારને પચાસ રૂપિયાનાં પુસ્તકો ભેટ આપતી અમારી તફન નવી જ અભૂતપૂર્વ યોજનાની વિગતવાર માહિતી માટે

— આજે જ સંપર્ક સાધો —

આર. આર. શેઠની કંપની
મિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨.

આર. આર. શેઠની કંપની
ગાંધીરોડ, કુવારા સામે, અમદાવાદ-૧.

આંતરિક પીછેહઠ

કયાં ય પણ વિશ્વાસનું વાતાવરણ જ ન હોય અને આપણે વિશ્વાસની વાતો કરીએ એ કેટલોક વિશ્વાસ જન્માવી શકે ! 'વિશ્વાસે વહાણ ચાલે' અને 'ભરોંસાની ભેંસને પાડી જ આવતરે' જેવી કહેવતો પણ આપણે જાણે હવે ભૂલી જવા લાગ્યાં છીએ. આજે તો નવી અને તદ્દન વિરુદ્ધ કહેવતો થવા લાગી છે : 'સગા ભાઈ પર પણ વિશ્વાસ ન રાખવો' !

માણસનું સુખ અને સંતોષ આજે આલ્યાં ગયાં છે એટલે તેનામાં આ જાતનું વિશ્વાસનું મોટું અને ઘેરું વાદળું આવી જાય તેની ના નથી. વિશ્વાસ ભલે એ ન રાખા શકે કે એનો ભલે કોઈ બીજું વિશ્વાસ ન કરી શકે; પણ વિશ્વાસઘાત કરવાનું તો માણસનું મન શી રીતે શીખી જાય છે એ ક્યારેય સમજી શકાતું નથી.

અસ્થિર વૃત્તિ અને ક્યારેક ન માની શકાય, ન કદપી શકાય એટલી હદ સુધીનો દંભ જ્યારે આપણામાં પ્રવેશી જાય છે ત્યારે જ આપણે કોઈનો વિશ્વાસઘાત કરવા જેટલી હદે જઈ શકીએ છીએ. આપણા ઉપર કોઈએ કંઈ પણ બદલાની આશા વિના વિશ્વાસ મૂક્યો હોય એ જ જ્યારે આપણે સાવ પાયા વિનાનો અને પોલો કરી મૂકીએ ત્યારે જે કરુણતા ઊભી કરી મૂકીએ છીએ એનો આપણને ખ્યાલ સુદાં હોતો નથી. અને આ કરુણતા એકાદ વ્યક્તિને જ સ્પર્શે તો તો જાણે એનો હરખશોક કરવાપણું ન રહે. પણ જ્યારે આખા સમાજને એના છાંટા ઊડે છે ત્યારે ખરેખર આપણી જાતને આપણે છેવટ આવું ઘાતક શસ્ત્ર અજમાવતાં તો રોકવી જોઈએ.

પણ આ રુકાવટ જ આપણે શીખી શક્યા નથી હોતા ને ! જો આવી સિદ્ધિ, આવો સંયમ, આવી દૃષ્ટિ આપણને સહજપ્રાપ્ય હોત તો આજે જે વેરઝેર અને એક મેકને રહેંસવાની છડેચોક થતી પ્રવૃત્તિ ઉગમ જ ન પામી હોત. આપણી દૃષ્ટિમાં આવી ગયેલી આ મર્યાદા, આ સંકુચિતતા આપણે ક્યારનીય ફગાવી દઈ શક્યા હોત. અને માનવ સર્વશ્રેષ્ઠ પદે છે એ સનાતન સત્યને વધુ સાચી મહોર મારી શક્યા હોત. વિજ્ઞાનની પ્રગતિ સાથે આજે માનવીની દોડની ભલે સીમા રહી ન હોય, પણ એની આંતરિક પ્રગતિ નહિ પણ સાચા અર્થમાં પીછેહઠ ચાલી રહી છે, જે વધુ ખતરનાક છે.

અમારાં અભિનવ પ્રકાશનો

નવલકથાઓ	
શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ	
આંખ અને અંજન	૩-૫૦
શ્રી ઈશ્વર* પેટલીકર	
જય-પરાજય	૭-૫૦
મહાનુભવ ભા. ૧-૨	૬-૦૦
શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય	
વાઘેલાયુગ ત્રથાવલિ પુ. ૫	૨૫-૦૦
ગુજરાત ત્રથાવલિ પુ. ૫	૨૫-૦૦
ભલે ઉગા ભાણ	૧૦-૦૦
શ્રી સારંગ ખારોટ	
સૂર્યમુખી	૧૦-૦૦
ચંદ્રગ્રહણ	૧૦-૫૦
શ્રી વિ. સ. ખાંડેકર	
યયાતિ ભા. ૧-૨	૧૦-૦૦
શ્રી ગ. ચં. માડખોલકર	
સ્વપ્નાંતરિતા	૫-૫૦
શ્રી વૃંદાવનલાલ વર્મા	
મૃગનયની ભા. ૧-૨	૬-૦૦

નવલિકા સંગ્રહો	
શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	
કંઠપૂતળી	૪-૭૫
*	
શ્રી સારંગ ખારોટ	
મેઘમલાર	૪-૭૫
*	
શ્રી વિ. સ. ખાંડેકર	
પારિજાતક	૪-૭૫
*	
શ્રી પ્રા. અરવિંદ ગોખલે	
નિષા	૫-૭૫
*	
શ્રી ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદી	
ઝેર તો પીધાં જાણી જાણી	(નાટક) ૨-૦૦
*	
શ્રી જીવરામ જોષી	
આનંદ વાર્તાવલિ પુ. ૮	૨૦-૦૦
(સાહસકથા)	
*	
શ્રી ગિરીશ ગણાગ્રા	
જ્ઞાન-વિજ્ઞાન ત્રથાવલિ	
પુ. ૧૨ (વૈજ્ઞાનિક કથાઓ)	૭-૫૦

વિશિષ્ટ પ્રકાશનો

શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈ	
ભારતીય સંસ્કૃતિ	૧૦-૦૦
શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર	
વિદ્યાનગરના વિશ્વકર્મા	૫-૦૦
પ્રસન્ન દામ્પત્ય	૭-૫૦

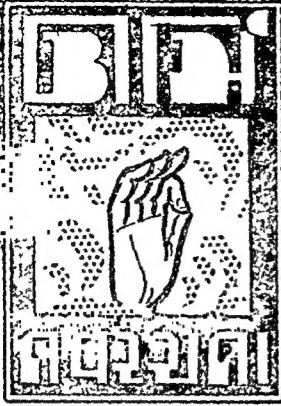
શ્રી સુદરભ ગો. ખેટાઈ	
સુવર્ણભેવ (વિદેયનો)	૬-૦૦
શ્રી સગુણાબેન મહેતા	
અન્નપૂર્ણા (પાકશાસ્ત્ર)	૧૦-૦૦
શ્રી નીરાબેન દેસાઈ	
ભારતીય સમાજમાં સ્ત્રીજીવન	૬-૫૦

સો રૂપિયાનાં પુસ્તકો લેનારને પચાસ રૂપિયાનાં પુસ્તકો ભેટ આપતી અમારી તફન નવી જ અભૂતપૂર્વ યોજનાની વિગતવાર માહિતી માટે

—આને જ સંપર્ક સાધો—

આર. આર. શેઠની કંપની
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨.

આર. આર. શેઠની કંપની
ગાંધીરોડ, કુવારા સામે, અમદાવાદ-૧.

જ

આંતરિક પીછેહઠ

કયાં ય પણ વિશ્વાસનું વાતાવરણ જ ન દેખાય અને આપણે વિશ્વાસની વાતો કરીએ એ કેટલોક વિશ્વાસ જન્માવી શકે ! 'વિશ્વાસે વહાણ ચાલે' અને 'ભરોંસાની લેંસને પાડી જ અવતરે' જેવી કહેવતો પણ આપણે જાણે હવે ભૂલી જવા લાગ્યાં છીએ. આજે તો નવી અને તદ્દન વિરુદ્ધ કહેવતો થવા લાગી છે : 'સગા ભાઈ પર પણ વિશ્વાસ ન રાખવો' !

માણસનું સુખ અને સંતોષ આજે ચાલ્યાં ગયાં છે એટલે તેનામાં આ જાતનું વિશ્વાસનું મોટું અને ઘેરું વાદળું આવી જાય તેની ના નથી. વિશ્વાસ ભલે એ ન રાખા શકે કે એનો ભલે કોઈ બીજું વિશ્વાસ ન કરી શકે; પણ વિશ્વાસઘાત કરવાનું તો માણસનું મન શી રીતે શીખી જાય છે એ ક્યારેય સમજી શકાતું નથી.

અસ્થિર વૃત્તિ અને ક્યારેક ન માની શકાય, ન કલ્પી શકાય એટલી હદ સુધીનો દંભ જ્યારે આપણામાં પ્રવેશી જાય છે ત્યારે જ આપણે કોઈનો વિશ્વાસઘાત કરવા જેટલી હદે જઈ શકીએ છીએ. આપણા ઉપર કોઈએ કંઈ પણ અદ્ભુતની આશા વિના વિશ્વાસ મૂક્યો હોય એ જ જ્યારે આપણે સાવ પાયા વિનાનો અને પોલો કરી મૂકીએ ત્યારે જે કરુણતા ઊભી કરી મૂકીએ છીએ એનો આપણને જ્યાંલ સુધાં હોતો નથી. અને આ કરુણતા એકદમ વ્યક્તિને જ સ્પર્શે તો તો જાણે એનો હરખશોક કરવાપણું ન રહે. પણ જ્યારે આખા સમાજને એના છાંટા ઊડે છે ત્યારે ખરેખર આપણી જાતને આપણે છેવટ આવું ઘાતક શસ્ત્ર અજમાવતાં તો રોકવી જોઈએ.

પણ આ રુકાવટ જ આપણે શીખી શક્યા નથી હોતા ને ! જો આવી સિદ્ધિ, આવો સંયમ, આવી દૃષ્ટિ આપણને સહજપ્રાપ્ય હોત તો આજે જે વેરઝેર અને એક મેકને રહેંસવાની છડેચોક થતી પ્રવૃત્તિ ઉગમ જ ન પામી હોત. આપણી દૃષ્ટિમાં આવી ગયેલી આ મર્યાદા, આ સંકુચિતતા આપણે ક્યારનીય ડૂગાવી દઈ શક્યા હોત. અને માનવ સર્વશ્રેષ્ઠ પદે છે એ સનાતન સત્યને વધુ સાચી મહોર મારી શક્યા હોત. વિજ્ઞાનની પ્રગતિ સાથે આજે માનવીની દોડની ભલે સીમા રહી ન હોય, પણ એની આંતરિક પ્રગતિ નહિ પણ સાચા અર્થમાં પીછેહઠ ચાલી રહી છે, જે વધુ ખતરનાક છે.

'સામંત'

સમયના ક્ષીર-ગીર

રાષ્ટ્રીય પ્રયોગશાળાઓ

૧ સાનિક સશોધન માટે એન્ઝીસ રાષ્ટ્રીય પ્રયોગ
૨ શાળાઓના વારસો નેહરુ સોપતા ગયા છે
ગણિત, ખેતર, કીમીસ્ટ્રી, કેમીસ્ટ્રી, બળતણ, વીજ
ળાનો ઉપયોગ, કૌસ્તિક કિરણો વગેરે ધણી વિષયોમાં
સશોધન કરવાની તક દેશમાં બીમી થઈ છે '૪૬-
'૪૭માં બધા માડ અઢી કરોડનો ખર્ચ થતો ત્યા
'૬૩-'૬૪માં આશરે પચાવન કરોડનો ખર્ચ થયો
છે લશ્કરી જરૂરિયાતોનું સશોધન તેમ જ એમનું
સશોધન પણ આને છે

દિલ્લીમાં કીમીકસના વિષય માટે રાષ્ટ્રીય પ્રયોગ
શાળા છે એના દ્વાર આગળ છુદ્ધ પાશ્વરનો લેખ
કોતરવામાં આયો છે 'મારી તમને વિનંતી છે કે
લેમોરેટરી(પ્રયોગશાળા)ના નામથી આગખાતી
પવિત્ર જગ્યાઓમાં તમે રસ લેજો એની વૃદ્ધિ અને
વિકાસ માટે આગ્રહ રાખજો એ જ ભવિષ્યના
મહિરો છે—કયાણ અને સુખ આપનારા એ છે
એમાથી માનવજાત મહાન થશે શક્તિમાન થશે, ને
સાત્વિક પણ થશે '

સ્વરાજ્ય આવ્યું ત્યારે દેશમાં રામન, કૃષ્ણન, બોઝ,
શાહા, ભાલા, ચંદ્રશેખર, કોમરી, મહાનનોબીસ,
અને સદાની જેવા વૈજ્ઞાનિકો હતા એ બધા પોતાના
વ્યક્તિગત પ્રયાસોથી આગળ આવ્યા હતા, ૧૯૧૪થી
ઈન્ડિયન સાયન્સ કોન્ગ્રેસની એક દર વર્ષે મળે છે
અને '૪૨થી કાઉન્સિલ ઓફ સાયન્સીફિક એન્ડ
ઇન્ડસ્ટ્રીયલ રીસર્ચ' શરૂ થઈ છે પરંતુ વિજ્ઞાનના
મધકે નાખનાનું કામ—વિવિધક્ષેત્રે રાષ્ટ્રીય ધોરણે

સશોધન કરવાનું કામ નેહરુના હાથે થયું છે નેહરુએ
કેમીસ્ટ્રી, બાયોનોલોજી અને જ્યોલોલોજીના વિષયોમાં
કેમીસ્ટ્રીમાં ટ્રાયપોસ મેળવેલી અને બેરીસ્ટર ન
થતા એ વિષયોમાં આગળ વધ્યા હોત તો પ્રયોગ
કરનારા—સશોધન કરનારા બાહોશ વૈજ્ઞાનિક તરીકે
બાણીતા થયા હોત કેમકે નાનપણથી એમને વિજ્ઞાનના
પ્રયોગોમાં ને શોધખોળોમાં રસ હતો મૃત્યુ સુધી
એમણે દેશની વૈજ્ઞાનિક કાઉન્સિલનું પ્રમુખપદ ભજવ્યું
હતું અને એને અણુબોમ્બનો ધગકો કરી દેખાડ્યો
ત્યારે ભારતે બહાર કયું કે બોમ્બ બનાવવો અમારા
માટે મુશ્કેલ નથી—સાધનો છે, આવડત છે, નાણા
પણ છે પરંતુ ભારતને બોમ્બ બનાવવો જ નથી

આટલું થયું ત્યારે દેશમાં એવો વિશ્વાસ બન્યો કે
નેહરુએ સ્થાપેલી રાષ્ટ્રીય પ્રયોગશાળાઓમાં સારું
કામ ચાલી રહ્યું છે લશ્કરી પ્રયોગશાળાઓમાં શું
બન્યું છે તે તો બહાર ના જણાય પરંતુ એના કામ
વિષે પણ વિશ્વાસ ઉપજાવવામાં આવ્યો છે

પ્રયોગશાળાઓમાં પ્રાણ નથી

પરંતુ વૈજ્ઞાનિક કાઉન્સિલના છેલ્લા વાર્ષિક રીપોર્ટથી
જુદી છાપ પડે છે સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી વૈજ્ઞાનિક
સશોધન પાછળ સેક્રેટોગણ ખર્ચ કરવામાં આવે
છે પરંતુ એના પ્રમાણમાં પરિણામ જણાતા નથી
લગભગ એકે એક વૈજ્ઞાનિક અને ઔદ્યોગિક કાર્યક્રમ
યોગ્ય રીતે હાથ ધરવામાં આવતો નથી

વિદ્યાપીઠોમાં પણ વૈજ્ઞાનિક સશોધનનું કામ ચાલે
છે કહે છે કે ત્યાં પગારધારણું સારું હોવાથી
બાહોશ માણસો સરકારી પ્રયોગશાળાઓમાં જતા

નથી, જે જાણ છે તેમની ગુણવત્તા ઝાઝી હોતી નથી. કેટલીક રાષ્ટ્રીય પ્રયોગશાળાઓમાં સંશોધન માટે અદ્યતન સાધનો જ નથી, ને કેટલેક ઠેકાણે છે તો એ કીમતી સાધનો વગર વપરાયે પડી રહ્યાં છે, એમનો ઉપયોગ થતો નથી. જરા જેટલી ખામી હોય તો યંત્રને દુરસ્ત કરનારું કોઈ નથી, એવી વર્કશોપની જોગવાઈ પણ રાખી નથી. કેટલેક ઠેકાણે સંશોધનનું કામ અટકાવી દેવામાં આવ્યું છે કેમકે વિજ્ઞાન આગળ વધી ગયું છે અને પ્રયોગશાળામાં વસાવેલાં પાછળ રહી ગયાં છે. સરકારે સંશોધનનાં યંત્રો માટે પરદેશી હુડિયામણની છૂટ આપી છે. પરંતુ હિંદી અધિકારીઓને એવો લાભ ઊઠાવવાની જરૂર જણાતી નથી, યંત્રોની દરકાર લેવાતી નથી.

એ અમલદારો પાછા ઉપરથી આક્ષેપ મૂકે છે કે રાષ્ટ્રીય સંશોધનનો લાભ ઉદ્યોગો ઊઠાવતા નથી. કેમકે એમને નવી વસ્તુની કદર નથી ! કેટલાક તો નિરાંત કરી લે છે કે આ દેશમાં વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ નથી, પછી ઉતાવળ શી છે ?

વિજ્ઞાનના વિકાસ માટે ઇન્ડિયન એસોસિએશન છે. એના પ્રમુખ એનજી કહે છે કે રાષ્ટ્રીય પ્રયોગશાળાઓને કોઈએ ધ્યેય આપ્યું નથી, હેતુ મુકરર કર્યા નથી ! ઉપયોગ તો ઔદ્યોગિક સહાયતા માટે થવાનો હતો, પરંતુ ઉદ્યોગોને એવી ગરજ નથી.

આ પ્રયોગશાળાઓની ત્રીસ ટકા જેટલી જગ્યાઓ માટે લાયક માણસો મળ્યા નથી, કેટલીય જગ્યાઓ ખાલી પડી છે. ૧૨૨૪ જગ્યા માટે ૮૬૩ જણની નિમણૂક થઈ શકી છે. પચાસ ટકા વૈજ્ઞાનિકોને ૩૦૦ રૂપિયા કરતાં પણ ઓછો પગાર મળે છે. અને ખીબા ધણી (એમ એસસી., પીએચ. ડી)ને ૩૫૦ જ મળે છે. એ પછી આ વૈજ્ઞાનિકો શેતું સંશોધન કરે ! ધધારે પગારનું કે ખીજું ?

નવાઈ છે કે વૈજ્ઞાનિકો નિર્બંધ તૈયાર કરે ત્યારે એ ધણા જણના નામે પ્રસિદ્ધ થાય છે. અને એમાં જે

છેલ્લું નામ હોય છે તેની જ ખરી મહેનત હોય છે. પરંતુ એની સુદ્ધિ કે પરિશ્રમની કદર કોઈ ખૂજતું નથી.

લગની ક્યારે લાગે ?

લખનૌમાં ઔપધ સંશોધનનું મથક છે. એના પહેલા ડાયરેક્ટર એડવર્ડ મેલનખી હતા. બ્રિટિશ મેડિકલ રીસર્ચ કાઉન્સીલના મંત્રીપદેથી નિવૃત્ત થયા પછી અહીં આવ્યા હતા. એમનો અનુભવ છે કે 'વહીવટી કામના જાણકારો તો મળી રહે છે, પરંતુ સંશોધનનું કામ ઉપાડે એવા માણસો મળવા મુશ્કેલ છે. એ કેમ મેળવવા તેનો કોઈ ચોક્કસ ઉપાય જાણીતો નથી.'

ઉપાય તો છે—સંતોષી ને ધ્યેયલક્ષી જીવન. ધર્મને એવી લગનીવાળા માણસો મળી રહે છે, વિજ્ઞાનને નથી મળતા. આ દેશમાં વિજ્ઞાન પણ ધર્મની જેમ પ્રેરે એવું બનશે. પણ વાર લાગશે. આજે જીવન-ધોરણ જાણે લઈ જવાની ધમાલ વધારે છે. અને રાજકાજના માણસોએ ધણું ડહોળી નાખ્યું છે.

બાકી પ્રયોગશાળાઓમાં આજે ભલે દૈવત દેખાતું ના હોય. એની ઋતુ પાકશે ત્યારે વૈજ્ઞાનિકોનો ફાલ પણ ઊતરશે. પગારો વધારતા જવાથી જે વિજ્ઞાનીઓ આકર્ષાય તે વળી સંશોધન શું કરવાના હતા ! પૈસા સામે ધરવાને બદલે એમનાં બારણાં વારંવાર ખટ-ખટાવતા રહીશું, એમને પ્રેરણા આપે એવા સાધુ-ઓના સમાગમ કરાવતા રહીશું, ધ્યેયનિષ્ઠા વધારીશું તો કામ ચાલશે. યુનિવર્સિટીના પ્રાધ્યાપકોને પણ આ રીતે જાગૃત રાખવા જોઈશે.

જેમ કવિઓ ને ચિત્રકારો જન્મથી કોઈ પ્રેરણા પામેલા હોય છે તેમ સંશોધક વિજ્ઞાનીઓ પણ કોઈ સ્વપ્ન લઈને આવ્યા હોય છે. અહીં આવીને એ મૂત્ત કરે છે. વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રે જાણી ઉપાધિ અને યશ પામેલા ધણા મળશે. પરંતુ એમના અહંકાર એમનો વિકાસ થવા દેતા નથી. રાજકીય અહંકારે ધણા સમર્થ પુરુષોને આંધળાભીત કરી મૂક્યા છે. એમાંથી મુક્તિ અપાવે એવો એકલો ધર્મ છે. જ્ઞાન એકલું

નથી પવિત્ર ને નથી તારનારુ ઈશ્વર પ્રીત્યથે
અને લોભસગ્રહ માટે જ્ઞાનની ભૂખ જગશે ત્યારે તે
સાર્થક થશે

વહોરી લીધેલી આકૃત

પહેના એમ પ્રેવાતુ કે દેશમાં નવનિર્માણનો ઉત્સાહ
નથી હવે લખના લણકારા વાગના શરૂ થયા છે
ભાષાનો ઉગ્ર સત્રામ શરૂ થયો છે તે વહેલો સાત
થાય એમ નથી ખુલી વાત છે કે હિંદીના બહાના
હેળા ઉત્તરવાસીઓને ફરીથી દલિણવિજય પ્રવે છે
એ સધામાં વધારે ખુવારી થનાની ને ઘણા મૂલ્યો
ઊતરી જવાના

ખીજ દૃષ્ટિએ જોઈ એ તો ભારતને વિજ્ઞાનજગતમાં
આગળ વધવું છે હિન્દીભાષી લોકોને એમાં વિનય
નાખવો છે ભાષા આગળ ધરીને દેશની પ્રગતિ હડ
સેનવી છે પ્રોડો લોકોને પછાત રાખવા છે

જે દિવસે હિન્દી ભાષા આખા દેશનો કાયભાર વહી
શમ્વાને સમર્થ થશે તે દિવસે અંગ્રેજી પ્રત્યે કોઈને
પક્ષપાત નહી હોય એ દિવસની હજાર વાર છે ત્યા
સુધી ધીરજ નહી રાખી શકાય તો સધા જરૂર
વધવાનો છે

હિન્દી પહેના વ્યવહારની ભાષા બને તે પછી જ
એનો કાનૂની સ્વીકાર મરી શકાય એ પહેલા પરિ
વર્તનનો આગ્રહ કરનારા અંગ્રેજોનો જ મદિમા અળ
જુતા વધારી રહ્યા છે

નવનિર્માણ આર્થિક ક્ષેત્રે યાય છે એનું ઠેકાણું
ક્યારે પડશે તે કોણ જાણે એનું કોંકુ ઉકેલવાનું
કામ ઘણું અગત્યનું છે તેવે વખતે ભાષાનું ભૂત
જગાડીને કોન્ટ્રેસે દેશને નુશાન પહોચાડ્યું છે,
અસ્ત. વહોરી, લીધી છે

વહીવટી તત્રને તોડશે નહીં

ભાષાના સનાન જોડ દેશના વહીવટી તત્રને સવાન
જગો છે એ ગ્રેસે ત્યા પણ રાજ્યોને કોટા ' કરી
આખી આધજો ની નમણી વૃત્તિ દેખાડી ત્યારે લાગ્યું
કે કોન્ટ્રેસ જાણીજૂળને ખોટા પગના ભરે છે સઘ

રાજ્યની નિમજીકો માટે પ્રાદેશિક ભાષામાં પરીક્ષાઓ
લેનાતી થશે તે દિવસે દેશની એમતા ઉપર મોટો
પ્રહાર પડવાનો પ્રદેશની ભાષા જાણનાર ગજરાતનો
વતની બગાળમાં અને મદ્રાસનો વતની પળમમાં
શી રીતે મામ મરી શકવાનો હતો ? એ માગણી
પ્રાતોને એપી દેવામાં આવશે તે પછી સઘ સરખાનું
જોર સામ ધરી જવાનું, લાગવગનું જોર ઘણું વધી
જવાનું અને દેશનો મરોનાર કથળી જવાનો
એ પ્રદેશને ખીજ પ્રદેશ જોડે સખધ વધે એમ
આપણે ઇચ્છુ જોઈએ એ કે પ્રદેશનો દ્વાર કે
નૃત્ય સગીત દ્વારા થઈ રહેશે એમ નહી માની શકાય
એ રાજ્યો એમની પ્રાદેશિક ભાષામાં જ વાત કરવાનો
આગ્રહ કરશે તો દુભાષિયા (ભાષાતર કરનારા)
રાખવા પડે મામ એવડાશે ને હમણા જે દીન થાય
છે તેમાં વળી વધારે દીન થશે

આ પવન ચાલ્યો તો લશ્કરમાં પણ મરાઠી મદ્રાસીના
બેદલાન શરૂ થઈ જશે છૂપા હશે તો બહાર ધસી
આવશે ને પાનમિટમાં પણ એવા જૂથો જામી પડશે
અંગ્રેજોએ લોકશાહી શીખની ને એમણે કાર્યક્ષમ
વહીવટી તત્ર પણ આપ્યું પાનમિટ હાથકોટ,
લશ્કર અને વહીવટી તત્ર એ ચાર બદલિસો અંગ્રેજી
ભાષાની મજબૂતામાં રક્ષાયેલી છે એમાંથી એકને
(વહીવટી તત્રને) છટકવા દીધું તો ખીજ પણ
છટકી જશે

આપણે નવું વસાવવા જેટલી તાકાત મેળવીએ ત્યા
લગી જૂનું જાળવી રાખીએ તો મેનુ સારું !

ભય ફેલાતો જાય છે

આર્થિક ક્ષેત્રે ભય વધ્યો છે એ વાત આપણે કબૂન
કરીએ જોઈએ ખામણી ક્ષેત્રે જે મરેન્ટા લેવાય છે
તેના ઉપર સરકારી કંપનીઓ (પબ્લીક એન્ટર)નો
પુખ્ત બોજો પડે છે સરકારી કંપનીઓથી કોઈ
ચીજ વસ્તુના ભાવ ઘટ્યા નથી કોઈ તગીઓ મરી
નથી કોઈ જાત સુધરી નથી ને સરકારના બજેટમાં
એમનો કેટનોક ફાળો હોય છે ?

એ કંપનીઓ પરદેશી હુડિયામણુ ખાઈ જનારી ભૂતાવબો જેવી છે. નાણાંની ધણી આહુતિઓ આપી પરંતુ એની દેવી રીઝતી નથી—હજી એને ઓછું જ પડે છે. એમને લીધે વ્યાજના ઘોડા એટલે ઊંચે ઉછળવાના છે કે ભીખ માગી માગીને બોંયબેગા થઈશું ત્યારે પણ કરજમાંથી છૂટાવાનું નથી.

હજી હમણાં જ તો અનાજની ખૂમો ફેંકે શમી છે, પરંતુ એ ખૂમો પાછી પડવાની જ છે એમાં કશો શક નથી. જેમ જેમ આમથી તેમથી પૂરું કરતા જશે તેમ અવિશ્વાસ પણ વધવાનો. કટોકટીના કાળમાં જેની પહેાંચ હશે તે પોતાની તજવીજમાં રહેશે—ફેં નહીં તો ભાવવધારાની ખીકે પણ માલ સંધરી રાખશે.

તે એમ અવિશ્વાસ વધતો જવાનો, ને ભય ફેલાવાનો.

લશ્કરી તાકાત વધારવી જોઈએ

ને ભય ફેલાય એનાં ખીજાં કારણો પણ છે. ભારતના અધા જ પાડોશી દેશો જોડે ચીને સંતલસ કરી લીધી છે. એના સદેશા લઈને એ દેશો દિલ્હી આવે છે. ખખર પડી ગઈ છે કે ઘેરો નંખાઈ રહ્યો છે, ધમકીઓ અપાઈ રહી છે.

ત્યારે આપણા મિત્રો કોણ?

રશિયાને ચીન જોડે હમણાં નથી બનતું, ત્યાં લગી એની મિત્રતા મનાય. પરંતુ અમેરિકા સાથે એની અથડામણુ આવી પડે તે વખતે આ મૈત્રી ટકે એવી નથી. પાડોશના દેશોમાં પછી તો મિત્ર તરીકે રહ્યાં અફઘાનિસ્તાન ને મલયેશિયા. નેપાળના રાજા નાગપુર આવતા હતા પરંતુ હિન્દુ ધર્મના સમારંભમાં આવે તો આપણી બિનસાંપ્રદાયિક નીતિ વગોવાય—એ ધાકે એમને રોકી પાડ્યા. અજમેરશરીફની જગ્યાએ સિંગાપુરના વડાપ્રધાન આવે તે ચાલી શકે, ને નેપાળને શું એટલીય છૂટ ના મળે! પછી મૈત્રી કેમ ટકે? બર્મા, પાકિસ્તાન, નેપાળ, સિલોન એ અધાં ભારતની ખજાણી કરી શકે છે, પછી આફ્રિકા કરે એની શી નવાઈ?

આપણી પરદેશી નીતિના પાયામાં લશ્કરી બળ નહીં હોય તો એનો વચ્કર પડવાનો નથી. ને દેશમાં તો અહિંસાના ચૂંથણાં ચૂંથાતાં રહેશે, તટસ્થવાદનું ગાણું ગવાતું રહેશે તો દેશમાં ભય વધવાનો છે. આવડા વિશાળ દેશને મજબૂત લશ્કર હોવું જોઈએ ને લશ્કરી જરૂરીઆતો કે શસ્ત્રો કેવાં હોય તે લશ્કરે જ નક્કી કરવું જોઈએ. ‘હું તને આપું તે તલવારે તું લડવા જા’ એવી આજ્ઞામાં હડાપણુ નથી, ખૂન કરાવવા જેવું છે. જેને લડવાનું છે તેને પોતાનાં શસ્ત્રો નક્કી કરવાની છૂટ હોવી જોઈએ.

કોરિયામાં અને હિંદીચીનમાં આપણી સરહદોની લડાઈ લડી રહેલા અમેરિકનોનો હાથ રોકવા આપણે શાથી ઉત્સુક રહીએ છીએ, એમનો પક્ષ કેમ લેતા નથી? ચીનના બેકામ ધસારાને કોઈ રોકી શકે એમ હોય તો એ એક જ દેશ છે. એનો રસ ઊડી જશે ત્યારે આપણે એને મનાવવા જવું પડશે એટલું જ શું આપણે નથી જોઈ શકતા?

જગતતીર્થની સંભાવના ખરી?

બિહારમાં શાંતિસ્તુપની રચના થવાની છે. એ માટે રાજગૃહની ટેકરીઓનું સ્થળ જાપાનના માણસોએ શોધી આપી પસંદ કયું છે. એ સ્થળને મુખાર્ષિના (ખોરીવલી) નેશનલ પાર્ક જેવું ના બનાવી રાખે તો સાડું.

જાપાને યુદ્ધ પછીના કાળમાં વોશિંગ્ટનના પાટનગરને એક બેટ આપી છે—હજાર જેટલાં ‘ચેરી’નાં વૃક્ષો ઉછેરી આપ્યાં છે. મોસમમાં એનાં ફૂલોની બહાર આવે છે ત્યારે જાણે ત્યાં જાપાનની ધબ્બ લહેરાતી હોય છે. એ જગ્યાએ જાપાને સ્મારક પણ બાંધ્યું છે.

આપણે શુદ્ધતા તીર્થને સજીવન કરીએ ત્યારે એને અનુપમ બનાવવાની ચિંતા રાખવી જોઈએ. એ જગતધામ બને એવું કરવું જોઈએ. નવું તીર્થ ઊભું થાય ત્યારે એ આરોગ્યધામ બને, નિસર્ગધામ બને, અધ્યાત્મધામ બને એવી જોગવાઈ કરવી જોઈએ.

પરંતુ એવી આશા ફળે એમ જણાતું નથી. ચિત્ર,

સાને ગુરુજી

ગુરુ-શિષ્ય

‘ભારતીય સંસ્કૃતિ’ નામનું એક ચિંતનાત્મક પુસ્તક શ્રી સાને ગુરુજીએ લખ્યું છે એમાં અનેક વિષયોને આબાદ રીતે છણ્યા છે ગુરુ-શિષ્ય વિષેની ઘણાવટ કરતા આ લેખનો એ જ વિષય તરફ મરાઠી પુસ્તકમાંથી શ્રી નટવરલાલ દવેએ ગુજરાતીમાં અનુવાદ કર્યો છે જે ભૂમિના વાચકોને ગમશે

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ગુરુભક્તિ એક અત્યંત મધુર એવું કાવ્ય છે જ્ઞાનેશ્વરે ‘જ્ઞાનેશ્વરી’ ના તેરમા અધ્યાયમાં આ ગુરુભક્તિનો અપાર મહિમા ગાયેલો છે બહુ માણસોને આ ગુરુભક્તિમાંનો મહાન અર્થ સમજાવતો નથી દલનો પથારો બધે વધનાથી, દેખાડ પણાના મોજા ન્યા ત્યા ઉછળતા હોય છે ત્યા મહાન ગુરુભક્તિનું મહાન તત્ત્વ આજ ધૂળમાં પડેલું છે

ગુરુ એટલે ફક્ત શિક્ષક નહિ, કેવળ આચાર્ય નહિ શિક્ષક કે આચાર્ય તે તે વિશિષ્ટ જ્ઞાન સાથે આપણો થોડોઘણો પરિચય કરી દે છે તેમનો હાથ પકડીને આપણે જ્ઞાનના આગણામાં આનીએ છીએ પરંતુ ગુરુ આપણને જ્ઞાનના ગર્ભાગારમાં લઈ જાય છે જે તે ધ્યેયરૂપ જ્ઞાન સાથે ગુરુ આપણને એકરૂપ કરી મૂકે છે, જ્ઞાનની સાથે તન્મય બનેલા ગુરુ શિષ્યને પણ સમાધિ આણે છે શાળામાં વિદ્યાર્થી પ્રથમ પૂછે છે પરંતુ ગુરુ પાસે બહુ પ્રશ્નોત્તર નથી હોતા અહીં નહિ બોનવા છતાં શકા મટે છે અહીં બોનતા ઉત્તર મળે છે અહીં જોવાનું, સાબળવાનું, ન બોનવાનું ગુરુ શીખવે છે ન પૂછતા શિષ્ય શીખે છે ગુરુ એટલે ઉછળનારો જ્ઞાનસાગર સન્નિહ્યનો સુખચક્ર મોઢેને ગુરુ હેને ચઢે છે

ગીતામાં જ્ઞાન સપાદન પ્રવાના પ્રકાર કહેના છે

તદ્વિદિ પ્રશ્નિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા ।

તે જ્ઞાન પ્રણામ કરવાથી, ફરી ફરીને પૂછવાથી, સેવા

શિષ્ય અને સ્થાપત્યમાં આપણા કળાકારો કોઈ વિચિત્ર દશામાં ધસી ગયા છે એમને હાથે આ શાંતિસ્તુપની હારી થાય તો પણ શી નવાઈ ?

આઝાદી પહેલા આના કામ આપણે ભાગ્યે જ ઉપાડી

કરનાથી પ્રાપ્ત કરી લે શિક્ષકની પાસે પરિશ્રમ કરીને આપણે જ્ઞાન મેળવીએ છીએ પરંતુ ગુરુ પાસે પ્રણામ અને સેવા એ જ જ્ઞાનના બે માર્ગો છે નમ્રતા એ જ જ્ઞાનનો ખરો આરભ છે ગુરુની પાસે શિષ્ય ખાની મન લઈને જાય છે વારમાં પુષ્કળ પાણી છે પરંતુ ઘડો જે વાકો ના થાય તો તે ધગમાં એટલા બધા પાણીમાંથી એક ટીપુ પણ અદર પેસવાનું નહિ તે જ પ્રમાણે જે જ્ઞાનનો સાગર છે, તેમની પામે જ્યાં સુધી આપણે વાકા પગલા નહિ, બોલ્યાચાલ્યા સિવાય તેમના ચરણ આગળ બેસનાના નહિ, ત્યાં સુધી આપણને જ્ઞાન મળવાનું નહિ ભરવાને માટે વાકા પગલાનું હોય છે વધવાને માટે નમન પડે છે

એકાદ સગીત શીખનાની ઇચ્છા રાખતો છોકરો એકાદ સગીતશાળામાં જાય છે, ત્યાં કેટલાક વર્ષ તે શીખે છે પરંતુ સગીતનું ખરું જ્ઞાન તેને થતું નથી સગીત સાથે તેનો પરિચય થાય છે સગીતનો આત્મા તેને ક્યારે દેખાવાનો, ક્યારે સમજાવાનો ? એકાદ મહાન ગાયકની સંગીતમાં જ્યારે તે સાધક બનીને વરમોના વરસો રહેશે, તે ગુરુની ભક્તિ-પ્રેમથી સેવા કરશે, જ્યારે જ્યારે ગુરુ કોઈ ભરવા લાગે ત્યારે ત્યારે પોતાની સર્વે દન્દિયોને જ્ઞાન બનાવીને તે કોધને સાબળશે, ત્યારે જ ખરી વિદ્યા તેને પ્રાપ્ત થશે તેની અધૂરી વિદ્યાને ત્યારે જ સુસંસ્કૃતતા આપશે, કળા ચઢશે

શક્તા હવે એવી રૂપના કે હિંમત આવ્યા છે ત્યારે કળા અને ધ્યેયનો પણ ખ્યાન પ્રવેશો નેઈએ સુદનો આ નૂતન શાંતિસ્તુપ શું એક જગતતીર્થ બની શકશે ? ને નહીં તો—

કેવળ વિનમ્ર બનીને આવનારા આ જે જ્ઞાનોપાસક શિષ્ય છે તેના નતિ ને કુળ સંબંધી ગુરુ પૂછતા નથી. તાલાવેલી એ એક જ વસ્તુ ગુરુ આગળે છે. શત્રુ તરફનો કથ પણ પ્રેમથી ચરણે આવ્યો એટલે શુક્રાચાર્ય તેને સંહવની વિદ્યા આપશે. ખાલી ઘડો લઈને ગુરુ પાસે ગમે તે આવો અને વળો—નમ્ર બનો. તમારો ઘડો ભરાઈ જશે.

ગુરુ આપણને સંપૂર્ણ જ્ઞાનની ભેટ કરાવે છે. જે તે જ્ઞાન-પ્રાન્તમાના અત્યારની ક્ષણ પર્યંતના સકળ જ્ઞાન સાથે આપણા સંબંધ કરી આપે છે. સર્વ ભૂતકાળ તે આપણને બતાવે છે. વર્તમાનકાળની આગળ આપે છે. ભવિષ્યકાળની દિશા બતાવે છે. ગુરુ એટલે આજ દિન સુધીનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન.

ગુરુ એટલે એક રીતે આપણું ધ્યેય. આપણને જે જ્ઞાનની તરસ છે, તે જ્ઞાન વધારે યથાર્થ રીતે જે ઠેકાણે આપણને પ્રતીત થાય છે, તે આપણા ગુરુ હોય છે. ગુરુભક્તિ એટલે એક રીતે ધ્યેયભક્તિ. આ ગુરુ શબ્દને ઠેકાણે ધ્યેય શબ્દ ચોળે. એટલે પછી ગુરુ-ભક્તિ એટલે ગાંડપણ લાગશે નહિ. ખીલેલા કમળમાં રસ પીવાને માટે, ગણગણતો ચક્કર મારતો, અધીરો બનીને જે પ્રમાણે ભમરો આવે છે, જાણે એને ન અડતાં તે કમળની પાસે એસે છે, તે કમળમાંનો રસ પીતાં પીતાં તલલીન બને છે, તે જ પ્રમાણે સદશિષ્યનું ગુરુ પાસે જતાં થાય છે. ગુરુને તે લૂટે છે. ગુરુને છોડતો નથી. ગુરુને ખાલી કરવાને તે તરફડે છે. પરંતુ ગુરુને સારે જ ખાલી કરી શકાશે, જ્યારે શિષ્ય જાતે ખાલી હશે. પોતાના જીવનનાં વાસણ જેટલાં મોટાં અને ઊંડાં, તેના પ્રમાણમાં ગુરુ પાસેથી આપણને લેતાં આવડશે.

સમર્થે લખ્યું છે, ‘અજ્ઞાનપણને છોડતા નહિ.’ આપણે અજ્ઞાન છીએ, હજી આપણે ખાલી છીએ, હજી આપણે ખૂબ શીખવાનું છે, આમ સદાય લાગવું નોઈએ. હજી આગળ, હજી આગળ, એમ સદાય બોલવું નોઈએ. આ જ વિકાસનો માર્ગ છે. હું બધું

સમજ્યો, બધું શીખ્યો, એમ બોલતાં જ વિકાસ થોભી જાય છે.

ધ્યેય સદૈવ વધતું જ રહે છે. ધ્યેયરૂપી ગુરુ અનંત છે. તેની સેવા ગમે તેટલી કરીએ તો પણ તે અધૂરી જ છે. જન્મોજન્મ તેની ભક્તિ કરવી પડશે, ત્યારે ક્યારેક પરિપૂર્ણતા મળશે. ન્યૂન હોતા કે, ‘મારું જ્ઞાન એ તો સિંધુમાં થિંદુ સમાન છે.’ સોફ્રેટિસ હોતા કે, ‘મને કંઈ સમજાતું નથી, આટલું જ મને સમજાયું.’

જે તે શાસ્ત્રમાંના અનંત જ્ઞાનને માટે કેવી રીતે તડ-ફડ્યું, કેવી રીતે ગાંડ બન્યું, એ ગુરુ શીખવાડે છે. ગુરુ એટલે અનંત જ્ઞાનની મૂર્તિ, એમ શિષ્યને જણાવ્યું છે. ગુરુ એટલે એક પ્રતીક હોય છે. ગુરુ એટલે મૂર્ત જ્ઞાનપિપાસા. ગુરુ એટલે અનંત જ્ઞાનની તાલાવેલી. ગુરુ એટલે સત્યના પ્રયોગની ઉત્કટતા. મારા ગુરુને આદિ નહિ, અંત નહિ. મારા ગુરુને પૂર્વ નહિ, પશ્ચિમ નહિ. મારા ગુરુ એટલે પરિપૂર્ણતા.

આવા ગુરુને કંઈ આપવું પડતું નથી. તેને ગમે તેટલું આપ્યું પણ તે થોડું છે. કેટલુંક આપ્યું તો પણ તે પુષ્કળ છે. મનુસ્મૃતિમાં કહેલું છે, ‘અરે તારી પાસે આપવાનું કંઈ પણ ના હોય તો પાવડીઓની એક એક જોડ આપ. એક ઘડો ભરીને પાણી આપ. એક ફૂલ આપ.’ શિષ્યે કેટલું આપ્યું એ જોવાનું ન હતું. જે આપ્યું તેમાં કૃતજ્ઞતાનો સાગર ભરેલો છે, સારું જ હૃદય તેમાં દાલવેલું છે.

યુરોપખંડમાં હું અમુકનો શિષ્ય, હું અમુક ગુરુના ચરણે બેસીને શીખ્યો, એમ કહેવામાં મોટું અભિમાન લે છે. સોફ્રેટીસનો શિષ્ય કહેવગવવામાં પ્લેટોને ધન્યતા લાગે છે. પ્લેટોના શિષ્ય કહેવગવવામાં એરિસ્ટોટલને કૃતાર્થતા લાગે છે. ઈપ્સેનના શિષ્ય કહેવગવવામાં બર્નાર્ડ શોને મોટાઈ લાગે છે, તો માર્ક્સના શિષ્ય કહેવગવવામાં લેનિનને મોટાગણું લાગે છે.

આપણે કોઈકના તો છીએ એ ભાવના ખૂબ મહાન છે. તે ભાવનામાં કૃતજ્ઞતા છે. હું જગતમાં એકલો

આવનારો તેથી જગતમા સહનર છે તેનો મને આધાર છે, મારા પછી આવનારને આધાર છે જગતમા કોઈએ પણ, સર્વજ્ઞ સ્વતંત્રપણે સર્વ જ્ઞાન શોધી કાઢેલું છે એમ નથી પ્રત્યેક જણ પહેલાનાં લોકોની ખાધ ઉપર જીભો રહે છે અને પછી તે દૂરનાં દર્શન કરે છે જ્ઞાનનો ઇતિહાસ એટલે સહકારનો ઇતિહાસ, અખડ પરપરાનો ઇતિહાસ

ખરો ગુરુ પોતાથી આગળ વધનાર શિષ્યના વખાણ કરે છે શિષ્યનાથી પરાજય પામવામા ગુરુને અપાર આનંદ થાય છે. કારણ કે શિષ્યનો વિજય તે ગુરુનો જ વિજય હોય છે ગુરુએ જે વાન્યુ તેનો જ તે વિકાસ છે ગુરુ જે જ્ઞાનની ઉપાસના કરતા હતા, તે જ્ઞાનની તે પૂજા છે તે જ્ઞાનનો જ તે વધતો પ્રેમ છે અણ્ણાસાહેબ પટવર્ધન લોકમાન્યને સેક્રો આશીર્વાદ આપતા અને ગોખને ગાંધીના સ્તુતિસ્તોત્રો ગાતા

ગુરુ પોતાનું સર્વ જ્ઞાન શિષ્યને આપે છે તેનાથી તે કાંઈ પણ સતાડી રાખતો નથી પોતાનું મહત્ત્વ ઓછું થશે એમ માનીને પોતાની પાસેની સર્વ જ્ઞાન પૂજા ન આપનાર અહલાની ગુરુ બડુ હોય છે પરંતુ એ ગુરુ નથી તેમનું જ્ઞાન તેમની સાથે જ મરે છે જે જ્ઞાનની આપણે ઉપાસના કરી, તે મરે એમ કોને લાગે? ખરા ગુરુને તો જ્ઞાનનું જલ વધતું રહે એમ લાગે જ્ઞાને કરીને ગુરુ અમર બને છે મેઘ વેનુ આપી દેવાનું એક દિનસે શ્રી રામકૃષ્ણ પરમ હસે વિવેકાનંદને કહ્યું, 'હું આજે તને સર્વસ્વ આપી દઉં છું મારી સર્વ સાધના આજ હું તારામા દાનવી દઉં છું' એ કેટલી દિવ્ય ક્ષણ હતી! શિષ્યને પોતાના જીવનમાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરવું!

ગુરુ એટલે વિશિષ્ટ જ્ઞાનનું પ્રતીક ગુરુના વિચારોમા કે સિદ્ધાંતમા કંઈક બૂન શિષ્યને જણાયું, તો તે બૂનને સદ્શિષ્ય છુપાવશે નહિ ગુરુએ આપેલું જ્ઞાન વધુ નિર્દોષ બતાવવું એટલે જ ગુરુપૂજા ગુરુની ભૂલોને છાતીએ આપનાની, નહિ તો ગુરુનું અપમાન થાય

જ્ઞાનની પૂજા એટલે જ ગુરુભક્તિ ગુરુ જીવત હોત, તો તે ભૂલ બતાવવા માટે કોઈ ભરાયા ન હોત, તેનાં વખાણ કર્યા હોત

ગુરુની આધર્મી ભક્તિ ગુરુને ગમતી નથી ગુરુના સિદ્ધાંતને આગળ ચનાવો, ગુરુના પ્રયોગને આગળ ધપાવો એમા જ ખરી સેવા છે નિર્ભયપણે પરતું નાંખણે જ્ઞાનની ઉપાસના કર્યે જવી એમા જ ગુરુ-ભક્તિ છે એક દષ્ટિએ સારાય ભૂતકાળ એ આપણો ગુરુ છે સારાય પૂર્વજે આપણા ગુરુ છે, પરંતુ ભૂતકાળની કેટલીક વાતો અત્યારે બૂનભરેલી લાગી તો તેને દૂર ન કરવી, ભૂતકાળનું અપમાન છે ભૂતકાળ-માની ભામક વાતને જો એ જ પ્રમાણે આગળ ચલાવીએ તો તે ઉચિત નથી એ ભૂતકાળનું ગૌરવ નથી. તે પૂર્વજોનું ગૌરવ નથી જીવડું તે મહાન પૂર્વજોને અપમાન લાગશે

આપણને પ્રિય અને પૂજ્ય એવા કુટુંબમાથી કરતો કારવતો પુરુષ મરણ પામે તો આપણને કુખ થાય છે પરંતુ તે દેહને આપણે આનિગન દર્શને ખેંચી રહેનાર છીએ? છેવટે તે પ્રિય પરંતુ મૃત માણસના પ્રેતને આપણે અગ્નિસસ્કાર કરવો પડે છે એ પ્રેતને ધરમા રાખવું એટલે તેને સજવા દેવું એ તો એ પ્રેતનું અપમાન થાય તે જ પ્રમાણે પૂર્વજોના મૃત રીત રિવાજ, દોષધાળી વિચારસરણી એને આપણે નાંખણે અને ભક્તિભાનથી દાગી દર્શાવે એમા જ પૂર્વજોની પૂજા છે

ગુરુભક્તિ એટલે છેવટે જ્ઞાનભક્તિ એ વીસયે નહિ ચાને પૂર્વજોને માટે આદર એટલે પૂર્વજોના સદ્અનુભવોને માટે આદર, તેમના પ્રયત્નોને માટે આદર, તેમની હિંમત બદ્ધ, જ્ઞાનનિદા માટે આદર, ગુરુની પૂજા એટલે સત્યની પૂજા, જ્ઞાનની પૂજા, અનુભવની પૂજા, વિચારોની પૂજા જ્યાં સુધી મનુષ્યને જ્ઞાનની તરસ છે, જ્ઞાનને માટે આદર છે, ત્યાં સુધી જગતમા ગુરુ ભક્તિ રહેનાર

ભારતમા ગુરુ શ્રદ્ધના કરતા સદ્ગુરુ શ્રદ્ધનો મહિમા

છે. સહ્યુરુ એટલે શું ? ગુરુ જે તે જ્ઞાનપ્રાન્તમાં કે જે તે કળામાં આપણને આગળ ને આગળ લે છે. પરંતુ સહ્યુરુ એ જીવનની કળા શીખવે છે. સંગીતના આત્માને તાનસેન બતાવશે. ચિત્રકળાના આત્માને અવનીંદ્રનાથ બતાવશે. નૃત્યમાંની દિવ્યતા ઉદયશંકર બતાવશે. સૃષ્ટિજ્ઞાનમાંની અનંતતા શ્રી રામનું દાખવશે. પરંતુ જીવનમાંની અનંતતા કોણ બતાવશે ? જીવનનું સંગીત કોણ શીખવડશે ? જીવનમાંનો મધુર નાથ કોણ શીખવશે ?

‘અધ્યાત્મવિદ્યા વિદ્યાનામ’ આમ ગીતા કહે છે. જીવન સુંદર કરવું, પોતાનું જીવન નિર્દોષ, નિષ્કામ, નિરુપાધિ, કરવું એ સર્વથી મહાન વિદ્યા. એ વિદ્યા શીખવનાર તે સહ્યુરુ. નેપોલિયન યુદ્ધશાસ્ત્ર શીખવનારાઓનો ગુરુ છે, પરંતુ પોતાના જીવનમાંના કામકોષ વગેરે વેગની સાથે લઢવાનું શીખવનારા તે સહ્યુરુ હોય.

ઉત્તમ પ્રકારે વાદ્ય વગાડનાર બાળકો ઉપર ચિત્તને તેમને રડાવશે ! ડામરમાંથી સુંદર રંગ બનાવનાર શાસ્ત્રજ્ઞ જીવનને ડામર લગાડી શકશે ! પ્રકાશની ઉપાસના કરનારા ચંદ્રશેખર રામનું પ્રત્યક્ષ સંસારમાં પ્રાંતીય હૃદયલાવનો અધિકાર ઉત્પન્ન કરશે ! સુંદર વિચાર આપનાર પંડિત બેકન ખુશીથી લાંચ રૂચવત લેશે !

જગતમાં શાસ્ત્રનો કેટલોય વિકાસ થયો પણ જ્યાં સુધી જીવનકલા માણસથી સધાઈ નહિ ત્યાં સુધી બધુંય વ્યર્થ છે. સમાજમાં એકબીજાની સાથે કેવી રીતે વર્તવું એ પ્રથમ શીખો, એવું મહર્ષિ ટોલ્સ્ટોય કહેતા હતા. જીવન મધુર શી રીતે બનાવાય એ સંત કહે છે. રેડિયો સાંભળીને સંસારમાં સંગીત આવનાર નથી. તમારા આ બહારનાં યોગજાંથી રડતો સંસાર મધુર બનવાનો નથી. સંગીત અંદર, અંતરંગમાં શરૂ થવું જોઈએ. એ જીવનમાં સાગર સંગીત સહ્યુરુ શીખવે છે, તે હૃદયમાં પ્રકાશ પાડે છે. બુદ્ધિને સંમ બનાવે છે. પ્રેમરૂપી આંખો આપે છે. તે કામકોષ

વગેરે રૂપી સર્પના દાંત પાડી નાખે છે. દૂષ મત્સરે વગેરે વધોને બકરાં બનાવી મૂકે છે. સહ્યુરુ આવા મોટા કીમિયાગર હોય છે.

એટલે ભારતમાં સત્સંગ કે સજ્જનોની સેવાને ખૂબ મહત્વ આપેલું છે.

સજ્જન સગતિરેવા । કવિતિ મવાર્ણવ-તૂરણે નૌકા x રવીન્દ્રનાથ સૃષ્ટિ તરફ શી રીતે જુએ છે, મહાત્માજી શાન્તપણે અવિસ્ત કેવી રીતે કાર્યમગ્ન બને છે, એ એમની પાસે એકાથી જ જાણી શકાય.

મહાન પુરુષની સંગતમાં ક્ષણભર રહેવાનું મળે તો સંસ્કાર મળે છે. ભગવાન બુદ્ધના ચરિત્રમાં એક વાત છે. એક વખત ભગવાન બુદ્ધ એક નગર બહારના વિશાળ ઉદ્યાનમાં ઊતર્યા હતા. તેમના દર્શનને માટે નાના મોટા, સ્ત્રી પુરુષ, રાય રંક સહુએ જતાં હતાં. એક દિવસ પ્રાતઃકાળે રાજા એકલો જ દર્શન કરવાને માટે જતો હતો. ત્યાં બીજાને એક શ્રીમંત વેપારી પણ જતો હતો.

તેમને રસ્તે એક માળી મળ્યો. માળીના હાથમાં એક રમણીય સુંદર કમળ હતું. રાદ નક્તુ પૂરી થઈને શિશિર નક્તુ થર થએલી હતી. કમળ મળવાં મુશ્કેલ થયાં હતાં. તેવું એક કમળ વેચાતું લઈને પોને બુદ્ધ દેવને ચરણે ચઢાવે એવું રાગને તથા શાહુકારને—બન્નેને થયું.

શાહુકારે માળીને કહ્યું, ‘માળી, ફૂલની શી કિંમત છે ?’ માળીએ કહ્યું, ‘ચાર પૈસા.’

રાગને કહ્યું, ‘હું બે આના આપું છું. મને આપ.’ શાહુકારે કહ્યું, ‘માળી ! હું ચાર આના આપું છું’ મને આપ.’

રાગને કહ્યું, ‘હું આઠ આના આપું છું.’ શાહુકારે કહ્યું, ‘હું રૂપિયો આપું છું.’

આમ કિંમત વધવા લાગી. માળી મનમાં બોલ્યો : ‘આ બન્ને જે ગૃહસ્થને આ કમળ લઈ જઈને અર્પણ કરનાર છે તેને બે હું બંને જ જઈને અર્પણ કરું તો મને વધારે કિંમત મળશે.’

x શ્રી શંકરાચાર્યની ‘અવરૂપચરિત્ર’માંથી

આમ વિચાર કરીને માગીએ તે બન્નેને કહ્યું
'હું મેઈનેય વેચતો નથી તમે તમારે બન'

રાજા અને શાહુખાર નીમ્યા તેમની પાછળ પાછળ
તે માગી પણ નીમ્યા લગવાન શુદ્ધ એક શિલા
ઉપર બેઠેના હતા હજારો લોક ઉપદેશ સાલગતા
હતા રાજાએ વદન કર્યા અને શાન્તિથી દૂર જઈને
બે। શાહુખારે પ્રણામ કર્યા ને તે દૂર જઈને બે।
તેમની પાછળ ને પાછળ તે માગી હતા જ લગવાન
શુદ્ધતા ચરણે એ પ્રમદ મુકીને તે પણ નમ્રપણે દૂર
જઈને બેઠે।

લગવાન શુદ્ધતા દર્શનથી જ પૈસાનો સ્વાર્થી વિચાર
માણીના મનમા બિંતો રહ્યો નહિ તે પવિત્ર મૂર્તિની
આગળ પવિત્ર વિચારોથી જ તેનું મન ભરાઈ
આયુ તેમ પાતાપરણમા સ્વાર્થી વિચાર ફાળુભર
પણ ટકી શકતા નથી

એક ફાળુના મેળાપનું આવું પરિણામ તો તપનાં
તપ? એના મહાત્માની સગતમા રહેવાનું હોય તો
જીવનનું મોતુ શાથી ના બને? સત કેમ બોલે છે,
કેમ ચાને છે, જુદી જુદી પરિસ્થિતિમા કેમ વર્તે છે,
કેની મીતે નિર્મળ બને છે, કેવી રીતે નિસ્પૃહ બને
છે, કેની ઇન્દ્રિયરહિત કેટની સયમી, કેટના મુદ્દ,
પરંતુ કેટના નિશ્ચયી, કેવા નિરહ મરી, કેના સેવાસાગર,
કેવા આગસરહિત, કેટના કામાચાન, કેવા તેમનો
વૈરાગ્ય, કેવી નિર્મળ દષ્ટિ, કેવા વિવેક, કેવા અનાસક્ત
વહેવાર, એ બધું તેમના સહનાસમા રોગ રહેવાથી
જ સમજી શકાય

આપણું મેનું જીવન આના સદ્ગુરુના સહનાસમા
નિર્મળ બનવા માટે છે સમજવા માટે છે, પ્રકાશ
મળે છે પ્રત્યક્ પ્રાયોગિક શિક્ષણ પ્રત્યેક ફાળું ફાળું
સદ્ગુરુના શ્વામો-શ્વાસની સાથે સાથે પવિત્રતા
આપે છે માયાપ દેહ આપે છે, જન્મ આપે છે,
પરંતુ આ માગીના દેહનું સેતુ શી રીતે કરવું એ
સદ્ગુરુ શીખવે છે ભૌતિક શાસ્ત્રમા ગુરુ માગીમાથી

૧. બાર વર્ષ

માણેક બનાવશે પરંતુ સદ્ગુરુ જીવનની માગીનાં
માણેક મોતી બનાવે છે, પશુનો માણસ કરે છે,
ચિત્તાર કરવાને જન્મ આપે છે સત્ય સૃષ્ટિ ખરી કરે
છે આના સદ્ગુરુના ઝલુમાથી શી રીતે મુક્તિ
પામીશુ? જેણે માકડાના માણસ બનાવ્યા પશુમાથી
પશુપતિ બનવાની હાથમા ફૂંચી આપી, તે
સદ્ગુરુનું ઝલુ શી રીતે ફેડાવાનું? એમનું કયા
શબ્દોમા સ્તનન મરીએ? તેમને કેટલા વખાણુ,
કેટનું માન આપુ?

ગુરુર્ષાંભા ગુરુર્વિષ્ણુ ગુરુદેવો મહેશ્વર ।

ગુરુ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ તરમે શ્રીગુરવે નમઃ ॥

સદ્ગુરુનું વર્ણન કરવાને વાણી ટૂંકી પડે છે ગુરુ
એટને દેન, મહાદેવ, ગુરુ એટને જ સર્વ મર્ષ
આપણામા સદ્ગુરુની પરપરા કહેવાનો ચાન છે
સર્વના આદિગુરુ એટલે જ કૈનાસાધિપતિ શિવજી
ચંદ્રમૌલી નિર્મળ, ધવન એના બિંદા કૈનાસ પર
વસનારા, મસ્તકે શીલરૂપી ચંદ્ર ધારણ કરનાર,
જ્ઞાનગગાને જટામા ધારણ કરનાર, સર્વને નિર્વિષ
કરીને ફૂલના હારની જેમ શરીર ઉપર ખેલવનારા,
સર્વસ્વનો ત્યાગ કરીને વિભૂતિનો વૈભવ માનનારા,
જગતને માટે જાતે હલાહલનું પાન કરનારા ભૂતપ્રેત
પિશાચ આના પાપયોનિનાને પણ પ્રેમપૂર્વક પામે
લઈને તેમને માગસનો માર્ગ બતાવનારા, વૈરાગ્યનું
તૃતીય નેત્ર બિંદાડુ રાખીને વાસનાને ભસ્મ કરનારા,
એના આ પશુપતિ મૃત્યુબંધુ શિવ સર્વના આદિગુરુ
તેમનામાંથી સર્વની જ્ઞાનપરપરા

જનકના યાત્રાન કથ ગુરુ, જનક શુક્રાચાર્યના ગુરુ
નિવૃત્તિનાથના ગુરુ જ્ઞાનદેવ રામાનંદના શિષ્ય કબીર
આવો આ સબધે શબ્દથી વર્ણવી શકાય તેમ નથી
જીવન સ્વચ્છ, શુદ્ધ, શાંત બને, એની તાનાવેની
બધા મુધી માણસનામા રહેશે, ત્યા મુધી એ સબધ
પણ જગતમા રહેશે એ સબધ ભારતમા જ નહિ,
પણ જગતમાય રહેશે એમા શકા નથી એ રહેવામા
જ જગતનું કલ્યાણ છે

★

પાપ પુણ્યનાં ભાગીદાર

ધરમાં ભયંકર શાંતિ હતી. એટલે તો દિવસે પણ ભીંતે લટકેલા પેલા ઘડિયાળનો ટક ટક અવાજ આખા ખંડમાં આખો દિવસ સંભળાતો રહ્યો. એ જ ખંડમાં એ માનવીઓ પણ હતા. ખંડનાં શરીર સુંદર હતાં પણ એમના મુખ ઉપર કોઈ લથાનક પ્રેતનો ભાસ કરાવે એવા ભાવ હતા. એક પુરુષ એક સ્ત્રી.

ખંડે જણુ વારંવાર પેલી ઘડિયાળ સામે જોતાં હતાં. મનમાં કંઈ ગોઠવતા હોય એમ એની સામે ટીકીને જોઈ રહેતાં હતાં અને પછી કંઈ જાંડા વિચારમાં ગતરી જતાં હતાં.

આમ લગભગ આખો દિવસ ચાલ્યું. આખરે સાંજ પડી અને પેલો પુરુષ કપડાં પહેરીને તૈયાર થયો. એણે ગેરેજમાંથી મોટર કાઢી અને ફરવા બિપડી ગયો.

એના ગયા પછી પેલી સ્ત્રીમાં નવું ચેતન આવ્યું. એના મુખ ઉપર ચાંચલ દેખાડું અને હલનચલનમાં ત્વરા આવી. એણે ઝડપથી કપડાંની યોગ લઈવા માંડી. પંદર મિનિટમાં તો બહારગામ જવાની તૈયારી કરી નાખી અને પછી ટેબલ આગળ જઈને એની એક બહેનપણીને કાગળ લખવા બેઠી.

‘સરલા,

આખરે મેં નિર્ણય કરી લીધો છે. ઉદયની કૂરતા હવે મારાથી સહી જતી નથી. આજે રાત્રે એક વાગ્યાના ફાસ્ટમાં હું એને બિંધતો મૂકીને જ શુજરાત તરફ ચાલી નીકળવાની છું. હવે અહીંના સરનામે તું કાગળ ન લખે એટલા માટે સમયની કટોકટી હોવા છતાં આટલું લખી જઈ છું.—લિ. ઉપા.’

ઉપા બાણુતી હતી કે ઉદય તરત પાછો ફરવાનો નથી. છતાંય ખીકની મારી એ આટલી ઉતાવળ કરતી હતી. રાત્રે ત્યાંથી નીકળી જવા માટે એને ચિંતા નહોતી.

માણસમાં જેમ પાપની વૃત્તિ છપાચેલી પડી છે એમ પુણ્ય પણ એટલું જ ઝળકારા મારી રહ્યું હોય છે, એ બે વૃત્તિઓનું ધમસાણ આ નાનકડી વાર્તામાં આખાદ રીતે-છણાયું છે...

ખંડે જુદા ખંડમાં જ સૂઈ જતાં હતાં એટલે સવાર સુધી ઉદયને બાણુ થાય એમ નહોતી.

ઉદય ઘણુંખડું પોતાની મોટર લઈને દિલ્હીથી થોડાક માઈલ દૂર આખલા વિયર (નાનો સરખો બંધ) ઉપર ફરવા જતો. ઝડપથી મોટર હંકારવી એ એનો શોખ હતો. કોઈક વખત દારૂ પીને મોટર હાંકતાં નાના મોટા અકસ્માતોમાંથી બચી જવું એ એના માટે ભારે આનંદનો વિષય હતો. આમ ફરવામાં એકાદ બે વખત એણે ભારે અકસ્માતો પણ કર્યા હતા!

આખલા વિયર ઉપર જઈને બંધના સાંકડા પાત્રમાં ઉછળતાં અને ધૂધવાટ કરતાં જતાં પાણીને એ નીરખી રહેતો.

આજે એ વિયર ઉપર પહોંચ્યો ત્યારે સૂર્યાસ્ત થવાની તૈયારીમાં હતો. પેલાં ધૂધવાટાબંધ વધતાં જતાં પાણી તરફ એ જોઈ રહ્યો. બબજો : આ પાણીને આવા સાંકડા પાત્રમાં વહેવાનું ન હોત તો આવી અધીરી ગર્જનાઓ ન કરતાં હોત ! એનું મન એના હૈયાના ખૂણા તરફ વળ્યું. કેટકેટલી અતૃપ્ત વાસનાઓ શિકારી પ્રાણીની માફક હૈયામાં ધૂરકાટ કરતી હતી ! એ બધું ઉપા સાથેના લગનનું પરિણામ હતું !

આકાશમાં બિડતા જતા એકાદ પંખીની હાલતી માંખો તરફ એ જોઈ રહ્યો. એ પંખીની પાછળ દૂર દૂર આંદમનો ફિક્કો ચંદ્રમા સૂરજના જવાની રાહ જોતો લટકી રહ્યો હતો.

ઉદયે ફરી પાછું પેલા ધૂધવાટાં પાણી તરફ જોયું. પોતાનો નિર્ણય ડગી ન જાય એટલા માટે એણે મનને ટકોર કરી : ‘મન દઢ થઈ જા ! જડ થઈ જા ! એના બાંધ્યા પછી યરાબર બારને ટકોરે. એક મિનિટ પાછી નહીં !’ અને એની ખાત્રી રૂપે એણે હોઠ પીરયા અને મૂઠીઓ વાળી. બરાબર બાર વાગે એણે

પત્નીની હત્યા કરવાનો નિર્ણય મ્યો હતો
સૂર્ય ડૂમતો હતો વાતાવરણની શાંતિ લગભગ હતી
પ્રદેશ આખોય નિર્મળ હતો ઉદય ઊભો હતો
ત્યાથી સહેજ દૂર એક માણસ એની નળને વારવાર
પાણીમા ફેંકતો હતો એની પામે એક નાનો મિશર
ઊભો હતો એના તરફ જોઈ ઉત્ય બમણો મિયા
રાની નળમા એકેય માછલુ નહી ફસાય હોય
એટલે દહાડો આથમરા આવ્યો છતા અહીથી
ખસતો નથી

ફરી પાછુ એનુ ધ્યાન પેના ધૂધનતા પાણી તરફ
ગયુ જેમ જેમ વાતાવરણની શાંતિ વધતી ગઈ તેમ
તેમ પાણીનો ધૂધવાટ પણ વધતો હતો સૂરજ ડૂમી
ગયો આકાશ નળે વધારે ગહન બન્યુ મ્વાય સુધી
એ પેના ગગન સામે જોઈ રહ્યો

પણ અચાનક એણે પેના મિશરને ધૂમાળૂમ મરી
મૂકતો જોયો ઉત્યે એ તરફ જોયુ પેલો નળ ફેંક
નાર માનવી ધૂધનતા પાણીમા તણાતો ચા પો હતો
ઉદય એકી છનગે ત્યા પહોચી ગયો

એમ માનવી ડૂમતો હતો—એક માનવનો જીવ જતો
હતો ઉદય નાનપણથી જ સારો તરવૈયો હતો એના
માટે આ દૃશ્ય અસહ્ય હતુ પણ મરુ શુ ? એમ
એ ક્ષણનો સવાન હતો

એના બાહુમા નળે વીજળીની ત્વરાએ પ્રવેશ મ્યો
નળની દોરી મ્મરે બાધી દીધી અને એક છોડો
મિશરને સોપી એણે અદર ઝપના યુ પોતાને પ
ડ્યા માટે બાથોડિયા મારતા પેના માણસના વાળ
પકડીને એને એ ખેચી લાવ્યો માણસ બેહોશ થઈ
ગયો હતો ઉદયમા પણ ઊભા રહેવાનીય તાકાત
નહોતી એ ત્રણ મિનિટ તો એય સૂઈ ગયો અને
પછી એક પથ્થર ઉપર પેના માણસને પેલર નાખાને
પેટમાથી ઘણુ પાણી બહાર માઢી નાખ્યુ

ઉદયે એને તાત્કાલિય પોતાની મોટરમા નાખી દીધો
અને એને હોસ્પિટલ ભેગો ગો ઝાપ્ટરે ઉત્યને
ખૂબખૂબ ધન્યવાદ આપ્યા ઉદયે પોતાની ધ્યાન

સામે જોયુ હબ્બુ ઘણો સમય હતો પેનો માણસ
ખરોખર હોશમા આવીને ઠીમ થઈ નય ત્યા સુધી
એણે રોકાવા ધાર્યું

થોડા સમય પછી એ માણસ હોશમા આવ્યો અને
ન્યારે એણે ઝોપ્ટર પાસેથી નળયુ ક પોતાને બચા
વનાર વ્યક્તિ સાસે ઊભી તે જ છે, ત્યારે ઉદયે એ
માણસના મુખ ઉપર કૃતરાતાના જે પ્રમશવતુધો
જોયા ત્યારે જ એને માનવસ્વભાવની વાચા કેટલી
પ્રમાણ છે એ સમજાયુ

પેના માણસે ઉદયના પગ પકડી લધા અને મ્લુ
તુમ્હારે લાખ લાખ શુક્રિયા મેરે મહેરમાન આપને
મૂઝે હી નહી મેરે પાય બન્યે ઓર બીબીકો બી
બચા નિરે

ઉદયના હૃદયમા ઊર્મિઓની એની પ્રચડ છાંલો ઊડી
ક આખમા ધસી આવેના લાગણીના આસુને એ રોકી
શમો નહી ઝોપ્ટરે ખાતરી આપી ક પેના માણસ
માટે હવે મ્મજ વાધાગળનક નથી અને એને સનારે
નન મગી જશે ત્યારે ઉદય જવા તૈયાર થયો

એ હોસ્પિટલમાથી નીકળ્યો ત્યારે એના મુખ ઉપર
સાચા ઉદાસનો આનદ હતો હૃદયમા માનવતાની
હવા ધામ્વા લાગી હતી એણે એક માનવીને મોતના
મુખમાથી પાછો આણ્યો તે

ધર પાછો ફર્યો ત્યારે અગિયાર વાગી ગયા હતા
ઉપાતા ખડમા અધાર હતુ એ ઊઘી ગઈ તો
રશે જ ને! પોતાના ખડમા બેઠા પછી પેના નિર્ણયે
એના મગજના બારણા ઠોમ્વા માડ્યાં રમમા પ્રમશ
ઝળહળી રહ્યો હતો દિવમે એ જ ખડમા હતી એ
શ યતામા ઘણો વધારો થઈ ગયો હતો ભીતિ લપ્કેના
ધ્યાનમા બેસીને કોઈ થોડા કોકતુ હતુ ઉદય
એ ધ્યાનમા ચદા સામે એમ્ચિત જોઈ રહ્યો હતો
ચાર વખત એના મને પૂછ્યુ કેટલા વાચા છે ?
છનાય નળે સમજણુ પ ની નહોતી મગ તરફ એ
ફરીફરીને જોના હતો આખરે મહા મહેનતે એ જાણી
શક્યો કે મોટો કટો સા અગિયાર રંગાડવાની તૈયારી

ફરી રહ્યો હતો, અને ત્યાં જ એક ટકોરાનો અવાજ પડ્યો—ધણુધણુ ! ઉદયે ડોકું ફેરવ્યું. કોઈ ટાવરમાંથી અવાજ આવ્યો ?

મુખ ઉપરથી પરસેવાના રેલા ચાલ્યા જતા હતા. ખરોખર બાર વાગે ઉપોત્તું ઠેકાણું પડી જવું નેઈએ ! પણ એને નવાઈ થતી હતી કે સૂર્યાસ્ત પહેલાં પોતાના નિર્ણયમાં જે જેમ હતું એ ક્યાં ગયું ?

એણે છાતી ઉપર હાથ મૂક્યો, ત્યાં ધડાકા થઈ રહ્યા હતા. પેલા સત્કાર્યમાંથી જન્મેલો આનંદ અંદર જાડેં ઊતરી જઈને એના હૈયામાં રહેલી પાશવતાને મારીને હડાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો એની એને ખબર નહોતી. ઉદય તો માત્ર એટલું જ જાણી શકતો હતો કે પેલા નિર્ણયમાંથી પોતે સહેજ પાછો હટ્યો છે. અને એટલે જ એ કામ આવતી કાલ ઉપર મુલત્લી રાખવાની એને લાલચ થયા કરતી હતી.

એણે મનને ઠંપકાયું : ‘આવતી કાલ નહીં; હમણાં બાર વાગે જ. એક મિનિટ આઘી નહીં; એક મિનિટ પાછી નહીં.’

જળોની માફક સળંગ યઈ ગયેલો કાંટો પોતાની ગતિ કળાવા દેતો નહોતો.

એ લોખીમાં આવ્યો. ઉપાના ખંડમાં પૂર્ણ શાંતિ અને અંધકાર હતાં. એ બહાર નીકળ્યો એટલે જાણે એની શારીરિક હલનચલનની ક્રિયાને લીધે એક વિચાર એના મનમાં ધૂસી શક્યો : પેલો બચી ગયેલો માણસ કહેતો હતો : ‘તુમહારે લાખ લાખ શુક્રિયા મેરે મહેરબાન, આપને મુઝે હી નહીં, મેરે પાંચ બચ્ચે ઔર બીબીકો બી બચા લિયે !’

ઉદય સ્થિર થઈ ગયો.

ધડિયાળ ધણુધણી ઊઠેયું. બારના ટકોરા થયા અને જાણે આખી દુનિયા ઉપર ખળભળાટ મચી ગયો. ઉદય અંદર તરફ ધસ્યો, પળભર ધડિયાળ સામે ફાટી આંખે નેઈ રહ્યો. એને કોઈક તત્ત્વ પાછું પાડી રહ્યું હતું. બળ કરીને એ એના ટેબલ આગળ આવ્યો.

ખાતું ઉઘાડ્યું, અંદરથી છરી કાઢી. વીજળીનાં તેજમાં એતું પાતું ઝબકારા મારી રહ્યું. એમાંથી નીકળતાં શ્વેત ઝાંયવાળાં ફિરણો આંખને આંજી નાખતાં હતાં. એણે ખંડમાં આસપાસ જોયું. કોઈ નહોતું. ખંડની શત્યતા ભયંકર હતી.

એ પોતાના નિર્ણયમાંથી પાછો ફરનાર તો નહોતો જ. અત્યારે પેલા કોઈ વિરોધી બળને હડાવવામાં એ પોતાની શક્તિ ખચી રહ્યો હતો.

વળી પાછો પેલા માનવીનો ચહેરો નજરે આવ્યો. ફરી પેલા શબ્દો ગૂંજી ઊઠ્યા : ‘તુમહારે લાખ લાખ શુક્રિયા...’

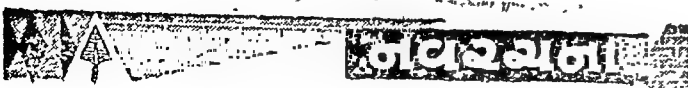
ઉદય સમજી ગયો કે પોતે કેમ પાછો હડી રહ્યો છે ! હવે એને સમજાયું કે આજે કરેલા પુણ્યકાર્યનો છાનો આનંદ એને પાછો હડાવી રહ્યો હતો. એણે હોઠ ભીંસ્યા. એ આનંદની અસરને દૂર ફેંકી દેવા માગતો હોય એમ દાંત પીંસ્યા. હાથમાંની છરી સળંગ પડી અને ઉપાના ખંડમાં જવા લોખીમાં આવ્યો. એ સમયે બહાર ઝાંપા આગળ સહેજ ખખડાટ થયો. ઉદય ચમક્યો. એના હૈયાએ થોડો ફફડાટ કર્યો. આંખો તાણીને એણે એ દિશામાં જોયું. કોઈ સ્ત્રી જેવી આકૃતિ બહાર જતી દેખાઈ.

એ બળડ્યો : ‘સાલો.. પગી...એના ધંધામાં આગળ વધતો જણાય છે. અડધી રાતે એની ઓરડીએ બેરાં આવતાં જતાં લાગે છે !...’

વળી એ થોભ્યો.

પેલી આકૃતિ સડસડાટ કરતી આગળ નીકળી ગઈ. એના હાથમાં ચામડાની એક બેગ હતી. જેમ બંને એમ ઝડપથી એણે પગલાં ઉપાડ્યા જ કર્યાં. થોડે આગળ જઈને એણે રેશનનો માર્ગ લીધો. એને એક વાગ્યાનો ફાસ્ટ પકડવો હતો.

ઉદય એની પત્નીના ખંડમાં દાખલ થયો ત્યારે બાર અને દસ મિનિટ થઈ ચૂકી હતી !

પ્રેમલગ્નની મીમાંસા

લગ્નમાં આજે પ્રેમને વધુ મહત્વ અપાય છે. માથાપની ઇચ્છા ન હોય તો ય સંતાનો પ્રેમલગ્ન કરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે તેમને આવકારી લેતો આજે મોટો વર્ગ છે જ. લગ્ન પહેલાના એ પ્રેમમાં છાયાવાદ પ્રક્રીની આ મીમાંસા વિચરકોને જરૂર ગમે...

પ્રેમલગ્ન અને શ્દિ-પસંદગીના લગ્નમાં એક બેદર રહેવાનો. પ્રેમલગ્નમાં પ્રેમની, આકર્ષણની લાગણી પ્રત્યક્ષ હોવાની અને લગ્નના નિર્ણયમાં તે સુખ્ય લાગ લગ્નવાની બુદ્ધિનું એમાં સ્થાન નથી એમ કહેવું નથી, પણ પ્રેમની લાગણીની ઉત્કટતામાં એને ગૌણ સ્થાન રહેવાનું અગર ધરીભર બુદ્ધિ પણ તેની પાછળ ધસડાવાની. પસંદગીના લગ્નમાં બુદ્ધિનું સુખ્ય સ્થાન રહેવાનું, જે કે તેમાં પણ કોઈ રૂપના આકર્ષણને સ્થાન આપે છે તો કોઈ ધનને મહત્વ આપે છે. અને જ્યાં એવું અને ત્યાં બુદ્ધિને ગૌણ સ્થાન મળે છે. અને બુદ્ધિ સરખો ઉત્સાહ, પડો પાડે ત્યારે મોનામાં સુગંધ લગે છે. પરંતુ આવું લાગ્ય—સુમેળ બહુ ઓછાના નસીબમાં લખાયું હોય છે. અને એવાં પ્રેમલગ્ન વિષે શ્દિયુક્તો પણ ખાસ વાધો ન લે પરંતુ બુદ્ધિ લીલી ઝંડી ધરી લાઈન ક્લીઅરનો સિમ્ત્ર આંપતી ન હોય છતાં પ્રેમ એને અવગણી લગ્નની ગાડીને હાંકી મૂકે છે. બુદ્ધિને પ્રેમ અવગણે છે. માટે એને આંવળો કહ્યો છે. બેન્ગલમિન ડીઝાર્ડ લે પ્રથમ નજરે પ્રેમને જાદુ જેવો ભ્રામક કહ્યો છે. અને તેનું કારણ અસાનતા માન્યું છે. એ ભ્રામક હોય કે એમાં પડનારને અસાની કહીએ, છતાં પ્રથમ નજરનો પ્રેમ નવી વાત નથી. દુષ્યંત-શકુંતલા અને સાવિત્રીનો પ્રથમ નજરનો પ્રેમ પુરાણોના જાણીતા દાખવા છે. એને ઐતિહાસિક ન માનીએ અને સર્જકની કૃતિએ માનીએ તો પણ પ્રથમ નજરે પ્રેમની હકીકત પુરાણકાળથી સ્વીકાર્ય છે તેમ એમાંથી ફળિશૂત થાય છે. પ્રથમ નજરનો પ્રેમ માણુએને કસોટીએ ચડાવે છે. અને એ કસોટીમાં પાર બિતરે તેને જ એવું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

આપણે ત્યાં પ્રેમલગ્ન નવાં છે એટલે તેનો વિરોધ

થાય છે. પશ્ચિમમાં એ પદ્ધતિનો સ્વીકાર થયો છે. એટલે તેનો કોઈ વિરોધ નથી કરવું. પણ પ્રેમ લાગણીમાં તણાઈ જઈ બુદ્ધિને ઓછીવત્તી અવગણીને લગ્નનું સાહસ કરે છે, તે તરફ સાવધાની રાખવાની સૌ સમાજહિતચિંતકો આંગળી ચીંધતા હોય છે. બેન્ગમીન ફ્રંક્લીન સલાહ આપે છે—‘લગ્ન પહેલાં આંખો પૂરેપૂરી ખુલી રાખો અને લગ્ન પછી અંધી બંધ રાખો’ આ સલાહ ઉત્તમ છે, પરંતુ માણુસની રિયલિટી મોટે ભાગે લગ્ન પહેલાં પ્રેમને લીધે આંખો અંધી બંધ હોય છે અને લગ્નની જાગૃતિ આવતાં પૂરેપૂરી ખુલી જાય છે.

પ્રેમ આધરો છે અને બુદ્ધિપ્રતિભા એને અશુ આપે છે તેમ માની જુવાનોને સુખી થવા સલાહ આપવામાં આવે છે. એ જુવાનો સુખી છે, જે પ્રેમના મહેક રૂપથી આનંદની ભરતી અનુભવે છે. પણ એનાથી અધ જનતાં નથી અને બુદ્ધિથી જોઈ શકે છે ! પરંતુ જે પ્રેમમાં અધ જનતા નથી અને બુદ્ધિથી ચાલે છે તેમને માટે કંઈ સલાહ બીજો થતો નથી. પરંતુ જુવાન માણુએની કટોકટીનો કાળ પ્રેમમાં પડે તે છે જુવાનીને લીધે નવી પેદા થયેલી શારીરિક અને માનસિક લાગણીઓ બુદ્ધિથી વિચારવા તૈયાર હોતી નથી. એ તોફાન-વાવાઝોડું અને ખેંચાણનો કાળ છે. જનતીય વેગ ઉઘ્ર હોય તો જે પહેલો છોકરો કે છોકરી એ વાસના જગાડી જાય તેને જ એ સાહસ કરીને પરણી જાય છે. મંવનન અને મધુરગનની ભરતીકાળ પૂરે થાય છે ત્યારે માણુસના જીવનનાં સાચાં પાસાં દેખાવા માંડે છે.

પ્રેમમાં જનતીય આગનું એવું ભારે ખેંચાણ હોય છે કે એ ક્ષેત્રે પંદર વર્ષથી કામ કરતા વિયોનારા આર્કિસને મહિને બે હજાર પત્રો મળે છે. એમાં છોકરીઓનો

એક સરખો સાર્વાત્રિક અનુભવ છે કે પ્રેમી યુવક એની સામે શરીરસુખની માગણી કરે છે. છોકરી ના પાડે તો એને છોડી દેવાની ધમકી આપે છે. યુવકો એનાં પગરણુ એકાંતમાં મળવાથી શરૂ કરે અને એમાંથી એકાંત ઉપરાંત અધકારનો તાગડો મેળવે છે અને અધકાર લયંકર પરિણામ લાવે છે.

આપણે ત્યાં પણ જે પ્રેમલગ્નો થાય છે તે દંપતીઓ નિખાલસ કપૂલાત કરે તો લગ્ન પૂર્વેના જાતીય સંબંધવાળાં અમુક લગ્નો નીકળ્યા વિના ન રહે તેમ આ ક્ષેત્રના અનુભવથી હું ખાતરીપૂર્વક કહી શકું તેમ છું. અમુક લગ્નો ગભાં રહ્યા પછી થયેલાં પણ જાણું છું. કેવળ પ્રેમલગ્નની બાબતમાં જ નહિ પરંતુ પસંદગીની બાબતમાં પણ અમુક કિસ્સામાં એવું બન્યાનું એ ખાતરીએ મને જણાવ્યું છે. રૂઢિલગ્નોમાં પણ પરણનારની પસંદગીની સંમતિનો સ્વીકાર થયો છે એટલે વેવિશાળ ખજી એમનો પરિચય વધે તે માટે બંને હજેમજે તેવી છૂટ અપાતી થઈ છે. પ્રેમીઓ કરતાં આ વિવાહિતો એમનું લગ્ન થવાનું તે વિષે વધુ ખાતરીવાળાં હોય છે એટલે એમને એકાંત અને અનુકૂળતા મળતાં જાતીય સુખની લાલસા જાગે છે અને પોતે પરણવાનાં છે એટલે લગ્ન પછી એમને જે હક મળવાનો છે તે પહેલાં ભોગવવામાં કંઈ અતીતિ માનતાં નથી.

લિયોનારા આઈલ્ડસ અનુભવ જણાવે છે તેમ છોકરાઓ એમની વહેલી પ્રદીપ્ત થતી જાતીયવૃત્તિને લીધે માગણી મૂકવાની પહેલ કરતા હશે અને ધમકી આપી આક્રમક બનવાની હદે પણ જતા હશે, પરંતુ એ બધી છોકરીને ધમકીને વશ થઈ. અનિચ્છાએ આક્રમકનો ભોગ બનવું પડ્યું હશે તેમ માની લેવું બ્યાજળી નહિ ગણાય. એમનામાં પણ જાતીયવૃત્તિ પડેલી છે એટલે તેમને પણ તે સંતોષવાની લાલસા જાગતી હોય છે. એક વિવાહ થયેલો યુવક સાસરે લાવિ પત્નીને મળવા ગયો ત્યારે એ છોકરી ઘરમાં

ઉભસની એંધાણી

આ કાશમાં ટમટમતો એક તારો એક રાતે અચાનક તૂટીને કોઈ ખેતરમાં જઈ પડ્યો. એનાં હાડકાં-પાંસળાં લાંગી ગયાં. એ ખેલોશ થઈ ગયો. પણ કોઈ કાંઈ બોલ્યું નહિ. ઘણી વાર પછી એણે જોયું તો પોતાને ધરતીને બોળે પડેલો જોયો. ધરતી મૌન હતી.

તારાએ પૂછ્યું : 'હે દેવી ! તું કોણ છે, જેણે મારા જેવા ખેલોશને—નિરાધારને આધાર આપ્યો ?'

છતાં ધરતી તો મૌન જ રહી. તારાએ ધરતીમાંથી ફૂટતા એક અંકુરને જોયો. તેને થયું. આ તો માતા છે. અને ત્યારે એણે પૂછ્યું : 'મા, તું ચૂપ કેમ છો ?'

તો પણ ધરતી કાંઈ બોલી નહિ.

એ સમયે તારાએ અંકુર પર જામેલાં ફેટલાંક મોતીને એક સાથે ગળાડીને માટીમાં ખોવાઈ જતાં જોયાં.

અને જ્યારે પ્રભાતનું પહેલું કિરણ ફૂટ્યું ત્યારે વૃદ્ધ વડલાનાં પાન ખખડી બીક્યાં. એ જાણે કહેતો હતો : 'જાણવા જ ઇચ્છે છે તો સાંભળ. આ ધરતીમાતાએ ત્રણ પુત્રોને જન્મ આપ્યો. એમાંનો એક તો એ કે જે રાજ કરે છે, બીજો એ કે જેના દ્વારા રાજ કરાય છે, અને ત્રીજો એ કે જેના પર રાજ કરવામાં આવે છે. દુર્ભાગ્યે પડેલો અંધ, બીજો બહેરો, અને ત્રીજો મૂંગો છે.'

'ઓહ !' તારાએ લાંબો શ્વાસ લીધો, 'શું એ બધા સદૈવ એવા જ રહેશે ?'

'નહિ' વડલાએ પૂરી દબાઈ કહ્યું. 'મારી સમક્ષ યુગોનો ઇતિહાસ છે. દર દરનું લાવિ હું જોઈ શકું છું. નક્કી જ એ રોગમુક્ત થશે અને ત્યારે એમનામાં અશકયતા, અંતર અને અસમાનતા નહિ રહે. ધરા ત્યારે સસ્યશ્યામલામ બની ફૂલ જેવું હાસ્ય હસી રહેશે. ઝરણાંઓ એની આશા આકાંક્ષાઓ, ઉલ્લાસ અને ઉમંગોનાં ગીત ગાશે અને એ રત્નગર્ભાના ઉદરમાંથી ફૂટેલા અંકુરો આકાશની બિંચાઈએ પહેંચી તેને સ્પર્શી રહેશે.

—તિલક

★

પ્રેમલગ્નની સીમાંસા : ૧૭

એકની હતી અને તેણે જ બારણે સાકળ બધે કરી યુવકને આગળ વધના પ્રેરો હતો પરિણામે એને ગર્ભ રહ્યો અને તે કારણે લગ્ન નહીં થયું હતું તે કરતા વહેંચેલું લેવું પડ્યું હતું લગ્ન પછીના ઓછા સમયે બાળક જન્મતા યુવકે મામાપ સમક્ષ પૂર્વ ઇતિહાસનો ખુલાસો કરી પત્નીને શકામાંથી બચાવી લીધી હતી એ યુવક કાયર નીચ્છો હોત, પોતાની સાચી વાત એ લોકોને કહેવા જઈ શકે નહિ અને કહેશે તો પણ લોકો માનશે નહિ અને પોતાની બદનામી થશે એમ બી જઈને એણે લગ્નની ના પાડી હોત તો છોકરીની શી વને થાત ?

આમ જે પોતે વગ થઈ લગ્ન પહેલાં જાતીયસુખ ભોગવવાની હદ સુધી પહોંચી જાય છે તેમને પૂરેપૂરા અધ માનવા જોઈએ અને તેમની જુદી એમને જગાડના પ્રયત્ન કરે તો પણ એ જાગે તેવું ભાગ્યે બનવાનું અને બને તો સામાને દગો કર્યો તેમજ કહેનાય

પરંતુ જે પ્રેમીઓ જાતીય જીવનના સદાચારને વશ થઈ લગ્ન પહેલાં શરીરસબંધથી દૂર રહે છે તે પણ સાહચર્ય સુખ માટે આનિગન-ચૂબન સુધી તો જાય છે તેમા એ સદાચારવ્રતતા માનતા નથી આમા નીતિવ્રતતા ન માનીએ તો પણ જાતીય ઉત્તેજના પેદા થયા વિના રહેતી નથી આથી એ પણ ઓછાગત પ્રેમના આધનાપણામા વીટળાયા વિના રહેતા નથી એક નાનો વર્ગ એવો પણ ગંદે વાનો કે જે આલિંગન-ચૂબનથી દૂર રહી ઉત્તેજનામા ખેંચાયા વિના જુદીને સાથે લઈ પ્રેમમા આગળ વધતો હશે એને માટે ઈ સમાન નથી પણ જે લાગણીમા ખેંચાઈ જુદીને અવગણીને સાહસ કરે છે તેવો વર્ગ પ્રેમનગ્નમા વિશેષ હોય છે, તેમને રોકવા માટે શું કરવું તે સમાન છે

પ્રેમનગ્નના ભવિષ્યનો સમગ્રચિત્રોએ જરૂર ચીકના જોઈએ અને વડીનોએ તે અગે સતતેતને માર્ગ દર્શન આપવું જોઈએ પરંતુ એ ઓછુવતુ સાહસ

છે તે કારણે એનાં બારણાં જ બધે કરી દેવાની મનોજ્ઞતિ જ્ઞાપણ નથી મનુષ્યના જીવનમા સાહસનો ગુણ હોવો જોઈએ જીવનના બીજા ક્ષેત્રમા સાહસને એ આવકારવામા આવતું હોય અને દરેક સાહસ સફળતા પ્રાપ્ત કરતું નથી છતાં સાહસના ગુણને વખોડવામા આવતો નથી એટલું જ નહિ પણ 'કર્તા ભગ કરોણિયો' એ કવિતા બાળપણમા વિદ્યાર્થીને શીખીને પ્રયત્નમા નિષ્ફળતા મગે તો પણ સાહસને વગળી રહેવું તેમ બોધપાઠ અપાતો હોય તો એવું જ સાહસ લગ્નમા પ્રેમને લીધે થતું હોય તો એના પ્રત્યે રચનાત્મક દૃષ્ટિબિંદુ અપનાવવું જોઈએ

થોડા સમય પહેલાં અમદાવાદની ડોનેન્ડોનો સામાજિક સરવે એક પ્રાધ્યાપક તરફથી કરવામા આવ્યો હતો તેમા આજના યુવકયુવતીઓએ મોટા ભાગે પ્રેમનગ્ન કરતા મામાપ ગોઠવી આપે તેનાં પસંદગી લગ્ન તરફ વળણ બતાવું હતું આ ઉપરથી આજના યુવક યુવતી પ્રેમનગ્નની તરફેણ કરતા નથી તેમ મૂલ્ય તારની રામય પરંતુ આ જુદીએ આપેયો અભિપ્રાય છે અને જુદી હમેશા પસંદગી તરફ દગે છે પરંતુ એ જ જીવાનોમા પ્રેમની લાગણી પ્રાપ્ત બને છે ત્યારે એ જુદીને સ્વીકારતા નથી અને મામાપના વિરોધને અગણી પ્રેમને વશ થઈ પરણી જાય છે આજે જે પ્રેમનગ્નો થાય છે અને વધતા જાય છે તેમા કોલે જેમા કેળવણી લીધેના યુવકયુવતીઓ વિશેષ હોય છે એ સરવેને બીજા દૃષ્ટિકોણથી જોઈએ તો જીવનના બીજા ક્ષેત્રે સાહસ ગુણ ગણાય છે, છતાં કેટલાક શિક્ષિત જુવાનો સાહસ કરના તૈયાર હોય છે મોટા સાહસની વાત જવા દઈએ પણ કાયમી ઓછા પગારની નોકરી છોડી વધુ પગારની હગામી નોકરી લેવાનું સાહસ કરવા કેટલા તૈયાર થાય છે? એ હગામી નોકરી પણ એકાદ મે વર્ષ પછી કાયમી થવાની હોય છે અને કાયમ થવા માટેની આવડત હોય છે છતાં નવો વડીન નિયત હોય અને પોતાને કાયમી ન કરે તો? આપણે ત્યાં શિક્ષણ વધે છે પણ

એથી વિદ્યાર્થીઓમાં સાહસવૃત્તિ વધે છે તેમ નહિ કહી શકાય. આ સંજોગોમાં જે વિદ્યાર્થીઓ ભાવિ જીવનમાં સહીસહામતીની વૃત્તિ રાખી સાહસ કરવાના માનસના ન હોય તે લગ્નમાં પસંદગી કરવાની હોય તો સાહસને આવકારતા નથી. તેમ એ સરવેનો અર્થ કરી શકાય. પરંતુ આ પસંદગી જણાવનાર પ્રેમમાં પડે તો એ લાગણીમાં તણાઈ સાહસ ન કરે તેમ માનવાનું નથી.

સાહસ એટલે જ બુદ્ધિપૂર્વકની ગણતરીને ઓછીવત્તી બાબુએ મૂકીને હિંમતપૂર્વકનું પગલું. આમાં હિંમતનો ગુણ જરૂરી છે. માણસમાં બુદ્ધિ ધણી હોય પણ હિંમત ન હોય તો એ સાહસ ન કરી શકે. અને બુદ્ધિ ઓછી હોય પણ હિંમત હોય તો એ સાહસ કરી શકે છે. માણસમાં બીજા ક્ષેત્રે સાહસ કરવાની હિંમત ન હોય તો પણ પ્રેમની લાગણીના જોરે એનામાં હિંમત આવે છે અને પ્રેમલગ્નનું સાહસ એ કરે છે. એ સાહસ ન જ કરવું તેમ નકારાત્મક એકતરફી વડીલોના વલણથી આ સાહસ કરનારાં અટકી જવાનાં નથી. આથી એ સાહસ કરી ખેઠેલાં એને શી રીતે સફળ કરે તેનું વાતાવરણ આપવું તે રચનાત્મક વલણ છે.

સાચો પ્રેમ હશે તો સફળતાને વરવામાં મુશ્કેલી નહિ આવે. પરંતુ પરસ્પરના આકર્ષણની ભૂમિકાએ લગ્ન કયું હશે તો એ ભૂમિકામાંથી પ્રેમે વિકાસ સાધવો પડશે. લગ્નથી પ્રેમપાત્ર મેળવવાનો હેતુ સરે છે. જે એ જ ભૂમિકાએ લગ્ન પછી દંપતી રહેશે તો આકર્ષણનો કાળ પૂરો થતાં બંનેને એકબીજાનું મહત્ત્વ ઓછું થઈ જશે. બંનેએ સમાનતાની ભાવના કેળવતાં જવી જોઈએ. આકર્ષણ પ્રેમીને પ્રાપ્ત કરવામાં રાચે છે. તો સાચો પ્રેમી સાથીને માટે ત્યાગ કરવામાં રાચે છે. આકર્ષણ નિમિત્તે ભલે કોઈ લગ્નસાથીના જીવનમાં પ્રવેશ્યું હોય, પણ એ પ્રવેશ સુખદ અને આત્મિક બનાવવો હોય તો સાથીના સહાયક રૂપે પ્રેમનું રૂપાંતર થવું જોઈએ. પ્રેમીમાંથી જીવનસાથી બન્યા પછી સાથીને દરેક દિશામાં સહાયક બનવું

અને તે માટે ત્યાગ કરવો પડે તો તૈયાર રહેવું. જે પોતાના જીવનસાથીના મનોરથ પૂરા કરવામાં સહાયક થતાં નથી તે સાચા અર્થમાં જીવનસાથી કહી ન શકાય. જે એ માટે તૈયાર છે તેને જીવનસાથીનાં આત્મદ્વાર ખુલ્લાં થઈ જાય છે.

પ્રેમમાં માણસ આંધળો બને છે અને તે ન દેખી શક્યો હોય તો માફ થઈ શકે, પરંતુ લગ્ન પછી એ દેખતો થાય છે, એટલે લગ્નજીવનને સુખી કરવા જે પ્રયત્નની જરૂર હોય તે તેણે કરી છૂટવો જોઈએ. બંનેની વચ્ચે જીવનમૂલ્યોની બાબતમાં એક સરખો આદર્શ હોવો જોઈએ. એમાં જે લિનનતા હોય તો એકતા સાધવી જોઈએ. લગ્ન પહેલાનાં રોમેન્ટિક પ્રેમે લગ્ન પછી જીવનમાં સરખો આદર્શ સ્થાપીને યથાર્થવાદી બનવું જોઈએ. જે એ યથાર્થવાદી બને તો આકર્ષણની સ્થૂળ ભૂમિકાથી પ્રેમ વિકાસ પામીને હાર્દિક બને છે. તો જ લગ્નનું સામાજિક પ્રયોજન સુખી કુટુંબ ફળિભૂત થાય છે. સંતાનોનો સંસ્કાર પૂર્વકનો ઉછેર અને દંપતીનું સુખ એ લગ્નનો સામાજિક હેતુ છે. આ માટે કેવળ બુદ્ધિપૂર્વક સાથીનો જીવન આદર્શ માન્ય રાખવો તે પૂરતું નથી. શરૂઆતે ભલે બુદ્ધિપૂર્વકના સ્વીકારથી થાય પણ ધીમે ધીમે સાથીના આદર્શમાં રહેલી ભાવનાઓ પણ પોતાની બની જવી જોઈએ અને તેનું અભિમાન પણ પોતાનામાં જગવું જોઈએ.

સરખા આદર્શનો અર્થ એ કે બીજામાં સમાઈ જઈ પોતાનું વ્યક્તિત્વ ખોઈ નાખવાનું છે એવો કરવાનો નથી. પરંતુ એકને વિદ્યામાં રસ હોય અને તેની ઉપાસનામાં સાદાઈથી જીવવામાં સુખ હોય, ત્યારે બીજાને ત્રૈભવી જીવન ગાળવામાં રસ હોય અને તે માટે વિદ્યાની ઉપાસના જતી કરી જે ધંધો શ્રીમંત બનાવે તેમાં પડવું જોઈએ. તો આ બે જુદાં જીવન વહેણનો મેળ ન ખાઈ શકે. એ માટે બંનેએ સમાન આદર્શ-ભાવનાથી કે સાથીને સહાયક થવાની સમજથી સ્વીકારવો જોઈએ. આમાં કંઈ વ્યક્તિત્વનો લોપ થતો નથી પણ વ્યક્તિત્વ ખીલે છે. જીવનનો

વિચાર છાંટણું

શાળદા જીવનમાં કેટલુંય બનતું હોય છે પણ એ તરફ હંમેશા આપણે આખ અને મન બંધ રાખીએ છીએ ડાઘાડી આખ અને મોકળે મને એ અંગે વિચારીએ તો ?—અહીં એવા પ્રસંગોને બાંધીતા પીઠ વિચારકે રજૂ કર્યા છે જે વાચકોને પણ વિચારવા પ્રેરે

‘આપણે ફનીચર બદલાયું ત્યારે જૂનું ખમેડી નાખ્યું ને?’ એમણે પૂછ્યું ત્યારે શ્રીમતીને સમજ પડી ગઈ કે સમાનની પાછળ કયો ભ્રમ છે

‘તે ના ખમેડીએ તો નવું મૂકીએ શ્યા?’ જવાબ આપ્યો

‘જેમ એને માટે જગ્યા કરી જ પડી તેમ બીજી ચીજોને માટે કેમ ના કરી?’ મુઠ્ઠો બહાર આવતો ગયો

‘શુ શુ મઠી નાખ્યું છે એ જ કહો ને,’ અધીરાઈ દેખાઈ આની

‘મને ખબર છે કે જે ચીજોની જૂની સોમત થઈ હોય તેને રૂબરૂ આપતા વિયોગ લાગે ને તોયે ક્યાં સુધી સમજ કરી રાખીએ? જાપા, શીશીઓ, ફ્રીટેના કપડા એવું કેટલુંક મઠી નાખીએ છીએ ને, તેમ બીજી કાઠી નાખ્યા જેવું શોધતા જ રહેવું જોઈએ’

‘પણ તમને શુ નડે છે કે આમ ફેફડા દેવા તૈયાર થઈ ગયા છો?’

‘બનરમાં જઈએ છીએ, પ્રદર્શનમાં જઈએ છીએ

પરગામ જઈએ છીએ—ત્યાંથી શુ જરૂરનું જ ઉપાડી લાવીએ છીએ? ફેફડા જેવું, ગમ્મું, કામ લાગશે એવું લાગ્યું કે નથી ઉપાડી લાવતા! તો એવું મિનજરૂરી ધરમા વસાવતા જઈએ તે સાથે એમનીયે જગ્યા કરી જોઈએ’

‘તે જગ્યા ધરમા છે ત્યારે તો ચીજો રહેતી હશે ને, ધરની બહાર તો નથી મૂકતા!’

પણ એમ તો ધરનું ગોદામ બની નવ્ય આપણું આગસ વધે કામની ચીજો સાથે અટવાઈ નવ્ય ઘણી વાર નવી ચીજો વસાવ્યા પછી બહુ લાભે માણે વપરાશમાં આવે ને ત્યારે એની નીનતાનો ઓપ કાઢી પડી ગયો હોય અને વખતસર જૂની ચીજ કાઠી હોય તો કોર્નિયા ઉપયોગની ન રહે ને પાછળથી સાવ હીકું થઈ નવ્ય

લગાઈના વખતમાં લોકોએ હનુમતની બ્લેડથી માઠી ઘણી નાની મોની ચીજો ધરમાં ભરેલી હીક છે, એમણે બીજાઓ કરતા કેટલીક સગવડ, વધારે ભોગની, કેટલોક બચાવ પણ કર્યો હશે પરંતુ એમ કેટલોક વખત ચાલ્યું હશે? સૌની હરોળમાં ક્યારેક તો આવ્યું પડ્યું હશે ને! આ વાત થઈ અજીત અને તગીના

માર્ગ જ ને બનેલા જુદા હોય તો સાથ ટકતો મથી, અતૂટ લગ્ન સંબંધને લીધે ટકે તો પણ એ સાથ સુખદ બનતો નથી

બુદ્ધિમા સમાનતાની ભાવના હોય, પારસ્પરિક સ્વતંત્રતા હોય અને શારીરિક અને માનસિક સખ્ય હોય તો લગ્નજીવન સુખી નીરડે છે પ્રેમના સાહસમાં આ તરફ ઉપેક્ષા કરી હોય તો લગ્ન પછી દંપતીએ તે સાધના નિયતિપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો રહ્યો પ્રેમ થયો એટલે બધું સાધ્ય થઈ ગયું એમ લગ્ન પહેલા

માનવ હોય તો લગ્ન પછી એ સમજ સુધારવી જોઈએ કે જીવન આખું કુરુક્ષેત્ર છે અને લગ્નજીવન પણ એમાંથી મુક્ત નથી પછી એ રૂઢિતુ—પસંદગીનું જન્મ હોય કે પ્રેમજન્મ હોય

આટલા વિસ્તારથી પ્રેમજન્મની ચીમણા ક્યાં પછી છેલ્લે એટલું જ મેલાવતું કે ગમે તે ઉમરે પ્રેમજન્મ એ સાહસ છે અને લગ્ન પછી જે નિયતિ બતાવવામાં આવે તો એ સાહસને સફળ થવાના પૂરેપૂરા સંજોગો છે

ખાસ સંજોગોની. સાધારણ દિવસોમાં અગર જૈની તંગી નથી તેવી ચીજોની બાબતમાં આપણે કેવી સંધરાખેરી કરીએ છીએ એ જોવું હોય તો ટેમલનાં ખાનાં, કખાટનાં ખાનાં, છાજલીઓ ને માળીઆં, ખાટલા નીચે પેટીઓમાં, ઝખ્યાઓ ને બરણીઓમાં તપાસી જોઈએ. અને એક જ સવાલ પૂછીએ કે આ કાઠી નાખી શકાય એવું ખરું ?

*

‘કેમ કાંઈ તબિયત બરોબર નથી દેખાતી ?’ કોઈ સહાનુભૂતિથી આવે સવાલ કરે છે ત્યારે આપણે ત્યાંના મોટા ભાગના લોકોને સારું લાગે છે, માઠું તો લાગતું જ નથી.

શરીરે તદ્દન નરવા હોય, કામકાજમાં ધ્યાન આપી શકતા હોય, રુચિ અનુસાર ભોજન લઈ શકતા હોય એમ છતાં એવા ઘણા હોય છે જેમને ફરીઆદો કરવાની ટેવ પડી હોય છે. નજીવા કારણને મોટું બતાવી એની લંબાણ ચર્ચાઓ કરે છે. અનેક ધરગથ્ય ઉપાયોની યાદીઓ એકઠી કરી એમાંથી લાગ્યે જ કોઈની એ અજમાયશ લે છે, અને પોતાના અસુખનો મહિમા વધારી લોકોની સહાનુભૂતિ માટે સતત અપેક્ષા રાખ્યા કરે છે.

શારીરિક અસ્વસ્થતાનું અસ્તીત્વ એ જાતની શ્રીમંતાઈ છે. એને પાળવી-પોષવી એ શોખની વસ્તુ છે—જે ગરીબ કે મધ્યમ વર્ગને તો ફાવે એવી નથી. અને તેમ છતાં વ્યાધિ સાથે આવતી મોટાઈને લીધે માંદગીનો આપણે સત્કાર કરતાં શીખી ગયા છીએ.

શરીર ઉપરના મેલ, પરસેવા, લીંટ, પડ્થી વહેતાં ગૂમડાં, ખસ જીવો, એ બધું અશિષ્ટ અને દરિદ્ર લાગે છે, તેમ આવાં અથવા બેપરવાઈથી સંધરેલાં કારણોને લીધે થતી માંદગીની કેમ સૂઝ આવતી ન જોઈએ ! એની પ્રતિષ્ઠા શાની ?

હીક છે, વ્યાધિથી કોઈ માણસ બચી શકતો નથી. જેમ યોગીઓ સતત સંયમ ને નિયમનું સેવન કર્યાં છતાંયે અનંત યૌવન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી તેમ

વ્યાધિ પણ કોઈ પ્રકારે આપણને વળગે જ છે, અને મૃત્યુનો માર્ગદર્શક બની રહે છે. છતાં મોટાભાગે તો વ્યાધિ આપણે જ નોતરેલો હોય છે—સુખના અતિસેવનથી, શક્તિ અને આરોગ્યના મિથ્યાભિમાનથી, શ્રમ કે સાદાઈના બહિષ્કારથી, સામાન્ય નિયમોના ઘોર અજ્ઞાનથી. આવી રીતે સેવેલો વ્યાધિ સમાજમાં બહિષ્કૃત થવો જોઈએ.

પરંતુ આપણે આપણી વ્યથાઓની અવગણના શી રીતે કરીએ ? કાં તો વ્યથાઓ વ્યાપક બની ગઈ છે, અગર તો એમને અટકાવવાના પ્રકાર કે સાધનોનો આપણી પાસે અભાવ છે. જે રીતે પોલીસદળને કે લશ્કરી ફોજને શરીરથી કુશળ રાખવા પ્રયત્ન થયા છે એવું નાગરિકો માટે થશે ત્યારે. પરંતુ આપણા વિદ્યાર્થીઓ માટેય ક્યાં છે ! જે કાંઈ વ્યવસ્થા થાય છે તે એક શાળા-કોલેજ બીજાની સાથે હરીફાઈમાં જીતી ચાંદ-કપ મેળવી લે તેટલા સંતોષ સારુ—મોટાઈ મેળવવા પુરતી વ્યવસ્થા હોય છે એવો આક્ષેપ કરીએ તો યે કોઈને ખોટું નથી લાગવાનું !

*

‘તમે જીવો તો ખરા, દેશી રમતોમાં ધણું છે...’ અને પછી તો રાષ્ટ્રીયતાનો રંગ, અપળતા, બિનખર્ચાળ-પણું, સાધનોની કડાફટ નહિ, ઓછા સમયમાં આટોપી શકાય એવા ગુણોની પરંપરા મારી સામે રજૂ થઈ.

રમતો આનંદવિનોદ મેળવવાનું સાધન છે. એમાંથી શરીરને પણ ફાયદો મળી રહે તો એ વિશેષ લાભ, જે કે એને માટે કસરત ઉપર જ આધાર રાખવો જોઈએ. રમતો એ શોખની વસ્તુ છે. અને એવો શોખ મનની તાજગી માટે જરૂરી છે. મનોરંજનના વિધિવિધ પ્રકારો છે અને વય, આર્થિક સ્થિતિ, સ્થાનિક સ્થિતિ, મોભો એવી કેટલીક બાબતો અનુસાર લોકો પોતાની પસંદગી કરી લે છે. કેટલાંક મનોરંજન ખર્ચાળ હોય છે અને તેથી જ એની લોકપ્રિયતા વધે છે. કેટલીક વાર તો ખર્ચ ઉપરાંત શારીરિક નુકશાન પણ

થાય છે છતાં ફેરન થઈ પડે ત્યાં લાલાનાલ શેના
જોનાય ?

પ્રયત્નપૂર્વક આપણે આપણા કેટલાક શોખ તો
બદલા છે એને પરિણામે કર્મસર થઈ છે અને
નિઃશ્ચીના સાદાર્થ આવી છે એક પ્રકારની ચુરુચિ
કેળવણી છે અને નિવેશ્નપૂર્વક નિર્ણયો લેવાની શુદ્ધિ
પણ જાગી છે પરંતુ, એ બધાની સાથે નિઃશ્ચીના
કેલિનતા, ઉદાસીનતા, નીરસતા આવી ગયા છે કેક
અશે સાદાર્થનું અભિમાન, ધમડ આવ્યા છે અને
જીવનની પ્રાથમિક જરૂરિયાતો ઉપર દબને લીધે
દુર્બલ થયું છે

દેશી રમતોનો જ્યારે આગ્રહ થાય છે ત્યારે કેક આવી
જ પરિસ્થિતિના આપણે ભોગ બનીએ છીએ દુનિયા
સાથે આપણે કદમ મિલાવ્યા છે, યરોનો મદિમા
સમજી દેશને ઝડપથી સમૃદ્ધ કરવો છે, અને સાથે
સાથે આર્થ સંસ્કૃતિનું ભેદી કનેર ચઢાવી રાખવું
છે દેશી રમતો એ આર્થસંસ્કૃતિના પુનરુદ્ધારનું જ
એક અંગ રહ્યું ને !

પણ કોણ જાણે શું છે કે દેશી રમતો થોડા ધાગી
લેવા કે થોડાક પ્રચારક મસરતીઓ સિવાય દેશ અપ
નાવતો નથી એમાયે હરીફાઈઓ ગોઠવી, ચાદ
કદાચા, હાન રખાવી, અગ્રગણ્ય પ્રમુખો લાવ્યા,
પણ એ રમતોનું જતન કરનારી ધાન છૂંતી પડી કે
પત્યું !

આમ તો પરદેશી રમતોમા જે એમ રહેલી છે તેથી
આપણે શિક્ષિત અને આગેવાન વર્ગ પરિચીત છે
પણ થાય શું ? એ રમતોનું આર્થિક ધમ્તું નથી,
પછી મૂલ્ય તો ઘટે જ શાનું ! પરદેશીમા ચાનતી
હરીફાઈઓ, છાપાઓમા ચાનતા ચિત્રો અને વર્ણનો,
રેડિયો ઉપરથી થતી જાહેરાતો, પહેરવેશમા થતા ખાસ
ફેરફારો, નિયમોનું યત્ન પાનન—આની કેક બાનતો
હશે જે દેશી રમતોમા માત્ર અભાવથી સામિત થાય
એ અભાન પૂરો કરના આપણે ઉદાર નહિ થઈ શકીએ
તો સંભવ છે કે આગ્રહ છતાં જે, એમની ખુનીઓ

સાથે દેશી રમતોનું દેશ જ થવાનું

*

‘તમારી કોનેજની શી વિશિષ્ટતા છે ?’ એક નવી
સ્થપાયેની કોનેજ વિરે વાત ચાનતી હતી
‘કોલેજ થી એ જ પૂરતું નથી શું ?’
‘એ રાફ કરવામા કઈ દષ્ટિ’ પ્રશ્નમા સયમ દેખાઈ
આવતો હતો

‘સસ્થા હશે તો કોઈ દષ્ટિ આપશે, હમણા તો ચાનતા
દો બીજી રીતે વિચાર કરો કરી કરીને ધર્મદા
શું કરે ? ઈસ્તિતાન, લાયકેરી, સ્કૂન-મસ કાગો
કરીએ તો મમનની જરૂરીયાત હોતી જોઈએ એટલે
બધા યુ’

મારી આખ આગળ કારકુનો પેદા કરતી મિદ્યાપીઠો,
માદલા યુવાનો હાનનતી કોનેજો, સાદસ હરી લેતો
આધુનિક કેળવણી—આવા આલેખોનો ઉદાપોહ તર
વરી રહ્યો આ મધુ કચારે જુનાઈ જવાય ?

મને યાદ છે દૂરના શહેરમા જવા માટે ખર્ચની જોગ
વાઈ કરતી અધરી પડી જતી અને બિચુ શિક્ષણ
કેટલાક માટે અપ્રાપ્ય રહેતું આ કોનેજ તો ગામ
ડાઓ વચ્ચે બાંધી છે, હવે ? ‘ખર્ચ’ તો કચાથી
જોણું થાય’ રોણું તો અહીં પણ હતું ગરીમ કે
મધ્યમ વર્ગમાથી છોકરાઓ લણવા આવતા તે પોતાના
ધર કરતા મોઢા જીવનના પા લઈને પાછા જતા.
એ લોભાય મોકરો પામે કામ લેતા શીખ્યા હતા,
ધેર જઈને કુટુંબીઓ આગળ રચામ પા રાના !

આપણે સરખામણી મુબઈ જોડે રાખી છે, આપણા
ભગીરથપણાનો બીજા પામે સ્તીકાર કરાવવો છે, દેશના
હિતચિંતનનું મિત્ર લેવું છે પણ જે અમેરિકામા છે
તે લગનમા નથી, જે લગનમા છે તે મુબઈમા નથી,
જે મુબઈમા છે તે અમદાવાદમા નથી અને જે અમ-
દાવાદમા છે તેમાના ઘણાખરા અશ જોડે સરખામણીનો
સંતોષ લેવો છે, એની સતન ધામ્તી સાથે કે કચાય
કમી ખર્ચ બતાવીશું તો હનક દેખાઈ જશે !

★

‘મીનપિયાસી’

ઝૂલ ઝાલાવાડ

ઝૂલ ઝાલાવાડ ઝૂલ,
પૈશાખમાં તું વરવો તોયે, અપાઠમાં અણમૂલ-ઝૂલ
હરિની હાથ હથેળી જેવી, લોંચમાં ગરવાં ગૂલ,
ડગલે ડગલે દેખીયે. એવાં, ગામડાં હળવાં ફૂલ,
ખોળલો મીઠો ખૂંદતાં છેવાં, ધીંગી ઉડાડે ધૂળ-ઝૂલ
નગર કેન્દ્ર સમા કૈંક શોભે, ને કમળશી તુજ કાચ
ગામ ગામોના પટ ને પંથો પાંખડી શા પથરાય.
લીલાંપીળાં ને લાલ શુલાળી, પંચ રંગી પટફૂલ-ઝૂલ

મારગ કેરે કાંઠડે એવી આવળ ઊભી હોય,
નીલમરંગી છાળમાં બાળે સોનલ ગુચ્છા રહોય,
કામણુગારાં કેરડાં સંગે શોભતી આવળશૂલ-ઝૂલ
ખૂંડ ખૂંડે તરખાવળાં ઝૂલે, ધોરડીયું બહુ મૂલ
સરસડાનાં શીપ ઊંચેરાં અરણી ફૂલ અમૂલ
રંગ રે! રતન વતન મારાં, વહાલ તારાં વણમૂલ-ઝૂલ
અંગમાં તારાં રંગ કેસૂડાંનાં, વનનાં બાળેવન
ખાખરા પાંદે ખૂંદતું ફૂદે, મોહી મોહી મારું મન
માટી એ તારી હું થ માટી થઈ, કોળ તો તારું ફૂળ

ઘેનઘેરાં

ઘેનઘેરાં તારાં નેન જ્યાં જૂલે,
પ્રાણ મારો તારી પાંપણે ઝૂલે.

દિનરાત

જેવાં તારાં ઊઘડે પોપચાં આ,
તેવું જ ને ને ઊઘડે છે પ્રભાત,
તું બગ્ચે આ ઊગતો દિન મારો,
તારાં નેને રેન મારી રમે છે.

નીલ ગગન

કેવું ઊંડું નીલ ગગન !

સેહન બાળે મનમોહનતું, વતસલતામય ક્યામ વદન

—કેવું ઊંડું ...

એ મુખ પર જ્યાં સ્મિત ફરકે ત્યાં,
ઊઘડે ઉજ્જવલ રમ્ય પ્રભાત,
ગંભીર ચિંતન કણશા ઝગતા,
તારલિયે ઢાંકેલી રાત,
જીવન બગે-જીવન જાંપે,
મન મારું આ થાય મગન—
કેવું ઊંડું....

★

દિવ્યકાન્ત ઓઝા

આવ રે વાલમ

આવ રે વાલમ !

આવ ને મુણુ નેણુથી તારા નેહની નાજુક વાત
આવ રે

ફૂળતો સૂરજ આભનો શુંગજ

ભરતી આવે શામળી શીળી છાયા
હાથ હલાવી હાંકતી ઢોરાં

દૂર રે દેખું કાળવી તારી કાયા !
પગલે પગલે પડતી આવે પ્રીતની પીળી ભાત—
આવ રે

આભલેથી આલ્યું તારલાટોળું

લાવળું નીચે ખેલળું એની સંગ
આપણે એ દિલ ઊડતાં મૂકી

રમળું લેળાં ખીલળું અંગે અંગ
દિન આખો હું દિલમાં મારા ઝંખતી રહી રાત
આવ રે

★

નવરચના

દેવજી ૨૧૦ મોઢા

પાણીનો રેલો

પાણીનો રેલો જાય છે ચાલી :

જિંદગી એવી જાય રે, ચાલી !

કાઠું કાઠું થતા દિવસે ચાલો, વાત કરીને
કરિયે ખાલી !

પાણીનો રેલો

વેળા નહીં આ જાય રે, ઝાલી,

છટકશે દર્ધ હાથની તાળી :

રહી જશે પછાં વણુ કથી બધી પ્રેમની વાતો
કાલો કાલો !

પાણીનો રેલો

શ્વાસથી જૂંથી શ્વાસની જાળી;

મુખની મહીં મુખને ધાલી,

હૃદને લોપી અનહદે ચાલ, આપણુ બંને
રહિયે મહાલી !

પાણીનો રેલો

એસ સખીરી, તું પગ વાળી;

ખોળલે દઉં માથડું ઢાળી :

આલ-ધરાશાં એટલો વખત આપણે રચે
દૈતને ટાળી !

પાણીનો રેલો

✽

પ્રબોધ

વાગી વને વેણુ

વાગી વને વેણુ.

હૈયાં બન્યાં ઉન્માદચેલાં, ખડાવરી ધેનુ વાગી

રાધા, તમારાં લોચને શું આવરી રજની !

યમુનાતણાં બેઠાં નડયાં શું નીર કેં સજની !

કે સાંભળ્યું ના ધ્યાન દર્ધ વાલમતણું તેડું ?

વાગી

સંસારના કયા રાગની માયા તને ઘેરે ?

હૈયું બને નિર્બંધ ના શું વાંસળી-વેણું ?

તારા અલૌકિક આત્મને આહ્વાન આ તેણું.

વાગી

ઉત્કમ્પતો અનુરાગ-લીનો વાય છે વાયુ.

મીઠી વસન્તોથી ભર્યું રે જાય છે આયુ.

ત્યારે જ કયાં તારું તંરંગી ગીત સંતાયું !

વાગી

તું આવશે, શ્રદ્ધા ભરી એ સ્થામના સૂરે,

તારી જ ઝખાના સ્વરો ધૂંટાય છે ફરે.

તારા મનોહર સ્વપ્નની આવે ભીડી રેણુ.

વાગી વને વેણુ !

★

જેઠાલાલ ત્રિવેદી

અજંતાની નારીને

યુગો વીત્યા તહોયે, તુજ મધુર રેખા સ્મરણમાં

રમે જાણે તાજી, તુજ પ્રણયનો માદક નશો

હજી ના મૂલાયે, ઉર કવન એનાં હજી કયે,

અજંતાની નારી ! તુજ પ્રણય જાગે ભવભવે

મને ખ્યારી તું છે વરતનુ, જગે માત્ર સમણી;

તને સંભારીને વિસરું જગની વિષ-મરણી;

કવું છું કાળે તો ગત પ્રણય-ગીતો પ્રિયતમા,

ધરું તારે પાદે, પ્રણય રમની મુગ્ધ પ્રતિમા.

‘નિહાળું કા ત્યારે શતશત યુવા ને મહાભરી

જગે નારીઓ હું ?’ મધુરપ તણા મિષ્ટ દુકાદા

અને અંશે તારા જગતરમણીમા નિરખતો

ન કેો નારી દીઠી તુજ સમ મુરૂપા પણ જગે.

છતાં તારા અંશે જગત રમણીમાં નિરખીને

ઉતારું નેત્રોથી પ્રણય ભરી હું આરતી પ્રિયે !

✽

એક અનેરા અને અણુથંભ્યા સાહસની ગાથા આપણા વ્યાપારપ્રિય માનસને અનોખી પ્રેરણા આપે છે. કથાનો આ ઉત્તરાર્ધ પણ એટલો જ રસ્યક અને પ્રેરક છે. આ કથા આપણા સાહસને ઉત્તેજીત નય એવું સરળ એવું ગુજરાતી કરણ છે એ તો વાચકો જ અનુભવશે...

સને ૧૯૧૮માં એડવર્ડ આઠ ફર્યામમાં હરરાજીમાં લઈ ગયો. ખીજવાર ફર્યાપારીઓએ એમનો ખૂલતો રજતવણી માલ પાછો ફેલ્યો ને પેલો સ્યામવણી ઊંચકાયા. પણ આમાંથી કોમમંડળીને એક નવો ફાયદો થયો. ખીજ પાલકમંડળીઓને સ્યામરજતવણી શિયાળ વંશવર્ધન અથે જોઈતાં હતાં. કોમભાઈઓ આ જાતને ફટકારી મારવા ઇચ્છતા હતા. હીક કિંમતે એમણે આ સોદો પતાવ્યો, અને ખૂલતા રજતવણી શિયાળો જન્માવવાના અખતરો તરીકે પ્રતિવર્ષ ૩૫ ટકા અન્યરંગી શિયાળને એ ફટકારી દેતા રહ્યા.

દંભિયાન એડવર્ડ ને હેત્રી પરણ્યા હતા ને ફામ પર ત્રણ કુટુંબ રહેતા થયાં હતાં. જુવાન નવવધૂઓને, એમની ઉંમરની અન્ય કુટુંબવધૂઓના હિસાબે ઘણી ભારે કામગીરી રહેતી પણ એમનાં ધ્યેય પણ એટલાં જ બાંધાં હતાં.

એમનાં એ ધ્યેયનું પ્રત્યક્ષ દર્શન એમને એ જ વર્ષે થયું, અને કોમકુટુંબ માટે એક નવો કાયડોય સળગ્યો. એમના ગીનસેંગ પાકતો તે જ વરસે ૪૦૦૦૦ ડોલરનો એક એમને મળ્યો ને સવાલ થયો કે આ પૈસાનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપયોગ કરીશું શું ?

વોલ્ટરે સજાવ પેશ કર્યો, ‘કંપનીએ વધારે જમીન વસાવવી જ જોઈએ. અને ગીનસેંગની ખેતી વધારે વિશાળ પાયા પર ચોજવી જોઈએ. આટલી રકમમાંથી પાડોશનું રોહલ ફામ ખરીદી શકાશે.’

આ એમના દાદાનું મૂળ ફામ હતું. એમાં ગીનસેંગ માટે ફળદ્રુપ ભૂમિ હતી. સૌ ભાઈઓએ સંમતિસચક હા ભણી એટલે હેત્રી બોલ્યો, ‘આપણે પૂર્વીય પ્રદેશનાં થોડાં શિયાળ વંશવર્ધન અથે ખરીદવાં જોઈશે. એ આપણા શૂગાલધણનો સીનો ફેરવી નાખશે.’

‘આપણે ધર મોટું કરવાની આવશ્યકતા છે. વધારે મોટા સેવક-કાફલા માટે બોજનગૃહનીય જરૂરિયાત છે,’ એડવર્ડે ઉમેયું, ‘પણ ભૂમિ ને શિયાળનો નંબર પહેલો લાગે.’

પરિણામે કોમ કંપનીએ પેલું રોહલ ફામ ખરીદી લીધું અને વોલ્ટર, જૈન તથા હેત્રી, સંવર્ધક શિયાળની શોધમાં પ્રિન્સ એડવર્ડ ટાપુના ઘણા વિસ્તારોની મુલાકાતે ઉપડ્યા. અતિશય કાળજીપૂર્વક, ઘણે ઘણે ફરી એમણે પોતાને મનપસંદ શિયાળ ખરીદ્યાં.

આજ સુધી શંકાકુશંકામાં રાચતા ફેડરિક ફોમે હવે સ્ત્રીકારવા માંડ્યું કે ગીનસેંગ, અરે શિયાળ પણ સફળતા અપી શકે. એ ઉંમરે જેમ જેમ વધતો રહ્યો તેમ તેમ એનો એક માત્ર પ્રિય વિષય રસ ધરાવતા લોકોને પોતાનાં સંતાનોનું ફામ બતાવતો અને આવા પ્રસંગે હેત્રીએ બાંધેલું સર્વ પ્રથમ શૂગાલગૃહ પણ એમને ચીંધવાનું ચૂકતો નહીં. વાતની પૂર્ણાહુતિ એ સામાન્ય રીતે આમ કરતો : ‘આમ આ બધાંનો વિકાસ થયો. મારી કદીય ઇચ્છા નહીં કે આ છોકરા શૂગાલસંવર્ધક થાય. આ જે કંઈ તમે જુઓ છો તે મારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ એટલે કે મારી સલાહ સિવાય બીજું થયેલું છે.’ પણ આ વાત કહેતાં કહેતાં એના ધ્વનિમાં ગૌરવનો રણુકાર અચૂક રહેતો. અને એ રણુકાર પાકી રીતે વાજખી હતો. કારણ એમનું શૂગાલધણ ૮૦૦ જોડીનું હતું. આટલી મોટી શિયાળમંડળી આપસઆપસમાં નોર ભરે, કાન ખોતરે કે ખજવાળે તો ય કેટલાંક ફર્યાત્ર ગાધામુક્ત થાય અને પરિણામે હરરાજીમાં નિરુપયોગી નીવડે.

એડવર્ડે જીલ્લવટભર્યા નિરીક્ષણ દ્વારા મુશ્કેલીનો તોડ કાઢ્યો. એણે જોયું કે ઓગસ્ટ દરમિયાન શિયાળનો કુદરતી ફરકોટ એના દેહ પર રચાઈ જાય છે. પાન-

ખર ને શિયાળાના પૂર્વીભાગે વાળ લાંબા થાય છે અને ફરફાંકણ આકર્ષક બને છે. એને વિચાર આવ્યો કે જંગલમાં વાડખંધી કરી આ શિયાળને ભટકવા દીધાં હોય તો કોટમાં ભરાઈ રહેવા કરતાં, એ એને પ્રવૃત્તિમય જીવન બક્ષશે ને કદાચ વધારે સારાં ફર મળશે. ઉપરાંત જંગલજીવનને કારણે ફરમાં કેટલાંક રંગજાંટણાં ને છાયાઓ જન્મવાય સંભવ. કંપનીએ વિચારને ઉત્સાહપૂર્વક વધાવી લીધો અને જંગલમાં જપ એકરનો એક શિયાળવાડો એમણે બાંધી દીધો. શિયાળ કોઈ સયોગોમા લાગી ન જઈ શકે તેવી બચી વાડ વાડાની ચારેય કોર એમણે બોલી કરી દીધી. અને એમ શિયાળોને કુદરતી જીવનનો સહાયો અર્પી, સ્વાભાવિક નૈસર્ગિક ખીણવણીની અપેક્ષા રાખી.

ફોમ સંતાનોનાં સ્વપ્ન હવે આકાર લેતાં માત્રમ પડતાં હતાં. સને ૧૯૨૨ની ઋતુમાં એમનું શિયાળધણ એ હજાર પર પહોંચ્યું હતું ને આ વિષયના એક માસિકે ઉલ્લેખ કર્યો હતો કે ફોમનું ધણુ વિરાળ છે અને સંખ્યા કે ગુણવત્તામાં અન્ય મોટાં ધણુની બરાબરી કરી શકે તેવડું છે.

આમ છતાં એડવર્ડ ન્યારે આ વિરાળ ફરસંપત્તિ ન્યૂ યૉર્કના બજારમાં વેચવા ગયો ત્યારે એને વધારે ખૂવતાં રજતવણી ફર પેદા નહીં કરવાની સલાહ મળી. એક હરરાજી વિકેતાએ તો એડવર્ડને બોજન પર બોલાવી સલાહ આપી કે બજાના રજતવણીની જક એમણે છોડી દેવી

આમ છતાં ફોમઆળો તો પોતાની મનગમતી ખૂણતી આંટીવણી દેહ પર આગ્રહ સખત રહ્યો ને એમના નસીબે ચીના લોકોએ એમના ગીનમેગના પાકનાં મમજખ નાણાં આપ્યાં એટલે શિયાળખોટને એ જીતી શક્યા. ચીન સાથેની લેવડદેવડને પરિણામે પહેલા પાકના સાલીસ હજાર ઝોડર મળ્યા. તે પછીના દરેક પાકે વાર્ષિક એક લાખ પંદર હજાર ઝોડર પેલા ઔષધિછોડના બિનરતા રહ્યા એટલે એમણે તો કોટો,

સ્તા, શિયાળધર, કોઠાર વગેરે વિકસાવવામાં એ પૈસા વાપર્યાં ને છેવટે શિયાળ ખોરાક માટે એક રેફ્રીજરેટર પ્લાન્ટ પણ ખરીદ્યો.

આ સમય દરમિયાન એમના ફરની માગ પણ વધી. ૧૯૨૩ના ઉતારની કિંમત ૩૫૦૦૦ ઝોડર આવી તો ૨૪નાની બે લાખ ઝોડર! સ્ત્રીનગરમાં આસ્તે આસ્તે કરી જે ફેશનવર્ગાંક આવ્યો તેમા ઝોક રહ્યો બજાનાં રજતવણી ફર પર એટલે ફોમફરે વરમો સુધી ફર-હરરાજીમાં પ્રથમ નંબર લીધા કર્યો.

એવામાં વળી પાછો એક અનુભવો રહસ્યમય રોગ ફોમ શિયાળ કોટમાં ફાટી નીકળ્યો. સાબનસમાં દેખાતાં શિયાળ એકદમ થોથગાઈ પડે વા ચક્કરીએ ચડે અને પછી અમળાઈ નિશ્ચેતનાવસ્થામાં આવી નંચ. મંડળી આખી કંભે લાગી ગઈ પણ કોઈ ઉપાયે રોગ વિસ્તાર થંભાવી શકાયો નહીં. આ શિયાળ વાવર એવી હટે પહોંચ્યો કે શિયાળ એક બીબતો ખોરાક ચોરી ખાવા લાગ્યાં અને પછી સધુરકિયાં એકબીબત સાથે યુદ્ધ ચડ્યાં. ઉપરાંત એકબીબતને ભરખી જવા મંડ્યાં. ચોરકિયાંતો ધણાય સાચવે પણ કંઈ ફારી ફાવી નહીં. આ રોગનાં ભોગ બનેલાં શિયાળનાં થોડાં શય એક-વડે વિસ્કોનસીન વિદ્યાપીઠમાં તપાસાર્થે મોકલ્યાં પણ કશું રોગનિદાન એમથી હાથ આવ્યું નહીં. જેમ જેમ મૃત્યુઆંક બેગો જતો ગયો તેમ તેમ એવી બીબત પ્રસરતી ગઈ કે આખું ફોમ શિયાળધણ નષ્ટ-પ્રાય થઈ જશે ફરઋતુના અંતલાગે મરકીની તીવ્રતા એસરી તેમ છતાં આ વિનાશકારી મહામારી કરતાંય આતંક તો એ પેટો કે આ રોગ ફરીને માથુ બેંચકે તે શું? શિયાળવૃદ્ધ ફરીએ તો રોગને સ્વિશેષ ફોમ પણ મળે.

આગ્રઉતારની પ્રક્રિયા ચાલુ હતી ત્યાં જ સીનેમોટા વિદ્યાપીઠના જંતુ વિભાગના પ્રાધ્યાપક ડો. રોબર્ટ ગ્રીન ફોમકુટુંબને એક દિવસ મળવા આવ્યા. શિયાળના એક રોગનો એમણે અભ્યાસ કર્યો હતો એટલે આ નવા રોગે એમનું કુતૂહલ જગમ્યું. પરિણામે એડવર્ડ

અને ડોક્ટર ગ્રીન ઉભયે આ રોગ સામે ઝૂંબેશ આદરી. ડોક્ટરે આ રોગનાં કારણો, નિદાન અને ઇલાજના સંશોધન અર્થે પોતાનાં જ્ઞાન ને સમગ્ર શક્તિ અર્પ્યાં; કંપનીએ પ્રયોગશાળા માટે આવશ્યક સામગ્રી તથા પ્રયોગાત્મક અભ્યાસાર્થે રાતા શિયાળનું ધણું આપવા કબૂલ્યું. આ સહકાર હજારો લોકો ને સેંકડો શિયાળકામને અતિશય લાભદાયી નીવડ્યો.

હવે તો ક્રોમલાર્થઓનો આખો ઉનાળો આંધકામમાં જતો. ૧૯૨૬ સુધીમાં તો એમનાં શિયાળધરની સંખ્યા એટલી વધી કે શરૂઆતનાં વરસોમાં તો એ સંખ્યા સાંભળીને જ એ ગભરાઈ ગયા હોત. પર્યાસ એકરનો એક નવો શિયાળવાડો ખરીદી એને ચારે-કોર વાડ કરી લીધી. આ જ વખતે નસીખનું કરવું તે પાછો શિયાળરોગ ફાટી નીકળ્યો ને ખાર ટકા શિયાળ મરી ગયાં. ક્રોમ કંપનીએ ખ્યાલ કર્યો કે આ રોગફટકામાંથી છુવવાનો એક માત્ર માર્ગ છે કે શિયાળ સંખ્યા એટલી વધારવી કે એમાંથી થોડાંક રોગનાં ભોગ બને તો ય એમનો ફરવ્યાપાર નહતો રહે. હવે તો આ કંપની ચાલીસ હજાર ને પર્યાસ હજાર શિયાળની વાતો કરતી હતી. કારણ ફરવ્યાપારનું વલણ એમનાં તરફી હળતું હતું. ૧૯૨૭ના અર્ધશિયાળ હરરાજમાં ક્રોમફરે વ્યક્તિગત નંગ વેચાણુ વિક્રમ સ્થાપ્યો નહીં પણ સંમગ્ર વેચાણુઆંક આશ્ચર્યજનક હતો. એમનો એ હરરાજનો ચેક હતો સાંત લાખ પંચાસી હજાર એકસો ત્રેપન ડોલરનો !

આ શિયાળને સાચવવાં એ કંઈ નાનીસની વાત નહોતી. કંઈક ને કંઈક, નવી નવી આફતો—ઉલ્બનો પેદા થયા જ કરતી. આ અરસામાં સૌથી વધુ લોકપ્રિય ફરયામ અર્પતાં શિયાળની પૂંછડીનાં ટેરવાં કપાઈ જવા લાગ્યાં. ગમે તો શિયાળ પોતે એને કરડી ખાતી વા ખીજી શિયાળો. કંપની એની પાછળ પડી ને છવટે દરેક શિયાળખચ્યાની પૂંછડી પાઈન તેલના એક મિશ્રણમાં ઓળવા માંડી એટલે એ પૂંછડી કરડતા અટકી ગયું.

૧૯૨૮નું વરસ એટલે ક્રોમમંળી માટે વિજય વિક્રમનું વરસ. ક્રોમફરની ખોલખાલા આખા પૂર્વ વિસ્તારમાં અને એક એક નંગના ૬૮૫ ડોલર ઉપજ્યાં. પાંચ વરસ પહેલાં જે ફરવ્યાપારીઓએ ક્રોમશિયાળોને ‘પશ્ચિમી વડુ’ કહી વખોડી કાઢ્યાં હતાં તે જ બળ્ગર હવે ક્રોમધણને ‘લક્ષ ડોલરીય શૃંગાલ’ કહી બિરદાવવા લાગ્યા. આખરે ફર વ્યાપાર ખૂલતા રજતીય વર્ણને પસંદગી મહોર મારી.

વિશ્વમંદીનાં વરસોમાં ગીનસેંગ અને ફર—ઉભયની કિંમત સાવ ખેસી ગઈ. આજ લગી એક પાકની નિષ્ફળતાને ખીજ પાકે સમતુલિત કરી હતી. ચીનનાં પૂર, કાન્તિ અને રાજકીય અશાંતિએ વિપમ પરિસ્થિતિ સર્જી હતી. અને અમેરિકન ગીનસેંગ ખેડૂતોને ભારે ખોટ ખાઈ અણધાર્યાં નીચા ભાવે માલ વેચવો પડ્યો હતો. કંપનીએ જે ઋતુનો પાક સંગ્રહિત કર્યો છતાં કંઈ ટસ્તો ન દેખાયો એટલે ચારેય ભાઈઓ સલાહ મસવીરા અર્થે એકત્રિત થયા. ચારેયમાંથી એકેયનું દિલ ન તો ગીનસેંગ છોડવા કે ન તો શિયાળવૃદ્ધિ છોડવા તૈયાર થયું.

ચીનની પરિસ્થિતિ તો હાથ બહાર હતી પણ રજતવર્ણી શિયાળનો સવાલ તો આંતરરાષ્ટ્રીય હતો. વર્તમાન નીચા મૂલ્યઆંકને તો એકદમ ઊર્ધ્વગામી ન બનાવી શકાય પણ બળ્ગર વિસ્તાર તો વિશાળતમ બનાવી શકાય. આ હેતુસર એડવર્ડ પેરિસ ગયો. ત્યાંના સૌ પોશાક યોજકોને મળ્યો, અને સ્ત્રીઓનાં કપડાંને ફરલેસ લગાવી વા ફરધાર આંટી ફેટફેટલી સુંદરતર આકર્ષક પોશાક ફેશનો તૈયાર કરી શકાય તેની તેણે થોકબંધ કલ્પનાઓ પેશ કરી. પણ આ વિસ્કોન્સીનના ખેડૂતની આ કલ્પનાઓ પેરીસના ફેશન બળ્ગરને ઉત્તેજિત કરી શકી નહીં. સ્ત્રીકાર થયો અલ્પાંશે અમેરિકન પોશાક પ્રવર્તકો તરફથી. એમણે બહેનોના કોટ ને અન્ય પોશાકમાં ફરધારો વા ફરજૂલો આકર્ષક રીતે મૂકવાનું પ્રારંભ્યું. એમ જ એડવર્ડનો એક બીજો તક આગની જેમ,

ફેશન જમાવી બેઠો. એ હતો એકરંગી ફર્યાદ ગળાઓદણ તરીકે રાખવાને બદલે, દ્વિરંગી સુમેળયુક્ત બે ચામ્રના સીવણથી તૈયાર થયેલું ઓદણ બનાવવાનો ખ્યાલ. અરે ! ચાર, ચાર, પાંચ, પાંચ, આપ્તરંગી સાંધણોવાળા ગળારમાલ ફેશન જમાવી બેઠો અને મંદીની કિંમતોએય કંપનીની આર્થિક ચિંતા હળવી થઈ ગઈ—સગલમ નષ્ટ થઈ ગઈ. એમાં ભાગ લખ્યો એમના મહાકાય ઉત્પાદને.

સને ૧૯૩૪માં વળી પાછો શિયાળકાળ સરખો રોગ ફાટી નીકળ્યો ને બે ફોમકોટો તો પોણોસો ટકા સાફ થઈ ગઈ. શિયાળપાલકો બિચારા સધળી સાવચેતી લઈ, જ્યાં ફરે ત્યાં, જે પકડે તેને, જંતુનાશક દવાથી જંતુરહિત કરવા યત્ન કરવા છતાં, શિયાળકુટુંબોનો એણે અદ્વિતીય કચ્ચરધાણુ વાળી નાખ્યો.

હવે તો નક્કી થઈ ગયું કે આ રોગને ઝામવાનો ચોક્કસ ઇલાજ હાથ ન આવે તો ગમે ત્યારે આભ ફાટવા જેવી સ્થિતિ થાય, અને આભ ફાટે ત્યારે ધીગધી માટે શી રીતે ? કંપનીએ એક ફર્યાદમાં ગયેલું શિયાળફાર્મ ખરીદ્યું ને ડો. ઝીનને હવાલે પ્રયોગશાળાને પ્રયોગ અર્થે સોંપ્યું. નામાંકિત ફોમ પ્રયોગશાળાની રાજઆત થઈ અને એક દીર્ઘકાલીય રોગસામનાતાં મંગળાચરણ મંગાયાં.

૧૯૩૫ની આ શિયાળમરણીમાંથી ફોમ સદ્ભાગ્યે ઉત્તમોત્તમ શિયાળો બચી ગયેલાં એટલે જે ફરપાક હાથ આવ્યો તે મોહક હતો. આ પરિસ્થિતિથી પ્રેતસાહિત થઈ જીવનભર સાહસિક જીવ ધરાવતા આ ભાઈઓએ એક અન્ય સાહસ હાથ ધર્યું. આઝાદન સુધી ફરજબર ન્યૂ યૉર્ક, લંડન, લીપઝીગ કે સેન્ટ લુઈસ ભરાતાં. કંપનીએ ફર્યાદ્યું કે એ વંરસની ફોમપેદાશની હરરાજ એમના પોતાના ફાર્મ પર જ રહેશે.

આ કંઈ નાનોસનો જુગારખેડ નહોતો. પોતાના બબ્બરથી ૧૨૦૦ માઈલ દૂર પહોંચી ન્યૂ યૉર્કના

બ્યાપારીઓ આ જંગલમાં ખરીદઅર્થે પહોંચે એ કલ્પવૃંદ દુષ્કર હતું. તરેહતરેહની કલ્પનાઓ વહેલી થતી હતી ને ફોમભાઈઓના જીવ અદર રહેતા હતા. પણ એમની તરફેણમાં એક મહત્ત્વની બિના હતી. એમનાં ફર ઉત્તમોત્તમ કોટિનાં હતાં ને એમનો ફરજથ્થો કોઈપણ અન્ય એકાકી જથ્થાથી કોઈ રીતે કદમાં ઊતરતો નહોતો. ફોમની ચિંતા ત્યારે હળવી બની કે જ્યારે ન્યૂ યૉર્કના બ્યાપારીઓએ ખાસ ડબ્બામાં જવાનું જાહેર કર્યું. ન્યૂ યૉર્કની જાહેરાત પ્રસિદ્ધ થતાં જ દેશને ચારકેરથી ફરસિયા બ્યાપારીઓ ફોમફાર્મ પર ઊતરી આવ્યા. આ ભાઈઓએય એમના નિવાસ માટે એક હોટલમાં વ્યવસ્થા કરી, એમની અવરજવર માટે વાહનખદોબસ્ત કર્યો અને એમની ખાણીપણી માટે સુયોગ્ય વ્યવસ્થા કરી.

નસીબતું કરતું તે હરરાજના બે દિન પૂર્વે ભયંકર હિમતોફાન તૂટી પડ્યું. મહેમાનો આવ્યા ત્યારે પંદર ફૂટ હિમથર થયેલો હતો ને ઉજ્જુતામાન હતું. શન્ય નીચે આડત્રીસ ડીગ્રી. ફોમભાઈઓના ભારે આશ્ચર્ય વચ્ચે એમણે અનુભવ્યું કે ખરીદદારો પણ તેજીવા હતા ને હવામાનના કોઈ પછાડોને ઝીલવા તૈયાર હતા.

એડવર્ડે હરરાજ હાથ ધરી. એને માટે આ નવો પ્રયોગ હતો—નવીન અનુભવ હતો. ખરીદદારના વિધવિધ ઇશારાઓ કે સૂચક નિર્દેશોનું યોગ્ય અર્થઘટન કરતું સરળ નહોતું છતાં એડવર્ડે ઠીક પરીક્ષામાં પાસ થયો. એનાં ફર ન્યૂ યૉર્કમાં આગલે મહિને થયેલી હરરાજ કરતાં પંદર ટકા ઊંચાં વેચાયાં અને એક નંગની ઉચ્ચતમ કિંમત ૪૫૦ ડોલર ખાસાઈ ત્યારે સૌ બ્યાપારીઓએ, મંદીના આ સમયમાંય, એ હરરાજને તાળીઓના મગગાટથી વધારી લીધી. આ હરરાજએ બીજો વિક્રમ પણ નોંધાવ્યો. ફોમકંપનીનાં વેચવા કાટેલાં ૭૫૦૦ ફર નંગમાંનું હરકેહરકે વેચાઈ ગયું ને સો ટકાનો હરરાજ આંક પ્રાપ્ત થયો.

સને ૧૯૩૬માં ડૉ. ગ્રીને જે શિયાળરોગમાંથી એક પરના વિજયની જાહેરાત કરી અને કોમપ્રયોગશાળાનું પ્રથમ લોકકલ્યાણયુક્ત કાર્ય બહાર પડ્યું. પણ તે જ વરસે બીજા રોગે એવો ફટકો માર્યો કે આ એક રોગમુક્તિ કયાંય નજરમાં આવી નહીં. મોટા પ્રમાણની શિયાળખુવારી હોવા છતાં કોમભાઈ એએ આ વરસે પણ પોતાને ત્યાં જ હરરાજી ગોઠવી અને એમાં પોતાનો એકલાનો જ ફરમાલ વેચવાને બદલે અન્ય ફરઉત્પાદકોને પણ આમંત્રણ આપ્યું. આમાં ત્રણસો નાના મોટા ઉત્પાદકો જોડાયા એટલે આખા રાષ્ટ્રના અગત્ય ધરાવતા હરકોઈ વેપારીએ આ હરરાજીનો લાભ લેવાની જાહેરાત કરી. એડવર્ડના હાથે યોજાયેલી વીસ હજાર નંગની આ હરરાજીએ હેન્ડગર્મે રાષ્ટ્રનું અગત્યનું શિયાળફરખતર બનાવી દીધું. આ વરસની હરરાજીમાં નામ કાઢનાર શિયાળ કોમશિયાળ નં. ૨૯૮૯. આખું ફર સહેજ પણ ખોડખાંપણ વિનાનું, ચક્રચકિત રજતવર્ણ ધરાવનારું અને ચહેરા પર એક કાળા કૂસવાળું હોઈ એવું આકર્ષક નીવડ્યું કે ફરપ્રેમી લોકોની જીભે શિયાળ નં. ૨૯૮૯ ચઢી ગયું. હરરાજીને બીજી દિવસે એનો વારો આવ્યો. ત્રણસો ડોલરથી પ્રારંભિત થયેલી આ હરરાજી જોતજોતાંમાં હજાર પર પહોંચી અને પછી સો સો ડોલરે વધવા લાગી. પંદરસો ડોલરે જે જ લેવાલ રહ્યા. આખરે શિકાગોની માર્શલ ફિલ્ડ એન્ડ કું. એ એકવીસો ડોલરમાં ૨૯૮૯ નંબરનું ફરચાત્ર ખરીદ્યું. આ અગાઉ એક જ સ્થાન શિયાળના ફરના લંડનની હરરાજીમાં ૨૬૦૦ ડોલર ઉપજેલા. આ મૂલ્યવાન ફરને માર્શલ કંપનીએ શિકાગોના પોતાના શોરૂમમાં પ્રદર્શિત કર્યું ત્યારે એને જોવા લોકકલ્પ જામી. એ એ જ સ્થાન હતું જ્યાં ચોવીસ વર્ષ પૂર્વે એડવર્ડે ફરચામડું જોવા માગેલું ને હાથ ફેરવી એણે પાછું વાળ્યું ત્યારે વિકેતા બહેન છૂપું છૂપું હાસ્ય મરકી હતી.

આખરે સને ૧૯૩૮માં ડૉ. ગ્રીને દ્વિતીય શિયાળ

મરકી પર કાબૂ અર્પાંતી રસી તૈયાર કરી. આ ઉલ્લેખ રોગ રસી માટે કોમ પ્રયોગશાળાએ તે દિન લગી દસ લાખ ડોલર ખર્ચ્યા હતા પણ હવે એ બીજા શિયાળફરખતરે આ ઉલ્લેખરોગ રસી પૂરી પાડવામાં લાગી ગઈ. ઉપરાંત એક ફૂતરારોગની રસી પણ આના આનુસંગિક સંશોધન તરીકે ડૉ. ગ્રીને શોધી શક્યા જે આજ પણ વિપુલ પ્રમાણમાં વપરાશમાં છે. એમની સંતોષવડી તો ત્યારે આવી જ્યારે પ્રિન્સ એડવર્ડ ટાપુ પરની સમગ્ર શિયાળવસતી મરકીરોગથી નાબૂદ થવાની અણી પર હતી ત્યારે આ રસીએ એને ઉગારી લીધી.

કંપનીના ઉત્પાદનમાં એક નવી દિશાનો ઉમેરો સને ૧૯૩૬માં થયો. જ્યારે સન ૧૯૩૬માં જોને થોડાં ખિસકોલીશાં મીંક (Mink) નામનાં પ્રાણી પાળ્યાં. એ એને ગમ્યાં અને હેત્રી ને જોને હવે મીંકકોઢોની વાત કરવા લાગ્યા. જેમ એક કાળે એક એ શિયાળ ઉછેરની વાતે કરતા. એડવર્ડને એમાં રસ પડ્યો નહીં. કારણ આ અતિ સૂક્ષ્મદેહી પ્રાણી હતું. એના ફરને સીધું વાપરી શકાય નહીં. જે ત્રણ કે ચારને ભેગાં સીવા ત્યારે એમાં કંઈક મળ આવે. ઉપરાંત તે જમાનામાં મીંકનાં ફરની કિંમત પણ ઉત્સાહપ્રેરક નહોતી. વોલ્ટર તો એના ગીનસેંગ ઉછેરમાં મગ્ન હતો એટલે એનું ધ્યાન પણ મીંકે દોડ્યું નહીં. આમ છતાં હેત્રી ને જોને જંગલના પાદરે એક નાતું મીંક ક્ષેત્ર ઊભું કર્યું. આ ક્ષેત્ર વોલ્ટરના ધરની પડોશમાં હતું. શિયાળસંગી વોલ્ટરને શિયાળગંધ સદી ગઈ હતી પણ આ મીંકગંધ અંગે એણે એડવર્ડ આગળ જરા ફરિયાદ કરી તો એડવર્ડે જણાવ્યું, ‘અરે ? આ તો હેત્રી ને જોને પાળેલાં થોડાં મીંક છે.’ ત્યારે તો આ ભાઈ એને કયાંથી ખબર કે દુનિયાના મોટામાં મોટા મીંકધણનો ખોયો નંખાઈ ચૂક્યો છે. એવામાં કોમનાં રજતવર્ણી ફરનું બજાર ધરી ગયું. તોવેંએ આવાં ફર એટલા મોટા પ્રમાણમાં બજારમાં મૂક્યાં કે ૧૯૩૯ની હરરાજીમાં

એવડ પોતાનાં ફર વેચી શક્યો નહીં. અર્થે રસ્તે એણે હરરાજી બંધ કરી. તત્પશ્ચાત્ એણે ફરવ્યાપારી જગતને પત્ર પાઠવી, બજારના વઝણ અંગે ચિંતા વ્યક્ત કરી અને ફોમફરની અવગણના વિશે ઉલ્લેખ કર્યો, અને વસંતમા નવી હરરાજી ચોજી. એના પત્રની અસરને કારણે એના એ વ્યાપારીઓ હાજર થયા જે એનાં એ ફર ઉઠાવી ગયા પણ એ વાત નિશ્ચિત થઈ ગઈ કે રજતવણી ફરના દિવસો આચમી ગયા છે. પરિણામે ચારેય ભાઈઓનો રસ હવે મીંક પ્રતિ વળ્યો ને એનાયે પ્રચલિત રંગોને સ્થાને નવાં રંગમિશ્રણો પેદા કરવામા એમનું મન દોડ્યું. વણુ-સંકરતાના એમના શિયાળપ્રયોગોએ એમને પૂરતી તાલીમ આપી હતી એટલે મીંકનાં વિવિધવણી જોડાંને એકત્ર કરી, અનેકાનેક પ્રજનનપ્રયોગો દ્વારા એમણે નિત્યનવા મીંકવણી જન્માવ્યા અને ફેશન-બજારે નવો વળાંક લીધો. એક કાળે જે શિયાળફરની માંગ હતી કે સોનાખાણની તેવી સ્થિતિ મીંક ઉછેરની થઈ ને ફોમકંપનીએ ભારે મહેનત, શુદ્ધિ ને સજાગતાસહ નવા દેહરંગો મીંકમાં ઊભા કર્યા. એમાં પ્લેટીનમ મીંકે આખા ફેશનજગતમાં ખોલખાણ બોલાવી. આ મીંકનો એક કોટ બનાવવો હોય તો

સાઈક એકખીબને બધેએસતાં મીંકયાત્ર મળે તો જ કામ ચાલે. એટલે ફેશનજગતે એક ફેશનજગતે બધાં મીંકફામ પર પસંદગી અર્થે મોકલ્યો અને ફોમફામ વળી પાછું ફેશનજગતના પ્યાને ચડ્યું. અને પસંદ કરેલાં મીંકયાત્રમાંથી તૈયાર થયેલા કોટની હરરાજી એવડે શરૂ કરી. સિતેમા ને નાટક જગતના તારાઓ આ હરરાજીમા હાજર હતાં. નવ હજાર ડોલરથી શરૂ થયેલી કોટહરરાજી અઢાર હજાર પર પહોંચતા એવડે બંધસંજા જાહેર કરી અને કંપનીની નામના વળી પાછી જામી.

૧૯૪૮ની આ હરરાજી પછી એમણે રજતનીવણી ફર પેદા કર્યા જેના નંગદીક ૧૪૭ ડોલર ઉપજ્યા. કંપનીનું ધ્યાન હવે મીંકઉછેર પર ગયું ને સને ૧૯૫૩ની ફસનમાં કંપનીએ પાંત્રીસથી ચાલીસ હજાર મીંકફરનો આંક સિદ્ધ કર્યો.

આમ ચાર સ્વપ્નમેવી ખેડૂતખાજોને વર્ષોની મહેનત, સૂઝ ને શુદ્ધિથી ત્રણ રજતશિયાળ ખરીદવા જે ૧૬૦ એકરનું ખેતર ગીરા મૂક્યું તેને સ્થાને ૧૭૦૦૦ એકરનું પોતાનું ફામ વસાવ્યું છે ને ગીનમેંગ, રજતવણી શિયાળ અને મીંકફર પેદાશમાં વિક્રમ સ્થાપ્યા છે. સ્વપ્નસિદ્ધિની આ ગૌરવમાથા સદૈવ પ્રેરક રહેશે.

‘મીનપિયાસી’

હૃદય-જલ

કઠિન જલ થાય તો, ગરફ એ બને છે છતાં, સહેજ ગરમી મળ્યે, તરત ઓગળી જાય છે.

કઠોર ઉર તેમ આ બનતું હો લલ્લે ને છતાં, મળે સહેજ હૂંફ ત્યાં તરત પીગળી જાય છે.

‘ઊર્મિ-નવરચના’ અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, બંધસ્થામાં સુગમના પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો ગ્રા. નં. અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું ક્યારેય ભૂલશો નહિ.

આદર્શના કોડ

કોઈપણ જાતનાં જોડાણ અને વિચારોની પરિપક્વતા વિનાના આદર્શ, એનું આચરણ કેટલુંક ટકી શકે? એ ટકાવવાને માટે જે આથ લેવી પડે છે અને જે દેખાવ કરવો પડે છે, એ ખરેખર દંભનું જ સ્વરૂપ પડે છે. આદર્શના કોડ આમ હરેલપણા વિના કેવા અધૂરા રહે તેની આ વાત છે...

કનકલતા આદર્શધેલી હતી. પુસ્તકોના વાંચનમાંથી એ મધુર ભાવના જગીને જીવનમાં નવો જ પ્રકાશ લાવીને જોતી હતી. આદર્શ પુરુષોનાં જીવન-ચરિત્રો વાંચતી ત્યારે તેના હૈયામાં મધુર ભાવના જગતી —કેટલાં ઉન્નત એ જીવનો, કેટલી ઉન્નત તેમની ભાવના! આવી આદર્શભાવના પોતામાં દૃઢ થઈ જોતી નીકળે એ માટે તેનું મન તલસ્પર્શ કરતું. કોઈ આદર્શવાદી વ્યક્તિના દર્શનને તે અમૂલ્ય લાભ ગણતી. એવી વ્યક્તિની મુલાકાતનો લાભ તે કોઈ દિવસ ચૂકતી નહિ. એવી વ્યક્તિઓને જોઈને જ તેનું હૃદય શાંત, સાત્વિક તૃપ્તિ અનુભવી રહેતું અને તેના મનમાં એક અદ્ભુત વાંચના જગતી કે કોઈ આવી મહાનુભાવ વિભૂતિના સાન્નિધ્યમાં રહેવાનું મળે તો વ્યવહારનું પ્રત્યક્ષ આદર્શીકરણ જોઈ શકાય. ધણું જોવાનું ને શીખવાનું મળે; જીવન ધન્ય થઈ જાય!

થોડા દિવસ પહેલાં એક યુવાન કનકલતાના પિતાને મળવા આવ્યો હતો. તે દેખાવડો, સરાકત ને પાણીદાર હતો, એ તો કનકલતાએ જોયું ન જોયું કયું, પણ એનું ધ્યાન ખેંચ્યું તેની સાદાઈએ. વાતચીત ઉપરથી જાણી શકાયું કે તેણે ઉચ્ચ શિક્ષણ લીધું હતું ને ગામડામાં રચનાત્મક કાર્યમાં જોડાવાનો હતો. વાતચીતમાં લાગ લેવાની તેની ખાસ ધ્રુષ્ટ નહોતી, પણ તરત જ તે સમજી શકી કે યુવકની વાતો મામૂલી નહોતી. વાતોનો પ્રવાહ જામતાં જ તે ચમકીને યુવાનને ધારી ધારીને જોવા લાગી. શું અદ્ભુત હતો જીવન! પ્રતિભાવાન યુવાની, આકર્ષક સુંદરતા, તીવ્ર શુદ્ધિશક્તિ ને સોનામાં સુગંધ લળે તેમ આદર્શભાવનાની સમૃદ્ધિ! કનકલતાએ વાતચીતમાં લાગ લેવા માંડ્યો, પણ યુવકે એક વખત સામે પણ ન જોયું! છતાં તેણે મન મૂકીને ચર્ચામાં લાગ લીધો ને પોતાની

ભાવનાશીલતા ને આદર્શપ્રિયતા વિનાસકોચ જાહેર કરી દીધાં. આ વખતે યુવાને ખરેખર ધારીને એના સામે જોયું, થોડા પ્રશ્નો પણ પૂછ્યા. કનકલતાને આ ગમ્યું ને તેનું હૈયું હારા કરી ઊઠ્યું.

પછી યુવાન જે ચાર દિવસે મળવા આવવા લાગ્યો. કનકલતા અચૂક તે વખતે લગતી ને સુંદર ભાવના-શીલ વાર્તાલાપ છેડતી. યુવાન ધણો જ ખુશ થતો ને કનકલતાની આદર્શમયતાને વખાણતો. આ પરિચય ગાઢ થતો હતો. કનકલતા ઇચ્છતી હતી. હવે ખૂબ એકલાં મળતાં ને યસ એ જ આદર્શપ્રિયતાની વાતો. યુવાન વિનોબાજીના ભૂદાન આંદોલન પાછળની ભાવના સમજાવતો ત્યારે કનકલતા તેને ખીજ જ દૃષ્ટિથી સમજાવતી. યુવાન કળૂલ કરતો કે હા, તમારી દૃષ્ટિ પણ સાચી છે.

નિરંજનને આવી આદર્શધેલી યુવતી આકર્ષી જાય તે સહજ હતું. કનકલતાની તો ખેચ ભાવનાઓ પરિપૂર્ણ થતી હતી—કોઈ સુસ્ત આદર્શવાદી, ભાવનાશીલ વ્યક્તિનું સાન્નિધ્ય, એથી પોતાનું જીવન ભન્ય ને ઉજ્જવલે ખનવાનું હતું ને ધણું મેળવવાનું હતું અને જાગવા માંડેલા સ્ત્રીત્વના સાહજિક આવેગની તૃપ્તિ.

એક દિવસ નિરંજને પૂછ્યું : ‘જીવનમાં તમે શું શું કરવા માગો છો? જીવનને ક્યા રાહે લઈ જવા માગો છો?’

કનકલતા આનંદસહ જોલી : ‘મારા જીવનનો રાહ ન્યારો હશે. હું જીવનને ખૂબ ઉન્નત ખનાવવા માગું છું!’

નિરંજન : ‘તમે વિચાર્યું અને સમજ્યાં છો તો ધણું જ, પણ એને જીવનમાં ઉતારવા મથો છો?’

‘કેમ નહિ?’ કનકલતા એવા ઉત્સાહસહ જોલી :

‘મને બધું જ કરવું ગમે છે.’

‘પણ કાંઈ ક્યું છે?’

‘હજી શરૂઆત છે. હું આ નથી પીતી, સિનેમા નાટક નહિ જેવાં જ જોઉં છું. બને એટલાં સાદાં કપડાં જ વાપરું છું. એ વિશેષ જ સાહિત્ય વાંચું છું. જે આદર્શપ્રિય વ્યક્તિઓ હોય એ જ મને ગમે છે.’

આ સંબંધ ગાઢ પ્રગાઢ થતાં થતાં નિશ્ચિત સ્થાને જઈ ઊભો રહ્યો. ખૂનનેનાં લગ્ન થયાં—આદર્શ લગ્ન.

લગ્ન પછી તરત નિરંજને પ્રસ્તાવ મૂક્યો : આપણે ગામડામાં જઈને રહેવું જોઈએ. ખરું હિંદ ગામડામાં છે. કનકલતાએ ક્ષણભ્રમ વિચાર કર્યાં સિવાય કહી દીધું : સાચું સેવાનું ક્ષેત્ર જ ત્યાં છે.

કનકલતાની આ વાણીએ નિરંજનને ધણો જ ઉત્સાહિત કર્યો. લગ્નને હજી પાંચ દિવસ જ થયા હતા. બંને જણુગામડું નિશ્ચિત કરી ઊપડી ગયાં.

કનકલતાએ વિચાર્યું : ‘સોહાગરાત્રિ જ્યાં સેવાનું ક્ષેત્ર છે ત્યાં જ શોભે, એકાકી કોઈ વિશાળ બંગલામાં નહિ. નિરંજનનો આદર્શવાદ કેટલો તીવ્ર !

પણ આ તીવ્ર આદર્શવાદ તો તેથીયે તીવ્રતર નીકળ્યો. ખાવા ધાય તેવા નાના ઉજ્જડ ગામડામાં પચીસ પચાસ ધાસજાયાં છાપરાઓની વચમાં એવા જ એક છાપરામાં આવી તેઓ ઊભાં રહ્યાં હતાં. નિરંજન પ્રથમ આવીને આ સ્થળ નક્કી કરી ગયો હતો. કનકલતા તો અભયજન જ થઈ ગઈ. આદર્શવાદ આવા કઠંગા સ્વરૂપે ખડો થઈને ઊભો રહેતો. હશે એવી તો તેને કંપનાય ન હતી. તેનાથી બોલી જવાયું : ‘અહીં રહેવાનું?’

‘હાસ્તો. ગમશે ને?’ નિરંજન હસ્યો.

‘કેમ નહિ? જરૂર ગમશે’ તે બોલી અને મનમાં વિચાર્યું :

‘અમારા સંસારજીવનની નાણુક લાવનાની પરિતૃપ્તિ આ વેરણછેરણ ઝૂંપડીમાં જ થશે. અહીં સ્મરણવત્ શાંતિ છે. ભૂંડું ફિક્કું આકાશ છે. આ પ્રસંગ ચિરસ્મરણીય થઈ રહેશે.’

તે બંને એક તૂટેલ ખાટલા ઉપર બેસ્યાં. ગામમાંથી એક બે જણ આવ્યા ને ગયા. સાંજ પડવાને વાર નહોતી. આ ટકે આણેણું લાચું ખાઈને ચક્રાવવાનું હતું. કનકલતાના અવલુંનીય આનંદમાં જરા ધટાડો થયો હોય એમ પોતાને લાગતું. પણ એ તો આ સ્થળનો જ પ્રતાપ હશે. આ સ્થળ જ કેવું ખાવા ધાય તેવું હતું ! કનકલતા એક જ ખાટલા ઉપર નિરંજનને અડીને બેસી હતી. આવો સ્પર્શ તે પ્રથમ જ અનુભવની હતી ને લાગણીઓ ઝણઝણી રહી હતી. પણ તેને તરત ખ્યાલ આવ્યો કે માદક સ્પર્શનો તાર તૂટી ગયો છે. નિરંજન ન સ્પર્શાય તેમ સાધારણ આધો ખસી ગયો હતો. કનકલતાના હૃદયમાં આંચકો વાગ્યો, તે ક્ષણભર ચમકી, ધ્રુજ. પણ તરત જ સ્વસ્થ થઈ ગઈ. છતાં આ વિદ્યવ્રતતા તે સાવ તો હટાવી ન જ શકી.

નિરંજન ખૂબ જ ધીમે શાંત સ્વરે હસીને બોલ્યો : ‘તને ગમી જાય એવો જ મને વિચાર આવ્યો છે, કનકલતા બોલ, કહું?’

હાસ્ય કનકલતાને ડોહાવી ગયું. કેટલું મીઠું હાસ્ય ! તેવું હૃદય આનંદથી ભર્યું ભર્યું થઈ રહ્યું. તે પેલી વિદ્યવ્રતતા ભૂલી ગઈ ને બોલી : ‘ઓ...એવો શો વિચાર આવ્યો તને?’

‘આપણું આદર્શ લગ્ન એ આદર્શ જ હો, તેમાં જરા પણ ખામી ન આવે, કનક, આજે અને અત્યારે પ્રતિજ્ઞા કરીએ કે મન, વચન ને દેહથી આપણે એક વર્ષ સુધી પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળશું. આ પ્રતિજ્ઞા આપણા જીવનને ધણું જ ઉન્નત બનાવશે. બોલ, આ વિષે તું શું કહે છે?’

‘હં?’ કનકલતાનું હૃદય જરા સાત્ત્વિક આનંદ ન અનુભવી શક્યું. તે આટલું બોલીને જ અટકી ગઈ. ધડીભર તેને થઈ આવ્યું કે આદર્શલાવનાને ખામી ન આવે એવી રીતે આની સામે પ્રતિવાદ કરવાના શબ્દો મળી આવે તો ધણું જ સારું. પણ એવા શબ્દો આદર્શલાવનાના શબ્દકોશમાંથી તો

મળવા સાવ દુર્લભ જ હતા. જે શખ્દો મળી આવતા હતા તે કોઈ રીતે કોશના નહોતા. પેલી ક્ષણિક વિહ્વળતા પાછી નળી ઊડી. નિરંજન તેના મોં સામે જ જવાબની અપેક્ષાએ તાકી રહ્યો હતો. કનકલતાએ વાક્ય પૂરું કર્યું : ‘હં ! હારતો. એ જ ખરાબર છે !’

રાતે ગામમાંથી એક બીબ્લે ખાટલો આવી ગયો. કનકલતા ખાટલામાં સૂતી ત્યારે તેને શાંત ચિત્તે વિચારવાનો અવકાશ મળ્યો—આજની ભીષણ પ્રતિજ્ઞાનો સાત્ત્વિક આનંદ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ તે કેમ થતો ન હતો ? આદર્શ ને આનંદને જરાય સંબંધ નહિ હોય ? સ્વાનુભવ આમ બોલતો હતો. તો પેલાં પુસ્તકો તો શુદ્ધ જ કહેતાં હતાં. આદર્શમાંથી જન્મતી તપશ્ચર્યાનો આનંદ જરાય મામૂલી નથી. તો પોતાને કેમ કાંઈ મળ્યું નહિ ? મળ્યું હતું તે શું હતું ? ભય, અશાંતિ અને વિહ્વળતા ! સવારમાં ઊડીને તેણે નિરંજનને પૂછ્યું : ‘આદર્શવાદ અને આનંદને સંબંધ ખરો કે નહિ ?’

‘કેમ નહિ ?’ નિરંજન આશ્ચર્ય પામી બોલ્યો : ‘આદર્શ જીવનનું મૂલ્ય ને મહત્તા જ એટલા માટે છે કે તેમાંથી અનહદ આનંદ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. નહિતર તો એની કિંમત પણ શી ?’

કનકલતા : ‘તું આ સ્વાનુભવથી કહે છે કે પુસ્તકોમાંથી વાંચીને ?’

‘સ્વાનુભવથી જ !’ નિરંજને કહ્યું : ‘પુસ્તકોમાં પણ એમ જ લખેલું હોય છે !’

‘ગઈ કાલની પ્રતિજ્ઞામાંથી તમે આનંદ મેળવી શક્યા ?’ કનકલતાની જિજ્ઞાસા આટલી હદે કોઈ દિવસ નળી નહોતી. જાણે જિજ્ઞાસા હવે ભાકો થઈ ઊડી છે. સત્ય કદાચ આનાથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે. કનકલતા કેવું સત્ય શોધવા માગતી હતી ?

નિરંજને ઘણા જ આનંદમાં આવી કહ્યું : ‘એ પ્રતિજ્ઞા પછી તો હું ઘણી જ શક્તિ મેળવી શક્યો છું. એ પ્રતિજ્ઞાની નિઃશ્ચયિતા તો મારા રોમરોમમાં આનંદ

નળ્યો છે. શ્રદ્ધાનો પાર નથી; આવી પ્રતિજ્ઞાઓને ભીષણ કહી જ ન શકાય. ઊલટાની એ તો આનંદ-દાયક છે. કનક, જે મળતું હોય છતાં તેનો ત્યાગ કરવો, હાજર હોય છતાં તેનો ઉપયોગ ન કરવો, એના જેવું રસદાયક કામ એકે નથી.’ ને તેણે ઉમેર્યું : ‘આવો અનુભવ તનેય થયો હશે, નથી થયો ?’

કનકલતા જવાબ આપી શકી નહિ. આવો અનુભવ એને નહોતો થયો એમ કહેતાં ઘણી જ શરમ આવી.

તેની પાસે આદર્શવાદ ને ભાવનાવાદને લગતાં બે પાંચ પુસ્તકો હતાં. તેમાંથી એક લીધું ને વાંચવા લાગી. પહેલાં એના વાંચનમાં રસ પડતો, આજે એમ ન થયું. આવું પુસ્તક વાંચતાં પ્રયત્ન કરવો પડે એ તો પ્રથમ જ અનુભવ હતો.

ગઈ કાલે પ્રથમ સ્પર્શ વખતે નિરંજન જરા આઘો ખસી ગયો ત્યારે જે ક્ષણિક ભય ને વિહ્વળતા નળ્યાં હતાં તે જાણે હવે કનકલતાને આવરી રહ્યાં હતાં.

ગામડાની સેવા, અજ્ઞાન જનની સેવા, ગરીબ જનતાની સેવા, સાદાઈમાં જ પરમ આનંદ, મોહનો ત્યાગ, બ્રહ્મચર્યમાં સમાયેલો મહાઆનંદ, ચૂંપડીમાં રહેવું, પોપણ માટે જ જમવું, આવું બધું તે પ્રથમ વાંચવા પામતી ત્યારે તેનું હૃદય નમી રહેતું. પણ આજે આ પુસ્તકમાં એ જ બધું લખ્યું હતું છતાં કનકલતાએ પુસ્તકના લેખકને હૃદયથી પ્રણામ કર્યા નહિ. એને બીબ્લું જ લાગતું હતું—કોઈ ગાઢ ધુમ્મસનો ઓઢાર ઓગળી રહ્યો છે ને પાછળથી અસ્પષ્ટ પ્રકાશ નળી રહ્યો છે !

ગામડામાં મહિનોમાસ તો વીતી ગયો. બન્ને આસપાસનાં ગામડાંઓમાં સેવાદાન માટે જતાં, જ્ઞાનદાન આપતાં, ગરીબ શર્યાને કોઈ ને કોઈ રીતે મદદરૂપ થતાં. નિરંજનના ઉત્સાહનો પાર નહોતો. આ બધું નિરંજન જ કરતો. કનકલતા તો સાથે જતી, સાંભળતી, ને આ બધું જાણે કોઈ દિવસ જોયું જ ન હોય, કયાંય વાંચ્યું પણ ન હોય, તેમ આશ્ચર્ય

અનુભવતી.

ઘેર આખા પછી રાંધવું પડતું, પાણી ભરવા જવું પડતું, હાથે દળવું પડતું, ભાવનાવાદનાં પુસ્તકોમાં આ બધું જ આવતું, આદર્શવાદીઓનાં ભાષણોમાં પણ આ જ આવતું. પણ આવા કઠોર સ્વરૂપે તેના દર્શન કોઈ દિવસ થયાં નહોતાં, કનકલતા વિચારતી— શું એ બધું આવું જ હતું ?

થોડા દિવસ પછી એકાએક કનકલતાએ કહ્યું : ‘હું થોડા દિવસ બાપા પાસે જઈ આવું ?’

નિરંજને કહ્યું : ‘ઘણી ખુશીથી, પણ પાછી તરત આવતી રહેજે.’

તે શહેરમાં ગઈ ત્યારે થોડા માસ પહેલાં જ છાંડેલી સૃષ્ટિ એને અવનવી લાગી. ઓહ, શું તેનું આવું સ્વરૂપ હતું ! તે આ બધું જોઈને મુઝ થઈ ગઈ. દૂધ, કાર, સિનેમા, ગાર્ડન.

તેની બધી બહેનપણીઓ તેને મુઝભાવના પૂર્વક સન્માની રહી. પોતાની એક બહેનપણી આદર્શભાવનાને પચાવી શકી હતી, જીવનમા ઉતારીને ઉન્નતિ સાધી શકી હતી, સેવાભાવનાને વરીને ગામડામાં જઈને બેઠી હતી. આ બધી વિગતોએ તેમનામાં અહોભાવ જગાડ્યો હતો. પણ કોણ જાણે કેમ, આવી વૃત્તિઓ સેવતી બહેનપણીઓની કનકલતાને પારાવાર દયા આવી ! મનમાં મનમાં હસી પણ ખરી.

રાત્રે તે બહેનપણીઓ સાથે બિલકુલ રૂઝગારિક પિક્ચર જોવા ગઈ. બહેનપણીઓ માટે આ આશ્ચર્યકારક ને ન ધારેલી ઘટના હતી કનકલતાને માટેય શરમાવનારી ઘટના હતી. પણ એ શરમ-સંકોચ ડોકું ઊંચું કરીને બહાર નીકળી શક્યાં નહિ.

ગામડામાં ગઈ ત્યારે તેના સામાન સાથે એક બે નવલકથાઓ પણ હતી. કનકલતાને આવેલી જોઈ નિરંજન ઘણો જ ખુશ થયો. પણ કનકલતાએ ખાસ કંઈ એવી ખુશી બતાવી નહિ.

નિરંજને પૂછ્યું : ‘યાદી ગઈ છે ?’

‘ઘણી જ યાદી ગઈ છું !’ તે બોલી : ‘આટલો થાક

કોઈ દિવસ લાગ્યો નથી.’

નિરંજન ક્ષણભર તેના મો સામે તાકી રહ્યો, વેધક દૃષ્ટિથી. પણ તરત જ હસી પડ્યો ને બોલ્યો : ‘ઓ ...એમ છે કે ?’

બીજે દિવસે નિરંજને ગામડામાં આવવાનું કહ્યું ત્યારે તેણે ના પાડી. કારણ ગઈ કાલના થાકનું બતાવ્યું, નિરંજન એકલો જ ગયો. સાંજે તે પાછો આવ્યો ત્યારે કનકલતા કોઈ પુસ્તક વાંચતી હતી. નિરંજને ધારીને પુસ્તકનું નામ વાંચ્યું. તેણે આમ ધારીને જોયું તો ય વાંચતી કનકલતા અસ્થિર થઈ નહિ. તેણે તો વાંચે જ રાખ્યું. નિરંજન મનમાં ને મનમાં હસ્યો ને બોલ્યો : ‘શું વંચાય છે ?’

‘નવલકથા.’

‘નવલકથા ? ક્યાંથી લાવી ?’

કનકલતાએ પુસ્તક બાજુ પર મૂક્યું ને સામે જોઈ ભાર દઈ બોલી : ‘આદર્શવાદીઓએ નવલકથા વાંચવી એ પાપ છે ?’

‘ના.’ નિરંજન ધણું સમજ્યો હોય તેમ હસ્યો ને બોલ્યો : ‘હવે તારા માટે એવું કંઈ નથી.’ પણ આ વખતે જ, તેણે અતિ ગંભીર થઈ, આ કહેવા માટે આ સમય યોગ્ય નહોતો છતાં કહ્યું : ‘તને કંઈ પશ્ચાત્તાપ થાય છે ?’

કનકલતા ન બોલી.

‘મેં તો વિચાર કરી મૂક્યો હતો કનક, આપણી બાર માસની પ્રતિજ્ઞા ધણી જ નિ સત્વ લાગતી હતી’ એટલે એને વધારીને પાય વર્ષની કરવી. જીવનને ઉન્નત કરવું હોય તો તપશ્ચર્યાની જરૂર છે જ—’

કનકલતા એકી નજરે એની સામે તાકી રહી હતી. તે વચમાં જ બોલી બીઠી : ‘પાપ વર્ષ’ કેમ, એ પ્રતિજ્ઞા આજન્મ લંબાવવી જોઈએ ! હું તને એવી સગવડ કરી આવું તો તું મારો આભાર માનીશ ?’

‘અંતઃકરણપૂર્વક તો નહિ જ’ તે બોલ્યો : ‘છતાંય તારી ઇચ્છા હશે તો શબ્દો દ્વારા તો જરૂર આભાર

સામાન્ય જનને સુલભ કૃત્રિમ વસ્ત્રતંતુઓના કાપકની કહાણી

માનવસર્જિત વસ્ત્રવિજ્ઞાનનો જન્મ આ સદીના આરંભે થયો એમ કહી શકાય. કૃત્રિમ રેયોનના ઉત્પાદન સાથે જગત પર વસ્ત્રોની એક તદ્દન નવી સૃષ્ટિ અસ્તિત્વમાં આવી. કરોળિયાને બળતું બનાવતો બેઈ તેવા બળામાંથી વસ્ત્ર પણ કેમ ન બને એવી કલ્પના ઇન્જિનીયરોએ આવેલી અને તેમાંથી વસ્ત્રો વણવાનું તેઓએ શરૂ પણ કરેલું. સને ૧૭૫૦માં ફ્રાન્સમાં આવું કાપડ બનવા લાગ્યું. કરોળિયાના બળામાંથી બનાવેલાં મોબાં તે જમાનાના લોકોના કહેવા મુજબ રેશમી મોબાં કરતાં પણ વધુ સુંદર હતાં.

પણ રોબર્ટ હુક નામના અંગ્રેજ વૈજ્ઞાનિકને કૃત્રિમ રેશમની શોધનો પિતા ગણવામાં આવે છે. ઈ. સ. ૧૬૬૪માં માત્ર ૧૯ વર્ષની વયે તેણે એક સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર બનાવ્યું હતું અને તેમાં તપાસવા માટે લાંડન શહેરની શેરીઓમાં ભટકી ભટકી તેણે જાત જાતના નમૂનાઓ એકઠા કર્યા હતા. આ તંતુઓનો તેણે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર વડે બારીકાઈથી અભ્યાસ કર્યો અને તેને અંતે તેણે માર્ફકોઆફ્રીઆ નામનો ગ્રંથ

પ્રગટ કર્યો. એમાં તેણે લખ્યું છે : ‘... રેશમનો કીડો જેમ પોતાનામાંથી પદાર્થ કાઢીને તાર બેચી કાઢે છે તેવો જ પદાર્થ કૃત્રિમ રીતે પણ બનાવી શકાય. જે આવો પદાર્થ હાથ લાગે તો તેમાંથી તાર બેચવાનું મુશ્કેલ નથી લાગતું.’ પરંતુ રેયોનને લગતું રસાયણ વિજ્ઞાન રોબર્ટ હુકના મૃત્યુ પછી ઘણાં વર્ષે વિકાસ પામ્યું. ઓગણીસમી સદીમાં રસાયણ-વિજ્ઞાન ઝડપથી આગળ વધ્યું અને ત્યારે જ ડૉ. હુકે લાખેલા પદાર્થમાંથી તંતુ ઉત્પન્ન કરવા માટે તેની કિંમત સાચા રેશમની કિંમત સાથે હરીફાઈ કરે તેવી હોવી આવશ્યક હતી. કૃત્રિમ વસ્ત્રતંતુઓને વૈજ્ઞાનિક સફળતા ત્યારે જ મળી કહેવાય કે જ્યારે તેના ઉત્પાદનની કિંમત સસ્તી હોય અને સામાન્ય જનસમાજ માટે તેનો ઉપયોગ શક્ય બને. જે પ્રકારના સંશોધન વડે રેયોનને આવહારિક રીતે ઉત્પન્ન કરવાનું શક્ય બન્યું તે વિષય પર આવતા પહેલાં રેયોન સંબંધી જે વાતોનો ઉલ્લેખ જરૂરી લાગે છે. આમાંથી એક તો લાકડામાંથી માવો (Pulp) બનાવવાનું શોધાયું તે છે. આ લાકડાનો

માનીશ. કનક, તારા વિચારો હું સમજ્યો છું એટલે જ પૂછું છું કે પુસ્તકોમાંના રૂઝપાળા આદર્શવાદ જેટલી આ એની પ્રત્યક્ષ અભિવ્યક્તિ સુંદર નથી, નહિ? તે હવે ખૂબ જ કરુણ હાસ્ય હસ્યો ને બોલ્યો : ‘કનક, તેં માત્ર એક નાની નળવી ભૂલ કરી હતી તેનું જ આવું અણગમતું પરિણામ આવ્યું છે. હવે મને સમજાય છે કે એ ભૂલ તેં ક્યાં કરી હતી. તેં જે માર્ગ દેખાતા બોલ્યા છે? ત્યાં ભૂલવા માટે એક ડાહ્યું જ બસ થઈ રહે છે. એ એક પગલું જ હજારો ગાઉનું અંતર પારી દે છે. આવું જ તારા માટે થયું

છે. એ એક પગલાંએ જ તને ક્યાંની ક્યાં લાવીને મૂકી દીધી!’
‘પણ એ ભૂલ સુધારવી જ પડશે’ મહમ સ્વરે તે બોલી.
‘જરૂર! હું તને બધી જ મદદ કરીશ.’ નિરંજને પણ એવા જ ભાવથી કહ્યું.
બીજે દિવસે કનકલતા તૈયાર થઈ સ્ટેશને જવા ગાડામાં બેઠી. ગાડું ચાલ્યું. પણ બન્ને અરસપરસ એક પણ શબ્દ બોલી શક્યાં નહિ. કરુણ નજરે બન્ને એક બીજા સામે તારી રહ્યાં. હવે બોલવાનું શું હતું?

માર્ગો જેમાંથી સૈન્યુનોઝ બનાવવામાં આવે છે તે રેયોન ઉત્પન્ન કરવામાં આવે પદાર્થ છે આ માટે પોતાં વાકડા વાપરવા વધારે સારા પડે છે કારણ કે તેમાં રેપાઓ (ફાઈબર્સ) લામી હોય છે અને તેમને જનદીથી રાસાયણિક ક્રિયાઓનો ઉપચાર આપી શકાય છે અથવા લાકડામાં સ્પ્રુસ નામના વૃક્ષનું લામ્બુ સેલ્યુલોઝનું વધારેમાં વધારે પ્રમાણ ધરાવે છે રેયોન માટે કામ આવે તેવા સેયુનોઝના પ્રકારને આલ્ફા સેલ્યુનોઝ કહેવામાં આવે છે સેલ્યુનોઝના બીજા પ્રકારને હેમીસેયુનોઝ કહેવામાં આવે છે અને તે રેયોન બનાવવા કારખાનામાં દૂર કરવામાં આવે છે સેન્યુનોઝ પરની રાસાયણિક ક્રિયાઓમાંથી આલ્ફા-સેયુનોઝના અણુઓની સાકળ તૂટે છે અને તે ટૂંકી ખત્તી બને છે કપાસમાંથી મેળવેલો સેયુનોઝ આલ્ફા સેયુનોઝનું બિનુ પ્રણાલિ ધરાવે છે અને વધુ મજબૂત રેયોન બનાવવા માટે કપાસમાંથી ઉત્પન્ન કરેલો સેન્યુનોઝ ((નન્ટર્સ ૫૫) લેવો હિતા વહ છે જે કપાસિયા પર વળગેલી રાસાદીમાંથી મેળવવામાં આવે છે બીજી વાત તે 'રિપનેરેટ'ની શોધ છે 'રિપનેરેટ' અર્થાત્ ચારણી એક એવી વસ્તુ છે કે જેમાંથી રસાયણોમાં દ્રાવ્ય કરેતુ સેયુ લોઝ રસ સ્વરૂપે બહાર નીકળી સેયુનોઝને તેજાબ યુક્ત રસાયણોના રનાનાગાર(બાય)માંથી પસાર કરી તત્તુ રાસરૂપે પુનર્જન્મ આપે છે ૫ સ ૧૮૬૨માં ઓઝાનમ નામના અગ્રેજે પ્રથમ રિપનેરેટ બનાવી હતી શરૂઆતમાં રિપનેરેટો કાચની બનાવવામાં આવતી હતી પણ તે વારંવાર તૂટી જતી હોવાથી તેનો વપરાશ બહુ અર્ચાળ નીવડતો હતો ૫ સ ૧૯૩૦માં પેટિનમની રિપનેરેટો બનાવવામાં આવી હતા તે પેટિનમ દરિયમ અને પેટિનમ-સુનર્ણની મિશ્રધાતુમાંથી રિપનેરેટ ધડવામાં આવે છે, જે કે સ્ટેનલેસ સ્ટીલ અને ટેન્ટેલમ ધાતુ પણ કવચિત્ વપરાય છે

નાઇટ્રો સેન્યુલોઝ રેયોન

વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી રેશમને મળતુ કાપડ બનાવવાની

શક્યતા રિસરસાયણશાસ્ત્રી શૌનબાઈનની 'ગનકોટન' અથવા "નાઇટ્રો સેયુનોઝ"ની ૫ સ ૧૮૪૬ના વર્ષમાં થયેલી શોધને આભારી છે ગનકોટન એ સેયુનોઝ ઉપર નાઇટ્રિક અસિડની પ્રક્રિયા વડે થયેલો રાસાયણિક પદાર્થ છે તેને નાઇટ્રો સેયુનોઝ પણ કહે છે આ પદાર્થને જ્યારે આલ્કોહોલ અને ઇથરમાં (એ નામના રસાયણો) ઓગાળવામાં આવે છે ત્યારે તેમાંથી મધ જેવું દ્રાવણ પરિણમે છે, જેને 'કોનોડિયન' કહેવામાં આવે છે વ્યાવહારિક ધોરણે આમાંથી કૃત્રિમ રેશમ બનાવવાનો યશ કેચ રસાયણ શાસ્ત્રી કાઉન્ટ હિલેર ૬ શાર્દેને(ત)ને પ્રાપ્ત થાય છે તેમણે પોતાની પ્રોગ્રાશાળા બાધી વૈજ્ઞાનિક સશોન શરૂ કર્યું હતુ શાર્દેને(ત)ને ફોગ્રાશામાં પણ રસ હતો અને એક દિવસ જ્યારે તે કાચની પેટ ઉપર કોનોડિયન લગાડી રહ્યા હતા ત્યારે અકસ્માત્ તેની બાટની તેમના હાથમાંથી પડી ગઈ અને દ્રાવણ ટેળાઈ ગયુ પોતે કામમાં હોવાથી આ ચીકણો પદાર્થ બાટનીમાં ભરવાનું તેમણે ભવિષ્ય માટે મુનતવી રાખ્યુ બીજે વિચે તેમણે જોયુ તો કોનોડિયન સૂકાઈ ગયુ હતુ અને તે ઉખાડતા ઉખાડતા હાથ વચ્ચે તે દબાતા તેમાંથી અનેક રેપાઓ તેમની નજરે પડી આ તારા બરાબર રેશમના તાર જેવા જ હતા પરતુ ત્યારબાદ આ શોધને સંપૂર્ણ કરતા બીજા ઓગણત્રીસ વર્ષ વીતી ગયા ૫ સ ૧૮૮૪ના મે માસની ૧૨મી તારીખે શાર્દેને(ત)એ વસ્ત્ર-ઉદ્યોગ માટે કૃત્રિમ રેશમને મળતા પદાર્થ બનાવવાનું કેચ પેટન્ટ મેળયુ આ હતુ સૌથી પહેલું કૃત્રિમ રેશમ તે બનાવવાની રીત આ પ્રમાણે હતી ઇથર અને આલ્કોહોલમાં ગનકોટન ઓગાળવામાં આવતુ અને પછી એ દ્રાવણને છિદ્રોવાળી ચારણી (રિપનેરેટ)માંથી બહાર કાઢી ઇથર અને આલ્કોહોલ જે ઉકુનનીન હતા તેમને ઉરાડી મૂકી મજબૂત તાર બેચવામાં આવતા શાર્દેનેએ બેસાન્સોન(શાન્સ)માં કૃત્રિમ રેશમ બનાવવાનું કારખાનું બિનુ કર્યું શરૂઆતમાં

ઉત્પાદન ઓછું હતું પણ એ વર્ષ પછી તેમના કારખાનામાં નિયમિત રીતે દરરોજના ૧૦૦ રતલ જેટલું રેયોનનું સૂતર ઉત્પન્ન થવા લાગ્યું. શાઈને- (ત)ના આ કાર્ય બદલ ફ્રાન્સની સરકારે તેમને 'નાઈટ ઓફ ધ લીજઅન ઓફ ઓનર'નું માન આપવામાં આવ્યું. ત્યારબાદ ઈંગ્લેન્ડ, બેલ્જિયમ અને અમેરિકામાં પણ આવાં કારખાનાં નંખાયાં. અનેક વર્ષો સુધી સફળતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી બીજી પદ્ધતિઓ વડે શોધાયેલા કૃત્રિમ તંતુઓ માટે માર્ગ કરવા શાઈને(ત) પદ્ધતિને ખસી જવું પડ્યું અને આજે તો નાઈટ્રોસેલ્યુલોઝ રેયોન ઉત્પન્ન થતું ચઢતર બંધ થઈ ગયું છે. છતાં શાઈને(ત)નું આ ઉદ્યોગમાં નેતૃત્વ કાયમ રહ્યું છે. ઈ. સ. ૧૯૧૪માં તેમને ૭૫ વર્ષ પૂરાં થતાં તેમની વિશિષ્ટ કામગીરી બદલ 'પર્કિન મેડલ' અર્પણ કરવામાં આવ્યો હતો.

ક્યુપ્રામોનિઅમ રેયોન

રેયોન બનાવવાની બીજી પદ્ધતિ ક્યુપ્રામોનિઅમ પ્રોસેસ તરીકે ઓળખાય છે. આ પદ્ધતિવડે રેયોનનું મોટા પાયા ઉપર ઉત્પાદન ૧૮૯૮માં શરૂ થયું. તે વખતે શાઈને(ત) રેયોનની કીર્તિ મધ્યાહ્ને તપતી હતી.

ઈ. સ. ૧૮૫૭માં સ્વાઈઝર નામના એક વનસ્પતિ વિજ્ઞાનીએ એવી શોધ કરી કે રૂ અથવા કાગળને એમોનિયા યુક્ત તાંબાના હાઈડ્રોક્સાઈડના દ્રાવણમાં ઓગાળી શકાય છે. આ દ્રાવણ તુર્ત જ સ્વાઈઝરના રસાયણ તરીકે જાણીતું થઈ ગયું. ઈ. સ. ૧૮૮૨માં એડવર્ડ વેસ્ટન નામના એક અમેરિકને રૂને ક્યુપ્રામોનિઅમ દ્રાવણમાં ઓગાળીને તંતુ બનાવ્યો ત્યારથી આ પદ્ધતિની શરૂઆત થઈ ગણાય પણ વસ્ત્રોઉદ્યોગમાં આ તંતુઓનો ઉપયોગ થયો ન હતો.

લુઈ હેન્રી દેસ્પેસીસ નામનો ફ્રેન્ચ રસાયણશાસ્ત્રી આ પદ્ધતિ વડે રેયોન બનાવવામાં પ્રથમ હતો. ઈ. સ. ૧૮૪૦માં તેણે આ માટે પેટન્ટ લીધું. બીજું

પેટન્ટ ડૉ. એમિલ બ્રોન્ટ અને તેમના સાથીઓએ ઈ. સ. ૧૮૯૭માં લીધું. એ વર્ષ પછી આ પદ્ધતિને લગતાં અનેક પેટન્ટો તેમના તથા તેમના સાથીઓના નામ પર નીકળ્યાં. આ પેટન્ટોનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ કરવા માટે 'ફેરાઈ નિગ્ટે ઝલાન્સટોફ ફાબ્રિકેન' નામની એક કંપની એલાશાપેલ પાસે સ્થાપવામાં આવી. આ અરસામાં શાઈને(ત) રેયોન તેના સળગી ઊઠવાના ગુણને કારણે અપ્રિય થવા લાગ્યું હતું અને આ તકનો લાભ આ નવી પદ્ધતિને તરત જ મળ્યો. ઈંગ્લેન્ડમાં ડૉ. બ્રોન્ટના ભાઈ હેન્રીએ ૧૯૦૦માં કારખાનું નાખ્યું. ધીમે ધીમે જગતના બીજા દેશોમાં પણ તેનાં કારખાનાં નંખાયાં. ગ્રેટબ્રિટનમાં ઈ. સ. ૧૯૩૧માં ક્વિટિશ એમ્બર્ગ લિમિટેડ નામથી એક કંપની સ્થપાઈ. તે પહેલાં અમેરિકામાં ૧૯૨૫થી અમેરિકન એમ્બર્ગ કોર્પોરેશન આ પ્રકારનું રેયોન બનાવતી હતી. પરંતુ રેયોન બનાવવાની ત્રીજી પદ્ધતિ 'વિસ્કોઝ રેયોન' નામથી અસ્તિત્વમાં આવી. આ પદ્ધતિથી રેયોન બનાવવાનું સસ્તું પડતું હતું એવો અનુભવ થતાં એણે ક્યુપ્રામોનિઅમ પ્રોસેસને 'પીછેહઠ' કરાવી.

વિસ્કોઝ રેયોન

રેયોન બનાવવાની ત્રીજી પદ્ધતિ, જે વિસ્કોઝ પ્રોસેસ નામથી ઓળખાય છે તેને સૌથી વધુ સફળતા મળી છે આજે જગત પર જે રેયોન ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે તેનો મોટો ભાગ વિસ્કોઝ પ્રોસેસ વડે તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિની શોધ અને તેની સફળતાની કથા રેયોન ઉદ્યોગમાં એક રૈમાંચક ઇતિહાસ રૂપે આલેખાઈ છે.

ચાર્લ્સ કોસ અને એડવર્ડ જેવન નામના બે અંગ્રેજ રસાયણશાસ્ત્રીઓએ આ શોધમાં મુખ્ય ફાળો આપ્યો હતો. તે ઉપરાંત ચાર્લ્સ સ્ટ્રૅન અને ચાર્લ્સ ટાફ્ટામ નામની વ્યક્તિઓએ પણ આ પદ્ધતિ વિકસાવવામાં સારી મદદ કરી હતી. વિસ્કોઝ રેયોનની સફળતા માટેનો યશ આ ચારેય વ્યક્તિઓને

વરે છે છતાં ટેકામના કાર્યની ખાસ નોંધ લેવી થતે છે શરૂઆતના મુશ્કેલીના સમયમા ટેકામની ધીરજ અને આશાના કામે લાગ્યા હતા અને અતે વિસ્ફોજ પદ્ધતિની ઔદ્યોગિક સફળતાના દર્શન થયા હતા

વાત ૧૧ શરૂઆત ૧૮૭૪ના વર્ષથી થાય છે ન્યારે બાર વર્ષનો ટેકામ બેન્ક ઓફ ઇંગ્લેન્ડની નિવરપૂવની શાખામા પ્રેસિડન્ટની નોકરી કરતા સ્ટર્નને મળ્યો આ બેન્કની નોકરી ઉપરાંત સ્ટર્નને ફાજલના સમયમા રિજાનના પ્રયોગો કરવાનો શોખ હતો તેમા ટેકામના પિતા પણ ઠીક ઠીક રસ લઈ તેઓને મદદ કરતા ઈ સ ૧૮૭૮મા બેન્કની ચાનુ નોકરીએ જ રૂને વીજળીના ટૂંકા માટેનું એક નાનું કારખાનું બોલ્યું અને તે ટેકામને ચનારના આપ્યું અહીં જ સ્ટર્નના સફળતાપૂર્વક નિર્માત ત્રીસાઓ (વેક્યુમ લેમ્પસ) બનાવ્યા અને તેને અંગે તેમને આતરર ખૂબી કાર્તિ મળી થોડા રોજ પછી શાદીનેએ :બનાવેલા નાઈ ટ્રોસે યુનોઝમાથી ટેકામે એક ધરગથ્ય યત્ર દ્વારા તત્તુઓ બનાવ્યા પછી તો આ બે સાથીઓ રિન્ટરઝરનેન્ડ ઉપડયા અને ત્યાં ઝ્યુરિચમાં વીજળીના દીવાઓનું કારખાનું નાખ્યું, (૧૮૮૩) આ અરસામા ઇંગ્લેન્ડમાથી તેમને 'વિસ્ફોજ' નામના એક દ્રાવક પદાર્થનો નમૂનો મળ્યો. આ વિસ્ફોજની શોધ કેવી રીતે થઈ તે જોવા માટે આપણે કોસ અને બેનનની પ્રયોગશાળામા ડોકિયું કરવું પડશે

કોસ અને બેન એ બે મિત્રો હતા અને બન્ને સાથે માચેસ્ટરમાં આવેલી ઓવેન્સ કોનેજ રીસર્ચ લેબોરેટરીમા કામ કરતા હતા અભ્યાસ પૂરો થયા પછી કોસ વસ્ત્રનિર્માતાના સશોધનમા પડ્યો અને બેનન કાગળ બનાવવાના એક કારખાનામા જોડાયો. આમ બન્ને મિત્રો છૂગા પડ્યા પણ બે વર્ષ બાદ તેઓએ સયુક્ત રીતે લડનામા 'કન્સ્ટ્રક્ટીવ ક્રેમિટ્રસ' (સનાદકાર રસ યજ્ઞશાસ્ત્રીઓ)ની ઓફિસ ખોલી તેમનું પ્રથમ અને મુખ્ય કાર્ય સેટ્યુનોઝના પદ્ધતિસરના સશોધન સંબંધીનું હતું

લાકડાના સેટ્યુનેઝ ઉપર કોરિટક સોડાના દ્રાવણની અસરોનો તેમણે અભ્યાસ આદર્યો ટૂંક સમયમાં બીજા એક સાથી કલેટન બીડલ સાથે તેઓએ શોધી કાઢ્યું કે લાકડાનું કે બીજા કોઈ પણ પદાર્થમાથી ઉત્પન્ન કરેલું સેટ્યુનોઝ જનારે કોરિટક સોડાના દ્રાવણમા કુમાડામા આવે ત્યારે તે ફૂલી જાય છે અને પછી જો તેના ઉપર કાર્બન ડાયસલ્ફાઈડ નામના રસાયણની ક્રિયા કરનામાં આવે તો તેમાથી એક નવો જ પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, જે પાણી અથવા પાતળા (ટ્રાંસપેરન્ટ) કોરિટક સોડાના દ્રાવણમા ઓગળીને મધ જેવો ચીકણો પદાર્થ બનાવે છે ચીકણાને અંગ્રેજીમા વિસ્ફોસીટી કહે છે અને એના આ ગુણધર્મને લીધે એનું નામ વિસ્ફોઝ રાખવામા આવ્યું છે

ઈ સ ૧૮૮૯મા વિસ્ફોઝ પદ્ધતિનું પેટન્ટ કઢાવી સ્ટર્ને વિસ્ફોઝ રિપનિંગ સિડિકેટ નામથી વિસ્ફોઝ રેશમનું ઉત્પાદન કરવા માટે એક કારખાનું ચાલુ કર્યું પણ સૂતર બહાર કાઢીને વીટના માટે યોગ્ય સાધન શોધાયું ન હતું ટેકામ આ માટે બહુ વિચારમગ્ન તથા ચિંતાતુર રહેતો એક દિવસ ૧૯૦૦ના નવેમ્બર માસમા વરસાદથી બીજાનેવા રસ્તે તે સાયકલ ઉપર પસાર થતો હતો તે એની ધૂતમા જ હતો ત્યાં અચાનક એની દૃષ્ટિએ રસ્તા પરનો કાદવ સાયકલના આગના ચક્કમાથી રસ્તાને સમન્તર ફેકાતો પડ્યો આ જોઈને તે વધુ વિચાર કરતો થઈ ગયો તેને થયું કે આનાથી ઊંઘી રીતે જો આરણી(રિપનેરેટ)માથી બહાર પડતા વિસ્ફોઝના તારોને ચક્કર ચક્કર ફરતી એક પેટીમાથી પસાર કરવામા આવે તો કે દ્રાહિસારી બળને પરિણામે આ તારો પેટીની બહારની બાજુએ વીટાના માટે તરત જ ટેકામે આ વિચારને અમલમા મૂકવાનો પ્રયત્ન આદરી દીધો તેણે એક ગોળ ડમ્પો લીધો અને તેમાથી વિસ્ફોઝ કાતવાનું સાધન બનાવ્યું, જે ટેકામ રિપનિંગ બોક્સના નામથી આજે મથફર છે કાપડ ઉદ્યોગની દુનિયામા જ્યારે આ સાધન

જાણીતું થયું ત્યારે તેનો એક મહાપ્રતિભાશાળી સર્જન તરીકે સત્કાર થયો.

ઈ. સ. ૧૯૦૯ સુધીમાં વિસ્ફોટ વડે બનાવાતા કૃત્રિમ રેશમે કાપડ ઉદ્યોગમાં પોતાનું આગવું સ્થાન મેળવી દીધું. ઐટલિટન, યુરોપ અને અમેરિકામાં આ ઉદ્યોગ સુસ્થાપિત થઈ ચૂક્યો.

એસિટેટ રેયોન

ચોથા પ્રકારનું રેયોન સેલ્યુલોઝ એસિટેટ અથવા તો ફેવળ એસિટેટ રેયોન નામથી ઓળખાય છે. આને વપરાતા રેયોનના પ્રકારમાં વિસ્ફોટ પછી એ બીજો સ્થાને આવે છે પણ વિસ્ફોટ રેયોનની તુલનામાં એનો વપરાશ ઘણો ઓછો છે. છતાં બીજા રેયોન કરતાં આમાં એક તફાવત છે. આ પદ્ધતિમાં જે તંતુ બનાવવામાં આવે છે તે સેલ્યુલોઝ નહિ પણ સેલ્યુલોઝ એસિટેટ નામનો સેલ્યુલોઝ ઉપર એસિટિક એસિડની પ્રક્રિયા વડે થયેલો પદાર્થ છે.

સેલ્યુલોઝ એસિટેટ બનાવવાની પ્રક્રિયા સને ૧૮૬૯માં નીડિન અને શુત્સેનબર્ગ નામના રસાયણશાસ્ત્રી-ઓએ શોધી કાઢી હતી. આ પદ્ધતિ રૂબરૂ સેલ્યુલોઝને એસિટિક એસિડમાં ઓગળવામાં આવતો એટલે તેમાંથી સેલ્યુલોઝ એસિટેટ નામનો રાસાયણિક પદાર્થ બનતો.

સેલ્યુલોઝ એસિટેટ બનાવવા માટે સૌથી વિશેષ પ્રવૃત્તિ અમેરિકામાં થઈ છે. ઈ. સ. ૧૯૦૧માં અમેરિકામાં ડો. આર્થર લિટલે એસિટેટ પદ્ધતિ વડે વસ્ત્રતંતુ બનાવવાનું પેટન્ટ લીધું, પરંતુ વ્યાપારી ધોરણે એનું ઉત્પન્ન કરતાં બાર વર્ષો વીતી ગયાં. ઈ. સ. ૧૯૧૪માં તેમણે લસ્ટ્રોન કંપની સ્થાપી રાજના ૩૦૦ રતલ જેટલું ચતર બનાવવા માંડ્યું. આનો મુખ્ય ઉપયોગ બિનના વાણીમાં એસિટેટનો તાણો નાખી રેખાઓનો ભાતવાળું કાપડ બનાવવામાં થયો હતો કારણ કે એસિટેટ રેયોનના રંગો બિનના રંગો કરતાં લિલ પ્રકારના હતા અને તેથી વાણી તથા તાણને અલગ અલગ રંગો ચઢતા.

આ દરમિયાન હેન્રી અને કેમિલ ડેક્સ નામના એ લાઈઓ યુરોપમાં સેલ્યુલોઝ એસિટેટ બનાવવા માટે નોંધપાત્ર પ્રયાસો કરી રહ્યા હતા. તેઓ રસાયણ વિજ્ઞાનના સ્નાતકો હતા. ૧૯૧૦માં તેઓએ સૌથી પ્રથમ સળગી ન જાય તેવી સિનેમાની ફિલ્મ સેલ્યુલોઝ એસિટેટમાંથી બનાવી. ત્યારપછી ઈ. સ. ૧૯૧૪માં પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ આવ્યું અને ૧૯૧૬માં બ્રિટિશ સરકારે ડેક્સ લાઈઓને મિલિટરીના એરોપ્લેનની કાપડની પાંખો ઉપર લગાડવા માટે સેલ્યુલોઝ એસિટેટ બનાવવાનો કોન્ટ્રાક્ટ આપ્યો. આથી ઇંગ્લેન્ડમાં સ્પોન્ડન ખાતે સેલ્યુલોઝ એસિટેટ બનાવવાનું એક કારખાનું બિલું કરવામાં આવ્યું અને તે યુદ્ધના અંત સુધી ચાલ્યું.

ન્યારે અમેરિકા પણ યુદ્ધમાં દાખલ થયું ત્યારે તેણે ડેક્સ લાઈઓ સાથે આવું કારખાનું અમેરિકામાં નાખવા માટે વારાઘાટો શરૂ કરી અને પરિણામે મેરિલેન્ડમાં એક કારખાનું બિલું કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. યુદ્ધ પૂરું થયું ત્યારે કારખાનું લગભગ અડધું જ બંધાઈ રહ્યું હતું, અને તે દરમિયાન અમેરિકાની સેલ્યુલોઝ એસિટેટની જરૂરિયાત ઇન્ક્રેમન્ટ કોડાક કંપનીએ પૂરી પાડી હતી. હવે આ કારખાનું બંધાયા પછી તેની શું વ્યવસ્થા કરવી તે એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો. ઇંગ્લેન્ડમાં પણ આના કારખાના માટે આવો જ પ્રશ્ન ખડો થયો હતો અને તેનો ઉકેલ સેલ્યુલોઝ એસિટેટમાંથી વસ્ત્રતંતુઓ બનાવવાને કરવામાં આવ્યો. ઈ. સ. ૧૯૨૦માં બ્રિટિશ સેલ્યુલોઝ એન્ડ ટેક્સટાઇલ મેન્યુફેક્ચરિંગ કંપનીના નામે ડેક્સ લાઈઓએ કૃત્રિમ રેશમ બનાવવાનું ચાલુ કર્યું. ચાર વર્ષ પછી અમેરિકામાં અમેરિકન સેલ્યુલોઝ કંપની સ્થાપી ત્યાં પણ ઉત્પાદન શરૂ કરવા માંડ્યું. આને તો દુનિયામાં ઘણી કંપનીઓ આ વસ્ત્રતંતુઓ બનાવે છે.

કૃત્રિમ બિન (સિન્ટીટિક તંતુઓ)

દૂધ, સોયાબીન, મગફળી, મકાઈ, વગેરે પદાર્થો પણ વસ્ત્રતંતુઓના નિર્માણ માટે વૈજ્ઞાનિકોના આંખે ચઢ્યા.

વસ્ત્રવિજ્ઞાનની કલા હવે સર્વોચ્ચ શિખરે પહોંચી ગઈ હતી અને કુદરતી રેશમ તથા જીન સાથે સ્પર્ધા કરી, પોતાના ગૌરવની ગાથા વિસ્તારવા લાગી હતી.

દૂધમાથી કેસીન મેળવી તેમાથી તાર બનાવવાનું તો છેક ઈ સ ૧૯૦૪માં ટોટેન હાઉસ્ટ નામના રસાયણ શાસ્ત્રીએ શોધી કાઢ્યું હતું તારો બરડા હતા અને પાણી સામે ટકી શકતા નહિ તેથી એના અને બીજા એના શરૂઆતના પ્રયત્નો બર્થ નીડરયા હતા ઈ સ ૧૯૩૫માં ફ્રેડેરી નામના ઇટાલિયને, દસ વર્ષના પ્રયત્નોને અંતે જીનને મળતા ધર્મોદાણા તત્ત્વો સફળતાપૂર્વક બનાવ્યા રિનઅમા વિસ્કોસા નામની રેયોન બનાવનારી ઇટાલિયન વ્યાપારી કંપનીએ ફ્રેડેરીના પેટન્ટ હક્કો ખરીદી લીધા અને મોટા પાયા ઉપર દૂધના કેસીનમાથી તત્ત્વો બનાવવાનું શરૂ કર્યું આ તત્ત્વોનું નામ “લેનિટાલ” પાડવામાં આવ્યું (લેનાનો લેટિનમાં ‘જીન’ એવો અર્થ થાય છે) અને ઈ સ ૧૯૩૭માં એનું ૧૨૦૦ ટન જેટલું ઉત્પાદન થઈ શક્યું અમેરિકામાં આટલાંટિક રીસર્ચ એસોસિએટ્સ નામની સંસ્થાએ તદ્દન સ્વતંત્ર રીતે સંશોધન કરીને ઈ સ ૧૯૩૯માં કેસીનમાથી આવેલ તત્ત્વ બનાવ્યા અને તેનું નામ “આરાવાક” પાડ્યું મકાઈના નત્રિનમાથી પણ વર્જિનિયા કેરોના કૃત્રિમ કન કોર્પોરેશને ‘વિકારા’ નામનો તત્ત્વ ઈ સ ૧૯૫૩થી બનાવેલો શરૂ કર્યો છે કૃત્રિમ જીનના તત્ત્વોમાં વિકારા શ્રેષ્ઠ છે તેને બીજા તત્ત્વો જોડે મિશ્ર કરીને પણ કાંતી શકાય છે “આરડિન” એ વનસ્પતિજન્ય પ્રોટીન તત્ત્વ છે અને મગફળીના નત્રિનોમાથી મેળવવામાં આવે છે ઇંગ્લીશિયન કૃત્રિમ કન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ (આઈ સી આઈ) નામની કંપનીએ એમની રોકેટનેન્ડ ખાતેની આરડીર ફેક્ટરીમાં કરેલા સંશોધનનું એ પરિણામ છે અને તેના નામ પરથી આરડિન નામાલિધાન થયું છે ૧૯૫૭થી આરડિનનું ઉત્પાદન કંપનીએ બંધ કર્યું છે અમેરિકામાં ફાઈ મોટર કંપનીએ સોયાબીનમાથી

તત્ત્વો બનાવવા સબધી સંશોધન કરીને ઈ સ ૧૯૩૯માં મોટરકારની એડકામા આન્હાદનો બનાવવા માટે સોયાબીનના સૂતરમાથી વણેલું કાપડ તૈયાર કર્યું ઈ સ ૧૯૪૩માં આ પ્રોસેસ વડે ફ્રેડે પ્રોડ કંપસ કંપનીએ સોયાબીનના સૂતરનું ઉત્પાદન શરૂ કર્યું ઔદ્યોગિક પાયા ઉપર સોયાબીનમાથી અત્યારે “એઝનોન” નામનું સૂતર અમેરિકામાં હાન બનાવવામાં આવે છે જાપાનમાં પણ સોયાબીનનું ઉત્પાદન પુષ્કળ હોવાથી ત્યાં આવું કાપડ બનાવવામાં ધણે રસ છે

સંપૂર્ણ કૃત્રિમ વસ્ત્રતત્ત્વો—નાયલોન,
ટેરિલિન, વગેરે

અત્યાર સુધી આપણે જે વસ્ત્રતત્ત્વો વિષે વિચાર્યું તે સંપૂર્ણ રીતે માનવસર્જિત ન હતા, વનસ્પતિના સેયુનોઝમાથી તેઓનું સર્જન થયું હતું એટલે તેઓને અર્ધકૃત્રિમ—સેમિસિ થેટિક—વસ્ત્રતત્ત્વો કહી શકાય પરંતુ ત્યારપછી વૈજ્ઞાનિકોએ મૂળભૂત રસાયણોમાથી જ વસ્ત્રતત્ત્વોનું સર્જન કર્યું આના દૃષ્ટાંત તરીકે નાયલોનને લઈ શકાય નાયલોનની બનાવટમાં વપરાતા રસાયણો કાર્બન ઓક્સિજન, નાઈટ્રોજન અને હાઈડ્રોજન નામના મૂળ તત્ત્વોમાથી બનાવાતા હોઈ તે સંપૂર્ણ રીતે કૃત્રિમ કહેવાય ઈ સ ૧૯૨૭માં અમેરિકાની દુપોન્ટ કંપનીએ ડૉ. વોલેમ હ્યુમ કેરોધર્સના માર્ગદર્શન નીચે અણુઓના સંયોગ સબધી મૂળભૂત સંશોધન (ફન્ડામેન્ટલ રીસર્ચ) નો કાર્યક્રમ નક્કી કર્યો તેના ફળરૂપે નાયલોનનું તેમજ અન્ય કૃત્રિમ તત્ત્વોનું સર્જન થયું છે દુપોન્ટ કંપનીનું ધ્યેય એક તદ્દન નવા વસ્ત્રતત્ત્વનું સર્જન કરવાનું હતું પદાર્થના નાના અણુઓ એકત્રિત થઈને જુદા ગુણધર્મો ધરાવતા મોટા અણુઓ (મેક્રોમોલિક્યુલ્સ) માં ફેરી રીતે રૂપાંતર પામતા હતા એ જો કેરોધર્સના સંશોધનનો વિષય હતો આ સંશોધનને અંતે એવું જ્ઞાન થયું કે જેમ શરીરમાં રસાયણો નાનામાથી મોટા થાય છે અને વનસ્પતિની અંદર

કેષો વૃદ્ધિગત થાય છે તેમ રાસાયણિક રૂપાંતરોમાં પણ નાના અણુઓ સંકલિત થઈને મોટા અણુઓમાં પરિણમે છે. આવા અણુઓને પોલિમર કહે છે. તેજા અને આલ્કાહોલના રાસાયણિક સંયોગોને પરિણમે તેમાંથી પોલિઈસ્ટર વર્ગનાં રાસાયણિક દ્રવ્યો ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રકારના પોલિઈસ્ટરમાંથી ઉષ્ણતા અને શૈત્યના નિયંત્રણ વડે સ્થિતિસ્થાપક પદાર્થ બનાવી શકાય છે અને અનુકૂળ સ્થિતિમાંથી તેમાંથી તાર પણ બેસી શકાય છે. ઈ. સ. ૧૯૩૦માં એડિપિક એસિડ અને હેક્ઝામેથિલિન ડાએમાઈન નામના બે રસાયણોના સંયોગ વડે “પોલિમર ૬૬” નામનું દ્રવ્ય ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યું જેને નાયલોનનું જાનક કહી શકાય. આ પોલિમરના વર્ગને “પોલિ-એમાઈડ” કહેવામાં આવે છે.

નાયલોનને પ્રયોગશાળામાંથી વ્યાવહારિક ધોરણે ઉત્પન્ન કરવામાં બીજાં થોડાંક વર્ષો નીકળી ગયાં. પ્રથમ પાયલોટ પ્લેન્ટમાં તેનું ઉત્પાદન કરીને દુપોન્ટ કંપનીએ સીફર્ડ, ડેલાવેરમાં કારખાનું નાખ્યું. ઈ. સ. ૧૯૪૦માં નાયલોન બજારમાં ચાલુ થઈ ગયું અને લોકો તરફથી તેને સારો આવકાર મળ્યો. મુખ્યત્વે તેનો વપરાશ હોઝાયરીમાં વિશેષ હતો. એક વર્ષની અંદર અમેરિકામાં સ્ત્રીઓએ લગભગ સાત કરોડ નાયલોનના મોજા ખરીદ કર્યા હતાં. ટૂંક સમયમાં ટેનિસના રેકટની દોરીઓ, ઈલેક્ટ્રીક તારના કવરો, વિમાનમાં વપરાતા સલામતી કબરપટ્ટો (સેફ્ટી બેલ્ટ્સ) વગેરે તેમાંથી બનવા લાગ્યા. ઈ. સ. ૧૯૪૨-૪૩ માં બીજા વિશ્વયુદ્ધને લીધે તેનો વિશેષ ઉપયોગ મિલીટરીમાં એરોપ્લેનના ટાયરો અને એરો-પ્લેનની છત્રી-પેરેશન બનાવવામાં થયો હતો. ધીમે ધીમે તેનું ઉત્પાદન જર્મની અને યુરોપના બીજા દેશોમાં તેમજ જાપાનમાં થવા લાગ્યું. યુદ્ધ પછી નાયલોનનો ઉપયોગ લોકોપયોગી રસ્તે વળ્યો અને તેની માગ દિવસે દિવસે વધતી ચાલી. આજે તો તે સર્વત્રેષ્ઠ વસ્ત્રતંતુઓમાંનાં એક તરીકે જગતભરમાં

વ્યાપી ગયું છે.

ડૉ. કેરોલર્સના પોલિઈસ્ટરના સંશોધનનો ઉપયોગ કરીને ઈંગ્લેન્ડમાં કેલીક્ટા પ્રિન્ટર્સ એસોશિયેશનના વૈજ્ઞાનિકા વિહનક્રીલ્ડ અને ડિક્સને ટેરેથેલિક એસિડ અને એથિલિન ગ્લાયકોલ નામના રસાયણોના સંયોગ વડે ટેરિલિન નામનો વસ્ત્રતંતુ બનાવ્યો. આ માટેનું કારખાનું યોર્કમાં ઇમ્પીરિયલ કેમિકલ ઈન્ડસ્ટ્રીએ બાંધ્યું અને તેનું ઉત્પાદન કરવા માંડ્યું. અમેરિકામાં દુપોન્ટ કંપનીએ આના પેટન્ટ હક્કો ખરીદી લીધા અને “ડેકોન” નામથી આ વસ્ત્રતંતુ બનાવ્યો.

ડૉ. કેરોલર્સના સંશોધને અણુસંયોગની દિશામાં નવા ચીલાઓ ચીંધ્યા હતા અને તેને પરિણમે નાયલોન અને ડેકોનને પગલે પગલે વિનીલ, પી. વી. સી., પોલિએથિલિન, વિન્યોન, એરલોન વગેરે પ્રકારનાં વસ્ત્રતંતુઓ અને પ્લાસ્ટિક રસાયણશાળામાંથી નીકળી કારખાનાને ધોરણે ઉત્પન્ન થઈને બહાર પડ્યાં અને લોકોમાં પ્રચાર પામ્યાં. ઉદ્યોગમાં આ તંતુઓ તથા પ્લાસ્ટિકાએ ક્રાંતિ આણી અને તેજા, ક્ષાર કે આલ્કલી વડે ખવાઈ જતી ચાલુ સામગ્રીઓ (ઇકવી-પ્લેન્ટ્સ) ને અદલે વિજ્ઞાને સિદ્ધ કરેલી અનેક નવાં પ્રકારની બનાવરો સ્થાન લઈ રહી.

કાચમાંથી કાપડના સર્જનની વાત સાંભળી નવાઈ લાગશે પરંતુ તેનો ઇતિહાસ સૈકાઓ જૂનો છે. તેને બહુ ગુપ્ત રીતે રાખવામાં આવ્યું હોવાથી તેનું જ્ઞાન હુપ્ત થઈ ગયું. ઓગણીસમી સદીની આખરમાં સ્પેનની એક રાજકુમારી માટે કાચના બારીક તારમાંથી વસ્ત્રો બનાવવામાં આવ્યાં હતાં જેની કિંમત ૩૦,૦૦૦ ગોલ્ડ જેટલી થઈ હતી. ઈ. સ. ૧૯૩૧માં અમેરિકામાં ઓવેન્સ મિલિનોઈસ ગ્લાસ કંપનીએ કાચમાંથી વસ્ત્રતંતુ સફળતાપૂર્વક બનાવ્યો હતો. ૧૯૪૬થી એલ્યુમિનિયમના વસ્ત્રતંતુઓએ “લ્યુરેક્સ” નામથી કાપડ ઉદ્યોગમાં પ્રવેશ કર્યો. હવે સ્ટેનલેસ સ્ટીલમાંથી પણ વસ્ત્રતંતુઓ બનાવવામાં આવ્યા છે.

મધ્ય એશિયામાં બૌદ્ધધર્મ

વૃક્ષ નદીની ખીણમાં શોધખોળ ખોદકામ કરવામાં કેટલાંક વર્ષોથી અમે લાગેલાં હતાં. નદીના ઝાંખા કાંઠા પરની સર્વ પ્રાચીન કૃષિવસ્તીઓના પુરાતત્ત્વ અવશેષોની તોધ રાખવા માટે અમને સૂચના આપવામાં આવેલી હતી. આ વિસ્તારમાં આવેલ કીરેવ રાજ્ય ખેતર પર અમે હતાં ત્યારે એક દોરા તરફ અમારું ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું. આ દોરાની આકૃતિ કુદરતી રીતે હોવી જોઈએ તેના કરતાં વધુ વ્યવસ્થિત અને સમાન હતી.

આ દોરામાં મોટે પળતો છે. અને તેની રક્ષા કરતી એક રહસ્યમયી સુંદરી સપના સ્વરૂપે આવી સાંજ પછી આ દોરા આસપાસ ફરકનારને ડરાવતી રહે છે તેવી દંતકથા પ્રવર્તતી હતી એમ અમને જાણવા મળ્યું. આ પ્રદેશના વૃદ્ધોએ અમને કહ્યું કે આ દોરાને 'સયતાનનો દોરા' નામ આપવામાં આવ્યું છે અને તેમણે સૂચિત પછી તેનાથી દૂર રહેવાની અમને મક્કમ લઘામણ કરી.

કેટલાક પ્રયોગાત્મક ખોદકામ બાદ અમે બે ખડો વચ્ચેનો માર્ગ મોકળો કરી શક્યા. તેની જમીન પર અમને રંગેલા પ્લાસ્ટર-સ્ટ્રોકોના કટકા અને માટીના શિલ્પના ટુકડા મળ્યા. એક કાણાવાળો સિંહો અમને

બૌદ્ધધર્મનો વિસ્તાર કર્યાં સુધી હતો તેનો ખ્યાલ આપે બહુ ઓછો આવે છે. પણ અવશેષોનાં સંશોધનોથી આ ખ્યાલની સીમા ખૂબ વિગાળ બનતી જણાય છે. આ દેખનાં લેખિકાએ એ ધર્મની અસીમતા વર્ણવી છે.....

જરૂરો. અમે જાણતા હતા કે આવા સિંહો તાજિકીસ્તાન ખી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં દેખાયાં હતાં આથી અમને આ સ્મારકોનો અંદાજે કાળ ગણવામાં સહેલાઈ પડી.

પરંપરાગત લખાણોમાંથી જાણવા મળ્યું છે કે તાજિકીસ્તાનમાં ખી અને ૮મી સદીમાં, ઓછે વધતે અંશે, સ્વતંત્ર વક્રપ્રાંતોનો એક ભાગ હતું અને તોચારિસ્તાનની માશિકીના મુખ્ય વિભાગ કહેવાતા ખુતાલના ક્ષેત્રમાં હતું. ખુતાલની વસ્તી, ભારતથી મધ્ય એશિયા સુધી પ્રથમ સદીના અંતે વિસ્તરેલ દિનયના પ્રકારના બૌદ્ધધર્મને માનતી. આ ધર્મ આરબોના આગમન સુધી સૌથી પ્રમુખ ધર્મ તરીકે ચાલુ રહ્યો હતો.

તેમ છતાં, આ હકીકતોનો અમારી પામે કોઈ પુરાતત્ત્વ-શાસ્ત્રીય પુરાવો ન હતો. પરંતુ હવે અમે, આ દોરાનો પૂર્વ ભાગ ધણોખરો ખોદવા પછી દાવાથી કહી શકીએ કે આ અવશેષો ૬મી-૮મી સદીના બૌદ્ધમંદના છે. આ બૌદ્ધમંદ એક અટપટી રચના હતી જેમાં કેટલાય સલામતો સાથે જોડાયેલી પરસાળો આંગણા સુધી પહોંચતી હતી. સખ્યામંદ મંદો અને છૂટી પરસાળોની એક સળંગ પદ્ધતિ જે વડે આખો મંદ સંક-

વચ્ચતંતુઓનું વર્ગીકરણ

વચ્ચતંતુઓની શોધ અને તેના વિકાસ સંબંધી ઉપરના અવશેષોનું પરિણામ આપણે તેમને ત્રીયેના ત્રણ વિભાગોમાં વહેંચી શકીશું:—

(૧) સંપૂર્ણ કુદરતી, (૨) અર્ધ કુદરતી અથવા અર્ધ કૃત્રિમ અને (૩) સંપૂર્ણ માનવસર્જિત.

વિભાગ (૧) માં ૩, બીન, રેશમ, કંતાન વગેરે કુદરત-

માંથી મળતા તંતુઓનો સમાવેશ કરી શકાય. વિભાગ (૨) માં કુદરતમાંથી મળતા સેધુબેઝ (વનસ્પતિ) તથા નવિસ પદાર્થોમાંથી ઉત્પન્ન કરેલા વચ્ચતંતુઓ આવરી લેવાય. વિભાગ (૩) માં સંપૂર્ણ કૃત્રિમ એટલે જૂન તત્ત્વોમાંથી માનવે સર્જેલા તંતુઓ મૂંઝી શકાય.

માનવસર્જિત વચ્ચતંતુઓ—પુરતકના વિભાગ ૧નો સાર. લે. ૦ પદ્યકાન્ત ૨૦ શાલ. પ્રકા. ૦ મહારાજ સચાઈ રાવ વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા. મૂલ્ય: રૂ. ૮/—

★

ખાયેલો હતો.

પશ્ચિમ ભાગમાં ખોદકામ ચાલુ છે છતાં અમે કહી શકીએ કે ઢોરાના કેન્દ્રસ્થાને એક લંબચોરસ સ્તુપ છે જેની ફરતાં મકાનોની બે હાર છે.

મઠોમાં ભિખ્ખુઓ રહેતા. ૧૦૦ થી વધુ મીટર લાંબા એક મોટા ખંડમાં પ્રાર્થનાખંડ હતો અને છૂટી પર-સાળોમાં ધાર્મિક વિધિ સમયે ભક્તો ચાલતા. પ્રત્યેક બૌદ્ધમંદિરમાં સ્તુપ તો અનિવાર્ય જ હોય.

આ મઠની રચના કંઈક હતી. તેની દીવાલો મોટા પથ્થરના ચોસલાની બનેલી હતી અને ઉનાળાની મુઝવતી ગરમીથી તેમ જ ચોરડાકુઓથી રહેવાસીઓને રક્ષણ આપતી. સામાન્ય રીતે બૌદ્ધમઠોમાં સારી એવી સંપત્તિ રહેતી તેથી તેમની રચના ઘણીવાર નાના કિલ્લાઓ જેવી રહેતી.

ખુદ મંદિર અને સલાખંડ ખોદતી વેળા અમને અત્યંત રસપ્રદ માહિતી મળી. સલાખંડ ૫૦ ચોરસ મીટર હતો અને કેટલીય બેસણીઓથી એટલો ભરેલો હતો કે થોડાક લોકો માટે જગ્યા રહેતી હતી. પ્રવેશદ્વારની સામેની દીવાલ પાસે દેખીતી રીતે જ, સૌથી મોટી બેસણી હતી જેના પર એઠેલા બુદ્ધની માટીની મૂર્તિ એક વખત રહેતી. કમનસીબે મૂર્તિના અવશેષોમાં તો એક મીટરનું વ્યાસ ધરાવતા માથાના થોડાક કટકા જ રહ્યા હતા. માથાના આ ભાગ પર થેરા આસ્થાની રંગથી રંગેલા ધૂંચળાવાળા વાળની વિલ-ક્ષણ લટો છે અને શરીરનો કેટલોક ભાગ મળ્યો છે. માથાનું કદ જોતાં મૂર્તિ ચાર મીટરથી વધુ ઊંચી હશે. બુદ્ધ તેજસ્વી રક્ત વર્ણનો, સોનેરી સિતારાઓવાળા પોષાક પહેર્યો છે જેની પાટલીઓ બેસણીની નીચે ઢળતી રહેલી છે. શિલ્પના અન્ય અવશેષોમાં સર્પો, પશુઓ પુષ્પસુશોભનની આકૃતિઓનો ઉલ્લેખ કરી શકાય.

મંદિર અને બેસણીઓની દીવાલો ચિત્રોથી અંકિત હતી જેનાં અવશેષો જમીન પર ઢગલો થઈ પડેલાં હતાં. ઘણુંખરું તેમાં બુદ્ધના જીવન પ્રસંગો આલે-

ખાયેલા છે. તેમાં સુંદર વાળ અને ગળા પર ઘણાં આભૂષણોથી સુશોભિત મુંદરીઓનાં પણ ઘણાં ચિત્રો હતાં. શક્ય છે કે આ ચિત્રો જોઈને જ પેલી સર્પા-કારે, આ સ્નાતકનું રક્ષણ કરતી રહસ્યમયી મુંદરીની દંતકથા પ્રચલિત થઈ હોય.

હર્મિયેજ સંગ્રહાલયના પુનઃપ્રસ્થાપના વિભાગનાં કલાકારોએ આ પ્રાચીન કલાત્મક ચિત્રકૃતિઓને કાળજીપૂર્વક અને કંઈક કામને અંતે પુનઃપ્રસ્થાપિત કરી છે.

આપણે ધારી શકીએ કે આર્ય આક્રમણ સમયે આ મઠનો નાશ થયો. તેના ચણતરનો કાળ ફઠી સદીમાં આશરે મૂકી શકાય. ઘણા અદ્વિતીય તેવા ૨૦૦થી વધુ સિક્કાઓ અહીં મળ્યા છે તેના અભ્યાસાન્તે આ કાળ વધુ ચોક્કસ રીતે નિશ્ચિત થઈ શકશે.

આ પ્રદેશમાં 'શયતાનનો ઢોરા' એ એક જ પ્રાચીન કાળનું સ્મારક નથી. આ ઢોરા પાસે નાના નગરનો વિસ્તાર છે અને કિલ્લાની આબુબાબુ છૂટાછવાયાં નાનાં રહેઠાણો પથરાયેલાં છે. આ વસ્તી માટેનો પાણીપૂરવઠો શાખા પદ્ધતિની મુખ્ય કેનાલમાંથી આવતો હતો. ૮મી સદીની આસપાસના કાળમાં આર્ય આક્રમણકાળે જ આ વસ્તીઓનો પણ વિનાશ થયો હશે. એ સાચું કે મધ્યયુગમાં નવા રહેવાસીઓ અહીં રહેવા આવ્યા પરંતુ તેઓ આ 'શયતાનના ઢોરા'થી દીકાડીકે એવા દૂર જ રહ્યા.

આ અવશેષો અંગે ઘણી વિગતોના ઉકેલ આજે આપી શકાય તેમ નથી. માનવ તેમ જ સમયે આ મઠ પર પોતાનો પરચો બતાવવામાં આક્રી રાખી નથી તે બુદ્ધાત્મ ન જોઈએ. છતાં કલા અને સ્થાપ-ત્તના ઇતિહાસ પર નવો પ્રકાશ પાડે તેની પૂરતી માહિતી ક્યારની મળી શકી છે.

ખોદકામ હજી બે-ત્રણ વર્ષ ચાલુ રહેશે અને તે સમય દરમિયાન મધ્ય એશિયામાં બૌદ્ધધર્મ વિશે ઘણી વધુ માહિતી મળી શકશે.

જનતાના જનતા

નવું અને નવું; આધુનિક અને પૌરાણિક, જેવાં જેના વટવ્યવહાર. દુનિયાની પ્રગતિ ઘણી આગળ વધી રહી છે. ચંદ્રલોક સુધી પહોંચવાની માનવીમાં તાકાત આવી રહી છે. માનવી છે અને તે મવી નવી શોધો કરી રહ્યો છે. માનવીના જ પ્રતાપે નવું નવું સાંભળી રહ્યાં છે. એક બાજુ પ્રગતિ દેખાય છે બીજી બાજુ અધારુ દેખાય છે. ઝળહળતા પ્રકારમાં પણ અધારુ હોયે એક ખચ નય છે અને તે શાંત કે છૂપું પણ કેવી રીતે રહી શકે ?

આપણા દેશમાં પણ આજે નવા જમાનાની અસર વર્તાઈ રહી છે. નવી રહેણીકરણી, નવી ઢબે રહેતાં થઈ ગયાં છે પરંતુ જર્મને આવનારા ત્યાંની પ્રગતિથી આકર્ષાય છે. તેને સંપૂર્ણરીતે ગ્રહણ કરવા પ્રેરાય છે. શહેરના વાતાવરણમાં આજે એ નવા જમાનાની ઝબક એકદમ તરી આવે છે. ઉપલા વર્ગમાં અને ભણેલા ગણેશાંકુડુંબમાં ફેરફારને આવશ્યકતા જરૂર છે જ.

એક બાજુ વધારે પડતી અસર દેખાય છે ત્યારે એ જ સમાજનો બીજો થર, નીચલો થર જૂંપડાઓમાં ઘેરવિખેર દશામાં મેલો ઘેલો ફરતો હોય છે. જૂની વ્યવહાર રદિ, ઢબ, અજ્ઞાનતા, વહેમ અને અણુધડતાને કારણે દયા બિપન્ને એવી દશામાં પડ્યાં હોય છે. બાળઉછેરથી માંડીને ગૃહિણીના ઘરની વ્યવસ્થાનો પણ ખ્યાલ તેમને નથી હોતો.

સમાજવાદ અને લોકશાહીની વાતો કરનાર આપણા નેતાઓ અહીં પીછેહઠ કરી નય છે. એક ઘરને ખૂબ અંદર બેસી જાય છે ત્યારે એ જરૂર દષ્ટિ માંગી લે છે.

પોતાના વાક્યાતુર્યથી એક વ્યક્તિ બીજા ઉપર ઓપ પાંચરી શકે છે, વાક્યાતુર્યનો ભોગ પણ કેટલા જલદી બની જાય છે. અને ત્યારે એ જૂંપડાંસાંઓની શુદ્ધિમાં મોટું પરિવર્તન લાવ્યાનો ભણે નેતાઓ સંતોષ મેળવે છે. એમની દૃષ્ટિતાનો કોઈ પણ રીતે અંત લાવી શકાતો નથી અને પોતે ગરીબોના ઉદ્ધારની, કંગાળોને તાર્યાની, ગંદકીને હાંકી કાઢવાની અને જીવનધોરણ બેસું આવ્યાની મોટી મોટી વાતો કરતા થઈ નય છે.

આ બધું વાક્યાતુર્ય પરિણામ તો ત્યાં જૂંપડાંઓમાં જ પડ્યું હોય છે. પ્રગતિનો ત્યાં અંશ નથી હોતો. એમના વિષે વાચીને કે સાંભળીને કોઈ એવા ખ્યાલો ન રાચે કે જૂંપડાંઓમાંથી દૃષ્ટિતા ચાલી ગઈ છે, નજરે જોયા પછી એ સાચો ખ્યાલ બધાય તો હજુયે ઠીક. પણ આવા અધકૂચરા વિધાનો કરી ફરીને સાચો ખ્યાલ તો સાવ દૂર રહી નય છે. આપણા આવા ખ્યાલો બ્યારે ખૂબ દૂરદર્શી બની નય છે ત્યારે એમાં વાસ્તવિકતા હોતી નથી કે એ ખ્યાલો વાસ્તવને સ્પર્શતા જ હોતા નથી. ત્યારે એવાં બધાં વિધાનો ઉપર મદાર બાધીને આપણે રાચીએ છીએ. એમાંથી કંઈ દૃષ્ટિકત મળતી નથી હોતી.

મોહાંધતા અને નિઃસ્વાર્થ

ભણી રહ્યા પછી પરદેશ જવાના કોડ પણ કિશોરને હતા. પરંતુ પરિસ્થિતિને વશ થઈને તે શાંત રહેતો હતો. મધ્યમવર્ગનું કુટુંબ. પિતા એક કમાનાર અને બાળકો પાંચ; પાંચેય બાળકોને પેટે પાટા બાંધીને પણ શક્તિ કરતાં વધુ ભણાવ્યાં હતાં. બધા જ બાળકોમાં કિશોર સારું ભણી શકેલો. તે સાથે સાથે દેખાવડો અને રૂપાળો પણ હતો. શરીરે સુડોળ અને સરખો બાંધો ધરાવતો હતો. તેના પિતા જમાનાને અનુકૂળ વિચારશ્રેણી ધરાવતા હતા. એટલે તેનો લગ્ન પ્રસંગ જાત પસંદગીથી ઉકેલ્યો હતો.

કિશોરને ભણી રહ્યા પછી તુરત જ સારી કંપનીમાં નોકરી મળી ગઈ. કમાવાનું શરૂ કર્યા પછી પોતે જાતે પસંદ કરેલી વીણા સાથે લગ્ન કર્યા. વીણા ભણવામાં પાછળ રહી ગઈ હતી. એસ. એસ. સી. સુધી આવીને છોડી દીધું હતું. પરંતુ કિશોરને તેના બહુ વસવસો નહોતો. તે પણ ઊંજળો વાન ધરાવતી સંસ્કારી ખાનદાન કુટુંબની છોકરી હતી.

વીણાએ એક દીકરાને જન્મ આપ્યો. અને અચાનક કંપની તરફથી કિશોરને પરદેશ મોકલવાનું નક્કી થયું. કિશોર તો ખૂબ જ ખુશ થઈ ગયો. બાળકના આગમને તેને ભાગ્યશાળી બનાવ્યો. બે વર્ષ માટે પરદેશ રહેવાનું હતું. પત્ની અને બાળક માટે વિયોગ કપરો હતો પરંતુ જીવનનો વિકાસ સધાતો હતો અને સારી કંપનીની સંપૂર્ણ સહાય હતી. પરદેશ બધી જ વિધિ પતાવીને કિશોરે સૌની વિદાય લીધી.

એક વર્ષ સુધી નિયમિત પત્ર લખનાર કિશોર એકાએક અનિયમિત બની ગયો. પત્નીએ માન્યું કે ત્યાંના સખત કામમાં વખત નહિ રહેતો હોય. પણ પછી તો એક પછી એક વર્ષ વધવા માંડ્યાં અને સમાચાર મળવા પણ બંધ થઈ ગયા. કંપનીમાં પણ ઉપરાઉપરી પત્રો જવા માંડ્યા. ત્યારે જવાબમાં પોતાને ત્યાં નોકરી મળી ગઈ છે અને સ્થિર થયો

છે એટલે તાત્કાલિક નહિ આવી શકે તેમ જણાવી દીધું.

વીણા ઉપર કિશોરના પત્રો બિલકુલ બંધ થઈ ગયા હતા. અને રોજરોજ તે નવા નવા સમાચાર બહારથી સાંભળતી હતી. ચાર પાંચ વર્ષ સુધી એણે પતિની રાહ જોઈ. કંઈ સમાચાર નહિ મળતાં અંદરથી મુંઝાવા લાગી. બધી જ આશા છોડી દઈને વીણાએ ભણવાનું શરૂ કર્યું. તેનો બાપો પણ હવે સાતેક વર્ષનો થવા આવેલો. એ નિશાળે જતો હતો, એટલે એને બીજી કોઈ મુશ્કેલી નહોતી પડતી. ચાર વર્ષમાં તો વીણા બી. એ. પાસ થઈ ગઈ. નોકરી શરૂ કરી અને સાથે સાથે બી. ટી. ની પણ તૈયારી કરવા માંડી.

ચાર વર્ષે કિશોર અમેરિકાથી પાછો આવ્યો, સાથે અમેરિકન પત્નીને લઈ આવેલો. જુદું ધર માંડીને રહ્યો. જે કંપનીએ તેને પરદેશ મોકલ્યો હતો તે કંપનીમાં આટલાં વર્ષ પછી પણ રહ્યો નહિ. તેને વધુ સારો પગાર મળતાં બીજી કંપનીમાં રહ્યો. હિંદ આવ્યાને એક વર્ષ પણ થયું નહોતું ત્યાં અમેરિકન બાઈને દાવ્યું નહિ અને હિંદ છોડીને પાછી ચાલી ગઈ.

વીણાએ ખોરાકીનો દાવો માંડ્યો. કેટલાંક કારણોસર છૂટાછેડા મળી શકે તેમ નહોતા. દર મહિને વીણાને રૂપિયા ત્રણસો ખોરાકીના આપવાનું કોર્ટે નક્કી કર્યું. વીણા તેના દીકરા સાથે રહે છે અને નોકરી પણ ચાલુ જ છે. કિશોર અને તેનો રસ્તો જુદો જ છે. ફાંટાએલા બન્ને ફાંટા હવે એક જગ્યાએ સંધાય તેમ નથી રહ્યા. રહેણીકરણથી માંડીને મન પણ કિશોરનું પરદેશમાં જ લગ્ન છે. વીણા હવે તેની સાથે રહેવા તૈયાર પણ નથી.

વીણાને કંઈક અગમચેતી જ થયેલી કે શું...! કિશોર ફરીથી ઈંગ્લંડ ગયો. થોડાં વર્ષો ત્યાં રહ્યો અને દેશ પાછો ફર્યો ત્યારે ત્યાંની અંગ્રેજ યુવતીને સાથે લઈ આવ્યો. બે પત્ની કરવાની દેશમાં છૂટ નહોતી અને

છૂટાછેડા મળી શકે તેમ નહોતા એટલે કરવું શું ? અતે કિશોરે ઈસ્લામ ધર્મ અંગીકાર કર્યો અને અગ્રેજ યુવતીની સાથે પરણ્યો. આજે બન્ને સાથે રહે છે અને વીણાને ખોરાકી આપે છે.

આ છે એક નવા જમાનાની તાસીર. માનવીનું મન પલટો ખાય છે પણ જ્યારે માત્ર મોહાવતાને કારણે કોઈની બરબાદી કરે છે ત્યારે તો હદ ઓળંગાય છે. માનવીના મન ઉપર જ જીવનનો આધાર રહેલો છે. ઉપરના પ્રસંગથી તદ્દન વિરોધી માનસ ધરાવતો આ એવો જ એક બીજો પ્રસંગ છે.

કિશોર કરતા પણ વધુ રૂબાળો, દેખાવડો અને હોશિયાર વીરેન્દ્ર હતો. મધ્યમ વર્ગનું વિશાળ કુટુંબ હતું. ચાર ભાઈઓના તે નાનો ભાઈ હતો. મોટા ભાઈઓ ભણવામાં તેનાથી પાછળ હતા. કોઈ ધંધે તો કોઈ નોકરીએ વળ્યા હતા. સામાન્ય કુટુંબની છોકરીઓને ત્રણે ભાઈઓ પરણેલા. વીરેન્દ્ર ભણ્યો અને જાત-મહેનતથી સારું કમાતો પણ હતો, સાથે સાથે દેખાવે પણ સુંદર અને સશક્ત હતો એટલે તેને માટે ભણેલી, ગ્રેજ્યુએટ થયેલી છોકરીઓના, પૈસાદાર કુટુંબની કન્યાઓનાં માર્ગાં આવવા માડેલાં. કોઈકે તો વળી તેને પરદેશ મોકલવા પણ તૈયાર થયેલા. પરંતુ વીરેન્દ્રે બધાને જ ના પાડી અને છેવટે જાતિની પોતાના કુટુંબને અનુરૂપ એવાં કુટુંબની એસ. એસ. સી. પાસ કન્યા સાથે લગ્ન કર્યા. આ લગ્નથી બહારનાં બધાને ખૂબ નવાઈ લાગેલી. વીરેન્દ્રએ આવેલો મોકો જતો કેમ કર્યો હશે !

વીરેન્દ્રનો ભણેલી કન્યા સામે વિગેધ હતો એવું નહોતું. પરંતુ તે જે કુટુંબમાં ઉછર્યો હતો તે કુટુંબના માનવીઓ સાથે ઓતપ્રોત યર્ષા જાય તેની કન્યા તેને જોઈતી હતી. પોતાની ત્રણે ભાભીઓહું ભણેલી અને સામાન્ય કુટુંબમાંથી આવેલી હતી. પૈસાદાર કુટુંબની છોકરી આવે અને પૈસાનું અભિમાન કંઠાસને નોતરે, કુટુંબની વહુઓ સાથે મેળ ના જામે તો કંઠાસી જીવનમાં આનંદ ન મળે. તેના કુટુંબની બહુતીનો

ખ્યાલ મનમાં રાખીને અને સુખી કૌટુંબિક જીવન જીવવા જ તેણે આ કન્યા પસંદ કરેલી. વીરેન્દ્રને પરદેશ જવાનો મોહ નહોતો કે પ્રસંગ નહોતો સાંપડ્યો એવું નહોતું. તેને તો પોતાની સાથે ભાઈઓનું પણ સુખ ટકાવી રાખવું હતું. કોઈપણ જાતના પૂર્વગ્રહથી પણ તે બંધાયો નહોતો.

એના એક મિત્રે એને ટકોર કરી ત્યારે ખૂબ જ સુંદર રીતે એણે સમજાવેલું : ‘મારે મન મારું સુખ એ કુટુંબનું જ સુખ છે. આ પણ એક ભાવનાનો સવાય છે. હું જે કન્યા સાથે લગ્ન કરીશ તેના સ્વભાવની પણ પરખ કરીને જ કરીશ. આટલું જોયા પછી પણ જો વિપરીત પરિણામ આવશે તો નસીબની બલિહારી સમજીશ. પણ હું મારા પ્રવર્તનોમા પાછો નહિ પડું. પૈસાદાર કુટુંબ સાથે તો મારો, પણ કદાચ મેળ ન જામે, પછી કુટુંબનો તો કેવી રીતે જામે.’

પ્રવૃત્તિનો વારસો

‘મમ્મી, હું ઓફિસે જઈ છું, આવજો, ટા-ટા.’ કહેતી બે વરસની કલિકા હાથમાં એની માતાની પર્સ, પગમાં ચપ્પલ અને જે દસ્તો કરીને ચાલવા લાગી ત્યારે હું જોઈ જ ગઈ. ઉપાબહેનને કામ પર જવાનો સમય થયો હતો ને હું એમને ઘેર પહોંચી એમની કલિકા એમનું આટલું બધું અનુકરણ કરવા લાગી છે—અને તે પણ આટલી નાની વયમાં એ તો મેં નજરે જોયું ત્યારે જ માન્યું.

કલિકા એના પિતાનું અનુકરણ કરવામાં કેટલી હદ સુધી આગળ વધી ગઈ હતી એ તો મને ઉપાબહેને વાત કરી સારે જ ખબર પડી. હમેશાં કલિકા એના પિતા સાથે જીભાજોડી કર્યા જ કરે : ‘પપ્પા, તમે ઘેર રહો. હું ઓફિસે જઈને તમારું બધું કામ કરી દઈશ.’ ઘેર પણ એના પિતા કંઈક વાંચવા લખવા એસે કે તરત કલિકા રમતી હોય તો પણ આવીને સીધી ત્યાં જઈ પહોંચે : ‘પપ્પા, મને ચોપડી આપો, મારે વાંચવું છે. પપ્પા, મને પેન્સીલ આપો, કાગળ આપો, મારે લખવું છે.’ અને પાછી એ બધું કેટલી

ગંભીરતાથી કરે એ પણ ધડીલર આપણને જોતાં જ રહેવા પ્રેરે.

કોઈપણ કામમાં આ નાનકડી કલિકા ઉખલ કરે છે એવું ઉપાખહેનને લાગતું જ નથી. અને કલિકાનો એ વરસની વયે જે વિકાસ થતો મેં જોયો છે એથી તો લાગે છે કે ઉપાખહેન અને તેમના પતિ બંને જણુ બાળઉછેરમાં ઠીક ઠીક રસ ધરાવે છે. મેં તો કેટલાંયની સાથે ઉપાખહેનનો દાખલો આપીને, એમની કલિકાની તારીફ પણ કરી છે.

બાળકને જ્યાં સુધી પોતાના મન મુજબ કરવાનું મળે ત્યાં સુધી એ કેટલું ખુશખુશાલ અને પ્રગતિશીલ રહે છે એવું આપણે માનીએ છીએ ખરાં, પણ ઉપાખહેન

જેવું કોઈક જ એનાંમાં આંમ સક્રિય રસ લઈ શકે છે. અને એવા બાળકને આપણે શાખાશી આપીએ છીએ. કલિકા અત્યારથી દરેક પ્રવૃત્તિ એટલી બધી ચીવટથી કરે છે કે એમાં એના માતા-પિતાની અસર વરતાઈ રહે છે. બાળકની હાજરીમાં અમુક કામ ન કરવું એ વૃત્તિ જ બાળકનો વિકાસ રુંધનારી છે. બાળકો કામ કરતાં શીખે એ ખાતર પણ બાળકની હાજરીમાં જ છેવટ ઘરમાં તો મા-બાપે કામો આટોપવાં જોઈએ. બાળકને પણ થોડીક પ્રવૃત્તિ મળી રહે એવું કામ આપવું એ વાત સાચી. પણ એથી એનાંમાં કામ કરવાની જે ધગશ આવશે, મા-બાપનો સાચો વારસો શોભાવશે એ આપણે સમજવું જોઈએ.

શિષ્ટ અને સંસ્કારી સાહિત્ય

કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ	રાજરતન ૩-૨૫	રક્ત પિપાસા ૭-૦૦	વિદ્રોહી આત્મા : તૂટેલી પાંખ ૪-૫૦
દિલ્હીશ્વરી ૬-૫૦	ચોરને પોટત્રેધૂળ ૨-૨૫	કપાયેલો હાથ ૧-૩૦	પ્રતિનાં સંતાન ૧-૮૫
આત્માનાં દાન ૧-૭૫	નવનીત મદ્રાસી	પાતાળ પુરી ૧-૦૦	રખડતા રામ ૧-૭૦
પ્રેમ બંધન ૬-૫૦	નાગલોક ૫-૨૫	ત્રંબક પટેલ	અગ્રહત ૧-૩૫
ઐતિહાસિક કથામાળા	કલાઓપેટ્રા ૫-૨૫	અનવર પશાનો	
પુ. ૪ ૫-૦૦	રહસ્યમયી ૫-૦૦	ખજાનો ૬-૫૦	વાડાલાલ ઠક્કર
ખજાનાનો ભેદ ૫-૦૦	શુકલોદકમાં માનવ ૪-૦૦	કુમાહિના માનવલક્ષી ૬-૦૦	મોતનમાળ ૫-૨૫
વેરની આગ ૫-૦૦	મંગળમાં દારૂન ૪-૦૦	ખલિલ જિજ્ઞાન	સુંદરગદનો મહેલ ૧-૫૦
અદૃશ્ય દાનવ ૫-૦૦	મોતનો શિકાર ૧-૬૦	જિજ્ઞાનનો નાદ ૫-૭૫	સપ્તરંગી મહેલ ૧-૫૦
આંસુનાં અર્ધ ૩-૫૦		અંતરની આગ ૫-૦૦	લાખેણાં મોતી ૧-૫૦
સ્વપ્ન કે સત્ય ? ૩-૨૫			

અગ્નિ અને આહુતિ	ચંદ્રારાણા ૬-૫૦	જો દેખા સપનાથા	પ્રમોદ સોજાંકી ૫-૦૦
સ્વરભાર	ડૉ. ગોકળભાઈ પટેલ ૫-૦૦	સોહાગણુ	રસિક મહેતા ૫-૦૦
કલ્યાણમલ	સરદાર કે. એમ પાણીકર ૫-૨૫	મત બરસો રે નૈન	રવીન્દ્ર દોરાર ૫-૫૦
વર્ષા	બાણુભાઈ બ્યાસ ૪-૫૦	શમણાં સળગ્યાં રાખ ન થઈ બળવંત દેવે ૬-૫૦	

પ્રાપ્તિસ્થાન :

આદર્શ પુસ્તક ભંડાર : કમલેશ પુસ્તક ભંડાર
૨૪૯ / ૧, પ્રેમાભાઈ હોલ સામેની લાઈનમાં, રાયખર્ગડા, અમદાવાદ

રૂપ, રંગ અને રસભર્યાં નવાં પ્રદીપ પ્રકાશનો

* ભર્મિનાં ઇશ્વર્ય	વલ્લભદાસ દલસાણીયા	નવલકથા	રૂ. ૭-૦૦
* ફરદ ન જાણે કોઈ ભાગ ૧-૨	વિકુલ પંડ્યા	નવલકથા	રૂ. ૧૫-૦૦
* પડતા ગદતા પડાયા ભાગ ૧-૨	હરિલાલ ઉપાધ્યાય	"	રૂ. ૨૪૦૦
* મગધાર ભાગ ૧-૨	જસવંત મહેતા	"	રૂ. ૧૫-૦૦
* મોહિની	રાજેન્દ્ર ચંડેસર	"	રૂ. ૭-૫૦
* અંતીમ વિદાય	તારકનાથ ગાંધી	"	રૂ. ૭-૭૫
* સૂનાં હયા સૂતાં મદિરિયા	પ્રહલાદ બ્રહ્મભટ્ટ	"	રૂ. ૧૧-૭૫
* ચારુસિદ્ધા	ધીરજબહેન પારેખ	"	રૂ. ૫-૫૦
* દૂર ગગન કે તારે	પ્રાણી પરદેશી	"	રૂ. ૬-૦૦
* અણુપ્રીછી પ્રીત	પદ્મા કુડિયા	"	રૂ. ૭-૫૦
* સ્વપ્નસેતુ	કોલક	"	રૂ. ૭-૫૦
* વસમીવેળા	દોલત ભટ્ટ	"	રૂ. ૧૦-૦૦
* રોહિણી	વિકુલ પંડ્યા	નવલિકા સંગ્રહ	રૂ. ૭-૦૦
* સરિત સંગમ	સુરેશ ગાંધી	"	રૂ. ૫-૭૫
* ધરતી આલ મિનારા	જશવંત મહેતા	"	રૂ. ૭-૦૦
* જિંદગીનાં રૂપ	પ્રહલાદ બ્રહ્મભટ્ટ	"	રૂ. ૬-૦૦
* સંસારના રંગ	નટવર શાહ	"	રૂ. ૬-૫૦

અન્ય પ્રકાશનો

વિકુલ પંડ્યા	સંખ્યાનું શમણું	૮-૫૦	ધીરજબહેન પારેખ
લાંછન ભાગ ૧-૨	૧૪-૫૦	માનવતા મહેડી ઉડી	૮-૦૦
નજરબંધી	૧૨-૦૦	રસિક મહેતા	૫-૭૫
મન મોતી ને કાચ	૧૦-૨૫	સમર અને મુખમા	૭-૨૫
મીઠા જળનાં મીન	૮-૭૫	મધુ ગદે ભંવરા	૧૦-૦૦
દોહનુની	૬-૫૦	'સુહાસી'	૫-૭૫
હારજીત	૭-૨૫	શ્રીનિકેતન	૧૦-૦૦
લગ્નમંથ્રી	૬-૫૦	જયંત ગાંધી	૫-૫૦
રસિકપ્રિયા	૫-૫૦	સુખનાં મુખ્ય જલે	૬-૫૦
રૂંખ	(જપાય છે)	પ્રહલાદ બ્રહ્મભટ્ટ	૬-૫૦
કોલક		ધરતીનું દ્રુપ	૬-૦૦
પંથમૂલેલા	૭-૦૦	માદીનાં માનવી	૧૧-૭૫
ભગ્નહૃદય	૭-૨૫	નવા પ્રવાણ	૭-૦૦
દીવારવ્રત	૮-૭૫	પારકી ચાપણ	(જપાય છે)
પ્રેમ સંગમ ૧-૨	૧૪-૫૦	પદ્મા કુડિયા	
રૂપલાલસા ૧-૨	૧૫-૦૦	ત્યાગ ને તપસ્યા	૬-૭૫
જશવંત મહેતા			
પત્ર પત્ર કંબે પ્રાણ	૮-૨૫		

: પ્રકાશક :

પ્રદીપ પ્રકાશન : ૯૩, નારાયણ મુખ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૩

કુદરતી ઉપચારોથી બહેનોનું આરોગ્ય જાળવવા માટેનું નવું પુસ્તક

સ્ત્રીઓનું
આરોગ્ય

લેખકો

ડૉ. ભૂપતરાય મો. દવે

ડૉ. શકરલાલ મો. દવે

મૂલ્ય : રૂ. ૪/-

રજી. પો. ૧/-

સ્ત્રીઓ આરોગ્ય

ડૉ. ભૂપતરાય મો. દવે
ડૉ. શકરલાલ મો. દવે

તકુદરતી માસિકના અતુ
ભવી તત્ત્વોને હાથે લખા
યેલું બહેનોનું આરોગ્ય
જાળવવા કુદરતી ઉપચારો
અને અન્ય અનેક મહત્ત્વના
સૂચનો રજૂ કરતું આ નવ
પુસ્તક દરેક ઘરનું સાચું
સાથી ગણાઈ શકે તેવી મહ
ત્વની માહિતી સભર છે

બહેનોની અતુભવકથાઓ
અને પ્રશ્નોત્તરો આ પુસ્તકનું
મહત્ત્વનું અને ઉપયોગી
અંગ છે ઉપરાંત સ્ત્રીઓના
રોગો અને તે મટાડવા
માટેના રતી ઈલાજો આ
પુસ્તકને બહુમૂલ્ય બના
વવામાં અગત્યનો ફાળો
આપે છે

આપની નકલ વહેવી તં
મેળવી લેજો

ભા ર તી સા હિ ત્ય સં ઘ ગ્રા ય વે ૮ લિ મિ ૮ ૭

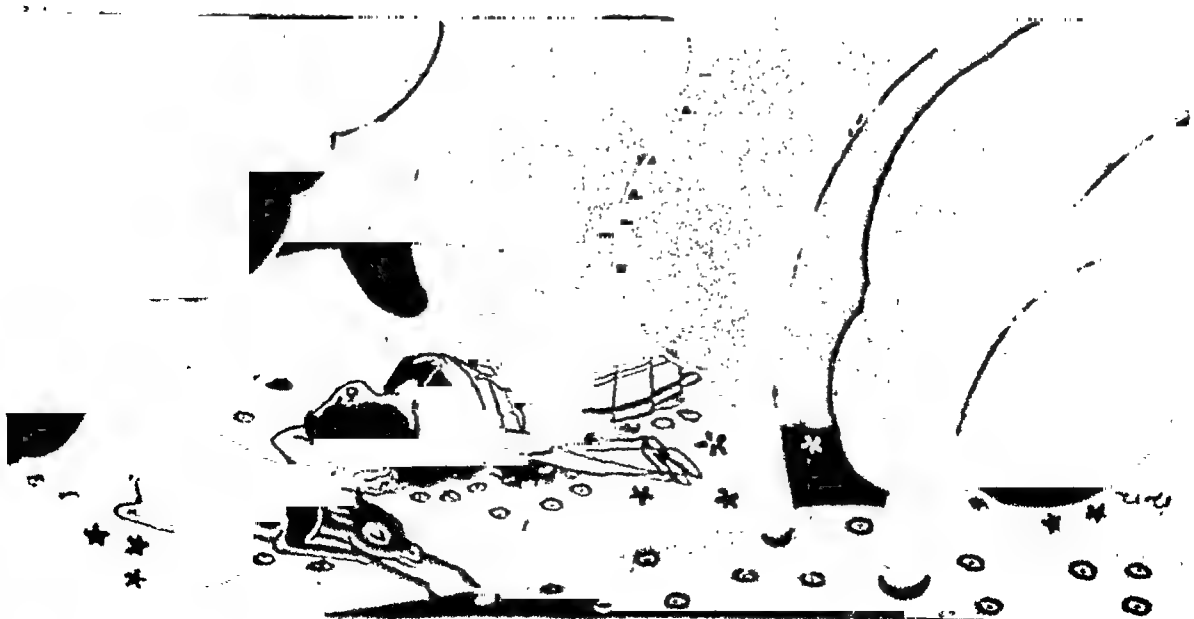
૬ ૪, કુ ની ન્ડી જ બ્રિ જ ગા ધી ગ ૭ • અ મ દા વા દ, ૧

સાતી જાવ રચના

શ્રી: ઈશ્વરલાલ મો.દવે

સંપાદક: જયજીત પરમાર

વર્ષ ૩૬ ★ અંક ૨ ★ સળંગ અંક ૪૨૨
મે ૧૯૬૫

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

હૈયાનું ધામ શ્રી. યુનીલાલ વ. શાહની પ્રૌઢો માટેની નવી લાંબી વાર્તા	રૂ. ૧-૦૦
પાછલો ખરિણે શ્રી. પન્નાલાલ પટેલની આમ્યજીવનની નવલની નવી આવૃત્તિ	રૂ. ૩-૨૫
સંસ્કારની સુવાસ શ્રી. ઈશ્વર પેટલીકરના સંસ્કારપ્રેરક લેખોનો નવો સંગ્રહ	રૂ. ૨-૦૦
સર્વોદય પાત્ર શ્રી પીતાંબર પટેલની આમ્યજીવનની વાર્તાઓનો સચિત્ર સંગ્રહ	રૂ. ૦-૭૫
સ્વામ ખંડ ૧-૨ શ્રી. સાને ગુરુજી શ્રી. જયન્ત પરમાર અનુવાદિત નવી નવલકથા	રૂ. ૮-૭૫
ચીથરે વોટયાં રતન શ્રી વિજયકુમાર ત્રિવેદીકૃત સત્યકથાઓનું નવું પુસ્તક	રૂ. ૩-૭૫
ઉપા અને અરુણ શ્રી. ડાહ્યાભાઈ પટેલની ૬૦ આક્રિંકાને સ્પર્શતી નવી નવલકથા	રૂ. ૮-૭૫
એક ડાળનાં પંખી શ્રી પ્રહ્લાદ પ્રદ્યુમ્નની જાણીતી નવલકથાની નવી આવૃત્તિ	રૂ. ૬-૦૦
પુણ્ય પરવાર્યુ નથી શ્રી. ગુલાબદાસ પ્રાકરકૃત સત્યકથાઓની નવી આવૃત્તિ	રૂ. ૩-૭૫
રોગ અને આરામ ડૉ. ભૂપતરાય દવે-ડૉ. શંકરલાલ દવેકૃત પુસ્તકની ન. આ.	રૂ. ૪-૦૦
સ્ત્રીઓનું આરોગ્ય ડૉ. ભૂપતરાય દવે ડૉ. શંકરલાલ દવે કૃત નવું પુસ્તક	રૂ. ૪-૦૦
નિત્યનું જીવનઘડતર શ્રી. માધવ મો. ચૌધરીકૃત ઉપયોગી પુસ્તક	રૂ. ૧-૫૦
સંસાર-આગરને તીરેથી શ્રી. રણાજીવન ગાંધીનો સંસારોપયોગી પત્રસંગ્રહ	રૂ. ૪-૦૦
જીવનમધુ શ્રી. જયન્ત પરમારકૃત જીવનમા માધુર્ય પ્રેરતી વાર્તાઓનો સંગ્રહ	રૂ. ૪-૫૦
આક્રિંકાની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ આક્રિંકાના ગુજરાતી લેખકોની વાર્તાઓ	રૂ. ૫-૦૦
વેડકાતાં જીવતર શ્રી. બળવંત નાયકકૃત નવી સામાજિક નવલકથા	રૂ. ૬-૦૦
અસ્તરીનો ચાવતાર શ્રી 'ગૌરીકાન્ત'ની આમ્યજીવનની નવી નવલકથા	રૂ. ૪-૨૫
ગુજરાત રાજ્ય પંચાયતધારો પૂરવણી સાથે શ્રી. જી. મો. ઠાકોર	રૂ. ૧૨-૫૦
મીનાક્ષી આક્રિંકાવાસી ઍરિસ્ટર લેખક શ્રી ડાહ્યાભાઈ પટેલની વાર્તાઓનો નવો સંગ્રહ	રૂ. ૫-૦૦
વિશ્વની શ્રેષ્ઠ સાહસ કથાઓ શ્રી. બળવંત નાયક : ભા. ઓ. વ્યાસ અપાદિત	રૂ. ૮-૫૦
મંદારની પરકમ્મા શ્રી ભાનુશંકર ઓ. વ્યાસકૃત આક્રિંકા ખંડ ત્રિપેની પત્રગાળા	રૂ. ૪-૦૦
આ પાર, પેલે પાર શ્રી. ભાનુશંકર ઓ. વ્યાસકૃત નવી સામાજિક નવલકથા	રૂ. ૮-૭૫
એક આ વન શ્રી. મુલવંતરાય ત્રિપાઠીનો નવો વાર્તાસંગ્રહ	રૂ. ૫ ૦૦
પ્રેમની પાંખે શ્રી. જાણુભાઈ કે. પટેલકૃત નવી મામ જિંદ નવલકથા	રૂ. ૪-૪૦
સાથ વિનાનાં સંગાથી શ્રી ભૂપત વડોદરિયાની લઘુનવલ અને વાર્તાઓ	રૂ. ૪-૦૦
કંટકની ખુશબો શ્રી ધીરુ પરીખકૃત બાવીસ ટૂંકી વાર્તાઓનો નાવીન્ય મહારમ ગ્રંથ	રૂ. ૩-૭૫
ફરી પરણ્યાં શ્રીકાન્ત ત્રિવેદી અનુવાદિત નવી નવલકથા	રૂ. ૩-૦૦

—: અમારાં આ પ્રકાશનો તેમજ ગુજરાતી સાહિત્યનાં તમામ પ્રમુખ માટે :—

અંક ૨ : મે '૬૫

સળંગ અંક ૪૨૨

સમાજમાં સંસ્કાર અને

‘ભિમિ’ : વર્ષ ૩૬

‘નવરચના’ : વર્ષ ૩૦

સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

ક્રમ

સૂચના

લેખક	લેખ	પાનું
‘મીનપિયાસી’	વાતોમાં આદર્શ	૫૩
	નેન	૫૪
	અજ્ઞાનો	૫૪
	પગલું મારું	૫૪
	કોણુ ગમે	૫૪
‘મધુરમ’	કવિની આંખ	૫૫
‘મીનપિયાસી’	આંખમાં	૫૫
દેવજી રા. મોહા	ખિંબ-પ્રતિખિંબ	૫૫
મની દર્ડાવાલા	સુંવાલી જળ	૫૫
‘રાજકુસ’	સમયનાં ક્ષીરનીર	૫૬
ઈશ્વર પેટલીકર	લગ્ન યજ્ઞરે	૬૦
નાતુભાઈ દવે	જીવનની દૃષ્ટિ	૬૪
ઈશ્વરભાઈ પટેલ	પુનર્જીવન	૬૬
બાકલાવ પોઠાની	આંકડાનો મર્મ	૭૩
ભૂપત વડોદરિયા	બાઈ-બહેન	૭૫
ચેરબી વોલયાક	પ્રશ્નાર્થનું પ્રતીક વોરસો	૭૮
ઉર્ષદ પારેખ	કાળી વાદળી	૮૦
ડૉ. જર્મિલા સિસ્તકોવા	ચેપી દર્દોથી બચવા	૮૪
—	સાભાર માંત્રિ-સ્વીકાર	૮૫
‘મજાત’	‘..... હું આવી!’	૮૬
શિ. આ. સ્વામી	મહામના પ્રખ્યાત સાહિત્યકાર	૯૧
નાતાલિયા ખીચુનીના	દાંતનો સડો	૯૪

- * લવાજમ પરસતું : સાડાસાત રૂપિયા વિદેશમાં દશ રૂપિયા (શિ. ૧૫)
- * દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.
- * વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને જાન્યુઆરી એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી આદરક થઈ શકાય છે.
- * વી.પી.થી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ આદરક જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે, લવાજમ પૂરું થયાની નોટિસ મળે ત્યારે આ.નં. અને પૂરા સરનામા સાથે કૃપા કરીને મનીઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલી આપવું.
- * નમુનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ પૈસાની ટિકિટો ખીડવી જરૂરી છે. મફત અંક કોઈને મોકલાતો નથી.
- * આદરકએ દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં આ. નં. લખવો ખાસ જરૂરી છે.
- * અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા જોઈતી ટિકિટો ખીડવી જરૂરી છે. એ સિવાયનાં અસ્વીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે.
- * જાહેરખાખર મારેતું, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને ખીજ દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું -

‘ભિમિ-નવરચના’

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાયવેટ લિ.,
ગાંધીરાડ : ૬૪, ફર્નાન્ડીઝ બિજ
અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક: ઈશ્વરભાઈ મો. દવેએ અને મુદ્રક : માંતિલાલ રાહાભાઈ પટેલે માસિક: ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાયવેટ લિમિટેડ વતી
ગાંધીરાડ, ૬૪, ફર્નાન્ડીઝ બિજ, અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ કર્યું. અને મંજૂર મુદ્રણાલય રતનપોળ, અમદાવાદમાં છાપ્યું.
તંત્રી : ઈશ્વરલાલ મોંદવે અને સંપાદક : જયન્ત પારમાર.

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

હિયાનું ધામ શ્રી. યુનીલાલ વ. શાહની પ્રૌઢો માટેની નવી લાંબી વાર્તા	રૂ. ૧-૦૦
પાંછલે બારણે શ્રી પન્નાલાલ પટેલની આશ્ચર્યજનની નવલની નવી આવૃત્તિ	રૂ. ૩-૨૫
સંસ્કારની મુલાસ શ્રી. ઈશ્વર પેટલીકરના સંસ્કારપ્રેરક લેખોનો નવો સંગ્રહ	રૂ. ૨-૦૦
મર્વેદિય પાત્ર શ્રી પીતાંબર પટેલની આશ્ચર્યજનની વાર્તાઓનો સચિત્ર સંગ્રહ	રૂ. ૦-૭૫
શ્યામ ખંડ ૧-૨ શ્રી. સાને ગુરુજીની શ્રી. જયન્ત પરમાર અનુવાદિત નવી નવલકથા	રૂ. ૮-૭૫
ચીંથરે વોંટયાં રતન શ્રી વિજયકુમાર ત્રિવેદીકૃત સત્યકથાઓનું નવું પુસ્તક	રૂ. ૩-૭૫
ઉપા અને અરુણ શ્રી. ડાહ્યાભાઈ પટેલની ૬૦ આક્રિંકાને સ્પર્શતી નવી નવલકથા	રૂ. ૮-૭૫
એક ડાળનાં પંખી શ્રી પ્રહલાદ બ્રહ્મભટ્ટની જાણીતી નવલકથાની નવી આવૃત્તિ	રૂ. ૬-૦૦
પુણ્ય પન્વાર્યું નથી શ્રી ગુલાબદાસ પ્રાકરકૃત સત્યકથાઓની નવી આવૃત્તિ	રૂ. ૩-૭૫
રોગ અને આરુઠ ડૉ. ભૂપતરાય દવે-ડૉ. ચંકરલાલ દવેકૃત પુસ્તકની ન. આ.	રૂ. ૪-૦૦
સ્ત્રીઓનું આરોગ્ય ડૉ. ભૂપતરાય દવે ડૉ. ચંકરલાલ દવે કૃત નવું પુસ્તક	રૂ. ૪-૦૦
નિત્યનું જીવનઘડતર શ્રી. માધવ મો. ચૌધરીકૃત ઉપયોગી પુસ્તક	રૂ. ૧-૫૦
સંસાર-સાગરને તીરેથી શ્રી. રબાળહેન ગાધીનો સંસારોપયોગી યત્રસંગ્રહ	રૂ. ૪-૦૦
જીવનમધુ શ્રી. જયન્ત પરમારકૃત જીવનમા માધુર્ય પ્રેરતી વાર્તાઓનો સંગ્રહ	રૂ. ૪-૫૦
આક્રિંકાની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ આક્રિંકાના ગુજરાતી લેખકોની વાર્તાઓ	રૂ. ૫-૦૦
વેડકાતાં જીવતર શ્રી. બળવંત નાયકકૃત નવી સામાજિક નવલકથા	રૂ. ૬-૦૦
અસ્તરીનો અવતાર શ્રી 'ગૌરીકાન્ત'ની આશ્ચર્યજનની નવી નવલકથા	રૂ. ૪-૨૫
ગુજરાત રાજ્ય પંચાયતધારો પૂરવણી સાથે શ્રી. જી. મો. ઠાકોર	રૂ. ૧૨-૫૦
મીનાક્ષી આક્રિંકાવાસી ઍરિસ્ટર લેખક શ્રી ડાહ્યાભાઈ પટેલની વાર્તાઓનો નવો સંગ્રહ	રૂ. ૫-૦૦
વિશ્વની શ્રેષ્ઠ સાહસ કથાઓ શ્રી. બળવંત નાયક : ભા. ઝી. વ્યાસ મપાદિત	રૂ. ૬-૫૦
મંદારની પરક્રમા શ્રી ભાનુશંકર ઝોા વ્યાસકૃત આક્રિંકા ખંડ ત્રિપેની પનગાળા	રૂ. ૪-૦૦
આ પાર, પેલે પાર શ્રી. ભાનુશંકર ઝોા વ્યાસકૃત નવી સાનજિક નવલકથા	રૂ. ૮-૭૫
એક આ વન શ્રી. મુલવંતરાય ત્રિપાઠીનો નવો વાર્તાસંગ્રહ	રૂ. ૫ ૦૦
પ્રેમની પાંખે શ્રી. બાણુભાઈ કે. પટેલકૃત નવી સામજિક નવલકથા	રૂ. ૪-૪૦
સાથ વિનાનાં સંગાથી શ્રી ભૂપત વડોદરિયાની લઘુનવલ અને વાર્તાઓ	રૂ. ૪-૦૦
કંટકની ખુશબો શ્રી ધીરુ પરીખકૃત બાવીસ ટૂંકી વાર્તાઓનો નાવીન્યમય સંગ્રહ	રૂ. ૩-૭૫
ફરી પરણ્યાં શ્રીકાન્ત ત્રિવેદી અનુવાદિત નવી નવલકથા	રૂ. ૩-૦૦

—: અમારાં આ પ્રકાશનો તેમજ ગુજરાતી સાહિત્યનાં તમામ પુસ્તકો મારે :—

અંક ૨ : એ '૬૫

સળંગ અંક ૪૨૨

સમાજમાં સંસ્કાર અને

‘હિમિ’ : વર્ષ ૩૬

‘નવરચના’ : વર્ષ ૩૦

સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

ક્રમ

સૂચના

લેખક

લેખ

પાનું

જી	વાતોમાં આદર્શ	૫૩
‘મીનપિયાસી’	નેન	૫૪
	અળપો	૫૪
	ખગલું મારું	૫૪
	કોણુ ગમે	૫૪
‘મધુરમ’	હવિની આંખ	૫૫
‘મીનપિયાસી’	આંખમાં	૫૫
દેવજી રા. મોઢા	ખિંબ-પ્રતિખિંબ	૫૫
મતી હર્ષિવાલા	સુંવાલી જળ	૫૫
‘રાજક’સ’	સમયનાં ક્ષીરનીર	૫૬
ઈશ્વર પેટલીકર	લગ્ન પ્યુરો	૬૦
નાનુભાઈ દવે	જીવનની દૃષ્ટિ	૬૪
ઈશ્વરભાઈ પટેલ	પુનર્જીવન	૬૬
બાકલાવ પોઠાની	આંકડાનો મર્મ	૭૩
ભૂપત વડોદરિયા	ભાઈ-બહેન	૭૫
ચેરઝી વોલ્થાક	પુરુષાર્થનું પ્રતીક વોરસો	૭૮
હર્ષદ પારેખ	કાળી વાદળી	૮૦
ડૉ. જર્મિલા સિરેતકોવા	એથી દરોંથી બચવા	૮૪
—	સાભાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર	૮૫
‘અજ્ઞાત’	‘..... હું આવી!’	૮૬
શિ. આ. સ્વામી	મહામના પ્રખ્યાત સાહિત્યકાર	૯૧
નાતાલિયા પીચુનીના	દાંતનો સડો	૯૪

- * લવાજમ પરસતું : સાડાસાત રૂપિયા વિદેશમાં દશ રૂપિયા (શિ. ૧૫)
- * દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.
- * વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને નવમ્બરમાં એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે.
- * વી.પી.થી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ ગ્રાહકે જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે, લવાજમ પૂરું થયાની નોટિસ મળે ત્યારે આ.નં. અને પૂરા સરનામા સાથે કૃપા કરીને મનીઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલી આપવું.
- * નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ પૈસાની ટિકિટો ખીડવી જરૂરી છે. મફત અંક કોઈને મોકલાતો નથી.
- * ગ્રાહકોએ દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં આ. નં. લખવો ખાસ જરૂરી છે.
- * અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા બોધતી ટિકિટો ખીડવી જરૂરી છે. એ સિવાયનાં અસ્વીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે.
- * જાહેરખબર મારેતું, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને બીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું -

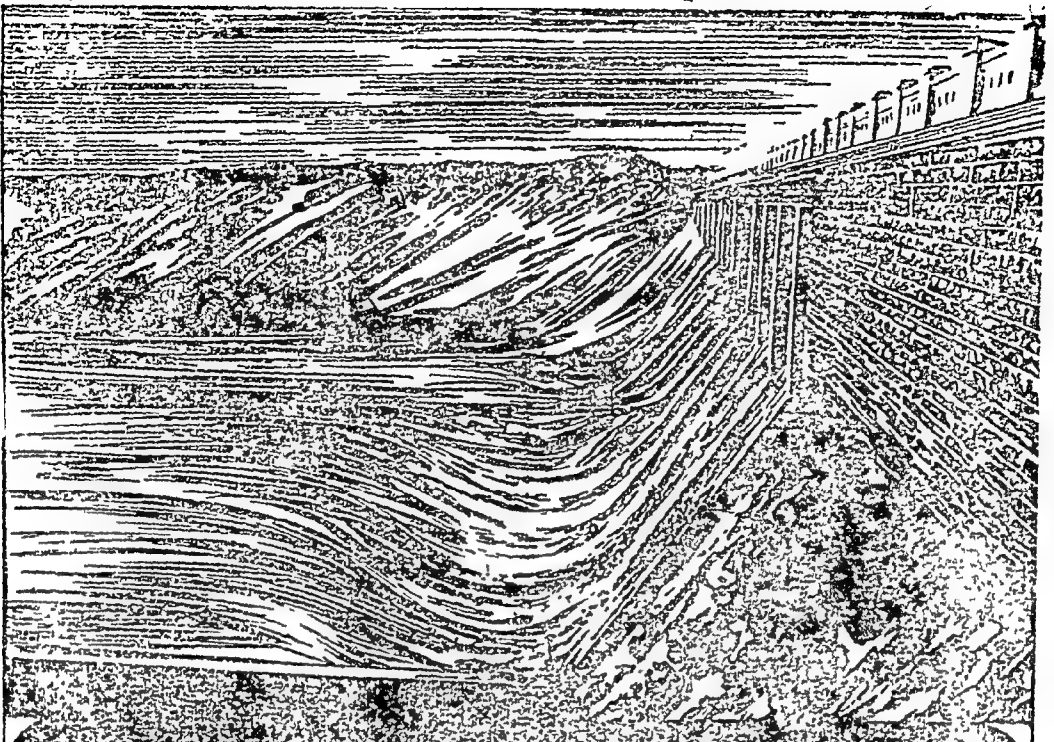
‘હિમિ’-નવરચના’

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાયવેટ લિ.,

ગાંધીશૈલ : ૬૪, ફર્નોન્ડીઝ બિલ્ડ

અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક: ઈશ્વરભાઈ મો. દવેએ અને મુદ્રક : કાંતિલાલ રાણાભાઈ પટેલે માલિક: ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાયવેટ લિમિટેડ વતી ગાંધીશૈલ, ૬૪, ફર્નોન્ડીઝ બિલ્ડ, અમદાવાદથી પ્રિન્ટ કર્યું અને મંજૂર મુદ્રણાલય, રતનપોળ, અમદાવાદમાં છાપ્યું. તંત્રી : ઈશ્વરલાલ મો. દવે અને સંપાદક : જયન્ત પટેલ.

ગુજરાતમાં સિંચાઈ

ત્રીજી પંચવર્ષીય યોજનાના ચાર વર્ષમાં
ગુજરાતે સિંચાઈના લક્ષ્યાંકના ૬૭
ટકા સિદ્ધિ હાંસલ કરી છે. . . . અને
ગુજરાતની ધરતીને વધુ ઉત્પાદક
બનાવવાનો પરિશ્રમ હજુ ચાલુ છે. . .

ગુજરાતની ત્રીજી પંચવર્ષીય યોજના

ગુજરાત સરકારના માહિતી ખાતા દ્વારા પ્રકાશિત

પ્રાચીન-મધ્યકાલીન સાહિત્ય
વિષયક
શ્રી હરિવલ્લભ માયાણી

કૃત
સશોધનપરક
લેખસંગ્રહ
શોધ
અને
સ્વાધ્યાય

મૂલ્ય
રૂા. ૮-૨૫

આ ર. મુખધિ-૨.

આ ર.

રોજિંદા જીવનવ્યવહારમાંથી
ઊગતી વિચારસરણીને
સરળ ને લોકપ્રિય
ભાષા શૈલીએ શોભાવતો
શ્રી દશ્વિર પેટલીકર

કૃત લેખસંગ્રહ
મંગલ
કામના

મૂલ્ય
રૂા. ૫-૫૦

શે ઠ ની

કં પ ની

અમદાવાદ-૧.

પ્રગટ થયેલું નવું પુસ્તક
કળનિયાત કેમ મટાડશો ?

લેખક ડૉ બૃપતરાય મો દવે

આ પુસ્તકમાં કળનિયાત મટાડવા માટેના
અનુભવસિદ્ધ પ્રયોગો, દર્દીઓની અનુભવકથાઓ,
વિવિધ પ્રશ્નોના ઉત્તર, કળનિયાત મટાડવા માટે
ખોરાકના પ્રયોગો—આતુ આતુ તો ધણુયે આ ખૂમ
જ ઉપયોગી પુસ્તકમાં આપણમાં આવ્યુ છે

આ પુસ્તક સૌ કોઈને ઉપયોગી થાય તેવું છે

પાકું પૂઠું કિંમત રૂ. ચાર
(૨૭ ગો એક રૂપિયા)

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું —

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાં. લિમિટેડ

૬૪, ફની-ડીઝ બિજ. ગાંધીરાંડ

અમદાવાદ ૧

વાતોમાં આદર્શ

કો ઈષ્ટ આદર્શ વાતને, આદર્શ વિચારને કે ખૂદ આદર્શને વ્યવહારુ બનાવવાની દૃષ્ટિ આપણે કેળવીએ ત્યારે જ આપણે આદર્શ સિદ્ધ થયો ગણાય. પણ એકલી વાતો કરવામાં જ આપણે હમેશાં વીરત્વ દાખવીએ છીએ. એનો અમલ કરવામાં, હકીકતમાં તો આદર્શથી તદ્દન વિરુદ્ધ વર્તવામાં જ આપણી જાતને કૃતકૃત્ય ગણીએ છીએ. આદર્શની સિદ્ધિ, પરિસ્થિતિ કે દ્રઢ શરૂઆત જ કેટલી બધી પ્રેરક હોય છે ! પણ એ લાંબા સમયની ધીરજ માગી લે છે. ધીરજ જ્યાં રાખવાની હોય ત્યાં જ આપણે શુભાવી બેસીએ છીએ. એટલે તો મોટી મોટી અને ડાહી ડાહી વાતો કરનારાં આપણે હમેશાં આપણું સ્વમાન ઘવાય એટલી હદે જઈને આદર્શને નેવે મૂકીએ છીએ ને ! સ્વમાની હોવાનો આપણે હંમેશ કરતો દાવો એ જ વખતે કોણ જાણે ક્યાં ટલે ચડી જાય છે ! આ દૃષ્ટિ જ આપણી ખતરનાકતાને માર્ગે આપણને લઈ જાય છે. આપણે ગમે તે વિચાર કે નીતિ ધરાવતાં હોઈએ પણ આપણે આદર્શ ઉચ્ચ હોવો જોઈએ એ ફરી ફરીને આપણે ખાનીએ તો પણ એ આદર્શ વાતોમાં જ જોયા હોય છે. વ્યવહારમાં તો જાણે આપણે સાવ જુદી જ વિચારસરણીના શુભાસ બની જઈએ છીએ. અને આદર્શની વાતો આદર્શ બનવાને બદલે સાવ અલગ નીતિમત્તાવાળી બની જાય છે. વહેવાર સાથેનો આદર્શ આપણે નથી જ આચરી શકતાં કે એ કેઈ દુર્ગમ વસ્તુ છે એવું તો કેઈ માનતું નથી હોતું. પણ એને પહોંચી વળવા માટેની આપણી દૃષ્ટિની સંકુચિતતા ઘટતી નથી કે આપણી ઉદારદિલી એ વખતે જ આપણી વહારે ધાતી નથી હોતી. આદર્શની આવી સિદ્ધિને આપણે ગણકારતાં નથી કે એની ઉચ્ચ ભાવનાને આપણે કેળવતાં નથી એટલે જ બધી કુશળતાઓ આપણને સ્પર્શી જાય છે અને આપણે વહેવારમાં પણ હમેશાં ખત્તા ખાતાં હોઈએ છીએ. આદર્શ માટે, એની સિદ્ધિ માટે અને વ્યવહારમાં એના ઉપયોગ માટે આપણે જે ખમીર દાખવવું જોઈએ, જે હિંમત અને બહાદુરી દાખવવાં જોઈએ તે ખરે ટાંકણે જ આપણે નથી દાખવી શકતાં. એકલી વાતો કરીને આપણે સાધીએ પણ કેટલુંક ?

‘મીનપિયાસી’

નેન

રે! કેમ બીડ્યાં નેન ?

શું નીંદતું છે ઘેન ?

કે...શ્રાન્ત છે ?

કેવું અહીં એકાન્ત છે !

તું કર ભલે આરામ,

મારે નથી કેં કામ,

પણ નેનમા ચોટી ગયું છે ચેન.

ને તો પછી...

એ-ચેન મારી કેમ જાશે રેન ?

અજ્ઞપો

મારે ઉરે કેમ રહે અજ્ઞપો ?

હું છું જમર, કેં નથી ફૂલચંપો.—મારે

નાંવે જમર જો કદિ ફૂલ પાસ,

તો ફૂલચંપો ખનતો ઉદાસ,

કિન્તુ જમરને ફૂલ જો મળે ના,

તો કેમ રે! કોઈ કવિ કળે ના ?

શા ભઠ્ઠા કાયમ ઉરકંપો ?—મારે

જે થાય છે તે કહી ના શકાય,

કહેવાય તેથી મન ના મનાય,

સુરેખતા સુંદર કોઈ જેળી,

હું ભિમ્બિઆને રહું શે ઉવેખી ?

રે! કૌણ કહેશે અહીં આજ જંપો—મારે

પગલું મારું

હું પગલું મારું એક

પગલે પગલે ઘડા પ્રકટી, પહોંચાડી દે છેક.

હું પગલું....

પગલું મારું હોજો, ધીરું છો મંડાય,
ડગલે ડગલે દિશા સૂઝે ને, મારગ ના છંડાય,
પથ્થર ને રેતીનો, મનમાં સાળૂત રહે વિવેક,
—હું પગલું

કાદવનાં કમળોથી ચેતું, જાણું આગે આગે,
નક્કર લોભે ચલું, છો ને કંટક કંકર વાગે,
એવું પગલું માંડું, જેથી આવે સાથ અનેક,
—હું પગલું

કોણ ગમે ?

‘કહે ને જો કવિ !....તને ગમે કેવી છોકરી ?’

‘અરે! ભલા, શું તમેય,

છોકરીતું ક્યાં કહો છો, બેઠો છું બેકાર હજી,
નથી મળી નોકરી;

એને જોશે ખાણું પીણું, આઠણું ને પહેરણું,
છોકરીને લાવી પછી, વગાડું શું ટોકરી ?’

‘એ તો જાણે ખરું,

પણ આપણે તો માનો ને કે મળી ગઈ છે નોકરી,

તો તને પસંદ પડે કહે કેવી છોકરી ?

ગમે છે શું તિલોત્તમા? રમા, જ્યોત્સ્ના નિહારિકા ?
કે ગમે છે, ગંગા, કાશી, ગોદાવરી, સવિતા ?’

‘ના, ના, ના, ના, એમ નહીં,

એમાં હું ન જાણું કાંઈ.

હું તો જાણું એટલું કે,

એ બધીને લાવી,

ઉભી રાખો મારી સામે આંધ,

નથી જોતી જ્યોતિ, રમા, જ્યોત્સ્ના કે તિલોત્તમા,

ગમે નહીં ગંગા કાશી, ગોદાવરી, સવિતા,

હું તો એને જોજાખી લઈ રૂકત એવી આંખથી,

રાત દિન રમે જેની કીકીઓમાં કવિતા.

★

મધુરમ

કવિની આંખ

કવિ તારી આંખ

જાણે જિંદગી આલે જીડતા પંખી ફેરી પાંખ

કવિ તારી આંખ.

મેઘધનુષના રંગો જેવી દૃષ્ટિ તુજ કંઈ લાગે

ફર દિગંતની અજવાળાની સૃષ્ટિ સુંદર દાગે

કાળજી નક્કશી નિરાશામાં તું ન્યાગે આશા આંખ

કવિ તારી આંખ.

તલમાં તેલ રહેલું ન્યાગે, દૂધમાં નવનીત દાગે

તરણા એથે ડુંગર લાગે, મર્મ અનોખો લાગે,

બોમ મનોહર લોમે આણે એવી અદ્ભુત આંખ

કવિ તારી આંખ.

★

‘મીનપિયાસી’

આંખમાં

શું જુઓ છો આંખમાં,

જીડી રહ્યા શું કાન્ય કરવા,

કલ્પનાની પાંખમાં?

—ના રે, નહીં,

મોં તો દીકું આળે અહીં.

ખોવાયલું જે ના જડયું ‘તું’,

સ્વપ્ન ખીજે લાખમાં.

★

દેવજી રા. મોહા

ખિંબ-પ્રતિખિંબ

ખેઠો હોતો સાગરને કિનારે

જલો ભરી અંજલિને ઉછાળતો,

અને શિલા પે અક્ષળાઈ તૂટતા

તરંગની રંગલીલા નિહાળતો !

આકાશની, તારકની, શશીની
છાયા પડી રમ્ય સમુદ્ર-નીરે,
વિભાગી જેને જલ ખિંદુઓમાં
કરી દીધી કામ્ય વધુ સમીરે !

આભા ન એ આગવી કાંઈ અખિંબની,
જે આટલી નીવડી નેત્ર-લોભા;
આ તો અહીં નીલ નિરખ બોમની
સિંધુ મહીં કાન્ત ધયેલ શોભા !

યદિ પ્રતિખિંબય આવું સુંદર,
અહો ! સ્વયં ખિંબ કશું મનોહર ?

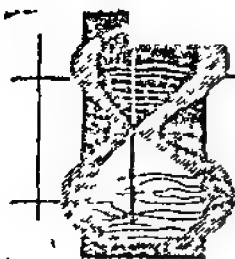
★

અની હર્ષીવાલા

સુવાળી જાળ

ક્ષમા કરતું રહે કોઈ, હમેશાં કરગરે કોઈ;
હવે આ ટેવ આપણુ જો મહોંથી કરગરે કોઈ.
સમયના ગર્ભથી એવી ન ઘટના અવતરે કોઈ;
સ્વજન સરખું સ્વજન થઈ જાય છે જે અવસરે કોઈ.
તમે દિલમાં, અને આ મૂર્ખ આંખો છે પ્રતીક્ષામાં;
ગણું કોઈ નથી ને થાય છે પાછું ફરે કોઈ.
તરે છે કોઈ જ્યારે યાદના ઘેરા સમંદરમાં;
સ્મરણ સરખી સુવાળી જાળ ત્યારે પાથરે કોઈ.
હવે ઉપમેય આ મુખચંદ્રની સાચી કદર થાશે;
હું ઇચ્છું છું જઈને ચંદ્રમાં પાછું ફરે કોઈ.
ભલે એ ડાઘ હો, પણ હોય કોઈ ચંદ્રની શોભા;
મને બદનામ કરવો હો તો એ રીતે કરે કોઈ.
સફરમાં અમને સમજાયો ‘ગની’ સંકેતનો મહિમા,
જીભું ‘તું’ એ દિશામાં જઈને થોડે અંતરે કોઈ.

★

‘શિવજી’

અમિત્રતાં કીર નાદ

દેશની રાષ્ટ્ર તે કોંગ્રેસ માટે રાષ્ટ્ર
શની વચ્ચે રહેલી સ્થિતિની જ્વાળાકારી કોંગ્રેસની
છે. એને લીધે કોઈ ને કોઈ કટોકટી આવતી રહે
છે. એમાંથી છટકી જવાનું પ્રારબ્ધ પણ કોંગ્રેસનું જ
છે. એ વધારે અગ્રિમ થઈ પડે એવા સંજોગો ઊભા
થવા લાગે તે વખતે પાકિસ્તાને ભારતની સીમાઓ
ઉપર હુમલો કરવા માંડ્યા છે આજે કમ્પ્લેટ તો, કાલે
કુઅબિહાર, ને કાસ્મીર તો છે જ.
કોમ્યુનિસ્ટો—પછી ચીનનું ધાવણ હોય કે રશિયાનું—
બધાની એક જ નાન છે. એમણે કોંગ્રેસને લલે
ઉપાડો વિરોધ કર્યો હોય, બીતરમાં તો કોંગ્રેસ એમને
પૂછીને પાણી પીએ છે, ને કોમ્યુનિસ્ટો કોંગ્રેસનાં
સમાધાનો કબૂલ રાખી બીજા મોરચા માંડતા નથી
છે. કોંગ્રેસને એમના વિરોધીઓ બળ આપી રહ્યા છે.

પાકિસ્તાની હુમલાઓથી વળી દેશમાં કટોકટીની
સ્થિતિ આવવાની, એ લાંબાવાની પણ ખરી, તે છતાં
એમાં ફાવી જશે એકઠી કોંગ્રેસ.
‘ઈએ ઈય બૂમિ અમે પાઝી મેળવીશું’ એવું ઘણા
કોંગ્રેસી આગેવાનો લલે કહે, એમના અવાજમાંથી
આત્મવિશ્વાસ જતો રહ્યો છે આજે બર્મા કે નેપાલ
પર હુમલો કરતો હોય, કહી, ના. ને. ના. ના.
સાંપી લેરાય. આંદામાન-નિકોબાર કોને ખબર ક્યારેય
જતાં રહેશે. હમણાં તો લગભગ પહાડી પથરો કે
કમ્પ્લેટ રણની રેતીનો પ્રદેશ ગુમાવવો પડે છે, પરંતુ
આ તો ચોખો ચાપી જેવાની વાત છે. ડોશી તો
મરે જ ને પાછળ જમ પેઢાં પડે એના જેવું થયું છે.
કોંગ્રેસ તો એનો પુરાવો પોકાર શરૂ કરી દેશે—‘દેશમાં

એકતાની જરૂર છે. લાવો નાણું, લાવો-સોણું.’ અને
વગર લાગે લોકોનું લોહી પણ એ માગી લેશે.
કટોકટીમાંથી પોતાનું કામ કાઢી લેવાની કોંગ્રેસમાં
કુનેહ છે. એણે અહિંસાની લડત કરી છે તે હિંસાવાળું
યુદ્ધ કરવા જેટલું ખમીર કર્યાંથી ઉછળે? ‘એ જ
મનોવૃત્તિએ પાકિસ્તાન લીધું હતું’, ને એ જ સુવર્ણપે
તિબેટને ચીનમાં હોમી દીધું. ને એ જ માનસ આજે
વિયેટનામની લડાઈમાં અમેરિકાનો પગ ખેંચી રહ્યું
છે. કોંગ્રેસમાં લડાયક ખમીર નથી, ને એની લડાઈ
બીજા લડે તે પણ એને રુચતુ નથી. કોંગ્રેસના બુદ્ધિ
જ્ય પ્રકાશજી પાછા નવો શાંતિસંદેશ, સંઘર્ષ
રાવવપીડીની જત્રા કરવા ઉપરથી જાય, આવી તક
એમને ફરી ફરીને ક્યાં મળે?

કોંગ્રેસની ક્ષત્રિયવદ

વિયેટનામ એક-હતું, તેના સામ્યવાદીઓએ બે ભાગ
કર્તા, જર્મનીના કર્તા, કોરિયાના કર્તા. જ્યાં ટુકડો
મળ્યો ત્યાં આપુ ઓહિયા કરવા આકાશ પાતાળ
એક કર્તા, આત્મનિશ્ચયના હકનો સિદ્ધાંત ચાલુ કર્યો
છે એમણે એમને કોણ પૂછે કે જે હક તમારી જ
પ્રજાને નથી તે હક બીજા દેશની પ્રજાને આપવા
આટલો જુસ્સો શું કામ? પાકિસ્તાન એમની જ
વાણી આચરે છે ને.

પરંતુ રૂપાળા સિદ્ધાંતને જોઈ કોંગ્રેસ ઝટ મોહિત
થઈ જાય છે. ગોવામાં આત્મનિશ્ચયની છૂટ આપતાં
જરાય અચકારો નહીં. કોંગ્રેસને પાકિસ્તાન કે
બંધારણનું નહીં લાગે એટલું આત્મનિશ્ચયના હકનું
લાગશે, ને ગોવા ‘આમચી મુખાર્ધ’ ગળી જશે.
હજીયાની કાપર કોંગ્રેસ અપડો રહે ત્યાં નમતું

જોખવા ખેસી જશે, ને એક સંઘર્ષમાંથી છટકી
ખીજા અનેક સંઘર્ષો ઊભા કરી દેશે.
ઉત્તર વિયેટનામ ઉપર અમેરિકા હવાઈ હુમલા બંધ
કરવા શાસ્ત્રીજીએ કહ્યું - એ નેહરુની નકલ હતી,
કોંગ્રેસની જૂની—હાડમાં પેસી ગયેલી—કાયરતા હતી.
હાતોઈના હો કે ચીનના ચાઉને એમની હુમલાખોરી
માટે કાંઈ કહી શકવાની આપણી પાસે જલ જ ના
ચાલે તો પછી મૂંગા મરવું જોઈએ.
જવાબ તો જહોન્સને આપ્યો છે. વાટાઘાટો માટે
કોઈ શરતો નથી રાખવી, પણ તલવારનો જવાબ
તો તલવાર જ આપશે. નહરે છે કે વિયેટનામનું
તાપણું બળતું રાખવામાં અમેરિકાને કશો લાભ નથી.
પારકી પંચાત વહોરી લઈને પણ ચીનની હુમલાખોરી
રોકવાની તૈયારી તો છે જ.
અમેરિકાને વિયેટનામની લડાઈમાં દક્ષિણ વિયેટનામનો
પણ પૂરો સાથ નથી એથી કેટલાક એને વગોવે છે,
પણ એ વગોણાંની દરકાર ક્યાં વિના અમેરિકાએ
એનો મોરચો જાળવી રાખ્યો છે. ક્ષયના દરદીને છોડી
દે તો એ મરે જ. ને ક્ષયના જંતુ ઉગ્ર બનીને પણ
ખીજાને પણ મારે. સામ્યવાદીઓ દક્ષિણ વિયેટનામમાં
ફાવે એટલે સીંગાપુરનું આરુ' એમના હાથમાં જ
પહોંચી જાય. એની અસર ભારત ઉપર પડે, ને
આફ્રિકામાં પણ પડે. જહોન્સન જાણે છે કે વિયેટનામ
ગયું તો ખીજા કોઈ દેશને અમેરિકાના ખોલમાં
વિશ્વાસ નહીં રહે પછી તો સામ્યવાદ સાથે મોટું
યુદ્ધ કરવું પડે ને એમાં ચીન-રશિયાને એક થવું
પડે તેથી જગત ઉપરનું જોખમ વધે.
હિંદુધર્મથી બિનસાંપ્રદાયિકતા

હિંદુ ધર્મની મહાપરિપક્વ ભરવા દિલ્હીમાંથી કોઈ
બહાર પડ્યા છે, રોમન કેથોલિકોની યુકેરિસ્ટ કોંગ્રેસ
જેવો ભવ્ય સમારંભ થઈ શકતો હોય તો કોને ના
ગમે, પરંતુ એના દશાંક જેટલું પણ નહીં બને ત્યારે
હિન્દુઓના પછાતપણાતું ઢોલ વધારે પીટાશે.
શું થાય ? હિન્દુઓને રાન્યાશ્રય નથી. નેપાળના એક

માત્ર રાજા અહીં હિંદુ સમાજના અતિથિ થઈ
શકતા નથી. બિનસાંપ્રદાયિક રાજનીતિ રાખીને
સરકારે હિંદુઓના ભોગે મુસલમાનો-ખ્રિસ્તીઓને
પોતાનાં જૂથ જમાવવાની સગવડ આપી છે. સર્વ
ધર્મો તરફ સમાન દષ્ટિ રાખવાની જગ્યાએ હિંદુઓ
તરફ પહેલાંનો પૂર્વગ્રહ ચાલુ રાખ્યો છે.
હિંદુઓની મોટી બહુમતી છે, પરંતુ એમનું કશું
ચલણ નથી. ખિલાફતની લડત હિંદુસ્તાનમાં ઉપા-
ડીને ગાંધીજીએ મુસલમાનોની જે ધાર્મિક ખુશામદ
શરૂ કરેલી તેમાં હિંદુઓને ભારે ખમવું પડ્યું.
એમના આગેવાનો રાષ્ટ્રીય મટીને કોમી બની ગયા,
અળખામણા ક્યાં એ વલણમાંથી કોન્ગ્રેસ છૂટી
શકતી નથી. એમને લીધે હિંદુઓ ધર્મનો પ્રચાર
કરી શકતા નથી. જૂના જમાનામાં હિંદુઓએ બારણાં
બંધ કરેલાં ને બહાર જવાનો કે અંદર આવવાનો
પ્રતિબંધ મૂકેલો તે આજે કાયમ રાખવો પડે છે.
એને લીધે એક વાર ગુમાવેલા હિંદુઓને આજે પાછા
આવકારી શકતા નથી. કોન્ગ્રેસને ડર રહે છે કે
સ્વેચ્છાનાં ધર્માતરનો ઉઘો અર્થ લેવાશે, બળબળ-
રીનાં ગણાઈ જશે.
બહુમતીને સ્વાભાવિક રીતે રાન્યાશ્રય મળે, પરંતુ
હિંદુઓને ધર્મ જેવી બાબતમાં જ નથી મળતો.
કરોડો લોકોને ગૌવધનો વાંધો છે પરંતુ એનો કાયદો
થઈ શકતો નથી, એનું કારણ મુસલમાનોની સાંપ્રદા-
યિકતા તરફનો કોન્ગ્રેસી પક્ષપાત છે.
હિંદુ બાવાઓને વગોવવા કોન્ગ્રેસના નેહરુને ધણો
રસ પડતો. એમનું જોઈને નાના કોન્ગ્રેસીઓ પણ
બાવન લાખ બાવાઓનો નાહક ખોળે ઉઠાવતા થઈ
ગયા હતા. એમનાથી ખીખી બચ્ચાંવાળા ફરીશોના
કાફલા માટે કે' બોલાતું નથી. ને પગારદાર ખ્રિસ્તી-
ઓને હાથે થતાં રોજરોજનાં ધર્માતરો કે કોન્વેન્ટ
સ્કૂલોમાં અપાતા ધાર્મિક શિક્ષણનો વાંધો નડતો નથી.
હિંદુઓની એકતાનો પાયો
આટલું ઓછું હોય એમ હિન્દુઓના મોટા દુશ્મન

હિન્દુઓ પોતે જ છે એના જ ટીકાકારો એને વગોવે છે એટલું પરધર્મી નથી વગોવના કેટલાય નવા હિન્દુઓ ગીતા-ઉપનિષદોના વાચનારા ને એની ચર્ચાઓ કરનારા છે એમણે બુદ્ધિ લક્ષીને એમાથી નવા અર્થ શોધી કાઢ્યા છે, નવા ઝોક આપ્યા છે તત્ત્વ વિચારનું ખેગણ કરવા એમણે પુસ્તકો ને લેખો લખ્યા છે ચર્ચાઓ કરી છે, પ્રવચનો આપ્યા છે પરંતુ એમણે હિન્દુઓના આચાર વિચારની ગરજ રાખી નથી

તત્ત્વજ્ઞાન એ ધર્મ નથી કોઈ દિનસર ફોર્મ ચાલુ કરી શક્તા નથી હિન્દુઓમા પણ વેદ-આસ શકરા આચાર્ય કે દયાનંદ સરસ્વતી નવો ધર્મ સ્થાપી શક્યા નથી એમનું કામ જૂના ધર્મના જાળવવાનું હતું અમુક આગ્રહ લાવવાનું હતું તાત્વિક ચર્ચાઓ કે ખડનમંત્રી ધર્મનું વૃદ્ધિ રોપી શકાતું નથી

હિન્દુ ધર્મના નિશાન દલમાંથી ઘણી સાખાઓ નીકળી છે ગુરુ નાનકનો શીખ ધર્મ જુઓ કે મહાનીરનો જૈન ધર્મ જુઓ, સહજનદનો સ્વામી પારાયણ ધર્મ જુઓ કે દયાનંદનો આચાર્યસમાજ જુઓ એ બધામા લોહી તો તિલક ધર્મનું ફરે છે આ વિરિધતા એ હિન્દુઓની સ્થાપનાની મુઠી છે પોતાપોતાની પ્રકૃતિ અનુસાર અનૂળ પ્રજાએ રહીને હિન્દુ ધર્મનું આચરણ કરી શકે એવી અદ્ભુત ગો વણુ એના હિન્દુઓ જ કરી શક્યા છે

એ વિરિધતાના મહામાયા ચર્ચને અમુક પાયાની એકતાનો દોરો રહેનો છે એ દોરાની કિંમત આપવાની હવે જરૂર લાગી ચર્ચ છે ભાગતની સાસ્ત્રિક એકતા માટે આ દોરો કામ આપે છે એવું કોઈ નથી આપી શકતું એની સ્થર થવી જોઈએ

એ દોરો તે હિન્દુઓની ખાસ માન્યતાઓ તો ખરી જ, પરંતુ એ ઉપરાંત એમના આચાર-વિચાર છે, એમના રિવાજો ને રીતિઓ છે, એમના શિષ્ટાચાર છે વિધિઓ છે અમુક અગમ છે કેટલુંક પૂજ્ય ગણાયુ છે તેની ભાવના છે એમની પ્રાર્થનાઓ

છે, ધ્યેય છે, એમનાં પુરાણો ને ઇતિહાસ છે, શિષ્ય ને સ્થાપત્ય છે, સંગીત ને નૃત્ય છે હિન્દુઓના પ્રતીકો, સજ્જાઓ, મુદ્રાઓ, વેપણા ઉપાસ ને વ્રતો, શ્રાદ્ધ જીવાની ને ખાસાપીરાની, મૃતદેહોના અગ્નિચક્રાર ને પિતૃઓ પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા, રીત તહેવારો ઉજવવાની રીત, એમની તીર્થયાત્રાઓ ને નદીસાગરના સ્નાન, એમના મંદિરોની શોભા, એમના સાધુ-સન્યાસીઓના આજીવન તપ ને અગત્યની નિય ઉપાસના એવું ટેટલુય સર્વામાન્ય છે, ખૂબ આદરણીય છે જે મતભેદો છે તે તો ઉપરના છોડના છે, જુગ છે, અને તેમ છતાં એ જ આગ્રહ દેખાઈ આવે છે એ જ હિન્દુઓને વિષ્ણુ પાડે છે એને લીધે હિન્દુઓ જિજ્ઞાસુ થતા જાય છે, પોતાપણ જૂનતા જાય છે અને આ સરકાર પોતાની દોવા છતાં એમની જ ઉપેક્ષા થતી રહે છે

હિન્દુ ધર્મની વિશ્લેષણ વ્યવસ્થા હિન્દુઓએ યુકેરિસ્ટના જેવો ભવ્ય સમારભ લેને નથી કર્યો ભને અનેક દેશોના પ્રતિનિધિઓને અહીં નથી ભેગા કરી શકતા ભને જગી પ્રચાર નથી ચાલતો ને ધર્મપ્રવેશના દ્વાર બંધ રાખના પડે છે ભને એકેક પથ એમની જુદી તત્ત્વોઓ વગાડતા ફરે એમ છતાં હિન્દુ ધર્મની આગેદૂર તો ચર્ચ જ રહી છે અને એને હવે કોઈ રોડો શકે એમ નથી બૌદ્ધોના ધર્મના જાળવવા ખાપની માદના કુસ્તરે તિમેટને ચાતનામાં મૂક્યો છે ત્યાંના વનનીઓ ભારતના સપકમાં મુખયા છે એમ બર્મો, મિનેરાન, વિયેટનામના બૌદ્ધો પણ ભારતમા આપીને રહ્યા છે, નાનદાના મહાવિદ્યાર્થમાં પારીના અને શીખી રહ્યા છે

આ બૌદ્ધોની જેમ હિન્દુઓએ ચાતનાઓ વેગી છે, ને એમાથી પાર જીત્યા છે એમના મતભેદો શમી જશે, ને ધાર્મિક આચારવિચાર વિશુદ્ધ થશે એ ક્રિયા કચારની શરૂ થઈ ચૂકી છે લાખો લોકો ધર્મનું મૂલ્ય સમજવા તનમે છે, ને એ મુડી આ જન્મમા

ક્રમાઈ લેવા મથે છે. મંદિરો, યજ્ઞો, સભાઓ બધે માનવસમુદાયો ઉભરાય છે. શિવ અને વિષ્ણુ વચ્ચે સમન્વય થઈ રહ્યો છે, એમ કાલીની પૂજા કે અવ્યક્તની પૂજા વચ્ચે ભેદભાવ ભૂંસાતા જાય છે. ગમે તે પંથના પણ કોઈ સમર્થ સાધુનો સમાગમ કરવા ઘણા માણસો ઇચ્છે છે. એમને કોઈ તાર્કિક ભેદ નડતા નથી. ઇશ્વરને વિવિધ નામે કે રૂપે ઓળખતાં કર્શો થરકાટ લાગતો નથી. થોડાક ભણેલાઓની શ્રદ્ધા ડગી હશે, પરંતુ એમના પરિવારો તો વધારે શ્રદ્ધાળુ બન્યા છે. ને આમવર્ગ તો હિંદુપણને ભૂલ્યો નથી.

એ વાત ખરી છે કે આપણી પાસે દેખાઈ આવે એવી વ્યવસ્થા નથી. આ જમાનાને માફક આવે એવો પ્રચાર નથી. રજીસ્ટર પર ચઢેલા સાધુઓ નથી. ને એમની પાસે જવાબ માગનારી ધાર્મિક સંસ્થાઓ નથી. આવું નથી તે જ સારું છે. હિંદુઓનું ધાર્મિક તંત્ર આપમેળે ચાલતું રહે એવી એમાં તંજનીજ છે. એની સમાજવ્યવસ્થામાં એવી ગોઠવણ છે કે વૃદ્ધોને પેન્શન બાંધવાં ના પડે, ને બેકારોને ભથ્થાં ના આપવાં પડે. અહીંની શાંતિઓને ભલે અનિષ્ટ ગણીને વગોવે, એની અવેજીમાં એથી ચઢિયાતી પ્રથા કોઈ લાવે ત્યારે જોઈશું. માફક જે નવી શાંતિઓનું નિર્માણ કર્યું તેથી તો દુનિયા ઘ્રણ ભડી છે. ને ખ્રિસ્તીઓએ જે નિકંદનો કર્યા તેના કાળા ઇતિહાસ સંભારવા જેવા નથી. આવા ઉત્પાતોનો જવાબ એક હિંદુ ધર્મ જ છે.

નાજવાની દાંડી નમી ગઈ

શેઠશ્રી ધનશ્યામદાસ ખિરલાએ કલકત્તામાં વેપારીઓને ઉદ્દેશીને જે કહ્યું છે તેના ઉપર આખા દેશે ધ્યાન આપવું પડશે. કોંગ્રેસની હબર ભૂલો એમણે નંદાના દેખતાં કપૂલ રાખી, ને તેમ છતાં એની જોડે નહીં ઝઘડવાની એમણે ચેતવણી આપી. સાફ જણાવી દીધું કે આને કાઢીને શું લાવશો તેની કલ્પના તો કરી જુઓ.

પ્રજાને જેમ સમયસરની તાકીદ કરી એમ એમણે રાજ્યતંત્રને બે વાતો કરી હોત તો ત્રાજવું સમતોલ રહેત. કહે છે કે આ વિચક્ષણ પુરુષ ભારતના રાજકર્તાઓની નાડ પારખી બાંધે છે ને એના ઉપાય પણ કહી બાંધે છે. સરદારને તો રોજ એ મળતા ને બંને વચ્ચે સલાહ મસલત ચાલતી. ગાંધીજીના સુકામ એમને ત્યાં જ થતા. પછી મોરારજીની તે શી ગીનતી? એ પુરુષ ઘણી રીતે દેશનું સુકાન બાળવે છે. પરંતુ સરકાર માટે બે કામની વાતો બહાર કરવાની પણ એમની ફરજ હતી. એમ કર્યું હોત તો પ્રજા એમની સલાહ સરળ રીતે ગળે ઉતારી જાત. આ તો ‘હીઝ માસ્ટર્સ વોઈસ’ જેવું બન્યું. ખિરલાજીના ત્રાજવાની દાંડી સરકાર તરફ નમી ગઈ.

પ્રાદેશિક ભાષાઓનું પ્રભુત્વ

ગુજરાતે વળી લાપાનો દુરાગ્રહ દેખાડ્યો છે. હમણાં બહાર થયું છે કે જિલ્લાની કક્ષાએ જે સરકારી કામકાજ હશે તે બધું ગુજરાતીમાં હશે તો જ પ્રધાનો ધ્યાન આપશે.

અંગ્રેજી કાઢીને આપણે હિંદીનો મહિમા વધારી શકીશું એવો ભ્રમ હવે ભાંગી ગયો છે. હવે તો પ્રાદેશિક ભાષાઓનું જ જોર વધવાનું એમાં શક નથી. બંગાળનો વિદ્યાર્થી નિષ્ણાત હશે તે પણ બંગાળના જ ખપનો રહેવાનો, ને મદ્રાસનો મદ્રાસમા. એ વ્યવસ્થામાં લાગવગતું જોર વધે ને કાબેલિયતનું ઘટે એ દેખીતું છે. એમાં ભારતની એકતા જરૂર ખડિત થવાની, ગણરાજ્યની સત્તા આગળ કેન્દ્ર શૂંકતું રહેવાનું, ને કાળે કરીને વિલીન પણ થવાનું.

એકતા રાખનારાં સાધનો કેન્દ્ર પાસે પાંચ છે : લશ્કર—એ નથી બહાર વાપરવાનું પછી ગણરાજ્યો સામે તો શેનું જ વપરાય? નાણું—ગણરાજ્યો વચ્ચે દૂપ વધારવામાં નાણું જ મોટો ભાગ ભજવે. પછી કેન્દ્ર એનો ફેટલો લાભ બિઝની શકે? ન્યાય—સુપ્રીમ કોર્ટ નામની થઈ જવાની, એના ભાવ બિતરી જવાના.

ઈશ્વર ચેટલીકર લગ્નખૂરો

પશ્ચિમના સમ જમા 'લગ્નખૂરો' જેવી સંસ્થાઓ છે તેવી આપણા સમાજમાં નથી અને આપણે વધારેમાં વધારે પશ્ચિમનું અનુકરણ કરનારો માનીએ છીએ અહીં અપરિણીત કુમરિયાઓનું પ્રમુખ આવી સંસ્થાને અમારે વધતું ચારતું છે તે સમસ્યા નાનીસૂતી નથી એ માટે 'લગ્નખૂરો' શું અને કેવી સંસ્થા હોઈ શકે તે સમજાવશે આ લેખ

લગ્નના એ પ્રકાર જોવા મળે છે પ્રેમનગ્ન અને પસદગીના લગ્ન પહેલો પ્રકાર પશ્ચિમમાં મુખ્ય છે તે બીજો પ્રકાર પૂર્વમાં—ભારતમાં મુખ્ય છે પશ્ચિમમાં પણ માન્યતા યોજેના પસદગીના લગ્નનો મુખ્ય પ્રકાર હતો અને આજે પણ જ્યાં ખેડૂતજન છે અને ગ્રામ્યસવાર છે ત્યાં એવા લગ્નો જોવા મળે છે વળી શહેરોમાં જ્યાં યુવક-યુવતીઓ સીધા પરિચયમાં આવી પ્રેમનગ્નથી પરણે છે તે સમાજમાં પણ બધા સ્ત્રી-પુરુષને પ્રેમ-સંબંધથી પરણનારી તક પ્રાપ્ત થતી નથી સ્ત્રી-પુરુષના પરિચયમાં આવવાનું ત્યાં સહજ અને તેવો એ સમાજ છે તે સાચું, પરંતુ એ પરિચયમાંથી પ્રેમસંબંધ બધાય તેનું અને જ એનું દરેકને માટે મનનું નથી વળી પ્રથમ લગ્નથી છૂટા થયેલાને કે વિધવા વિધૂરોને એ પસદગી કરી શકે તેનાના પરિચયમાં આવવાનું ના અને તે કારણે તેમને પ્રેમસંબંધથી લગ્નની તક મળે નહિ આમ કુવારા, વિધૂર અને છૂટાછેડા લીધેના લગ્ન જનતા સ્ત્રી-પુરુષોને પ્રેમલગ્નની તક ન મળતા પસદગીના લગ્નનો માર્ગ લેવો પડે છે પસદગીનો પ્રશ્ન આવે છે ત્યારે એમાં ખીજની મદદની જરૂર પડે છે એ પાણી શકે તેવા પાનના પરિચયમાં નથી માટે પ્રેમનગ્નને બદલે પસદગીના લગ્ન તરફ દોરે છે આપણે ત્યાં એ કાર્ય માન્ય કરે છે, પણ પશ્ચિમમાં પ્રેમલગ્નની રીત પડતા માન્યતા એ જવાબદારી રીત નથી એનો અર્થ માન્ય એમાં

લાગ લગવતા નથી તેમ માની લેવાનું નથી સહજ રીતે એ અને તો એનો પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ આપણે ત્યાં દીકરા-દીકરીના વિવાહનું ઠેકાણું ન પડે તો મા-માપની બિંધ બેંડી જાય તેવી સ્થિતિ ત્યાં નથી જો કે આપણે ત્યાં પણ એ સ્થિતિ આવી રહી હોય તેમ ક્ષિતિજમાં એના એ ધણુ દેખાવા શરૂ થઈ ગયા છે

પાંચેક વર્ષ ઉપર કલમ્તા રહેતી એક બત્રીસ વર્ષની કુવારી બહેન મને એના વિવાહના પ્રશ્ન માટે મળવા આવી ત્યારે એણે કહ્યું હતું કે અમે બે બહેનો, ૩૨ અને ૨૬ વર્ષની કુવારી છીએ, પણ અમને પત્ણી વડાની છે એમ બાપુજીના ખ્યાલમાં હોય તેમ મને લાગતું નથી! આવી સ્થિતિ મોટે ભાગે જ્યાં દીકરી-ઓને માતા હોતી નથી ત્યાં પ્રિય જોવા મળે છે મા હોય તો એને દીકરીઓની સમીક્ષા ચિંતા રહે છે દીકરીઓ કુવારી રહેવાને સમાજમાં ચાન નથી એટલે માતાને વધારે ચિંતા થતી હોય છે પરંતુ એની રોડ નો ધરમાં નથી હોતી તે ધરમાં બાપ પધામાંથી જોયો આવતો નથી અને દીકરીઓ માટે ભૂતિયો મોઢાનો સમય કાઢતો નથી એ બહેન મને કહ્યું કે મનકતાથી વનમાં આવ્યા અમને સાત વર્ષ થઈ ગયા છે આશ્વિ રહેતા લોક પણ પાંચ વર્ષે આવતા હોય છે હોટે ધાકીને હું એકથી આવી છું અને કૂઆને ત્યાં બીતરીને તમને મળ્યા આવી છું

આયોજન—એ હવે પાંચ પદ્મ નાનું છે, પત્ની એને કોઈ શું કરના સભારે? ગણગણ્યો પોતપોતાનું મરણ કે પડોશના રાત્રીયોનું? વકીવટી તત્ત્વ—એમાંથી અખિન ભારતનું ખોલ નીકળી જવાનું બાકી તાર

ટપાન કે રેવે તો ગીક છે જમાન ને કંગેરામાં રાજ્યો પોતપોતાની રીતે સગળુ કરના થઈ જશે પછી દેગની એમાં જાગે એની એ જ ભૂમિકા રહેશે—સ્ત્રી વધારાની!

એ જ અરસામાં બીજી એક ૩૬ વર્ષની બહેન મને મળવા આવી હતી. તેની સ્થિતિ પણ લગભગ ઉપરના જેવી હતી. એને ૩૨ વર્ષની નાની બહેન હતી. બંને ગ્રેજ્યુએટ હતી અને નોકરી કરતી હતી. મા નહોતી અને બાપ નિવૃત્ત અમલદાર હતા. એ નિવૃત્ત હોવાથી મૂરતિયો શોધવા માટે એમની પાસે પૂરતો સમય હતો, પરંતુ અમલદાર તરીકે જિંદગી ગયેલી એટલે એ સામે ચાલીને કોઈને ધેર જવા દેવાયેલા ન હતા. સૌ ગરબને લીધે તેમને ધેર સલામ કરવા જતા હતા. આથી એ અમલદારથી બહાર નીકળી શક્યા નહિ અને કન્યાના બાપે ગરબ ખતાવી સામે ચાલી જવું પડે છે તે રીતે એ વર્તી શક્યા નહિ.

એવાં જ ત્રીજાં બહેનની સ્થિતિ એવી હતી કે એને બાપ નહોતા, વિધવા માતા અને ત્રણ મોટા ભાઈઓ હતા. ત્રણે ભાઈઓ પરણેલા હતા અને જુદા રહી સ્વતંત્ર ધંધો કરતા હતા. માતા એમની ઝોશિયાળી હોય તેમ એ બહેનના વિવાહ અંગે ભાઈઓને ખીતી ખીતી ટોકતી હતી, અને એ એમના ધંધામાં ગણકારતા ન હતા. આમ જે દીકરી-બહેનના વિવાહ માટે બાપ કે ભાઈઓ જ સક્રિય ખતાવે ન હોય તો સગાં કેવી રીતે બને? આ છોકરીઓ કોઈના પરિચયમાં આવી પરણી શકે તેવા સંબંધો ન હતા એટલે એમણે નિસાસા નાખવા રહ્યા !

થોડા વખત ઉપર એક ૩૫ વર્ષનાં બ્રાહ્મણ બહેન મને મળવા આવ્યાં હતાં. પાંચેક વર્ષ ઉપર એક વણિક યુવક સાથે પરણી જવાની એને તક હતી. એની બહેનપણીને એ પરિચિત હતો, બંને પસંદગી ઉતારે તેવી સ્થિતિ હતી, પરંતુ એ બહેનના પિતા ચુસ્ત સનાતની હતા. શહેરમાં રહેતા હોવા છતાં એ નાતજાતના વંદોળના આચાર પાળતા હતા. બ્રાહ્મણની બહાર દીકરી પરણે તે એ સહી શકે તેમ ન હતા. દીકરીએ બાપની લાગણીને વશ થઈ એ પસંદગી જતી કરી હતી. સનાતની બાપ છોકરી ૩૫ વર્ષ સુધી કુંવારી રાખી શકે છે અને આજીવન કુંવારી

રહે તેના એમને વાંધો લાગતો નથી. બાપ દીકરીને કુંવારી રાખવામાં સનાતની રહ્યા નથી અને બ્રાહ્મણ બહાર ન પરણે તેમાં સનાતની રહ્યા છે ! બે એ સાચા સનાતની હોત તો દીકરીને માટે વહેલામાં વહેલો મૂરતિયો શોધીને પરણાવી દેવામાં ધર્મ માન્યો હોત. આમ સનાતનીઓ પણ છોકરી માટે મૂરતિયો શોધવાની ફરજમાંથી મુક્ત થઈ શકે છે તેવાં ક્ષિતિજનાં એંધાણ ખતાવે છે કે ભવિષ્યમાં એવાં માબાપની સંખ્યા વધતી જવાની છે.

આપણે ત્યાં દીકરીને પરણાવવાની જવાબદારી માબાપની ચાલી આવે છે, છતાં નવા જમાનાએ સનાતની બાપ સુધી અસર પહોંચાડી છે, તો પછી પશ્ચિમમાં એ સ્થિતિ કેવી હશે તે કલ્પી શકાય તેમ છે. માબાપ દીકરા-દીકરીના લગ્નમાં રસ લે તે જુદી વાત છે, પણ એમની એ જવાબદારી છે તેવી સામાજિક સ્થિતિ નથી. આથી બે યુવકયુવતી પ્રેમલગ્નથી પરણી ન શકે તો માબાપ તેમના લગ્ન ગોઠવી આપે તેમ એ એમના તરફ મીટ માંડતાં નથી, પછી સગાં તરફ માંડી જ શી રીતે શકે? પતિપત્ની અને કુંવારાં સંતાનો સુધીના વિલકત કુટુંબના સમાજમાં પિત્રાર્થ કે સગાના સંબંધો પણ નિકટના ન હોય તે સ્વાભાવિક છે. વળી લગ્ન સામાજિક પ્રશ્ન ન રહેતાં વ્યક્તિગત બની ગયો છે. એટલે એ અંગે સગાં-સ્નેહીઓ ચિંતા રાખી પસંદગીયાચક પાત્રની ભાળ આપે કે પ્રયત્ન કરે તેવું અહીંના જેવું વાતાવરણ ન રહે તે પણ સ્વીકારવું રહ્યું.

સમાજને કોઈ ને કોઈ સ્વરૂપે લગ્ન સંસ્થા ચાલુ રાખવી છે. લગ્નજીવન પણ મોટે ભાગે સૌ ધરૂં છે. પ્રેમ-લગ્નને પ્રથમ સ્થાન હોય તો પસંદગીના લગ્નને બીજું, તો રૂઢિના લગ્નને ત્રીજું એવો ક્રમ જોવા મળતો હોય છે. આથી માબાપો એ કામગીરી ન બજાવે તો બીજા કોઈએ તે અદા કરવી પડી. પશ્ચિમમાં લગ્ન બ્યૂરોએ એવું સ્થાન લીધું છે. એ બ્યૂરો ધંધાદારી ધોરણે ચાલે છે. આરોગ્ય માટે ડૉક્ટરની મદદ

લેવાય છે, અને કોર્ટના ન્યાય માટે વધીની મદદ લેવાય છે, તેમ જન માટે ખૂરોની સહાય લેવાય છે વકીની માફક આ ખૂરો ફી લે છે, અને જનના ઉમેદવારને પોતાના અસીન તરીકે ઓળખાવે છે જેમ પોસ્ટ-મૅનની પ્રતિનિધિ ઉપગ્રથી તેની પ્રેક્ટીસ ચાલે છે તેમ જન ખૂરોની પ્રતિનિધિ પ્રમાણે લોકો તેની મન લે છે વેપારીઓ જેમ પોતાના ધંધાની જાહેરાત કરે છે તેમ આ ખૂરો પણ કરે છે કેટલા વર્ષથી ખૂરો ચાલે છે, તમા કેવા અનુભવી કમચારીઓ કામ કરે છે, એમના ખૂરો દ્વારા કેટલા જન થઈ શક્યા, કેટલા થોડા સમયમાં થોડા પાત્રની પસંદગી કરી શકે તેની માહિતી એ પૂરી પાડી શકે છે અને મુના કાત જોડવી શકે છે, ખૂરોની પચત્વીમાંથી પરણી ગયેલાના જન સળધ અટુટ રહીને ટેટલી સફળતા મળી, કેવળ જુવાન ઉમરના યુન્યુનતાને માટે જ પસંદગીની તક ખૂરો પૂરી પાડે છે તેમ નહિ ૪૦-૫૦ વર્ષની ઉમરથી મોટા સ્ત્રીપુરુષોની પસંદગીની તકો પણ ખૂરોમાં કેવી છે તેનો ખ્યાન આપના ખૂરો મારફત તેના જનને કેટલા થયા તેની જાહેરાત કરવામાં આવે છે

આપણી માફક પશ્ચિમમાં જાનિના બે નથી, પરંતુ ધર્મના ત્રણ બે મુખ્ય છે કેથોલિક, પ્રોટેસ્ટન્ટ અને યહૂદીઓ તેમાં પ્રોટેસ્ટન્ટો સુધારક છે એટલે તે આનંદધર્મી જનમાં વાધો લે તેનું ખાસ બનતું નથી પરંતુ કેથોલિક અને યહૂદીઓ સ્વધર્મના અનુભવે આગ્રહ રાખતા હોવાથી ધાર્મિક મર્્યાનાના જન ખૂરો પણ કામ કરતા હોય છે ખૂરો મારફત જન પ્રશ્ન ઉકેલવામાં ત્યાં ટીપુ માનવામાં આવતું નથી આ ખૂરો અમીનો વતી છાપામાં જાહેરાતો આપે છે અને તેના જવાબમાં જે માહિતી મળે છે તેને એ ચકાસી જુએ છે અને અસીને પૂરી પાડવામાં આવે છે વળી તે સિવાય ખૂરોમાં જે અમીનો આવતા હોય છે તેમાંથી ઉપયોગી થાય તેવી માહિતી આપવામાં આવે છે અસીની એક વખત ફી નીના પત્રી

એનો કેસ પતે નહિ ત્યાં સુધી નવી માહિતીઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે આ મામલતમાં જુદા જુદા ખૂરોના નિયમોમાં ફેરફાર હોવાની સલામતી છે, પરંતુ એક વખત નીધેની ફીમાં પ્રશ્ન ન ઉઠે ત્યાં સુધી સેવા આપવામાં આવે છે, તેવો તેનો નિયમ હોય છે તે એ પોતાની વિશિષ્ટતા ગણાવી જાહેરાત કરે છે

આપણે ત્યાં મહારાષ્ટ્રમાં આમાં ફી લઈને કામ કરતા જન ખૂરો શરૂ થયા છે અને તેમને સારા પ્રમાણમાં અસીનો મળે છે તેવો અનુભવ છે આ ખૂરો તે માટે પોતાનું મુખ્યપત્ર મોકલતા હોય છે અને તેમાં ખાત્રા પદર-વીસ પૃષ્ઠ ભરીને ઉમેદવારોની જાહેરાતો હોય છે ગુજરાતમાં આવો ધંધાદારી કોઈ ખૂરો નથી એટલું જ નહિ પણ વ્યક્તિગત મારા જેવો એકદોકન કોઈ અપ્રમાણમાં તે કાર્ય કરતો હોય તે સિવાય એ કાર્ય સામાજિક ક્ષાએ સરચાળત થતું હોય તેનું નથી આવી અસ્થાએની મોગ શરૂ થઈ જાય છે તેમ જ દરેક નાખતો રહ્યો છે 'સ્ત્રીનિયંત્ર' સરચાળે છે-લે એ દરેક નાખી છે અને નજીબના લખિયમાં એનું ઈ ફગદાયી પરિણામ આવશે તેમ વધાર્ત ખાવાની જાન્ય આ પ્રસંગે રાધી રાખતો નથી સમય પામ્યે મહારાષ્ટ્રની માફક વ્યવસાય તરીકે ગુજરાતમાં પણ એવી સરચાળો શરૂ થશે પરંતુ ગુજરાત મહારાષ્ટ્રના સામાજિક વિભાસમાં બે છે-જે ઝડપે જુમાઈ રહ્યો છે-તે કારણે જે પાડોશી ઓમાં આ ક્ષેત્રે તકાવત જેવા મળે છે

મહારાષ્ટ્રમાં કેળવણીનો પ્રચાર વહેનો શરૂ થયો હતો છે ના દમકા મુવી માર્ગ દૂર ગુજરાત કરતા કેળવણીમાં આગળ હતું એ જ રીતે સ્ત્રીશિક્ષણમાં પણ આગળ હતું શિક્ષિત યોકોનો સ્વરાગ ગામમાંથી શહેરોમાં વહે છે આની જાનિયા નાનું રહે તો પણ જાનિ વચ્ચેના મૂળિયા તૂટવાથી તેનું બળ ધરે છે વળી પંચના જાનિ પ્રમાણે આચાર રહે જીં પી અને જીવન ધારણ ગટેલું હતું તેને ને હવે શિક્ષણ ધંધો અને વચ્ચાટ પ્રમાણે નદનાનું છે જના નમન્યવહારનું ક્ષેત્ર

જાતિ રહી છે. મહારાષ્ટ્રમાં બહારના સ્થાયી વસવાટને લીધે જાતિનાં મૂળિયાં એક પેઢી વહેલાં ઊખડી ગયાં અને આંતરજાતિય લગ્નની શરૂઆત વહેલી થઈ. આમ સામાજિક ક્ષેત્રે મહારાષ્ટ્ર ગુજરાત કરતાં આગળ છે. સંસારસુધારાની પ્રવૃત્તિ મહાત્મા કૂલેથી શરૂ થઈ મહર્ષિ કવેને લીધે ફાલીફૂલી છે. આંતરજાતિય લગ્નો ત્યાં જેટલી સંખ્યામાં થાય છે તેટલા પ્રમાણમાં અહીં થયાં નથી. પરંતુ હવે ગુજરાતમાં તેવાં લગ્ન અંગેનો સામાજિક વિરોધ ઓછો થતો જાય છે. જે માયાપ એવાં લગ્નોને ટેકો આપી તે પ્રસંગ પોતાને ઘેર ઉજવે તો સ્નેહીસગાં તેમાં હાજર રહે છે અને તેનો ખાસ વિરોધ કરતાં નથી. આજે જે વિરોધ છે તે સામાજિક જાતિપંચનો રહ્યો નથી. પરંતુ જાતિ-માનસ-વાળાં માયાપનો રહ્યો છે. એ માનસ મહારાષ્ટ્રની માફક ગુજરાતમાં પણ ધસાતું જશે ત્યારે લગ્ન ખૂરોનો લાભ અહીં પણ લેવાવો શરૂ થશે.

જે પસંદગીથી લગ્નનો સલાહ ઉકેલવાનો હોય તો માયાપ દ્વારા તે ઉકેલેાય તે પદ્ધતિ ઉત્તમમાં ઉત્તમ છે. માયાપનો ખૂરો સૌથી વધુ હિતાવહ છે. પશ્ચિમમાં અને ખાસ કરીને અમેરિકામાં નાની ઉંમરે માધ્યમિક શાળામાં કે કોલેજમાં ભણતાં વિદ્યાર્થીઓના લગ્નનું પ્રમાણ વધી રહ્યું છે. અને તેવાં લગ્નોમાં છૂટાછેડાનું પ્રમાણ પણ વધી રહ્યું છે તેથી સચિંત બની સમાજચિંતકો લગ્નમાં માયાપના હિસ્સાને આગ્રહ કરતા થયા છે. ભારતમાં લગ્ન પહેલાં અને લગ્ન પછી માયાપનું એ ઉપર જે વજન છે તે એ જ રૂપે નહિ તો બીજા રૂપે દાખલ કરવું જોઈએ તેવો મત રજૂ થવા લાગ્યો છે. આ સ્થિતિમાં આપણે ત્યાં માયાપ લગ્નમાં મુખ્ય ભાગ ભજવે છે તે બંધ થઈ

જાય અગર શરૂઆતમાં દાખલા ટાંકવા છે તેમ નિષ્ક્રિય બને તે સ્થિતિ કોઈ રીતે હિતાવહ નથી. માયાપના ખૂરોએ જમાના પ્રમાણે ફેરફાર કરવાનો છે તે એટલો જ કે કેવળ રૂઢિની રીતે, માની લીધેલી નાતથી પ્રતિ-દાની રીતે તેમાં ભાગ ભજવવાનો નથી, પરંતુ સંતા-નની લાયકાત, રુચિ અને તે સુખી થાય તે દૃષ્ટિથી ભાગ ભજવવાનો છે. સંતાનનાં ભાવિ હિત ખાતર માયાપ એને અમુક મોહ જતો કરવાની સલાહ આપે ત્યારે એમણે પણ રૂઢિની પરંપરાગત બિનમહત્વની બાબતો જતી કરવાની એવી જ તત્પરતા બતાવવી જોઈએ. આમ બંને વચ્ચે સપ્રમાણતા સ્થપાવાની જરૂર છે.

સેવાભાવી કે વ્યવસાયી લગ્નખૂરોની હું હિમાયત કરું છું હારે એનો અર્થ એવો નથી કે હું માયાપના ખૂરોનું મહત્ત્વ આંકતો નથી કે એ નાબૂદ થવું જોઈએ તેમ માનું છું. પરંતુ બદલાયેલી પરિસ્થિતિમાં માયાપ લાયક સામા પાત્રની માહિતી ધરાવતાં નથી અને તેમને આશરે બેસી રહેલાં સંતાનોને લગ્નવય વીતી જાય ત્યાં સુધી પરણ્યા વગર બેસી રહેવું પડે છે. તે સ્થિતિમાંથી માર્ગ નીકળે તે ખૂરોનો હેતુ છે. આ ખૂરો પાસે યુવક યુવતી જાય એટલું જ નહિ પણ માયાપ જાય તે વધુ જરૂરી છે. યોગ્ય પાત્રની માહિતી પૂરી પાડવાનું કામ ખૂરોનું છે અને તે માયાપને કે સંતાનને મળી શકતી નથી માટે તેની સેવા લેવાની અનિવાર્યતા સ્વીકારવાની છે. માયાપ આ કામગીરી સફળ રીતે ત્યારે બજાવી શકે કે એ રૂઢિથી બહાર નીકળી તટસ્થાપૂર્વક વિચારી નિર્ણય લઈ શકે. લગ્નની સાચી પસંદગી માટે પરણનાર યુવકયુવતી રૂપ કે ધનના મોહને વશ ન થાય અને માયાપ રૂઢિમાં લાચાર ન બને તે ભૂમિકા આવશ્યક છે.

દાંખતને સુખી બનાવવું એ કદાપિ સહેલું નથી, એ સુખસિદ્ધિ સ્વાર્થી અને કાયનો પ્રાપ્ત કરી શકતાં નથી. એમાં જ્ઞાનના જરૂર છે. છતાં આજે જે પરિસ્થિતિ પ્રવર્તે છે તેમાં ખરી જરૂરવાળાં જ જ્ઞાન મળી શકતું નથી.

--મેરી સ્ટેપ્સ.

જીવનની દૃષ્ટિ

શ્રદ્ધાઓની ગુલામીમાંથી આપણે આજે પણ હરી નથી શક્યા એની સહી સાબિતી તો ધરતા માણસનું મૃત્યુ ગણાય મૃત્યુ વેળા અને એ પછી આપણું કલિયુગત માનસ કેવો આધણ્ડિયો લાગે બાળે છે એ કહેવાતા કુપ રોમાં પણ નરી આ મે દર્ખાઈ આવે છે આપણી આ જીવનદૃષ્ટિ બદલવાની જરૂર નથી ?

ધૃણી ધાર્મિક પુરુષાર્થી સાથે આપણે સૌ જાણીએ છીએ અને એક બીજાને કહી સંભળાવીએ છીએ કે દરેકને મોત વગરેનું છે, કોઈ એનાથી છૂટતું નથી ખરું જોતા, મોતને આપણે વગરેના રહ્યા છીએ અને તે પણ એટલા બધા કે આપણી જિંદગી ઉપર એની ભારે હાથ દાગી ગઈ છે

આપણે સવત્સરી અને શ્રાદ્ધ ઉજવી પૂર્વજોને અર્જનિ આપીએ છીએ પરંતુ મરણનું આ સંભારણુ તો સાવ એસકું છે મરણનો ઘેરો પડછાયો તો દેખાય છે આપણા સામાજિક વિવાદોમાં મરણ પાછળ ચાલી આવતી અને શ્રદ્ધા અનુસાર થતી અપનેમાં નહીં નુમધન જેવો ભારે પારનોમિ મહત્વમાં રાખે આપણે બૂનથી ખોગી જગ્યાએ કેદ મરી રાખ્યો છે, કાતલ્યું મરણ પાછળ જે વ્યવહાર આપણે જાળવવો જોઈએ તેમાં ચૂક થઈ ગઈ તો એ નહીં માથી મુક્તિ અપાવનાર આ જગતમાં કોઈ નથી

‘દીપ્તને વારસો લેવો છે, તો પછી એમાંથી પાંચ પૈસા વાવરે રતો’ એ આપણા સમાજની એક ચાલી આવતી દલીલ કેમ જાણે ‘પાંચ પૈસા’ વાવરના માટે ન્યાતના મરેલા એ જ એક રસ્તો હોય નો હવે ત્યારે દીકરીને પણ વારસો લેવાનો આવશે ત્યારે મરણ પાછળના લાગા દીપ્તોઓ શું કામ ચૂંવશે ? અને ત્યારે સરખાર વારસા વધી ના પડે એની માગણી અગાઉથી લઈ રહી છે, એ વારસાના સરખારી કર જીવતા જ ભરપાઈ થઈ ચૂંચા હોય છે તો પછી મરણ પછી સમાજને એ લાગા ચાતુ રાખવાનું કંઈ કારણ ?

‘અમેય મૃત્યુ છે, બીજા કરે તે કંઈ પા’ડ કરતા નથી’ એ સનાતન દલીલ સામે કેમ જાણે સામાજિક ક્રાન્તિમંદોના મોઢીના પડે છે પોતે કરી શકે છે,

એ ગૌરવના પ્રદર્શન ખાતર કે પછી મરણનો પ્રસંગ ફરી નથી આવવાનો એટલે ના કર્યાની સાથે જીવનમાંથી બચી જવા મરણ પાછળની અનેક શ્રદ્ધાઓ લખાયે જાય છે જિંદગીના ભુદા ભુદા ક્ષેત્રમાં સાચા દાખવનાર અને ક્રાન્તિ જગાવનારા કેમ જાણે આના મરણના પ્રસંગે હતાશ થઈ જાય છે

અને એમના મરણે બીજાની જિંદગીનું સ્વરૂપ જ બદલાઈ જાય એવું કેવું વિચિત્ર છે ? આર્થિક અસહાયતા એ મરણ પછીના પહેલો મોટો પ્રત્યધાત છે અને એ સહેજે નિરાશી શકાતો નથી પરંતુ પરસ્પરના સબધોમાં કે જીવનના વલણમાં પેના મરણના મરણે તકાવત પડી જાય ત્યારે આપણી લાગણીની હદ આવી જાય છે

અને ત્યારે સાથે જ એમ લાગે છે કે આપણે મરણને વગળી પડ્યા છીએ એ જો તે ના આ કુ હોય તેને લઈ જતું રહે છે પણ આપણે તેના પડાપાને વગળી રહીએ છીએ તેનાથી દૂર થવા માગતા નથી, અને ન હોય ત્યારે પનાનું કુષ્ણ જીવું મરી મરગના અનુભવને જામન રાખી રીએ છીએ

મૃત્યુના નણ પ્રખર છે—જરા બાધિ આ અકસ્માત આ વ્રણ પ્રખરના મૃત્યુ એક સરખા શું કામ ગણના જોઈએ ? જૂદ વય અને વ્યાધિનું પરિણામ એ બન્ને અગાઉથી સમજી શકાય તેવી ધનાઓ છે એ માટે આપણે માનસિક અને આર્થિક ગો વગી ફરી શકીએ તેટલી કુદરત મહેરમાનીની રાટે આપણને પુરતો સમય આપે છે એ સમયનો સદુપયોગ મનાર મરી જાણે છે છતાં એમના મરણના પાયા આપણે પકડી રાખીએ છીએ અસ્પર્શનું મૃત્યુ એ એક પ્રખર એવો છે જેમાં આપણો કોઈ દાર કામ લઈ આવતો અને એની વેદના આપણી કસોટી કરી લે

છે. એ ત્રણે મૃત્યુમાં જે ફેર પ્રચલિત છે તેમાં વધારે સફાઈ કરી લઈ પહેલા બે પ્રકારને સ્વાભાવિક રૂપાંતર તરીકે ધરાવી લેવાં જોઈએ, ત્યારે ત્રીજા પ્રકારમાં દુઃખનું કારણ સવિશેષ હોવા છતાં એવું કારમાપણું દૂકાવવું જોઈએ.

મૃત્યુ ઉપરથી નજર હળવી કરવાની એટલા માટે જરૂર છે કે આપણી પાસે જિંદગી પડેલી છે. મોત અનિવાર્ય છતાં છેડું છે. જે કાંઈ આવરદા હોય તેય કેવો સાવ દૂકો થઈ ગયો છે! એને માણવાનું જાણે વિસરી જવાયું છે. આ જિંદગી છે, આ જીવાની છે, આ લહાવો છે, આ ઈશ્વરની બક્ષિસ છે—એ બધું જાણે પારકું બની ગયું છે. જીવનની લહાણ જાણે આપણે ખોઈ ભેદા છીએ.

મરવાને ટાણે લોક ખાંતે ખાંતે પોતાના ગામમાં—વતનમાં પાછા ફરે છે. બાપીકુ ધર પણ મરવાનું શ્રેષ્ઠ સ્થળ હોય એમ એમાં જીવ આસક્ત રહે છે. મરવા ટાણેનાં પુણ્યદાનથી માંડીને શોક મૃદવાના વિધિ સુધી બધું ગમગીન, રૂઢિ અનુસાર, ધાર્મિક વહેમોથી રૂંધાયેલું, કરના બોળથી ભરપૂર, અતિશય વિગતોવાળું, એક વર્ષના લાંબા ગાળામાં પથરાયેલું મરણ કરતાંયે ચઢિમાત્ર સંકટ છે.

આ સંકટમાં જીવનભરનો અંધારપટ ઉલેચતી વિધવા—એને જોઈએ છાંંએ ત્યારે આ મરણ પછીની કાલિમા આપણી ગરદન ઉપર ચઢી બેઠેલી લાગે છે. એ જ મૃત્યુપથારી સગી વિધવાએને આપણા ધર્મ ઊંચતી જોઈએ છીએ અને એ ધર્મની દયા આવે છે. જીવન કેવું કૃત્રિમ નિષ્પ્રાણ બનાવી આપણે ધર્મને વગોળ્યો છે? આ ધર્મમાંથી આપણને શી શ્રદ્ધા અને શી પ્રગતિ મળવાની હતી! આપણે ધર્મને મૃત્યુપથી બનાવ્યો છે, ધર્મમાં પરલોકનું હિત જોતા થયા છીએ, એ આ ભવનું દળદર શી રીતે ફીટાડવાનો છે?

જીવનની નિષ્ફળતાને સંભારી આપણે સંવેદનશીલ સાહિત્યની રચના કરી છે. એની દુરુણતામાં નીતિનું, કળાનું ઉત્થાન જોઈ રહ્યા છીએ. ભયંકર નિરાશા આપણા જીવનમાં એવી તો વણાઈ ગઈ છે કે એ આપણને દિવ્ય દુરુણામૃતિ સમી લાગે છે, એના અનુભવે આપણે હૃદયનો ભાર ઓછો થતો સમજીએ છીએ, પાપ ધોવાતાં માનીએ છીએ. એક અનોખું આંતર્ય આપણા મનમાં ધર કરી ગયું છે જે આપણા કંઈને ગદ્ગદ બનાવે છે અને આપણે છાનાં આંસુ કે મૂક રુદન વડે આત્મગૌરવ લઈએ છીએ.

આ વૃત્તિએ આપણા જીવનની ફેડીઓ ભૂંસી નાખી પાતાળકૂવાઓ રચ્યા છે. જીવનસાક્ષ્યનો માર્ગ આપણે જાણે જોઈતો જ નથી. સર્જન વૃત્તિએ આથી થીજી ગઈ છે. પ્રભશરીરને હિમ લાગ્યું હોય એવી નિષ્ક્રિયતા વ્યાપી ગઈ છે, આપણી કૃંગાવિયતને આપણે મહાન ગણાવી એમાં પૂરો સંતોષ માણવાને લાગી ગયા છીએ. છેવટે તો બધું માટીમાં જ જવાનું છે ને! પછી યત્ન શાનો, મૂંઝવણ શાની અને ગૌરવ શાનું!

અરે કોઈ તો એવું કરો કે મૃત્યુના નામે અપાતી લેવાતી ચીજો ઉપર પ્રતિયંધ આવે, મરણને સંભારીને થતું ભોજન રંધાય નહિ, મરણને ઉદ્દેશીને થતી પૂજાવિધિ રોકાઈ જાય, મરણના નામે મંડાયેલા ખૂણાઓ ખૂલી જાય, મરણના કારણે રૂંધાયેલાં કોઈનાં જીવનવહેણ ફરી વહેવા માંડે, મરણનાં નિમિત્તનાં દાનધર્મ કોઈ આપે લે નહિ, મરણની માંગ પૂરી કરવા મંડાયેલી યાત્રાઓ પાછી ફરે, મરણનો હાહાકાર મચી ના રહે, મરણનું અંધારું છવાઈ ના જાય!

ત્યારે તો સમજાય કે મરણ એ તો જૂનાં લગ્નમાં ઉતારી નવાં પહેરવા પુરતું રૂપાંતર માત્ર છે, લોકને ધર્મમાં શ્રદ્ધા છે. અત્યારે તો લોકસમુદાયમાંથી શ્રદ્ધા બોળવી મુશ્કેલ છે—જીવન અને મૃત્યુ બન્નેની.

✽

મહાલય ભવ્ય છે. સંગીતવીણા પણ ભવ્ય છે. પણ...પણ...વાંધો આટલો જ છે, મકાનના સાલિકને આંગળીએ નથી કે વીણા વગાડે, અને એનાં સંતાનોને કાન નથી કે વીણા સાંભળે!

—ખલીલ ગિલાન

જીવનની દૃષ્ટિ : ૬૫

પુનર્જીવન

કિશોર માનસમાં સાહસ કરવાની ઇતિ પ્રેરે અને નવી ભૂમિઓમાં ખેડાણ કરવા અદ્યત્ત જિજ્ઞાસા જગવે એવી સાહસકથાઓ અંગ્રેજીમાંથી હિતારવા માટે નાહીના લેખક એક નવી જ સાહસકથાને અહીં રજૂ કરે છે જે આપણા માટેલા માનસવાળા આજના કિશોરો માટે પ્રેરક અને પરચ નીવડે તેવી છે ..

ધ્રુ વૃત્તનો એ વિસ્તાર. શિયાળો આરંભે એટલે આરંકોર હિમનું સામ્રાજ્ય જામે. ચાંગેકોરનાં પશુ-પક્ષી વિસ્તારને ત્યજી દે. વનસ્પતિનું તો નામ-નિશાન મળે જ નહીં. આવા કુદરતી ક્રમમાં કૃવ પ્રદેશનાં રીંછને હિમાળો ગાળવાની એક અદ્ભુત પ્રક્રિયા કુદરતે બક્ષી છે. ગુફામાં સંતાઈ જઈ એ ગાઢી નિદ્રા ભોમવે, એટલે એને જોરાકપાણીની આવ-સ્થકતા ન રહે. આવું એક રીંછ કેનેડાના ઉત્તરતમ વિસ્તારે આવેલા શ્વિટિશ કોલમ્બિયાના જંગલી વિસ્તારોમાં ગુફાદ્વાર બંધ કરી પોટેલું, એનું શયનસ્થાન એ વિસ્તારમાં વસતા એક એકાકી કુડ-બના વડાએ પાનખરખડતુમાં ભાળેલું. ત્યારે આ રીંછ પોતાના હિમધરને સાફસફ કરી રહ્યું હતું.

શિયાળો બેઠો ને રીંછ પોતાના શયનગૃહમાં પોટનું ત્યાર પછી થોડા દિવસોમાં પેલો આદમી આવી પહોંચ્યો. અંદર પ્રવેશતાં રીંછ-પગલાં અને લાકડાં લીધથી ઢંકાયેલ પ્રવેશદ્વાર ભાળી એને ખાત્રી થઈ ગઈ કે રીંછની હસ્તી ચોક્કસ છે. આ આદમીએ પ્રવેશદ્વારને ખુલ્લું કર્યું. એટલે અંદરથી આવતી વામે ખાત્રી કરાવી કે રીંછ ગુફામાં છે. ત્યાં તો એના આસોઅધ્વાસના હળવા હવાપગ્ધા પશુ એ દ્વારદીન ગુફાએ કાને પહોચાડ્યા પોતાનો શિકાર ધારેલે સ્થાને છે એમ નક્કી થતાં એ આદમીએ પોતાની પત્નીને સંકેત મુજબનાં આગચવાજ તૈયારીની ધસારા દ્યો. આ ધસારા સાથે જ એને સર્વ પ્રથમવાર ચંકા પડી કે એ એની પત્ની ને પુત્ર તથા એના થોડા આમ વિના તૈયારી બેસાં છે ને રીંછ અચાનક ધસી આવે તો! એના મનવહેમનું આ વાદળ એની ૩૦૩ રાયફલની તાકાતે વિખેરી નાખ્યું અને એણે થોડાએને થોડે દૂર દોરી જઈ વૃક્ષ સાથે બાંધ્યા.

દરમિયાન પેલી યુવતીએ પોતાના દીકરાને સાજ પડથી જીન પર બેસાડી સૂચના આપી, 'જેજે વીઝી જરાય હાથતો ચાકતો મા. પાંપણેય હલાવતો મા.' પશુ પાંચ વરસના એ છોકરાને તો એટલી બધી ઉત્તેજના હતી કે એણે તો કહ્યું, 'અરે! જેજે તો ખરી. 'ફટ ફટ ફટ' ગોળી છૂટશે ને 'ધમ' કરતું ને રીંછ નીચે પડશે.'

દરમિયાન પેલા જુવાને પોતાની રાયફલમાં કારતુસ ભરી દીધો અને બુ-વાંસ સરખા સ્થાનિક લાકડાની લાંબી લાકડીને દીવાસળીથી પેટાવી પોતાની પત્નીના હાથમાં ધરી. જરા વારમાં તો એ પ્રજ્વળી બેઠી ને એની ગાંઠો ફૂટવા લાગી, એટલે જુવાને સૂચના આપી, 'જે, હું ધસારો કરું એટલે એ લાકડીને જોરથી ગુફામાં હડસેલી તારે દોડતાં પેલા વૃક્ષ બેગા થઈ જવાનું.'

આમ બોલી છએક વાર દૂર આવેલા એક જાડની એથે પહોંચી જુવાને રાયફલને તૈયાર કરી દીધી, પાંપણ પર આવી એટલી બરફ રજડણને દૂર કરી અને હુકમ દીધો, 'ફેંક'.

જરાય થડકાર અનુભવ્યા સિવાય એ જુવતીએ સળ-મતી કાપ્ટ મશાલને ગુફામાં જોરથી હડસેલી અને દોડતાંડને પોતાની દષ્ટિ ગુફાદ્વાર પર સ્થિર કરી. પલવારમા તો ગુસ્સાસભર ધુરંદાટ કરતું એક મદદ કાય રીંછ ગુફાદ્વારભણ્યાં ઝગ દેતું આવી પહોંચ્યું. કાળા ચમકતા દેહવાળું એ રીંછ મસ મોટું હતું. તે જ ક્ષણે 'ફટ' કરતો અવાજ થયો અને રીંછ એક ગોટમડું ખાઈ ગયું. તે સાથે જ ધોળાજીન પર સવાર પેલા છોકરાનો અવાજ આવ્યો, 'બીજી એક લગાવો.' અને સનનન કરતી બીજી ગોળી રીંછના કપાળને વીધતી આરપાર નીકળી એટલે એ મદદકાય

પ્રાણી ઢગલો થઈ નિશ્ચેતન બની ગયું.

ત્યાં ને ત્યાં જ એ પતિપત્નીએ રીંછની ચામડી ઉતારી, એના પેટની ચરખીને કોથળામાં ભરી લીધી. એક વરસ પ્રકાશ આપે એટલી ચરખી હાથ આપ્યાનો સંતોષ એ માણતાં હતાં ત્યાં રીંછની શુક્રાનાં સઉ-ત્સુકતા દર્શન કરી આવેલ પેલા આળસના મુખમાંથી ટીકા સરી, 'ભીતર તો ઠીક હૃદય છે.'

હિમપ્રદેશનાં નિર્જન વિસ્તારોમાં પ્રાથમિક જીવનના અનુભવ કરતો એ જુવાન હતો એરિક કૅલિયર. સાથે હતી એની અર્ધ રેડ ઇન્ડિયન પત્ની લિલિયન અને પુત્ર વીઝી. ઇંગ્લેન્ડના એક સુખી કુટુંબનો એ નથીરો. એના પિતાની ઇચ્છા એને સોલિસિટર બનાવવાની એટલે એને નોર્થમ્પટનમાં એક વકીલને ત્યાં કાયદો શીખવા મૂકેલો. એકંતે ત્યાં ન કાવ્યું એટલે બીજાને ત્યાં એને ગોઠવ્યો. બાર માસ સુધી પ્રયત્ન કરી જોયા પછી પિતાને સમજાયું કે વકીલને ત્યાં પુત્રને મોકલવાથી કંઈ અર્થ સરતો નથી, કારણ નિખાલસભાવે પેલા વકીલમિત્રે જણાવેલું કે એરિક કાયદો લણે એ ઇચ્છા કારણત આપે તેમ લાગતું નથી. આમેય આ છોકરાને શાળાનાં એલ-જીઆ ને લેટીન કરતાં ખેતરવાડમાં ઉછરેલાં ધૂંગાં ને છોડાપાન તથા ટેકરીઓમાં વહેતાં ઝરણાં નાનપણથી જ વધુ આકર્ષતાં. થાકીને પિતાએ પુત્રને બોલાવ્યો. એ દિવસે ૧૯૨૦ના મેનો અધવચગાળો હતો.

એક મોટી ખૂટફેકટરીના મેનેજિંગ ડિરેક્ટર એવા એ પિતાએ કહ્યું, 'તારે અહીં આવવું હોય તો અહીં આવી જા. પણ તારું દિલ આ ફેકટરીમાં ગોઠે એવું મને દેખાતું નથી.'

પુત્રે સંમતિસૂચક મૌન પાળ્યું એટલે જરા વાર વિચારી એણે આગળ ચલાવ્યું, તારા કાકાનો દીકરો હેરી મેરીગોટ કેનેડામાં છે. ૧૯૧૨માં એ ત્યાં પહોંચેલો. ઢોરઉછેર શીખી આજે એ પોતાનું મોટું ઘણું પાળે છે.'

છોકરાના જીવમાં જીવ આવ્યો અને એણે સરસ

સવાલ કર્યો : 'એ બ્રિટિશ કૅલમ્બિયામાં છે નહીં ?'

'એ મહાન 'બાર સરોવર' આગળ છે. ત્યાં શિકાર ને માછલીનો પૂરો અવકાશ તને પ્રાપ્ત થશે—હરણ, રીંછ ને ટ્રાઉટ માછલી ત્યાં ખૂબ છે. ત્યાં તું ઢોર સંભાળતાં શીખી જઈશ. એટલે ચાર પાંચ વરસે હું તને એક ગોચર અને થોડા ઢોર ખરીદવાના પૈસા આપીશ.'

કેનેડાનો ઉત્તરપ્રદેશ અને બ્રિટિશ કૅલમ્બિયા શું છે તેની કંઈ ઝાઝી ગતાગમ એ જુવાનને નહોતી. ઢોરઉછેરમાં એને ખાસ રસ હતો તેવું નહોતું. ઘર આગળનો કોઈ ધંધો વા કાર્ય એને રચતું આવતું નહોતું એટલે એણે કેનેડા જવાની પિતાની દરખાસ્ત સ્વીકારી અને જૂન ૧૯૨૦માં એણે લિવર-પુલથી કેનેડાની સ્ટીમર પકડી. ત્યાં પોતાના પિતરાઈ ભાઈ સાથે એણે ખેડૂતવન આરંભ્યું. એક વરસ એ ભાઈ સાથે રહ્યો ત્યાં સુધીમાં આ જીવનની પ્રાથમિક કસોટી એ પસાર કરી ગયો. પહેલાં તો હાથે ફાલ્લા ઊઠવા કારણ કુહાડી એ અગાઉ, એણે કદી પકડી નહોતી. એ ફાલ્લા તે પછી હથેળીમાં જડાઈ ગયા ને ચામડી રીઢી થઈ ગઈ. દરમિયાન ગાડામાં માલ-ધાસ ભરતાં તથા હરણ કે અન્ય પશુની કેડી પગલાં પરથી પકડી પાડતાં, એ શીખી ગયો. આ વરસમાં એને એ વાતનીય ખાતરી થઈ ગઈ કે પશુપાલન પોતાનો વિષય નથી અને આ ઉપસાગર વિસ્તાર એને માટે થોડા નિવાસસ્થાનેય નથી.

સને ૧૯૨૧માં પોતાના ભાઈની વિદાય લઈ એ ઉત્તર તરફ ઉપડ્યો અને વેંકુવરથી બસોએક માઈલ ઉત્તર પૂર્વે આવેલા ચિલકોટીન જિલ્લાના એક અંગ્રેજની વનકુકાને કામે લાગ્યો. આ પ્રદેશના અલ્પવસ્તી પ્રદેશોમાં એનું મન ખૂબ ગોડી ગયું અને સૂર્યના આગમને સૂર્યસુખી પુલકિત થાય છે તેમ એનું થયું. ઓગણીસ વરસની ઉંમરે આ જંગલકુકાને એ કામે લાગ્યો ત્યારે વેચાણ ઉપરાંત કોઠની સંભાળ પણ રાખવા લાગ્યો. અહીં જ એને

‘दूर’ना व्यापारसु’ प्राथमिक शिक्षण प्राप्त ययु’.

પાનખરના પાછલા ભાગમાં ને શિયાળાના પ્રારંભમાં આ દુકાને રેડઝંડિયનો આવતા અને પોતાનાં ફરિયામમાં વેચી બદલામાં જીવનાવશ્યક ચીજો—લોટ, તંબાકુ આ, કાપડ વગેરે લઈ જતા. આ દિવસોમાં એણે જોયું કે આ લોકોને હાથ કિંમતી એવાં મીંક કે મસ્કેટનાં ફર કવચિત્ જ આવતાં કારણ એ પ્રાણીઓની હસ્તી આ વિસ્તારોમાંથી નાબૂદ થવા આવી હતી. કારણ મોટા ભાગનાં તળાવ કે સરોવરો જ જળહીન થતાં જતાં હતાં ને કેટલાંક તો સૂકાઈ ગયાં હતાં હતાં. એક વખતનો મળસાળ જળથર વિસ્તાર જળહીનતા પ્રતિ કેમ વળતો હતો તેનો ખ્યાલ એરિકને તે વખતે આવી શક્યો નહીં. પણ આ સમજ એને જિંડાણથી આપનાર એક નિરક્ષર બાઈનો એક દિવસ ભેટો થઈ ગયો અને એ મુલાકાતે એવું જીવનપરિવર્તન થયું' વા એને નૂતન જીવનકેડી પ્રાપ્ત થઈ.

એ હતી એક રેડીયેશન વદા. એની ઉંમર કેટલી હશે તે કાળી ચકાતું નહોતું પણ ખાસતી સદી નજીક પહેંચેલી એ લાગતી હતી. એને દોરીને ચાલી હતી એક યુવતી. દુકાનદારે એ પ્રવેશ્યાં, ત્યારે એરિકની પાસેથી એ યુવતી પડેલી.

હાથવણાદના કાળે અંગ્રેજોએ આદ્યપક યુવતીને
ચહેરે પેશીને અંગ્રાદાર હતો. એને શોભા
પૂરતી હતી એનો કૃષ્ણકેશકાષાપ. હીક દાણો આ
ની પર સ્થિર થયેલી એરિકની દૃષ્ટિ તે પછી પડી
થી વળેલી ચહેરે કરચલીઓ ધરાવતી અને બન્ને
થી લટકતી એ વાળલટોનાળી વૃદ્ધા પર. એરિકે
આ વૃદ્ધામાં વૃદ્ધ વ્યક્તિ.

દ્યોખાળી રાકવાની અસહિતને વસવની આ
રાંકા પેશવતીને પૂછ્યું, 'આ કોણ છે વાદ ?'
ધોડા આમ તોડી ફાળુ નિરખી એ બોલી, 'ચારી
ધસી આવે તો ! -

૩૦૩ રામકૃષ્ણની તાકાતે 'ન જાગે છે ?' જોરિક
ધોળાઓને થોડે દૂર દોરી જઈ વૃક્ષ

અમડી ગિંચો.

એની આંખમાં આંખ પરાવી સસ્મિત એ સુવાત
આળાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો, 'હું અંશતઃ રેઝનિયન
છું.'

લિલિયન અને એરિક્કુ' આ મિઝન કાયમી બન્યું.
અને નિર્જન દિમાચ્છાદિત વન્યપ્રદેશનાં વાસી
બનવાનું એ નિમિત્ત બન્યું. જિલ્લો ખરીદી કરી
પાછાં વન્યાં તે અગાઉ એરિકે બાધી લીધું કે એ
જદાનું નામ લાગ્યા; એની ઉંમર ૯૭ વરસ અને
એની મૈત્રીને એ નદારશે નહીં.

પછીના મહિનાઓની કેટલીય સમીક્ષાજ એરિકે, કાષ્ટકુટિરના પ્રાંગણમાં, તાપણીની ફેરે, એ વૃદ્ધાનાં અનુભવજ્ઞાનના પાનમાં ગાળી. બાર વરસથી નેત્રહીન બનેલી એ વૃદ્ધાનો આ વન્યપ્રદેશનો જ્ઞાનભંડાર અખૂટ હતો. ગોરા આ વિસ્તારમાં પ્રવેશ્યા તે અગાઉની આ પ્રદેશની વન્યપ્રાણી સમૃદ્ધિની એની યાદ હજી સ્પષ્ટ ને ચોક્કસ હતી. એ વિસ્તારની એક આખી જળાત્ઘાતિત જૂપટ્ટીની સમૃદ્ધિ પર એ નભનાં. એ જ એના કુટુંબની મળ્યક્ષ્ય શિકારભૂમિ. મેડૂમ નારના એક અંગ્રેજના આગમન બાદ એ જળચર સમૃદ્ધિ, એનાં વન્યપાત્રકોના અભાવે ક્ષીણ થઈ ગઈ હતી એવું ભાન એરિકને, એક મુલાકાત પછી થયું. 'મેડૂમ જળભૂમિ'ના નામે ઓળખાતા એ વિસ્તારના જળમાં લાક્ષાની જુવાનીકાળે દરણ ને દરણનાં ટોળેટોળાં પાણી પીવા આવતાં અને બીવરનાં ઝૂંડનાં ઝૂંડ એ પાણીને પોતાની પૂંછડીઓના ફગ્ગાટથી ઉછાળતાં ત્યારે માછલીઓ ફાફૂદ કરી મૂકતી; મસ્કેટ ને મીંક આ બીવરવાસની ચારેકોર ખોરાકસ્રોતમાં ધૂમનાં ને બીવરરૂપી જળપાસકના આશ્રયે આ જળાશયોનાં જળ પર ને ખનક હંસનાં ટોળેટોળાં હી આખો પ્રાણીજંતુ ને જળવનસ્પતિ આરોગતાં ને કિલ્લોડ કરતાં.

આ વિસ્તારની મુશ્કાવતેથી પાછાં વળતાં એક સમી સાંજે એરિકે લાલાને કહ્યું, 'હવે તો મેડરૂમ વળ

પટ્ટીમાં નથી નજરે પડતી માછલી કે નથી આ વિસ્તારના લોક વેચવા લઈ આવતા ખીવરચાત્ર.’

લાલાએ મસ્તિષ્ક ધૂણાવતાં ધૂણાવતાં, અને પોતાની બોખી આંખો એરિક પ્રતિ રિથર કરતાં જણાવ્યું, ‘ના, બેટા, હવે ત્યાં કશુંય નજરે પડતું નથી એ વાત સાચી છે. પણ એનું કારણ જાણે છે ખરે ?’

‘એનું કારણ ખીવર. નહીં ?’ ખચકાતાં ખચકાતાં એરિકે સૂચવ્યું.

ચૂંગીનો ઊંડો દમ ખેંચતાં એ વૃદ્ધાએ સનિસાસા ચલાવ્યું, ‘હા, હા. ખીવર જ. ગોરા લોકના આગમન પહેલાં રેઝન્ટિયન માંસ કે કામળા માટે જરૂર હોય ત્યારે જ એકાદ ખીવરને મારતા. પણ ગોરા લોકોએ આવી એને ખીવરચાત્રના બદલામાં ખાંડ, તમાકુ ને દારૂ આપવા માંડ્યાં. આ બધાની લત લાગી એટલે ઇન્ડિયનોએ ગાંડા ચર્ધ ખીવર મારવા માંડ્યાં.’—એરિકનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડી વૃદ્ધાએ ઉમેયું, ‘અને તમે બધાં ખીવરને મારી નાખો એટલે જળખંધને સાચવે કોણ ! જળખંધ તૂટ્યા એટલે જળ ગયું ને જળ ગયું એટલે ગઈ માછલી, ખતક, હંસ, હરણ—બધાં.’

જરા થોભી એ વૃદ્ધાએ આ યુવાનને સીધો સવાલ કર્યો, ‘બેટા, તું ત્યાં જઈ વસે અને એ જળપટ્ટીને ખીવર પાછાં લાવી આપે તો કેવું ! જુવાન માણસ તરીકે તને શિકાર ગમે છે. આ જળાશયમાં ખીવર આવશે તો જળસમૃદ્ધિ વધશે. એ વૃદ્ધિની સાથેસાથ મસ્કેટ ને મીંક ને એટલે બધાંય આવશે. ભલો ચર્ધ, લીલી સાથે તું ત્યાં પહોંચી જા, ત્યાં જ વસવાટ કર ને ખીવર પાછાં વસાવે તો કેવું સારું !’

એરિક ને લીલીના જીવનસંબંધની કડી એ ક્ષણે સળંગ અને એ જ ક્ષણે આ કથાના નિર્માણનું શુભ મુદ્દત પણ સળંગયું. આમ તો ઉભયના હૃદયમાં પ્રેમાંકુર જન્મવા લાગ્યા હતા. વૃદ્ધાની

અનુભવવાણીએ એને વાચા દ્વારા નિમિત્તિ અર્પા. આમ છતાં એ જળપટ્ટી પર વસવાતું જલદી બન્યું નહીં. થોડા માસ પછી, પુરાણું કોઈ વૃદ્ધ આપોઆપ જીવહીન અને છે તેમ એકદા લાલા અપૂર્વ શાંતિથી ઇલેક્ટ્રીકની વિદાય લઈ ગઈ. વળતે વરસે એટલે સને ૧૯૧૮માં લીલી ને એરિકનાં લગ્ન પેલી દુકાનમાં, એના માલિક ને માલિકણની હાજરીમાં લેવાયાં.

દરમિયાન મેલડ્રમની જળપટ્ટીના શિકાર તથા પ્રાણી પકડના હક્ક એરિકે સરકાર દ્વારા પ્રાપ્ત કર્યા હતા એટલે પિતા પર આધારિત ન રહેતાં આપનિર્ભરતાના દિસાખે આવશ્યક કમાણી કરી લીધા પછી જ એ વનવિસ્તારમાં વસવાતું એણે મનમાં ગોઠવ્યું. બે વરસ આમ વીત્યાં. દરમિયાન વીઝીનો જન્મ થયો એટલે વળી પાછી વિદાય વેળા એાર ફેલાઈ. આ વિસ્તારમાં આવ્યે એરિકને પૂરાં અગીઆર વરસ થયાં તે પછી એના જીવનનું નવું પ્રસ્થાન થયું—એમ કહેને કે જીવનક્રિતાનું નવું પાન ખૂલ્યું.

એના નૂતન પ્રસ્થાનનો એ દિવસ ૧૯૩૧ જૂનની બીજી તારીખ. પંદર ઝોલરમાં એક રેડ ઇન્ડિયને ખરીદેલી એક ગાડી એની રાહ જોતી ખડી હતી. પોતાના બે વરસના દીકરાને ગાડીની બેઠકમાં બેસાડી, એની પત્નીને ચઢવામાં મદદ કરી, એરિક ગાડી પર સવાર થયો ત્યારે નવ નવ વરસનો સંગ છોડી એને નીકળવાનું હતું. એના શેઠે સપ્રેમ જણાવ્યું, ‘કામ પડે સારે અચૂક આવજો.’

‘અરે ! ત્યાં કામનો કયાં પાર રહેવાનો છે કે આ બાજુ ઢૂંકવાનો સમય મળે !’

‘પણ પગારનું શું ?’

એનો જવાબ મળે તેમ નહોતો એટલે એરિકે ચાપૂક લગાવી ને એની ગાડી, એ વિસ્તારના પંથરિયા રસ્તા પર ખડખડાટ કરતી ઊપડી. પગાસ માર્દિ દર જંગલવિસ્તારમાં આવેલી મેલડ્રમ જળપટ્ટીએ એ બીજે દિવસે નમતા પહોરે પહોંચ્યો. રહેવા માટે ચૂંપડીય નહોતી એટલે ગાડીમાંનો તંબૂ રાંધી એણે

એક વૃક્ષ નીચે વિસામો નાખ્યો એક એ સપ્તાહ સુધીનું આ જ એનું ઘર જો કે ખરું ઘર તો એ ત્રણેય જણુ ન્યા સાથે હોય ત્યા લેખાય કારણુ ગમે ત્યા ભૌતિક ઘર તો ઊંચુ કરવાની સામગ્રી એની પાસે હતી જ કુઢાડી ને કરવતી, હથોડી ને ખીલા, તપેની ને તાસગા, ગાદના ને ગોદડા, બદ્ધક ને ગોળીઓ, સ્ટવ અને તબૂ—કઈ થોકબધ સામગ્રી એમની ગાડીમા હતી એની સરસાળે ઝાઝી કિમત થાય એમ નહીં પણ રીછ ને વર, હરણુ ને હસ જેવાની પડોશમા આ બધુ અમૂલ્ય લેખાય એની ૩૦૩ની રાયફલ એ એમનો રક્ષણુ પરવાનો અને એમની ખોરાક સનામતી તથા કાપડપૂર્તિની પ્રતીક હતી દોઢ લાખ એકરની એ જગન જળપટ્ટીનો એ સ્વામી હતો એમા વિચરતા, વિહરતા પ્રાણીપણુ પર એનો શિકાર અધિષ્ઠાર હતો એમના ચામડા ને ફર એને પૈસા આપવાના હતા એમનું માસ એનો ખોરાક હતું અને એમની ચરમી એનું પ્રમાણ બગ હતું

એ વન્ય એકાકી પ્રદેશમા એનું નવું ઘર બાંધવા માટે જરૂરી સર્વ સામગ્રી પાસેના જગનમા હાથવગી માટે જરૂરી સર્વ સામગ્રી પાસેના જગનમા હાથવગી હતી લીની ને એરિકે બેગા મળી વૃક્ષ માપ્યા, એમને વહેરી કાપડિકાઓ તૈયાર થી ગાડીમા ભરી એને એ લઈ આવ્યો અને ઘાસ સાફ કરી, એમનાં છાન ઉતારી લીની માનપિતાને દલધાન ઉનાગતા લાળી નાનો વીઝી ટુદે ચડ્યો એ જુરી છરી એને આપરામા આવી બેએકે મિનિટ ત્યા મહેનત કરી એ દર ભાગો ને એ ઉધઈ-ધર પાછળ વાગે

ઉભય દંપતી મુખે
એટને સમરૂપી
લાગ્યા રહ્યા પ
તોય એ વગર
ધ

બાધરા ઉત્સુક હતા
સાર-સાગર
દાક ચડે
અતે
એટને

એટને ગાડીમા માગી ભરી લાવી એમણે છાપરા પર આક ધ્યેનો માગીયર પાથર્યાં આ માગી એમનું એરન્ડીસનીગ શિયાગામા એ દુક આપે ને ઉનાગામા ઠડી પછી દીવાનમા બારી માટે મજુ વેરી જગા કરી, એના બારણા ક્યાં ને દસ દિવસને અતે એમનું આપખણે ને આપપ્રધને તૈયાર થયું ઘર ઊંચુ થયું ત્યારે સગૌરવ એ નિરખવા લાગ્યા. આમ તો એ હતી તો માત્ર એક એરડી ચોવીસ ફૂટ લાંબી ને અદાર ફૂટ પહોળી છતાં આવા વન્ય સ્થાનમા એ રાજમહેન કરતા જરાય એટલી ફક કે આશાયેશ નહોતી આપતી કારણુ ફાવે તેવા દિમાગ પવનેય એમને ઘરમા પ્રવેશ્યા પછી સ્પર્શી શકતા નહોતા

એરિન્ના મનમા હતું કે કદીક થોડા પૈસા હાથમા આવશે ત્યારે આ ઘરની બોયતળિયાની માગીને ધ્યાને ગાળ કરસન ધીની ન્યરસથા કરીશુ એમની સહીસનામતી નિશ્ચિત ધઈ એટને થોડાનો સનાન આ થો. ચરતા ચરતા એ ગમે ત્યા નીકળી જાય તો ! બન્ને પાછા મમે લાગી ગયા અને વાસની વાડ ઊભી કરી ૧૫૦ એકર આતરી લીધા. થોડો છૂટથી એમા ચરે, ફરે, પાણી પીએ ! આટલું થયું એટને એમનું ધ્યાન ખોગક પ્રતિ ગયું હેના આખા પખવાડિયાથી દુભાયાથી ખરીદેનું ટાંકુ માસ એ ખાયા રતા હતા નામ ! ૧૫તી વખતે એણે હરણુના પગના ને એમનાં હનનચનન નોંધી હતી એટને એક દિવસ નમના પટોરે પાય વાગે આખુ કુટુંબ ઊપડ્યું એક જળણીતા જગાશય પામે પહોચી એ એક વૃક્ષનૂડ પાછળ લપાયા થોડી જ વાગમા ખડખડ થયો અને તૂપા ઝિપારના આગળ એ હજુ નગરે પડ્યું એરિન્ની આગળીઓ બદ્ધક થો ! પર પહોચી ગઈ આના નિર્નાર પ્રાણીને માગતા એનો જીવ સહેજ ખચકાયો પણ ખોરાકને માટે થોડા દગાઓ ને નીચે ગતી ગાળી છૂંતી તેનું જ હજુ બોન મેયુ થયું હજુના માસને

લીલીએ મીઠામાં આપ્યું તે સપ્તાહો લગી સ્વાદ અર્પતું રહ્યું બ્યારે એનાં ચામડાંને લાલના શિક્ષણ મુજબ પકવી લીલીએ વીઝીના બૂટ ને હાથમેળું તૈયાર કર્યાં.

આમ ભૌતિક રીતે જરા સ્થિર થયાં એટલે દોઢ લાખ એકરના પોતાના શિકારક્ષેત્રની ભતતપાસ અર્થે તંબૂ લઈ એ નીકળી પડ્યાં. વિસામો ખાવા જેવું લાગે એટલે તંબૂ લગાવી એ કામ ચલાવે. આમ જંગલકેરીઓ ધૂમતાં ધૂમતાં અને એ આખા વિસ્તારના બોમિયા બનતાં બનતાં એમને સમજાયું કે એમની પોતાની પ્રાણીસમૃદ્ધિ ક્ષીણ દશામાં છે ને ફર કે ચામડાંની આશા સેવવી વધુ પડતી છે. ફૂડીબંધ ખીવરબંધ એમની નજરે પડ્યા પણ એ સૌ ખીવરહીન હતા અને પરિણામે જળાશયો જળ-પ્રચૂર નહોતાં ને નહોતી એ જળવાસી પ્રાણીદુનિયા. કેટલાંક જળાશય તો ખીવર જેવાં જળરક્ષકોના અલાવે સાવ શુષ્ક દશામાં હતાં.

શુષ્કાવસ્થાને આરે પહોંચેલી આ મેલકૂમ જળપટ્ટી આમ આર્થિક રીતે લાલકારક નીવડે તેમ નહોતી પણ એમાં પાણીનો પુરવઠો પુનઃ પહોંચાડી શકાય તો જળવનસ્પતિ ભમે. એ ખાવા જળચર પક્ષી પ્રાણી આવે ને એના પર નક્કતાં મીંક એટલે ને અન્ય ફરધારી પ્રાણીઓ આવે. સવાલ તો માત્ર એટલો જ રહ્યો કે એકને જીવવા માટેના સંયોગો પેદા કરે એટલે આપોઆપ અનેકવિધ જીવસૃષ્ટિ માટેનું જીવનક્ષેત્ર તૈયાર થઈ જાય.

આ સૂકી વાડીને પુનઃ લીલી કરવાનો રામબાણ ભાગ ખીવરનો પુનઃવસવાટ હતો. અર્ધાં સદી જૂનાં આ ઈજનેર પ્રાણીનાં જળમંથ્ર બાંધકામ અવશેષરૂપે ખડાં હતાં. આ અતિ બુદ્ધિવાન પ્રાણી એના ખંતે કરીને, પાણીપુરવઠાનું કામ સંભાળતાં. એટલે એ પ્રાણી લાવી શકાય તો કામ નીકળી જાય પણ વિચાર ને અમલ વચ્ચે જાંડી ખાઈ ખડી હતી. આ પ્રાણીઓ લાવવાં કેવી રીતે ને ક્યાંથી એ સવાલ હતો. એ

આખા મીલકોટીન જિલ્લામાં સમ ખાવાનું બીવર નહોતું. આખા બ્રિટિશ કોલમ્બિયામાં ગણતરી કરી શકાય તેટલાં જ બીવર હતાં એટલે બીવરના પુનઃપ્રવેશનો વિચાર પડતો મૂકવો પડ્યો.

આખરે લીલીએ સૂઝાડ્યું, ‘આપણે જ મહેનત કરી એક કળણના બંધને સરખો કરી દઈએ તો ?’

આ વિચારેય વિચાર તરીકે સારો હતો પણ ત્યાંથી નીચાણમાં આવેલા લોકો આ બંધને કારણે સ્થંભના પાણી પ્રવાહની ફરિયાદ કરે તો ? ખાસ કરીને ૧૯૩૧નું વરસ સૂકું ગયેલું એટલે એ સંભવ સવિશેષ હતો. આવી તકલીફ પાછળથી જામી ન થાય તે હેતુસર એરિકે જમીન ને જળના સરકારી નિયામકને લંબાણ અરજી પેરા કરી જળસંક્રમણની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકી, બંધ સમારકામ માટે પરવાનગી માગી. ચારેક માસને અંતે સરકારી પ્રત્યુત્તર મળ્યો કે એની યોજનાની કારગતતા વિશે એમને શ્રદ્ધા નહોતી.

આ ટૂંકાટય જવાબે એરિકના ઉત્સાહ પર ઠંડુ પાણી રેડ્યું પણ એ એને ડામી શક્યો નહીં. એવામાં સિંચિયને સૂચ્યું કે નીચાણ વિસ્તારના માલિક મૂતની જ પરવાનગી લઈ લો ને ? મૂત એ ખીણ વિસ્તારનો મસમોટો જમીનદાર હતો. એની પ્રશ્ન સંખ્યા સેંકડોની હતી. એ જળપટ્ટીના જળાધિકાર એ બોગવતો. મહામના એ મૂતે સવેળા પ્રોત્સાહક પ્રત્યુત્તર પાઠવ્યો, ‘તમે ત્યાં જે કંઈ કરશો તે અહીંની પરિસ્થિતિને વણસાવશે નહીં. મારી એ કાયમની માન્યતા રહી છે કે મેલકૂમ જળપટ્ટીમાંથી ખીવરની હસ્તીનાબૂદી આ ખૂરાં પરિણામની જનેતા છે. આ પ્રત્યુત્તરના પરિણામરૂપક કાર્યને આ વરસે અવકાશ નહોતો કારણ શિયાળો ખેસી ચૂક્યો હતો એટલે વળતા ઉનાળે ખીવર સમ કામગીરી કરવાનું એમણે વિચાર્યું’.

દરમિયાન શિયાળાની પૂર્વતૈયારીનું કામ એમણે આરંભી દીધું હતું. મેદાનના ઘાસને કાપી કુટીર નજદીક એની ગંજ લગાવી જેથી ઘોડાને શિયાળાની

એક વૃક્ષ નીચે વિસામે નાખ્યો એક બે સપ્તાહ સુધીનું આ જ એનું ઘર જે કે ખરું ઘર તો એ ત્રણેય જાણુ જ્યાં સાથે હોય ત્યાં લેખાય કારણુ ગમે ત્યાં ભૌતિક ધર તો ઊભું કરવાની સામગ્રી એની પાસે હતી જ કુદાડી ને કરવતી, હથોડી ને ખીલા, તપેલી ને તાસગા, ગાદના ને ગોદડા, બદ્ધક ને ગોળીઓ, સ્ટવ અને તબ્બુ—કર્ષ થોડાબધ સામગ્રી એમની ગાડીમાં હતી એની સરનાળે ઝાઝી કિંમત થાય એમ નહીં પણ રીંછ ને વરુ, હરણુ ને હસ જેવાની પડોશમાં આ બધું અમૂલ્ય લેખાય એની ૩૦૩ની રાયક્ષ એ એમનો રક્ષણુ પરવાનો અને એમની ખોરાક સનામતી તથા કાપડપૂર્તિની પ્રતીક હતી દોઢ લાખ એમની એ જગલ જળપટ્ટીનો એ સ્વામી હતો એમાં વિચરતા, વિહરતા પ્રાણીપણુ પર એનો શિકાર અધિકાર હતો એમના ચામડા ને ફર એને પૈસા આપનાના હતા, એમનું માંસ એનો ખોરાક હતું અને એમની ચરમી એનું પ્રમાણ બગ હતું

એ વન્ય એકાકી પ્રદેશમાં એનું નવું ઘર બાંધવા માટે જરૂરી સર્વ સામગ્રી પાસેના જંગલમાં હાથવગી હતી લીની ને એરિકે બેગા મળી ત્વક્ષ કાપ્યા, એમને વહેરી કાષ્ટકિંમતો તૈયાર કરી ગાડીમાં ભરી એને એ લઈ આવ્યો અને ધાસ સાફ કરી, એમની જાન ઉતારી લીધી માનપિતાને ત્વજન ઉતારના ભાણી નાનો વીંઝી ઉદે ચડ્યો એક બુદ્ધી છરી એને આપનામાં આવી બેએ મિનિટ તથા મહેનત કરી એ દર ભાગો ને એક ઉધ્ધિધર પાછળ લાગે

ઉભય દપતી ઝપાટામધ વર બાંધના ઉત્સુક હતા એને સૂર્યરૂપી વડીઆળની મન્ટી સમાર-સાજ લાગ્યા સ્વા પરમેશના ગેરેરના ગતરે ને દાક્ ચટે તોય એ વગ્યા રહે છ દિવસની જહેમતને અતે ધરની ચાર જાણીનાનો તૈયાર થઈ ગઈ એટલે જાપડુ દાગનામાં એ લાગ્યા જાપડુ જમાઈ રતું

એટલે ગાડીમાં માની ભરી લાવી એમણે જાપરા પર આઠ ધ્યેનો માનીધર પાયથો આ માની એમનું એરકન્ડીશનીંગ શિયાળામાં એ હુક આપે ને ઉનાળામાં ઠંડી પછી દીવાનમાં બારી માટે કાષ્ટ વેરી જગા કરી, એના બારણા ક્યાં ને દસ દિવસને અતે એમનું આપબળે ને આપપ્રયત્ને તૈયાર કરેનું ધર બધું થયું ત્યારે સગૈરવ એ નિરખવા લાગ્યા આમ તો એ હતી તો માત્ર એક એરડી મોતીસ ફૂટ લામી ને અઢાર ફૂટ પહોળી છતાં આના વન્ય સ્થાનમાં એ રાજમહેન કરતા જરાય ઓછી દૈર્ઘ્ય કે આશાયેશ નહોતી આપતી કારણુ ફરે તેવા હિમાગા પવનેય એમને ધરમાં પ્રવેશ્યા પછી સ્પર્શો શકતા નહોતા

એરિમ્ના મનમાં હતું કે કદીક થોડા પૈસા હાથમાં આવશે ત્યારે આ ધરની ભોયતળિયાની માગીને ચાને કાષ્ટ ફરસમ ધીની વ્યવસ્થા કરીશુ એમની સહીસનામતી નિશ્ચિત થઈ એટલે ધોળનો સરાન આવ્યો. ચરતા ચરતા એ ગમે ત્યાં નીકળી જાય તો ! બન્ને પાછા કામે લાગી ગયા અને વાસની વાડ બંધી કરી ૧૫૦ એમર આતરી લીધા. થોડો છૂટથી એમાં ચરે, ફરે, પાણી પીએ ! આટલું થયું એટલે એમનું ધ્યાન ખોરાક પ્રતિ ગયું ઉતના આખા પખવાડિયાથી દુગ્ધનમાંથી ખરીદેનું દાદુ માંસ એ ખાયા મરતા હતા નામ ! કાપતી વખતે એણે હરણુના પગના ને એમના હનનચરન નોંધી હતી એને એક દિવસ નમતા પહોરે પાય વાગ્યે આખું કુટુંબ બીપચુ એ જાણીતા જળાશય પામે પહોચી એ એક ત્વક્ષૂડ પાછળ લપાયા થોડી જ વારમાં ખડખડ થયો અને તૂપા છિપારના આવતું એ હરણુ નગરે પડ્યું એરિમ્ની આગળીઓ બદ્ધક થો ! પર પહોચી ગઈ આના નિર્દોષ પ્રાણીને મારતા એનો જન સડેજ અચમરો પણ ખોરાકને મળે થોડો દગાવો ને સી' કમ્પી ગોળી છૂંતી તેનું જ હજી બોય બેશુ થયું હરણુના માંસને

લીલીએ મીઠામાં આપ્યું તે સપ્તાહો લગી સ્વાદ અર્પતું રહ્યું જ્યારે એનાં ચામડાને લાલાના શિક્ષણ મુજબ પક્ષી લીલીએ વીઝીના બૂટ ને હાથમોળાં તૈયાર કર્યાં.

આમ ભૌતિક રીતે જરા સ્થિર થયાં એટલે દોઢ પકરના પોતાના શિકારક્ષેત્રની જાતતપાસ અર્થે એ નીકળી પડ્યાં. વિસામો ખાવા જેવું એને તંબૂ લગાવી એ કામ ચલાવે. આમ એ ધૂમતાં ધૂમતાં અને એ આખા ભોમિયા બનતાં બનતાં એમને સમજાયું પોતાની પ્રાણીસમૃદ્ધિ ક્ષીણ દશામાં છે ને ચામડાની આશા સેવવી વધુ પડતી છે. ખીવરમાં એમની નજરે પડ્યા પણ એ ડીન હતા અને પરિણામે જળાશયો જળતાં ને નહોતી એ જળવાસી પ્રાણીદુનિયા. જળાશય તો ખીવર જેવાં જળારક્ષકોના શુષ્ક દશામાં હતાં.

આરે પહોંચેલી આ મેલડૂમ જળપટ્ટી રીતે લાલકારક નીવડે તેમ નહોતી છીનો પુરવઠો પુનઃ પહોંચાડી શકાય ત જામે. એ ખાવા જળચર પક્ષી એના પર નભતાં મીંક ઓટર ને પ્રાણીઓ આવે. સવાલ તો માત્ર કે એકને જીવવા માટેના સંયોગો આપોઆપ અનેકવિધ જીવસૃષ્ટિ તૈયાર થઈ જાય.

પનઃ લીલી કરવાનો રામબાણુ માર્ગ ાટ હતો. અર્ધાં સદી જૂનાં આ નમંધ બાંધકામ અવશેષરૂપે ખગ્ગ વાન પ્રાણી એના ખતે કરીને, સંભાળનાં. એટલે એ પ્રાણી નીકળી જાય પણ વિચાર ને ખડી હતી. આ પ્રાણીઓ થી એ સવાલ હતો. એ

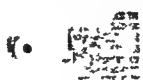
આખા ચીલકોટીન જિલ્લામાં સમ ખાવાનું ખીવર નહોતું. આખા બ્રિટિશ કોલમિયામાં ગણતરી કરી શકાય તેટલાં જ ખીવર હતાં એટલે ખીવરના પુનઃપ્રવેશનો વિચાર પડતો મૂકવો પડ્યો.

આખરે લીલીએ સૂઝાડ્યું, ‘આપણે જ મહેનત કરી એક કળણના બંધને સરખો કરી દઈએ તો?’

આ વિચારેય વિચાર તરીકે સારો હતો પણ ત્યાંથી નીચાણમાં આવેલા લોકો આ બંધને કારણે રથભના પાણી પ્રવાહની ફરિયાદ કરે તો? ખાસ કરીને ૧૯૩૧નું વરસ સૂકું ગયેલું એટલે એ સંભવ સવિશેષ હતો. આવી તકલીફ પાછળથી ઊભી ન થાય તે હેતુસર એરિકે જમીન ને જળના સરકારી નિયામકને લંબાણ અરજી પેશ કરી જળસંબંધની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકી, બંધ સમારકામ માટે પરવાનગી માગી. ચારેક માસને અંતે સરકારી પ્રત્યુત્તર મળ્યો કે એની યોજનાની કારગતતા વિશે એમને શ્રદ્ધા નહોતી.

આ દૂંકાટય જવામે એરિકના ઉત્સાહ પર ઠંડુ પાણી રેડ્યું પણ એ એને ડામી શક્યો નહીં. એવામાં ક્ષિત્રિયને સૂચ્યું કે નીચાણ વિસ્તારના માલિક મૂતની જ પરવાનગી લઈ લે ને? મૂત એ ખીણ વિસ્તારનો મસમોટો જમીનદાર હતો. એની પશું સંખ્યા સેંકડોની હતી. એ જળપટ્ટીના જળાધિકાર એ ભોગવતો. મહામત્તા એ મૂતે સવેળા પ્રોત્સાહક પ્રત્યુત્તર પાઠવ્યો, ‘તમે ત્યાં જે કંઈ કરશો તે અહીંની પરિસ્થિતિને વણસાવશે નહીં. મારી એ કાયમની માન્યતા રહી છે કે મેલડૂમ જળપટ્ટીમાંથી ખીવરની હસ્તીનાબૂદી આ ખૂરાં પરિણામની જનેતા છે. આ પ્રત્યુત્તરના પરિણામરૂપે કાર્યને આ વરસે અવકાશ નહોતો કારણ શિયાળો એસી ચૂક્યો હતો એટલે વળતા ઉનાળે ખીવર સમ કામગીરી કરવાનું એમણે વિચાર્યું.

દરમિયાન શિયાળાની પૂર્વતૈયારીનું કામ એમણે આરંભી દીધું હતું. મેદાનના ઘાસને કાપી કુટીર નજદીક એની ગંજ લગાવી જેથી ધોડાને શિયાળાની

એક વૃક્ષ નીચે વિસામો નાખ્યો એક એ સેતાદ સુધીનુ આ જ એનુ ધર જો કે ખરુ ધર તો એ ત્રણેય જણુ જ્યાં સાથે હોય ત્યાં લેખાય કારણુ ગમે ત્યાં ભૌતિક ધર તો જિણુ કરવાની સામગ્રી એની પાસે હતી જ કુદાડી ને કરવતી હથોડી ને ખીલા તપેની ને તાસળા ગાદના ને ગોદડા, બદ્ધક ને ગોળીઓ સ્ટવ અને તબૂ—ઈ થોડખધ સામગ્રી એમની ગાડીમા હતી એની સરનાળે ઝાઝી મિત ધાય એમ નહીં પણ રીજ ને વરુ હરણુ ને હસ જેવાની પડોશમા આ બધુ અમૂલ્ય લેખાય એની ઠંડની રાયફન એ એમના રક્ષણુ પરવાનો અને એમની ખોરાક સનામતી તથા ધાપડપૂર્તિની પ્રતીક હતી દોઢ લાખ એમની એ જગત જળપટ્ટીને એ સ્વામી હતો એમા વિચરતા વિહરતા પ્રાણીપણુ પર એનો શિકાર અધિપતિ હતો એમના ચામ ને ફર એને પૈસા આપનાના હતા એમનુ માસ એનો ખોરાક હતુ અને એમની ચરમી એનુ પ્રમાણ બગ હતુ

એ વન્ય એકાઠી પ્રદેશમા એનુ નનુ ધર બાધવા માટે જરૂરી સર્વ સામગ્રી પાસેના જંગનમા હાથગી હતી લીની ને એરિકે બેગા મગી દક્ષ માખા, એમને વહેરી કાષ્ટકિમઓ તૈયાર થી ગાડીમા ભરી એને એ લર્ષ આમો નો ઘાસ સાધ થી એમના જાન ઉતારી લીધી માતપિતાને મલકાવ ઉનાગના લાગી નાળો વીઝી દહે ચ ચો એ બુદી છરી એનો આપનામા આની જેએ મિનિમ તથા મહેનત કરી એ દર ભાગો ને એ ઉધિધર પાછળ લાગો

ઉભય દપતી ત્રપાગમધ વર બાધવા ઉમુક હતા એટલે સ્વરૂપી ધડીઆગી મદ્યી સાર સાર લાખા રવા પરમેવાના જેરેના કિતરે ને દાક ચે તોય એ વગ્યા રહે જ દિસની જલેમનો અતે ધરની ચાર મજદીસાને પૈસાર યર્ધ યર્ધ એટલે જાપરુ દાગરામા એ રાખ્યા જાપરુ જવાઈ રેનુ

એટલે ગાડીમા માગી ભરી લાવી એમણે જાપરા પર આક ઇચનો માગીધર પાધર્યો આ માગી એમનુ એરન્ડીશનીગ શિયાળામા એ હુક આપે ને ઉનાગમા ઠડી પછી દીવાનમા ખારી માટે મજ વેરી જગા કરી એના બારણા મ્યાં ને દસ દિવસને અતે એમનુ આપબળે ને આપપ્રયત્ને તૈયાર થેનુ ધર જિણુ થયુ ત્યારે સગૌરવ એ નિરખવા લાખા આમ તા એ હતી તો માત્ર એ આરડી એવીસ ફૂટ લામી ને અદાર ફૂટ પહોળી છતા આના વન્ય સ્થાનમા એ રાજમહેલ પ્રતા જરાય ઓઝી દૂક કે આશાયેશ નહોતી આપતી મારણુ કાવે તેવા હિમાગા પવનેય એમને ધરમા પ્રવેશ્યા પછી સ્પર્શી શક્તા નહોતા

એરિમના મનમા હતુ કે મદી થોડા પૈસા હાથમા આવશે ત્યારે આ ધરની ભોયતળિયાની માગીને મ્યાને મજ ફરસાધીની વ્યવસ્થા થીશુ એમની સહીસનામતી નિશિત થઈ એટલે થોડાને સમાન આવ્યો ચરતા ચરતા એ ગમે ત્યાં નીકળી જાય તો ! બન્ને પાછા મમે લાગી ગયા અને વાસની વાડ જિભી થી ૧૫૦ એકર આતરી લીધા થોડા છૂટથી એમા ચરે, ફરે, પાણી પીએ ! આટલુ થયુ એટલે એમનુ ધ્યાન ખોરાક પ્રતિ ગણુ છેવના આખા પખનાડિયાથી દુભાયાથી ખરીદેનુ ટાકુ માસ એ ખાયા રતા હતા લાખ ! ૧૫તી વખતે એણે હરણના પગના ને એમની હનનચન નોધી હતી એટલે અક દિસ નમના પહોરે પાય વાગે આખુ કુકુ ન બાપનુ એક જણીતા જગારાય પાસે પહોચી એ એ દક્ષશૂ પાછળ લપાયા થોડી જ વારમા ખડખા થયો અને તુપા ઝિપારવા આવતુ એ હરણુ નગરે પનુ એરિમની આગળીઓ બદ્ધક થો ! પર પહોચી ગઈ આમા નિર્મિત પ્રાર્થને માગતા એનો જીવ સજેજ ખચમો પણ ખોગમને મરતો થોડો દાગો ને મીઠા ગતી ગોળી છૂગી તેનુ જ દગળ નોય બેયુ થયુ હજુના માસને

લીલીએ મીઠામાં આધુ' તે સત્તાહો લગી સ્વાદ અર્પતું રહ્યું જ્યારે એનાં ચામડાંને લાલાના શિક્ષણ મુજબ પકવી લીલીએ વીઝીના બૂટ ને હાથમેળાં તૈયાર કર્યાં.

આમ ભૌતિક રીતે જરા સ્થિર થયાં એટલે દોઢ લાખ એકરના પોતાના શિકારક્ષેત્રની નતતપાસ અર્થે તંબૂ લઈ એ નીકળી પડ્યાં. વિસામે ખાવા જેવું લાગે એટલે તંબૂ લગાવી એ કામ ચલાવે. આમ જંગલકેડીઓ ધૂમતાં ધૂમતાં અને એ આખા વિસ્તારના બોમિયા બનતાં બનતાં એમને સમજાયું કે એમની પોતાની પ્રાણીસમૃદ્ધિ ક્ષીણ દશામાં છે ને ફર કે ચામડાંની આશા સેવવી વધુ પડતી છે. ફૂડીબંધ ખીવરબંધ એમની નજરે પડ્યા પણ એ સૌ ખીવરહીન હતા અને પરિણામે જળાશયો જળ-પ્રચૂર નહોતાં ને નહોતી એ જળવાસી પ્રાણીદુનિયા. કેટલાંક જળાશય તો ખીવર જેવાં જળરક્ષકોના અભાવે સાવ શુષ્ક દશામાં હતાં.

શુષ્કાવસ્થાને આરે પહોંચેલી આ મેલકૂમ જળપટ્ટી આમ આર્થિક રીતે લાલકારક નીવડે તેમ નહોતી પણ એમાં પ્રાણીનો પુરવઠો પુનઃ પહોંચાડી શકાય તો જળવનસ્પતિ જામે. એ ખાવા જળચર પક્ષી પ્રાણી આવે ને એના પર નક્કરતાં મીંક ઓટર ને અન્ય ફરચારી પ્રાણીઓ આવે. સવાલ તો માત્ર એટલો જ રહ્યો કે એકને જીવવા માટેના સંયોગો પેદા કરે એટલે આપોઆપ અનેકવિધ જીવસૃષ્ટિ માટેનું જીવનક્ષેત્ર તૈયાર થઈ જાય.

આ સફી વાડીને પુનઃ લીલી કરવાનો રામબાણ માર્ગ ખીવરનો પુનઃવસવાટ હતો. અર્ધી સદી જૂનાં આ ઈજનેર પ્રાણીનાં જળબંધ બાંધકામ અવશેષરૂપે ખડાં હતાં. આ અતિ સુદ્ધિવાન પ્રાણી એના ખતે કરીને, પ્રાણીપુરવઠાનું કામ સંભાળતાં. એટલે એ પ્રાણી લાતી શકાય તો કામ નીકળી જાય પણ વિચાર ને અમલ વચ્ચે ઊંડી ખાઈ ખડી હતી. આ પ્રાણીઓ લાવવાં કેવી રીતે ને ક્યાંથી એ સવાલ હતો. એ

આખા મીલકોટીન જિલ્લામાં સમ ખાવાનું ખીવર નહોતું. આખા બ્રિટિશ કોલમ્બિયામાં ગણતરી કરી શકાય તેટલાં જ ખીવર હતાં એટલે ખીવરના પુનઃપ્રવેશનો વિચાર પડતો મૂકવો પડ્યો.

આખરે લીલીએ સૂઝાડ્યું, 'આપણે જ મહેનત કરી એક કળણના બંધને સરખો કરી દઈએ તો ?'

આ વિચારેય વિચાર તરીકે સારો હતો પણ ત્યાંથી નીચાણમાં આવેલા લોકો આ બંધને કારણે સ્થંભના પાણી પ્રવાહની ફરિયાદ કરે તો ? ખાસ કરીને ૧૯૩૧નું વરસ મૂકું ગયેલું એટલે એ સંભવ સવિશેષ હતો. આની તકલીફ પાછળથી ઊભી ન થાય તે હેતુસર એરિકે જમીન ને જળના સરકારી નિયામકને લંબાણ અરજી પેશ કરી જળસંગ્રહની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકી, બંધ સમારકામ માટે પરવાનગી માગી. ચારેક માસને અંતે સરકારી પ્રત્યુત્તર મળ્યો કે એની યોજનાની કારગતતા વિશે એમને શ્રદ્ધા નહોતી.

આ ટૂંકાટક જવાબે એરિકના ઉત્સાહ પર ઠંકુ પ્રાણી રેડ્યું પણ એ એને ડામી શક્યો નહીં. એવામાં ક્વિટ્વિયને સૂચવ્યું કે નીચાણ વિસ્તારના માલિક મૂતની જ પરવાનગી લઈ લે ને ? મૂત એ ખીણ વિસ્તારનો મસમોડો જમીનદાર હતો. એની પ્રથું સંખ્યા સેંકડોની હતી. એ જળપટ્ટીના જળાધિકાર એ ભોગવતો. મહામના એ મૂતે સવેળા પ્રોત્સાહક પ્રત્યુત્તર પાઠવ્યો, 'તમે ત્યાં જે કંઈ કરશો તે અહીંની પરિસ્થિતિને વણસાવશે નહીં. મારી એ કાયમની માન્યતા રહી છે કે મેલકૂમ જળપટ્ટીમાંથી ખીવરની હસ્તીનાબૂદી આ ખૂરાં પરિણામની જતેતા છે. આ પ્રત્યુત્તરના પરિણામરૂપે કાયને આ વરસે અવકાશ નહોતો કારણ શિયાળો ખેસી ચૂક્યો હતો એટલે વળતા ઉનાળે ખીવર સમ કામગીરી કરવાનું એમણે વિચાર્યું.'

દરમિયાન શિયાળાની પૂર્વતૈયારીનું કામ એમણે આરંભી દીધું હતું. મેદાનના ધાસને કાપી કુટીર નજદીક એની ગંજ લગાવી જેથી ધોડાને શિયાળાની

નિરાંત રહે. એમને પોતાને માટે દરજી ને હંસ, ને અન્ય વન્ય પ્રાણીઓનું માંસ લાવી ભરી દીધું અને બંદૂકને ખોટીએ ભરવી દીધી. ઉપરાંત પશુઓને પકડ્યા માટે લાયકયુક્ત માંસનોચાવાળા પકડકાંસા પણ એક સપ્તાહમાં એણે ગોડવી દીધા. દરમિયાન ૭ ઈંચ બરફવર્ષા થઈ ચૂકી હતી એટલે પ્રકાશાર્થે રીજરબી એક્ટ્રિન કરી લેવાનું વિચાર્યું ને આ કથાપ્રારંભમા નિર્દેશિત સાહસ એમણે હાથ ધર્યું.

વન્યનિવાસનો આ એમનો પ્રથમ શિયાળો ધાર્યો હતો તેટલો દુષ્કર નીવડ્યો નહીં. ડિસેમ્બર અધવચ્ચ એમના પકડકાંસા દ્વારા એમને વિસ્તારનાં વડ ને અન્ય મળી કુલ ચાલીસ ફરપ્રાણી હાથ આવ્યાં અને એમના વેચાણ દ્વારા સો ગ્રેકર પ્રાપ્ત કર્યા. ડિસેમ્બર પછી આ વરસની સંવનન ઋતુ આવતી હોવાથી એ ફાંસામાં પકડાતાં નહીં કારણ ત્યારે એ આપે મારેલું પ્રાણીમાંમ ખાવા જ દેવાયકાં હોય છે છતાં વરસો પીછો પકડી એમને હાથ કરી શકાતાં હોય છે. ત્રીસ ઈંચના બરફથર પર દોડી વરસે પકડવું કઠિન હોય છે છતાં એરિકે એ સાહસ આદર્યું. કારણ એના મહાનની કાષ્ટકરસખધી આવશ્યક હતી ને લીલીને જોઈતાં ફનાં વાસણકુસણ. આમ બરફદોડ દ્વારા એણે તેર બીબ્લ વડ હાથ કર્યા, પાંચ એની પકડમાંથી છટકી ગયાં છતાં એની સિદ્ધિ સારી કહેવાય. આમ ફરતાપૂર્વક આ બધાં પશુને મારવાં જરા દિવ વસોવનારું નીવડે છતાં અશ્વિનત્વને આવશ્યક આવી દયાહીનતા એને આચરવી પડતી.

પછીનાં ૭ અઃવાડિયાં એને લાકડાં ફાંચા સિવાય અન્ય કામગીરી નહોતી છતાંયે શન્ય નીચે ૫૦° ફે. ઉષ્ણુનામાનમાં એ કામગીરીય થોડી નહોતી રહેતી. પછી તો હંસકુડુચન આકાશમાં નજરે પડ્યું એટલે વસંતાગમનનાં વડાણાં વાપાં. બરફ પીગળવા લાગ્યો, જળપટ્ટીમાં પાણી ઊમગવા લાગ્યું અને પુરાણા બીવર-બંધને સમારવાની યાદ તાજી થઈ. આ કામગીરી બળવવાનો એમનો તરીકો બીવરસમ હતો બીવરની

જેમ બંધ કાણામાં એમણે લાકડાં ને માટીગાર, માટીગાર ને લાકડાં એમ થર થર રાખવા માંખા અને એમ ૩૪૦ ફૂટ લાંબો બંધ પતિપત્નીએ થઈ દીક કરી દીધો.

આમ દસ એકરનું એક જળાશય બંધુ યાય તેવી શક્યતા ખડી થઈ પણ એમાં પાણી ભરાવું સહેલું નહોતું. પાંચ ફૂટ પાણી ભરાય તે પહેલાં તો ધરતીની પોતાની તૃપ્તિ ઇષાવી આવશ્યક હતી છતાં ત્રણ સપ્તાહમાં જળાશય ઉભરાવું કારણ એવીસ કલાક ચાલેલી એક વર્ષાધારાની કુમક કુદરતે મોકલી આપી.

આ વર્ષાએ કરીને નવા જળાશયખધની કામગીરી હાથ ધરવા ઉત્તેજન મળ્યું અને એક સપ્તાહમાં એમણે બમો ફૂટ લાંબો ને આઠ ફૂટ ઊંચો બંધ નીચેના ભાગની જળપટ્ટીમાં ખડો કર્યો. પરિણામે એમની તહેનાતમાં બે જળાશયો ખડાં થયાં. પણ આ જ સમયે એમને બીતિ પેડી કે નીચાણના વિસ્તારોમાં ગળતુ પાણી આ કારણે અટક્યું છે એટલે કદાચ એ લોકો આ બંધને નુકસાન પહોંચાડે. દિવસો લગી એમના મનમાં આ શકાએ ધર ધાણું પણ એવું કશું સપ્તાહો લગી સંભળ્યું નહીં એટલે મન સ્થિર થયું.

જીવાઈના પાછળના ભાગમાં એરિકનાં જળાશયોમાં જળવનરપતિ અંકુરી. એ અંકુરોની પાછળ જ આવી જળકુકડીની જન્માત ને એની પાછળ પાછળ દેખાવા લાગ્યાં મીંક ને મસ્કેટ. એક દિવસ સમીસાંજે તો નવદસ કેનેડિયન હંસ આવી પાણીમાં તરવા લાગ્યા અને સ્નાનવાળા છાંટણાંમાં પ્રવૃત્ત બન્યા. એરિક ને લીલી આ હંસોની સ્નાનકીડા જોવા દોડી આત્યાં. એમને મન આ ધન્ય દિવસ હતો કારણ એમના પ્રયામોના પરિણામે પચામ સાત બાદ આ વિસ્તારમાં સર્વપ્રથમ હંસનું જળસ્નાન સંભળ્યું હતું. ધીમે ધીમે એમની નવપક્ષવિત વાડી પાંગરવા લાગી.

[આવતે અંકે પૂરું થશે]

✱

આંકડાનો મર્મ

હકીકતો રજૂ કરતા આંકડાઓ કેઈપણ પ્રભની સાચી પારાશીશી છે. એવી ૧૯૬૪ની સાલની પારાશીશીનો આ લેખમાં ચેકોસ્લોવાક પત્રકારે ખ્યાલ આપ્યો છે. આવા શુષ્ક આંકડાનો મર્મ સમજવાની બધાને તાલાવેલી એટલા માટે હોય કે એ જૂઠા ન હોય...

પુસ્તક પ્રકાશન સંસ્થાઓ અને સાહિત્યિક સામ-યિકો ઘણી વાર વર્ષના શ્રેષ્ઠ પુસ્તક વિષે હરીફાઈઓ યોજે છે. જુદાં જુદાં વાચકો તેમના રસ અને રુચિ મુજબ પોતાના અભિપ્રાયો મોકલે છે. વિખ્યાત રાજપુરુષોને જનસુસી વાર્તાઓ ગમે છે. અર્થ-શાસ્ત્રીઓને જૂની દંતકથાઓમાં રસ પડે છે. તત્ત્વ-વેત્તાઓને જળજીવનનું સાહિત્ય પસંદ પડે છે. વિખ્યાત શસ્ત્રક્રિયા નિષ્ણાત તખીઓ કલા અને ઇતિહાસનાં પુસ્તકો ઉચલાવે છે. સ્થપતિઓ રાંધણકળાનાં પુસ્તકો વાંચે છે, ગૃહિણીઓને ઐતિહાસિક નવલકથાઓ ગમે છે અને ખેડૂતો કવિતાની ચોપડીઓનો આસ્વાદ માણે છે. દુકામાં દરેક વાચક પોતાના વ્યવસાય કરતાં જુદા જુદા વિષયો વાંચીને આત્માનંદ અનુભવે છે. પરંતુ આ બધાને જે પુસ્તકમાં રસ પડે એવા એક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકનો તો આ યાદીમાં ઉલ્લેખ પણ નથી. એ પુસ્તકનું નામ છે-વાર્ષિક આંકડાઓ. આ દળ-દાર પુસ્તક દર વર્ષે ચેકોસ્લોવાક સમાજજીવનનું તાદશ ચિત્ર ખુલ્લું કરે છે. મહાન વૈજ્ઞાનિકથી માંડીને અદનામાં અદનો કામદાર પણ તેનો મર્મ સહેલાઈથી સમજી શકે છે.

૧૯૬૪ની સાલમાં ચેકોસ્લોવાકિયામાં માખણનો માથા-દીઠ વપરાશ ૧.૬ થી વધીને ૩.૨ કિ. ગ્રા., ધઉંના લોટનો ૭૫.૪ થી વધીને ૧૦૩.૮ કિ. ગ્રા., (ખાંડનો ૧૮.૭ થી વધીને ૩૬.૪ કિલોગ્રામ થયો છે. ખાંડના વપરાશનું પ્રમાણ બમણું થયું છે તે હકીકત નોંધવા જેવી છે.) દૂધનો માથાદીઠ વપરાશ ૧૧૧ લીટર હતો તે ધટીને ૧૦૧.૩ લીટર થયો છે.

૧૯૬૪ની સાલમાં ચેકોસ્લોવાકિયાની એક કરોડ ચાલીસ લાખની કુલ વસતીએ ધાન્ય અને લોટમાંથી બનેલાં ખસો કરોડ રૂપિયાની કિંમતનાં ખાદ્યો ખરીદ્યાં હતાં.

ન્યારે તાજાં શાકભાજીની ખરીદી માંડ સિત્તર કરોડ રૂપિયાની કિંમતની હતી. ખસો સાઈઠ કરોડ રૂપિયા મીઠાઈ અને ફેઈકે પાછળ ખર્ચાયા હતા. ન્યારે ફળ અને ફળખાદો પાછળ એકસો વીસ કરોડ રૂપિયા ખર્ચાયા હતા.

૧૯૬૪માં આશરે ખસો ત્રેસઠ કરોડ રૂપિયાનો ખીઅર-એક હળવું મદ્યપેય-ખરીદો હતો. ન્યારે દૂધની ખરીદી પાછળ એક કરોડ ચાલીસ લાખ રૂપિયા ખર્ચાયા હતા. આ આંકડાઓ પરથી એક વાત એ પૂરવાર થઈ કે એ લોકો મીઠાઈના અને ખીઅરપાનના વધુ પડતા શોખીનો છે. ત્યાંની સરકારે અને તેના જુદા જુદા ખાતાના પ્રધાનોએ આ હકીકત નોંધવી જોઈએ.

હવે આપણે આ દળદાર પુસ્તકનું પગપાળું પાતું ઉઘડાવીએ. આ પાતું વાંચતા જાણવા મળે છે કે પ્રૌઢ ઉંમરના લોકોની વસતી વધી છે. ૧૯૩૭ની સાલમાં ૬૦ વર્ષની ઉંમરના લોકોની સંખ્યા, કુલ વસતીના ૧૧.૫ ટકા જેટલી હતી. ૧૯૬૩માં આ સંખ્યા ૧૪ ટકા હતી.

પ્રતિવર્ષ એક લાખ દસ હજાર લગ્નો થાય-છે. જેની સામે દર વરસે સત્તર હજાર લગ્નો ફેક થાય છે. બેવક્રાઈ, વ્યક્તિત્વ અને રુચિબેદ, મદ્યપાનનો અતિરેક, ફૂરતા વગેરે કારણોસર આ લગ્નો ફેક થાય છે.

આંકડાઓ બતાવે છે કે નવપરિણીત દંપતીઓમાં છૂટા-છેડાનું પ્રમાણ ૧૫ ટકા જેટલું છે. છૂટાછેડાના કિસ્સાઓમાં એક બીજી નોંધવા જેવી હકીકત એ છે કે ચાર અને પાંચ વર્ષના અને તે પછી દશ અને ચૌદ વર્ષના લગ્નજીવન પછી છૂટાછેડાઓ માગવાના કિસ્સાઓ સવિશેષ છે.

સમાજશાસ્ત્રીઓને અભ્યાસ કરવા માટે નીચે આપેલી

બાકલાવ

આંકડાનો મર્મ : ૭૩

નિરાંત રહે. એમને પોતાને માટે દરણુ ને હંસ, ને અન્ય વન્ય પ્રાણીઓનું માંસ લાવી લરી દીધું અને બંદકને ખીંટીએ લરવી દીધી. ઉપરાંત પશુઓને પકડવા માટે લાકડાંયુક્ત માંસનો ચાવાળા પકડકાંસા પણ એક સપ્તાહમાં એણે ગોઠવી દીધા. દરમિયાન છ ધૈય બરફવર્ષા થઈ ચૂકી હતી એટલે પ્રકાશથી રીંછચરખી એકત્રિત કરી લેવાનું વિચાર્યું ને આ કથાપ્રારંભમાં નિર્દેશિત સાહસ એમણે હાથ ધર્યું.

વન્યનિવાસનો આ એમનો પ્રથમ શિયાળો ધાર્યો હતો તેટલો દુષ્કર નીવડ્યો નહીં. ડિસેમ્બર અધવસ્ય એમના પકડકાંસા દ્વારા એમને વિસ્તારનાં વર ને અન્ય મળી કુલ આલીસ ફરપ્રાણી હાથ આવ્યાં અને એમના વેચાણ દ્વારા સો ડોલર પ્રાપ્ત કર્યાં. ડિસેમ્બર પછી આ વરની સંવતન ઋતુ આવતી હોવાથી એ ફાંસામાં પકડાતાં નહીં કારણ ત્યારે એ આપે મારેકું પ્રાણીમાંસ ખાવા જ દેવાયકાં હોય છે. છતાં વરનો પીછો પકડી એમને હાથ કરી શકાતાં હોય છે. ત્રીસ ઇંચના બરફથર પર દોડી વરને પકડવું કઠિન હોય છે છતાં એરિકે એ સાહસ આદ્યું. કારણ એના મકાનની કાષ્ટકરસખંધી આવશ્યક હતી ને લીલીને જોઈતાં હતાં વાસણકુસણ. આમ બરફદોડ દ્વારા એણે તેર ખીન્ન વર હાથ કર્યાં, પાંચ એની પકડમાંથી છટકી ગયાં છતાં એની સિદ્ધિ સારી કહેવાય. આમ ફરતાપૂર્વક આ બધાં પશુને મારવાં જરા દિલ્લ વલોવનારું નીવડે છતાં અસ્વિનત્વને આવશ્યક આવી દયાહીનતા એને આચરતી પડતી.

પછીનાં છ અઠવાડિયાં એને લાકડાં ફાડવા સિવાય અન્ય કામગીરી નહોતી છતાં શન્ય નીચે ૫૦૦ ફ. ઉણ્ણુતામાનમાં એ કામગીરીય થોડી નહોતી રહેતી. પછી તો હંસઉડ્ડન આકાશમાં નજરે પડ્યું એટલે વસંતાગમનનાં વડાણાં વાર્યાં. બરફ પીગળવા લાગ્યો, જળપટ્ટીમાં પાણી ઊભરાવા લાગ્યું અને પુરાણા ખીવર બંધને સમારવાની યાદ તાજ થઈ. આ કામગીરી બળવવાનો એમનો તરીકો ખીવરસમ હતો ખીવરની

જેમ બધે કાણામાં એમણે લાકડાં ને માટીગાર, માટીગાર ને લાકડાં એમ થર થર રાખવા માંડ્યા અને એમ ૩૪૦ ફૂટ લાંબો બંધ પતિપત્નીએ થઈ દીકરી દીધો.

આમ દસ એકરનું એક જળાશય ઊભું થાય તેવી શક્યતા ખડી થઈ પણ એમાં પાણી ભરાવું સહેલું નહોતું. પાંચ ફૂટ પાણી ભરાય તે પહેલાં તો ધરતીની પોતાની તૃપા છિપાવી આવશ્યક હતી છતાં ત્રણ સપ્તાહમાં જળાશય ઉભરાવું કારણ યોવીસ કલાક ચાલેલી એક વર્ષાધારાની કુમક કુદરતે મોકલી આપી.

આ વર્ષાએ કરીને નવા જળાશયબંધની કામગીરી હાથ ધરવા ઉત્તેજન મળ્યું અને એક સપ્તાહમાં એમણે બસો ફૂટ લાંબો ને આઠ ફૂટ ઊંચો બંધ નીચેના ભાગની જળપટ્ટીમાં ખડો કર્યો. પરિણામે એમની તહેનાતમાં બે જળાશયો ખડાં થયાં. પણ આ જ સમયે એમને ભીતિ પેડી કે નીચાણના વિસ્તારમાં ગળતુ પાણી આ કારણે અટક્યું છે એટલે કદાચ એ લોકો આ બંધને તુકસાન પહોંચાડે. દિવસો લગી એમના મનમાં આ શંકાએ ધર ધાડ્યું પણ એવું કશું સપ્તાહો લગી સંભળ્યું નહીં એટલે મન સ્થિર થયું.

શુભાર્ષના પાછળના ભાગમાં એરિકનાં જળાશયોમાં જળવનસ્પતિ અંકુરી. એ અંકુરોની પાછળ જ આવી જળકુકડીની જમાત ને એની પાછળ પાછળ દેખાવા લાગ્યાં મીંક ને મસ્કેટ. એક દિવસ સમીસાંજે તો નવદસ કેનેડિયન હંસ આવી પાણીમાં તરવા લાગ્યા અને સ્નાનવાળા છાંટણાંમાં પ્રવૃત્ત બન્યા. એરિક ને લીલી આ હંસોની સ્નાનકીડા જોવા દોડી આયા. એમને મન આ ધન્ય દિવસ હતો કારણ એમના પ્રયામોના પરિણામે પચાસ સાઠ બાદ આ વિસ્તારમાં સર્વપ્રથમ હંસનું જળસ્નાન સંભળ્યું હતું. ધીમે ધીમે એમની નવપક્ષવિત વાડી પાંગરવા લાગી.

[આવતે અંકે પૂરું થશે]

★

આંકડાનો મર્મ

હકીકતો રજૂ કરતા આંકડાઓ કોઈપણ પ્રબળની સાથે પારાશીશી છે. એવી ૧૯૬૪ની સાલની પારાશીશીનો આ લેખમાં ચેકોસ્લોવાક પત્રકારે ખ્યાલ આપ્યો છે. આવા શુદ્ધ આંકડાનો મર્મ સમજવાની બધાને તાલાવેલી એટલા માટે હોય કે એ જૂઠા ન હોય...

પુસ્તક પ્રકાશન સંસ્થાઓ અને સાહિત્યિક સામયિકો ઘણી વાર વર્ષના શ્રેષ્ઠ પુસ્તક વિષે હરીફાઈઓ યોજે છે. જુદાં જુદાં વાચકો તેમના રસ અને રુચિ મુજબ પોતાના અભિપ્રાયો મોકલે છે. વિખ્યાત રાજપુરુષોને બસુસી વાર્તાઓ ગમે છે. અર્થ-શાસ્ત્રીઓને જૂની દંતકથાઓમાં રસ પડે છે. તત્ત્વ-વેત્તાઓને જળજીવનનું સાહિત્ય પસંદ પડે છે. વિખ્યાત શસ્ત્રક્રિયા નિષ્ણાત તખીઓ કલા અને ઇતિહાસનાં પુસ્તકો ઉચલાવે છે. સ્થપતિઓ રાંધણકળાનાં પુસ્તકો વાંચે છે, ગૃહિણીઓને ઐતિહાસિક નવલકથાઓ ગમે છે અને ખેડૂતો કવિતાની ચોપડીઓનો આસ્વાદ માણે છે. દુકાંમાં દરેક વાચક પોતાના વ્યવસાય કરતાં જુદા જુદા વિષયો વાંચીને આત્માનંદ અનુભવે છે. પરંતુ આ બધાને જે પુસ્તકમાં રસ પડે એવા એક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકનો તો આ યાદીમાં ઉલ્લેખ પણ નથી. એ પુસ્તકનું નામ છે-વાર્ષિક આંકડાઓ. આ દળદાર પુસ્તક દર વર્ષે ચેકોસ્લોવાક સમાજજીવનનું તાદશ ચિત્ર ખડું કરે છે. મહાન વૈજ્ઞાનિકથી માંડીને અદનામાં અદનો કામદાર પણ તેનો મર્મ સહેલાઈથી સમજી શકે છે.

૧૯૬૪ની સાલમાં ચેકોસ્લોવાકિયામાં માખણનો માથાદીઠ વપરાશ ૧.૬ થી વધીને ૩.૨ કિ. ગ્રા., ઘઉંના લોટનો ૭૫.૪ થી વધીને ૧૦૩.૮ કિ. ગ્રા., (ખાંડનો ૧૮.૭ થી વધીને ૩૬.૪ કિલોગ્રામ થયો છે. ખાંડના વપરાશનું પ્રમાણ બમણું થયું છે તે હકીકત નોંધવા જેવી છે.) દૂધનો માથાદીઠ વપરાશ ૧૧૧ લીટર હતો તે ધીરે ૧૦૧.૩ લીટર થયો છે.

૧૯૬૪ની સાલમાં ચેકોસ્લોવાકિયાની એક કરોડ ચાલીસ લાખની કુલ વસતીએ ધાન્ય અને લોટમાંથી બનેલાં છસો કરોડ રૂપિયાની કિંમતનાં ખાદ્યો ખરીદ્યાં હતાં.

ન્યારે તાજાં શાકભાજીની ખરીદી માંડ સિતેર કરોડ રૂપિયાની કિંમતની હતી. બસો સાઈક કરોડ રૂપિયા મીઠાઈ અને કેકક ખાજીખાંચા હતા ન્યારે ફળ અને ફળખાદો પાજી એકસો વીસ કરોડ રૂપિયા ખર્ચાયા હતા.

૧૯૬૪માં આશરે બસો ત્રેસઠ કરોડ રૂપિયાનો ખીઅર-એક હળવું મલપેય-ખરીદ્યો હતો ન્યારે દૂધની ખરીદી પાજી એક કરોડ ચાલીસ લાખ રૂપિયા ખર્ચાયા હતા. આ આંકડાઓ પરથી એક વાત એ પૂરવાર થઈ કે એ લોકો મીઠાઈના અને ખીઅરપાનના વધુ પડતા શોખીનો છે. ત્યાંની સરકારે અને તેના જુદા જુદા ખાતાના પ્રધાનોએ આ હકીકત નોંધવી નેઈએ.

હવે આપણે આ દળદાર પુસ્તકનું પગબું પાતું ઉઘડાવીએ. આ પાતું વાંચતા જાણવા મળે છે કે પ્રૌઢ ઉંમરના લોકોની વસતી વધી છે. ૧૯૩૭ની સાલમાં ૬૦ વર્ષની ઉંમરના લોકોની સંખ્યા, કુલ વસતીના ૧૧.૫ ટકા જેટલી હતી. ૧૯૬૩માં આ સંખ્યા ૧૪ ટકા હતી.

પ્રતિવર્ષ એક લાખ દસ હજાર લગ્નો થાય-જે. જેની સામે દર વરસે સત્તર હજાર લગ્નો ફાંક થાય છે. ખેવફાઈ, વ્યક્તિત્વ અને રુચિમેદ, મલપાનનો અતિરેક, ફરતા વગેરે કારણોસર આ લગ્નો ફાંક થાય છે.

આંકડાઓ બતાવે છે કે નવપરિણીત દંપતીઓમાં છૂટા-છેડાનું પ્રમાણ ૧૫ ટકા જેટલું છે. છૂટાછેડાના કિસ્સાઓમાં એક બીજી નોંધવા જેવી હકીકત એ છે કે ચાર અને પાંચ વર્ષના અને તે પછી દશ અને ચૌદ વર્ષના લગ્નજીવન પછી છૂટાછેડાઓ માગવાના કિસ્સાઓ સવિશેષ છે.

સમાજશાસ્ત્રીઓને અભ્યાસ કરવા માટે નીચે આપેલી

મોહિતી ઘણી જ ઉપયોગી છે. દર હબર પુરુષો દીક્ર એક હબર પચાસ સ્ત્રીઓ છે છતાં દર હબર પુરુષ-માંથી બસો ચાલીસ પુરુષો વાંઢા રહેવાનું પસંદ કરે છે. સ્ત્રીઓમાં કુંવારા રહેવાનો રોગ ઓછો છે. દર હબર સ્ત્રીઓ દીક્ર એકસો એંશી સ્ત્રીઓ કુંવારી રહે છે.

તરુણો વહેલા પરણી નય છે અને છૂટાછેડા પણ એટલા જ વહેલા લે છે. આંકડાઓ બતાવે છે કે ચોવીસ પતિઓ અને ચાલીસ પત્નીઓની વય ફક્ત પંદર વર્ષની હતી. આ જ વયનૂયમાં એટલે કે પંદર વર્ષની વયે ત્રણ યુવતીઓએ છૂટાછેડા લીધા હતા. અને ત્રણ યુવતીઓ વિધવા બની હતી.

મોળ વર્ષના વયનૂયમાં એક વિધુર અને પાંચ છૂટા-છેડા લેનાર અને આઠ વિધવાઓનો સમાવેશ થતો હતો. પંદરથી ઓગણીસ વર્ષની વયની સ્ત્રી પાંચ સંતાનોની માતા બની હોય એવા દાખલાઓ છે. જે કે આ બધા ઉદાહરણો એક રીતે અપવાદરૂપ જ છે. છતાં આંકડાસાક્ષીએ તેના પર ઢાંકપિછેડો કરવાની કોશિષ કરી નથી. સામાન્ય રીતે યુવાનો બાવીસ અને યુવતીઓ ઓગણીસ અને એકવીસ વર્ષની વયે પરણે છે, જે વય જગતમાં સર્વમાન્ય છે.

ત્રીસ અને ચોત્રીસ વર્ષની વયના પુરુષોમાં અને પચ્ચીસ અને ઓગણત્રીસ વર્ષની વયની સ્ત્રીઓમાં છૂટાછેડાનું પ્રમાણ સવિશેષ છે. આમાં પણ કેટલાક અપવાદજનક કિસ્સાઓ નાણુવા જેવા છે. તેતિર પુરુષો અને બે સ્ત્રીઓને અપાયેલા છૂટાછેડાનું કારણ એ હતું કે પુરુષો કરતાં તેમની પત્નીઓનું અને પત્નીઓ કરતાં તેમના પતિઓનું વય પચ્ચીસ વર્ષ જેટલું નાનું હતું.

ચાર માણસના બનેલા એક સરેરાશ કામદાર કુટુંબના જીવનખર્ચના આંકડાઓ પણ નાણુવા જેવા છે. જે કુટુંબમાં એક જ જણ કમાનાર હોય તો તેની

આવકના પિસ્તાલીસ ટકા ખોરાક પાછળ અને પચ્ચીસ ટકા ઔદ્યોગિક ચીજ વસ્તુઓ પાછળ, ચાર ટકા ઘરભાગ તેમજ સામાજિક સેવાઓ પાછળ અને બાકીની રકમ પરચુરણ ચીજ વસ્તુઓ પાછળ ખર્ચાય છે.

ધુત્રપાન અને મદ્યપાનમાં અતિરેક કરનારાઓને જે નાણુવું જ હોય તો તેઓ બનણે કે હૃદયરોગથી મરતા લોકોના ચોવીસ ટકા, ન રૂઝાય તેવાં ગૂમર્જ-ઓથી મરતા લોકોના ૨૦ ટકા, માનસિક રોગનો ભોગ બનીને મરતા લોકોના નવ ટકા અને શ્વાસો-ચ્છ્વાસની ગરબડને કારણે મરતા લોકોના સાત ટકા મુખ્યત્વે ધુત્રપાન અને મદ્યપાનના અતિરેકનો ભોગ બનેલાઓના હોય છે. કુલ મૃત્યુના ફક્ત સાત ટકા લોકો અકસ્માત, ઝેર અને આત્મહત્યાનો ભોગ બને છે.

૧૯૬૪ની સાલમાં બે લાખ સાડત્રીસ હબર બાળકોએ ફરજિયાત શિક્ષણ પૂરું કર્યું. અઘ્યોત્તર હબર સાતમે અઢવાલન વિદ્યાર્થીઓએ માધ્યમિક શિક્ષણ પૂરું કર્યું. ચૌદ હબર વિદ્યાર્થીઓએ નોકરી કરતાં-કરતાં બાગળ વિદ્યાભ્યાસ કરવાની યોજનાનો લાલ લીધો બાવીસ હબર ત્રણમે ચુમ્માલીસ વિદ્યાર્થીઓએ ઉચ્ચત્તર શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં નામ નોંધાવ્યાં.

શિક્ષણ અને સંસ્કાર પાછળ હમો કરોડ રૂપિયાનું ખર્ચ કર્યું હતું. આ વર્ષે તે ખર્ચ હમો સુડતાવીસ કરોડ થશે. કુલ વસતીના મુકાબલે તે માથા દીક્ર છંતાલીસ રૂપિયા ખર્ચે છે. અને જે કેવળ વિદ્યાર્થીઓની જ ગણતરી કરીએ તો તેનું માથાદીક્ર વાર્ષિક ખર્ચ દોઢસો રૂપિયાથી વધુ આવે.

હવે તમે જ રહો કે આંકડાઓનું આ પુસ્તક શું ઓછું રસપ્રદ છે ? અને છતાં તે સમજવામાં કેટલું સહેલું છે !

★

વાર્તામાં ન્યારે વાસ્તવિકતા પ્રવેશે છે ત્યારે એ હૃદયના ઊંડાણમાં પ્રવેશી જાય છે અને વાચકોને વાર્તા નહિ પણ પ્રસંગો ચિત્રપટની જેમ સામેથી જ પસાર થતા દેખાય છે. અહીં એક આવી જ હૃદયસ્પર્શી વાતની રજૂઆત કરવા લેખક સમર્થ બન્યા છે જે હકીકતમાં જીવનસ્પર્શી પણ બની છે...

પ્રમોધના લગ્નની આમંત્રણપત્રિકા મારા હાથમાં આવી ત્યારે એ કુમકુમપત્રિકા વાંચીને મને સ્વભાવિક આનંદ તો થયો જ. પણ એ પ્રમોધના લગ્નની બીજી પત્રિકા છે એ જાણતાં મારા મનને ગ્લાનિ પણ થઈ. હું એ સોનેરી લાલ અક્ષરો જોઈ રહ્યો—એ અક્ષરોની પાછળ એક નાનકડા દુઃખ પણ સુખદ લગ્નસંસારનું ભૂંસાયેલું ચિત્ર મને દેખાયું. પ્રમોધના પ્રથમ લગ્નમાં હું ગયો હતો—જરાબર આજથી ત્રણ વર્ષ પહેલાં. દોઢેક વર્ષનાં દાંપત્ય પછી વીણા ગુજરી ગઈ. મૃત્યુને નિમિત્ત હોય છે, કારણ થોડું જ હોય છે? કેમ કરતાં ગુજરી ગઈ એ પ્રશ્ન થાય તો એમ કહેવાય કે કસુવાવડ પછી શરીર ફરી વળ્યું જ નહિ અને એક દિવસ પોતાના પિયરને ઘેર એ સૌભાગ્યવતી ગુજરી ગઈ. પ્રમોધ નાના બાળકની પેઠે ત્યારે રહ્યો હતો. પણ પ્રમોધનાં માતા-પિતાને સાચો આઘાત તો ત્યારે લાગ્યો જ્યારે પ્રમોધની નાની બહેન ઈદિરા પૂરા વરસ દહાડાનું લગ્નસુખ પણ ભોગવ્યા વિના વિધવા બની. પ્રમોધના અને તેનાં માતા-પિતાના દુઃખનો પાર ન રહ્યો. ઈદિરા ભણેલી હતી, સંસ્કારી હતી. દિલના દુઃખનું એણે ઝાઝું પ્રદર્શન કર્યું નહીં—મનને બીજા માર્ગે વાળવા એ મથી રહી. ઈદિરાનાં ભત્રાં સાસુસસરાએ ઈદિરાને પિયર રહેવાની છૂટ આપી; ‘ગમે ત્યાં સુધી રહેજો. પછી અહીં આવતાં રહેજો.’ ઈદિરા સ્વપ્નવત આવીને ચાલ્યા ગયેલા દાંપત્યને ભૂલી જવા માગતી હતી. એ પિયર આવી અને સાસરે જવાની એની ઝાઝી ઇચ્છા નહોતી.

પ્રમોધની ઉંમર હશે પચ્ચીસેકની. ઈદિરાને પૂરાં એક-વીસ નહીં થયાં હોય. ભાઈ-બહેન એકસાથે ઘરભંગ થયાં તે દુર્ઘટના એમનાં માતા-પિતાને ઊંડો રંજ આપતી હતી. પ્રમોધ પોતે જ બસો રૂપિયા કમાતો

હતો. પિતાની દુકાન સારી ચાલતી હતી. મશીનરીનાં ધંધામાં એમને સારું લેણું બીખળ્યું હતું. કલ્યાણપુરના સ્વાતિ પ્લોટસમાં એમનો નાનકડો બંગલો હતો, હમણાં તો એક ઘોડગાડી પણ એ વસાવી શક્યા હતા. આર્થિક રીતે પ્રમોધનું કુટુંબ સુખી હતું.

પ્રમોધનાં માતાપિતાને ભાઈ-બહેનના આવા દુર્ભાગ્યનું દુઃખ અસહ્ય લાગ્યું. શોકને દૂર કરવા જ કદાચ એમણે પ્રમોધનાં પુનર્વગ્ન વહેલાં વહેલાં પતાવી દેવાનું વિચાર્યું હતું. પણ ઈદિરાનો ધા ખૂબ તાગે છે એ ખ્યાલથી માતાએ પ્રમોધના બીજા લગ્નને વિવંચમાં નાખ્યું. આવા સારા વર અને ઘરને કન્યાનો શો તોડો? પ્રમોધ માટે ઘણાં નાણિયેર હતાં. પ્રમોધ વિધુર થયો તેનું કારણ તેની પત્નીનું તકલાદી શરીર જ હતું એમ માનતા પ્રમોધના પિતાએ આ વખતે તંદુરસ્ત કન્યા લેવાનું વિચાર્યું હતું અને એાણું ભણેલી પણ શરીરે સુડોળ અને તંદુરસ્ત એવી કન્યા એમને મળી ગઈ. લગ્ન નક્કી થવાની સાક્ષી આપતી કુમકુમપત્રિકા મારી સામે પડી હતી...

પ્રમોધ તો વીણાને ભૂલી જશે અને ભૂલી જાય તેમાં અસ્વાભાવિક કશું નથી. વીણાની એ-પાંચ તસવીરો ક્યારેક ક્યારેક એને વીણાની યાદ આપશે. પણ નવી પત્નીના સુખદ સાન્નિધ્યમાં એ એને બહુ સાવશે નહીં. આ બધું સ્વાભાવિક ગણાય, પણ કોણ જાણે મારા મનમાં એ વિચાર ક્ષોભ પેદા કર્યા કરતો હતો. હવે તો પ્રમોધ તેની નવપરિણીતા નિર્મળામાં એાતપ્રોત થઈ જશે—વીણાનો આત્મા આ જ્નેતો હશે? વીણા આ જાણે તો તેને કેવી લાગણી થાય? આવા આવા વિચારો મને સતાવતા રહ્યા. મને થયું કે આમાં મારી લાગણીવશતા શિવાય બીજું કશું નથી. વીણા તો ગઈ તે ગઈ જ—હવે તેનો આત્મા, શું અને તેની લાગણી

શુ ? એ તો બધું જ ગયું સમયની સાથે

પ્રમોદની કુમકુમપત્રિકા સમારતી ટપાનમા મળી બપોરે પ્રમોદનો પત્ર મળ્યો લગ્નમા અચૂક આવવાનું મને જણાયું હતું એટલે મને થયું કે હું પ્રમોદના લગ્નમા જઈશ તો તેના પ્રથમચારના લગ્નનું દૃશ્ય મારી આજ સામે ઊવતું થયા વિના નહીં રહે હું લાગણીપૂર્ણ કંઈક એવું બોલી મેસીશ તો પ્રમોદનો આનંદ માર્યો જશે હું ન જાણું એ જ હીક છે તો ખીજી બાજુ મને પ્રમોદ અને ઇદિરાને મળવાનું મન થયું પ્રમોદ અને મારી વચ્ચે આઝો-પાતજો પત્ર વ્યવહાર ચાલ્યા કરતો હતો, પણ તેને હું વીણાના અવસાન પહેલાં કે પછી મળી શક્યો નહોતો ઇદિરાને તો લગ્ન પછી મેં જોઈ જ નહોતી

પ્રમોદના બીજા લગ્નમા હું ગયો પ્રમોદ મને સ્ટેશને લેવા આ ગયો હતો પ્રમોદને ખુશમિજાજ જોઈને મને આરાત થયો વીણા જેની કોઈ વ્યક્તિ એના છાનમા જાણે આવી જ ન હોય, આ પૂર્વે જાણે એ પરણ્યો જ ન હોય તેવું એવું વતન મને લાગતું એ આનંદમા હતો, લગ્નના ઉમંગમા હતો અને ઉત્સાહનો રંગ એને બરાબર લાગ્યો હતો

મેં આગા રાખી હતી એવો કોઈ ઉદ્વેગ નહોતો, ભૂતકાળનો ધ્રોજ ડબ્બો એને લાગ્યો નહોતો લગ્નની નવી વેળા પાછા અચૂક ઓરને ચારી નીમ્જોની વીણાની ચિત્તાનો લાલ્લો એને દેખાજો એમ મેં અનુમાન કર્યું હતું કે લગ્નના આનંદ સ્થિતિ વેળાથી તરતોગ હશે પ્રમોદ નવનૂ નિર્મિતને અપનાવવા તૈયાર હશે પણ વીણાને સંપૂર્ણપણે ત્યાગવા તૈયાર નહીં હોય પણ મને નાગડું કે મારા અનુમાનો સરંચા જૂઠા હતા પ્રમોદનો આ આનંદ એટલો આભારિક અને નિખાનસ હતો કે મને એની દયા જ આવી

લગ્ન નિમિત્તે પ્રમોદનો મગનો નવા રંગરોગાન પામ્યો હતો દીવાને દીવાન ઉનાસથી જાણે હમી ડાંતી હોય એવું લાગતું હતું અડેખડ કર્યો—મધે જ કોઈ

નરીન રંગનો પ્રકાશ હતો મને વીણા કયાય દેખાઈ નહીં વીણાની યાદને તાજ કરે તેવું કશું જ કયાયે નહોતું જાણે વીણા નામની કોઈ યુવતી કચારેય આ આવાસમા આવી નહોતી મેં જે જોવાની આશા રાખી હતી એ મને ન દેખાયું એટલે હું હું ખી થયો મેં પ્રમોદને કહ્યું ‘ઇદિરા કયા ?’

પ્રમોદ ઇદિરાને નથી મળ્યો હતો તું ? જેને અચારી પાસેના ખડમા હશે તું જરૂર જા એની પાસે એને ‘મેનેન્ડોનીઆ’ ચર્ચ ગયો લાગે છે અમથી આ મેં દિવસ ઉદાસ જ લાગ્યા કરે છે’

હું ઇદિરા પાસે ગયો બારણું બંધ હતું ખખડા તું તો ‘કોણ !’ એવો અચાજ આવ્યો મેં સ્વાભાવિકતાથી કહ્યું ‘ખીજી કોણ ?’ હું ઇદિરાએ કહ્યું તમે જ ? અને ઇદિરાએ બારણું ખોલ્યું મને જોઈ એને જાણે સાશ્વત આરાત લાગ્યો એનો આખોમા આંસુ ભરાઈ આ પા મારા ક્ષોભનો પાર ન રહ્યો ઇદિરા કોઈ સ્વપ્નમાંથી જાગી ગઈ હશે ? બધા બાલ્યાને બોના વરા માટે મેં ‘હું’ એમ કહ્યું એથી કોઈ ભૂતકાળની ઘટના યાદ આવી ગઈ હશે ?

હું હીના પછે તેની પાછળ અદર ગયો મેં ઇદિરાને જોઈ એકરીએક વર્ષની ઇદિરા ચૈતન્યની સંપૂર્ણ પ્રતિમા લાગતી હતી સફેદ અને ચિંતાતુ છતાં સાર કોઈ કષ્ટાગ એના અકાગ વૈધવ્યની વાડી ખાતું હતું એણે સાર સાદા અને સફેદ વસ્ત્રો પહેર્યા હતા, ને એ સાદા વસ્ત્રો પણ ગેરી સરસતાન ધ્યાને શોભાવતા હતા મેં પૂછ્યું ‘કેમ ઇદિરા મને ન ઓળખ્યો ?’ ઇદિરા ફિક્ક હસી ‘આવી ગયા તમે ?’

મેં કહ્યું ‘હા’

જે નિમિત્તે હું આ ગયો હતો તેનો ઉપેક્ષ કરતા જ હું રહી ગયો અને પહેલી જ વાર મને લાર્ડના સૌભાગ્ય અને બહેનના દુર્ભાગ્યનો વિરોધાભાસ ખૂબ્યો પ્રમોદ ફરી લગ્ન કરી રહ્યો હતો ઇદિરા પ્રમોદ કરતા નાની હતી છતાં એને ફરી સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર નહોતો પ્રમોદની સ્થિતિ એને

માટે એક ક્ષણિક શોકનો વિષય હતો. ઇદિરાનું વૈધવ્ય એનું જીવનવ્યાપી દુર્ભાગ્ય હતું. મને લાગ્યું કે આવી જીવતી સતીઓના દુઃખ કરતાં પતિની ચીતા સાથે બળી મરતી નારીની મૃત્યુવેદના કંઈ વિસાતમાં નહીં હોય. મૌન મને અકળાવવા લાગ્યું. શું બોલવું એ મને સૂઝતું નહોતું. મેં કહ્યું : ‘શું કરે છે ?’

ઇદિરા : ‘શું કરે ?’

શો જવાબ આપું હું ઇદિરાને ? મારો પ્રશ્ન કેટલો સાદો હતો અને એનો જવાબ પણ કેટલો સાદો હતો ! અને છતાં એમાં જે પ્રશ્ન હતો એનો કોઈ જવાબ મારી પાસે નહોતો. ઇદિરાના પતિની બિમારી કે અવસાન વિષે મને ઝાઝી માહિતી મળી નહોતી, પણ એ વિષે એક પણ હરફ હું ઉચ્ચારવા માગતો નહોતો. મારા સાવ સાદા પ્રશ્નો એના કોઈ મર્મસ્થાનને ભેદતા હોય એવું બનવાની મને હવે ખૂબ ભીતિ લાગવા માંડી.

મેં ટેબલ પર રામાયણ, મહાભારત અને બીજા ધાર્મિક ગ્રંથો જોયા. મેં વાત બદલતાં કહ્યું : ‘તું હમણાં શું વાચે છે ?’

ઇદિરા : ‘રામાયણ, મહાભારત અને બીજાં પુસ્તકો બાપુજીએ અહીં મુકાવ્યાં છે.’

મેં કહ્યું : ‘નવલકથા વાર્તા કંઈ વાચવું છે ? જે ત્રણ પુસ્તકો છે મારી સાથે.’

ઇદિરા : ‘બહુ ઇચ્છા નથી થતી. વાંચવા કરતાં હમણાં લખવાનું ગમે છે; એથી મન હળવું થાય છે.’

ત્યાં પ્રબોધ આવી પહોંચ્યો. ‘જો તો ઇદિરા, આ ક્ષર કેવો લાગે છે ?—તારાં લાભીને ‘મેંચ’ થાય તેવો છે ?’ પ્રબોધના હાથમાં નવી વિવિધરંગી રેશમી સાડી હતી.

ઇદિરાએ આંખો નીચી ઢાળનાં કહ્યું : ‘મને શું ખચર પડે, ભાઈ ?’

પ્રબોધ : ‘કેમ આમ અતડી અતડી લાગે છે ? હું જોઉં છું તું આંખો દિવંસ ઉદાસ રહ્યા કરે છે ! શું દુઃખ છે તને એ જ સમજતું નથી. કોઈ સાથે

બોલ બેઠ, જે ધડી ગમ્મત કર ! આમ સોગિયું મોં લઈને અહીં ગોંધાઈ રહેવાનો અર્થ શું ? બિચારાં બાનો આનંદ પણ તને જોઈને બીડી જાય છે. તારે જે જોઈતું હોય એ માગી લે ને. એ તો મનને આનંદમાં રાખીએ તો આનંદમાં રહે, ને સોગમાં રાખીએ તો સોગમાં રહે.’

પ્રબોધના નામની નીચેથી બૂમ પડતાં જ પ્રબોધ આવ્યો ગયો. મને કહેતો ગયો : ‘આવે છે ને તું ?’ મેં કંઈ જવાબ ન આપ્યો. ઇદિરાની આંખોમાં જલોજલ આંસુ ભરાઈ ગયાં. એણે કંપતા નીચલા હોઠને દાબ્યો. મારું હૃદય પણ ભરાઈ આવ્યું. મને થયું કે પ્રબોધ કેટલો સ્વાધીન છે. કેટલો દૂર છે ! પણ બીજી જ ધડીએ મને પ્રબોધ નિર્દોષ લાગ્યો. જે વિરોધાભાસ મને સ્પષ્ટ દેખાતો હતો અને સમજતો હતો એની એને બિચારાને કલ્પના સુદ્ધાં નહોતી. સામાજિક શ્રદ્ધા અને પરંપરાના અશય સ્વીકારથી એણે હવે આવો ઉઘાડો વિરોધાભાસ કે વિચિત્રતા જોવાની દૃષ્ટિ ગુમાવી દીધી હતી.

ઇદિરા સોફા પર ચતીપાટ પડી ગઈ. નીચે પડી જતાં મેં એને બચાવી લીધી. ઇદિરાને હિસ્ટીરિયા આવ્યું હતું. મેં પ્રબોધને બૂમ મારી. ઇદિરા મારા હાથમાં રહેતી નહોતી, મેં ગભરાઈને વધુ જોરથી બૂમાબૂમ કરી. ઇદિરાનાં માતાપિતા, પ્રબોધ અને લગ્ન પ્રસંગે આવેલાં સર્ગાસ્નેહીઓ દોડી આવ્યાં.

પ્રબોધે એમોનિયમ સફેટ મગાવ્યું અને સુંઘાવ્યું. ઇદિરા લાનમાં આવવા લાગી. સૌ ધીરે ધીરે વિખેરાઈ ગયાં. બાકી રહ્યા હું પ્રબોધ અને ઇદિરાનાં માતા-પિતા. મેં પૂછ્યું : ‘ઇદિરાને હિસ્ટીરિયા આવે છે ?’

ઇદિરાનાં બા બોલ્યાં : ‘હમણાં હમણાં આવી જાય છે.’ ઇદિરાના પિતા બોલ્યા : ‘આવે જ ને, મનમાં ને મનમાં ઝોહવાયા કરે એટલે પછી મન ઉપર બહુ બોલો વધી જાય એટલે હિસ્ટીરિયા આવે.’

પ્રબોધ : ‘હું તો રોજ કહું છું કે ઇદિરા, આટલું ભણેલી, ગણેલી છતાં સમજતી નથી—રોજ આમ ઉદાસ રહ્યા કરે છે શા માટે ? તારે જે જોઈએ તે માગી

પુરુષાર્થનું પ્રતીક વૅરસો

પો લાન્ડના પાટનગર વૅરસોનો ઉલ્લેખ કરતા જ મન લાગણીથી લગઈ નય છે આ શહેરનો છેલ્લા સાતમો વર્ષનો ઇતિહાસ અમારી માનુષ્યમિ પોનાન્ડના ઇતિહાસ જેટલો જ ગરવો અત લન્થ છે પરંતુ વૅરસો માટેના અમારા ગર્વનું આ એક જ કારણ નથી અમારી મુક્તિ પછીના છેલ્લા ૨૦ વર્ષમાં એ પેઢીના જીનકાગમા દેશની પ્રભુએ તેના દિનો-દિમાગથી અને લોહી-પસીનો એ કરી આ વૅરસો શહેરને તેના આજના રૂપમાં મૂક્યું છે

આજના વૅરસોને માધતા સાત સદીઓ વીતી ગઈ, પરંતુ આ વૅરસોને બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમ્યાન વિનાશની ગર્ભમાં ધમ્લી દેતા નાઝીઓને ગણતરીના મહિના જ લાગ્યા હતા નાઝીઓએ સર્જેલો વિનાશ અપાર હતો અને યુદ્ધ પછી આ શહેરમાં લાગ્યા-તૂટ્યા મકાનો સિવાય કશું જ રહ્યું ન હતું યુદ્ધ પહેલા ૧૮૩૮માં વૅરસોની વસતી ૧૭,૮૫ લાખ હતી અને તેમાંથી સાત લાખ લોકો યુદ્ધના અપમા હોમાઈ ગયા અને

બીજા વિશ્વયુદ્ધે જે શહેરને સાત લક્ષ્મીભૂત બનાવી દીધું એ પોલાન્ડનું પાટનગર વૅરસો આજે નવી બનાવેલી શીમનાણ બની ગયું છે તેની પુરુષાર્થગાથા વૅરસોના યોક્તસમિતિના પ્રમુખમ ડગના ઉપાધ્યક્ષ આપે છે

શહેરના ૮૫ ટકા મકાનો આ ગાળામાં જમીનદોસ્ત થઈ ગયા હતા

આવા લયકર વિનાશ છતાં દેશ મુક્ત થયાની ખબર મળતા જ રહ્યાસહ્યા દેશમાધવો શહેરમાં પાછા દેડી આ-આ હતા વૅરસોના સ્વાતંત્ર્યના રક્ષણ માટે આત્મમનિદાન પ્રનારો આ લોકોએ એટની જવામદારી અને હિમ્મતથી શહેરના નવનિર્માણનું કાર્ય ઊપાડી નીધું

આજનું વૅરસો, યુદ્ધ પહેલાના અંશે એ પછીના વૅરસોથી ઘણું લિન્ન છે મધ્યયુગમાં ૪૦ એકર (૧૬ હેક્ટર) જમીનના વિસ્તાર પર પથરાયેલા વૅરસોનો વિસ્તાર ૧૮૩૮ માં વધીને ૩૧૭૦ એકર થયો હતો ન્યારે આજે તે ૧૧,૧૫,૪૨ એકર જમીનના વિસ્તાર એટલે કે યુદ્ધ પહેલાના સમય કરતા ત્રણગણા વિસ્તાર પર પથરાયેલું છે યુદ્ધ પછી લગભગ સપૂર્ણપણે જમીનદોસ્ત થઈ ગયેલા વૅરસોની પુનર્વ્યવસ્થાને મારણે શહેરમાના યુદ્ધ પહેલાના ગીચ વસ્તવાટ અને રહેણાણના સ્થળોની

લે તારા મનની જે મૂઝાણા હોત તે કંઠી દે' જે જોઈએ તે માગી લે ! ઇદિરા જે જોઈતું હતું તે કોણ આપી શકે તેમ હતું ? ઇદિરાને એનું સૌભાગ્ય જોઈતું હતું ઇદિરાના પિતા એ આપી શકે તેમ હતા ? પ્રમોધ ઇદિરાને ફરી પરણાવવા તૈયાર હતો ખરો ?

ઇદિરાનું દુઃખ અમે ત્રણ બાણના હતા—એક ઇદિરા, હું અને એના બા ઇદિરાની બાના આખમા આસુ ચમક્યા ઇદિરાએ હીનકું ભયું.

પ્રમોધે કયું પણ તારે જે જોઈતું હોય તે માગી લે ને ! મનમાં શા માટે મુઝાયા કરે છે ? તારે શું

દુઃખ છે અહીં ?

મારાથી ન રહેવાયું મેં પ્રમોધ સામું જોડેને મ્યું 'એ ની એક વાત ધૂટ્યા કરવાને બદલે થોડું સમજવાનો પ્રયત્ન કર એને જે જોઈએ છે એ તું આપી શકે તેમ નથી મારણકે એ સ્ત્રી છે'

પ્રમોધ મોડો મોડો સમજ્યો ન સમજ્યો ત્યારે એનું મો લેનાર્ ગયું એણે એનેની પીગી સ્વામ પડી ગઈ અને એની આખ આમુથી ભરાઈ ગઈ બહેનને પરણ્યા પહેલા પોને નહીં પરણે એવી પ્રમોધે ન્યારે પ્રતિજ્ઞા કરી ત્યારે ઇદિરાની આખમા આસુ હતા, પણ હવે ના

નજીકમાં જ ઔદ્યોગિક વસાહતો હોવાના કારણોની અસહાય જીવનપરિસ્થિતિ દૂર કરવાનું શક્ય બન્યું છે.

શહેરની પુનર્રચનાનું કાર્ય અન્ય સ્થળો ખાતેના આવા કાર્ય કરતા કંઈક જુદી જ રીતે હાથ ધરવામાં આવ્યું હતું. નવાં શહેરોમાં ઔદ્યોગિક વસાહતો નાગરિકોના રહેઠાણ સ્થળોથી દૂર ખાસ પસંદ કરાયેલ વિસ્તારોમાં ઊભી થઈ છે. શહેરનો ઘણો મોટો વિસ્તાર અહીંની ૧૨ લાખ વસતીના વસવાટ માટે જીવન-વામાં આવ્યો છે અને પ્રજા અહીં જે સુખ-ચેતનથી રહે છે એ પોલાનમાં છેલ્લાં ૨૦ વર્ષ દરમિયાન જીવનના બધા જ ક્ષેત્રે વિચાર-આચારનું જ પરિવર્તન થયું છે, તેનું જ દ્યોતક છે.

મુક્તિ પછી સમગ્ર પોલાનમાં તેમજ વોરસોમાં જે ઔદ્યોગિક પ્રગતિ થઈ છે, એનું એક દૃષ્ટાન્ત એ છે કે વોરસોની આજની ૮૦ ટકા ૭૦૬ લાખની વસતી ઉદ્યોગોમાં રોકાયેલી છે. શહેરના મોટા ઉદ્યોગોમાં ‘ધી વોર્સ’ ઓફ સ્ટીલ વર્ક્સ’, ‘ઝેરાન મોટરકાર પ્લાન્ટ’, ‘ટારકોમિન કાર્બાઈડ ટેલ વર્ક્સ’, અને ‘વોરસો પમ્પ ફેક્ટરી’નો સમાવેશ થાય છે. વોરસોમાં યુવાન-વર્ગમાં ખેડારીનું નામનિશાન નથી રહ્યું. આજથી ૩૪ વર્ષ પહેલાં ૧૯૩૧માં વોરસોમાં નોંધાયેલા ખેડારોની સંખ્યા ૮૧૨૦૦ ની હતી અને તેમનાં કુટુંબોને ગણતરીમાં લેતાં આ સંખ્યા એક લાખ જીવન હજાર પાનસોની, ૧૩. ૩ ટકા વસતી જેટલી થતી હતી. આજે વોરસોમાં ખેડારીનું નામનિશાન નથી એટલું જ નહિ પણ અહીં યુવાન માનવબળની તંગી વર્તાય છે.

રહેઠાણ પરિસ્થિતિમાં પણ એટલા જ નોંધનીય ફેરફાર થયા છે. સાચી પ્રગતિની પાસાશીશી વળી પાછી આપણને આંકડાઓમાંથી મળે છે. મળતી માહિતી મુજબ ૧૯૩૮માં વોરસો શહેરની ૩૬.૯ ટકા વસતી એક કમરાના રહેઠાણમાં અને ૨૪.૧ ટકા વસતી બે કમરાના રહેઠાણમાં રહેતી હતી. બીજી રીતે કહીએ તો શહેરોની સમસ્ત વસતીને ગણતરીમાં લેતાં

એક કમરામાં સરેરાશ ૪ થી પણ વધુ વ્યક્તિઓ રહેતી. યુદ્ધ પછી શહેરમાં ૫૨૦, ૬૦૦ રહેઠાણ ઊભાં કરવામાં આવ્યાં છે એટલે કે લગભગ ૮ લાખની વસતી માટે નવી રહેઠાણ-વ્યવસ્થા ઊભી થઈ છે. આજે શહેરની ૭૦ ટકા વસતી આ નવાં અદ્યતન સગવડોથી સંજોગ રહેઠાણોમાં રહે છે. શહેરની સમસ્ત વસતીને ગણતરીમાં લેતાં બે કમરામાં સરેરાશ ત્રણ લોકો રહે છે. આમ છતાં રહેઠાણ વ્યવસ્થાનો પ્રશ્ન હજી સંપૂર્ણ સંતોષ-કારક રીતે ઉકેલાયો નથી અને શહેરની પ્રજાનું બનેલું વહીવટીતંત્ર એના માટે સચિત છે.

વોરસોનું એક સુંદર અદ્યતન શહેરમાંનું રૂપાન્તર એક નહીં પણ અને રૂપે જોઈ શકાય છે. સુંદર નગર-આયોજન અને સ્થાપત્ય ઉપરાંત શહેરની પ્રગતિ તેના સાંસ્કૃતિક જીવનમાં છતી થાય છે. વોરસો એ માત્ર ઉદ્યોગ-ધંધાનું જ નહીં પણ સાંસ્કૃતિક વૈજ્ઞાનિક અને શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓનું કેન્દ્ર બન્યું છે. શહેરમાં ચાલુ વર્ષે પ્રાથમિક માધ્યમિક અન્ય શાળાઓમાં શિક્ષણ લેતાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૩ લાખથી પણ વધુ છે જ્યારે ઉચ્ચતર શિક્ષણ લેતા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા લગભગ ૬૦,૦૦૦ ની થવા જાય છે. અહીં વૈજ્ઞાનિક સંશોધનની ૧૩૫ સંસ્થાઓ છે.

ચલચિત્રો અને નાટકોની રજૂઆત માટે શહેરમાં ૨૯ થીએટર છે અને તેમાં ૧૨૧૦૦ બેઠકો છે-જે યુદ્ધ પહેલાના સમય કરતાં લગભગ અઢીગણો વધારો સૂચવે છે.

નાગરિકોના આરોગ્યના જતન માટે છેલ્લાં ૨૦ વર્ષ દરમિયાન વોરસોમાં ખાસ પગલાં લેવામાં આવ્યાં છે. જૂની હોસ્પિટલોનું ફરી બાંધકામ કરવામાં આવ્યું છે અને બીજી સંખ્યાબંધ નવી હોસ્પિટલ ઊભી થઈ છે અને તેમાં બધું થઈને ૧૧૮૦૦ બિછાનાઓની સગવડ છે. શહેરના બધા જ લોકોને ૪૨૨ દવાખાનાં-ઓમાં મફત તબીબી સારવારનો લાભ મળે છે. આ બધા પ્રયત્નોને કારણે મરણના ક્રમમાં ઘણો ઘટાડો થયો છે. ૧૯૩૮માં દર એક હજારે મરણનું પ્રમાણ દસનું હતું, જ્યારે ૧૯૬૨માં તે ધરીને ૭.૧ થયું હતું.

નવરચના

પુરુષાર્થનું પ્રતીક વોરસો : ૭૯

કાળી વાદળી !

સંવાદની ઝડી વરસે અને તે પાણી વર્ષાઋતુની કાળી ડિબાંગ વાદળી જેમ એ ઝડી વરસે પડી તો પૃથ્વી જ શું ! એવી વર્ષા-ઝડીને આ વાર્તાના કુશળ લેખકે આખા રીતે મઢી લીધી છે જે વાચકોને વરસાદમાં બીજવાની ભર હનાગે પણ માજ ચખ કે તો નવાઈ નહિ

વરસાદ ક્યારે તૂટી પડશે એ કહી શકાય તેમ ન હતું આમશમાં કાળા વાદળા દોડતા હતા કાળા વાદળા એટલે મારા મિત્ર ! કાળી વાદળીઓ જોઈ મને ખૂબ આનંદ આવતો. ઋતુના પહેલા વરસાદની શરૂઆતમાં, આકાશમાં દોડતી કાળી વાદળીઓ જોઈ એમ જ લાગે કે ગાધર્કન્યાઓ આમશમાં સાતતાની રમી રહી છે રમતી રમતી થાકી જાય એટલે સઘળી ગાધર્કન્યાઓ એકઠી થઈ શાત થઈ જાય અને પછી વરસે એવી વરસે જાણે રમતનો સઘળો થાક ન ખ ખેરતી હોય !

વાદળા ક્યારે વરસે તેની રાહ જોતો હું ગેનેરીમાં બિભો હતો

‘શુ જુઓ છો ?’

મેં બાલુની ગેનેરીમાં જોયું એ શ્યામા હતી મારી મિત્ર એ સમયે અમે સાથે જ ભણતા શ્યામા બાગમાં બોલી ‘આમ જીયુ માયુ રાખીને બિભો છે એ જોઈને મને હસતું આવે છે’ શ્યામા ખરેખર હસી

‘જો ને’, કેટલા સુંદર માળા વાદળા આમશમાં દોડે છે ?’ મેં આમશ સામે જોયું

‘સુંદર ? છી એ તો મારા જેવા કાળા છે’

મેં શ્યામા સામે જોયું શ્યામા ખરેખર કાળી હતી

શ્યામાની ઉંમર બાવીસ વર્ષની હતી છતાં તે અપરિણીત હતી—કારણ કે કાળી હતી કાળી શ્યામા મોઈ પાણી યુવકને પસંદ ન પડતી મામાપ વિધિને રહતા—પુત્રી લાને આપી પાણી કાળી કેમ આપી ? મામાપનું કુખ જોઈ શ્યામા પાણી જાને ખૂણે મોઈ લેતી પોતે કાળી હતી તેનું તેને જાણું કુખ હતું, પરંતુ પોતાના બા-બાપુની પોતે કાળી પુત્રી હતી એ ખ્યાન તેને જરૂર સતાવતો શ્યામાની સૌંદર્યદષ્ટિ નિરાણી હતી અમે સાથે ભણતા ત્યારે અમારી વચ્ચે થયેલી એક વાત મને યાદ આવી વરસાદ રહી ગયા પછી કોનેઝની સામેના લીના બાગ પ્રત્યે નજર કરી શ્યામા બોલી હતી, ‘કેટલું સુંદર દષ્ટ છે ?’

મેં જવાબ આપ્યો હતો ‘ખરે જાણે ઈશ્વર જ પ્રકૃતિ સ્વરૂપ બન્યો’

‘કેમ ઈશ્વર યાદ કર્યો ?’ શ્યામાએ પૂછ્યું હતું

‘સૌંદર્ય એટલે ઈશ્વર !’

‘વસ્તુ સુંદર ક્યારે લાગે ?’

‘ત્યારે એ વસ્તુ પર પ્રેમ બધાય ત્યારે યાહે એ નિશ્ચય હોય કે જીવત માનવી હોય’ મેં જવાબ આપ્યો હતો

‘જે વસ્તુ ગમે તે જ સુંદર લાગે ? કે સુંદર વસ્તુ

વોરમો એને તેની વસતીમાં છેલ્લા ૨૦ વર્ષમાં વિવિધ પ્રકારનું પરિવર્તન થયું છે એક સમય એવો હતો કે પોનાન્ડ અને વોરમોનું નામ યુરોપની સત્તાઓમાં મોખરાનું હતું આ પછી એવો સમય પાણી આવ્યો કે પોનાન્ડની પ્રજાને પોતાના સ્વાતંત્ર્યના રક્ષણ માટે બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન નાઝી આક્રમણકારો સામે જાનફોસાની કરવી પડી વોરમો આમ હમેશા સ્વા

તંત્રચુકિત અને ન્યાયના ઉદાત્ત મૂલ્યોના રક્ષણનું એક મુખ્ય કેન્દ્ર બની રહ્યું છે બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં પોનાન્ડ અને ખાસ કરીને વોરમો પર વરસેનો વિનાશ અપાર હતો આમ છતાં, પોનાન્ડની દેશાભિમાની પ્રજાએ ભગીરથ પુરુષાર્થ, અનિદાન અને સ્વાર્થજી દ્વારા ચાલુ સદીમાં વોરમોને સ્વાતંત્ર્ય આપવાનું એક આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રતીક બનાવ્યું છે

હોય તે જ ગમે ?

‘એ તો વ્યક્તિની સૌંદર્યદષ્ટિ પર આધાર રાખે છે.’

‘પણ તેમાં સારું શું? વસ્તુ કે સૌંદર્ય?’

ત્યારે હું જરા ગૂંચવાયો હતો. મેં મારી કંઠન ડાઠી તેને કહ્યું: ‘ને આ પેન.’

‘હં. સુંદર છે.’

‘શા માટે?’

‘આકર્ષક દેખાય છે.’

‘શા માટે આકર્ષક દેખાય છે?’

‘પેનની બનાવટ અને ઉપરની ભાત સુંદર છે.’

‘ઠીક. તો આ પેન મને કેમ ખૂબ ગમે છે?’

‘કારણ કે તમે ખરીદી છે.’

મને હસવું આવ્યું. શ્યામા બોલી, ‘સમજ. તમે લેખક છો તેથી.’

મને ઉપડો સંવાદ યાદ આવ્યો. ગેઝેરીમાં બિબેલી શ્યામા તરફ હું નેઠિ રહ્યો.

શ્યામા હસી. ‘પેલી વાદળી છોડી મને શું બુઝો છો?’ હું કંઈ ન બોલ્યો.

‘બન્નેની સરખામણી કરો છો?’

હું ચમક્યો. ‘આટલી બધી conscious? કાળી, છો તેમાં દુઃખી થવાનું?’ શ્યામા ફરી હસી. પણ એ હાસ્ય પાછળ મેં રપ્પટ મૂંચું રૂઢ નેયું. શ્યામાની ખાતો અવાજ આવતાં શ્યામા તેના ઘરમાં ગઈ. તે દિવસે વરસાદ ન જ વરસ્યો. મશકરી કરી ચાલી જતી વાદળીઓ નેઠિ મને ખૂબ રીસ ચડી. રાતે મને બિંધ ન આવી. મેં શ્યામાનાં જ વિચારો કર્યા. આજ-કાલના યુવકોની સૌંદર્યદષ્ટિ(1)એ શું કાળી કુમારિકાઓ નાસેથી લગનનો હક છીનવી લીધો?

બીજે દિવસે રવિવાર હતો. મારે પ્રેસમાં જવાનું નહોતું. વાદળાં તો હતાં જ. ક્યારે વરસે તેની જ હું રાહ નેતો હતો. હું ગેઝેરીમાં બિબો હતો. મારી અને શ્યામાની ગેઝેરીની વચ્ચે પણ જરા નીચે ત્રીજી ગેઝેરી શેઠ કરસનદાસની હતી. શેઠ પણ રવિવાર હોવાથી

ગેઝેરીમાં બિબો રહી નિરાંતે પાન ચાવતા હતા. મને નેઠિ પૂછ્યું.

‘કેમ મહેરમાન આજે તો ઘરે જ છો ને?’

‘જી હા. આજ તો રવિવાર છે.’ મેં કહ્યું.

‘આ વાદળાં ઠીક બન્યાં છે. લાગે છે કે વરસાદ વરસશે અને રવિવાર ખગડશે.’

‘વરસાદ વરસે તો જ મઝા આવે ને?’ મેં કહ્યું.

‘શું, મહેરમાન? એમ ન બોલો. આજે તો ખાસ બહાર જવું છે.’

‘એટલું બધું વળી શું છે?’

‘બુઝો ને, આ દીકરી એટલે સાપના ભારા.’

‘દીકરી એટલે હીરા માણેકના ભારા કેમ નહિ?’

શેઠ હસ્યા. ‘વાહ મહેરમાન, રમુજ છે.’

‘એ આપણી સામાજિક કરુણતા છે.’

‘એ તો આપણે કંઈ ન સમજીએ. આ અમારી શ્રીલેખા જ બુઝો ને. બહુ ભણાવી. સમાજ-ખમાજની એ પણ બહુ વાતો કરે છે. શ્રીલેખા બોલે તેમાં મને અરધું તો સમજાય પણ નહિ. તમે જ કહો ને મહેરમાન. જેને તેને કંઈ પરણી બેસાય છે? મને એક ચિંતા વધી છે.’

‘શાની?’

‘આ શ્રીલેખાને પરણાવવાની, મહેરમાન.’

‘એટલે જ બહાર જવું છે?’

‘હવે સમજ્યા, મહેરમાન. તમે સમજી લાગો છો.’

‘પણ તેને તેની મેજે જ વર શોધી લેવા દો ને?’

‘મહેરમાન, તેને તો કોઈ છોકરો જ પસંદ નથી પડતો, બધામાં કંઈક ને કંઈક ખામી દેખાય છે. પાછી પોતે રહી છેલ્લા જમાનાની. અને એનું બધું સુધારાનું તૂટ—પણ વાત કહું મહેરમાન. મેં સાંલ-બું છે કે તમે નોકરી છોડી દીધી?’

‘જી હા. હવે મારું પોતાનું પત્ર ચલાવું છું.’

‘એમ? શું મજે?’

‘મહિને ચારસો—પાંચસો મળી રહે.’

‘એમ ?’ શેઠ કંઈ વિચરતાં પડ્યા ‘તમારી જાતિ ?’
મહામહેનતે યાદ મરી મે જાતિ—ધર્મ બતા યા

‘અરે વાહ વાહ મહેરમાન’ શેઠ ખુશ થઈ ગયા
‘ત્યારે બોનના કેમ નથી ?’
‘કેમ ?’

‘આ છોકરો તો મર્યો, મહેરમાન’ શેઠ પાન
ચૂમતા બોલ્યા ‘હો કબૂન ?’

હું સજ્જડ થઈ ગયો બાલુમા કોઈનું હસતું સભ
ળાયું મે સામે જોયું શ્યામાની ગેનેરી પર શ્યામા
અને શ્રીનેખા બિભા હતા રોની વાત સાંભળીને
શ્યામાને હસતું આ યુ શ્રીનેખા શાત ટટાર બિભા હતી
પોતાના સૌંદર્યનું તેને અભિમાન હોય તેમ લાગતું હતું
કપડાંનો દારો નહોતો કપડાં અને પહેરવાની ઢગ,
બન્ને સાદા હતા પરંતુ ધારીને જોના એમ દેખાઈ
આવે કે સાદાર્થ દેખાડવાની મહેનત પાછળ એકાદ
કનાક જરૂર બગડ્યો હતો ધ્યાન દૂર નહોતું હોય તો
જ ખમર પડે કે લીફ્ટીનો આગે—ધણે જ આછો
ઉપયોગ થયો છે ખોટા વાગના ઉપયોગથી અબોડો
વધુ મોટો બનાવી તેમા સાદું સફેદ રૂપ બોરસું
હતું—કાગળન

‘કેમ જવામ ન આપો ?’ શેઠ બોલ્યા

હું ચમચો મે શેઠ સામે જોયું શેઠે મ્હું ‘અરે
મહેરમાન એમા શરમાના જેવું કશું નથી આ તમે
હા પાડો એટલે ગાળ ખાઈએ’

‘હા—હા નહિ’

‘અરે વાપો શું છે, મહેરમાન ?’

‘આપના—આપના પુત્રી વધુ પડતા સુંદર છે’
કહી મે શ્રીનેખા સામે જોયું શ્રીનેખાએ ગમથી
રોક બિચી કરી—જાણે સૌંદર્યનું પ્રદર્શન મને શ્રીને
ખાનો વધુ પરિચય હોત તો જરૂર કહેત કે પ્રદર્શન
મરતું પડતું હોય તો તે સૌંદર્ય નહિ

શ્રીનેખા પરથી નજર દૂર મરી મે શ્યામા તરફ જોયું
અને મારાથી બોનાઈ ગયું ‘હું કાળી સ્ત્રીને પર
ણવા માગુ છું !’

હું ચમચો મે શું મ્હી નાખ્યું ? શ્યામાને ખરાબ
તો નહિ લાગે ? શરમથી હું શ્યામા સામે પણ ન જોઈ
શમ્ચો અને ધરમા આ-ઓ ગયો તે આખો દિવસ
ગેનેરીમા ન આ પો રાતે ખૂન વરસાદ પડ્યો
ઋતુનો એ પહેનો વરસાદ હતો વરસાદમા બીજાઈને
આનંદ મેળવવા જોઈતી જરૂરી શાંતિ મારી પાસે
ન હતી છતાં હું ગેનેરીમાં જઈ બિભા પણ બાલુની
ગેનેરીમા શ્યામા બિભા હતી અને મારા સવારના
શમ્દો યાદ આવ્યા ‘શ્યામા ?’

શ્યામા ગેનેરીને નજીકને છેડે આવી અને હસી
શ્યામાને હસવાની ટન હતી

‘સમારની વાતોથી ખોટું તો નથી લાગ્યું ?’

‘ના’ શ્યામા બોલી

‘Thank મને ધણે પસ્તાવો થયેન’

‘કેમ ?’

‘મદાય તારા મનમા મ્હી ગેરસમજણ બિભા થાય
એવો મને ડર હતો’

શ્યામા મ્હી ન બોલી અને પણ થોડી માર બોનતું
ન સજ્જડું છેવટે મે શાંતિ તોડી

‘તું પહેના બહુ બોનમ્હી હતી’

‘બોન ?’

‘That’s good’

‘હું વિચાર કરતી હતી’

‘માણસબતની એ ખરાબમા ખરામ દેવ, શું
વિચારતી હતી ?’

‘સવારે મહેમાન આવેલા’ શ્યામા બોલી હું કંઈ
ન સમજ્યો

‘મને જોવા’ કહી શ્યામા હસી

‘પછી ?’ મે આશાભરી નજરે પૂછ્યું

‘પછી ? જોવા આ-આ હતા અને અને દેખાઈ
ગઈ શ્રીનેખા’

‘પછી ?’

‘પછી ? મારી બામતમા તો as usual’
શ્યામા હસી

‘પછી ?’

‘કહું છું ને? યુવકને શ્રીલેખા ગમી ગઈ. શ્રીલેખાને યુવક ગમી ગયો.’

‘પછી?’

‘પછી બન્નેની સગાઈ થઈ.’

‘પછી?’

‘હું વાર્તા નથી કહેતી.’

‘તું હકીકત કહે છે. વાર્તા આવી ન હોય.’

‘ત્યારે કેવી હોય?’ શ્યામા બોલી.

‘વાર્તામાં તો યુવક અને યુવતી સંગીત, સાહિત્ય અને સિનેમાની ચર્ચા કરી બીજી જ ક્ષણે એમ માની જેસે કે બન્ને એકબીજા માટે જ સરખાયા છે અને એકબીજા માટે જન આપવા પણ તૈયાર છે. અને—’

‘પરંતુ જન.’ શ્યામા હસી.

‘નહિ, નહિ. તો તો વાર્તાનો રસ મરી જાય. લેખક બન્નેને પરણાવ્યા પહેલા જ એકબીજાને ભૂલાવી દે.’ મેં કહ્યું.

‘ના. વાર્તામાં એવું ન બને. એવું તો હરરોજના જીવનમાં—’

‘હીક એ વાત છોડ. તને વરસાદમાં બીજાનું ખૂબ ગમે છે—મારી જેમ?’

‘હા.’

‘એક પ્રશ્ન કરું?’ મેં પૂછ્યું.

‘બોલો.’ શ્યામાએ કહ્યું.

‘ખરેખર પૂછું?’

શ્યામા હસી. ‘વાર્તાના નાયક જેવા લાગે છે.’

હું વિચારમાં પડ્યો. શું પૂછવું?

‘પૂછો? નહિતર હું પૂછું.’

‘પૂછ પૂછ.’ મને એ વધુ હીક લાગ્યું.

અને શ્યામાએ પૂછ્યું, ‘મારી સાથે લગ્ન કરશો?’

હું અને શ્યામા કેવળ મિત્રો હતાં. મૈત્રી સિવાય બીજા કોઈ ખ્યાલ સ્વપ્નેય નહોતો. મને હસવું આવ્યું.

‘કેમ હસ્યા?’ પૂછીને શ્યામા હસી.

‘પુરુષ કરતાં સ્ત્રી હંમેશા એક ઝગડું આગળ.’

શ્યામા હજી હસતી હતી. તેની સફેદ દંતાવલી અંધારામાં પણ ચમકતી હતી. જાણે કાળી વાદળી વચ્ચેથી ફેંકાતાં ચંદ્રકિરણો!

‘શ્યામા, આપણે ત્રણ વર્ષ સાથે ભણ્યાં, આટલાં વર્ષો પાઠશાળામાં રહ્યાં, તારાં બા-બાપુ માટે હું સ્વજન જેવા બની રહ્યો, જે વસ્તુ સ્વપ્નેય નહોતી વિચારી તે આજે શક્ય બની. નવાઈ નથી લાગતી?’

‘સુપુત્ર પ્રેમને જગતાં કદાચ વર્ષો વીતે. જાગે ત્યારે ક્ષણના હજારમા ભાગમાં જાગી જાય.’

*

લગ્નનાં અભિનંદન આપવા આવેલાં મિત્રો અને સગાં-સગંધીઓને વળાવ્યાં એટલે શ્યામાએ સાડી માથે ઝોઢી. મેં છોડા ખેંચી કાઢ્યો.

‘ઝોહ કેવા તોફાની છે?’

જવાબમાં મેં શ્યામાને બે હાથમાં ઊંચકી લીધી.

‘વજનમાં કેવી હલકી છે? જાણે વાદળી.’

‘ઝોમાસાની પેલી કાળી વાદળી, ખરું?’

‘પણ તેના જેટલી લોભણી, ક્ષણભંગી, અસ્થિર નહિ! અખંડ ધારા વરસાવતી! હરરોજની સામે ને સામે!’

★

‘ભૂમિ-નવરચના’ અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો ગ્રા. નં. અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું કચાદેય ભૂલથો નહિ.

જાણી વાદળી!

કાળી વાદળી! : ૮૩

‘એમ ?’ શેઠ કંઈક વિચરતા પડ્યા ‘તમારી જાતિ ?’
મહામહેનતે યાદ કરી મેં જાતિ-ધર્મ બતાવ્યા

‘અરે વાહ વાહ મહેરમાન’ શેઠ ખુશ થઈ ગયા
‘ત્યારે બોનતા કેમ નથી ?’

‘કેમ ?’

‘આ છોકરો તો મર્યો, મહેરમાન’ શેઠ પાન
શૂકતા બોલ્યા ‘છે કપૂન ?’

હું સજ્જડ થઈ ગયો બાબુમા કોઈનું હસતું સહ
બાપુ મેં સામે જોયું સ્યામાની ગેરરી પર સ્યામા
અને શ્રીનેખા બિલા હતા શેઠની વાત સાંભળીને
સ્યામાને હસતું આ યુ શ્રીનેખા શાત ટૂંકર બિલી હતી
પોતાના સૌધ્યનું તેને અભિમાન હોય તેમ લાગતું હતું
કપડાનો દરિયા નહોતો, કપડા અને પહેરવાની ઢગ,
બન્ને સાદા હતા પરંતુ ધારીને જોતા એમ દેખાઈ
આવે કે સાદાર્થ દેખાડવાની મહેનત પાછળ એમદ
કનાક જરૂર બગડ્યો હશે ધ્યાનપૂર્વક જોયું હોય તો
જ ખમર પડે કે લીફ્ટીનો આગ્રે—ધણે જ આછો
ઉપયોગ થયો છે બોટા વાગના ઉપયોગથી અમોડો
વધુ મોટો બનાવી તેમા સાદું સફેદ ફૂન ખોરયું
હતું—કાગળન

‘કેમ જવાબ ન આપ્યો ?’ શેઠ બોલ્યા

હું ચમચો મેં શેઠ સામે જોયું શેઠે મ્યું ‘અરે
મહેરમાન એમા શરમાવા જેવું કશું નથી આ તમે
હા પાડો એટલે ગાળ ખાઈએ’

‘જી—જી નહિ’

‘અરે વાધો શું છે, મહેરમાન ?’

‘આપના—આપના પુત્રી વધુ પડતા સુદર છે’
મ્હી મેં શ્રીનેખા સામે જોયું શ્રીનેખાએ ગમથી
ડોક બોલી કરી—જાણે સૌધ્યનું પ્રદર્શન અને શ્રીલે
ખાનો વધુ પરિચય હોત તો જરૂર કહેત કે પ્રદર્શન
પરવું પડતું હોય તો તે સૌધ્ય નહિ

શ્રીનેખા પરથી નજર દૂર કરી મેં સ્યામા તરફ જોયું
અને મારાથી બોનાઈ ગયું ‘હું કાળી સ્ત્રીને પર
ણવા માગું છું !’

હું ચમચો મેં શું કહી નાખ્યું ? સ્યામાને ખરાબ
તો નહિ લાગે ? શરમથી હું સ્યામા સામે પણ ન જોઈ
શમચો અને ધરમા આ યો ગયો તે આખો દિવસ
ગેરરીમા ન આ યો રાતે ખૂન વરસાદ પડ્યો
મનુનો એ પહેનો વરસાદ હતો વરસાદમા બીજાઈને
આનંદ મેગવવા જોઈતી જરૂરી જાતિ મારી પામે
ન હતી છતાં હું ગેરરીમા જઈ બિભો પણ બાજુની
ગેરરીમા સ્યામા બિભી હતી અને મારા સવારના
શમ્દો યાદ આપ્યા ‘સ્યામા ?’

સ્યામા ગેરરીને નજદીકે છેડે આવી અને હસી
સ્યામાને હસમાની ટેવ હતી

‘સવારની વાતોથી બોલું તો નથી લાગ્યું ?’

‘ના’ સ્યામા બોલી

‘Thank અને ઘણો પસ્તાવો થયેન’

‘કેમ ?’

‘દાય તારા મનમા કંઈ ગેરસમજણ બિભી થાય
એવો મને ડર હતો’

સ્યામા કંઈ ન બોલી અને પણ થોડી નાર બોનું
ન સમજ્યું. છેવટે મેં જાતિ તોડી

‘તું પહેલા બહુ બોનખૂી હતી’

‘બોનું ?’

‘That's good’

‘હું વિચાર કરતી હતી’

‘માણસબાનની એ ખરામમા ખરામ ટેવ, શું
વિચારતી હતી ?’

‘સવારે મહેમાન આવેલા’ સ્યામા બોલી હું કંઈ
ન સમજ્યો’

‘મને જોવા’ કહી સ્યામા હસી

‘પછી ?’ મેં આશાભરી નજરે પૂછ્યું

‘પછી ? જોવા આપ્યા હતા અને અને દેખાઈ
ગઈ શ્રીનેખા’

‘પછી ?’

‘પછી ? મારી બાતમાં તો as usual’
સ્યામા હસી

‘પછી ?’

‘કહું છું ને? યુવકને શ્રીલેખા ગમી ગઈ. શ્રીલેખાને યુવક ગમી ગયો.’

‘પછી?’

‘પછી બન્નેની સગાઈ થઈ.’

‘પછી?’

‘હું વાર્તા નથી કહેતી.’

‘તું હકીકત કહે છે. વાર્તા આવી ન હોય.’

‘ત્યારે કેવી હોય?’ શ્યામા બોલી.

‘વાર્તામાં તો યુવક અને યુવતી સંગીત, સાહિત્ય અને સિનેમાની ચર્ચા કરી બીજી જ ક્ષણે એમ માની એસે કે બન્ને એકબીજા માટે જ સરખાયા છે અને એકબીજા માટે જન આપવા પણ તૈયાર છે. અને—’

‘પરથી જાય.’ શ્યામા હસી.

‘નહિ, નહિ. તો તો વાર્તાનો રસ મરી જાય. લેખક બન્નેને પરણાવ્યા પહેલા જ એકબીજાને ભૂલાવી દે.’

‘મેં કહ્યું.’

‘ના. વાર્તામાં એવું ન બને. એવું તો હરરોજના હવનમાં—’

‘હીક એ વાત છોડ. તને વરસાદમાં ભીંજવું ખૂબ ગમે છે—મારી જેમ?’

‘હા.’

‘એક પ્રશ્ન કરું?’ મેં પૂછ્યું.

‘બોલો.’ શ્યામાએ કહ્યું.

‘ખરેખર પૂછું?’

શ્યામા હસી. ‘વાર્તાના નાયક જેવા લાગે છે.’

હું વિચારમાં પડ્યો. શું પૂછવું?

‘પૂછો? નહિતર હું પૂછું.’

‘પૂછ પૂછ.’ મને એ વધુ હીક લાગ્યું.

અને શ્યામાએ પૂછ્યું, ‘મારી સાથે લગ્ન કરશો?’

હું અને શ્યામા કેવળ મિત્રો હતાં. મૈત્રી સિવાય બીજો કોઈ ખ્યાલ સ્વપ્નેય નહોતો. મને હસવું આવ્યું.

‘કેમ હસ્યા?’ પૂછીને શ્યામા હસી.

‘પુરુષ કરતાં સ્ત્રી હંમેશા એક ઝગડું આગળ.’

શ્યામા હજી હસતી હતી. તેની સફેદ દંતાવલી અંધારામાં પણ ચમકતી હતી. જાણે કાળી વાદળી વચ્ચેથી ફેંકાતાં ચંદ્રકિરણો!

‘શ્યામા, આપણે ત્રણ વર્ષ સાથે ભણ્યાં, આટલાં વર્ષો પાઠશાળાં રહ્યાં, તારાં બા-બાપુ માટે હું સ્વજન જેવો બની રહ્યો, જે વસ્તુ સ્વપ્નેય નહોતી વિચારી તે આજે શક્ય બની. નવાઈ નથી લાગતી?’

‘સુપુત્ર પ્રેમને જગતાં કદાચ વર્ષો વીતે. જાગે ત્યારે કાણના હજારમા ભાગમાં જાગી જાય.’

*

લગ્નનાં અલિનંદન આપવા આવેલાં મિત્રો અને સગાં-સખંધીઓને વળાવ્યાં એટલે શ્યામાએ સાડી માથે ઝોલી. મેં છોડા ખેંચી કાઢ્યો.

‘ઝોલ કેવા તોફાની છો?’

જવાબમાં મેં શ્યામાને બે હાથમાં ઊંચકી લીધી.

‘વજનમાં કેવી હકકી છો? જાણે વાદળી.’

‘ચોખ્ખાસાની પેલી કાળી વાદળી, ખરું?’

‘પણ તેના જેટલી લોભણી, કાણજીવી, અલિપ્ત નહિ! અખંડ ધારા વરસાવતી! હરરોજની સામે ને સામે!’

★

‘ઊર્મિ-નવરચના’ અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રૂબરૂ ઉપર દર મહિને આવતો આપનો ગ્રા. નં. અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું ક્યારેય ભૂલશો નહિ.

જીવનસાથી

કાળી વાદળી ! :

‘અજ્ઞાન’

‘.....હું આવી !’

મા ! મા ! મા ! ! જા ને ! જા તો ખરી ! ! તને સ્વપ્નમાં કોણ દેખાયું ? તને શાની ખીક લાગી ? અને ‘હું આવી’ એમ તે કોને કહ્યું ? મા ! મા ! જા ને !

કોઈક લયના સ્વપ્નમાંથી હું જાગ્યો હતો, અને આસપાસના ઘોર અધારામાંથી મારી ખીકનું કારણ શોધતો હતો. ઘણા સમય પછી હું હમણા જ જીવના લાગ્યો હતો, મારી આંખો ધીમે ધીમે ધેરાતી હતી અને ત્યાં જ ! મા ! મા ! ‘હું આવી’ એમ તે ખૂબ પાડી આ શબ્દોની શરૂઆતમાં તે કોઈકનું નામ તો લીધું જ હશે, પણ મારાથી તે સાબળી-સમજી શમકું નહોતું. પણ મા ! મા ! મારી ખાત્રી છે કે ‘શ્રીધર’ સિવાય બીજા કોઈને પણ તું એમ કહે જ નહીં. મા ! મા ! ખરેખર તે શ્રીધરને તું આવે છે એમ કહ્યું હતું ? મા ! મા ! મા ! ! શ્રીધર પાસે તારે ખરેખર જતું છે ? મા ! મા ! મારી સાથેના સહવાસથી ખરેખર તને કશું જ સુખ નથી મળતું ? મયા ત્રણ વર્ષના સહવાસમાં તે મને બધી રીતે સુખી કર્યો પણ મા ! મા ! આ ત્રણ વર્ષમાં મારી પાસેથી તને કશું જ સુખ નથી મળ્યું ? તું શ્રીધરની ચર્ચા હોત તો તારા બધા દુઃખ પ્રેમને લીધે તુચ્છ લાગ્યા હોત પણ મા ! મા ! તું મારી ચર્ચા અને પ્રેમની નિષ્ફળતાને લઈને બધા સુખને તે તુચ્છ ગણા પ્રેમના અમૃતનું સીંચન કરીને તું શ્રીધરના સસારને ખીન નિષ્પાત્રી, નુત્તી, પણ પ્રેમની નિષ્ફળતાએ આગ્રામાં સ્થિર થયેના અમૃત વડે મારા સસારને તારે સજીવન કરવો પડ્યો અને તો લાગ્યું હતું કે છે ના ત્રણ વરસના મારા સહવાસથી તું શ્રીધરને સૂની ગઈ હોઈશ પણ મને અત્યારે તો ખરેખર ખાત્રી થઈ છે કે પતિ તરીકે મારો તારા પર હક હશે પણ તારી બાંધત અને સુખ લાવનારો પર તો શ્રીધરની જ સત્તા છે.

સી ત્યાગ કરી બહાર છે, ન્યાહાવરી કરી બહાર છે અને જીવનને હોડમાં મૂકી બહાર છે એની વાતો સાંભળીને આપણે પુરુષને હમેશા દોષિત કરાવતા જ આવ્યા છીએ પણ પુરુષે ત્યાગભાવના કેળવી શકે છે એના સમજ પૂરાના રૂપ આ વાર્તાને વાચકો જરૂર આનંદ રશે

મારા કરતા શ્રીધર પાસેથી તને વધારે સુખ મળશે પણ પણ મા ! મા ! પછી મારું જીવન કેવું શુદ્ધ થઈ જશે !

ત્રણ વરસ પહેલાં ! બેરોમર ત્રણ વરસ પહેલાં મારું તારી સાથે લગ્ન થયું તારું ચપાકળી જેવું નાનું, જસનતી જેવા લાન ટો, ખીનેના કમળ જેવું પ્રસન્ન હાસ્ય વગેરે બધું જોઈને મેં તને હા કહી હતી તે પછી તો મહિનામાં જ તું મારી સામે અતરપટ આગળ જામી રહી હતી અતરપટ ખમે તે પહેલાં મેં મનમાં કેદા મી ! સ્વપ્ના મેં જ્યાં હતાં ! પણ અતરપટ ખસ્યો અને મારી બધી આશાઓનો ભગ થયો ખીનેના ફૂલ જેવું તારું સૌંદર્ય જોઈને મેં તારું નામ ‘પુષ્પમાળા’ રાખવાનું નક્કી કરેલું હતું પણ ખીનેના ફૂલને બદલે મારી પાસે ચીમળા જેવું ફૂલ પડેલું દેખાયું હતું માલગીની પધારીમાંથી જાગે સીધી આવેલી હોય એની તું દેખાતી હતી ! શુ થયું હતું તેની તે વખતે તો સ્વપ્ના પણ નહોતી, પણ તારા પ્રસન્ન સૌંદર્યનો તો તેણે નાશ જ કરી નાખ્યો હતો

લગ્નની બધી ધમાન પતારીને આપણે મુર્ખાના મારા સસારમાં આવ્યા હતા હજી તો તારી મુગ્ધતા પણ ગઈ નહોતી હું તને ધીમે ધીમે મોનતી કરાના પ્રયત્નો કરતો હતો મારા એનાના બડમગમાં જ આપણું પ્રથમ ભોગ્નન પૂરું થયું અને હું બહારના બડમાં જઈને પનગ પર આડો પડ્યો સ્નેહાતું બધું રીમ્પાક કરીને તું પણ મારી પાસે આવી મિમારીની નમગારીને લીધે તારો મધુર ચહેરો સૂકા થતો હતો તારું ગાભીર તો ના અને તને બોનાવતા માટે હું કઈ ન્યા મોનવા જતો હતો ત્યાં તું બોની ‘હું જે કંઈ તે શાનથી સાંભળશે ?’

તારા અવાજની શુદ્ધતા જોઈને હું પણ ચકિત જ થયો હતો ! મારી જાતને જેમતેમ કાવત્રી કરી કહ્યું : 'ખોલ ને.'

'ખીલું' કેઈ આવીને તમને મારા વિશે કંઈ પણ કહે તે પહેલાં મારે એક વાત કહેવી છે.' એમ કહીને તેં હકીકત કહેવાની શરૂઆત કરી. આપણા બંનેનાં લગ્ન પહેલા તેં શ્રીધરને લગ્નનું વચન આપેલું એને લગતી બધી હકીકત તેં મને કહી હતી. ધરના માણસોને પણ તું નહોતી ગમતી, તેમ જ નિશાળમાં પણ તું ખાસ આગળ નહોતી આવી. મનનાં બધાં દુઃખો મનમાં જ શમાવી દેવાને કારણે તારી બધી લાવનાઓ શુદ્ધ બની ગઈ હતી. તું જીવન પ્રત્યે તદ્દન ઉદાસીન બની ગઈ હતી. એકલા એકલા રહ્યું અને 'મારું મૃત્યુ જલદી થશે ને ?' એવી આશા જ ફક્ત તારા જીવનમાં રહી હતી.

અને એવે સમયે શ્રીધરે તારા જીવનમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. 'અંહ ! કેઈ દિવસ રડવાનું નથી !' એમ કહીને તેણે તારાં આંસુ લૂછ્યાં હતાં. તારી મૃત્યુની ધમ્મજા તેણે દૂર કરી દીધી હતી. જીવવું અને તે પણ હસનાં હસતાં જીવવું એવું તને કહીને એ રીતે બે વરસ તેણે તને હસતી જીવાડી, પછી તે વધુ અભ્યાસ માટે પૂના જતો રહ્યો.

પાછો તારે એકાકી જીવનક્રમ શરૂ થયો. એવામાં જ તારા જીવનમાં એક નવો અશ્ર અને એક નવું દુઃખ જીલું થયું. ક્યાંયથી પણ માણુ આવે ત્યારે તું શ્રીધરે શીખવ્યા પ્રમાણે ના પાડી દેતી. આને લઈને ધરમાં જેમ ફાવે તેમ તારી વાતો થતી. તને ખૂબ હેરાન કરતા. ખૂબ જ દયાણુને લઈને તું દયાઈ ગઈ હતી અને આખરે મારા માટે તેં સંમતી આપી હતી. શ્રીધરને જણાવ્યા વિના જ તેં મારી સાથે લગ્ન કર્યાં.

.....અને પછી આ બધી વાતો કહીને તું તારી પેટીમાંથી શ્રીધરનો ફોટો લાવી હતી. એ કેવો મસ્ત દેખાતો હતો ! એક પ્રકારના ગવંથી ભત્ત બનેલી તેની આંખો, સુંદર અણિયાણું નાક, મોઢા પરચું

મુકલ હાસ્ય—જાણે કે આખા વિશ્વને હસાવે, આનંદિત કરે એ જ તેનું ખ્યે ન હોય ! જો જુદી જ પરિસ્થિતિ હોત તો મેં નક્કી તેની સાથે ઓળખાણ કરી લીધી હોત. પણ તે મારી પત્નીતો પ્રિયતમ હતો અને તેથી જ મેં એક સુંદર મિત્રની મૈત્રી ગુમાવી હતી. આ બધી વાતો કહ્યા પછી તેની મારા પર શી અસર થાય છે તે જોવા માટે તું તૈયાર થઈ હતી. હું તારા પર ગુસ્સે થઈશ એમ પણ તેં ધાધું હશે. મારી જગ્યાએ ખીલું કેઈ હોત તો ખરેખર તે ગુસ્સે થયો હોત. પણ મારા મનમાં થયું કે, એ બધી વાતો તો લગ્ન પહેલાંની હતી. લગ્ન પછી મારા સહવાસમાં તું આ બધી વાતો ભૂલી જઈશ. જાણે કે તારા જીવનમાં એ વાત બની જ નથી એમ માનીને હું દુનિયામાં એક પછી એક ડગલું માંડતો હતો. ધીમે ધીમે હું તેમાં સફળ થાઉં છું એમ મને લાગવા માંડ્યું. તારા અમોલા ધીમે ધીમે ઓળંગ થતા જતા હતા. મારા જીવનમાં તું સમભાગી થતી જાય છે એવું મને લાગ્યું. તારા મુખ પર અસંતોષને બદલે સંતોષ દેખાતો હતો.

એવી જ રીતે વરસ દોઢ વરસ ગયું પણ ખરું. પછી હું એક વખત બિમાર પડ્યો. એ માંદગીમાં તનતોડ મહેનત કરીને તેં મારી સેવા કરી. એક રાત્રે તું મારા ઓશીકા પાસે જાગતી બેઠી હતી. તાવની ગુંગામણમાં હું વારંવાર જાગી જતો હતો. અડધો પડ્યો હું જાગતો હતો ત્યાં તારું ફૂસકું મને સંભળાયું. મેં તારી સામે તરત જોયું. તું ક્યાંક પણ શૂન્યપણુ જોઈ રહી હતી. હાથનાં આંગળાં એકબેકમાં ગૂંથીને બંને હાથ છાતી પર દાખીને તેં ફૂસકું ખાધું અને એ જ વખતે તું બોલી : '...હું આવી.'

એ ધડીએ જ મને ખાતરી થઈ કે તારું જાગૃત મન તું મારી સાથે મેળવવા પ્રયત્ન કરતી હોઈશ પણ તારી સુપ્ત અવસ્થા ઉપર તો શ્રીધરની જ સત્તા હતી. એ સત્તાને ઉઘાપવાની તારામયે શક્તિ નહોતી. એ પ્રકારની મેં તારી પાસે જાણુ સુદ્ધાં થવા ન દીધી .

પણ મેં તો મનમાં એક ગાઠ વાળી દીધી કે તારી પામેથી પ્રેમ મળવાની મારી આશા તો વ્યર્થ જ હતી પછી તું મારી સાથે જે રીતે વર્તતી હતી તેનો શો અર્થ ? એ અર્થ મને સમજતો હતો, પણ મનને પટાવવાની મારી તો તૈયારી જ નહોતી તારો મારા પર પ્રેમ નથી એ જ એ અર્થ હતો અને એથી જ એ રીતે મનને પટાવી લેવાની મારી તૈયારી નહોતી તું મારી સાથે મીઠાશથી વર્તી હોઈશ તો પણ તે મીઠાશમા પ્રેમનો અશ તો મૂળથી જ નહોતો એ પ્રતિદૂર્ગ પરિસ્થિતિમાંથી પણ મેં તને બહાર કાઢી અને મારા પ્રેમની પાતો મેં તારા પર ફેંચી દુખની કે કષ્ટની તને ખમર પણ પડ્યા ન દીધી આથી તું એમી તો ઓશિયાળી બની ગઈ હતી કે જાણે તું મારી નાણી થઈ છે એમ તને લાગતું, અને એ નાણુ ફેડવાનો તે પ્રયત્ન પણ કર્યો હતો તું મારી સાથે હમી-ખેની વર્તતી તેમા પ્રેમનો અગ તો નહોતો, પણ તે ઉપકાર કરનાર પ્રત્યેનો આદર હતો

પણ તારો પ્રેમ મેં મેળ થો નથી એ વાત કબૂન કરવા મારું મન તૈયાર નહોતું હું જે વખતે તને 'ભેંસ' માટે આ થો એ જ વખતે મેં તને પહેલી જોઈ, એ વખતે હું તારા સુકુમાર સૌંદર્ય વડે જ અનર્ચ ગયો હતો તારી સાથે મેં વગ્ન ક્યું તે પણ એ સૌંદર્યના મોહમા જ લગ્ન પછી તારી બંધી હકીકત મેં જાણી તે તારું જીવન કેવું કપરું વીતાવ્યું હતું તેની મને જાણ થઈ અને એથી મેં તને એક દરદીનો જેમ જાગરી પછી તો મારી સાથેની તારી મીઠી વર્તણૂક જોઈને મને મોહ થતો ગયો અને એ મોહતું જ પ્રેમમા રૂપાતર થયું તને સુખી કરવા હું તારી સાથે નાજુમ્તાથી વર્ત્યો, પણ પછી તું જ મારી સાથે એ પ્રમાણે વર્તવા લાગી હતી તારા દુર્બળ મનને આધાર આપવા માટે હું તારી સાથે પ્રેમથી વર્તતો હતો. પછી મારી સાથે મીઠાશથી વર્તીને એ પ્રેમ તે હક્કથી લઈ લાધો અને મને પણ દુર્બળ બનાવ્યો મારા જીવનનો

બધો ભાગ તારાથી વ્યાપી ચૂક્યો હતો મારી મદદથી તારું જીવન સુખી કરવાનો મારો પ્રયત્ન હતો, પણ હવે તારી મદદ વિના મારું જીવન મને જ અમરુ થઈ પડ્યું છે ફરજ સમજીને પાંચેના મેં તને પ્રેમ કર્યો, પણ પ્રેમ ધરના શિવાય બીજો કઈ અર્થ સર્જી નહીં તારા દુર્બળ મનને મેં આધાર દીધો અને મારું મન તારા આધાર વિના દુર્બળ બન્યું ત્રણ વરસ પહેલાં નિવાહમત્રથી તું મારી દાસી થઈ, પણ આજે ત્રણ વરસ પછી પ્રેમમત્ર વડે હું તારો દાસ થયો છું

ત્રણ વરસ ! આજે આપણા સહપ્રવાસને ત્રણ વરસ પૂરા થયા ખૂબ ઉત્સાહપૂર્વક મેં આપણી ત્રીજી લગ્ન તિથિ ઉજવવાની તૈયારી કરી હતી સાજે ફરવાજતા સિનેમામા જવું, સાગાછના ખેનમા ચિત્ર જોવું, સિનેમા જોઈને ત્યાં જ કોઈક હોટેલમા જમી લેવું અને પછી તાજગીભર્યાં ઘેર આવવું આખી રાત ખૂબ આનંદપૂર્વક ગાળી એવો નાનો પણ સુદર કાર્યક્રમ મેં યોજ્યો હતો એ યોજના પ્રમાણે આપણે સાજે ફરવા ગયા, ત્યાંથી જ 'ધરોહ'મા દાખન થયા ચિત્ર જોઈને આપણે બહાર નીકળ્યા ત્યારે આપણા મન સતુષ્ટ થયેન હતા પ્રસન્ન ચિતે આપણે 'પુરો હિત'મા દાખન થયા બંધી રૂમ બંધ હતી કંઈક ક્રમને આપણે ઉપરના માંગે ગયા પામે આવેન છોકરાને મેં થાળી લાવના કહ્યું, મારું પોતાનું મન તો એવું પ્રસન્ન હતું કે ગમે તે બોલીને એ પ્રસન્નતા શુભારી ખેસના હું તૈયાર નહોતો કાંઈક ખુશ થતી તું પણ હોમમા હસતી હતી, મારી પ્રસન્નતામા એ હાસ્યનો પણ મોટો હિસ્સો હતો

મેં સહજ આસપાસ નજર નાખી, બધે પ્રસન્ન વાતાવરણ હતું, દરેક જણ આનંદિત હેખાતા હતા તારી પાછળના ટેમન પર એ યુવાન બેઠા હતા તે ખૂબ ગભીરતાથી કંઈક ચર્ચો કરી રહ્યા હતા આવા પ્રસન્ન વાતાવરણમા ગભીરતાપૂર્વક ખેસનાર એ બન્નેની કંઈક મજકરી કરવાના હેતુથી મેં બોલના માટે મો ઉઘાડ્યું અને તારી તરફ જોઈને હું બોલના

જતો હતો પણ તને જોઈને મારા હોઠ પર આવેલા શબ્દો એકાએક પાછા જતા રહ્યા. પણ પહેલા જ પ્રસન્નતા હતી તે તારા મુખ પર ભયની છાયા સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. કેવી ગભરાયેલી હતી તું! મેં ‘શું થયું?’ એમ તને પૂછ્યું પણ ખરું, પણ તેં જવાબ જ ન આપ્યો. શોધક નજરે મેં બંધી બાજુ નજર નાખી, પણ તારી અપ્રસન્નતાનું કારણ મને સમજાયું જ નહીં. સહજ રીતે જ મેં તારી પાછળના ટેબલ તરફ નજર નાખી. તારી તરફ પીઠ ફરી ગેઠેલા યુવાને પોતાની ડોક બાજુ તરફ વાળી. તેનો ચહેરો મને ક્યાંક જોયેલ જેવો લાગ્યો. પણ તેને ક્યાં જોયેલો છે તે કેમ ફરી યાદ ન આવ્યું.

એટલામાં તેણે જમણી બાજુ મોં ફેરવ્યું અને તરત જ મને તે ઓળખાઈ ગયો. તેનું અણિયાળું નાક દેખાયું અને તેં બતાવેલ ફોટોમાંનો શ્રીધર મને યાદ આવ્યો. અને તે યાદ આવતાં જ હું પણ ચમક્યો. શ્રીધરની મેં જે કલ્પના કરી હતી, એના ફરતા એ કેટલો બધો જુદો દેખાતો હતો! છપ્પીમાં દેખાયેલ મુક્ત હાસ્ય તો મને ક્યાંય દેખાયું જ નહીં. આ શ્રીધરના મુખ પર હાસ્ય હતું પણ આ હાસ્ય અને છપ્પીમાંના શ્રીધરના હાસ્ય વચ્ચે જમીન આસ્માનનો ફરક હતો. છપ્પીના શ્રીધરનું હાસ્ય કહેતું હતું, ‘અરે ભાઈ! આ દુનિયામાં આટલી પ્રસન્નતા હોવા છતાં તું ગંભીર કેમ છે?’ આ શ્રીધરનું હાસ્ય: ‘અત્યારે તું મોજ કરે છે, પણ સાગરનાં પ્રચંડ મોજાં પ્રમાણે દેવ તારી પ્રસન્નતા ક્યારેક તો ધોઈ નાખશે જ. ત્યારે તારા સામર્થ્યની બરાબર હાંકીશ!’ છપ્પીના શ્રીધરનાં કપડાં સાદાં જ હતાં પણ તે શરીર પર પહેરવામાં એક પ્રકારની કલા વપરાઈ હતી. એથી ઊંચડું આ શ્રીધરના શરીર ઉપર જરા ભારેમાંનાં કપડાં હતાં પણ એ પહેરવામાં એક બતતી બેદરકારી હતી. પેલા શ્રીધરે પોતાના વાળ વ્યવસ્થિત રીતે ઓળખા હતા, ત્યારે આ શ્રીધરે પોતાના વાળ વીખરેલા રાખ્યા. પેલા શ્રીધરના મોં પર બાગમાં નિખંધ

—પણ વિહરનાર બાળક જેવી પ્રસન્નતા હતી, ન્યારે આ શ્રીધરના મોં પર થાકેલ પ્રવારની જેવી ઉદાસીનતા હતી. પેલા શ્રીધરનું ભવ્ય કપાળ એના તરવરાટની સાક્ષી દેતું હતું, ન્યારે આ શ્રીધરના કપાળ પર પડેલી બે કરચલી તેના ખાલી અને ગંભીર મનની સાક્ષી દેતું હતું; શ્રીધરની પેલી નિર્જીવ પ્રતિમામાં પણ જીવંતતા હતી, ન્યારે હાડમાંસના આ સજીવ શ્રીધરમાં ખૂબ થાક દેખાતો હતો. કેવો થીજી ગયેલો એ લાગતો હતો! મારા મનમાં થયું: ‘આટલો બધો આ શી રીતે પલટાઈ ગયો?’

પણ એ પ્રશ્ન મેં મનમાં વિચાર્યો ત્યાં જ હું ચમક્યો. મારા શિવાય ખીજું કોણ તેનું કારણ હતું? એકાદ માણસ કંઈકે અધાર ફૂલ કરે, એ કૃત્યના અભિમાનમાં તે ગમે તેટલી મસ્તીથી વર્તે એ રીતે હું અત્યાર સુધી વર્તતો હતો. પણ આવા માણસની દૃષ્ટિએ આપણે કરેલાં કૃત્યોનાં ભયંકર પરિણામ દેખાય ત્યારે તેનું અભિમાન જે રીતે પીગળી નય છે તે પ્રમાણે મારું અભિમાન પણ પળવારમાં જ નષ્ટ થયું.

તેં ન્યારે શ્રીધરની વાત પહેલી જ મને કહી ત્યારે મને લાગેલું કે, ‘જો આજ તું દુઃખી હોઈશ તો પણ મારા સહવાસથી તું શ્રીધરને વિસરી નહીશ.’ અને તારી એ વાતોથી મારા પર કશું પરિણામ ન થયું તે મારી આવી વિચારસરણીને લઈને જ. એ પછી પણ જો મને ખાતરી થઈ હોત કે શ્રીધરે તારા જીવનનો મોટો ભાગ ઘેરી લીધો છે, તો પણ મને તો થયેલું જ કે શ્રીધર જેવો યુવાન તને બૂલી જ ગયો હશે. પોતાનું જ તત્ત્વજ્ઞાન અમલમાં લાવીને તેણે ખીજે કોઈ ઠેકાણે ચિત્ત લગાડીને જીવનનો આનંદ મેળવ્યો હશે. પણ આજ? આજ મારી એ કલ્પના ખોટી પડી છે. તારા પર જેવી શ્રીધરની સત્તા હતી તેવી જ તેના પર પણ તારી સત્તા હતી. તેના વિશેષે તારું મન ભાંગી ગયું હતું તો તારા વિશેષે તેનું જીવન કપાઈ ગયું હતું. તારા જીવનની

ફલવાડી વેરાન યઈ ગઈ હતી અને જેને તેં થોડો સમય ખીલવી હતી તેનું પણ જીવન ખસાસ થઈ ગયું હતું.

આપણાં જ્યારે લગ્ન થયાં એ વખતની સામાજિક અવસ્થા જે આજ હોત તો મારી પાસેથી તને મુક્ત કરવાનો આપઘાત શિવાય મારી પાસે એક પણ માર્ગ નહોતો, અને એ માર્ગ જે મેં લીધો ન હોત તો મારું મન મને હમેશાં કપકો આપ્યા વિના ન રહેત. અથવા મારા નાશના બદલામાં મળેલું સુખ તને પણ ગમ્યું ન હોત તારા વિશે મારા મનમાં આજ જે લાવના છે તે જે ન હોત તો તારા દુઃખ તરફ દુર્લક્ષ કરીને મેં સંસારનું ગાકું આગળ મથાડ્યું હોત. તારી માયેશી અને સ્વભાવ સુખ આગળ મેં તને થનાર દુઃખની પરવા કરી ન હોત. શ્રીધરના વેડફાઈ ગયેલા જીવનથી મારા મનમાં કંઈ થયું પણ ન હોત, તારા સુખની મેં પરવા કરી ન હોત. પણ...

...પણ તું સુખી થાય એવી ઇચ્છા મારા મનના ખૂણે ખૂણામાં ભરાઈ બેઠી છે. અને મારા કમનસીબે તને સુખી કરવાનો માર્ગ હવે કાયદાએ પણ નિર્માણ કર્યો છે. અનેક દુર્વ્યસની અને દુર્વર્તની સ્ત્રીપુરુષોના સંસારની ગાક આ કાયદાએ તોડીને તેમનાં જીવન સુખી કર્યાં હશે, પણ મારા જેવા નિર્વ્યસની પુવાનનાં સુખ પર તો તેણે મોટો ધા જ કર્યો છે. સંસારની બાંધકોડ કરતાં ન આવડનાર અનેક સ્ત્રીપુરુષોની રોજ થતી ખેંચતાણ—! કાયદાએ એ ગાક છોડવાની શક્યતા બનાવીને એ ખેંચતાણ અટકાવી હશે. પણ ગાંઠ છોડવાની એ શક્યતાથી ફક્ત મારી જ ખેંચતાણ વધી છે.

માળા! તારા પર જે મારો ક્રોધ હક ન હોય તો પણ મારું જીવન તો તને સુખી દીધું છે. મારી પાસેથી દૂર થયા પછી તારા માર્ગમાં જે સુખ આવશે એનાં પ્રયત્ન મોજામા મારા માર્ગમાં આવતા

કાંટા ઝાંખરા,—ખાંચખાંચની તને નાણુ, પણ નહીં થાય. તું સુખી થાય એવી ઇચ્છા મારા મનમાં ખૂબ તીવ્ર છે તો ખરી, પણ તારા વિયોગે મારા માર્ગમાં જે દુઃખ આવશે તેની ફક્ત કલ્પના આવતાં જ દિશ થીજ નાંધ છે. તને સુખી કરવી એ વાત મારા મનને સમજાય છે. તને સુખી કરવાનો માર્ગ પણ મને સ્પષ્ટ દેખાય છે. પણ માળા! એ માર્ગે જવાની ખરેખર હિંમત નથી—હું તો ખૂબ નબળો છું! માળા! આ શક્તિ હું શી રીતે મેળવીશ? મારા પરના ગ્રેમમાં થોડી કમીના કર, મારી અને તારી વચ્ચે થોડો વિયોગ કર. તારો વિયોગ સહન કરવાની મને શક્તિ લાવવા દે. મારા હાથથી તને મુક્ત કરીને શ્રીધરને સોંપ્યા શિવાય મને એનું પડશે નહીં. શ્રીધરનાં જીવનમાં થયેલ જીવનમાં નવી કુંપળો ફૂટ્યા શિવાય મને ગમશે નહીં. તમારા બન્નેની એકતા તોડવાની શક્તિ કોઈનામાં નથી, તારામાં અને શ્રીધરમાં પણ નથી. એ એકચ માટે અને તારા સુખને માટે મારું સુખ બાજુ પર મૂકવું જોઈએ, માટે મારું મન મજબૂત કરવું જોઈએ. સમાજની બીક છોડીને હિંમત લાવવી જોઈએ.

...માળા! જગ ને! તારા સુખે મને શ્રીધરને સાદ પાડ્યો, એ સાદે જ હું જાગ્યો. સુખ માત્રની નિદ્રામાંથી જાગી ગયો. માળા! મારા નિર્બળ મનને તું હિંમત આપ. તારા સુખના પહેલા કિરણે તારા સુખ પરતું હાસ્ય ખીલવા દે! ..સુખે મનનાં સવેદનમાં તેં શ્રીધરને કહ્યું, ‘..હું આવી!’ પણ માળા! હવે જાગૃત થઈને હસતે મુખે શ્રીધરને કહે, ‘શ્રીધર, હું આવી! તારું મુક્ત હાસ્ય એક વખત બતાવ અને ફરીથી જીવવાની ઉમેદ ધર. હવે હું તારી પાસે આવી છું, હવે કદી હું તારાથી દૂર જવાની નથી.’ માળા! માળા!! જાડ તો ખરી!*

*મરાઠીમાંથી દ્વંદ્વવાંચીને અનુવાદક : જયન્ત પરમાર

★

મહામના પ્રખ્યાત સાહિત્યકાર

જે મણુ શ્રેષ્ઠ અને ધણા વખત સુધી મહત્વનું સાહિત્ય સર્જ્યું હોય છે તેમનું ખાનગી જીવન પણ મહાન અને આંધારવાળું હોયું જોઈએ એવી સામાન્ય માણસોની માન્યતા હોય છે. પણ દુઃખની વાત તો એ છે કે આ માન્યતા ખોટી પડવાનો જ વધારે સંભવ હોય છે. કોઈ કોઈ વિખ્યાત સાહિત્યકારોનાં પ્રત્યક્ષ જીવન જોવાથી તો ‘દરથી દુઃખ રળિયામણા’ એ કહેવતની જ યાદ આવે છે. અને ‘આ જ પેલા પ્રસિદ્ધ ગ્રંથના નામચીન લેખક?’ એવો પ્રશ્ન મોટે ભાગે આંખ સામે ઊભો રહે છે. કેટલાક સુપ્રસિદ્ધ સાહિત્યકારોનો પરસ્પર સંબંધ પણ એટલો બધો હલકા દરજ્જાનો હોય છે કે તે જોઈને દરેકને કમ્પારી જ છૂટે.

પણ આટલા ઉપરથી બધા જ યશસ્વી સાહિત્યકારો હલકી મનોવૃત્તિના જ હોય છે એમ તો કોઈએ સમજવાનું નથી. પ્રખ્યાત સાહિત્યકાર અને અનુભવી મનુષ્ય એ બંને વિશેષણો જેને લાગુ પડે છે તેવા પણ કેટલાક લેખકો હોય છે જ. જેમને સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં સારો એવો યશ મેળવ્યો છે અને જેમનું પ્રત્યક્ષ જીવન પણ આદર કરવા લાયક છે એવા કેટલાક સાહિત્યકારો આપણે ત્યાં પણ છે.

જે સુપ્રસિદ્ધ સ્વર્ગસ્થ રશિયન સાહિત્યકારના જીવનમાંથી કેટલાક પ્રસંગોની હકીકત આ ઠેકાણે કહેવાની છે તે વાંચવાથી વાંચકને ખરેખર એમ લાગશે જ કે કંવા મહામના આ માણસ!

પ્રથમ પંક્તિનાં એક કુશળ નવલિકા-લેખક એવઢીય એટન એપોલને આપણે જાણીએ છીએ પણ તે જેવો લેખક હતો તેવો જ દાકતર પણ હતો. ‘પહેલી ફી અને પછી તપાસ’ એ વ્યાવહારિક ડહાપણ તો તેની પાસે દેવા રૂપે પણ મળે તેમ નહોતું. રાગીઓને દવાદાર આપીને તેમનું જીવન સુસજ્જ કરવું, ફીનો તો વિચાર

સાહિત્યકારો પણ માણસ છે અને માણસમાં હોય તેવું વિશાળ દિલ એ પણ ધરાવતા હોય છે તેનો થોડોક ઉદાહરણ આ લેખમાંથી મળી રહેશે. આપણને શીખવાનું મંળી રહે તેવી પ્રેરણા મળે.

પણ મનમાં આવવા દેવો નહીં એવું તેની ‘ગ્રેકીસ’નું એક દર સ્વરૂપ હતું. એપોલ ધણા વખત સુધી ‘લોપારન્યા’ ગામમાં રહેતો હતો.

આ ગામના એક વૃદ્ધ ખેડૂતની અને એપોલના મિત્ર ટેલિશોવની એક વખત આગાડીમાં પ્રવાસ કરતી વખતે મુલાકાત થઈ. એપોલ અને ટેલિશોવ એકબીજાને ઝાળખે છે એ જાણતાંની સાથે વૃદ્ધ ખેડૂત બોલ્યો :

‘દાકતર એપોલ એ ખરેખર એક મહાન અનુભવ વ્યક્તિ છે. છતાં સંસારીના ડહાપણની તેનામાં જરાયે ગંધ પણ નથી. શું તેમની તે વર્તણૂક! શરીરમાં થોડો રોગ જણાય કે મારી પત્ની તરત તેમની પાસે પહોંચી જતી, અને તે તેને દવાદાર કરીને સાજી કરી દેતો. મને કંઈક થાય કે હું પણ તેમનાં ઘરનો રસ્તો પકડું અને મને પણ તે રોગ મટાડી દેતા. પણ જ્યારે આ ઉપચારના બદલામાં હું સામે ચાલીને પૈસા આપવા લાગું તોયે દાકતર એપોલ તે ક્યારે પણ લેતા જ નહીં. ઘણી વખત હું તેમને કહું છું, ‘દાકતર સાહેબ, આવી રીતે વર્તશો તો તમારું ચાલશે કેમ?’ તમારો પોતાનો તો થોડો વિચાર કરો! ધારો કે કોઈ કારણસર તમારો આ બધો બંધ પડ્યો અને તમે બેકાર થાઓ તમારા ખ્ખીસામાં એક ફૂટી બદામ પણ હોય નહીં! ત્યારે એવા સમયમાં તમે દિવસ કાઢો પણ શી રીતે? પણ હું આટલું કહું તોયે દાકતર ફક્ત હસીને કહે : ‘હું બેકાર થઈશ તો એકાદ શ્રીમંત સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરી લઈશ. પછી તો બધું ઠીક થઈ જશે ને?’ એના જવાબમાં હું કહેતા : ‘પણ બેકાર હોવાને લીધે તમારી સાથે લગ્ન કોણ કરશે?’ મારા આવા સવાલોનો દાકતર કદી સીધી રીતે જવાબ આપતા જ નહીં, તે ફક્ત એક વધુ વખત મોટેથી હસે અને ચાલવા લાગે, જાણે કોઈ ત્રીજા જ માણસ મારે અમે બોલતા ન હોઈએ!’

ફલવાડી વેરાન ઘઈ ગઈ હતી અને જેને તેં થોડો સમય ખીલવી હતી તેનું પણ જીવન ખડાસ ઘઈ ગયું હતું.

આપણાં જ્યારે લગ્ન થયાં એ વખતની સામાજિક અવસ્થા જે આજ હોત તો મારી પ્રાસેથી તને મુક્ત કરવાનો આપઘાત શિવાય મારી પાસે એક પણ માર્ગ નહોતો, અને એ માર્ગ જે મેં લીધો ન હોત તો મારું મન મને હમેશાં કપકો આપ્યા વિના ન રહેત. અથવા મારા નારાના બદલામાં મળેલું સુખ તને પણ ગમ્યું ન હોત. તારા વિશે મારા મનમાં આજ જે ભાવના છે તે જે ન હોત તો તારા દુઃખ તરફ દુર્લક્ષ કરીને મેં સંસારનું ગાડું ચલાવવા નખાવ્યું હોત. તારી સમક્ષે અને નજીકમાં સુખ આગળ મેં તને થનાર દુઃખની પરવા કરી ન હોત. શ્રીધરના વેશકાર્થ ગયેલા જીવનથી મારા મનમાં કંઈ થયું પણ ન હોત, તારા સુખની મેં પરવા કરી ન હોત. પણ...

...પણ તું સુખી થાય એવી ઇચ્છા મારા મનના ખૂણે ખૂણામાં ભરાઈ બેઠી છે. અને મારા કમનસીબે તને સુખી કરવાનો માર્ગ હવે કાયદાએ પણ નિર્માણ કર્યો છે. અનેક દુર્વ્યસની અને દુર્વર્તની સ્ત્રીપુરુષોના સંસારની ગાંઠ આ કાયદાએ તોડીને તેમનાં જીવન સુખી કર્યાં હશે, પણ મારા જેવા નિર્વ્યસની યુવાનનાં સુખ પર તો તેણે મોટો ધાજ કર્યો છે. સંસારની બાંધકોટ કરતાં ન આવડનાર અનેક સ્ત્રીપુરુષોની રોજ થતી ખેંચતાણ—! કાયદાએ એ ગાંઠ છોડવાની શક્યતા બનાવીને એ ખેંચતાણ અટકાવી હશે. પણ ગાંઠ છોડવાની એ શક્યતાથી ફક્ત મારી જ ખેંચતાણ વધી છે.

માળા! તારા પર જે મારો કરો. હક ન હોય તો પણ મારું જીવન તો તને સમર્પી દીધું છે. મારી પાસેથી દૂર થયા પછી તારા માર્ગમાં જે સુખ આવશે એનાં પ્રયત્ન મેળમાં મારા માર્ગમાં આવતા

કાંટા ઝાંખરા,—ખાંચખુંચની તને નાણુ, પણ નહીં થાય. તું સુખી થાય એવી ઇચ્છા મારા મનમાં ખૂબ તીવ્ર છે તો ખરી, પણ તારા વિયોગે મારા માર્ગમાં જે દુઃખ આવશે તેની ફક્ત કંપના આવતાં જ દિશ થીજ નાથ. છે. તને સુખી કરવી એ વાત મારા મનને સમન્વય છે. તને સુખી કરવાનો માર્ગ પણ મને સ્પષ્ટ દેખાય છે. પણ માળા! એ માર્ગે જવાની ખરેખર હિંમત નથી—હું તો ખૂબ નબળો છું! માળા! આ શક્તિ હું શી રીતે મેળવીશ? મારા પરના પ્રેમમાં થોડી કમીના કર, મારી અને તારી વચ્ચે થોડો વિયોગ કર. તારો વિયોગ સહન કરવાની મને શક્તિ લાવવા દે. મારા હાથથી તને મુક્ત કરીને શ્રીધરને સોંપ્યા શિવાય મને એનું પડશે નહીં. શ્રીધરનાં જીવનમાં થયેલ જીવનમાં નવી કુંપળો ફૂટ્યા શિવાય મને ગમશે નહીં. તમારા બન્નેની એકતા તોડવાની શક્તિ કોઈનામાં નથી, તારામાં અને શ્રીધરમાં પણ નથી. એ એકથ માટે અને તારા સુખને માટે મારું સુખ બાજુ પર મૂકવું જોઈએ, માટે મારું મન મજબૂત કરવું જોઈએ. સમાજની બીક છોડીને હિંમત લાવવી જોઈએ.

...માળા! જાગ ને! તારા સુપ્ત મને શ્રીધરને સાદ પાડ્યો, એ સાદે જ હું જાગ્યો. સુખ માત્રની નિદ્રામાંથી જાગી ગયો. માળા! મારા નિર્જળ મનને તું હિંમત આપ. તારા સુખના પહેલા કિરણે તારા સુખ પરનું હાસ્ય ખીલવા દે! ..સુપ્ત મનનાં સવેદનમાં તેં શ્રીધરને કહ્યું, ‘...હું આવી!’ પણ માળા! હવે જાગૃત થઈને હસતે મુખે શ્રીધરને કહે, ‘શ્રીધર, હું આવી! તારું મુક્ત હાસ્ય એક વખત બતાવ અને ફરીથી જીવવાની ઉમેદ ધર. હવે હું તારી પાસે આવી છું, હવે કદી હું તારાથી દૂર જવાની નથી.’ માળા! માળા!! જીડ તો ખરી!*

*મલડીમાંથી દ્વંદ્વવાને અનુવાદક : જયન્ત પરમાર

★

મહામના પ્રખ્યાત સાહિત્યકાર

જ મણે શ્રેષ્ઠ અને ધણા વખત સુધી મહત્વનું સાહિત્ય સર્જ્યું હોય છે તેમનું ખાતરી જીવન પણ મહાન અને આંધારદાયી હોયું જોઈએ એવી સામાન્ય માણસોની માન્યતા હોય છે. પણ દુઃખની વાત તો એ છે કે આ માન્યતા ખોટી પડવાનો જ વધારે સંભવ હોય છે. કોઈ કોઈ વિખ્યાત સાહિત્યકારોનાં પ્રત્યક્ષ જીવન જોવાથી તો ‘દૂરથી કુંગર રંગિયામણો’ એ કહેવતની જ યાદ આવે છે. અને ‘આ જ પેલા પ્રસિદ્ધ ગ્રંથના નામચીન લેખક?’ એવો પ્રશ્ન મોટે ભાગે આખા સામે ઊભો રહે છે. કેટલાક સુપ્રસિદ્ધ સાહિત્યકારોનો પરસ્પર સંબંધ પણ એટલો બધો હલકા દરજ્જાનો હોય છે કે તે જોઈને દરેકને કમ્પારી જ લૂટે.

પણ આટલા ઉપરથી બધા જ યશસ્વી સાહિત્યકારો હલકી મનોવૃત્તિના જ હોય છે એમ તો કોઈએ સમજવાનું નથી. પ્રખ્યાત સાહિત્યકાર અને અનુભવી મનુષ્ય એ બન્ને વિશેષણો જોને લાગુ પડે છે તેવા પણ કેટલાક લેખકો હોય છે જ. જેમને સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં સારો એવો યશ મેળવ્યો છે અને જેમનું પ્રત્યક્ષ જીવન પણ આદર કરવા લાયક છે એવા કેટલાક સાહિત્યકારો આપણે ત્યાં પણ છે.

જે સુપ્રસિદ્ધ સ્વર્ગસ્થ રશિયન સાહિત્યકારના જીવનમાંથી કેટલાક પ્રસંગોની હકીકત આ ઠેકાણે કહેવાની છે તે વાંચવાથી વાચકને ખરેખર એમ લાગશે જ કે કેવા મહામના આ માણસ!

પ્રથમે પંક્તિનાં એક કુશળ નવલિકા-લેખક એવઢીય એટન એખોવને આપણે જાણીએ છીએ પણ તે જોવો લેખક હોતો તેવો જ દાકતર પણ હોતો. ‘પહેલી ફી અને પછી તપાસ’ એ વ્યાવહારિક ઝડાપણુ તો તેની પાસે દ્વા રૂપે પણ મળે તેમ નહોતું. રોગીઓને દવાદાર આપીને તેમનું જીવન સુસજ્જ કરવું; ફીનો તો વિચાર

સાહિત્યકારો પણ માણસ છે અને માણસમાં હોય તેવું વિશાળ દિલ એ પણ ધરાવતા હોય છે તેનો થોડાંક ઉદાહરણો આ લેખમાંથી મળી રહેશે. આપણને શીખવાનું મંજી રહે તેવી ગ્રેરણા મળે.

પણ મનમાં આવવા દેવો નહીં એવું તેની ‘ગ્રેક્ટીસ’નું એકંદર સ્વરૂપ હતું. એખોવ ધણા વખત-સુધી ‘લોપારન્યા’ ગામમાં રહેતો હતો.

આ ગામના એક વૃદ્ધ ખેડૂતની અને એખોવના મિત્ર ટેલિશોવની એક વખત આગગાડીમાં પ્રવાસ કરતી વખતે મુલાકાત થઈ. એખોવ અને ટેલિશોવ એકબીજાને ઓળખે છે એ જાણતાંની સાથે વૃદ્ધ ખેડૂત ખોલ્યો :

‘દાકતર એખોવ એ ખરેખર એક મહાન અજબ વ્યક્તિ છે. છતાં સંસારીના ઝડાપણની તેનામાં જરાયે ગંધ પણ નથી. શું તેમની તે વર્તણૂક! શરીરમાં થોડો રોગ જણાય કે મારી પત્ની તરત તેમની પાસે પહોંચી જતી, અને તે તેને દવાદાર કરીને સાજી કરી દેતો. મને કંઈક ચાય કે હું પણ તેમનાં ઘરનો રસ્તો પકડું અને મને પણ તે રોગ મટાડી દેતા. પણ જ્યારે આ ઉપચારના બદલામાં હું સામે ચાલીને પૈસા આપવા લાગું તોયે, દાકતર એખોવ તે ક્યારે પણ લેતા જ નહીં. ધણી વખત હું તેમને કહું છું, ‘દાકતર સાહેબ, આવી રીતે વર્તશો તો તમારું ચાલશે કેમ? તમારો પોતાનો તો થોડો વિચાર કરો! ધારો કે કેઈ કારણસર તમારો આ બધો બધ પડ્યો અને તમે ખેડાર થયાં તમારા ખીસામાં એક ફૂટી બદામ પણ હોય નહીં! ત્યારે એવા સમયમાં તમે દિવસ કાઢો પણ શી રીતે? પણ હું આટલું કહું તોયે દાકતર ફક્ત હસીને કહે : ‘હું ખેડાર થઈશ તો એકાદ શ્રીમંત ત્રી સાથે લગ્ન કરી લઈશ. પછી તો બધું દીક થઈ જશે ને?’ એના જવાબમાં હું કહેતા : ‘પણ ખેડાર હોવાને લીધે તમારી સાથે લગ્ન કોણ કરશે?’ મારા આવા સવાલોનો દાકતર કદી સીધી રીતે જવાબ આપતા જ નહીં, તે ફક્ત એક વધુ વખત મોટેથી હસે અને ચાલવા લાગે, જાણે કોઈ ત્રીજા જ માણસ આટલે અમે ખોલતા ન હોઈએ!’

આર્થી આવા વ્યવહારશૂન્ય વર્તનને લીધે દાકતર
ચેખોવ ગજવુ જો હમેશા ખુલ્લુ જ રાખે એટલે
તેમને પ્રેમાળ મિત્રોની ઉણપ ક્યારેય જણાતી જ
નહી તેણે પૈસા તરફ દુર્લક્ષ કર્યું, પરંતુ પ્રેમનો
તો ભરપૂર હોયો મરી ચૂક્યો ફક્ત ધધા નિમિત્તે
જો માણસો ચેખોવના સાનિધ્યમાં આવ્યા છે તે
પણ તેને કેટલું બધું માન આપે છે અને તેની સાથે
કેટલા માનપૂર્વક વર્તે છે તેનું નીચેનું દાટત જુઓ

ચેખોવની શારીરિક પ્રકૃતિ એટની બધી સારી નહોતી
તે વારંવાર મિમાર પડતો તેથી હવાફેર કરવા માટે
તેને વચમાં વચમાં સ્થળ બદલવું પડતું 'અકન વાન્યા
એ ચેખોવનું નાટક 'મેસ્કો આર્ટ' થિયેટર ' રંગશૂમિ
ઉપર ભજવ્યું ત્યારે લેખક તો કીમિયાના સેમરટેપોલ
શહેરમાં રહેતા હતા મેસ્કો શહેરમાં 'અકલ વાન્યા'
એ નાટક ખૂબ જ સફળ થયું, પણ નાટકોનો પ્રયોગ
કેવીક વિલક્ષણતાથી રંગમાં આવ્યો છે તેની લેખકને
કેવી રીતે કલ્પના મ્હી બતાવવી ? સવિસ્તાર વર્ણનનો
ગમે તેટલો લાભો પત્ર લખે તો પણ તેટલાથી આ
હેતુ પાર પડે તેમ નહોતો તેથી એક જુદી જ યુક્તિ
યોજવામાં આવી ખેલને માટે ઉપયોગમાં લીધેન બધો
સામાન 'મેસ્કો આર્ટ' થિયેટર ' સેમરટેપોલ પહોંચતો
કર્ચો અને ત્યાં પોતાના પ્રિય લેખક સામે 'અકલ
વાન્યા' નો ખાસ ખેન ભજવી બતાવ્યો !

નટવર્ગ અને લેખકના પરસ્પર સબંધ બાબત પ્રસિદ્ધ
સ્વર્ગસ્થ એક સાહિત્યકાર ફેરન કાપેકની એક વાત અહીં
કહેવા જેવી છે કાપેક એટલે તો સાહિત્યની દુનિયામાં
એક મહાન સીતારો પણ સ્વભાવે તે ખૂબ નર
અને પ્રસિદ્ધિથી વિશુષ્ટ હતો તેના પોતાના નાટક
ભજવાય ત્યારે પણ તે કોઈ દિવસ હાજર ન રહેતો
પરંતુ પ્રેમ શહેરના એક પરામાં જ્યારે તેનું
'ઈન્સેક્ટ' ભજવાયું ત્યારે તેને પોતાની આ ઘડ
છોડી ખડી આ નાટ્ય પ્રયોગમાં કામ મરનાર
નટનીઓએ નાટકમાં આવવા માટે કાપેકને એટની
બધી વિનંતિ કરી કે તેને 'હા' કહ્યા વિના ચાલ્યું જ
નહી પરંતુ આવી રીતે હા પાડીને પણ કાપેકે મનમાં

તો ખેનમાં હાજર નહિ રહેવાનું જ જાહેરી રાખ્યું
હતું એટલે એમ કે નટનીને વચન આપ્યા મુજબ
તે થિયેટર પર ગયો ખરો પણ અગિયાર વાગ્યે
છેવટના અકનો પડદો પડીને ખેલ પૂરો થવાને
સમયે ! પણ આટની સામગ્રી રાખવા છતાંયે તેની
આ યુક્તિ છેવટે નિષ્ફળ નીનડી કારણ આમ ત્રણ
આપનાર અભિનેતાવર્ગ તેને પૂરેપૂરી રીતે ઝોળખતો
હતો કાપેક હાજર રહેવાનો હતો તે દિવસે ખેનની
શરૂઆત જ અગિયાર વાગ્યે કરવી એવું પ્રથમથી જ
ખાસ કરાવી રાખ્યું હતું

એન્ટન ચેખોવના પ્રેમજ હૃદયની અને પરાપકારશુદ્ધિની
સાક્ષી આપનાર એક પ્રસંગ પહેલા આવ્યો છે હવે
પોતાનું વચન તે કેવી રીતે પાળે છે તેનું ઉદાહરણ
લઈએ

માક્સ નામના એક પ્રકાશક સાથે ચેખોવે એક દિવસ
એ લારે વિચિત્ર કરાર કર્યો

આ કરારથી ચેખોવની પહેલી લખેલી અને
આગળ ઉપર તેની પાસેથી લખાઈને આવનાર
કૃતિઓના હજાર માક્સે ૭૫૦૦ પાઉડમાં વેચાણ
લીધા ચેખોવના પુસ્તકોના વેચાણમાંથી પહેલા જ
વરસે ખરચો કાઢતા ચેખોવે નફો ૧૦,૦૦૦ પાઉડ
ખર્ચો ! પણ ચેખોવને તો નફાનો થોડો ભાગ પણ
મળવાનો નહોતો એન્સિમ ગોર્ગેએ જ્યારે આ બધી
વિગત જાણી ત્યારે તે આ પ્રકાશકની હનન્ટ વૃત્તિથી
ગુસ્સે થયો આ કરારથી તો ચેખોવને જીખમરો પણ
આવી જવા સભવ છે તેને તરત જ ચેખોવને એક
પત્ર લખ્યો 'માક્સ પામેથી જે પૈસા લીધા હોય
તે તેને પાછા આપી દેવા, વધુમાં ઉપરથી પણ થોડા
પૈસા આપીને તેની સાથે કરેલો કરાર રદ કરી દેવો',
પછી તેને ખુશીથી જે કરતું હોય તે કરે તમારી
હયાતી સુધી દર વરસે તમને ૨૫૦૦ પાઉડ આપવા
બીજા કોઈ પણ પ્રમાણિત પ્રકાશક સાથે તમે સહ
લાઈથી નવો કરાર કરી શકશો

ચેખોવે આ પત્રનો આ મુજબ જવાબ આપ્યો
'કરાર ઉપર હું સહી કરી ચૂક્યો છું, હવે તે શી

રીતે તોડી શકાય? અપરાધ મારો જ છે. ખીનની મૂર્ખાઈ માટે માફસાને શી રીતે જવાબદાર ગણી શકાય? ખીન વખતે હું બરોબર કાળજી રાખીને વર્તીશ.’

લિથો ટોલ્સ્ટોય વિશે ચેખોવે એક વખત કહેલા શબ્દો આ પ્રમાણે છે; તેથી લેખકોનો પરસ્પર સંબંધ કેવો હોવો જોઈએ તેની થોડી પણ કલ્પના આવશે.

‘ટોલ્સ્ટોય માટે મને જેટલો પ્રેમ છે તેટલો ખીન કોઈને માટે નથી. જ્યાં સુધી ટોલ્સ્ટોય સાહિત્યમાં જીવંત છે ત્યાં સુધી લેખકોએ પોતાનું જીવન સારું જ છે એમ ખુશીથી ધારીને વર્તવું. તે છે ત્યાં સુધી ખીન પાસેથી કંઈ સારું ન મળે તો પણ તેનાથી વધારે બગડવાનું તો નથી. કારણ કે સારું સમજીને જે જે કરવું જોઈએ તેની બધી જવાબદારી ટોલ્સ્ટોય પોતાના પર લે છે. ટોલ્સ્ટોયનો અધિકાર એટલો મહાન છે કે તેની હયાતીમાં અનિષ્ટ અસહ્યતા અને અભિમાનને ક્યારે પણ પ્રાધાન્ય મળવું શક્ય જ નથી.’

ચેખોવ અને ગોર્કી બંનેને એકબીજા માટે કેટલી આત્મીયતા હતી અને એક ઉપર કંઈ અન્યાય થયો કે તેનો પ્રતિકાર કરવા માટે બીજો તરત જ કેટલી બધી તત્પરતાથી આગળ આવે તે નીચેના પ્રસંગ ઉપરથી સમજાય છે.

સાહિત્યક્ષેત્રનું ચેખોવનું અમૂલ્ય કાર્ય ધ્યાનમાં લઈને વિશ્વ વિદ્યાલયના સભાસદ તરીકે એક દિવસ તેની વરણી કરવામાં આવી હતી. પણ ગોર્કીને હજુ આ માન મળ્યું નહોતું (તેને આ મળે નહીં એવી ખૂદ ઝાર નિકોલસની જ આશા હતી) તેથી ચેખોવે આ બહુમાનને ઠોકરે ઊડાડી મૂક્યું. આ બહુમાનનું અપમાન કરવું તે એક રીતે તો સરકારનો જ નિષેધ કરવા જેવું હતું.

હવે ગોર્કીના વર્તનનો એક નમૂનો : ચેખોવનું એક

નાટક લખવાનું ત્યારની એ વાત છે. તે નાટકમાં ચેખોવ હાજર નહોતો, પણ ગોર્કી હતો. પ્રેક્ષકોને પોતે દેખાય નહીં એટલે એક બાજુના ખૂણામાં છૂપાઈને બેઠો હતો પણ આટલી કાળજી રાખવા છતાં તેનો કશો ઉપયોગ થયો નહીં. પ્રેક્ષકોની ત્રકાર દૃષ્ટિએ છેવટે તેને શોધી કાઢ્યો : ‘સ્ટેજ ઉપર આવો! સ્ટેજ ઉપર આવો!’ એવી બધી બાજુથી બૂમાબૂમ શરૂ થઈ. ગોર્કીને આ અનિષ્ટ પ્રકારથી ખૂબ દુઃખ થયું. પણ શું કરે? પ્રેક્ષકો કેમે કરીને ચૂપ થતા નહોતા. છેવટે કોઈથી ફૂજતો ગોર્કી સ્ટેજ ઉપર જઈને બેઠો રહ્યો અને કોઈથી બોલવા લાગ્યો : ‘આ શું કરવા ધાયું’ છે તમે! મને શા માટે સ્ટેજ ઉપર બોલાવો છો? મારામાં શું જોવા જેવું છે? તમે મને સમજો છો શું? નાચનારી કે ભૂત પ્રેત? મિત્રો, આ સારું ન કહેવાય. આ નાટક ચેખોવનું છે, મારું નથી. આવે વખતે મને સ્ટેજ પર બોલાવવામાં કેવડી મોટી ભૂલ કરો છો તે તમને ખબર છે કે? હું પોતે તમારી આ મૂર્ખાઈભરી હકને લીધે કેવી વિચિત્ર સ્થિતિમાં મુકાઈ જાઉં છું? ચેખોવનું આ નાટક કેટલું સરસ છે! આવું સરસ નાટક લખવાય તે વખતે તમે આવી રીતે વર્તો એ ખૂબ શરમની વાત છે...’

ગરીબોનાં હિત માટેની સતત તત્પરતા અને સામાજિક કાર્યની આસ્થા માટે પણ ગોર્કીની ખ્યાતી તો છે જ પણ દલિતોદ્ધારનું અકુચે કાર્ય તે ખૂબ છૂપી રીતે અને કોઈપણ જાહેરાત વિના કરતો. નિરાશ્રિતોને અનાજ અને આશરો મેળવી દેવામાં ગોર્કી અહોરાત્ર પણ પ્રયત્ન કરતા નૈયાર રહેતા. પોતાની આ જનસેવાનો ઉદ્દેશ્ય વર્તમાનપત્રોમાં ભૂલથી પણ પ્રસિદ્ધ થવા ન પામે તે માટે તે કાળજી રાખતો. x

x મરાઠીમાંથી દ્વંદ્વનીને અનુવાદક : જયન્ત પરમાર

નવરચના

મહાત્મા સાહિત્યકાર : ૬

દાંતનો સડો

માનવીને થતા સર્વ રોગોમા સૌથી સામાન્ય વ્યાધિ કોઈ હોય તો તે દાંતનો આક્રમકો પરથી માનમ પડે છે કે દુનિયાના પ્રત્યેક દશમાથી નવ જણના દાંત સડેલા હોય છે આ રોગમા પ્રથમ દાંત પરનું ધનુષન ખર્ચાઈ જાય છે અને પછી આખો દાંત પડીને ખતમ થઈ જાય છે દાંત શાથી સડે છે તથા એ સડાનો પ્રતિકાર કેવી રીતે થઈ શકે તે હજી સુધી જાણી શકાયુ નથી

તખીખી વિજ્ઞાન સમક્ષ અતિ મહત્વના કેટલાક કામ કરવાના બાકી છે તેમાનુ સૌથી અગત્યનુ કામ દાંતનો સડો કેવી રીતે મટે તે શીખવાનુ છે સડેના દાંત એ કોઈ નિઃપદ્ધતી રોગ નથી એનાથી મોમા ચેપ ફેલાવવાનો તથા ફેફસાનો ક્ષય, સધિવા, આકરો ચડવો વગેરે અનેક ગંભીર રોગ થાય છે

આશરે ૮૦ વર્ષ પહેલા એક સિદ્ધાંત એવો રજૂ કરવામા આવ્યો હતો કે પુખ્ત વયની વ્યક્તિના દાંત મૃત શિરાગુચ્છના બનેલા હોય છે એટલે દેહમા થતી પ્રક્રિયાની કોઈપણ અસર દાંત પર થતી નથી ખાધેના ખોરાખના શેષભાગ દાંતમા અટકી રહે છે જેમાથી ફીણ (ફેમેન્ટેશન) નીપજે છે ફીણ લેમ્બટિક એસિડ પેદા કરે છે આ લે ટ્રિ એસિડ દાંતના ધનુષનને આગામી નામે છે ધનુષનમા તીરાડો પડના સક્ષમ હવાણુઓ તેમા ઘૂસી જાય છે અને આ બેક્ટેરિયાનુ આક્રમણ થતા દાંત તદ્દન ખનાઈને ખતમ થઈ જાય છે આ સિદ્ધાંત તખીખી વિજ્ઞાનને ખાસ કંઈ સહાયરૂપ ન નીવડે

પ્રયોગો દ્વારા પૂરનાર પ્રી આપ્યું કે માનવદેહ તથા દાંત અને ગાંઠ સંબંધ હોય છે પ્રયોગ માટેના જિંદગીના લોહીમા તેમણે ઈન્ફેક્શન વડે એક રંગ દાખન ક્યો લ્યારમાદ થોડા વખતે જિંદગીને મારી

આખા વિશ્વમા આજે દાંતનો સડો એટલો બધો વ્યાપક છે કે એને જેમ જેમ દૂર કરવા માટે સંશોધનો થતા જાય છે તેમ તેમ એને વધારવા પણ માણસ એટલી જ તરફબા અનાયાસે વધાયે જાય છે દંતરોમના કારણે અને હાથે આ લેખના લેખિકાએ સીધી સાદી ભાષામા બતાવ્યા છે

નાખનામા આવ્યા પછી એ જિંદગીના દાંતની તપાસ કરવામા આવી તેમા તથા દાંત પરના ધનુષનમા તે રંગ હોવાનુ જણાયુ હતુ આનો અર્થ એ થયો કે દાંતને અને દેહને ગાંઠ સંબંધ હોય છે છતાં જરાક શકા એમ રહી કે રંગ પહેના જિંદગીના લાગમા મળ્યો હોય અને સાથી દાંતમા મળ્યો હોય તા આ શક્યતાની ચકાસણી કરવા માટે જેમની લાગપ્રતિ બાધી દીધી હોય એના જિંદગી પર ફરી પ્રયોગો કરવામા આવ્યા તો માનમ પડ્યું કે દાંતના ધનુષન પર અચૂંપણે રંગ લાગેનો હતો

આમ, દાંત તથા તેનુ ધનુષન બન્ને શુદ્ધ હોય છે—શુદ્ધ પેશીના બનેલા હોય છે અને તેઓ દેહ સાથે જોડાયેલા હોય છે આ ઉપરથી વાસ્તવિક રીતે જ એવુ તારણ નીમ્ણે છે કે, દાંતના આરોગ્યનો આધાર શરીર કેવુ સ્વસ્થ હોય છે, અને દેહમા અયપચયક્રિયા બરોબર ન થાય તો તેના લીધે દાંત સડવા માડે છે, સડાને લીધે થતો ફેફસાર પ્રથમ દાંતના અતર્ગત લાગમા થાય છે અને અમુક વખત બાદ સડો સપાગીએ આવે છે અને ધનુષન તેનો ભોગ બને છે, ધનુષનમા અમુક ભાગને તો જાણે કોઈ એ પાછળથી છાપો માર્યો હોય તેમ થાય છે પરિણામે મુખમાના બેક્ટેરિયા સામે દાંતનુ રક્ષણ કરવામા ધનુષન સફળ થતુ નથી આને લીધે દાંતનો આખરે નાશ થાય છે

વૈજ્ઞાનિકોએ પ્રયોગો પરથી એમ બતાવી આપ્યું છે કે શરીરમા અયપચયક્રિયા મુશ્કેલ થાય છે અને સ્થાની પરિસ્થિતિ નિર્માણ થાય છે ત્યારે દાંતના ધનુષનમાથી પ્રોગીન તરન ખૂબ ઓછુ થઈ જાય છે સડેના દાંતના ધનુષનમા પ્રોગીનનુ પ્રમાણ સાંખ દાંતની સરખામણીમા ૬૦ ટકા ઓછુ હોય છે

એટલે સ્વેપ પ્રોટીન ધરાવતો આહાર દાંતનો સડો નિપળવે છે.

માનવીની સાધારણ જીવનપ્રવૃત્તિ ખરોખર આસે તે માટે પ્રજીવકોની આવશ્યકતા હોય છે. આ પ્રજીવકો પર શરીરની સ્થિતિનો આધાર હોય છે. પ્રત્યેક પ્રજીવક ચોક્કસ દિશામાં કાર્યસાધક નીવડે છે. ખોરાકમાં અમુક પ્રજીવકનો અભાવ થતાં ચોક્કસ પ્રકારના રોગ નીપળે છે. દાંતમાં આરોગ્ય માટે પ્રજીવક ખી-૧ અત્યંત મહત્વનું હોય છે. ઊંદરોના આહારમાં આ વિટામિન-પ્રજીવક ઉમેરવામાં આવના સડાનું પ્રમાણ ઠીક ઠીક ધટી ગયું હતું.

ઊંદરો પર ખીન પ્રયોગ આ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યા હતા. ઊંદરોનાં બે જૂથને એક જ સરખી પરિસ્થિતિમાં રાખવામાં આવ્યાં હતા. ખોરાક પણ બન્નેને સરખો જ અપાતો હતો, પરંતુ એમાંથી એક જૂથના ઊંદરોના જ્ઞાનતંતુઓને રીતસર ઉશ્કેરવામાં આવતા હતા. અમુક સમય બાદ એમ પૂરવાર થયું કે ઉશ્કેરાયેલા જ્ઞાનતંતુવાળા ઊંદરોમાં દાંતનો સડો ખીન જૂથ કરતાં ઓર વધારે વાર થતો હોય છે.

જ્ઞાનતંતુના ઉશ્કેરાટની ખરાબ અસર પ્રજીવક ખી-૧ તથા પ્રોટીન પુષ્કળ પ્રમાણમાં હોય એવો ખોરાક લેવાથી નાબૂદ થઈ શકે છે.

અને આપણે પ્રાણીઓ પર કરવામાં આવેલા પ્રયોગની પાત કરી. એમાંથી તારણેલા નિષ્કર્ષનો ઉપયોગ, માનવીને દાંતનો સડો થતો યા સડો હોય તો તેની સારવાર કરતાં અગાઉ વિશેષ અભ્યાસ કરવાની આવશ્યકતા છે. પરંતુ આ દિશામાં કામ બહુ થોડું થયેલું છે, જો કે એ તરફ જરવામાં આવેલા પ્રથમ કદમના પરિણામ રસપ્રદ પૂરવાર થયા છે. નિશાળે જવાની ઉંમરે પણ પહેાંચ્યા ન હોય એવાં નાનાં બાળકોને વિટામિન ખી-૧ પુષ્કળ પ્રમાણમાં હોય એવો ખોરાક આપવામાં આવ્યો તો તેમનામાં દાંતના સડાનું પ્રમાણ ૮૦ ટકાથી પણ નીચે ઊતરેલું હોવાનું માલમ પડ્યું હતું. આ તથા આના ખીન અભ્યાસ પરથી એવી આશા જાગે છે કે, આજે માનવજાતમાં દાંત સડાનો રોગ સર્વસાધારણ થઈ પડ્યો છે તેવું નજીકના ભવિષ્યમાં રહેશે નહિ.

મદિરા અને મદિરાક્ષીમાં રત
રહેતા જગીરદારોનાં જીવનની
પતનની અદ્ભુત કથા
સુપ્રસિદ્ધ બંગાળી નવલકથાનો
ગુજરાતી અનુવાદ

મૂળ લેખક : શ્રી બિમલ મિત્ર
અનુવાદક : શ્રી રમણિક મેઘાણી
બે ભાગનું મૂલ્ય રૂ. ૧૫-૫૦

આ ર. આ ર. શે ઠ ની કં પ ની
મુખર્ષિ-૨ અમદાવાદ-૧

ઉર્મિ-નવરચના : મે ૧૯૫૫

સાહેબ

બીબી

ગુલામ

નવું પુસ્તક પ્રગટ થઈ ગયું છે

શ્રીઓનું આરોગ્ય

લેખક :

ડૉ. ભૂપતરાય મોઠ દવે : ડૉ. શંકરલાલ મોઠ દવે

પુસ્તકમાં આપેલી વિવિધ સામગ્રી

લેખો

- ૧ શ્રીઓનું આરોગ્ય
- ૨ આરોગ્ય અને ખોરાકનો સંબંધ
- ૩ સ્વભાવની આરોગ્ય પર થતી અસર
- ૪ યૌવન જાળવવાની કળા
- ૫ ચરબી ઓછી કરો
- ૬ મોં પર થતા ખીણ
- ૭ તમારા દાંતની સ્વચ્છતા
- ૮ મોં પરના ડાઘા અને કરચલીઓ
- ૯ આંખ નીચે કાળા ડાઘ
- ૧૦ શ્રીઓ માટે વ્યાયામ
- ૧૧ શ્રીઓનું સૌંદર્ય વાળ
- ૧૨ સંગર્ભવસ્થા અને ખોરાક
- ૧૩ શ્રીઓનો રોગ હિસ્ટીરીઆ
- ૧૪ બાળક ન થવાનાં કારણો અને ઉપાયો
- ૧૫ શ્રીઓ અને ઋતુ આદર્શ
- ૧૬ શ્રીઓ અને પ્રદર રોગ
- ૧૭ શ્રીઓને થતા કેન્સર દુઃખાવો

વિવિધ સત્ય કથાઓ

- ૧ હિસ્ટીરીઆનો રોગ મટ્યો
- ૨ કબજિયાત અને દાંતના રોગ
- ૩ કબજ વગર સુરાવક થઈ
- ૪ સંગર્ભવસ્થા અને બિલ્ડરી
- ૫ ચાલવાની ઇસરતથી રોગમુક્તિ
- ૬ મોં પરના ખીણ દૂર થયા
- ૭ પેટનો દુઃખાવો
- ૮ લોહીવાના રોગમાં મારી
- ૯ શરીરનો સોજો નાખ્યું થયો
- ૧૦ માથાનો દુઃખાવો ગયો
- ૧૧ માતા શીતળાના ડાઘા માટે
- ૧૨ દાંતમાથી લેહી નીકળતું હતું
- ૧૩ પ્રદર રોગ અને આમળાં
- ૧૪ સાધ.ઓનો રોગ
- ૧૫ શરીરને નીરોગી રાખતી કેરી
- ૧૬ હું માંદી રહેતી હતી

આ ઉપરાંત

- બહેનોને ઉપયોગી પ્રશ્નોત્તરી છે જેમાં અનેક પ્રકારના વિવિધ પ્રશ્નોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે અને સચોટ માગદર્શન આપવામાં આવેલ છે જે વાંચીને શરીર નીરોગી રાખવામાં મદદરૂપ થાય તેમ છે
- આ પુસ્તકમાં બહેનોનું આરોગ્ય જાળવવા ઉપચારો અને અન્ય પ્રયોગો આપવામાં આવ્યા છે જે વાંચીને રોગમુક્ત થવામાં અને શરીરને તંદુરસ્ત રાખવામાં મદદરૂપ થાય તેમ છે.
- કેટલીયે બહેનોની અનુભવકથાઓ આપવામાં આવી છે.
- જે લેખો આપવામાં આવેલ છે તેમાંથી જીવન જીવવાની નવી દ્રષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે.
- શ્રીઓના કેટલાયે રોગો મદ્યપાનની સારવાર આપવામાં આવેલ છે.
- આખુલે પુસ્તક શ્રીઓને ખૂબ જ ઉપયોગી થાય તેમ છે.

તમારી નક્કલ વહેલી તકે મેળવી લેજો.

કિંમત ચાર રૂપિયા (રજી. ધો. એક રૂપિયા)

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું :-

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રા. લિ.

આ રો ગ્ય - ધા મ

૧૪, ફત્તોન્ડીજ બિઝ, ગાંધીરાડ,
અમદાવાદ, ૧

૬, અયુષ મેન્શન, વિન્સેન્ટ રોડ, કિંગ્સકર્મ
બગીચા પાસે. માદુગા (સે. ર.) મુંબઈ, ૧૯

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૭/૫૦ વિદેશમાં : શિ. ૧૫.

છ વર્ષનું સામઢું લવાજમ : રૂ. ૩૭/૫૦ વિદેશમાં : શિ. ૭૫

અમદાવાદમાં રૂપરૂ લવાજમ ભરવાનું અને મ. ઑ. થી મોકલવાનું મુખ્ય સ્થળ :

ઊર્મિ-નવરચના કાર્યાલય

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાચલેટ લિમિટેડ • ૬૪, ફર્નાન્ડીઝ બ્રિજ - ગાંધીરોડ • અમદાવાદ, ૧

—: આ ઉપરાંત નીચેનાં સ્થળોએ પણ લવાજમ ભરી શકાય છે :—

૧. એન. એમ ત્રિપાઠી પ્રા. લિ., પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૨. આર. આર. શેઠની કંપની, કેશવબાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
- ૩ એન એમ. ઠક્કરની કંપની, ૧૪૦ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૪. આરોગ્યધામ, અયુષ મેન્શન, વિન્સેન્ટ રોડ, માટુંગા, મુંબઈ, ૧૯.
૫. વિજય સ્ટોર્સ, ૩૮૧/એ, કાલનાદેવી રોડ, ડાબે માળે, નરોત્તમવાડી, મુંબઈ, ૨.
૬. ઈન્ટરનેશનલ બુક હાઉસ, ૯ એશ લેન, મ. ગાંધીરોડ, મુંબઈ, ૧.
૭. નિર્મલ એજન્સીઝ, ૧૦૮ શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ, બીજે માળે, મુંબઈ, ૨.
૮. લોક મિલાપ કાર્યાલય, જિલ્લા કોર્ટ રસ્તો, ભાવનગર, ૧.
૯. સાહિત્ય ભંડાર, ૧૪, અમરતલ્લા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા, ૧.
૧૦. ગુજરાત પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ, રાવપુરા, વડોદરા.
૧૧. ગુજરાત પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ, કેંગ્રેસ ભવન, રાજમહેલ રોડ, મહેસાણા
૧૨. ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર, હવાડિયા ચકલા, સૂરત.
૧૩. બાળુભાઈ પ્રેમશંકર ત્રિવેદી, ગંજ બજાર, પાટણ.
૧૪. વિજય સ્ટોર્સ, સ્ટેશન રોડ, આણંદ.
૧૫. નવયુગ પુસ્તક ભંડાર, રાજકોટ.
૧૬. સાહિત્ય મિલાપ, ડૉ. યાત્રિક રસ્તો, રાજકોટ, ૧.
૧૭. પોપ્યુલર બુક સપ્લાય, પો. બો. નં. ૭૬૯, કંપાલા. (યુગાન્ડા-પૂ. આફ્રિકા)
૧૮. જનરલ બુક સેલર્સ, પો. બો. નં. ૧૨૭૮, દારે સલામ (ટી. ટી.-પૂ. આફ્રિકા)
૧૯. યુનાઇટેડ જનરલ સ્ટોર્સ લિ. પો. બો. ૮૦૮, કિસુમુ (કેન્યા-પૂ. આફ્રિકા)
૨૦. કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ, પો. બો. નં. ૨૪૬, જિલ્લ (યુગાન્ડા પૂ. આફ્રિકા)
૨૧. મુલ્લા સલમાનજી મુલ્લા હેપ્તુલ્લાભાઈ, પો. બો. નં. ૧૩૭૭, મોંબાસા (કેન્યા-પૂ. ,)
૨૨. નીલકંઠ પી. સ્વામી, પો. બો. નં. ૩૯૧, મોંબાસા (કેન્યા પૂ. આફ્રિકા)

હઠીલાં અને અસાધ્ય દર્દો મટાડવા માટે—

આ રોગ્ય ધામ

દવા

દવા એ તો દર્દીઓને
ઉપરછલ્લો આરામ
આપે છે અને.....

દર્દને થોડા સમય
માટે દાબી દે છે.

પરંતુ

શાસ્ત્રીય રીતે
લેવાયેલી કુદરતી

સારવાર તો

જૂની માંદગીને

જડખૂળથી દૂર કરે છે

અને જીવનમાં નવો

પ્રાપ્ત કરે છે.

ન્યાં

કુદરતી ઉપચાર

અને

સારવાર મળે છે

ઉપરાંત

ઈલેક્ટ્રીક સાધનોથી

શરીરના જુદા જુદા

ભાગોનો

દુઃખાવો મટાડી શકાય છે.

★

કુદરતી ઉપચાર

આંતરડાના અને

પેટના જૂના રોગો

તેમજ

બહેનોના રોગો

મટાડવા માટે

કુદરતી ઉપચાર કરીને

રોગમુક્ત બનેા.

કુદરતી ઉપચારથી

રોગ જડખૂળમાંથી

દૂર થાય છે.

અવશ્ય અજમાવો.

નવો ફોન નં.

૪૭૨૩૧૯

આરોગ્ય-ધામ

નવો ફોન નં.

૪૭૨૩૧૯

૫૭૫૨૭

માટે

ટેલીફોન

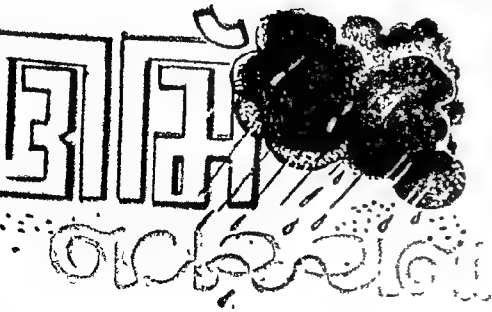
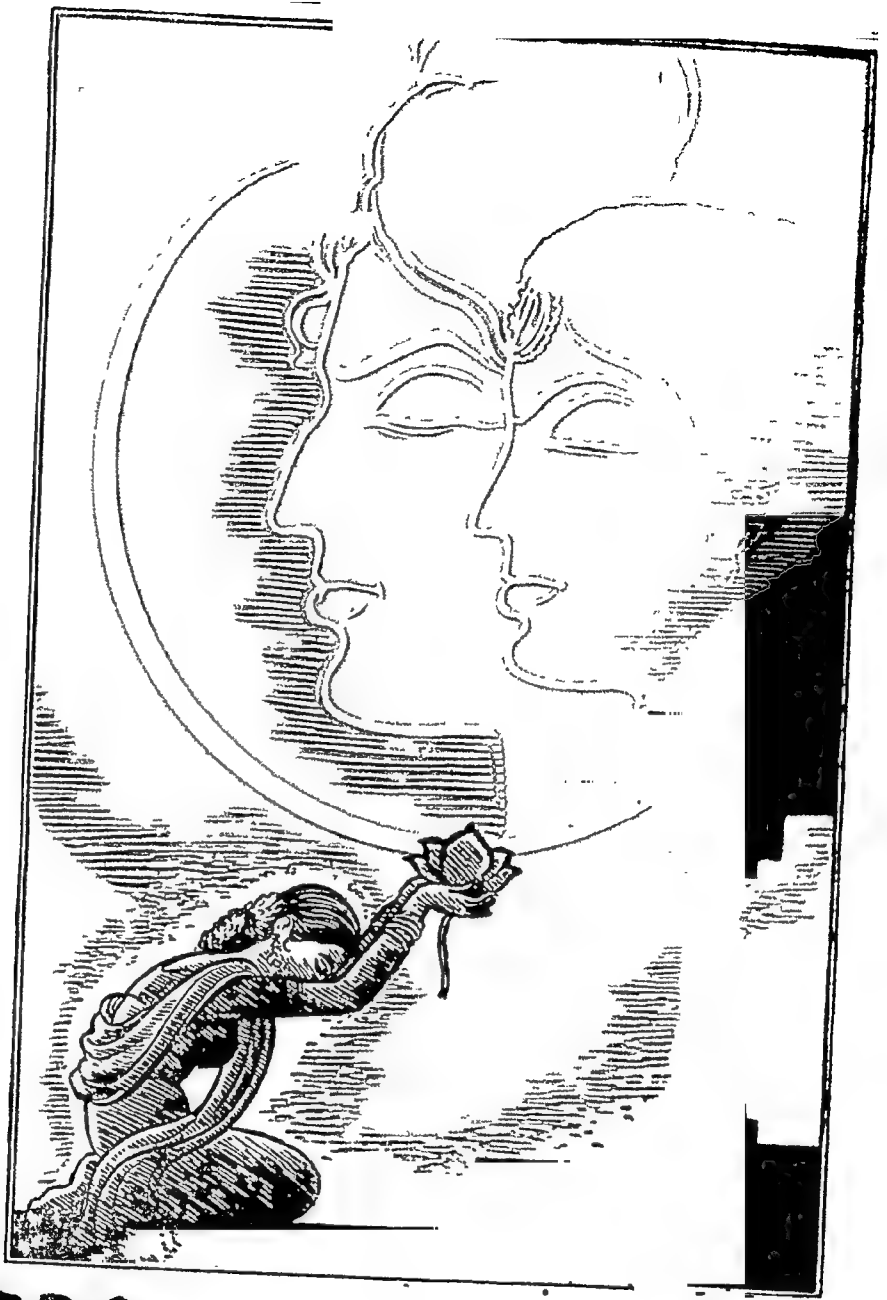
૪૭૨૩૧૯

૧, અધુન મેન્શન, વિન્ડમન્ટ ગેડ, કિંગ્સ સર્કલ બગીચા પાડ

[ગમોગલ પેટ્રોન પરમથી ત્રાદર બાબુ બીબુ મિર્ડો.]

માટુગા (સેટલ રેલ્વે) મુંબઈ, ૧૯-DD

મળવાનો સમય : દરરોજ સાંજે ૫ થી ૭ સુધી
ગુરુવારે સવારે ૮ થી ૧૦-૩૦ સુધી, સાંજે ૫ થી ૭ સુધી
રવિવારે સવારે ૮ થી ૧૧-૩૦ સુધી સાંજે ૫ થી ૬

તંત્રી: ઈશ્વરલાલ મો. દવે
સંપાદક: જયજી પરમાર

વર્ષ ૩૬ ★ અંક ૩-૪ (સં)
જૂન-જુલાઈ

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

શ્રી ડાહ્યાભાઈ પટેલકૃત
તિમિરનું તેજ

રૂ ૫-૦૦

શ્રી બાળુભાઈ પટેલકૃત
નોકા

રૂ ૪-૫૦

શ્રી પ્ર રા નથવાણીકૃત
પંખી પાંખવિહાણાં

રૂ ૫-૦૦

શ્રી નાનુભાઈ દવેકૃત
પાથર્યા પ્રકાશ જોણે

રૂ ૫-૦૦

શ્રી કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટકૃત
દિલનાં દાન

રૂ ૧-૫૦

શ્રી મૂળવતરાય ત્રિપાઠીકૃત
એક આ વન

રૂ ૫-૦૦

શ્રી શાંતિ આઠડિયાકરકૃત
સલિલ વિણુ સુકાશે વેલ પિયાસી

રૂ ૪-૫૦

શ્રી નવનીત સેવકકૃત
પાતાળ વન

રૂ ૩-૫૦

શ્રી શ્રીકાન્ત ત્રિવેદીકૃત
ગોરીલાનો શિકાર

રૂ ૦-૦૦

શ્રી નવનીત સેવકકૃત
મોતને મોરચે

રૂ ૨-૫૦

શ્રી ડૉ. ભૂ. મો. દવે શ. મો. દવેકૃત
સ્ત્રીઓનું આરોગ્ય

રૂ ૪-૦૦

શ્રી માધવ મો. ચૌધરીકૃત
નિત્યનું જીવનઘડતર

રૂ ૧-૫૦

શ્રી દિનુભાઈ જોષીકૃત
આનંદ ગ્રંથાવલિ [૭ પુસ્તકો]

રૂ ૧૦-૫૦

શ્રી શ્રીકાન્ત ત્રિવેદી અનુવાદિત
ફરી પરણ્યાં

રૂ ૩-૦૦

શ્રી સોમાભાઈ પટેલકૃત
આશા-નિરાશા

રૂ ૪-૦૦

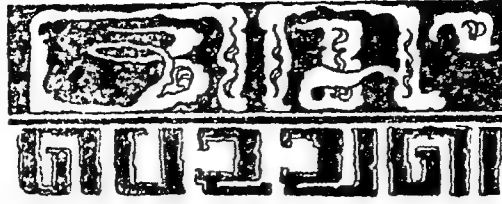
—: અમારા આ પ્રકાશનો તેમ જ ગુજરાતી સાહિત્યના તમામ પુસ્તકો માટે :—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ, ૬૪, ફર્નિ-હીઝ બિલ્ડિંગ, અમદાવાદ, ૧

અંક ૩-૪ (સંયુક્ત)

જૂન - જુલાઈ ૧૯૬૫

સમાજમાં સંસ્કાર અને

‘ભિમિ’ : વર્ષ ૩૬

‘નવરચના’ : વર્ષ ૩૦

સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

ક્રમ

સૂચના

લેખક	લેખ	પાનું
જ્ઞ	સાધના ખરી, પણ સ્વાર્થની !	૬૬
શ્રી એન. ડી. રાવલીઆનાં	ત્રણ કાવ્યો	૧૦૦
‘મધુરમ’	આ ભરત	૧૦૧
‘મીનપિયાસી’	મમ તું	૧૦૨
	કરચલી	૧૦૧
દેવજી રા. મોહા	ગગન ઊડતાં ઊડતાં	૧૦૨
‘રાજહંસ’	સમયનાં ક્ષીર-નીર	૧૦૨
કે. વી. રઘુનાથ રેડ્ડી	નેહરુ અને લોકશાહી સમાજવાદ	૧૦૬
સાને શુરુજી	સોનાનો સૂગ	૧૦૯
નાનુભાઈ દેવે	વિચાર છાંટણાં	૧૧૩
‘ભદ્ર’	સૂર્યનો તાપ	૧૧૭
ઈશ્વર પેટલીકર	જીવનશૈલ્યનું ભણતર	૧૨૨
ઈશ્વરભાઈ પટેલ	પુનર્જીવન [૨]	૧૨૬
—	કમુવાવડ અને ખોડવાળાં બાળકો	૧૩૪
અંદભાઈ ડા. ભટ્ટ	રણસંગ્રામમાં જનજંગ	૧૩૫
હાદ્યાભાઈ પટેલ	અદૃશ્ય દુનિયા	૧૩૯
રમણિક પટેલ	કંકની કાયા, સોનાની માયા	૧૪૯
ગ. વ્યં. માડખોલકર	શુકનું ચાંદરણું	૧૫૨
—	કેટલું બહો છે ?	૧૬૦
—	સાભાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર	૧૬૪

- * લવાજમ વરસતું : સાડાસાત રૂપિયા, વિદેશમાં દશ રૂપિયા (શિ. ૧૫).
- * દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.
- * વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને નવંબરનાં એ ચારમાંથી કોઈપણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે.
- * વી.પી.થી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ ગ્રાહકે જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે, લવાજમ પૂરું થયાની નોટિસ મળે ત્યારે ગ્રા.નં. અને પૂરા સરનામા સાથે મનીઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલી આપવું.
- * નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ પૈસાની ટિકિટો ખીડવી જરૂરી છે. મફત અંક કોઈને મોકલાતો નથી.
- * ગ્રાહકોએ દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં ગ્રા. નં. લખવો ખાસ જરૂરી છે.
- * અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા બેઠેલી ટિકિટો ખીડવી જરૂરી છે. એ સિવાયનાં અસ્વીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે.
- * જાહેરખબર મારેતું, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને ખીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું :-

‘ભિમિ-નવરચના’

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાયવેટ લિ.,
૬૪, ફર્નાન્ડીઝ બિલ્ડ : ગાંધીશાહ
અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક: ઈશ્વરલાલ મો. દેવે અને મુદ્રક : કાંતિલાલ હાદ્યાભાઈ પટેલે માલિક: ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાયવેટ લિમિટેડ વતી ૬૪, ફર્નાન્ડીઝ બિલ્ડ, ગાંધીશાહ, અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ કર્યું અને મંગલ મુદ્રણાલય, રતનપોળ, અમદાવાદમાં છા તારી : ઈશ્વરલાલ મો. દેવે અને સંપાદક : જયન્ત પરમાર.

કલકત્તાની ગઈકાલ, ગઈકાલના 'બાપુ'ઓની ગઈકાલ. એમની જાહેરાતો અને ઉત્તરોત્તર પડતીની વાતો. એ જવાબદારી અને તે ઉપર રચાયેલી ખુમારી—

સજીવ રેખાખંધ પાત્રો, આવેગવંત પ્રસંગલેખન, વેધક માર્મિક બાની અને માનવમનમાં ઉદય અસ્ત થતા ભાવોની મનભર નકશી —

એટલે

કલમના જાદુગર શ્રી બિમલ મિત્રની અનોખી નવલકથા

સાહેબ બીબી ગુલામ

અનુવાદ : રમણિક મેઘાણી

સેટનું મૂલ્ય રૂ. ૧૫-૫૦

આ ર. આ ર. શેઠની કંપની

મુંબઈ-૨

અમદાવાદ-૧.

પ્રાચીન-મધ્યકાલીન સાહિત્ય
વિષયક
શ્રી હરિવલ્લભ ભાયાણી

કૃત
સંશોધનપરક
લેખસંગ્રહ
શોધ
અને
સ્વાધ્યાય

મૂલ્ય
રૂ. ૮-૨૫

આ ર. આ ર. શેઠની કંપની

મુંબઈ-૨.

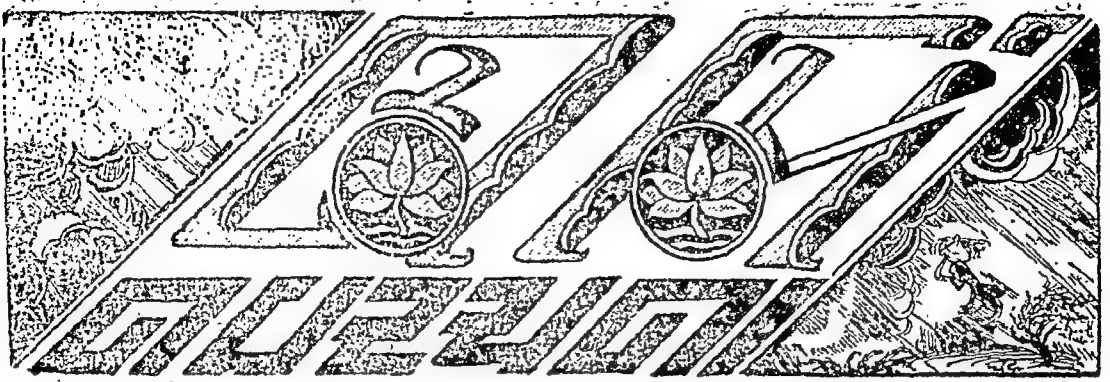
રેખિંદા જીવનવ્યવહારમાંથી
ઊગતી વિચારસરણીને
સરળ ને લોકપ્રિય
ભાષા શૈલીએ શોભાવતો
શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર

કૃત લેખસંગ્રહ

મંગલ
કામના

મૂલ્ય
રૂ. ૫-૫૦

અમદાવાદ-૧.

૩ સાધના ખરી, પણ સ્વાર્થની !

પરમાર્થ ન કરી શકાય તેનો વાંધો નથી, પણ સ્વાર્થ સાધવા જતાં બીજાને નુકસાન પહોંચાડવાનું, બીજાની લાગણી દુલવવાનું કે બીજાના જીવન સાથે એડા કરવાનું તો ટાળી શકાય તેટલું ટાળવું. પણ સ્વાર્થ એટલો બધો આંધળો હોય છે કે એની આંડે આવું કાંઈ દેખાતું નથી, સમજતું નથી કે વિચારાતું પણ નથી. બધી વાતની પરાકાષ્ટા હોય તેમ સ્વાર્થની પણ આ જ પરાકાષ્ટા છે. એ પરાકાષ્ટા અધમમાં અધમ ગણાય છે છતાં એનો અનુભવ કરવાનું માણસથી ટાળી શકાતું નથી. ત્યારે જે ન જોયેલું દેખાય છે એ જ ચેતવણીરૂપ ગણાવું જોઈએ. પણ એ કાળ, એ ઘડી, એ અનુભવ જ એવો હોય છે કે કોઈની તો શું પણ પોતાના આત્માની ચેતવણીય માણસને બપ લાગતી નથી. એ પોતાની જાતને વધુ ને વધુ ઊંડા પાણીમાં ઉતારે છે.

અહીં ઊંડા પાણીમાં ઊતરવાનો કોઈ સીધો અર્થ સમજે એ દેખીતું જ છે. પણ ઊંડે ઊંડે ઊતરીને પણ સ્વાર્થની એ પરમ અને ચરમ સાધનામાંથી માનવી કેટલાંય સુખોની છોળો ઉડાડે છે. એ સુખછોળ જ એની સાચી શત્રુ બની રહે છે.

મિત્રો કરતાં શત્રુને વધુ સારી રીતે આવકારવાનું એ વખતે પહેલી જ વાર માણસ ડહાપણ વાપરે છે. અને એ ડહાપણ જ બીજાનું હિત ભૂલી જાય છે, બીજાની પ્રગતિ ભૂલી જાય છે, બીજાને તડીપાર કરવાનું શીખવે છે. બીજાને ભોગે કાંઈ પણ થાય એ કોઈ કાળે ઈચ્છનીય નથી. છતાં એ જ એ વખતે થતું હોય છે કે જેનાથી દૂર રહેવા પોતે અનેકને સલાહ આપી હોય છે.

બીજાને ન કરવાનું કહીને પોતે એ જ કરવા તત્પર થાય છે એવું માનવી સિવાય બીજા કોઈ દેહધારી કે આત્માધારી કરી શકે કે કેમ એ પ્રશ્નનો જવાબ આપણે માનવીને પૂછીએ તો એનો ઉત્તર હાકારમાં મળે ખરો ?

શ્રી એન. ડી. રાવલીઆનાં ત્રણ કાવ્યો

[અણુધાતુ' માડાગારકર જવાનું' થયું. પાટનગર તનાનારીવમાં શ્રી રાવલીઆસાહેબનો પરિચય થયો સાહિત્યના જૂના જોગી, સાહિત્યપદાર્થના સાચા પારખુ અને વતનથી હબનરો માધ્યમ દૂર રહેવા છતાં તેમ જ ધંધામાં ગળાડૂળ પડ્યા હોવા છતાં શાયરી અને સ્વાધ્યાય તેમનાં સદાનાં ભેરુબંધ છે. તેમની સાથેના થોડાક દિવસોનો પરિચય સુખમય અને આનંદકારી રહ્યો. અહીં તો તેમનાં કાવ્યોની થોડી પ્રસાદી જ મૂકી છે. વધુ લખતા રહેવાની મેં માગણી કરી છે.

—ઈશ્વરલાલ મેાલ દ્વે]

માનવતાનો અવાજ

માનવી ! ઓ માનવી, તું રહેજે માનવી,
ન મટજે માનવી !

માનવી ! તારાં જુજવાં જુજવાં ગાન,
કદી ગાતો ગાન નારી તણાં, કદી નારીત્વનાં;
કદી પૌરુષનાં, પુરુષાર્થનાં, વીરતા કેરાં કદી.
કદી ગાન ગાતો ગરીબીનાં,
કદી કીર્તિ તણાં ગીતકાં.

(પણ) જીવજે માનવતા માટે !
મરજે માનવતા કાજે !

લઈ જજે ભલે તુજ 'નામના'
પણ માનવતા મૂકતો જજે !

ગાજે ગીત સદા 'જીવન'ના, 'માનવતા' તણાં
તું રહેજે માનવી ! ન મટજે માનવી !
માનવી ! તારા જુજવા જુજવા શોખ !

કદી ઝંખતો જન્મભોમકા, કદી પરદેશપ્રેમને;
કદી પહોડો, કદી નદીઓ, કદી અરણ્ય કે
રણો રેતીનાં.
કહી' કલ્પતો પ્રભુને પથરમહી; કહી' માનતો
મહામદને-મુસાને.

આરાધતો ઇગુને કહી', કહી' લગવાન યુદ્ધને
કહી' કૃષ્ણને; કહી' રામને,
વળી દામને નમતો કહી;
ભલે સૌ તારા રહ્યા પૂજ્ય દેવતા,
ભલે ભજતો બધાને;

દૈવત્વ પ્રભુ તારા દિલ મહીં, આરાધજે એ દેવને
તું રહેશે 'માનવી' નહિ મટશે 'માનવી'.

તારી આરાધના

જન્મ દેતી, જીવન દેતી, માતૃરૂપે પોષતી !
વર્ષા બની વરસી જતી, ભૂમિ રૂપે કૃષ આપતી.
કુદરત બનીને સ્થાપતી, શક્તિરૂપે સંહારતી,
મરિતા બની વહી જતી, દિલવાડીઓતરબોળતી.
વર્ષારૂપે, વેલીરૂપે, મુજ વાડીએ, મુજ ઉપવને
ગિરિકંદરે વનદેવી તું ! અમ ગૃહે ગૃહદેવી તું !
અન્નપૂર્ણા કહીં, પ્રિયા કહીં,

યદિ ભગિની યદિ પુત્રી;
બહુરૂપે મહાશક્તિ તું ! સદૈવ મમ જીવન વિષે,
કહીં લક્ષ્મી, કહીં મરત્વતી, મોહિની માયાભારથી,
અનેક નામે બહુરૂપે મુજ મને 'દેવી' સદા.
તારી ખડા (નારાજ) એ નાશ જગનો,
તુજ કૃપા મુજ 'વીરતા',
સ્વાગત તારું હો સદા !

મુજ આંગણે, મુજ જીવનમાં !
તનાનારીવની એક સમાધિ (કબર)
પરની તખ્તી

ન રંગ છે ન ખુરખુ, આ 'કાગળનાં ફૂલો'
ગૃથેલાં કેઈ 'અભાગી' હાથે.
સુક્ષ્મા હૃદયનું ફિક્કું સંગીત,
સૂકી એક યાદી !
સ્ત્રીકારશો ? સૂતેલાં ચિરશાંતિમાં !

‘મધુરમ’

આ ભરૂચ

નગરી આ જ ભરૂચ.

દૃઢ સમાધિ લઈ ને બેઠો બાણે કો અવધૂત

ધારી પુરાતન રૂપ

નગરી આ જ ભરૂચ.

નર્મદાનીરે નવલું નર્તો, નૂતનતા નહિ નૂર,

સાદું સીધું સોઢે બાણે, સરતા સંગીત સૂર,

વર્ષોથી શું તપમાં બેઠો ભૃગુઋષિનો ધૂપ

નગરી આ જ ભરૂચ.

અર્વાચીન આ વિશ્વે બાણે પુરાતત્વનું પૂર,

લાડ કરંતી વાણી વહતું લાટતણું આ પુર

નમણી ધરતી, કુદરત, નારી, જનતા બાણે ભૂપ,

નગરી આ જ ભરૂચ.

પાવનતા શી પ્રીતિ એની, વ્યવહારે છે દૂર,

માનવતાની વાત અનોખી, કુદરતનું જ નૂપુર;

જગતઝરૂખે વિલસે એતું ગાંધીસમું સ્વરૂપ;

નગરી આ જ ભરૂચ.

✱

‘મીનપિયાસી’

મમ તું

અર્ધાંગ માત્ર નથી તું, મન અર્ધાં મારું

હૈયું અર્ધાં, મમ આત્મન અર્ધાં પ્રાણ !

સર્વસ્વ તું જીવનની, અલિલાષ મારી

સૌંદર્યમાં સકલ સૃષ્ટિમહીં તું ન્યારી.

અંગોડલે સકલ વિશ્વકલા ગૃથી તે, •

ને હોઠમાં રસિકતા ભરી પ્રકૃતિની.

ખંડી છટા સકલ, વિદ્યુતની ભરીને

આ નેણની ભ્રમર વાદળીએ છુપાવી,

તારાં સ્મિતે જીવનનાં ઊઘટે પ્રભાત,

ગાંભીર્યમાં રજની શાંત બની સૂતેલી,

બન્ને અહીં તવ કપોલ પરે નિહાળું
સંધ્યા ઉપાતણી સુરંગી છટા રમંતી.

કરચલી

‘કાય થૈ જજંરી ને પડી કરચલી,’

બોલશે લોક તો કૈંક કાલાં,

‘રક્તહીણી બની નાહીઓ છે હવે’

માનશે ના તમે વેણ હાલાં;

યૌવને સંયમે અંગમાં ઢાંકિયાં,

વૃત્તિ ને ભિમિઓ જે રસાળાં,

આત્મતેજે ભર્યાં ઓપતાં સર્વ તે,

આજ વદને બની વિચિત્રાલા.

★

દેવજી રા. સોહા

ગગન ઊડતાં ઊડતાં

વિહંગમ ! ઊડો ઊડો : ક્ષિતિજને વિશાળી કરો,

પળો પવનપંથપે શિખર આંખવા આલનાં;

અહીં તૃણ રચેલ તુચ્છ લઘુ નીડને છોડીને

બહાર નીકળી પડો વિપુલ વ્યોમ વિસ્તારમાં !

વિહંગમ ! ઊડો ઊડો : કહીં લગી જ ખાઓચિયે

વિહાર કરશે હજી ? મલિન નીરમાં ચંચુને

કહોં લગી ઝળોળશે ? નહિ જ બહાર શું આવશે

અક્ષાટ અવકાશના ઉદધિની મહીં રહેલવાં ?

ભલે ગગન ના હજીય ભયમુક્ત ઊડ્યા સમું,

ભલે ધરતી-કીટને ગગન-ઊણો ના રુચે;

વિહંગમ ! જાંચે, હજી જાંચે હજીયે જાંચે

ઊડો; ન રહી બચ જેથી ઊડવા તણા ઓરતા !

લપાઈ લઘુ નીડમાં સુખથી જીવવું એથી તો

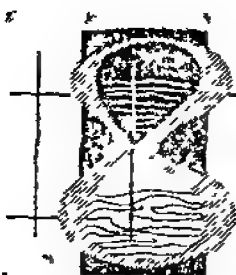
બહેતર વિધાવું ના ગગન ઊડતાં ઊડતાં ?

✱

નવલક્ષ્મી

ચાર કાવ્યો : ૧૦૧

‘સાંઘસ’

અમરના કોર-ગર

યુદ્ધના પાછળ ધ્યેય જોઈએ

લશ્કરી વિજય મેળવ્યાથી પ્રશ્નો ઉઠેલતા નથી, એ માટે રાજદ્વારી સમાધાનો કરવાની જરૂર રહે છે આની સમજ હવે દુનિયાભરમા ફેનાના માડી છે

સરદાર કહેતા કે, ‘પાકિસ્તાન સાથે લડી લેવું એ કે મુશ્કેલ કામ નથી, પરંતુ એ પછી શું?’ દેશના લશ્કરની તકાત અંગે એમને શ્રદ્ધા હતી છોટુભાઈ પુરાણી એમને નાગરિક સૈન્ય જાણુ મરના માટે મળવા ગયા ત્યારે એમણે સાફ જણાવેલું કે આ પ્રશ્ન લશ્કરી દષ્ટિએ વિચારવાનો નથી ‘લશ્કર તો એવું છે કે એમને તગડીને ઠેક સુએઝ સુધી પહોંચાડી દઈએ પરંતુ એ પછી શું?’

પિયેટનામમા લશ્કરી હમના કરીને કે વિજય મેળવીને કામ નહીં સરે એવું જ્ઞાન હવે અમેરિકાને પણ થવા લાગ્યું છે નેપોનિયનની ચડતી કળા તી ત્યારે કોઈકે એમને ઇશાગે કરેલો કે તમારા વિજયો પાછળ રાજદ્વારી નીતિનું બળ નહીં હોય તો એ નહીં ટકે દિલ્લવગેના અનુભવ એવો જ હતો ને જાપાનને પણ એવો જ અનુભવ મળ્યો એની રાત યુશ્વોક્તિને સમ જાઈ હતી ને હવે અમેરિકા પણ એવું કહે છે

યુદ્ધ નહીં પણ યુદ્ધ પાછળનું ધ્યેય જોવું જોઈએ વિસાત ધ્યેયની છે એના નશ્કરી વિજયોની વ્યર્થતા અંગે તો અશોકે પણ કયા નથી કલું?

અગ્નિ એશિયામા અમેરિકા લડી રહ્યું છે એના સાથીદારો એના પક્ષ છોડીને ખસી રહ્યા છે અમેરિકાના પિયારકો પૂત્રી રહ્યા છે કે સામ્યવાદને

ખાળવાની પોલિસગીરીનું કામ અમેરિકાને કોઈએ સોંપ્યું નથી, એ એની જવાબદારી નથી ને દુનિયા ભરના સામ્યવાદી તાપણા હોતવવાની એ કોશિશ મે તો ફાવી શકશે પણ નહીં

ટૂંકામા, લશ્કરી વિજય મેળવના માટે નૈતિક ને રાજદ્વારી જૂમિયા જોઈએ તો પહેલી તૈયાર મરી જોઈએ

ધ્યેય કરતા પણ લોકમત અદે

અહીં યાદ રાખવું જોઈએ કે યુદ્ધ માત્રની નિષ્ઠા કરવી તે અયોગ્ય છે ચી। માને છે કે સામ્યવાદને ફેનાવો કરવા માટે યુદ્ધ અનિવાર્ય છે, રશિયાને હમણાંનો અનુભવ એથી જુદો છે યુદ્ધ આરંભ્યક પણ નથી તેમ ત્યાજ્ય પણ નથી યુદ્ધ પણ એ સાધન છે એને શા કાળે વાપરવું એ જ મહત્વનો પ્રશ્ન છે આગે જગતનો લોકમત જાગ્યો છે રાષ્ટ્રસવમા ૧૧૭ જેટલા સ્વતંત્ર ગણરાજ્યો રાજ્યો લાગ લાઈ રહ્યા છે એ રાજ્યો પોતાને સમાન અને સર્વોપરી ગણે છે એમના મતનું મૂલ્ય વધતું જાય છે એની ઉદ્દેશ યાય એમ નથી

કોઈ અનિવાર્ય કાળુ હોય, કોઈ જાણુ ધ્યેય હોય કોઈ અધાવૂંધી અટકાવવાની હોય, કોઈ આતંતાની હેલુનાના હોય તો પણ જગતના લોકમતને એ વાત ગમે ઉતાર્યા વિના કોઈ દેશ જગમા ઝૂમવે તે કામ નથી હિંદીચીનમા ને કોરીઆમા આવે અનુભવ અમેરિકાને મળ્યો છે કાંગોમા એવા હાન છે અમેરિકાને જે સામ્યવાદ ખાળવાની ધમશ સાચી હાન તો હજેરીમા હમને થયો ત્યારે એ ઝૂકાવી

શકત. જર્મન પ્રબળને બે લાગમાં વિલક્ષ્ય કરી મુક-
નારી અન્યાયી સ્થિતિનો સામનો કરી શકત. દિન્લેન્ડની
ધા સાંભળી શકત. ખીબ્બ અતેક દેશોને રશિયા સામે
હિંમત આપી શકત. ચીનના એક સમયના સાથી-
દાર ચાંગ કાઈ શેકને વતનમુક્તિ માટે આગળ વધવાની
હામ આપી શકત.

પરંતુ, એમણે એશિયાવાસીઓ આપસમાં લડે એવી
શક્તિ રાખી હોય એમ જણાય છે. એમને મોટી
સત્તા સાથે સીધી લડત અને તેટલી ઠેલવી છે. યુરપના
પોર્ટુગલને કે દક્ષિણ-આફ્રિકાને નભાવી લેવાં છે અને
હવે તો પાકિસ્તાનને આપેલાં શસ્ત્રોનો સવાલ એમની
સામે છતો થયો છે. આથી સામ્યવાદ સામે લડવાની
એમની સારી નેમ વિષે પણ શંકાઓ જાગી છે.
જગતનો લોકમત આજે અમેરિકાને, દોષિત ઠરાવવા
નીકળ્યો છે, ને એના સાથીદારો એનાથી વિખુટા
પડતા જાય છે.

મૈત્રી ખાતર દ્યેય સંકેત

શાસ્ત્રી રશિયાની મુલાકાતે જઈ આવ્યા તેમાં ઘણા
સફળ થયા એવી છાપ આપણે ત્યાં ઊભી કરવામાં
આવી છે. રશિયાની મૈત્રી વધે એવું આજે તો કાણુ
નહીં ઇચ્છે? પરંતુ એ માટે જે હિંમત ચૂકવવી પડે
છે તેનો પણ આપણે ખ્યાલ રાખવો જોઈએ.

શાસ્ત્રીની મુલાકાત અંગેના સંયુક્ત નિવેદનમાં ચીન-
પાકિસ્તાનનો ઉલ્લેખ જ નીકળી ગયો. એટલું તો
ગણી લેત. પરંતુ, રશિયાને જ ફાવતી બે વાત આપણે
જાહેર રીતે સ્વીકારી લેવી પડી છે. જર્મન પ્રબળને
સંયુક્ત થવું હોય એ સ્વાભાવિક ગણાય. એમને
જુદા પાડવાની કોઈ રીતને આપણો ટેકો ન હોવો
જોઈએ. ખીબ્બ વાત તે વિચેતનામની. ત્યાં અમેરિકાના
હવાઈ હુમલાને રોકવા કહેવું પડે તો તેની સાથે
ચીન કે હાનોઈની યુદ્ધખેતરીને પણ અક્ષમ્ય ગણવી
જોઈએ. કે નહીં તો યે ચીન આજે, પાકિસ્તાનને
ઉરકેરે છે ને ક્યારે ચઢી આવશે તે કળાતું નથી,
તેવે સમયે, એને ખીબ્બ દિશામાં આંતરી રાખનાર

દેશનો તેજેવધ કરવાની જરૂર નહોતી.

શાસ્ત્રીએ તિબેટની વાત કેમ નથી કરી તે સમજાવું
નથી. શું તિબેટની કોઈ પ્રબળ નથી? એમને
પોતાની સ્વાધીનતા માગવાનો હક આપણે કેમ નથી
સ્વીકારતા, ને કેમ એવું સમર્થન નથી કરી શકતા?

જાણે અબાણે આપણે રશિયાની છાવણીમાં ઢળતા
જઈએ છીએ. એ વારસો નેહરુ મૂકતા ગયા છે.
શું એ વારસાનો આવો કરવેરો ભરતા રહેવું પડશે?
ક્યાં લગી?

આપણે યુદ્ધ માટે તૈયાર નથી

હિંદી સૈન્યના એક નિવૃત્ત ઉચ્ચ અધિકારીએ લશ્કરની
પરિસ્થિતિ વિષે ડેટલીક સ્પષ્ટ વાતો કહી છે. અમે-
રિકાએ પાકિસ્તાનને ઊંચા પ્રકારનાં વિમાનો આપ્યાં
હોવાથી એ દેશના હવાઈ સૈન્યની તાકાત વધારે છે.
એવું નૌકાસૈન્ય પૂર્વ અને પશ્ચિમના બંને વિભાગોમાં
રાખેલું છે. ચીન સાથે કરાર કરીને એમણે પાછડું
ખાસણું સુરક્ષિત કરી લીધું છે. પશ્ચિમના દેશો તો
એમને મદદ આપવા બંધાયેલા છે. આમ એમને
યુદ્ધખેતરીનો નશો ચઢે એવું હતું તેમાં ચીનનો સાથ
મળી ગયો છે. ચીનની સામે લડવા રશિયાં રાજ ના
હોય ને બ્રિટન-અમેરિકા પાકિસ્તાનની સામે લડવા
તૈયાર ના થાય. પછી ભારતને ઊંચે શ્વાસે દોડાદોડી
કરવી પડે એની નવાઈ નથી.

આપણી પાસે પહાડોમાં પહોંચવાના રસ્તા નથી,
ત્યાંના લોકો હજી પોતાને ભારતમાં સંપૂર્ણ લખી
ગયા હોય એવું માનતા નથી. એ પ્રદેશોને ખાસ
અધિકારો આપી આપણે એમની અલગતાની ભાવ-
નાને પુષ્ટ કરી રહ્યા છીએ. દેશમાં અહિંસા અને
શાંતિનાં ચૂંચણાં વારંવાર ચાલતાં હોય છે. વિશાળ
લઘુમતી કેમે કોમવાદનાં વિષ ઉન્મત્ત બનીને પીધેલાં
તે ક્યારે ઉતરશે તે કોઈ કહી શકે એમ નથી. અને
આર્થિક કુગાવો તથા અનાજની અછત હોવાથી પણ
ભારે થયેલા છે.

પ્રજાએ સમટો જોયા નથી એમને તો લગનસરાના જમણો ખાપટવાની મોજ માણુરી છે ને મરણ પાછળના શોખને ઘેરે મરીને લાવાવે છે આ પ્રજા વસતીવધારાના હમના સામે લડવા રાજ નથી એને 'ધર્મ'ની મરજી સમજીને માથે ચાવે છે એની ધર્મ-મૂઠતા રોજ રોજ બધનો વધારતી જાય છે અત્યારે યુદ્ધનો નનખર કરે એની નેતાગીરી નથી અને રાજ્યસત્તાપક્ષને તો યુદ્ધની કંગાળીના કાગમા પણ વધારે માણસોને પ્રધાનો બનાવી લૂટમા લાગી દારો કરવા છે આ પરિસ્થિતિ યુદ્ધ લડી લેના માટે શી રીતે અનુકૂળ ગણાય ?

દેશના જુરસાને ઠંડો ના પાડીએ

લડતનો જુરસો દારવામા વિનોયા-જયપ્રમશ માં લાગી ગયા છે એમને રોષ અમુદનાની ધરપકડ નથી ગમતી એમાથી ઉઝ કે ચિતાજન પરિણામે આવી પડે એની એમને દોશત રહે છે એમને ઘણો ટાગવા છે સાદસથી સામનો કરવાને બદલે સમાધાનો કરીને ચનાની લેવું છે શી નવાઈ કે આ ભાઈઓ વિપદાએને મોગી ગમતુ લે એનાથી નામી જાય ને શાંતિ શાંતિના પોખરોમા રાચી ગ્હે !

જયપ્રમશ કબૂલ છે કે હું તા માટીપગો છું ને એવો રહેવાનો છું એમનામા નેતાજીની ખુમારી ના હોઈ શકે ને નેહરુની વિશ્વદ્રષ્ટિ પણ ના હોઈ શકે છતાં સર્વોદય આગેવાન તરીકે પોતાને ખપારી રાજ કારણમા દખન દીધા વિના એમનાથી રહેવાતુ ામો ગાંધી નિવારસરણીને એમણે પ્રતિકારશક્તિવિહોણી બતાવી દીધી છે એથી એમને ચોખેર ભણ દેખાઈ રહ્યા છે ને એમાથી કોઈના ઈલાજ સૂઝતા નથી-સિવાય કે સમાધાનનાગા રાગજી મમ !

કોઈ મ્હે છે કે શેષ અમુદના પાછા આન્યા કેમ કે એમનામા દેશભક્તિ છે ! રાજજી મ્હે છે કે એમની ધરપકડ થઈ તેમા રાજકીય કુનેહ નથી ! વિનોયા પણ અમુદનાએ કરેલી એમની સ્તુતિની અસરમાથી

છૂટયા નથી એમનુ ચાને તો કાશ્મીરનો પ્રશ્ન કાપમે માટે અનિશ્ચિત રહેવા દે અથવા અમુદનાને મેં પે દે અમુદનાનો વિશ્વાસ કરનારે એમની પાછી માર્ગદિનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ પશ્ચિમી સત્તા એના ચળવ્યાથી અમુદનાની મહત્વાકાંક્ષાનો પારો જાયે ચઢી ગયો એ યાદ રાખવા જેવું છે એમ મ્હે પામિસ્તાન જેના ખૂતની માગણી મરતુ તે હવે એમની ખુશામદ મ્હે છે કેમકે એ રીતે કાશ્મીરમા કોમવાલો બહેકાની શકાય એમ છે પરતુ વિનોયાની વૈદિક નજરે આના અનિષ્ટ શેના દેખાય ? અને અભણતા એ દેશની ખુમારીને ઢીની પાડી રહ્યા છે કોઈ કે હવે એમને મ્હેનુ જોઈએ કે દેશમા જુરસો જ ના આવે એવું પાપ તમે ના કરશો

સરહદોમા ભારતની પ્રજાને વસવાટ વધે

રાજ્જીએ કાશ્મીરનુ જોગણ પૂરુ મરી લીધું ને મમ રાજે ત્યા નાએસની સાખા શરૂ કરી દીધી એમા મક્કમતા જણાઈ છે આ પછી કાશ્મીરમા દિલીએને વસવાટના સામાન્ય હક મળવા જોઈએ અને કાશ્મીરીએને ભારતદર્શનની તક મળવી જોઈએ એમ મ્હે કાશ્મીરના પડોતાની વિદ્વાનો પ્રભાવ મધ્ય એશિયામા અમતો હતો ફરીથી એનુ કેન્દ્ર ત્યારે થવું જોઈએ ત્યાની નદીએને માઠ સાધુમન્યાસીઓની સાધના-કુટિરો નખાવી જોઈએ કાશ્મીરનુ પુરાતન ગૌરવ પાછુ સજવન કરવા વિરે હવે કોઈને સશય ના હોવો જોઈએ

આવું નેકા વિસ્તારમા ને અણિપુરમા ને નાગઝૂમિમા મ્હે જ છૂટકા છે એમને ભારતમા બેળવવાથી ત્યા બહેનો નિષ્કામ થશે એમને આત્મનિશ્ચયતા દમની ખોટી લાન્યો ધરી કેટનામ એમનુ ભારે અહિત મરી રહ્યા છે એથી એ લોકો દેશના દુશ્મન બની રહ્યા છે જાહેર વાત છે કે ભારતના પ્રદેશોનો નિરૂપ મરનારી એમની પાનામે ટ જ છે, જુદા જુદા પ્રદેશોને એવો કોઈ હક નથી

ઉત્તર પ્રદેશના હિમાચલનાગા પહાડી વિસ્તારોમા

આપણે લોકોનો વસવાટ વધારવો જોઈએ. દુઃખની વાત છે કે કોંગ્રેસના કાર્યકર્તાને કે પ્રધાનોને સીમલા-દાણવીંગ કે કાશ્મીર-ઉટ્ટી જેવાં ગ્રીષ્મમયકે ગમે છે પરંતુ એવું કોઈ નવું મથક ઊભું કરવાની તજ-વીજમાં ઊતરતા નથી. હવે નવાં ગ્રીષ્મમયકે થવાં જોઈએ તે પહાડી સરહદોમાં લોકોની અવરજવર વધવી જોઈએ, જંગલની પેદાશોના ઉદ્યોગો ત્યાં નંખાવા જોઈએ. ને એ પ્રદેશોની વસતીને લાગવું જોઈએ કે ભારતના લોકોના સંપર્કથી એમનું ભાવિ સુધરવાનું છે.

પરિસ્થિતિને અનુકૂળ રહીએ

અહીંના દૂધણા મટી જાય એવું જણાતું નથી, એમ એ ઉગ્ર બની જાય એવું પણ દેખાતું નથી. અનાજ કે હુડિયામણની અછત છે ને રહેવાની, ભાવ જિંચે જવાના, જગ્યાની સંકડાશ કે ટ્રેનોની ગીરદી ચાલવાની, લાંચરૂવત વધવાની, 'કોલેજોમાં ને સિનેમામાં ભીડ જણાવાની, વસતીનું પ્રમાણ જિંચે જવાનું, ને હજારોની જગ્યાએ લાખો રૂપિયા વેડફાતા રહેવાના. આવું ચાલે તેથી કોઈને અકળાવાની હવે જરૂર નથી કેમ કે નવી રાજ્યપદ્ધતિ એવાં દૂધણોની સામે લાચાર છે. એમ છતાં આ દૂધણો કાબૂની બહાર જતાં રહેશે એવું પણ હવે નહીં મનાય.

અને યુદ્ધ કે યુદ્ધનું વાતાવરણ ચાલુ રહે તો પણ અહીંના ઔદ્યોગિક વિકાસ અટકવાનો નથી. પાકિસ્તાન કે ચીનનાં ધર્ષણો સહી લેવાં જ પડે એવાં વર્ષો વીતશે, એમનો અંત લાવી શકાય એવા હમણાં સંજોગો નથી. ઘણી ધીરજ રાખીને, ખમીને, વેડીને, સમય વીતાવવો જોઈશે. દુર્ગમાં ગાયડાં પડે પણ ખરાં ને એનું સમારકામ પણ ચાલતું રહે એવી પરિસ્થિતિમાંથી આજની પેઢીને જીવવાનું છે. એથી અકળાયે નહીં ચાલે.

આ સંજોગોને જળવે એટલી જ નેતાગીરી આપણા ભાગે રહેવાની. પંદર વર્ષ લગી સંયુક્ત જવાબદારીના ધોરણે રાજકાજ રહેવાનાં. કોઈ મોટા ફેરફારો નહીં

થવાના ને એમ છતાં આ ધીરી વાટ એકંદરે જિંચે લઈ જનારી જણાશે. પંદર વર્ષ પછી જે કોઈ પાછળ નંજર નાખશે તેને જણાશે કે આપણે લાંબી મજલ કાપી છે, ને જિંચાં શિખર સર કર્યાં છે!

દેશની આર્થિક, રાજકીય કે આધ્યાત્મિક પ્રગતિ વિષે અધીરા થવાથી કશું વળવાનું નથી. પછી નિરાશ તો થવાય જ કેમ? નવી પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થઈ રહેવું તે જ ઠીક છે.

પાત્રોમાં ફેરફારની અસર

ઘોડાગાડી જેવાં વાહનોને બદલે બનાવટી વાહનો, રથરતે બદલે બનાવટી રથર, ચામડાને બદલે બનાવટી ચામડું, કપડાંને બદલે બનાવટી કપડાં, ઘી-દૂધનાં પોપણને બદલે વિટામિનનાં બનાવટી પોપણ, ખાતરને બદલે બનાવટી ખાતર, એમ કેટેલીય જરૂરિયાતની વસ્તુઓમાં રાસાયણિક બનાવટો આવી ગઈ છે. શરૂઆતમાં લોકો એનાથી ભડકતા રહે પરંતુ ધીરે ધીરે એનો ઉપયોગ વધતો જાય છે, સ્વાભાવિક મનાતો જાય છે.

દામવાસણોમાં કાચ તો આવ્યો જ હતો, પ્લાસ્ટીક આવ્યું હતું, કાગળની રકાખીઓ પણ આવી હતી. આમ છતાં તાંબા પિત્તળનાં વાસણો ટકી રહ્યાં હતાં. હવે એલ્યુમિનમનાં નવી પદ્ધતિએ તૈયાર થયેલાં વાસણો બજારમાં આવશે એટલે જૂનાં વાસણો જતાં રહેવાનાં.

એલ્યુમિનમ સામે સ્પર્ધા હતી. એમાં ક્ષારવાળી ચીજો રાખવામાં જોખમ હતું, કેમકે એ ધાતુમાં હલકો ભેગ થતો હતો. હવેનાં વાસણો ટકાઉ થવાનાં, સુશોભીત બનવાનાં, ને જોખમ વિના વાપરી શકાય એવાં રહેવાનાં. સાફ સહેલાઈથી થઈ શકશે, ગરમ વહેલાં થશે, ઊંજળાં ને ધાટીલાં રહેશે—પછી એના આગળ તાંબાપિત્તળ નહીં ટકી શકે. અને ઘણું કરીને દામવાસણ માંજનારીઓ માટે પણ એવું કામ છૂટી જશે.

વાસણો બદલાઈ જવાથી જીવનનની રહેણીકહેણીમાં ફેર પડી જવાનો, ને એ ફેરફાર જોવાની તક આપણે લઈ શકીશું, એવો ફેરફાર વહેલો કરી શકાશે તો

કે વી રધુનાથ દેડી

નેહરુ અને લોકશાહી સમાજવાદ

અ સમાનતા પર આધારિત સમાજ પ્રકૃતિની વિરુદ્ધ છે અને તે વધુ સમય ટકી શકતો નથી. પડિત નેહરુને ભારતના સામાજિક ઇતિહાસનું અગ્રાધ જ્ઞાન હતું. ૧૯૨૯માં લાહોરમાં મળેલા કોંગ્રેસ અધિવેશન પ્રસંગે અધ્યક્ષપદેથી આ બાબતનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો તેમણે કહ્યું હતું કે સ્થાયી સમાજના નિર્માણમાં ભારતે મહાન સફળતા પ્રાપ્ત કરી છે, આમ છતાં એક ખૂબ મહત્વપૂર્ણ મામલામાં તે નિષ્ફળ બન્યું હતું. સમાનતાની બાબતમાં કોઈ સફળ ઉદ્દેશ પ્રાપ્ત થયો ન હતો ભારતે જાણી જોઈને આ વસ્તુની ઉપેક્ષા કરી હતી અને અસમાનતાના આધાર પર આપણા સમાજનું ઘડતર થયું હતું. આનું દુઃખદ પરિણામ એ આવ્યું કે આપણા અસખ્ય લોકો કઠાળ અવસ્થામાં રહ્યા અને તેમને ઉન્નતિનો કોઈ સહારો ન રહ્યો.

સમાનતા, સામાજિક ન્યાય તેમ જ સુરક્ષા પર આધારિત સમાજના નિર્માણની નેહરુજીએ કંપના કરી, પરિણામે સમાજની કાયાપનટ થશે અને તેમાં રાજનૈતિક અને આર્થિક શક્તિની યોગ્ય ફાળવણી થશે. આ પ્રકારના સમાજદર્શનનું અંતિમ ધ્યેય વર્ગહીન સમાજની સ્થાપના કરવાનું હતું, તેમાં દરેક માણસને સમાન તક રહેશે તેમ જ આ પરિવર્તન લોકશાહી ધોરણે ખૂબ જ શાનિપૂર્વક હાથ ધરાશે. નેહરુજીએ પોતાના પ્રવચનો તેમજ પોતાની આત્મકથામાં વર્ગહીન સમાજની સવિસ્તર ચર્ચા કરી છે. પોતાની આત્મકથામાં તેમણે લખ્યું છે 'અમારું અંતિમ

ભારતમાં પંડિત નેહરુ વિનાહ એક વર્ષ પૂરું થયું તેમના લોકશાહી સમાજવાદને સમગ્ર રાષ્ટ્રએ એક આપણા સમક્ષ સજ્જે લખેલા આ લેખ અજ્ઞાતુઓને ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડશે.

લક્ષ્ય કેવળ વર્ગહીન સમાજ રચવાનું જ હોઈ શકે, તેમાં સમાજના બધા જ લોકોને આર્થિક ન્યાય અને સમાન તક મળશે એક એવો સુસંગઠિત તેમજ યોજનામુક્ત સમાજ નિર્માણ થશે જેમાં મનુષ્યમાત્રની આર્થિક તેમજ સામાજિક ઉન્નતિનો પ્રયોગ હાથ ધરવામાં આવશે. સહકાર, નિસ્વાર્થ ભાવના, સેવાની ભાવના, શુભ કામ કરવાની ઇચ્છા, પ્રેમ તથા સદ્ ભાવનાને પ્રોત્સાહન મળશે અને આ વ્યવસ્થા બધે જ હાથ પાડી શકાય તેમ છે. તેના માર્ગમાં આવતા અવરોધો અને તો શાંતિથી અથવા તો પછી બીજી જાળથી દૂર કરવાના રહેશે.'

આ પ્રકારના વર્ગહીન સમાજની સ્થાપના માટે તેમણે લોકશાહી અને સમાજવાદના ખૂબ સિદ્ધાંતો પર ભાર મૂક્યો હતો. આ બંનેના સમન્વયને 'લોકશાહી સમાજવાદ' અથવા તો 'સમાજવાદી લોકશાહી' કહી શકાય. આપણા દેશમાં સમાજવાદની સ્થાપના સરમુખત્યારશાહીના જીતનો દ્વારા નહિ પરંતુ લોકશાહી માર્ગે કરવાની છે.

સમાજવાદનો વિકાસ દરેક દેશની રાજકીય, સામાજિક અને આર્થિક વ્યવસ્થા પર આધાર રાખે છે. જીડી એથ કૌને પોતાના સુપ્રસિદ્ધ તેમજ મહત્વપૂર્ણ ગ્રંથ એ હિસ્ટરી ઓફ સોસાયટીસ્ટ થોટ 'માં લખ્યું છે કે કામદાર તેમજ તેમનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા પક્ષોએ ક્રાંતિ દ્વારા સત્તા હાથ ધરી જોઈ એ કે પછી સાર્વત્રિક મનાધિકાર પર આધારિત સત્તાવી પ્રણાલિ

સ્થાપનથી ને ૨૦૨૭ રહેવામાં ઝાપ નાની શકીશું. ધણો સભવ છે કે ધરનોકરોની પરાધીનતામાંથી એવું મિનિયમના વાસણો આપણને છોડાવે એટલી પડતા

જશે, ધરનોકરો ઉપયોગી કામની બાબતમાં મેળવવા મંચશે, ગૃહસ્પીઓને કામની પ્રેરક રાખવાનું મંચશે, ને ના આગમની કચરામાંથી છૂંટીશું.

★

દ્વારા કાર્ય કરવું જોઈએ. એ એક એવો સવાલ છે કે જેનો દરેક દેશમાં એક સરખો ઉકેલ લાવી શકાતો નથી. કેમકે દરેક દેશમાં સંસદીય પદ્ધતિ નથી. આમ છતાં જ્યાં આ પદ્ધતિ છે ત્યાં હિંસા દ્વારા ક્રાંતિ કરવાનો અગર એક પક્ષની જોડકામી કાયમ કરવાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થવાનો નથી. આ અંગે નેહરુજીએ કહ્યું હતું કે ભારતની રાજકીય તેમજ સામાજિક પરિસ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈને દેશના પછાત વર્ગોની ઉન્નતિનું કાર્ય સતેજ બનાવવું જોઈએ. તો જ દેશની ઉન્નતિ વધુ ઝડપી બનશે. તેમજ લોકશાહી સમાજવાદ દ્વારા વર્ગહીન સમાજની સ્થાપના થઈ શકશે. આ માટે દેશનાં ધારાધારણો એવાં હોવાં જોઈએ કે જે દેશની પરિવર્તનશીલ પરિસ્થિતિ તેમજ જરૂરિયાત અનુસાર બદલાતાં રહે.

નેહરુજીએ જે યોજનાબંધ વિકાસની કલ્પના કરી હતી તેના ઉદ્દેશ ગરીબની વધુ ગરીબાઈ અને અમીરની વધુ સમૃદ્ધિ ખાળવાનો હતો. તેનું ધ્યેય ગરીબની ગરીબાઈ મીટાવી 'અમુક વર્ગો પાસે થતો ધનનો સંચય રોકવાનું' હતું. આ અંગે તેમણે જણાવ્યું હતું કે 'અમુક વર્ગોના હાથમાં થતો "ધનનો" સંચય લોકશાહીના તંત્રને ખોરવી નાખે છે, સમાજ પર વિપરિત અસરો પડે છે પરિણામે આર્થિક ઉન્નતિ માટે સૌને સમાન તક મળતી નથી.' આ પરિસ્થિતિ રાખવા માટે યોજનાપૂર્વકના વિકાસની જરૂર છે. અમેરિકાના પ્રમુખ રૂઝવેલ્ટે હંગામી રાષ્ટ્રીય આર્થિક સમિતિની સ્થાપના પ્રસંગે જણાવ્યું હતું કે જો લોકો ખાનગી સત્તાને એટલી હદ સુધી વધવા દે કે જ્યારે તે લોકશાહી સરકાર કરતાં પણ વધુ શક્તિશાળી બને ત્યારે લોકશાહીની સ્વતંત્રતા સલામત રહેતી નથી. કેટલાંક લોકોના હાથમાં આર્થિકશક્તિ કેન્દ્રિત થાય છે અને તેના પરિણામે બેકારી તેમજ ધનસંચય થાય છે. આધુનિક ખાનગી સાહસોની લોકશાહીના આ અનિવાર્ય પ્રશ્નો છે.

નેહરુજી અને રૂઝવેલ્ટની ભાષામાં કેટલુંક સામ્ય હોવા

છતાં યોજનાબંધ વિકાસના ઉદ્દેશ તરફના તેમનાં દષ્ટિકોણમાં ખૂબ જ અંતર રહેલું છે. આ પૂંછવાદી દેશમાં પ્રમુખ રૂઝવેલ્ટ જેવા નેતાઓના પ્રભાવને કારણે આર્થિક સત્તા કેન્દ્રિત થતી રોકવા માટે 'એન્ડ્રી-ટ્રસ્ટ લો' જેવા ધારાઓ બનાવવામાં આવ્યા હતા. તેમજ યોજનાબંધ વિકાસ માટે 'ટેનેસી વેલી ઓથોરીટી' જેવી યોજનાઓ શરૂ કરવામાં આવી હતી. તેમ છતાં એનો ઉદ્દેશ પૂંછવાદી વ્યવસ્થા મજબૂત બનાવવાનો અને કશી ઉથલપાથલ વિના યોજનાબંધ વિકાસ કરવાનો હતો.

ત્યારે ખીજા બાજુ નેહરુજીએ જે યોજનાબંધ વિકાસનું સમર્થન કર્યું હતું તેમાં રાજ્યના માર્ગદર્શન હેઠળ બહુરહેત્રે ઝડપી વિકાસ સાધવાનો હતો. અર્થ-વ્યવસ્થાનું મહત્વપૂર્ણ નિમંત્રણ જરૂરી હતું તેમજ ઉત્પાદન વધારવાની સાથેસાથ એની યોગ્ય વહેંચણીની વ્યવસ્થાની પણ જરૂર હતી. આ રીતે રાષ્ટ્રીય સંપત્તિ જનહિતનાં કાર્યોમાં વપરાય તેમજ આર્થિક શક્તિ જૂજ લોકોના હાથમાં કેન્દ્રિત બની ન જાય, એમ તેમનું માનવું હતું.

પંડિત નેહરુએ 'ડિસ્કવરી ઓફ ઈન્ડિયા'માં સામાજિક માલિકીના મૂળભૂત તત્વજ્ઞાનની ચર્ચા નીચેના શબ્દોમાં કરી છે :

'લોકશાહી સમૂહવાદનો અર્થ ખાનગી સંપત્તિનું વિસર્જન કરવાનો નહિ પરંતુ પાયાના તેમજ મોટા ઉદ્યોગો સાર્વજનિક માલિકીના હોય તેવો હોવો જોઈએ. તેમાં ભૂમિ સહકારી અથવા તો સામૂહિક માલિકીની હોય. આ પ્રકારની સમાજવાદી સમાજ-સ્થનામાં સાવધાનીપૂર્વક યોજનાઓ ધ્રુવી જોઈએ તેમજ જનતાની બદલાતી જતી જરૂરિયાતો અનુસાર તેમાં પરિવર્તનનો પણ અવકાશ રહેવો જોઈએ.' રાજ્યના સમાજવાદ કે પૂંછવાદને કેટલાક સમાજ-શાસ્ત્રીઓ અથવા તો અર્થશાસ્ત્રીઓએ સમાન કહ્યા છે. પંડિત નેહરુએ આ બંને વચ્ચેનો ભેદ સ્પષ્ટ કરતાં આ ભ્રાંતિ દૂર કરી છે. તેમણે જણાવ્યું હતું

કે સમૃદ્ધ વર્ગના લાભાર્થે કોઈ રાજ્યની રચના અર્ધ. સમાજવાદી આધાર પર કરી શકાય છે. રાજ્યનો સમાજવાદ કે પુંજવાદ પ્રાયઃ એક જ વસ્તુ છે. પણ મુખ્ય સવાલ એ છે કે રાજ્યનું સંચાલન કોને હસ્તક છે અને એનાથી કોને લાભ થાય છે—આખા સમાજને કે પછી અમુક ચોક્કસ વર્ગને.

હકીકતમાં તો રાજ્યના પુંજવાદ કે રાજ્યના સમાજવાદમાં કોઈ સામ્ય નથી. તેને બદલે પુંજવાદ અથવા લોકશાહીમાં અબાધ તેમજ પાયાનું ધર્મ રહ્યું છે. પંડિત નેહરુએ ‘ગિરમ્પરીઝ એન્ડ વર્લ્ડ હીસ્ટરી’ તેમજ ‘એન ફેલ્ચર એન્ડ પાલમિન્ડ્રસ’ વિષે જણાવ્યું હતું કે ‘લોકશાહી તથા પુંજવાદનો સંઘર્ષ’ પાયાનો અને કાયમનો સંઘર્ષ છે. સમાજવાદ અને પુંજવાદ વચ્ચે કડવારા અને સંઘર્ષ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે ફાસીઝમનો જન્મ થાય છે. પુંજવાદ જ્યાં સુધી લોકશાહી સંસ્થાઓના માધ્યમ દ્વારા સત્તાની લગામ પોતાને હસ્તક રાખે છે અને કામદાર પર તેનું વચસ્વ રાખે છે, ત્યાં સુધી તે લોકશાહીને પોષે છે. જ્યારે આ અસંભવિત બને છે ત્યારે પુંજવાદ લોકશાહીને તિલાંજલી આપે છે અને હિંસા અને ત્રાસની ફાસીસ્ટ રીતરસમે અપનાવે છે.’

પુંજવાદના સંદર્ભમાં જે કલ્યાણરાજ્યની કલ્પના

કરવામાં આવી છે, તે નેહરુજીના કલ્યાણ રાજ્ય કરતાં તદ્દન જુદી છે. તે કહે છે કે અમુક દેશોમાં પુંજવાદે જનહિતનાં કાર્યો કર્યાં છે, આમ છતાં તેની સમસ્યાનો નીચોડ આવતો નથી. પુંજવાદમાં લોકશાહીનો સમાવેશ થતાં ઘણી ક્ષતિઓ દૂર થઈ એ વિષે શંકાને સ્થાન નથી. સમાજવાદ જાણી જોઈને રાખેલા મુજબના માર્ગોમાં હસ્તક્ષેપ કરવા માગે છે અને એને પરિણામે ઉત્પાદનનાં પરિણામો વધે છે એટલું જ નહિ પરંતુ અસમાનતા પણ ઘટે છે.

પંડિત નેહરુ સમાજવાદને ગતિશીલ માનવવાદ કહેતા હતા અને તેની સહાયથી મનુષ્યની રચનાત્મક શક્તિ સર્જનાત્મક બને છે એમ માનતા હતા. બર્ટ્રાન્ડ રસેલે ‘પોલીટીકલ આઈડીઅલ્સ’ નામના પોતાના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે સમાજવાદની સ્થાપના માટે ક્રાંતિકારી કાર્ય જરૂરી ન પણ હોય, પરંતુ ક્રાંતિકારી વિચારો તો અનિવાર્ય જ છે. પંડિત નેહરુના ઉપદેશોમાં આપણને આ કાર્ય માટે જરૂરી ક્રાંતિકારી વિચારો પ્રાપ્ત થાય છે. ભારતની સમાજવાદી વિચાર શ્રેણીમાં આવે બોળે આવતાં અનેક વર્ષો વીતી જશે, નેહરુજીનો સાંચા અનુયાયી બનવા માટે આપણે સમાજવાદના વિકાસના તેમજે ચીધેશ કાર્યને વધુ ગતિશીલ બનાવીએ.

પચાસ વરસ પહેલા રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની નાદુરસ્ત તબિયતને કારણે દાક્તરોએ પૂરતો આરામ કરવા સલાહ આપેલી છતાંય કવિવર રોજેરોજનું કામ નિયમિત કરતા. એટલે શાંતિનિકેનનના કેટલાક કર્મચારીઓએ ગાંધીજીને તાર કરીને બોલાવ્યા.

ગાંધીજી ત્યાં પહોંચ્યા અને ગુરુદેવને કહ્યું : ‘ગુરુદેવ, મને એક બિશ્વા આપો.’

‘જે જાતે ભિખારી હોય એ બીબને શું આપી શકે ?’ ગુરુદેવ જવાબ આપ્યો. પણ ગાંધીજીએ પોતાની વાત પકડી રાખી. ગુરુદેવ પાસેથી વચન મળ્યું એટલે તે બોલ્યા : ‘જમ્યા પછી એક કલાક સુધી સંજયું આરામ કરવાનો.’ મંડાકવિને બાપુની આ વાત પોતાની રાત મુજબ માનવી પડી.

થોડા દિવસો પછી આચાર્ય ક્ષિતિભોદન સેન જમીને તરત ગુરુદેવને મળવા આવ્યા. કવિવર બારણાં વાસીને પોતાના ખંડમાં સૂતા હતા. બારણાની તડમાંથી બહારની હિલચાલ જોઈને આવનારને ઓળખી જતાં ગુરુદેવે પૂછ્યું : ‘ઠાકુરદા’ શું છે ?

‘હા, એ તો હું. પણ અંદર આપ શું કરી રહ્યા છે ?’ આચાર્યે આશ્ચર્ય સહ પૂછ્યું. ગુરુદેવે સહજભાવે જવાબ આપ્યો : ‘ગાંધીજીને બિશ્વા આપી રહ્યો છું.’

સાને ગુરુજી

સોનાનો સૂરજ

રોજે રોજ આપણે સૂરજને લગતો જોઈએ છીએ. પણ એ સૂરજને સાચા અર્થમાં સોનાનો કહી શકીએ એવી આખાદી આપણે માનવમાત્રમાં જોઈએ ત્યારે જ એક કહી શકાય. શ્રી નટવરલાલ દવેએ આ લેખને ગુજરાતી વાચકો માટે મરાઠી-માંથી અનુવાદિત કર્યો છે જે ખૂબ વિચારણા માગી લે તેવો છે.....

પો તાને ગમતું અને વર્ણને અનુસરીને સમાજ-સેવાનું કાર્ય ઉપાડીએ, તેમાં હૃદયની લક્ષિત ઉમેરીએ, દિલ કાલવીએ તો પણ એટલાથી ચાલતું નથી. તે કાર્યમાં જ્ઞાન આપ્યા સિવાય પૂર્ણતા મળવાની નહિ. કાર્યમાં જ્ઞાન અને લક્ષિતનો સમન્વય હોવો જોઈએ.

જ્ઞાન બે પ્રકારનું છે. એક આધ્યાત્મિક અને બીજું વૈજ્ઞાનિક. કર્મ સાફ થવાને માટે બે હાથની જરૂર છે. આધ્યાત્મિક જ્ઞાન એટલે જ અદ્વૈત. આખો માનવસમાજ મારો છે, એ સર્વ મારા જ લાઈ, અને તેમની સેવા કરવાને માટે મારે વિજ્ઞાન જોઈએ છીએ, એવી જે આ દૃષ્ટિ તે જ્ઞાનવિજ્ઞાતમક દૃષ્ટિ.

આ દૃષ્ટિ ન્યાં સુધી ના આવે, ત્યાં સુધી વિજ્ઞાન સુરક્ષિત નથી. વિજ્ઞાનની પાછળ આ દ્વૈતનું તત્ત્વજ્ઞાન, આ પ્રેમનું તત્ત્વજ્ઞાન જો ના હોય, તો વિજ્ઞાન સર્વ જગ્યાએ હોળી લગાડશે, વિજ્ઞાનથી સંસાર સુંદર બનાવાને બદલે સંસાર ઉજ્જડ બનશે.

એટલે જ ટોલ્સ્ટોય કહેતા હતા કે, ‘બીજા શાસ્ત્રોના અભ્યાસને પહેલાં બંધ કરો. સમાજમાં એકબીજાની સાથે શી રીતે વર્તન કરવું તેનું શાસ્ત્ર પહેલાં પ્રથમ સિદ્ધ થવા દો.’ સર્વ શાસ્ત્રમાં મુખ્ય શાસ્ત્ર એટલે સમાજશાસ્ત્ર છે. એટલે જ ભારતીય સંસ્કૃતિ અદ્વૈતનું શાસ્ત્ર આગળ ધરીને પ્રગતિ કરવાને ચલાય છે. સમાજમાં સહુને સુખ મળે, સર્વને જ્ઞાન મળે, સર્વના વિકાસને અવકાશ હોવો જોઈએ, કોઈને ઉતારી પાડવું ના જોઈએ, બળીયાંએ દુખળને નીચેવેવા ના જોઈએ, બીજાને શુભામ ના બનાવવો, પોતાની હવેલીઓ બાંધીને બીજાના ઘરની હોળી ના કરવી. આવા પ્રકારનો સિદ્ધાન્ત સૌથી પ્રથમ સ્થાપન

થવો જોઈએ. રાષ્ટ્રરાષ્ટ્રનો, જાતિજાતિનો આવો પ્રેમનો સંબંધ ન્યાં સુધી માન્ય રાખવામાં ન આવે ત્યાં સુધી જગતમાં ખરી શાન્તિ આવનાર નથી, ખરી સ્વતંત્રતા આવનાર નથી.

આજે જગતમાં કોણ સ્વતંત્ર છે? કોઈ પણ સ્વતંત્ર નથી. આપણને લાગે છે કે ઇટાલી સ્વતંત્ર છે, જર્મની સ્વતંત્ર, જાપાન સ્વતંત્ર છે; પરંતુ એ પણ ભૂલ છે. એક શુભામ હોય ત્યાં બીજો સ્વતંત્ર બની શકતો નથી.

આપણે સિંહને પશુનો રાજા માનીએ છીએ. પરંતુ સિંહ સતત પાછળ જોતો હોય છે. તેને લાગતું હશે કે, પોતાને કોઈ ખાઈ જવાને તો નહિ આવતું હોય ! સિંહ હાથીનું લોહી પીને જીવ્યો હોય છે એટલે તેનું મન તેને કોરે છે. ‘તને કોઈ ફાડી ખાવા આવશે, તારું લોહી પીવા આવશે.’

જગતમાં સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રોની આવી જ દશા છે. જાપાનને લાગે છે કે રશિયા સ્વતંત્ર બન્યું. રશિયાને લાગે છે કે જર્મની ચઢાઈ કરશે. ઈંગ્લંડને લાગે છે ઇટાલી બળવાન બનતું બચ છે. ફ્રાન્સ જર્મનીથી ડરતું જ રહે છે. આ રીતે સર્વત્ર લયનું સામ્રાજ્ય છે. બદલે ઉપર હાથ મૂકીને સર્વ કોઈ સુખનો રોટલો ખાવા પડે છે ! બોંબગોળા પાસે મૂકી આ પીએ છે ! તરવારને ચોશીકે મૂકીને બેઠે છે ! તેમણે ગુપ્ત સંધિ તો ક્યાંક નથી કરી ને, તેણે આપણે ના બંધીએ તેમ નોકાદળ તો નથી વધાઈ ને, તેણે નવીન મારકશાસ્ત્ર તો નથી શોધી કાઢ્યું ને, આવી બીક સર્વને લાગે છે. ન્યાં ત્યાં ગુપ્ત પોલિસોની દોડધામ, સર્વત્ર કારસ્થાન, કાંવરાં બુદ્ધિપૂર્વક ચાલુ છે. આવું આ જગતનું નગ્ન રૂપ છે; જગતમાં ન્યાં સુધી હિંસા છે, સ્વાર્થ છે, ત્યાં સુધી

જગતનું આત્મ જ સ્વરૂપ રહેવાનું. મારી રાટલી ઉપર ઘી નેઈએ. મારે મેડી નેઈએ. ખીખનું ગમે તે થાય, એ વૃત્તિ જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી બધા ભયભીત જ રહેનારા. હિંસા એ કસોટી છે. હિંસાને પોતાની કોઈ હિંસા કરશે કે શું એવી સદાય બીતિ હોય છે. જગતમાં પ્રેમ જ નિર્ભય હોય છે.

‘આનન્દ’ અઘણો વિધાન
ન બિભેતિ કદાચન’

અહીંને પ્રાપ્ત કરનાર નિર્ભય બને છે. તેને પારકું પોતાનું નથી હોતું. સર્વાનું કલ્યાણ થાય તે માટે હોડવાનું કરે છે.

આજે વિમાનમાથી બેઠમગોળા ફેંકીને છવન ધૂળમા મેળવવામાં આવે છે. આજે ઝેરી ગેસ છોડીને લોકોને મારવામાં આવે છે. પ્રયંત્ર યત્રોની શોધ કરીને મનૂરોનો કસ કાઢી નાખવામાં આવે છે. વિજ્ઞાનનો આ રીતે દુરપયોગ થઈ રહ્યો છે. બુદ્ધિનો ઉપયોગ આગ લગાડવાને માટે થાય છે.

અદ્વૈતની દૃષ્ટિ આવ્યા સિવાય, વિજ્ઞાન ફોગટ છે. જ્ઞાનહીન વિજ્ઞાનના હાથમા સમાજને સોપવો એટલે માંકડાના હાથમાં મોરીડ આપવા જેવું થાય. એટલે પ્રથમ સહુ ભાઈઓ બનો. સર્વ એક ઈશ્વરના બાળકો બનો. કોઈ આર્થ નહિ, કોઈ અનાર્થ નહિ; કોઈ હિન્દુ નહિ, કોઈ મુસલમાન નહિ; સહુ કોઈ માનવ છે. આ માનવોની નિરપવાદ પૂજા વિજ્ઞાનમય કર્મથી કરવાની છે.

જર્મનીમાંથી જન્મ લોકોને હાડી કાઢ્યા. આર્થ લોકો સાથે જન્મીને સંબંધ ના નેઈએ. આર્થ એટલે શ્રેષ્ઠ. આવી મૂર્ખાઈ અને જંગલીપણું તે હિટલર આવરી મેળો છે. ભારતીય સંસ્કૃતિ, સર્વ જગતના માનવીઓને હાક મારશે. ભારતમાં ‘શુભવન્તુ સર્વે અમૃતસ્ય પુત્રાઃ’ ‘અમૃતસ્વરૂપી દેવના પુત્રો, સાંભળો,’ એની ઋષિગર્જના કરશે, ભારતીય સંસ્કૃતિ એ કરતી આવી છે ને, હવે પછી કરશે. આર્થ હો, અનાર્થ હો, કાળા હો, પીળા હો, રાતા

હો, ખૂંચા નાકવાળા હો, જડા હોડવાળા હો, પહેળા જડવાળા હો કે માંજરી આંખોવાળા હો, કીંગણ હો કે ઊંચા હો સર્વ માનવને પોતાના દિવ્ય અંશ નીચે આણવા માટે ભારતીય સંસ્કૃતિ બનેલી છે. પ્રત્યેક માનવજાતિમાં મહાન પુરુષ ઉત્પન્ન થયેલા છે, માનવજાતિને જેતું ચિરંતન અભિમાન લાગે એવા નરનારી સતો સર્વે માનવવંશમાં જન્મેલાં છે. કોઈએ કોઈને હસવાની જરૂર નથી. આ માનવી એકબીજા ભવ્ય કલ્પના એ ભારતીય સંસ્કૃતિનો પ્રાણ છે. કોઈપણ કર્મ કરતાં આ દૃષ્ટિ રાખવી નેઈએ. ભક્તિ એટલે આ અદ્વૈતજ્ઞાન જ. ખીખને માટે ત્યારે જ પ્રેમ અને ભક્તિ ઉત્પન્ન થશે ત્યારે તે મારા જેવો જ છે, સહુમાં એક જ સતતત્ત્વ છે એમ સમજશે ત્યારે. તે એટલે હું જ છું, અને એટલે જ તેના ઉપર મારે પ્રેમ કરવો નેઈએ. હું ખીખ ઉપર પ્રેમ કરું છું, અને એટલે જ પોતા ઉપર જ પ્રેમ કરું છું.

કર્મમાં આ આત્મોપમ્ય આવ્યું એટલે કર્મ મન દઈને થવાનું. પરંતુ તે કર્મ હિતકર થાય એટલા માટે ત્યાં વિજ્ઞાન પણ નેઈએ. વિજ્ઞાન એટલે જે તે કર્મ શી રીતે કરવા એની માહિતી. કેવળ પ્રેમ હોવાથી ચાલતું નથી. ધારો કે એક માંદા માણસની હું માવજત કરું છું. તે માંદા માણસ માટે મને પ્રેમ છે, પરંતુ તેની માવજત શી રીતે કરવી એનું બે પ્રાચીન જ્ઞાન મને નહિ હોય તો નુકસાન થવાનો સંભવ છે. પ્રેમને લીધે જે ન આપવાનું હશે તે જ આપવાનું હું આપીશ. જે કરવાનું ન હોય તે કરીશ. જે પાવાનું નહિ હોય તે જ પાઈશ. આ રીતે મારો પ્રેમ તારક થવાને બદલે મારક બનશે. પ્રેમ એ દેખતો પ્રેમ હોવો નેઈએ. તો જ કર્મ પરિણામે હિતકર બનવાનું. આજકાલ વિજ્ઞાન કેટલુંય આગળ વધ્યું છે. પ્રત્યેક કર્મમાં તેની જરૂર છે. સ્વયં શી રીતે ચેનાવવો, પાણી સ્વચ્છ શી રીતે કરવું, કંચો પાવડર નાખવો, ધણેકટ્ટીકની પાસે શી રીતે વર્તવું,

દેલિકેન શી રીતે કરવો, સાંયકલ શી રીતે દુરસ્ત કરવી, ઇન્જેક્શન શી રીતે આપવું, ક્યું શાક સારું, વિટામિન શામાં છે, કયો વ્યાયામ સારો, કઈ શિક્ષણપદ્ધતિ સારી, મેજિકલેન્ટર્ન સાથે સદીપ-વ્યાખ્યાનો શી રીતે આપવાં, ગામડામાં આરોગ્ય શી રીતે મુધારવું, ખાતર શી રીતે તૈયાર કરવું, બી કેટલા અંતરે રોપવાનાં, એક કે બીજા સેંકડો પ્રદારનાં જ્ઞાન આપણે પોતાના રોજના વ્યવહારમાં જોઈએ. જો ગ્રેમ હોય તો જ આપણે આ જ્ઞાન મેળવવાં જોઈએ. મારા ભાઈ ઉપર જો મારો ગ્રેમ હશે તો જ તેને માટે જો કર્મ હું કરવાનો તેમાં વિજ્ઞાન વાપરીશ. શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ ઉપર મારો ગ્રેમ હશે તો જ હું શિક્ષણશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીશ. બાળકોના માનસશાસ્ત્રનો હું અભ્યાસ કરીશ. હું તે જ્ઞાન મેળવવાને કચારેય પણ કંટાળનાર નથી. ગ્રેમને આળસની ખપ્પર નથી.

આજે ભારતીય સંસ્કૃતિમાંથી વિજ્ઞાનનો મોટે ભાગે અસ્ત થયો છે. વિજ્ઞાનનો દીવો ખુઝાઈ ગયો છે. વિજ્ઞાનપૂજનો લોપ થયો છે. આ વિજ્ઞાનના નંદાદીપને ફરીથી પ્રગટાવવો જોઈએ. એકાદ મહા પુરુષ વિશિષ્ટ ક્ષેત્રમાં સંશોધન કરે છે. પછી તેની તે શોધ સર્વસામાન્ય જનતાના રોજના વહેવારમાં આવે છે. આવા સંશોધકો ભારતમાં ઉત્પન્ન થવા જોઈએ. સંસારમાં સુંદરતા આણનાર એ વિજ્ઞાન—એમાં કશું બીજું જોવું નથી. લોકો પાશ્ચાત્યોને ફક્ત ભૌતિક કહીને તુચ્છ માને છે અને પોતાને આધ્યાત્મિક જીવિતા માને છે. પરંતુ આજે આપણે આધ્યાત્મિકેય નથી ને ભૌતિક પણ નથી. આપણે ફક્ત મરડાં છીએ.

પાશ્ચાત્યોમાં ભૌતિક વિજ્ઞાનની પાછળ અદ્વૈતની—માનવતાની—મહાન કલ્પના નહિ હોવાને કારણે હાલવરાળનું આસુરી કર્મ તેણે ચલાવ્યું છે. તેની ભૌતિકતાને આધ્યાત્મિકતાનો સંબંધ થાય તો અધું સુંદર બનશે. ભારતમાં બેદાબેદ ખૂબ છે. બંચનીચપણાં

બંધ છે. મોઢેથી અદ્વૈત ગોખશે અને કૃતિમાં બીજાને લાત મારશે! પાશ્ચાત્યોને ફક્ત આધ્યાત્મિકતાની ઉણપ છે. પણ આપણે તો બંને દૃષ્ટિએ દેવાળીયા છીએ. જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન બંને અહીંયાં મરેલાં પડ્યાં છે. અને ભગવાન બુદ્ધની આ ભારતભૂમિમાં જ્ઞાન-વિજ્ઞાનની ઉપાસના શરૂ નહિ થાય કે? આત્મવિદ્યા અને ભૌતિકવિદ્યાનો સંગમ નહિ થાય કે શું?

ઇશાપનિપદમાં આ જ વાત મુખ્યત્વે કરેલી છે; વિદ્યા અને અવિદ્યા, સંભૂતિ અને અસંભૂતિ, એનો સમન્વય કરવાને ઋષિએ કહેલું છે કે :

વિદ્યાં ચ અવિદ્યાં ચ યસ્તદ્વેય ઉભયં સહ

અવિદ્યાયા મૃત્યુર્તીર્ત્વા વિદ્યાયામૃતમ્મૃતે ॥

અવિદ્યા એટલે ભૌતિક જ્ઞાન. આ ભૌતિક જ્ઞાનથી આપણે મૃત્યુને તરી જઈએ છીએ, એટલે સંસારમાંથી દુઃખ, રોગ, સંકટનો નાશ કરીએ છીએ. સંસાર-યાત્રા સુખકર બનાવીએ છીએ. અને વિદ્યાથી અમૃતત્વ મળે છે. અધ્યાત્મ જ્ઞાનથી આ શરીરના અંતરમાં, જે તે આચારમાં ચૈતન્ય એક જ છે એ સમજીને અમરતાનો અનુભવ મળે છે.

જે ફક્ત વિદ્યાને લગશે કે અવિદ્યાને લગશે, તે પતિત બનેશે. એટલું જ નહિ, પણ એ ઉપનિષદ કહે છે કે ફક્ત અવિદ્યાની ઉપાસના એક વખત સ્વીકારી, પરંતુ ફક્ત આધ્યાત્મમાં જ રમનારો તો ખૂબ જ નરકમાં પડે છે. કારણ કે વિજ્ઞાનની ઉપાસના કરનારા સંસારને, બહુ કરીને પોતાના રાષ્ટ્રના સંસારને તો શોભા આપશે. પરંતુ કર્મશાસ્ત્ર વેદાન્તી સર્વ સમાજને ધૂળમાં મેળવશે. સમાજમાં તે દંભ આણશે. અધ્યાત્મ અને ભૌતિકશાસ્ત્ર એમાંથી જો એકનો આશ્રય લેવો હોય તો ઇશાપનિપદ કહે છે કે ‘ભૌતિકશાસ્ત્રનો આશ્રય લે.’ ફક્ત ભૌતિકશાસ્ત્રનો આશ્રય લેવાથી પતિત બનીશ, પરંતુ તેટલો તો પતિત બનવાનો નથી જ કે જેટલો ફક્ત અધ્યાત્મવાદી બનવાથી થઈશ.

અન્ય તમ પ્રવિશન્તિ યે ઉ અવિઘાયા રતા ॥
તતો ભૂય એવ તમ પ્રવિશન્તિ યે ઉ વિઘાયા રતા ॥

કર્મ કરતા સો વર્ષ ઉત્સાહપૂર્વક છવો એવો મહાન સદેશ આપનાર આ ઉપનિષદ આમ કહે છે વિજ્ઞાનની કુચેષ્ટા, અને નિદા કરવી એ ભારતીય સંસ્કૃતિની ઉપાસના કરનારાઓને શોભા આપનાર નથી વિજ્ઞાન તુચ્છ નથી, વિજ્ઞાન મહાન વસ્તુ છે, એ હવે તો આપણે ઓળખતા થઈએ

ગીતામા જ્ઞાન-વિજ્ઞાન એ શબ્દો હમેશા સાથે જ વપરાયા છે વિજ્ઞાન વિના જ્ઞાન નિરૂપયોગી છે અને જ્ઞાન સિવાય, અદ્વૈત સિવાય વિજ્ઞાન ભયંર છે જ્ઞાનના પાયા ઉપર વિજ્ઞાનની ઈમારતને ઊભી કરનામા આવશે તો કૃત્યાણુ થશે પાશ્ચાત્ય લોક વિજ્ઞાનની ઈમારત રેતી ઉપર ઊભી કરે છે, એટલે એ ઈમારત ગગડી જશે અને સંસ્કૃતિ અદસ્ય બનશે વિજ્ઞાનનો પાયો અધ્યાત્મના પાયા ઉપર ઊભો કરવો એ ભારતીય સંસ્કૃતિનું ભવ્ય કર્મ છે એ મહાન કર્મ ભારતની રાહ જુએ છે ભારત શુ એ કર્મને નહિ સ્વીકારે ? જ્ઞાન વિજ્ઞાનના વિરાહમાથી માગ્યાના બાળક જન્મ પામશે અને પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ જતરશે

મહામાણુ આજે એ કહી રહ્યા છે મહાત્મા ગાંધીને બેઢની ખમર નથી એદ્વૈત એમના રોમેરોમમા પ્રસરેનો છે સર્વત્ર તેમને નારાયણ જ દેખાય છે પરંતુ આ નારાયણની સેવા શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી તે કરવાને ઇચ્છે છે મહાત્માજીને વિજ્ઞાન જોઈએ છે રેડિયામાં સુધારો કરનારને તેમણે એક લાખ રૂપિયાનું ઈનામ આપવાનું જાહેર કર્યું હતું અર્થશાસ્ત્ર ઉપર નિમિષ લખનારને એક હજાર રૂપિયાનું ઈનામ તેમણે જાહેર કર્યું છે તેમને સંશોધન જોઈએ છે, કૃત્યાણુનાહક સંશોધન જોઈએ છે ખાવાપીણના તે પ્રયોગ કરે છે ગોળ સારો કે સામર સારી, છડેના

ચોખ્ખા સારા કે વગર છડેના સારા હાથછડના ચોખ્ખા હિનમર કે મિનના ચોખ્ખા સત્વનાળા મ્યુ શાક ખાતું, ભાત ખાતી, લીમડાના પાન ખાવા વગેરેમા કયા તત્ત્વો છે, આમનીતુ શરમત સારુ કે ખરાબ, કાચુ ખાતું કે બાફેતું ખાતું, મધનો શો ઉપયોગ મધમાખીના ઉછેરની વિદ્યા હિંદુસ્તાનમા શી રીતે વધે, આવા આવા તો મેંકડો પ્રકારના વિજ્ઞાનના વિચારો મહાત્માજી કરે છે માછળીમા પાણી, માગી, પ્રમાણ વગેરે નૈસર્ગિક ઉપચારોના ઉપયોગ કરવાને તે ઇચ્છે છે કારણ કે એ ઉપાય સરતો ને સુખ છે આપણા બાધવોનો સસાર સુદર બને એટલા માટે મહાત્માજીનો કેવો પ્રયત્ન, કેવડો પ્રયોગ, કેટલું કષ્ટ !

છવનના હરેક ક્ષેત્રમા બુદ્ધિનો દાવો લઈને તેઓ જાય છે વિજ્ઞાનને લઈને જાય છે સસારને સર્વ સૌંદર્ય આપનાર વિજ્ઞાન તેમને જોઈએ છે જ્ઞાનવિજ્ઞાનની ઉપાસના કરનારા અને તેમા લક્ષિતમય હૃદય હાનવનાર એના મહાત્માજી એને ભારતીય સંસ્કૃતિની મૂર્તિ છે ભારતીય સંસ્કૃતિ એટલે જ્ઞાનયુક્ત વિજ્ઞાનયુક્ત, અને લક્ષિતયુક્ત કરેના શુદ્ધ કર્મ ! આવા મર્મ શી રીતે મરના એ મહાત્માજી સરખાની પામેથી શીખવું જોઈએ મહાત્માજીને રૂપે ભારતીય સંસ્કૃતિનો આત્મા જ અવનાર પામ્યો છે એમ મને લાગે છે

આમ આ ભારતીય સંસ્કૃતિ સપૂર્ણ છે તે ગમે તે એક જ વાતને મહત્ત્વ આપનાર નથી, તે સગ મશાનારી છે શરીર અને આમા બન્નેને તે ઓળખે છે શરીરને માટે વિજ્ઞાન ને આત્માને માટે જ્ઞાન ! શરીરચિંતા સભ્યએના આ આત્માને વિજ્ઞાનયુક્ત અધ્યાત્મ અને અધ્યાત્મયુક્ત વિજ્ઞાનની જરૂર છે ભારતીય જનતા આ દિવ સત્ર ઓળખશે ત્યારે સોનાનો સરજ જાશે !

★

નાનુભાઈ દવે

વિચારછાંટણું

અછતું લોન

‘અ’ પછે વીજળીના દીવા કાઢી નાખી એની જગ્યાએ ટ્યુબ લાઇટ મૂકવાએ તો ?

ધરમાં ચર્ચા ચાલી.

‘ના રે, હોટેલના જેવું બનરૂ લાગે.’

‘પરંતુ એ તો મૂકવાની રીત ઉપર આધાર રાખે છે, જરૂર કરતાં વધારે સંખ્યામાં અને પ્રદર્શનની હમે મૂકીએ તો એવું લાગે’

‘એમાં સારું શું છે ? એટ વાર ટ્યુબ વસાવી કે પછી આ ગોળા દોઢાએ નહિ ખમાય.’

‘એમ તો ધાસલેટના દીવા આવ્યા ત્યારથી દીવેલના ક્યાં ગમે છે ? અને વીજળી આવી એટલે ધાસલેટનાયે મેળા જ પડ્યા તે !’

‘તોયે ફેર પડે. બધાંની સાથે રહેવું સારું. પહેલ કરવાની શી જરૂર ?’

‘પહેલ તો થઈ ગઈ છે, આપણે છેલ્લા જ રહેવું એમાંય શું હડાપણ ?’

હવે સુદ્ધો લાઈટનો ન હતો. સુધારો કે નવીનતામાં ફેટલી હદે આગળ રહેવું તેનો હતો. જીવનની દરેક નાની મોટી બાબતમાં આપણી સાથે એ પ્રશ્ન આવે છે અને આપણે મુલતવી રાખી મનનું સમાધાન કરી લઈએ છીએ. બીજાની ઉપર આપણે બ્રહ્મ મૂકીએ છીએ અને આપણે પોતે એના ગુણદોષ વિચારતા છતાં નિર્ણય નથી લેતા.

જીવનનું આપણું ધોરણ મનમાં બાંધી રાખીએ છીએ પણ એ ભૂલી જઈએ છીએ કે એમાં ફેરફારો તો પેસી જ જાય છે. ફક્ત, આપણે સમજી પારખીને વખતસર ફેરફારોને સ્વીકારતા નથી. એથી જાણે અમણે આપણે નજીવી બાબતોમાં બીજાને આગળ પડવું સ્થાન આપી દઈએ છીએ અને આપણી સમ-

રેનિંગ જીવનમાં આપણે એટલાં બધાં દૃશ્યો નિહાળતાં હોઈએ છીએ કે જેમાંથી થોડાંક વિશે પણ ફરીને વિચાર કરવાનું શીખીએ તો ? અહીં આવાં થોડાંક દૃશ્યો રજૂ થાય છે, તે આપણા જીવનમાંથી જ લેવાયેલી છે એવું વાંચતાં લાગે છે ને ? એટલે જ વાચકોને આમાં રસ પડશે.....

જને માત્ર નકલ કરનારી બનાવી રાખીએ છીએ. કમનના અને વિલંબે અપનાવેલા ફેરફારો કદંગા બને છે, ઉત્સાહ તો મરી ગયો હોય છે. અને કાઈના અછટા ભોજનનો અંગીકાર કર્યા જેવું થઈ રહે છે.

નવું વસાવવાનું શા માટે ?

‘આપણે એક સડી લઈએ’ ગુરિબી નન્કરથી નમ્ર માણ : અવે :

‘હા...ફેરફારો થાય છે !’

‘લેવા તો સારી જ લેવા. વારંવાર કયાં બેવ ? આશરે ૧૦૦ થી ૧૫૦ સુધીની લઈએ’

‘સાડીઓ તો ઘણી છે.’

‘તેમાં શું થઈ ગયું ? બીજાના જેવું તો નથી કે વરસમાં—’

‘કપાટમાંની સાડીઓનો િકાલ કરી નાખવા જેવો છે. એને કપાવી નાખી બલઉઝ, ફરાક ને ચાશીઆ કરાવી નાખીએ તો ? આમેય પહેરાતી તો નથી.’

‘શું જોઈને બોલતા હશે, આમ કપડાં વેડફી ન’ખાય ?’

‘તો વેચી નાખીએ ?’

‘હાય હાય, આપણે દેવાણ કાઢીએ, કોઈ કપડાં વેચે ખરું ?’

‘ત્યારે સગાં સખાઈઓને વહેંચી મારીએ. પેટીમાં પૂરી રાખીએ તે કરતાં વપરાય તો સારું’

‘હવે રાખો. એમ ઉડાવી દેવાનું નથી’

‘પણ નવાં કપડાં માટે જગ્યા તો ક્યાં પડશે ને ? વળી કહેશે કે એક નવું કપાટ—’

‘તે તો ખરું જ સ્તો.’

‘એમ તો દુકાનોમાં ઘણી સાડીઓ છે, એ બધી આપણા વતી વાણ આને સાચવવાને આપી છે એમ માનીએ તો ?’

‘મનમાં રાંચાં તે મનમાં પરણ્યાં—હે કાંઈ વાત !’

‘તું’ વસાવવાનું હોય તો તે શાથી ? અડચણ છે તેથી ? ભવિષ્યમાં ખપ લાગશે તે સારુ ? પોતાના દરજ્જા અનુસાર રહેવાની ઇચ્છાથી ? શોખમાં નવીનતા હોવી જોઈએ તે સારુ ?

કે પછી આપણા જીવનમાં બહુ ઓછા ઉપયોગ માટે મોટી જરૂરીઆતો ઊભી થઈ છે અને તેમાય જાનો સમ્રદ કરીને આપણે ઠાવકી શ્રીમંતાઈનો પાસ-અનુભવીએ છીએ ?

ગુણુદાય

‘તમે હવે એક મોટર રાખો, આમ શું કરો છો ?’ કેમ જાણે એ કનૂસાઈ કરતા હોય અને એવા નૈતિક અપરાધમાથી મિત્રા બચાવી લેવા માગતા હોય એમ એમને સલાહ મળવા માંડી. પણ એ તો કૃતનિશ્ચયી હોય એમ દુખળી જાંઘ ઉપર હાથનો પટાકો અફાળી જણાવતા, કે આપણા ‘પગ શું ખોટા છે ?

પછી તો મ્હાવરો મૂકી દીધાથી શરીર બગડે, લોકો એમ માની બેસે કે એમને અભિમાન આવ્યું છે, ટેવ છૂટી જવાથી ચાલવાની મજા મારી જાય, વાહન વસાવ્યું હોય તો એની માગણી થતાં કાને હા પાડવી ને કાને ના પાડવી તેની વિમાસણ થાય, એવા ધણા સુદ્ધા એ ગણ્યાની ગયા ત્યારે મને લાગ્યું કે આમણે મારા પહેલાં બીજા કેટલાકને આ પ્રમાણે કહી રાખેલું લાગે છે, પાઠ મોઢે ચઢી ગયો છે !

બે ચાર મહિને ફરી વાર હું એમના શહેરમાં ગયો ત્યારે એમણે મોટર વસાવી લીધેલી હતી. એમણે ગાડી બતાવી, એની ખુબીઓ બતાવી. અને નવી વ્યવસ્થા ઊભી કરી છે તે સમગ્રગ્યું : ‘જમીને આફ્રિસે આવી જાઉં કે ગાડી ઘેર જાય ને છોકરાંઓને નિશાળે છોડી આવે. કલાકમાં ફાઈવર ખાઈ કરી પાછો આવે એટલે ઘરમાથી છે તે ગાડી લઈને નીકળે. કાઈને મળવાનું, ચીજ વસ્તુ ખરીદવાની, વાર તહેવારે દેવ-દર્શન કરવાનું, એ બધું પતાવી સાંજે પછી મને લેવા ગાડી આવે. છોકરાંઓને મિચારાને પાછાં આવવાનું તોય ટ્રામમાંસે. ઘેર

આવીને કાં તો બધાં ફરવા જઈએ કે સિનેમા જઈએ કે પછી કાઈને ત્યાં જરા બેસવા જઈએ. મોટર આવી તો ય વખત તો જણાવો ને’ નેથી ! શહેરમાં ગાડી વિના ચાલે જ શી રીતે ? ટાંટીયાતોડી જ શરીર ભાંગી જાય છે.’

અને અચરજ તો એનું હતું કે એમનો પરિવાર પણ એવી જ દલીલો કરતો—વધારે નિરશોરથી અને અવિનયથી આમ પરિસ્થિતિ અનુસાર ગુણુદાયમાં જે પલટા આવતા તે યોગ્ય ફરતા !

સુરુચિઓ જાગતી નથી

‘આ તમે નકામું બધું ક્યું’. ૨૫૦-૩૦૦ થી ઓછો ખાડો નહિ પડે. અહીં ના આંધ્યા’ હોત તો શું બગડી જવાનું હતું ?’ હવાફેરના સ્થળે બળાપો ચાલતો હતો.

‘જીવ્યા કરતાં જોયું લયું’. પહેલાં લોક જનતાએ અમર્યા નીકળતા હશે ?’

‘આમાં જનતા કયાં આવી ? બીજાની સાલખી જોઈ બેઠાંનો અજાપો લઈને ઘેર જવાનું.’

‘કોઈ વાર અજાપાય સારો. સમજાય તો પડે કે સતોષ શેનો લઈએ છીએ.’

‘આપણે ત્યાં હવા શી ખેંચી આવે છે ? ને તમે તો રોજ સાંજે ફરવા તો જાય છો.’

‘તો યે ફેર પડે. છોડે એમ માનો કે આટલો શોખ કર્યો.’

‘શોખ કરવો બીજાને પોષાય, જેમની પાસે તેની ત્રેવડ હોય, અને આ રૂપિયા ખરચ થયા તે કાણે ભણ્યું ?’

‘પણ જણાવીને શું કરવું’ તું’

વાપો અહીં આવીને અટકતો હતો. બધાય રિવાજો જાણે પ્રદર્શનવૃત્તિમાથી બળીને બિમા થતા હતા. માણસની સગવડ, સદૃષ્ટિઓનો સતોષ, સુરચિની ભૂખ, એ બધાંની જાણે જીવનમાં ગણુનરી નહોતી રહી. જે કાંઈ કામદો થયોતો હોય તે આપણી નજરે નહિ પણ બીજાની નજરે લેવાની આપણને ટેવ પડી ગઈ છે.

અને ખીજની નજરમાં શી રીતે અવાય? એમાં તો સરસાર્થ કરવી પડે, આંધળિયાં કરવાં પડે, પારકે ચીલે ચાલવું પડે. એમ ને એમ જિંદગી ખતમ થઈ જાય, આપણું કશું સૂઝે નહિ, સૂઝે તો યે થાય નહિ. વારંવાર પેલો પ્રશ્ન સામે આવીને જિભો રહે—આમાં મોટાઈ ખરી, ખીજાય આવું કરે છે?

અને એટલે જ આપણી સુરુચિઓ જાગતી નથી, કેળવાતી નથી. વગર સમજ્યે આપણે દિવસો વીતાવીએ છીએ, સંતોષ એવો ને એટલો લઈએ કે ખીજા જેમ અમેય ક્યું છે, કમ નથી જિત્યાં!

રસવૃત્તિની સીમાદારી

‘આ ફાની છોકરી? સરસ નૃત્ય કરે છે.’ મેળાવાડની આ સામાન્ય વાહ વાહ.

‘તમને નૃત્યમાં રસ લાગે છે.’

‘કમ નહિ? આપું જોવાનું’ મળે છે જ ક્યારે?’

‘ક્યું નૃત્ય સારું હતું, પહેલું કે છેલ્લું’

‘ખતને સરસ હતાં, એક એકથી અટિયાતાં. રંગબેરંગી વસ્ત્રો, પ્રકાશની યોજના, રૂપવતી યુવતીઓ, સંગીતના મૂર, એમાં કરી મણા હોય જ ક્યાંથી?’ અને એ પોતાના સદ્ભાગ્ય ઉપર હસી રહ્યા. ‘આમાં રાગ કયો હતો, ભાવ શેનો હતો, નૃત્ય કયા પ્રકારનું હતું એ બધું સમજ્યા લાગે છો!!’

‘એમાં સમજવા-ના સમજવાનું શું હતું? સારું લાગ્યું એટલે સારું. એના શાસ્ત્રની કડાકુટમાં પડીને આપણે શું કંવું હતું?’

રસવૃત્તિની આ સીમાદારી. મણિપુરીથી માંડીને ચોકના ગરબા સુધી આવી જ ઉપેક્ષા. જે થતું હોય તે ભલે થાય, ના થાય તો એની જાણ નહિ. શિક્ષિત વર્ગ એમ જ હાંકચે રાખે ત્યારે શું સમજવું? ક્યાંક સગામાં, ક્યાંક પાડોશમાં કોઈ આવા કાર્યક્રમોમાં ભાગ લે તો એ કુતૂહલનું પાત્ર બની જાય છે.

આપણા એકેય સમારંભ આપણને મુક્ત થવા દેતો નથી. આપણા પોતાનામાંયે કોઈ ગાવાનું-નાચવાનું હોઈ શકે એવું કહીએ તોયે ધણા માને એમ નથી.

નદી કે દરિયાને કાંઠે સ્નાન કરતાં પણ આપણે સંક્રાંત્ય અનુભવીએ છીએ. ખિનઆવડત તો છે જ. પરંતુ એથીયે વધુ કંગાલિયત છે આપણા કૃત્રિમ જીવનમાં—જિમ્મિઓના અવકાશ વિનાના, રમતિયાળ-પણાના અભાવવાળા, સાહસની શૂન્યતાવાળા જીવનમાં ગૌરવ લેવા જેવી એકાદી ઘટનાયે નથી. જીવનમાં આટલી બધી ક્ષુદ્રતા પેસી ગઈ છે એ એાછા અફ-સોસની વાત છે!

ધર્મ જાગતો નથી

‘આજે તો સરસ દર્શન થયાં!’ બીડમાંથી માંડમાંડ બહાર નીકળતાં એમણે હર્ષના ઉદ્ગાર કાઢ્યા.

‘શાથી એમ કહ્યું?’

‘અરે! જાવ, જાવ, દાર બંધ નહિ કર્યાં’ હોય:- આજે તો દાકોરજીને મુંબઈના ભાટિયાએ આપ્યો છે તે નવો મુગટ પહેરાવ્યો છે અને રત્નજડિત હાર, કુંડળ, વાઘા...શું કહું તમને?’

‘એ તો મેં જોયું’. પણ તમે સરસ દર્શન કહ્યું તે આ બધાનું?’

‘ત્યારે નહિ વળી? આપણા ગામના ભૂતનાથની આરતી જુવો ને અહીં જુવો. ફેર તો ખરો સ્તો વળી, અહીં છે તે આંખ ઠરે ને ફેરો સફળ થાય.’

મારી કલ્પનાની આંખ આગળ ઝવેરીઓની દુકાનો, કપર ઉપર બંધાયેલા મકનરાઓ, નિઝામની દોલત, સરકારી ટંકશાળ, નોટોનું છાપખાનું એવું કંઈ આવી ગયું. એ બધામાંયે લાખોના દર્શન નહોતા શું? ત્યારે આ અહીં જ શાથી?

આ ટોળામાં ધણા ભણેલાઓ હતા, જિંદગી નોકરીએ હતા કે ધંધામાં સફળ થયાં હતા, એ બધા આ સ્થળે આવી અહોભાવ શાથી અનુભવતા હતા? એમની ચર્ચાઓ સાંભળી તો દર વર્ષે એકની એક બાબતોનું તેઓ રટણ કરતા હતા. ચમત્કારની ઘટનાઓથી અંજતા હતા.

શ્રદ્ધાની એક મજબૂત છાપ આ યાત્રાળુઓ સાથે લઈ જતા હતા અને એમને ગૌરવથી ખીજના ઉપર

પાડતા હતા એમનું શાણપણ બીજા કપૂલ કરતા
અન એમની મોટાઈ વધારતા વધારે અને વધારે
લેકા મુગટ, કુડળ, બાધા દ્વારા લાખ રૂપિયાના
દર્શન માટે વરવાર ટોળે મળતા અને એમણે રસા
કસી જામતી. એ બધામા એક સામાન્ય માણસી
પ્રવર્તતી—વૈભવની તૃષ્ણા વૈભવના માર્ગે જે જે સફળ
થયો હતો તેનું પૌં બીએ હતું એને માટે માર્ગ
મોકલ્યો થતો વદનાઓ ચરણમા આવી પડતી
'ભાવના તેની સિદ્ધિ' સાચું હશે? પાકિસ્તાનનીયે
ભાવના જ ફળી! અને સામ્યવાદની ભાવનાયે ફળશે?
આમ રૂપવતી સ્ત્રી માટે ગુણતી ભાવના અને પારકા
માત્ર માટે ડાકુની ભાવના ફળતી જ નાથ તો? ભાવના
ભાવનામાયે ફેર નહિ હોય? ફેર હોય તો વૈભવ
મળનાનો ખાતરીથી ફરતા આ બધા દર્શનના છુઓની
ભાવના કેવી?

અનેક દર્શનો પડીને જેમના જીવનમા ધર્મ જાગતો
નથી અને રીઠા, મતનખી હાવકા અને બીજા કરતા
પોતાને બીજા સમજનારા આ બધાને આપણે શાથી
માન આપીએ છીએ? ધર્મના રથને ધર્મનું નામ
મૂકી સમાજનો બીજા દ્રોહ તેઓ નથી કરી રહ્યા શું!

દિશા અને ગતિ

'ગઈ કાને હું કહેના ભૂની ગયો, આજે આપણે
ગિરધરનારને ત્યાં જમના જરાનું છે' પુરવે સરાંગમા
આ પીતા વિસતો કાર્યક્રમ જાહેર કર્યો

'પણ મારે એકાદશી છે, હું નહિ આનું' સ્ત્રીએ
ઉત્તર વળ્યો

'આ જ મુશીબત છે ને!' એમણે ખિન્ન થઈને કહ્યું
'મને યાદ ના રહ્યું કે નિધિ જોતી પડશે અને હા
પાડી દીધી.'

'તે એમા શું થયું? એમનેય ધેર એકાદશી તો હશે જ
ને' સ્ત્રીએ ખુનાસો કર્યો અને તમે જશો એમને-

'સરુ, જમવું લાને ના હોય, સાથે તો અરાગે ને?'

'અવય કેમ નહિ? પણ જમવું નહિ તો જવું
યે નહિ એ સારું'

'એમના લગ્નની તિથિ ઉજવે છે એટલે આપણે પણ
સમોડે જવું જોઈએ પછી એક જણ નાથ ને એક
જણ ઘેર રહે તે ઠીક તો ના લાગે'

'તિથિ તો જાણે સમજ્યા, એક બીજાને મળવાનું
એક નિમિત્ત છે પણ એકાદશી ના હોત તોરે મને
આવા શબ્દોળામા જવું નથી ફાવતું તમે તો બકાર
ગરા પડી મને ભૂતી જ નાથ છે.'

'ત્યારે હું શું તારી જ જોડે વાતો કર્યો કરું? કેવું
દેખાય?'

'જેવું થાય છે અને દેખાય છે એના કરતાં સારું'

'જવા દો હું કહેડાગી દહિ છું કે અમારાથી નહિ
અરાય'

અનેનો મન આમ થઈ ગયું સ્ત્રીને સમજ ના પડી
કે આમા આટનું નારાજ થવા જેવું શું બન્યું હતું
અને છતાંયે એને એમ તો થયું કે આજે દહાડો
બરાબર ના બીજો પુત્રને જીનામ લીધા જેવું જ
થઈ ગયું

જોરીના જોર, શીતળાની માનતા, ચડીના પામે
એકટાણાના મદિતા, એકાદશીના ઉપવસ, બ્રાહ્મણને
સીધા, સવારસાજ ઘીના દીવા ને દનુમાનને શનિ
વારનું તેન, કીકાને કળા બિનના કદોરા ને મેશનું
ટપકું, સરિતા-સમુદ્રમા કે શિર્ષનગ ઉપર દૂધની ધાર,
અમાસ-ચૌ ગના નિરોધ મુસફરી માટેના પ્રતિકૂળ
વિસો—આવીકેક માનનો આજના પુત્રે મરજીઆત
પણે સ્ત્રીને મોપી દીધી છે પેતે એમાથી સામ્યેત
રહીને છૂલ્યો છે કારણ કે બાકીનું અડધું અગ
એની કળજ રાખે છે અને આગળે નિરાશ છે

પુણ્યનો સચર કરતું સ્ત્રીનું અગ આવી પડી
જાગ્યોને સાચી રાખના પુરુષી ઉડું રડી ગયું
છે એકનો આનંદ બીજાનો રાહાતિક આનંદ
નથી બનતો મન મનાવેનો રહે છે એકની શ્રદ્ધા
બીજાની સગવડ મો છે, અને છતાં વખત આ
એ શ્રદ્ધાનો નિગતે ઉપદાસ કરી શકાય છે એકની

સૂર્યાના તાપ

એક વિવાહિત કન્યા એના ભાવિ પતિના સાન કેકાણે લાવવા અને કેકાણે ન આવે તો એનાથી છૂટી થવા માટે કેવી આખાદ હિંમત દાખવે છે તેનું આબોહુય ચિત્રણ રજૂ કરતી આ પ્રસંગકથા આજનાં લગ્નોત્સુક યુવક-યુવતીઓ માટે વિચારણા માટેનો એક નવો પ્રશ્ન પણ છણી બચ છે.....

કી કેશ્વર સ્ટેશને મેઈલ અને ફાસ્ટ ગાડીઓ ઊભી રહેતી નહોતી. ફક્ત પેસેન્જર ગાડીઓ જ ઊભી રહેતી અને તે પણ બેત્રણ મિનિટ જ. નજીકના દેવપુર શહેર સાથેનો સંબંધ બળવવાના સાધન તરીકે દિવસમાં બે વાર આવતી અને બે વાર જતી આ પેસેન્જર ગાડીઓ જ હતી. ગામમાં એક માધ્યમિક શાળા હતી. આજુબાજુનાં નાનાં ગામોમાંથી કેટલાંક છોકરા-છોકરીઓ આ શાળામાં રોજ ભણવા આવતાં.

ગાડી આવી એટલે મહેન્દ્ર અને બીબા આઠ-દસ વિદ્યાર્થીઓ હાથમાં ચોપડીઓ લઈ ઊતર્યા. અધા દરવાજા તરફ ગયા પણ ત્યાં મહેન્દ્રને ન જોતાં એના સાથીદારોએ પાછું વળીને જોયું તો મહેન્દ્રને ચાલતી ગાડીએ ચઢતાં દેખ્યો. એમણે ઘાંટો પાડીને પૂછ્યું ‘પણ કાંઈ જવાબ મળ્યો નહિ. ગાડી દેવપુર તરફ જઈ રહી હતી.’

દેવપુર સ્ટેશન મોટું હતું. અહીં બધી જ ગાડીઓ ઊભી રહેતી હતી. સૂર્યા એની ચોપડીઓ લઈ ને ઊતરી. મહેન્દ્ર પણ ત્યાં ઊતર્યો અને સૂર્યાની પાછળ-પાછળ થોડે દૂર ચાલવા માંડ્યો. જરાવાર પછી એ તેની નજીક આવી પહોંચ્યો.

‘કેમ મિસ કોલેજિયન?’ મહેન્દ્ર પાસે આવતાં બોલ્યો.

સૂર્યાએ પાછું વળી જોયું. મહેન્દ્ર એની નજીક આવી ગયો હતો.

‘તમે ક્યાંથી?’ સૂર્યાના અવાજમાં નવાઈ હતી.

છૂટછાટ બીજાનું ઘેર પાપ બની રહે છે અને પરસ્પરના સંબંધો ખારા ઉસ બની બચ છે.

ધણી ધર્મક્રિયામાં સળેડે બેસવાની જરૂર પડે છે, એમાં પણ આપણે રસ્તો કાઢવા માંડ્યો છે અને સ્ત્રી

‘તને કાકેશ્વર સ્ટેશને ગાડીમાં ચઢતાં દેખી એટલે ગાડીમાં પાછો ચઢી ગયો.’ ચાલતાં ચાલતાં મહેન્દ્રે જવાબ આપ્યો.

‘મારું કાંઈ કામ હતું? કે શહેરમાં કાંઈ કામ છે?’

‘કામ તો કાંઈ નથી. તને ધણા દિવસથી મળાયું નહોતું અને આજે કાકેશ્વર સ્ટેશને દેખી એટલે....’

‘સ્કૂલે જવાનું મોડું નહીં થાય?’

‘આજે નહિ જઈ.’

મહેન્દ્રના મિલનના કારણે આનંદ થયો હોય એવું કાંઈ ચિહ્ન સૂર્યાના મોઢા ઉપર નહોતું.

‘કેમ તને ન ગમ્યું?’ મહેન્દ્રે એના સામું જોઈ ને પૂછ્યું.

‘એમ તો કેવી રીતે કહું? પણ...’

‘તમે આમ કરો તો પાર ક્યારે આવશે?’ જરા વાર પછી એ બોલી.

‘આ વખે’ મહેનત જરૂર કરીશ. અત્યારથી જ બરાબર વાંચવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. આ વખતે તો પાસ થવું જ છે.’

‘ત્રણ વર્ષથી તમે આમ કહો છો એમ બાપુજી કહેતા હતા. આ વખતે તમે નાપાસ થયા તેથી એમને બહુ લાગી આવ્યું છે. મને કોલેજમાં મોકલવા પણ એ તો તૈયાર નહોતા. કહે “મને કોઈ પૂછે તો મારે શું કહેવું?”’

‘એમાં શું કહેવાનું? આ તો હું વાંચી ન શક્યો

એકઠી કામ પતાવી શકે છે એમ કરી આપણે કાય-મના નિરાળાં ક્ષેત્રો, અલગ ભાવનાઓ, ભુદો વર્તીવ, ભિન્ન રિવાજો-સ્થાપનાં છે કે પછી આપણા નવા સાંસ્કૃતિક વિકાસની આ જ દિશા અને ગતિ રહેવાનાં છે!

એટલે નાપાસ થયો '

' પહેના પણ તમે ક્યારે પહેના વધે' પાસ થયા હતા ?'

' બેજ વખત નાપાસ થયો હતો '

સૂર્યાએ કાઈ જવામ દીધો નહિ

' ધારો કે પરીક્ષા વખતે હું માદો પડ્યો હોત તો ?'

મહેન્દ્ર બોલ્યો

' તો અમને આટલું લાગત નહિ હું પણ નાનપણમાં
બે વર્ષ બેસી સડી નહોતી એક વખત હું માદી
પડી હતી અને બીજી વખત મારી બા માદી પડી હતી '

' એની તો મને ખબર જ નથી આપણા વેવિશાળ
થયા એ પહેનાની વાત હશે '

' હા, પણ તમારું તો આ છે-લા વર્ષમાં પણ ત્રણ
સાનથી આમ બને છે આપણા વેવિશાળ થયા ત્યારે
હું નવમીમાં હતી—તમારાથી બે ધોરણ પાછળ આજે
તમારાથી એક ધોરણ આગળ મને પોતાને '

' “શરમ આવે છે” એમ ને ?'

સૂર્યાએ કાઈ જવામ આપ્યો નહિ

એઓ કોલેજ નજીક આવી પહોંચ્યાં

' આજે કોલેજ ન જાય તો ?' મહેન્દ્રે જરાક અનિશ્ચિત
સ્વરે સૂચ્યું

' કેમ ?'

' હું આ થો છું માટે ઘણા દિવસે મળ્યા છીએ
હાયસ્ક્રીનમાં હતી ત્યારે રોજ મળાતું પણ ત્યાં છૂટ
અને એકાન્ત નહોતા '

છૂટ અને એકાન્ત મેળવના આપણે માટે ઘણા
દિવસો છે '

મહેન્દ્રને આ જવામ ગમ્યો નહિ

તમારે આજે તો ફી ભરવાનો છે નો દિવસ હશે
નહિ ?' સૂર્યાએ વાત બદલના પ્રયત્ન કર્યો

મહેન્દ્રે હકારમાં ડોક ધુણાવ્યું

' તો પછી પાછા જાન તો શું ખોટું ?' કાકેશ્વર જતી
લોખ્ખ હજી હવે જશે તમે ધારો તો વેળાસર સ્ટેશને
પહોંચી જશો '

' તારે ફી પીરિયડ નથી હોતા ?'

' હોય છે '

' ક્યારે ક્યારે ?'

સૂર્યાએ દિવસો જણાવ્યા

' એ દિવસોએ હું આવું તો ?' આપણે જરા નિરાશ
બેસી સડીશું '

' બેઠીશું '

ચોથે દિવસે એ લોકો કોનેજ કમ્પાઉન્ડના એક
ભાગમાં મળ્યા મહેન્દ્રને જાણના મળ્યું કે સૂર્યા
આજે ધણો સમય ફાજન છે અને જે પીરિયડ
ભરવાના હતા તે પીરિયડ લેનાર ત્રણ ગ્રેડેસરોમાંથી
બે ગેરહાજર હતા કાકેશ્વર પાછા જવા માટેની
પહેલી ગાડી ઉપડી ગઈ હતી

' શું કરીશ ત્યાં સુધી ?' મહેન્દ્રે પૂછ્યું

' મારે થોડુંક મમ તો છે બે લોકચરની નોંધ પાડી
ઉતારવાની છે '

પછી શું કરીશ ?

' આમ તો કાઈ કામ નથી એક બે નપણી છે એને
વેર જઈશ '

' આપણે સિનેમાના પહેના ગોમાં જઈએ તો ?'

સૂર્યાએ મહેન્દ્ર સામું બેસી સૂર્યાના મોઢા ઉપર
ગૂચનાડો હતો

' તમે તે દિવસે પડી વખતસર પહોંચ્યા હતા ? ફી
ભરી દીધી ?' વાત ફેરવતા એણે પૂછ્યું

વખતસર પહોંચ્યો હતો તો ખરો, પણ ફી નથી
ભરી હજી બે દિવસની વાર છે '

પણ એ તો દડ સાથે ભરના માટે ન ?

મહેન્દ્રે હકારમાં ડોક ધુણાવ્યું

એવું શા માટે કરવું પડ્યું ? વિના કારણે દડ શા
માટે ભરવો ?

' એ દિવસે થોડા પૈસા વધારાઈ ગયા એમને ફીમાં
ખૂટતા હતા '

' અને બે દિવસ બાદ તો વધુ ખૂટ્યા '

મહેન્દ્રે કાઈ જવામ આપ્યો નહિ

‘કેટલા ખૂટે છે?’

‘તારે એનું શું કામ છે? એ દિવસની વાત એ દિવસ પછી. આજની વાત કર ને?...જઈશું?’

‘કોઈ દેખશે તો?’

‘કોઈ નહિ દેખે. આ તો શહેર છે. અહીં કોણ કોની સાથે ક્યાં જાય છે એની કોઈને પડી હોતી નથી.’

એ દિવસ બાદ ફી ભરી દેવાનું મહેન્દ્રે કબૂલ કયું. મને કે કમને સૂર્યા એની સાથે સિનેમા જોવા જવા સંમત થઈ.

ચાલુ દિવસે મહેન્દ્રે અડપલાં કરવા માંડ્યાં. સૂર્યાએ એને આવકાર્યા નહિ; તેમ એનો પ્રતિકાર પણ ન કર્યો. સિનેમામાંથી નીકળ્યાં ત્યારે શહેર હજી દિવસનું અજવાળું હતું. મહેન્દ્રે જોયું કે સૂર્યા એની સામે આંખ માંડીને જોતી નહોતી. એ કાંઈક પૂછે તો ખીણ બાજુ જોઈને એ જવાબ આપતી. એની આંખમાં આનંદ હતો, ભય હતો, ઘુણ હતો, દયા હતી કે શું હતું, એ, મહેન્દ્ર નક્કી કરી શક્યો નહિ. એક રિક્ષા કરી એ લોકો સ્ટેશને આન્યાં. રિક્ષામાં એમણે નક્કી કરી લીધું કે આવતી પુનમે કાકેશ્વરમાં મેળો ભરાવાનો છે ત્યારે મહેન્દ્રે મંદિરના સ્વયંસેવક તરીકે કામગીરી સ્વીકારવી. સૂર્યાએ કહ્યું કે એના પિતા દર્શન આવશે અને એ મહેન્દ્રને આવું કામ કરતાં જશે તો એમને આનંદ થશે. મહેન્દ્રના આગ્રહથી એના પિતા સાથે સૂર્યાએ પણ દર્શન કરવા આવવા સ્વીકાર્યું. એ લોકોએ એમ પણ નક્કી કયું કે મેળાના ખીજ દિવસે બંનેએ કોલેજમાં મળવું.

*

...માસની પુનમનો દિવસ કાકેશ્વરમાં બહુ મહત્વનો દિન મનાતો હતો. એ દિવસે કાકેશ્વર મહાદેવના મંદિરની સ્થાપના થઈ હતી. આબુબાલુનાં ગામોમાંથી હજારોની સંખ્યામાં માણસો દર્શનાર્થે આવતાં અને મેળો ભરાતો. એમાં સેંકડો દુકાનો મંડાતી; અનેક ખેલતમાશાવાળા અને અખાડાવાળા આવતા; કાંઈક

જોડાં તૂટતાં, કાંઈક સંધાતાં અને કાંઈક નવેસરથી મંડાતાં. મારામારી, ચોરી, લૂંટ, ખિસ્સા કંતરાવાતા વગેરે પ્રકારના બનાવો પણ બનતા. પોલીસના માણસો વ્યવસ્થા જાળવવા પ્રયત્ન કરતા અને એમને મદદ કરવા સ્વયંસેવકોનું દળ પણ યોજવામાં આવતું.

મહેન્દ્રે સ્વયંસેવક તરીકે નામ નોંધાવ્યું હતું એ જાણતાં એના માતા-પિતાને અને શાળાના આચાર્યને પણ આનંદ થયો. રખડેલ છોકરો કાંઈક સુધરતો જાય છે એમ સૌને લાગ્યું.

દર્શનના સમયની ઘણી પહેલાં યાત્રાળુઓની ભીડ જામવા લાગી. મહેન્દ્રની કામગીરી મંદિરના દરવાજા આગળની ભીડનું નિયમન કરવાની હતી.

યાત્રાળુઓ એક પછી એક આવવા લાગ્યાં. દરવાજા આગળ ભીડ ઠીકઠીક હતી. મહેન્દ્રે ચાલાકીથી એક માણસના પહેરણનું ખિસ્સું કાપ્યું અને પાકીટ કાઢી લીધું. પણ પાકીટ હાથમાં આવતાં એ ગભરાયો અને એ એના હાથમાંથી સરી પડ્યું.

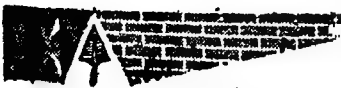
સૂર્યા આ બધું જોઈ ગઈ હતી. એ, તે માણસની પાછળ જ હતી. એણે એનો પગ પાકીટ ઉપર મૂક્યો. ‘એ ભાઈ, તમારું પાકીટ નીચે પડ્યું.’ એ બોલી. તે ભાઈએ જોયું તો એમનું ખિસ્સું કપાયું હતું. આબુબાલુના લોકોમાં ખળભળાટ થયો. ‘હે હે’ કહેતા કેટલાક આઘાપાછા પણ થયા. મહેન્દ્રે પણ સૂર્યાનો અવાજ સાંભળ્યો હતો. એણે બધાંને ખસી જવા કહ્યું.

નીચી વળી સૂર્યાએ પાકીટ ઉપાડ્યું. અને એના માલિકને આપ્યું.

‘કાકેશ્વર ભગવાનની મહેરબાની છે. નહિ તો હું ઘેર કેવી રીતે જાત? અંદર પચીસ રૂપિયા છે!’ એ ભાઈ બોલ્યા.

એટલામાં તો પાછળથી માણસોનો ધક્કો આવ્યો અને એ લોકો આગળ ધકેલાઈ ગયાં. મહેન્દ્ર ઉપર એક નજર નાખી સૂર્યા પણ એના પિતાની સાથે આગળ નીકળી ગઈ.

*

સિતેમાથી આવતી વખતે જ ને જણે નક્કી કર્યું હતું કે મેં જાને બીજે દિવસે કોલેજના કમ્પાઉન્ડમાં મળવું મહેન્દ્ર એ જૂથો નહોતો પરંતુ મેળા વખતે એણે ખિસ્સુ કાપ્યું હતું અને એનું એ કૃત્ય સૂર્યા દ્વાય જોઈ ગઈ હશે એવો એના મનમાં વહેમ હતો. બનાવ બન્યા પછી આગળ જતી વખતે સૂર્યાએ એના સામે જે નજર ફેંકી હતી તેમાં શું હતું તે એ નક્કી કરી શક્યો નહોતો. એટલે સૂર્યા કોલેજમાં ગઈ હશે કે નહિ, અને ગઈ હશે તો પોતાની સાથે વાત કરવાની પથ્રુ હા પાડશે કે કેમ એ વિશે એના મનમાં શંકા હતી છતાં એ કોકેશ્વર ન જતરતા દેવપુર જતર્યો ઝેરને થોડુંક કામ હતું તે પતવી એ કોલેજ તરફ ગયો તો સૂર્યા, એટના ઉપર જ એની રાહ જોતી ઊભી હતી એ એણે દેખ્યું જણે માર્ગ જ બન્યું નથી એમ બે પગથિયા જતરી તે સામે આવી

‘કહો શું હુકમ છે?’ આખો નયવતી એ બોની મહેન્દ્રને સાતુકૂળ નવાઈ વાગી પોતે ખિસ્સુ કાતર્યું હતું પણ એ વિશે સૂર્યા કાંઈ જ જણાવતી નથી એવી એને ખાતરી થઈ એને ખૂબ નિરાત થઈ

‘કેમ આજે આટલું બધું કાંઈ?’ એ બોલ્યો ‘આજે મારે બધા પીરિયડ છે પણ મારે કોલેજમાં જવું જ નથી, અને તમે કહો ત્યાં જવા તૈયાર છું’

‘હા પણ છે શું?’

એમણે એકાન્તવળા એક સ્થળ તરફ ચાલવા માડ્યું ‘મારા બાપુએ મને પચાસ રૂપિયા આપ્યા છે’

‘શાના?’ મહેન્દ્રની આખો રકમ સાલગતા પહોળી થઈ ગઈ

‘ગઈ કાલે એક જણનું ખિસ્સુ કપાયું હતું એ તો તમને ખબર છે ને?’

‘હા’

‘અને પાકીટ મારા હાથમાં આવ્યું એ પણ ખબર છે ને?’

‘હા, એ તો મેં જ જગ્યા કરાવી આપી હતી ને!’

‘મારી ચાચાકી માટે મારા બાપુએ મને આ રકમ ભેટ આપી છે એનો કાલે તે ઉપયોગ કરવાની મને છૂટ છે એટલે જ તમારી રાહ જોઈને ક્યારની ઊભી હતી’

સૂર્યાની વર્તણૂકમાં કાંઈ વધુ પડતો આનંદ અગર ઠલાસ અગર કાંઈક ઘેનછા જેવું મહેન્દ્રને લાગ્યું ‘રૂપિયા તારા છે એનો ઉપયોગ તને કાલે એમ કરવાનો છે’

‘તમારી શું સનાહ છે?’

‘એમાં મને શા માટે પૂછે છે?’

‘કેમ તમારી સનાહ ન માયું? સનાહ મેળવવાનો મને હક નથી?’ સૂર્યાની આખમાં તોફાન હતું

‘આજે કેમ કાંઈ આટલું બધું છટાકુત બોનાય છે?’

‘એમાં છટા જેવું શું છે? આપણા નગ થાય એટલે મારે તમારી સનાહ મુજબ જ વર્તવાનું ને? એની ટેવ ન પાડું?’

‘લગ્નનો આનંદ વરતાઈ આવે છે કે શું?’

‘હા એમ તો એમ બોનો હવે આ રૂપિયાનું શું કરીશું?’

‘તને કીક લાગે એમ કર’

‘એમ? મને કીક લાગે એમ કરું? પણ એમ કરું તોપછી તમે નાપસદગી તો નહિ દર્શાવો ને?’

‘કાંઈ ખોટા માર્ગે ખર્યે અગર અપાત્રે દાન કરે તો મને ન ગમે એમ ખરું’

‘અને સુપાત્રે દાન કરું તો?’

‘તો તો કાંઈ વાધો નહિ’

‘તો હો આ પચાસ રૂપિયા હું તમને જ બે આપું છું’ પર્સમાંથી દસદસ રૂપિયાની પાચ નોટો કાઢી એણે મહેન્દ્ર સામે ધરી

‘મને! મારે શું જરૂર છે?’

‘કેમ? કાલે જરૂર હતી અને આજે નથી?’ સૂર્યાના અવાજમાં અને આખમાં પનટો આવ્યો હતો

‘એટલે?’ મહેન્દ્રની આખમાં ગભરાટ હતો અને જીભ તોતડાતી હતી

“એટલે” “એટલે” શું કરે છે? એક દહાગામાં ભૂલી ગયા?’

સૂર્યાએ ફરીથી નોટો આગળ ધરી. મહેન્દ્ર એની સામે જોઈ રહ્યો.

‘કેમ ઓછા પડે છે?’

‘તું શું કહેવા માગે છે?’

‘હું એ કહેવા માગું છું કે કાલે પાકીટ તમારા હાથમાંથી પડી ગયું ન હોત તો આટલી મોટી રકમ તમને મળત નહિ. એમાં ફક્ત પચીસ જ રૂપિયા હતા. અને વળી કદાચ પોલીસના હાથે પકડાયા હોત તો આજે અહીં મને મળવા આવવાનું બની શક્યું ન હોત.’

સૂર્યાના ગોરા મોઢા ઉપર આગની રતાશ હતી અને એની આંખોમાં અગારાનું તેજ હતું.

‘તમને એમ પણ વિચાર ન આવ્યો કે આ તમે શું કરે છે? કોઈ નહિ તો હેવટે ભગવાન તો બુદ્ધિ છે ને? એનો પણ તમને ડર ન લાગ્યો?’

મહેન્દ્ર ચૂપ હતો.

‘તે દિવસે—સિનેમા જોઈને આવ્યાં તે દિવસે—થેર જઈ મારી પર્સ જોતાં માલૂમ પડ્યું હતું કે મેં મૂકેલી દસ રૂપિયાની એક નોટ એમાં નહોતી. મને વહેમ છે તે પણ તમે જ લીધી હશે.’ સૂર્યાના અવાજમાંની સખતાર્થ વધતી હતી.

‘મારે શું કામ લેવા પડે? તું જ કાંઈ મૂકી આવી હોઈશ.’

‘હું ક્યાં મૂકી આવું? હા. ઈન્ટરવલમાં બાથરૂમમાં ગઈ હતી. ત્યાં મૂકી આવી હોઈશ એમ તમારું કહેવું છે?’

મહેન્દ્રે કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ.

‘મને ડર છે તમારાં મા-બાપ લાલુવા માટે તમને જે પૈસા આપે છે તે તમે ઉઝાવી જ નાખતા હોશો. આ મહિનાની ફી પણ તમે હજી ભરી નથી. ખરું ને?’

‘એની તારે શું પંચાત? તું બાણ છે કે હું કોણ છું અને તું કોણ છે?’ મહેન્દ્રના અવાજમાં કઠોરતા હતી.

સૂર્યાનો કોષ બિતરતો હતો અને એના મોઢા ઉપર લાચારીનો ભાવ હતો.

‘હું બાણ છું. બધું બાણ છું અને તેથી જ આટલું બોલું છું. મારું હૈયું બળે છે. કાલ આખી રાત હું બાંધી નથી’ એની આંખમાં આસુ હતાં.

થોડીવાર પછી એ બોલી :

‘મેં કેવાં સ્વપ્નાં સેવ્યાં હતાં!’

સૂર્યાને દબાવવા કાંઈક મહત્વની વાત મળી હોય એમ મહેન્દ્ર બોલ્યો : ‘આ પચાસ રૂપિયા તું લાવી ક્યાંથી? તારા બાપે આપ્યા હોય એમ હું માનતો નથી.’

‘મારી બચતના છે. પણ એનું તમારે શું કામ છે? તમે તમારે લઈ લો. કોઈ તું દેવું હોય તો વાળી દો. અને એમાંથી છૂટા થાવ.’

થોડીવાર પછી એ બોલી : ‘અને મને છૂટી કરો’. એના અવાજમાં નિશ્ચિતતા હતી.

‘એ વળી શું?’

‘મારાં સ્વપ્નાં સરી પડ્યાં છે. હું તમારાથી અંબઈ ગઈ હતી. હું માનતી હતી કે તમે લાલુતા નથી પણ ખીજી રીતે સારા હશે. બાંચા કુળમાં જન્મ્યા છો. એટલે ગુણવાન હશે. પણ...’

મહેન્દ્ર કાંઈ બોલ્યો નહિ.

‘તમને રાજી રાખવા મેં કેટકેટલા પ્રયત્નો કર્યા? પણ.. એ બધું એણે ગયું.’ રૂબાલ વડે એણે આંસુ લૂછ્યાં.

‘મને આશા હતી અને એ આશામાં હું જીવતી હતી કે કો’ક દિવસ તમે સુધરશો. મારા સંબંધથી સુધરશો. હું સુધારવાનો પ્રયત્ન કરીશ. એ આશામાં ને આશામાં તો મેં તમારી કેટલીક વર્તણૂક પણ સહન કરી લીધી, પણ ગઈ કાલના બનાવે મારી આંખ ઉઘાડી છે. તમે આટલી નીચી કક્ષાએ ગયા હશે એનો તો મને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો.’

મહેન્દ્ર સૂર્યાની સામે આંખો ફારીને જોઈ રહ્યો.

‘ખીજાઓ તમારી વિરુદ્ધ ધણું કહેતા હતા પણ હું

જીવનક્ષેત્રનું ભણતર

જીવનસાથીની પસંદગીમાં ને ધોરણો, ને માપો ને, જૂની ધરેડો છે તેમાં મોટું પરિવર્તન આણવાની જરૂર છે ધરેડમાંથી આપણુ યુવાન માનસ પણ ભાગ્યે જ છૂટી શક્યુ છે પસંદગી વખતે જીવનમેત્રના ભણતર તરફ ડીઝીઓ નેરલુ જ નેવાય તો ?

કુન્યાના શિક્ષણનો પ્રશ્ન વિનાહમાં નેટલો ભાગ ભજવે છે તે કરતા વધુ મહત્ત્વ યુવકના શિક્ષણનો પ્રશ્ન અને છે પુરુષપ્રધાન કુટુંબમાં પુરુષ સ્ત્રી કરતાં બધી બાબતમાં ચડીઆતો હોવો જોઈએ તે ભતની પસંદગી ચાની ચારી છે ઉમરમાં, બિચારમાં, કુળમાં, શ્રીમતાઈમાં, શિક્ષણમાં વગેરે દરેક બાબતમાં પુરુષ બિચારો હોવો જોઈએ તેમ સ્ત્રી કારણ આ યુ છે પરિણામે, કુન્યાના શિક્ષણ કરતા મૂરતિયાનુ શિક્ષણ વધુ હોય જોઈએ તેમ માયાપની અને ખુદ કુન્યાની રુચિ જોનામાં આવે છે અને ને યુવકનુ શિક્ષણ ઓછુ હોય તેના અંગે વિચાર કરવામાં આવતો નથી

શિક્ષણનુ જીવનમાં સ્થાન છે અને તે માટે કુન્યા-વર બનેના શિક્ષણને મહત્ત્વ અપાય તે જરૂરી છે પરંતુ શિક્ષણનુ જેને માટે મહત્ત્વ છે તે હેતુ જ બૂની તે કેવળ પ્રતિભાનુ કેવળ લે ત્યારે એ મનોરુત્તિ તદુસ્ત ન ગણવાની જોઈએ જ્યારે બાળનગ્ન થતા ત્યારે મૂરતિયાનુ શિક્ષણ જોનાની તપ ન હતી એ કેટલુ ભણુશે અને કેવો તેજસ્વી નીકળશે તે જાણુવુ શક્ય ન હતુ તેથી કેવળ ઘર જોઈને વિવાહ થતો હતો સમાજ બાળનગ્નમાંથી બહાર નીકળ્યો અને છોકરો ૧૮-૨૦ વર્ષે પરણુતો થયો એટલે ઘર ઉપરાંત

છોકરો શુ ભણુ છે તે જોનાનુ થયુ એ ભણુતર ઉપરથી છોકરો કેટલો બુદ્ધિશાળી છે, નોકરી કે ખીબા ક્ષેત્રે તેને કેવી તક રહેશે તેનો ખ્યાન બધાતો હોય છે પરંતુ આ અદાજ ખોટા પડવાના દાખના પણ બન્યા હોય છે આજના શિક્ષણમાં બુદ્ધિશક્તિનુ જ માપ નીકળે છે તેવુ નથી, એમાં યાદશક્તિનુ વધુ માપ નીકળતુ હોય છે આથી બુદ્ધિશક્તિ ઓછી હોય પણ યાદશક્તિ વધુ હોય તેવા ને વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં તેજસ્વી નીવડ્યા હોય છે તે જીવનના ક્ષેત્રે એટલુ તેજ બતાવી શકતા નથી એથી બીનકુ ને બુદ્ધિમાં તેજ હોય છે પણ યાદશક્તિમાં બેતરતા હોય છે તે શિક્ષણમાં સરેરાશ વિદ્યાર્થી તરીકે દેખાય છે પરંતુ જીવનના ક્ષેત્રમાં બુદ્ધિશક્તિને લીધે ઝગમગી બેઠે છે જોનામાં બને હોય છે તે વિદ્યાર્થી તરીકે અને નાગરિક તરીકે સરખા દીપી બેઠે છે વળી આ ઉપરાંત જીવનક્ષેત્રે ઝગમગવા માટે સારો સ્વભાવ સહિષ્ણુતા, હિમત, ખત વગેરે ગુણો પણ જરૂરી હોય છે, જેની વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં ખામી હોય તો પણ તેજસ્વીપણાને આય આવતી નથી, જ્યારે એનો અભાવ જીવનમાં ખોટ લાવે છે પરંતુ કિશોરા વસ્થામાં અભ્યાસ વિના બીલુ સાધન એની શક્તિ માપવાનુ સુનલ નથી એટલે તેના ઉપર આધાર

એ માનતી નહોતી પણ કાવનુ જોઈને મને લાગે છે કે તમને પરણીને ન તો હુ સુખી થઈશ કે ન તો તમે સુખી થશો

‘એ વળી શુ ?’

‘એ જ કે તમારા મોહપાશમાંથી છૂટવા મે નિશ્ચય કર્યો છે, મારા બાપુને મે એક લાભો કાઢી લખીને આપ્યો છે એમાં મે બધુ લખ્યુ છે અને જણાવ્યુ

છે કે મારે વિવાહ તોડી નાખવો છે તમે ગરીબ માણસ હોત તો હુ ચનાવી લેત પણ આરા ઉમઉ ગીર સાથે હુ નહિ રહી શકુ માટે મહેરખાના મરીને હવે મને બૂલી જાવો અને તમારી કુટેવો પણ બૂની જાવો’

પચાસ રૂપિયાની નોટો મહેન્દ્ર ઉપર નાખી, સુધાં સીધી કોલેજમાં ચાની ગઈ

રંખાય તે સ્વાભાવિક છે. પરંતુ પાંત્રીસ વર્ષના પુરુષના લગ્નનો પ્રશ્ન હોય ત્યારે એને શિક્ષણનું કંઈ સર્ટિફિકેટ કે ડીગ્રી પ્રાપ્ત કરી છે તે તરફ જોવા કરતાં એણે જીવનક્ષેત્રે જે સિદ્ધિ મેળવી છે તેના આધારે મૂલ્ય આંકવું જોઈએ. વીસ વર્ષની ઉંમરે ઇન્ટર સુધી અભ્યાસ કરી એ નોકરીમાં જોડાઈ ગયો હતો. શરૂઆત ૪૫ રૂપિયા પગારે કરી હતી, પરંતુ દસ વર્ષના અનુભવ પછી એણે વગર મૂડીએ ખીન્નની સાથે ભાગીદાર બની સ્વતંત્ર ધંધો શરૂ કર્યો હતો અને પાંચ વર્ષમાં એમાં સ્થાયી થયો હતો. ટ્રેન્યુએટ તો શું પણ એન્જિનિયર કે ડોક્ટર નોકરીમાં ન કમાય તેટલું એ કમાતો હતો. બુદ્ધિશાળી, મહેનતુ અને સારા સ્વભાવને લીધે એણે જીવનપંથ ઉત્તરવળ કર્યો હતો. એના લગ્ન વખતે એ ટ્રેન્યુએટ નથી માટે ૩૦ વર્ષની ટ્રેન્યુએટ થઈ નોકરી કરતી દોઈ સ્ત્રી એને પસંદ ન કરે તો એ શિક્ષણનું મૂલ્ય સાચું સમજી નથી તેમ જ કહેવું જોઈએ.

માણસ શિક્ષણસંસ્થામાં અભ્યાસ કરે અને પરીક્ષા પાસ કરે તો એનાં નક્કી થયેલાં ધોરણ પ્રમાણે ડીગ્રી મળે છે. પરંતુ તે પછી માણસ જીવનક્ષેત્રે વરસો સુધી શિક્ષણ લેતો રહે છે, છતાં તેની પરીક્ષા લેવાતી નથી અને તેને ડીગ્રી મળતી નથી એટલે પાંત્રીસ કે ચાલીસ વર્ષે એનું ભણતર પૂરવામાં આવે છે ત્યારે પેશું જૂનું ભણતર માનવામાં આવે છે. પરંતુ આ સમજણ કાચી છે. જીવનક્ષેત્રનું ભણતર જ સાચું છે અને તે એના જીવનમાં પ્રત્યક્ષ જોવા મળતું હોય પછી શાળાના શિક્ષણને મહત્ત્વ આપવાનું અર્થહીન બની જાય છે.

જાણીતા પત્રકાર અને લેખક શ્રી. મોહનજીવ મહેતા— સોપાનનું શાળાનું શિક્ષણ અંગ્રેજી બે ધોરણ સુધીનું છે. આજના ધોરણ પ્રમાણે સાત પ્રાથમિક ધોરણ થાય અને આઠમાથી અંગ્રેજી શરૂ થાય છે તે પ્રમાણે એમને એ. બી. સી. ડી. પણ આજે તો

ભણવાની ન મળી હોય ! અને એમનાં પત્ની શ્રી. લાલુબહેન મહેતા ટ્રેન્યુએટ છે. ઉપલક્ષ રીતે જોઈએ તો સાત ધોરણ સુધીનો પ્રાથમિક અભ્યાસ કરેલા યુવક સાથે ટ્રેન્યુએટ થયેલી યુવતી પરણવાનું પસંદ કરે નહીં. પરંતુ એ થયું તે પહેલાં શ્રી. સોપાને એમની બુદ્ધિશક્તિ અને પ્રતિભા ખતાવી હતી. એટલે શ્રી લાલુબહેને એમના શાળાના શિક્ષણ કરતાં જીવન શિક્ષણને સ્વીકારી લગ્ન કંઈ હતું. એ લગ્નને આજે વરસો વીતી ગયાં અને શ્રી. લાલુબહેનને પ્રત્યક્ષ જીવનમાં એ અનુભવવા મળ્યું નથી કે હું વધારે ભણેલી છું એટલે વધુ બુદ્ધિશાળી છું અને સોપાન આજે ભણેલા છે એટલે મારા કરતાં આજો બુદ્ધિશાળી છે.

આજે જ્યારે લાગવગ વધી રહી છે. યુવકો અભ્યાસ-કાળમાં પરણવાનું પસંદ કરતા નથી. અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી જીવનક્ષેત્રે સ્થિર થવાની એની પહેલાં ઉમેદ હોય છે. તે પછી લગ્નનો પ્રશ્ન એ વિચારે છે. આવા સંજોગોમાં ત્રીસ વર્ષની ઉંમર સુધી યુવકો કુંવારા રહેતા જોવા મળે છે. આ ઉંમરના યુવકોના લગ્નનો પ્રશ્ન વિચારતી વખતે કેવળ એમના શિક્ષણને મહત્ત્વ આપવાની વૃત્તિ રૂઢિચુસ્તતા ખતાવે છે. એક બાજુ છોકરીઓ પુરુષ સાથે સમાનતા જાંખે છે અને બીજી બાજુ શિક્ષણની ખામતમાં જોઈએ તો પુરુષ પાસે પોતાના કરતાં બેચી ડીગ્રીની આશા રાખી જૂના માનસનું પ્રતિબિંબ પાડે છે.

કોલેજમાં ભણતી કે ભણી રહેલી છોકરીઓનું માનસ જોઈએ તો મન સાથે એણે સ્વયંવર રચી લીધો હોય છે—મારો વર ડોક્ટર હોવો જોઈએ. આવા સ્વયંવરમાં રાયતી એક છોકરીને બી. એ. થયા પછી વડીલોએ એક એન્જિનિયર યુવકની દરખાસ્ત મૂકી ત્યારે એણે સાંભળતાંની સાથે નકારી કાઢી ! આ વ્યક્તિગત દાખલાને બાદ મૂકીએ તો પણ સામાન્ય રીતે ટ્રેન્યુએટ થયેલી છોકરીની જાંખના ડોક્ટર કે એન્જિનિયર વર વરવાની હોય છે અને

એ જ રીતે કોઈ પણ તેજસ્વી યુવમ્ની ઇચ્છા પણ
 ડોપ્ટર કે એન્જિનિયર થવાની હોય છે મગ્લુ, એમાં
 ધંધા તરીકે સારી કમાણીની તક છે અને સમાજમાં
 એ ધંધાદારીઓની પ્રતિષ્ઠા ગણાય છે શિક્ષિત
 છોકરી જો ટર કે એન્જિનિયરની પત્ની થવામાં ગૌરવ
 માને છે અને પોતાના જેટલુ લણીને શિક્ષક કે
 પ્રોફેસર થયેના યુવમ્ની પત્ની થવામાં એ હિલુપત
 માને છે—પતુછની ઝેરી! જ્યાં સામાન્ય ટ્રેનિંગ્સએટ
 છોકરીઓ આવી મહેન્ટા રાખતી હોય ત્યાં ડોપ્ટર
 થયેની તેજસ્વી છોકરી એની મ્હાથી ઝાઝી ડીગ્રી
 વાળા યુવ ને પસંદ કરનાતુ વિચારી ન શકે તે
 સ્નાત્કાનિક મનોદશા ગણાય આ મનોદશાતુ પરિણામ
 એ જોના મળે છે કે મેડિકલ ટ્રેનિંગ્સએટ છોમ્પરીઓના
 મોટકા નહિ તો ૮૦ ટકા એના ક્ષેત્રના યુવમ્ને
 શોધે છે જ્યારે સામે ક્ષેત્રે ડોપ્ટર થયેના યુવકોમાંથી
 ૧૦ થી ૨૦ ટકા જ વધુમ વલુ એના ક્ષેત્રની છોમ્પરી
 સાથી તરીકે પસંદ કરવાતુ ઝખે છે યુવકોતુ માનસ
 એ જોના મળે છે કે ડોપ્ટર તરીકે કમાણી મરવાની
 અમારામાં શક્તિ છે અમારે કમાણી કરે તેવી પત્ની
 જોઈતી નથી પણ આરી ગૃહિણી બની રહે તેની સાથી
 જોઈએ છે આમ ડોપ્ટર થયેન યુવમ્-યુવતીમાં
 સાથીની બામતમાં સામસામાં રુચિમે છે છતાં આજ
 સુધી છોમ્પરીઓતુ શિક્ષણ ઝોણુ હતુ ગેટને જેટની
 છોમ્પરીઓ ડોપ્ટર થતી તેમને મોટે ભાગે ડોપ્ટર
 પતિની પસંદગી નહીં રહેતી હતી પરંતુ છે ને
 છેદને છોમ્પરીઓતુ શિક્ષણ વધી રહુ છે તેને પ્રતાપે
 મેડિકલ કોનેજમાં બનેની સખ્યા સરખી થઈ ગઈ
 છે કોમ્પા છોમ્પરીઓની સખ્યા વધી પણ જાય છે
 અને લવિચમાં સ્થિતી જરો જાયલુ કે તેજસ્વી યુવકો
 મેડિકલ અને એન્જિનિયર મે ક્ષેત્રે વહેંચાઈ જાય છે
 જ્યારે તેજસ્વી છોમ્પરીઓને મેડિકલ એ જ ક્ષેત્ર વધુ
 અતુલ પડે છે આથી લવિચમાં એની સ્થિતિ
 આપશે કે દર ૫૫ જેટલા ડોપ્ટરો બહાર પડે તેમાં
 યુવકો કરતા યુવતીઓ વધારે હજે એ સન્તોગોમાં
 જો મેડિકલ લાઇનની છોમ્પરીઓ આજતુ એમતુ

માનસ આતુ રાખી એ ક્ષેત્રના યુવમ્ની પસંદગીતુ
 વળણ રાખશે તો પસંદગીને પ્રશ્ન મુરકેન બનશે

પુરુષ માનસમાં એક પનટો ચોખ્ખો જોના મળે છે
 સ્ત્રીતુ માનસ જેમ પુરુષ પોતા કરતા બધી રીતે
 ચડિયાતો હોવો જોઈએ તેતુ છે તેમ પુરુષ માનસ
 સ્ત્રી પોતા મરતા બિતરની હોવી જોઈએ તેતુ રહુ
 છે હા સુદરતાની બામતમાં જુદુ જોના મળે છે
 છતાં એ અગે પણ જૂનનાણી માનમે રૂપવતી લાખાં
 શત્રુ તેમ તેને પણ અવગણુ ગણવાતુ બાકાત રાખુ
 ન હતુ ! આ કારણે સ્ત્રી પોતા કરતા ઝોણુ ભજેની
 હોની જોઈએ તેમ પુરુષ માનનો હતો પોતાના
 જેટલુ ભજેની સમાન કક્ષાની સ્ત્રી પોતાતુ ચિયાતુ
 પણ—ધણીપણુ સ્ત્રીકારે નહિ તેમ બીક રહેતી હતી
 પરંતુ એ પુરુષમાનસમાં હવે ફેર થયેનો જોવા મળે
 છે સામાન્ય ટ્રેનિંગ્સએટ થયેન યુવક પણ એના જેટલુ
 શિક્ષણ લીધેની છોકરી સાથી તરીકે પસંદ કરવાની
 ઝખા સેવે છે સરખા શિક્ષણવાળી સ્ત્રી પોતાના
 મ્હામાં નહિ રહે કે પુરુષના ધણીપણાના અધિકારને
 માન્ય નહિ રાખે તે ભય એનામાં જોવામાં આવતો
 નથી

છોકરીએ પણ એવુ જ માનસ કેળવતુ પડે
 પુરુષ પોતા મરતા ડીગ્રી ડીગ્રીવાળો હોય કે ન
 હોય, કેમકે ડીગ્રીથી યુવમ્તુ મૂલ્ય આકાના માન
 સમાંથી નીકળી જઈ એવે જનક્ષેત્રે બનાવેની
 શક્તિથી મૂલ્ય કરતુ જોઈશે

લગ્નજનમાં મુખી થના માટે શાગાતુ શિક્ષણ એ
 જ ગઈ સાચો નથી કિશોરાવસ્થામાં માયાપ પ્રિતક
 કરતા હતા ત્યારે એ બાજગી હતુ પરંતુ મોગી
 ઉમરના નખમાં મીઠુ લાયખનો પ્રગથઈ હોય છે
 તેો બ્હાનમાં નેની જોઈએ આર્થિક ક્ષેત્રે એણે
 બનાવેની શક્તિ જરા પ્રયે કેળવેતુ દષ્ટિમિતુ, એણે
 સાવના વ્યક્તિવનો વિશ્વાસ અને સરકારરુચિ જો
 યની રીતે એ આગળ ધિનો યુવમ્ હોય તો એણે
 શાગાતુ શિક્ષણ ઝોણુ લીધુ છે તે એની ગેરનાયમ

ન ગણતરી નેઈએ.

બંધાં પરિચય દ્વારા પ્રેમલગ્નો થયેલાં હોય છે ત્યાં શિક્ષણનો આ પ્રશ્ન ગૌણ બનેલો જોવા મળે છે. ડોક્ટર થયેલી છોકરી એવા યુવકને પરણે છે કે જે એની માફક ડોક્ટર થયો હોતો નથી, પરંતુ સામાન્ય ગ્રેજ્યુએટ પણ થયેલો હોતો નથી. એવાં દંપતીનું જીવન જોનારને ખાતરી થાય છે કે શિક્ષણનો એ બેદ એમના સુખી લગ્નજીવનમાં આડે આવતો નથી. યુવકે એના ક્ષેત્રે વિકાસ સાધેલો હોય છે અને જીવનસાથી તરીકે બંનેને મૈત્રીનું સખ્ય સાધવામાં હરકત આવતી હોતી નથી.

પાંચેક વર્ષ ઉપર એમ. એ. થયેલાં શ્રી. ભદ્રાબહેન સતિયા અંધયુવક શ્રી. જગદીશભાઈ પટેલ સાથે પરણ્યાં તે પહેલાં એમનાં વડીલોને દીકરીનું પગલું કોઈ રીતે યોગ્ય લાગતું ન હતું. અંધાવસ્થાની અપંગતા જ સ્વીકાર્ય નહોતી, તેમાં જગદીશભાઈ મેટ્રિક થયેલા હતા. પરંતુ ભદ્રાબહેન એમના પરિચયમાં આવેલાં હતાં એટલે એ દલીલ કરતાં હતાં કે એ ભલે મેટ્રિક હોય અને હું એમ. એ. હોઉં પણ એ મારા કરતાં યોગ્ય શુદ્ધિશાળી છે તેમ મને લાગ્યું નથી. જગદીશભાઈના જે પરિચયમાં આવ્યા છે તે પણ ભદ્રાબહેન સાથે સહમત થાય છે. એ મસાજીસ્ટ તરીકે પ્રેક્ટિસ કરે છે તે સારી આવે છે, એ રીતે એ સફળ ધંધાદારી છે. ઉપરાંત, અંધ સમાજની શિક્ષણ સંસ્થાનું જે સામાજિક કાર્ય કરે છે તેવું જાહેર કાર્ય કરનારા ભાવનાશાળી પુરુષો ઓછા હોય છે. ગયે વર્ષે એ બી.એ. થયા છે તે એમની ધગશ અને શક્તિ બતાવે છે, પરંતુ એમણે એ પરીક્ષા પાસ ન કરી હોત તો પણ એમની હોશિયારી સૌએ સ્વીકારેલી છે.

પ્રેમને કારણે લગ્નમાં જે આ મૂલ્ય આંકી શકાતું હોત તો પ્રેમ વિના જે પસંદગીની પદ્ધતિ છે તેમાં હોશિયારીનું મૂલ્ય આ રીતે આંકીને શું કામ નિર્ણય

ન લેવા નેઈએ? છોકરીઓનું શિક્ષણ જેમ જેમ વધતું જશે તેમ તેમ જો આ નવી મનોવૃત્તિ કેળવવામાં નહીં આવે તો લગ્નનો પ્રશ્ન ઉકેલવામાં મુશ્કેલી નડશે.

નવી સ્ત્રી એક બાજુ સમાનતા ઝંખે છે અને બીજી બાજુ લગ્ન વખતે લઘુઅંશિથી પીડાઈ પુરુષનું શિક્ષણ પોતા કરતાં ઊંચું હોવું નેઈએ તેમ એ આગ્રહ રાખશે તો એનું માનસ જૂનું છે તેમ એણે ઓળખી લેવું પડશે. જૂનાં મૂલ્યો પ્રમાણે માથાપ કુળવાન-શાહીની પોક્કળ પ્રતિષ્ઠામાં અટવાતાં હતાં તેમ જો ડીઝીની પોક્કળ પ્રતિષ્ઠામાં માથાપ કે છોકરી અટવાશે તો એ પ્રતિષ્ઠા મળશે, પણ એથી એ સુખી થશે કે કેમ તે સવાલ છે. એ ડીઝી ઉપર આધાર નહીં રાખે, પણ વ્યક્તિની બીજી લાયકાત ઉપર આધાર રાખશે તો નવી સ્ત્રી પોત્તી પ્રતિષ્ઠાથી ન અંબલય પણ પોતાની અંગત રુચિ ઓળખીને એવા સાથીદારનો વિચાર કરે. એ ડીઝીની પ્રતિષ્ઠાવાળા હોય કે ન હોય, પરંતુ એનો સાથીદાર થવાના એ ગુણ ધરાવતો હોય.

જે છોકરીએ ડોક્ટર વરતી ઝંખતા કરી એન્જિનિયર યુવકની પસંદગી કરવાની મનોવૃત્તિ ન બતાવી તેમાં ડોક્ટર અંગે એણે માની લીધેલી પ્રતિષ્ઠા વિના બીજું કયું માનસ છે? એનો અર્થ તો, એ છોકરી ડોક્ટરની પ્રતિષ્ઠાને પરણવા નીકળી છે, સાથીદાર અંગેના એની રુચિ પ્રમાણેનો કોઈ આદર્શ વિચાર્યો નથી. અને જે વિચાર્યો હોય તો એ આદર્શ ડોક્ટર યુવકમાં હોય અને ત્રીજા ક્ષેત્રના યુવકમાં ન હોય તેમ કેમ માની લેવાય? આપણે સમાજ જૂનાં પોક્કળ મૂલ્યોમાં ન ફસાય તે પણ એટલું જ જરૂરી છે. બાકી જૂનાં ખોટાં મૂલ્યોથી સ્ત્રીને જેમ સહન કરવું પડ્યું છે અને પડે છે તેમ એવાં જ નવાં મૂલ્યોથી પણ વેશવું પડશે. શિક્ષણનું સાચું મૂલ્ય આંકીને માથાપ અને છોકરીએ વિવાહનો પ્રશ્ન વિચારવો નેઈએ.

✽

પુનર્જીવન [૨]

જન સહોસટના જોખમો અને સાહસોની આ કથાનો પૂર્વાર્ધ ગથ અકમા આવી ગયો આ અંકે પૂરી થતી આ પ્રેરક સહસ્રકથ આપણી નવી પેઢીના વાચકોમા જે સાહસની વૃત્તિ જગાવે છે તે આજના યુગમા ખૂબ જરૂરી છે

અમ ન્યારે બધુ સાફ સ્પષ્ટ ઉતરતુ હતુ ત્યારે એક અણકડપી દિશામાથી ભરી ડોમ્બિય ક્યુ ચાર રેડ ઇન્ડિયનો આ જળસમૃદ્ધિથી લનચાર્જ આની પહોચ્યા હતા ને ચાર ફર-પ્રાણીને મારી લઈ જતા પકડાયા હતા સમગ્ર શરીરે ભીજા યેના આ વનવાસીઓની દૃષ્ટિમા એરિકને ન તો શત્રુવટ દેખાઈ કે ન તો ભીતિ એમની આખોમા નિરવ બેફિકરાઈ હતી ને એરિન્તુ મન મૂઝવણમા પડી ગયુ આની અનધિકૃત ઉત્તરગીરી ચાલુ રહે તો બે વરસની પાકી મહેનતને અતે જન્માવેની આખી સૃષ્ટિ ખેદાન મેદાન થઈ જાય સને ૧૮૩૪ની વસત ન્હતુ ચાનતી હતી ને થોડા દિવસ અગાઉ જ ત્રણેય કુટુંબીજન પોતાના આખા વિસ્તારને ખૂદી વગી, સમૃદ્ધિના ભાવિ દર્શનથી તૃપ્ત થઈ આપ્યા હતા સનારે પડોલો મનવપગનાની કઠી પરથી આ ચારેય જણ મુદ્દામાન સહિત હાથ લાગી ગયા હતા આમ તો હવે એના હાથમા મસ્કટની સખ્યા ઠીક આવના લાગી હતી પણ આવા છૂપા આક્રમણ ચાલુ રહે તો આ વય વિસ્તારમા માન સહીમનામની કટની? બીજી બાજુ એરિકના દિનમા એ વાતેય જાગી કે આ લોકોને માટે આ શિખર સિવાય અન્ય કોઈ નિર્નાદ સાધન નહોતુ ને સાન અભણ હાવાને કારણે નમ્શા પર બતાવેન શિખરશ્વેત્રમર્ચાદાનો ઝાઝો અર્થ એમને માટે સહાવિત નહોતો આની ઉનઝનમા પડેના એરિન્તુ મન બેએકે નિનિનિટમા સાફ થયુ અને એણે બૂટ વતી થોડી જમીન સાફ કરી પોતાના જળવિસ્તારોની મર્ચાદા આકી બનાવી ઉત્સુક ચહેરે તાગી રહેના એ ચારેય આદિમાનવોને એરિકે ખ્યાન આપ્યો કે એ પિત્તાર એની પોતાની માનિષીના હતા તે પગી એક મરી લઈ એણે પાણીમા નાખી અંતે પરિણામે સળગેન જળવતુજોનો

નિર્દેશ કરી એણે જણા યુ કે એતુ પોતાનુ શિખર વતુળ એ હતુ એને સાચના દેશો ને સહીસનામત રાખશો તો આગળતુ વતુળ પણ સહીસનામત રહેશે એમ હરેક પોતપોતાનુ વતુળ સાચીએ તો સૌની સહીસલામતી ને સૌનુ સુખ તનપથાત્ એરિકે એમણે પકડેના ચામડા પાછા આપના ઉદાર દિલે જણા યુ લો આ તમારી ફાસા સામગ્રી ને આ શિખર તમે એ ખુશીથી લઈ જાવ પણ ફરી મ્દી આ બાજુ દૂકશો નહી

ક્ષણેનાય વિનય મ્યાં સિનાય એ ટુમ્ડી જમન અધારામા અદશ્ય થઈ ગઈ જતા જતા એમનામાના વનોટ્કધે એરિન્તો આભાર માન્યો એરિ ની આ ઔદાય સુક્ત વતણુમ્ની મ્દર મ્દતા લીની બોની જીરી 'બીજા કાઈ યુરોપિયને આમ ન મ્યું હોત મ્દાય કોઈ મ્દેશે કે આ તો હાથમા આનેની સપત્તિ ખોઈ પણ એ વાન બરામર નથી આ આદિવાસીઓ પોતાની સર્ ટોજીઓમા હવે તારા ઔદાયની વાત પ્રચનિત મ્દશે ને કોઈ રેડ ઇન્ડિયન મ્દી આ જળપદ્મીમા દૂમ્દેશ ની લીનીની આગાહી સો ટમ સાચી પડી ફરી મ્દી એમના વિસ્તારમાથી ઉત્તરગીરીનો કાઈ પ્રસંગ સાપડ્યો ની

વીજી છ વરસનો થયો ત્યા સુધીમા તો આપમ્દે સાલ રામ્દેની જોડપુી નોટખૂકમા લખતો થયો અને એરિન્તે લાગ્યુ કે લખવા વાચનાનુ એને શીખવાનુ અવરુ નથી નિશાગ તો માર્લો દર હતી અને એને ધરથી દૂર શાખાએ મૂકવાની જીગર નીનીવનકે એરિકે એકેયની આને તેમ નહોતી એટલે એમણે જાને જ એનો અભ્યાસમાર ઉગાવનાનુ રિચાનુ ૧૮૩૫ની વસતનહતુના એક દિને એણે પેન્સીન પેડ, પા ચપુસ્તક બધુ મગાની નીડુ અને નીનીને

જણાવ્યું કે હવે તારે બંધસમારકામ કે અન્ય કાર્યોમાં સહાય કરવાને બદલે વીઝીના શિક્ષણ પ્રતિ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું. પછી તો શનિ રવિ બાદ કરતાં એ ક્રાંતકુટિરમાં દરરોજ પાંચ કલાક શિક્ષણકાર્ય ચાલતું—સવારે સાડા આઠથી સાડા અગીઆર ને બપોરે એકથી ત્રણ. વીઝી લીલીયનની બાજુમાં એક જમાવતો ને પોતાના પાકમાં ધ્યાન પરોવતો.

આવા વન્ય વિસ્તારમાં તમને કદી સલામતીની ભાવના કે ભીતિવિહીનતાની લાગણી જન્મે જ નહીં. કડાડભૂસ કરતું એક વૃક્ષ ડાળ પડે કે પથ્થર જેવી ફરી ગયેલી સરોવર જળ સપાટીમાં એકાદ પોચપટ્ટી રહી ગઈ હોય કે ધ્રુવીય હિમાળો પવન ક્યાંકથી ફૂંકાય તો તમારી જિંદગી જોખમમાં આવી પડે. કેટલીય વાર મૃત્યુ એમની નજદીક હોઈયું કરી જતું. એક વખત લીલી પાકાં પાકાં બોર આયવા માટે, વીણવામાં પ્રવૃત્ત થયેલી. ઉનાળાનો તપતો પહોર હતો એટલે થોડાં પરિપક્વ બોર ખાઈ વીઝી સુવાળી લીલ પર નિદ્રાવશ બની ગયો. ચારે કોરની નીરવ શાંતિનો, ખિસકોલીઓનો સળવળાટ ને બોર ચણતી ચકલી-ઓનો કલબલાટ માત્ર, ભંગ કરતો. દસ શેર બોરથી પવાડી ભરી જવાની ઇચ્છા ધરાવતી લીલી બોર વીણતાં વીણતાં વીઝીથી સાઠેક વાર દૂર ગઈ હશે ત્યાં એની નજરે વીઝીની પડોરામાં જ એક મહાકાય રીંછમાતા પડી. પાસે જ એનાં બે રીંછમાળ પાકાં ગલ બોર જોઈ ગેલમાં આવી આળોટતાં હતાં ને આળોટતાં આળોટતાં વૃક્ષડાળ મોંમાં લઈ બોર-મજા માણતાં હતાં. આ પ્રવૃત્તિ અવાજથી વીઝી જાગે તો એની હિલચાલ રીંછધ્યાન આકર્ષે અને પોતાનાં બાળને સાચવવાના ઇરાદાથી જ વીઝી પર તૂટી પડે. લીલીના ગળા મુધી ચીસ આવી પણ ભારે સંયમ-પૂર્વક એણે અવાજ રોક્યો ને રીંછનું ધ્યાન પોતે જ દોરી લેવાનું નક્કી કયું. એ હેતુસર એણે પીછે પગલે ખસવા માંડ્યું. એની હિલચાલ માત્ર રીંછનું ધ્યાન ખેંચાયું ને કુદ્દ મુખ અને લાલચોળ આંખ

સહિત એણે લીલીની આંખમાં આંખ પરોવી. લીલીએ એની આંખને રીંછની આંખમાં સંલગ્ન રાખી આસ્તે આસ્તે પીછે કદમ આદરી. એની આ પ્રવૃત્તિએ રીંછ બચ્ચાનું ધ્યાન પણ દોયું ને એ પોતાની મા નજ-દીક પહોંચ્યાં. બચ્ચાંને સન્મુખ ભાળ્યાં તે સાથે જ રીંછણનો કોધ ઓગળી ગયો ને મમતા ભાવે એનાં મુખ પર દેખા દીધી. વહાલસોયો હુંડારો કરી એણે બચ્ચાંને આસા કરી અને ત્રણેય કૂદતાંકે ને જંગલ ભણી અદ્રશ્ય થઈ ગયાં.

આવી ભયંકરતાનો અનુભવ એ બોર-જૂંઝમાં થવા છતાં વળતા દિવસે ને પછીના દિવસે લીલી વીઝીને એ જ સ્થળે બોર ચૂંટવા લઈ ગઈ અને આખો શિયાળો ચાલે તેટલા સો રતલ બોર હસ્તગત થયાં તે પછી જ જવાનું બંધ કયું. દિવસો બાદ એક દી વાતવાતમાં એરિકને આ ભયગ્રસ્ત વિનાનો નિર્દેશ કર્યો ત્યારે એરિકે જરા વાંધાસૂર કાઢ્યો કે આવી વાત તો એને જણાવવી જોઈએ ને ! તત્કાલ લીલીએ જણાવ્યું કે વીઝી ને વરુની બિના એરિકેય એને કરી નહોતી !

આગલા શિયાળાની એ વાત. આમ તો પોતાના સ્વતંત્ર પ્રાણીક્રાંસા મૂકવા માટે વીઝી ધણો નાનો ગણાય પણ એણે મીંકક્રાંસા મૂક્યા એટલી બધી વાર વાત કર્યા કરી કે ચાકીને એ દંપતીએ એને એ શરતે પરવાનગી આપી કે એણે ધરથી અવાજ પહોંચે એટલા અંતરમાં જ એ ગોઠવવા.

પછી તો એ બહાર નીકળે ત્યારે હર હંમેશા એને માતા તરફથી સૂચના મળતી : ‘વરુની સંભાળ રાખજો હો !’ શહેરમાં રહેતી મા જેમ બાળકને સૂચના આપે છે કે ‘રસ્તો ઓળંગતાં સંભાળજો, ખેટા’ તેમ લીલી હંમેશા આ સૂચના વીઝીને આપતી. વગડા-વરુનાં પગલાં તો પાસેના બરફ પર નજરે પડતાં પણ મોટે ભાગે એ નિશાયર હોવાથી એમની ઝાઝી ફીકર આ લોકોને રહેતી નહીં પણ જન્યુઆરીના પાછલા ભાગમાં એક દિવસ એરિક પોતાના ક્રાંસા-

જાળની જાળ કરી ધર પ્રતિ પાછો ફરતો હતો ત્યારે એણે વીઝીને સરોવરને સામે તીરે જોયો એ એની સ્થી પર અપાટન ધર લાણી સરકતો હતો એના હાથમા એનો શિકાર હતો હજુ તો એ અર્ધોએક માર્બન દૂર હશે ત્યાં એની પાછળ ચોર ગયે આનતા પાચ વગડાવડુને એરિકે ભાત્યા વીઝીની પાછળ અસોએક વાર દૂર એક પછી એક એમ દરોળમા એ અરક પર ગના દેતા હતા ને વીઝીની પાછળ નાગ્યા હતા હરેક સો રતનથી વધુ વજનના હતા અને ચૌદમો પાઉ તુ સાગર એ ધડીમા ગમડાવી દે તેવી તાકાત ધરાવતા હતા એરિકની આગળીએ એની રર ની બદ્ધ પર પગી પણ અતર એટલુ બધુ હતુ કે એ કારગત નીવડે તેમ નહોતી એટલે એને દીપી કરી દીધી હજુ વીઝી પાચસો વાર જેટલો દૂર હતો અને એ ભડકે ને નાસે એટલે મામલો ખતમ થઈ જાય તરત જ વડુ એના પર ધસે ને એને પૂરો કરે. આ વડુની ખાસિયત છે કે સાગર પણ ગાભરુ બની ભડકી ભાગે તો જ એ એના પર તૂગી પડે એટલે એરિકે બૂમ પણ પાડી તી ધીમે ધીમે વડુ ને વીઝી વચ્ચેનુ અતર કમ થતુ ચાલુ એવામા વીઝી અટક્યો ને એણે પાછળ નજર કરી એણે વડુને ભાખ્યા એરિકને થયુ કે ભડકે ની તો ઉગરે અને સાચે જ વીઝીએ પાછા વળી જાણે કશુય ન થયુ હોય તેમ સ્થિર ગતિએ પૂર્વવત્ અરક પર સ કવા માગ્યુ હવે તો એની ને વડુની વચ્ચે માત્ર પચોતેર વારનુ જ અતર રહ્યુ દરમિયાન એરિકના દેહે પરમેવો પરમેવો થઈ ગયો હતો આખરે વીઝી આવી પહોચ્યો એરિકને ભાગી વડુ દૂર જ થોભ્યા એની બદ્ધની રીમા બહાર એ ગભા એટલામા એકે રફન યુક્ત ભૂકણ આદ્યુ ને પાચેય જલધગમા અદ્રશ્ય થઈ ગયા

એરિકે પૂછ્યુ, 'ખેટા, બીક લાગી હતી ?'

'હા, જરાક લાગેલી,' વીઝીએ જણાવ્યુ

'હશે પણ આ ચામના તને પચીસ ડોનર મળવાના

છે આટલા બધા પૈસા તું કરશે શું ?'

વાત ત્યાજ અટકી ને બુનાઈ ગઈ!

જૂન ૧૯૪૧મા એમને ત્યાં એક મુનાકાતી આન્યા એ હતા એ વિસ્તારના વન્ય જંગલના સરક્ષક રોમર્ટસન એમને કાને એરિકના પરાક્રમની કથા પહોંચી હતી એમનો ખાસ રસ તો એ વાનમા હતો કે અદ્રશ્ય થયેનુ પ્રાણીજગત આ લોકોએ બીવરની ગેરહાજરીમાય આપમેલે બધ બાધી છવતુ જગતુ મ્યુ હતુ જાતતપાસ અર્થે એ આવતા હતા એમણે આની જોયુ કે આ પતિપત્નીએ લગભગ પચીસ જેટલા ભગ્ન બીવરમધને સરખા બનારી છવતા જગતા જ્યાં હતા એ દરેક બધને કારણે એસીથી પાચમો એમર જેટલા જળાસય ચિન્તાશે જન્મ્યા હતા ને એના ફર પ્રાણીઓનીય મયનખતા હતી રોમર્ટસને આ બધી નવતર સ્થિતિને કષાસ ને ખ્યાય મેળવે અને સપ્તાહની મુનાકાતના અતિમ દિવસે એણે અઝડો ઉત્તેજ કયો 'મને લાગે છે કે આ બધની સભાગ અર્થે તમને સહાયની આરશ્યકતા છે તમને કદીય એવી કપના આવી છે ખરી કે આમાનો એનાદ બધ જો તૂટે તો નીચેતા બધાય ખનાસ થઈ જાય.' મનમા ને મનમા કંઈ નિર્ણય કરતો હોય એમ એણે ઉમેયુ, 'દેખીતી રીતે જ તમને મદદની આરશ્યતા છે'

એણે કરી ચોખ્ખર કરી નહી પણ એના સદર્માં થનો સ્પષ્ટ ખ્યાન એમને વળતા સપ્ટેમ્બરમા આખો ત્રણેય જણુ ધરમા બેસ હતા ને અચાનક વિમાનના જેવો ધોર એમને કાને પડ્યો હમેશનો ઉત્સુક એવો વીઝી બહાર દોડી ગયો અને દોડતા આવી જાહેરાત કરી, 'પપ્પા, પપ્પા, કોઈની મોગર ગાડી આની છે !' બહાર દોડતા જઈ હજુ તો કોણ આન્યુ છે તેની એ ચોકસાઈ કરે તે પહેલાં તો એક અપરિચિત આદમીએ નીચે કૂદી પડતા સફરિયાદ જણાવ્યુ, 'ભાઈ, તમારો રસ્તો તો ભારે કરે ! બે ટાયર ગયાં ને એક સ્પ્રીંગ, છતાં એ ચારેય છવતા

છે એટલું સારું છે. અગત્યની વાત તો એટલી જ છે !' બૂટ જરા ખંખેરતાં એણે સવાલ કર્યો, 'એમને ક્યાં રાખવાં છે ?'

'કોને ?' એરિકે પૂછ્યું.

'આ રજું લો જુઓ, 'કહી એણે એક ઝાઝાઘીવાળું પરખીડિયું એરિકના હાથમાં મૂક્યું. પરખીડિયામાં રોપર્ટસને લખ્યું હતું, 'બાળકોની જેમ એમની સંભાળ રાખજો. એમનું મૂલ્ય સોના જેટલું છે. આમને કંઈ થયું તો ખીન્ન મળવાની શક્યતા નથી.'

આશ્ચર્યાનંદની ઊમિં એરિકના મનમાં એવી જન્મી કે લીલીને એ મહા પરાણે 'ખીવર' એટલું જણાવી શક્યો. ત્યાં તો પેલા આગંતુકે ઉમેયું, 'એ જોડી છે. એ વર્ષ ને ત્રણ વર્ષનાં છે. દૂર દૂર ઉત્તરનાં જળાશયોમાંથી અમે એમને જીવતાં પકડી લાવ્યા છીએ. હવે એમને ઝપાટાબંધ પાણીમાં મૂકી દેવાં ઘટે. જેટલું જલદી થાય તેટલું સારું.'

પાસેના જ બંધ પર એ પહોંચ્યા ને પાંજરાને જરા ત્રાંસાં કરી એક પછી એક આ ચારેય મૂલ્યવાન પ્રાણીઓને બહાર કાઢ્યાં ત્યારે સર્વ પ્રથમ તો એ આંખ પટપટાવી કંઈ દુનિયામાં આવી પડ્યાં છીએ તે જાણવા લાગ્યા. એવામાં એમનામાંના સૌથી મોટા નરને પાણીની ગંધ આવી એટલે ખડા ચર્ષ એણે નજર કરી ત્યારે પેલા વનરક્ષકે ટકોર કરી : 'બહુ સરસ સુવાસ આવે છે નહીં ખેટા ?'

જરાવારમાં તો એ ખીવરનર પેલા બંધ પર ચઢી ગયો ને ડૂબકી મારી પાણીમાં અદશ્ય થઈ ગયો. બાકીનાં ત્રણેય એ જ સ્થાને એ જ રીતે જળમાં ગરકાવ થઈ ગયાં ને ડૂબકી સાથે જન્મેલાં જળવર્તુળ શમી ગયાં. પછી તો એ પ્રાણીઓનું શું થયું તે ખચર પડી નહીં. લીલી ને એરિક આતુર થઈને પોતાની આ અણુમોઝ સમૃદ્ધિની સ્વાસ્થ્યકર વૃદ્ધિની ચિંતામાં પડ્યાં. એક ખીજની આંખમાં આંખ પરોવી એ પતિપત્નીએ એકબીજાને સૂચવ્યું કે આ વન્ય વિસ્તારનું દસ વરસનું જીવન લેણે લાગ્યું છે.

ત્રણ દિવસ એમના જીવ બિંચા રહ્યા. પેલાં જળ-પ્રેમીઓ ક્યાંય દેખાયાં જ નહીં. ચોથે દિવસે સવારે પાસેના ઝરણામાંથી હંમેશ મુજબ એ ડોઝ પાણી ભરવા એરિક ગયો ત્યારે એની આંખે કંઈ ક્યું નથી. આખું ઝરણાજળ અદશ્ય ને પરિણામે જે તળાવડું પાણી ભરપૂર રહેતું એમાં કાદવ એકલો જ નજરે પડ્યો ! દસેક સેકન્ડમાં આતું રહસ્ય એરિકને સમજાયું એટલે એ કુટિર પર વધાર્ધ ખાવા દોડ્યો. 'અરે ! અરે ! જે તો ખરી, આપણી ખાઈ આડો ખીવરોએ બંધ બાંધી કાઢ્યો !'

બન્ને દોડ્યાં ને જોયું તો ખાસો મળતો ડાળીઓ ને કાદવનો બંધ ખાઈને રોફી ખડો હતો ને બંધના અંદરના લાગે જળાશય ખડું હતું. હજુ તો એક ઈજનેર કામે લાગેલો હતો. બેએક દિવસમાં તો ત્યાં ખીવરનિવાસ ખડું થયેલું નજરે પડ્યું ને આ દંપતીએ નિરાંતને શ્વાસ લીધો કે એક ખીવર-જોડી તો આપણે ત્યાં સ્થિર થઈ.

ધણી શોધખોળ પછી એ સપ્તાહને અંતે એમને ખીજ જોડીની લાળ મળી. એક નાના સરખા ઝરણાને નાથી એમણે આજુબાજુના ઘાસચારાને જળાશયમાં ફેરવી નાખ્યો હતો. એ પણ ખીવરધર બાંધવામાં પ્રવૃત્ત હતાં. હિમવર્ષા થતા અગાઉ તો ઉભય ખીવરધર પર બાર ઈંચની કાદવજીત તૈયાર થઈ ગઈ હતી, અને શિયાળા માટે પર્યાપ્ત ડાળડાળખીઓની બનેલી ખાદ્યસામગ્રી સંગ્રહાર્થ ચૂકી હતી.

વસંત ઋતુના પ્રસ્થાન સાથે ખીવર કામે લાગ્યાં એટલે સીંચાઈજળની મુશ્કેલી રોજિંદો વિષય થઈ પડી. ખીવરને સીંચાઈની કાંઈ પડેલી હોતી નથી. એને તો જળસંગ્રહ એ નૈસર્ગિક વૃત્તિ છે તે સ્વાભાવિક વૃત્તિથી પ્રેરાઈ જળ ક્યાંયથી નીકળી ન જાય તેની અવિરત કાળજી એ લેતું હોય છે. પરિણામે ખીવર ને માનવ વચ્ચે ગળગળાદ સર થયો. નવી વાવેલી શાકવાડી ને ઘાસફેરને પાણી મળતું રહે તે એરિકના પ્રાણુપ્રશ્ન હતો તો જળપટ્ટીમાંથી ટીપું

જળ વહી ન જાય તે બીરને મન એટલો જ મહત્વનો સનાન હતો. આખરે એરિકે રસ્તો કાઢ્યો બીર મહદ્ અંશે નિશા માર્યું હોનાથી સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્તના ગાગામા આ લોકો પોતાના ખેતર ખાઈ લેતા છતાં દરેક વખતે સૂર્યદેવ આથમે તે સાથે જ બીર પેના જળકાણુનિ બરાબર પૂરી દેતા.

બીરની આ અથા઼ બધરક્ષક પ્રવૃત્તિને મારણે એ વરસના પાછના ભાગમા એ બચી ગયા તે વરસે ધોધમાર વરસાદ પડ્યો ને બધની મનવ દીનાન તૂટી પાણીનું જોર એટલું ભારે હતું કે કોઈ જીવડોઝર જેવું યત્ર જ મ્હાલ્ય મરગત નીવડે માનની પ્રયત્ન તો નિસાતમા જ નહોતો. પણ પેની બીર જોડી મમે વગીને પોતાના સમગ્ર અસ્તિત્વને પડમાર અપાયો હોય તેમ બધ બાકોરુ પૂરવા લાગી ગઈ એને સહાય અર્થે એરિકે વૃક્ષગણો કાપી બીરને ચરણે ધરવા માડી આમ જના રાત્રે નિદ્રાવશ થતી વખતે એરિકની ગણતરી હતી કે સનાર સુધીમા તો જળાશય જળહીન બની બેસશે પણ સવારે ઊડી એરિકે નજર નાખી તો જળાશય અકબધ હતું બધ સાન્નેસમ હતો અને એની મપી નાખેની સર્વ ડાળીઓ અદશ્ય હતી એક જ બીરજોડીએ રાત્રિ આખીના પ્રયત્નથી બધને એટલો જ ઠીક કર્યો હતો જેટલો મ્હાલ્ય રાક્ષસી માગીયત્રો ન કરી શક્યા હોત.

બે જોડીથી પ્રારંભાયેની આ બીરવસાહત ચાર વરસમા તો જત્રીસ બીરની બનેની છ જેટની વસાહતોમા વૃદ્ધિગત ચર્ચ હતી પછી તો એમનો વિકાસવેગ વધ્યો, અને એક નવીન સમસ્યા ખડી થઈ આ બીરવસાહતોની એ ખાસિયત હોય છે કે એમ સ્થાને એમની વસતી વધી જાય ને એમને યોગ્ય પશુધનસ્પતિ ખોરાક ખૂબી જાય તો ય એ સ્થાનફેર ન કરે.

પરિણામે ચૌદ સાલ અગાઉ જે વિચાર આ પિતાપુત્રે ન મ્યો હોય તેવા બધ તોડવાનો વિચાર એમણે મ્યો જળાશય જળહીન બને તો એમનો ખ્યાન

હતો કે બીર સ્થાનમદનામા પ્રવૃત્ત થાય પણ એમની આ યોજના મરગત ન નીવડી આ લોકો એમદ દાર ધડકો કરી બધ તોડે અને બીર એને સાધી લે આખરે ચાકીને એમણે બીરને જીવના પકડ્યા ને પમ્ડી પમ્ડી બીજે સ્થાને મૂખી આન્યા ત્યારે એમનો પ્રશ્ન હન થયો.

આ બીરોએ આ લોકોના નિવાસસ્થાન આજુબાજુ ઘણા પરિવર્તન આણ્યા જળાશયોની પાગ પાટેના કેટલાય વૃક્ષ એમણે ધરાશાયી કર્યા એટલે એ વનજમીન પર સયદેરનો પ્રકાશ પથરાવા લાગ્યો એ પ્રમાણના સપકે જમીનની મીકાશ ને ફળદ્રુપતા વધ્યા પરિણામે એમા રસભરપૂર વેના અને મી. ખોરવૃક્ષ ઊગ્યા આ ખોરમઝા માણવા રીંછ અને સાખર આવવા લાગ્યા પેના વેનાની મીમશનો આસ્વાદ કરવા હમ અને બનક આવવા લાગ્યા પાનખર પછી આ વેનાને જૂડના પાન ખરે તે સાથે જ એમા પ્રકાર પ્રકારના જંતુનો જન્મ થતો એટલે એ જંતુમોજ અર્થે તરેહતરેહનો ખખીગણ આવતો થયો.

સને ૧૮૪૬મા એમણે એક નવો સીમાચિહ્ન વડા થો પદર વરસ સુધી માગીની ફરસન ધીનાગી એ નાની સરખી મપ્ટકુટિર એમનું ઘર હતી એ જ એમને પરવડે તેમ હતી પણ હવે એમની કુટિરના છાપરાના વગા નમતા હતા જમીનસપકના કાણુકડા ખવાતા હતા અને પુનઃજીવનની અપેક્ષા સેવતા હતા હવે સમય પણ પાક્યો હતો જ્યારે એક એકખડ રાયનખ ડો અને રમોડાવાળું ઘર આવસ્યક લાગતું હતું એને સિમે દની ફરસબધી હોય તો ઘણી ઉપાધિ ટબે બીજા વિશ્વયુદ્ધ પશ્ચાત્તની સપત્તિછોગે ફરતી કિમતને આકાશે ઊડાડી હતી એટલે બીરાનુસંગી ફરપ્રાણી સપત્તિના જોરે એમણે એટલી મૂડી એમનિત કરી હતી જેમાથી એ આવું ઘર ન સિફ વસાવી શકે પણ એવું ઘર બાધવાનો કોન્ટ્રાક્ટ પણ આપી શકે.

સત્તર વરસના વીઝીએ આજુબાજુની ટેમરીઓ પરથી

જીબ્રાલ્ટરના ખડક જેવાં પસંદ કરેલાં કંઠણ વૃક્ષની ટોડીઓ કાપી; કાપી કોન્ટ્રાક્ટરોની સેવામાં પેશ કરી. કલાકો સુધી એણે એની માતા સાથે સલાહ મસવીરા યોજી ધરના નકશા તૈયાર કર્યા જ્યારે એરિકે ઉપલબ્ધ હરેક કલાક વધુ ને વધુ ફરબ્રાણીઓને પડકવામાં ગાળ્યો. આ સંપત્તિમાંથી પ્રાપ્ત ધને એમનું નવું મકાન જૂન અંત પહેલાં ઊભું કર્યું અને એ ધરમાં એ વસવાટ કરવા ગયાં ત્યારે જાણે બકીંગહામ મહેલમાં પ્રવેશતાં હોય તેવી લાગણી એમણે અનુભવી. ફરસંપત્તિમાંથી એમણે નવી જીપ ખરીદી ને એમની પુરાણી કાષ્ટગાડીને નિવૃત્તિ આપી.

જીવનમાત્રનું—સવિશેષ કરીને વન્યજીવનનું—એ લક્ષણ રહ્યું છે કે જ્યારે આપણને લાગે કે હવે સખસલામત છે ને ઉપાધિને કોઈ કારણ નથી ત્યારે જ અણધારી આક્રમક આવવી પડે. વળતા શિયાળામાં ડિસેમ્બરના મધ્યભાગે એક દી એરિક એની હમેશની ફાંસામુલાકાતે ગયેલો. તે દિવસે ભારે ઘરફતોફાન શરૂ થયું ને ત્યાં જ વનમાં એને એવો ભારે તાવ ચઢ્યો કે એ ઘેર આવ્યો ત્યારે અધઝેલાનાવસ્થામાં હતો. રોજની પગની ટેવને કારણે, મનના ગૃહગમનના નિર્ણયની સાથેસાથ, એ એને કુટિર પર લઈ આવ્યા. ચાર માઈલની મુસાફરી જેમતેમ પૂરી કરી એ જ્યારે ધરમાં ગળ્યડો ભારે લીલીએ એને પથારી ભેગો કરી, કામળાથી ઢાંકી દીધો. રાત્રિ આખી એ લવરી કરતો રહ્યો. વળતી સવાર યુધવારની હતી એટલી લીલીને મન રાહત હતી. વીઝી હવે જંગલના બીજા ભાગમાં માત્ર છ માઈલ દૂર શિકારાથે એક શિકાર કુટિરમાં રહેતો હતો. હર યુધવારે અને શનિવારે એ કુટિરેથી એ ઘેર આવતો એટલે લીલીને એટલી માનસિક રાહત રહી, એને થયું કે સાંજ સુધીમાં વીઝી આવી લાગશે એટલે એને ઝોકટરને બોલાવવા મોકલી આપીશું. એટલી વાત તો સ્પષ્ટ થઈ ગઈ હતી કે પોતાની પાસે જે પ્રાથમિક સારવારની દવાઓ હતી તેમાંની કોઈ કારણત નીવડે તેમ નહોતી.

એ આશામાં ને આશામાં લીલીનો દિવસ નીકળી ગયો. એરિક તો ખેલાન જ હતો.

સાંજના પાંચ, છ, સાત વાગ્યા પણ વીઝીનાં દર્શન થયાં નહીં. હવે લીલીની ચિંતા આરંભી. હરેક મિનિટોએ એ બહાર જઈ ઠંડીમાં ડોકિયું કરી આવતી અને કાન સરવા કરી દૂર દૂરેય ઘોડાના ડાબલાના અવાજ સાંભળવા યત્ન કરતી હતી. દસ વાગ્યા પછી એને કાને ઘોડાની ખરીનો અવાજ પડ્યો અને એ સહિત્સાહ બહાર નીકળી, અંધારામાં અશ્વચાકાર એને દેખાયો એટલે એના મનમાં આનંદ—ઓધ ઊડવા લાગ્યા હતા ત્યાં તો ઘોડા પર અસવાર દશ્યમાન થયો નહીં. અમંગળ આશંકાઓએ એના મનને ઘેરી લીધું ને એના મુખમાંથી ચીસ નીકળી ગઈ.

વીઝી જ્યારથી જંગલમાં એકલો જવા દેવાયો સારથી એમની પરસ્પર સમજૂતી હતી કે સંયોગવશાત્ એ મુશ્કેલીમાં મુકાઈ જાય તો એણે ઘોડાને સાજ-જીનડીન બનાવી ધરિારો કરવાનો એટલે એ સીધો ઘેર આવી સંકટસમાચાર પહોંચાડી દેશે. એ જ સંકેતનો આજે સર્વપ્રથમ અમલ થતો લાગ્યો.

પિતા ને પુત્ર ઉભયના સંકટસમાચાર લીલીને માટે અસહ્ય હતા. તેમાંયે પુત્રની હકીકત તો શંકાસ્પદ હતી—એ માંદાઈ હોય કે ધવાયોય હોય. જરા સ્વસ્થ થતાં એને સમજાયું કે સવાર સુધી રાહ જોવી સલાહભરી નથી. આઠ દસ કલાક એમ કેમ વીતાવવા દેખાય ! એટલે કંઠણ મને ને નિશ્ચિત સ્વરે એણે તે રાત્રે ઘોડાઓને અંધારામાં દોડાવ્યા. બરફ કહે મારું કામ ને લીલી કહે મારું. કેબિનમાં વીઝી સપોરાક પાટિયા પર આડો પડ્યો હતો. એના ઉભરાયેલ ચહેરા ને શુદ્ધ આંખોએ લીલીને કહી દીધું કે એય પિતાની જેમ તાવથી પટકાયો છે. એના ખભા હલાવતાં લીલીએ કહ્યું, ‘મેટા વીઝી, એ તો હું લીલી. તને ઘેર લઈ જવા આવી છું. બહાર દૂર સુધી તારાથી ચલાશે કે? આપણી ગાડી

બહાર બિબી છે'

'દ્વાર સુધી ગાડી છે ?' એના મુખમાથી ગળુગળાટ નીકળ્યો 'બા બા, મને-સખત-તાવ-આઓ-છે'

જેમ તેમ મ્ત્રી લીનીએ વીઝીને કુટિર બહાર કાઢ્યો ને ગાડીની બેઠકમા એને આસન આપી, પ્રમગાથી વીંટાળી દીધો પછી પોતે સવાર થઈ ગાડીને હકારી મૂકી

થેરથી નીકળ્યે બે કનાક થઈ ગયા હતા ને વીઝી હવે સહીસનાન ગાડીબેઠકમા આવી ગયો હતો એટલે લીનીનું મન એરિન્ની ચિતામા ગરમ્મુ લવરી કરતા એરિન્ની પાસે સવેગા વહોલવા એણે જોખમ લેવાનું વિચારી, થીજેના જળાશય પરથી ગાડી હાકવા કરા યુ તે સાન બરફવાર્ષા ભારે થઈ હતી છતાં કયા બરફ પોચો ટોચ તે મ્હેવાય નહીં બે જળાશય તો એ સહીસનામત ઓગળી ગઈ પણ ત્રીજાની અધવચે જ મડક કરતો બરફ ચીરાયો ને ઉભય ઘોડા બરફ નીચેના કાગા જળમા સરકવા જેમ જેમ એ નીકળવા મથતા લાગતા તેમ તેમ એ વધુ ને વધુ પાણીમા ભરાતા લાગ્યા

ગાડી તો હજુ બરફ પર જ હતી પણ એને ચનામનાની વાતને સમનના હિસામે તાજવા જેવી લાગી લાગી એટલે ઘોડાને એણે બધનો માપી ગાડીથી છૂટા કર્યા એક ઘોડો તો પરિણામે ઝપાટાભેર બહાર નીકળી ગયો પણ બીજાને તો ભારે મુશ્કેલ પડી છેવટે આગના ઘોડાની પૂછડીએ પાછાને ખારી બનતેને એણે સાથે જોર મારા યુ ને ઉભય ઘોડા બરફ પર સ્થિર થતા એટલે એક પર વીઝીને એમાડી એને કામગથી વીંટ્યો ને બીજાને પોતે સવાર થઈ ઉભરો સાથે લઈ એ બિપડી ને સહીસનામત ધમોગી થઈ ગઈ

ચાર દિવસ લીના, વીઝી ને એરિકના ખાટના વચ્ચે વારાફરતી ધૂમની રહી આ મરે ચાર દિવસે બનતેના તાવ જરા નરમ પડ્યો અને બહુ રીક થતા આ યુ

ત્યારે જ એ ખાટનામા આડી પડી તે પૂરા સોગ કનાકે સળવળી

દિવસો પર દિવસો ને વરસો પર વરસો નિગમન થવા લાગ્યા રાષ્ટ્રની હાકલે વીઝી કોરીયાના યુદ્ધમા લાગ લઈ આવ્યો એના પુનરાગમન પછી બે વરસે એને કે જૂન 'પકમા એ પતિપત્ની રાત્રે સ્વચ્છ આકાશ નીચે કુટિર બહાર શાંતિથી બેઠા હતા ત્યાં બીવરની વૃક્ષકાપણીની પ્રક્રિયાએ એમનું ધ્યાન ખેંચ્યું એરિકે તરત જ જણા યુ, 'આજ રાત્રે તો આ વૃક્ષ ગમડશે જ હવે તો ઝડનેક બચકા એ ભરશે એને ખનાસ'

આ બનતેના રસ તો એ વાતે હતો કે બીવર આ વૃક્ષને પોતાના શિળાળુ ખોરાક માટે ને પોતાનાં બાનબચ્ચાના પોરાણુહાર અર્થે પાડતું હતું એ જળાશય તરફ પડે તો એનો અર્થ સરે નહીં તો એની સઘળી મહેનત એજે જન

આ રસમા એ મગ્ન હતા ત્યાં ધરમાથી વીઝીનો અનાજ એમના મને અથડો, 'અરે ! તમે બનને ત્યાં આખી રાત બેસી રહેવાના છો કે શું ? કોશી તો બિંબી ગઈ છે !'

'એ જગાક વારમા આનીએ છીએ' એમ પ્રત્યુત્તર વાગતા જ એરિકનું મન જૂના સરમરણેમા બિતરી ગયું અને એને યાદ આ યુ કે જ્યાં પહેલાં સમ ખાતાનું બીવર નહોતું ત્યાંથી છેલ્લા બે વરસથી પ્રતિનિધિ એ પોતે સો જેટલા બીવરનો શિાર મરતા હતા બીવરને આમ પકડવાનું એમને કદીન ગમતું નહીં માત્ર બીવરે એમને મદી દેગો દીધો નહોતો અરે ! તે વરસના લયમ પૂરતું એને સ્મરણ આતું ત્યારે નાના મોટા બાનબચ્ચા સો જે મામે નામેના ને મધરે બચાવી લીધેનો તેના અપુત્રહુત્તર યા પણ આની અરે ! આપ્તકા જગપ્રવચમા બધ ટપા એવું નહીં પણ બીવરની પ્રવૃત્તિને કાણે નીચેની સીંચાર્થનેય વધુ પડતા જળનો ઘોડો એમણે લાગના દીવો નહીં

પણ હવે ખીવરવસ્તી એટલી બધી વધી ગઈ હતી કે એને નિયમનમાં ન લેવાય તો યા તો એમનામાં રોગચાળો ફાટે યા તો એ એકબીજાને ફાડી ખાવા જેવી યાદવૃત્તિને વશ થાય.

પંદર વરસ પહેલાં આ ચિલાકોટીન જિલ્લામાં જ્યાં એક પણ ખીવરનું દર્શન શક્ય નહોતું ત્યાં આજે રેડક્રનિયનોય ખીવરનો શિકાર પ્રાપ્ત કરતા થયા હતા. જ્યાં માર્ગ મળે ત્યાં નવાં જળાશયોમાં ખીવરો પ્રયાણ કરતાં હતાં એ વાત કેટલાના માન્યામાં આવે ! અને આ ખીવર જળાશયોમાં બતકની વસતીય એટલી વધી હતી કે પાનખર ઋતુમાં જ્યારે એ બધાં સમુદાયમાં સાંજ પડ્યે હુડુન આદરતાં ત્યારે સમગ્ર આકાશ છવાઈ જતું. ઓટર ને મીંક ને મસ્કેટ ને માછલી ને બધાં જળપ્રેરિત પ્રાણીઓ લાલાના જમાનાની યાદ આપતાં હતાં.

ભૂતકાળને સજીવ કરતી આ નવસજીત પ્રાણીદુનિયાના વિચારોમાં મગ્ન એરિકને 'કોફી તૈયાર છે.' એ

અવાજે પુનઃ જગાડ્યો અને પગને જરાક લંબાવી, ખંખેરી ઊભા થતાં એરિકે જણાવ્યું, 'લીલી, અંધારું ઘોર બમ્બુ' છે, ચાલ જઈએ.'

એ ધર નજદીક પહોંચ્યાં ત્યાં એમના કાને ખીવરનો વૃક્ષકાપણીનો પરિચિત દંત-અવાજ આવ્યો અને લીલીનો હાથ દબાવી એરિક ખોલ્યો, 'જરા થોભી જઈએ.'

એક-બે-ત્રણ એમ ખીવરની દાંતભીડણી ને એરિક ગણતો ગયો...છ-સાત-આઠ અને 'કડડ ભૂસ' કરતા અવાજ સાથે વૃક્ષ ગમડ્યું તે ખીવરની આશાને પૂરું કરતું જળ પર પછડાયું. એ પછડાટના ધ-મ-મ-મ અવાજના પડધા શમ્યા ત્યાં સર્વત્ર શાંતિ છવાઈ ગઈ. ખીવરને કશુંક કર્યાનો સંતોષ થયો. એ સંતોષનો પડધો આ પતિપત્નીના દિલમાંય ઊઠ્યો ને લીલી પ્રતિ સસ્મિત નયન માંડતો એરિક બણે કહી રહ્યો હતો : 'પ્રયત્ન કરીએ તો સિદ્ધિ મળે'—પુરુષાર્થ એ જ પરમ અને ચરમ માનવ બળ છે ને ?

★

‘ઊર્મિ-નવરચના’નાં આહ્વાને

અનિવાર્ય સંજોગોને લીધે જૂન-જુનાઈનો આ જોડિયો અંક પ્રગટ કરવો પડ્યો છે તેની આહ્વા અને વાચકોને વ્યક્તિગત બાણ કરી શકાઈ નથી; અનેક આહ્વાનો અંક ન મળ્યાની ફરિયાદોનો પણ આ નિવેદનથી જવાબ મળી રહેશે.

—વ્યવસ્થાપક : ‘ઊર્મિ-નવરચના’

કસુવાવડ અને ખોડવાળાં બાળકો

અધૂરે યા જન્મજન ખોડખાપણ સાથે અવનગતા શિશુઓ વિષેની કેટલી તાકીદની સમસ્યાઓનો ઉકેલ માનવગર્ભનો માતાના ઉદર બહાર—પ્રયત્નિત શમ્દોમાં કહીએ તો ટેસ્ટ ટ્યૂમ અર્થાત કસનળીમાં ઉછેર કરવાના પ્રયોગો દ્વારા થઈ શકે

આ ક્ષેત્રે અતિ નોંધપાત્ર કામગીરી બબ્બે માનવગર્ભને ફલાવિત 'ફટીલાઈઝ' કરી, પ્રયોગશાળાની પરિસ્થિતિમાં રાખી, તેને પૂરા બે માસનો કરવામાં ઇટાલિયન પૈરાનિમ્ ડેનિયન પેતુસીન સફળ થયા હતા

માતાના ઉદરની બહાર હોવા છતાં ગર્ભને જરૂરી આહાર કેમ મળી રહે તે તથા અન્ય સમસ્યા તેમણે હલ કરી છે

બીજી તરફ આર, સાત કે છ માસ સુધ્ધાતનો ઉદરસ્થ ગર્ભ મચો અવતરેલો હોય તેને નવજાત શિશુના પરિપૂર્ણ રૂપ સુધી નિકસાવવામાં તમીયા વિરાને સફળતા હાસન કરેલી છે

ગર્ભના બે માસથી છ માસના ગાગા દરમ્યાન વિકાસ વિશે પ્રયોગશાળામાં જૂલુ કેવી રીતે નિકસે છે તેનો સતત અભ્યાસ કરવાનો હવે બાકી છે

પ્રજનનશાસ્ત્રવિશારદો કેટલીક વાર એમ સવાન ઉાવે છે કે અધૂરે અવનગતા અપરિપકવ બાળકોને બચારી લેવા જેવું છે ખરું ? એવા માય ભવાની સખ્યા શા માટે વધારવી જોઈએ

તમીની શાસ્ત્રને લગતા આ પ્રશ્નમાંથી નીતિશાસ્ત્રને સ્પર્શતી એક સમસ્યા એ ઉદ્ભવે છે કે બો વાગા બાળકોને જન્મ આપતા મામાપોના દુર્ભાગ્યને કઈ રીતે મિટારી શકાય ?

છેક શરૂઆતથી માડીને પૂરા નવ માસ સુધી, કોર્પિયુ અને નવર માનવગર્ભને પ્રયોગ માટેના ચણુ 'ફારસક' મા ઉઠેરી શકાય તો જનનનિર્માણ તથા તેના વિકાસને સ્પર્શતા અતનમ સ્તરો સ્પષ્ટ થઈ જાય અને ઉક્ત પ્રશ્નનો ઉકેલ હાથ આવે ખરો

માતાના ગર્ભાશયમાં ગર્ભની યોગરદ્ધિ જે પરિસ્થિતિ હોય છે, આમેદ્દમ તેવી જ પરિસ્થિતિ ધરાવતુ કોઈ ઉપકરણુ જે તૈયાર થઈ શકે તો દેહતત્ત્વના સર્જનના પ્રત્યેક તમકકાનુ પૈરાનિકો નિગીક્ષણુ કરી શકે

ગર્ભવિમાસના પ્રારંભિક તમકકાઓમાં જ એ નવતર માનનીનુ ભાવિ વર્તન કેવુ હશે તે બામન કેની રીતે નક્કી થતી હશે તેનો અભ્યાસ કરવાની આદર્શ પરિસ્થિતિ પણ આવુ ઉપકરણુ થના નિર્માણુ થઈ શકે

આ દિશામાં બીજુ પગનુ ચિત્તતત્ત્વમાં થતી કારગીરી કઈ યાત્રિક ક્રિયાઓને આભારી છે તેનો તાજ મઢવામાં રહેલી છે

આ યમનિયમોનુ જ્ઞાન થતા આપણે આસ્તે આસ્તે દેહતત્ત્વની રચનાનુ વિશેષ સક્રિયપણે નિયમન કરી શમ્શુ અને હૈતિમ તથા રાસાયણિક સાધનોની સહાય વડે ખાસ કરીને માનવી તેમજ પ્રાણીઓના આવુવશિક લક્ષણમાં ફેરફાર કરી શકીશુ

વિધવિધ શાસ્ત્રક્રિયાઓ બાદ નુકસાન પામેના ગર્ભને ચિકિત્સાગૃહોમાંથી મેળવી તેને છ કનાક સુધી અમુક દ્રાવણમાં જીવત રાખી શકાય છે શરૂઆતની આ સિદ્ધિઓના આધારે એમ ધારવામાં આવે છે કે જે ગર્ભને હાનિ પહોચી ન હોય તેને કૃત્રિમ રીતે ઉઠેરી શકાવો જોઈએ અને આવો ઉઠેર છેક બાળક જન્મે તે ક્ષણુ સુધીનો કરવાનુ શક્ય છે

માત્ર એક જ મિનોગ્રામનુ વર્ગન ધરાવનો છ એક માસનો કોર્ડ ગર્ભ અતરે છે તે અયારે ૧૦૦ માથી ૮૫ એવા બાળક મરી જાય છે પરતુ માતાના ઉદરની બહાર એવને કે કૃત્રિમ રીતે ઉછેરવામાં આવતા માનવગર્ભના અભ્યાસ પરથી હવે એની સિદ્ધિ હાસન કરવાની ઉમેદ સેવવામાં આવે છે કે જે વડે પાય જ માસ માના ઉદરમાં રહ્યા બાદ જન્મેના બાળકોને મુ યુના મુખમાંથી બચારી તેનો સ્વાભાવિક રીતે વિકાસ સાધી શકાય

★

રણસંગ્રામમાં જનજંગ

પ્રાચીન ઇતિહાસના સંગ્રામે જોમાંથી મોટાં મોટાં સામ્રાજ્યો ઊગ્યાં છે, આયમી ગયાં છે, મોટી મોટી શહેનશાહતો ઊભી થઈ ગઈ છે. અને થોડાંક સ્મારકો ચણાવીને ધરાશાયી થઈ ગઈ છે. માનવી વસ્તીના મોટા ભાગને શુદ્ધામ બનાવીને શુદ્ધામોને હથિયાર સભવીને સંગ્રામો ખેડવાની ફરજ પાડવામાં અને બીજાં શુદ્ધામોને એ શુદ્ધામો માટે ખેતરો ખેડવાની અને ખાણો ખોદવાની કે મોટી કિલ્લાખંધોએ ચણવાની ફટકાખાઈથી ફરજિયાત શુદ્ધામી કરાવવામાં આવી છે.

એવાં એ પ્રાચીન જગતનાં સ્મારકોનાં ખંડિયરો આજે એ શુદ્ધામીની પ્રથાના નમૂના બનીને ઊભાં છે. ત્યારની એ કિલ્લાખંધોએ મહાન સંગ્રામોના સ્મશાનશોર જેવી ખડી છે.

અને તો ય એ શહેનશાહતો ઇતિહાસ કહે છે કે ટપોટપ પડી છે. તો ય એ શહેનશાહતોને જ્ઞાન વિજ્ઞાન કે યુદ્ધશાસ્ત્ર નહિ જાણનારાં સરહદી જંગલી વસવાડીઓએ તોડી પાડી છે.

ઈસુના જન્મ પહેલાં પાંચસો પચાસ વરસની વાત છે. ત્યારે પરિશ્ચિન નામના ભરવાડ લોકો ઇતિહાસમાં પહેલી વાર આવ્યા ત્યારે આજનું ધરાન છે તેમ એ પ્રદેશ કાસ્પીઅન સમુદ્ર સુધી ઉત્તર તરફ પથરાયેલો નહોતો. માત્ર દક્ષિણમાં રહેતા એ ધરાનીઓએ મીડીઆને હરાવ્યો, પછી લશ્કર જમાવીને તેમણે લીડીઆ લૂંટ્યો. લીડીઆની લૂંટમાં રાજા ફીસસની દોલતે ધરાનનો ભંગાર ઉભરાવી નાખ્યો અને નવાં લશ્કરો સભ્યાં. પછી દુનીઆને જીતવા ધરાને હોડ દીધી. એશિયા માયનોર અને મધ્ય એશિયામાં ધરાન પહોંચ્યું. બેબીલોન પડ્યું, કાસ્પીઅન કિનારા પર ધરાનના વાવટા ઊઘ્યા. ઇજિપ્ત આખું ને આખું ગળાઈ ગયું. ધરા ? વિજયક્રૂચમાંથી ચીન બચી

સંગ્રામો ખેલવાની પદ્ધતિ ભલે આજે બદલાઈ હોય, પણ રણ-સંગ્રામોમાં જનહાનિ અને બીજી પણ અનેક તરેહની નુકશાની થાય જ છે એ આપણાં પ્રાચીન યુદ્ધોને જોશીલી કંલમથી આ લેખમાં વર્ણવાતાં જોવા મળે છે.....

ગયો કારણ મોટાં રણો અને પર્વતોની પાછળ એ સંતાયલો પડ્યો હતો. પણ હિંદનો થોડો ભાગ અને અફઘાનિસ્તાન આખા ધરાનના તેજ નીચે આવ્યો હતો, અને સુદાનમાં ધરાની શાહી સંત્રીઓ પહેરો ભરતા હતા તથા ટાયર, જેક્સલેમ અને સીડોન ખંડણી ભરતાં હતાં. એવો ધરાનનો શાહ દુનિયાનો રાજા હતો.

ત્યારે ઉત્તર-પશ્ચિમની સરહદમાં મુશ્કેલી જાગી. ગ્રીકોએ બળવો કર્યો. પણ બળવાને ધરાનના શાહી લશ્કરે ફટકો મારીને શમાવી દીધો.

પણ ગ્રીકો ! ગ્રીકો ! એ સરહદના જંગલીઆને, રાતી-પરજને આખો દેશ ઉબળીને તામે કરવા જોઈ એ એમ શહેનશાહતને લાગ્યું. અને ધરાનની શાહી સેનાનું લખાનક કટક ગ્રીસ પર ચઢતું હતું. એ કટકની એક એક વાત ત્યારની દુનિયાના દિમાકને હચમચાવતી હતી. લાખો શુદ્ધામોથી સજ્જેલા એ કટક પાછળ લાખો શુદ્ધામોની પીઠ ગળખનાક તૈયારીઓ, સભવટ અને બાંધકામથી ત્યારની દુનિયાને હેરતમાં નાખી તાબુબ કરતી હતી. એ બધું ચઢતું હતું કારણ કે ગ્રીસનો લોકશાસનવાદ બળવાખોર બન્યો હતો.

‘લોકશાસનવાદ !’ ધરાનનો જગત-સમ્રાટ ચિત્કાર કરતો હસતો હતો. એશિયન કિનારાથી ગેલીપોલી સુધી શુદ્ધામોએ નૌકાઓનો પુલ બાંધી દીધો હતો. એ પુલ પરથી ધરાની સેનાઓના મરણજથ્થાઓ ઓળંગતા હતા. એ જથ્થાઓની દરિયા તરફની પાંખ મોટાં આક્રમક લડાયક જહાજોની બની હતી. જાણે આખી દુનિયાનાં લશ્કરો શસ્ત્ર સજીને સરહદ પરની રાતીપરજની ખડકો પર બંધાયેલી ઝૂંપડીઓને જમીનદોસ્ત કરવા નીકળતાં હતાં.

મેટેનીયન પાછળ મેટેનીયનો લોહાથી મઠાયતી, હથિ આરોથી સળયની ગેરીપોની પર જતરી દુનિયાના બચકર ગુનામેની ફાગ્ને સૌથી આગળ હતી પાછળ ધરની જગ્યાઓ (અમર જગ્યાઓ) ખડખડા હતા એ બધાને દાહોપાણી અને કુમક પહોચાડના આખો જહાનને જગી કાઢેના જૂનતો હતો

એવી એ મહાભયાનક સેનામા ધરનીઓ જગી ઢાનો ધરતા હતા લીનીયનો આરપાર નીમળી જાય તેરી તાક ધરતા હતા, હિદીઓ અજોના બાણ પરની લોહઅણિઆળી તાક લેતા હતા કેરપીઅનો ખમરાના આમગ્ર ઓઢીને લાખી તરનારો તાણતા હતા, હજારીઓ ચિતાતા આમના અજ્યા ઓઢેના ભયાનક લડરીર બન્યા હતા, એસીરીયન જથ્થો કાસાના હથિયાર અખડાવતા હતા

ધરની શહેનશાહતની એરી મહાન સેના ગ્રીષ્ ખડકો પર જતરીને આગળ વધતી હતી

ઝડોને સ પછી એ મહાન સેના પશ્ચિમ તરફ આગળ વધતી સાનોનીમા પહોચતી હતી ૧૮૧૬ના નકશા પર તે વખતે બધાયના એક મોટા રસ્તાની રેખાઓ રડી ગઈ હતી ૧૮૧૬ના નકશામા એનું નામ વાયા ઇગનેશિયા હતું ત્યારે રખી દીનીઝનનો એમ અમન દાર એ સ્થળની ભાગ પૂજતો હતો અને એમ ગ્રીષ્ મિસાન જવાન હેતો હોતો કે એ તો એમ મહાન રાજાનો બધાવેનો ઘાટ છે, એ મળવાબાર ગ્રીકોને શાન કરવા આ યો હતો

‘એ જગતી ગ્રીકો કેવાક છે!’ ધરનની શહેનશાહત એ જગતીઓની ઓગળા માગતી હતી

‘ડેમોક્રેટ!’ ધરનનો જગતરાજા દાનકક લવી હસતો હતો, ‘તે શુ તે શુ?’ એક જાતની ધેનજા જને! અને હજુરીયામાયા હકાર ભણતા નમતુ જોખતા હતા એ જગતરાજાને ખગર નહોતી કે વીસમા શતકના શાહીવાદી ફૂદરોને પણ એવા જ હજુરીયા સાપડવાના હતા

અને લોકશાસનવાદવાળા ગ્રીકોના શહેરીઓનું યોગ

લક્ષ્મર હથિયાર સજતુ હતું અને દરિયા ને કુગરાઓ વચ્ચેના થરમોપીની ઘાટ પાછળ જોડવાતુ હતું એ લક્ષ્મર ગ્રીકોના પાટનગર એથેન્સ અને લક્ષ્મરી મહા સ્પાર્ગથી આ યુ હતું એ લક્ષ્મરમા આઠ હજાર લડરીયા હતા

પછી એ આઠ હજારની પીઠ પાછળ અને પામે પાછળ ધરની લક્ષ્મરો વીટળાઈ ગયા મહામેનાની જોમીસટોમ્સે આઠ હજારને ઉગારા એક બાણથી દરિયામાગે લાગી જવાની યોગના વિચારી એ લાગી જનારી સેનાની પીછેહઠ સભાગત પોતાના ત્રણોની ટુપડી સામે રીઓનીદાસે બીકુ ઝડપુ ધરની અમરજથ્થાઓના મરી ધા ઝીનવામા બીજા સાતમે જોસપીઅનાએ ૧૬ લાંબી એમ એક હજાર લડરીયા પેના મહાન રાજાની આખા એશિયા અને અધ્યા આફ્રિકાખ ની બનેની સેનાને રોમવા હાડમાસની દીસાન જેવા બની ગયા

અને કુગરામાગના દરવાજા તૂટતા હોય તેમ ભયાનક ધમસાણ ગાજી જાય કુગરાની દરેક કરાડોમાથી ધરની જથ્થાઓના ધોધ વધૂટયા એમ હજારના ભાના અણનમ ગોઠાવના ગર્જતા હતા હજારો ગુનામે કોચાઈ ગયા હજારો દરિયામા પડીન મરી ગયા પણ તેથી શુ ? મહાન શહેનશાહ પાસે મરનારા ગુનામ સૈનિકોના ધણા જથ્થા હતા કુગરામાગમાથી ધરની આઠમણના યોગપૂર ઉભરાતા રથા શહેનશાહના બે ભાઈ કોચાયના પડયા ચાર વાર ધરની ધા । પાછા હડયા

પણ લીઓનીદાસ પિધાર્મન પડ્યો લીઓનીદાસના લડરીયા એના શમને સાચવતા લડયા જ કર્યા પછી જાનતા રથા તે આગળીને વેટે ગણાય એટલા જ હતા એ જાનતા એ એક ટેકરીની પીઠ પાછળ ગોઠવાઈને ટેમ્પરીને જીવતી બનાવી મૂકી ટેકરી પાછળથી એ ઝીન્દ દિનતુ જોમ ચઢાવી તૂટેની તરવારોથી પથરાથી, ભાનાની ભાગેની અણીઓથી અને છેવટે દાત ભિલીને લખા પછી એક હજાર

માંથી એકે આદમી જીવતો નહોતો.
ગ્રીકો યરમોપીલી પર પરાજય પામ્યા અને પેલો મહાન
રાજા આખા ગ્રીસ પર કલેઆમ ચલાવવા એથેન્સ
તરફ આગળ ચાલ્યો.

પણ એક હજાર લોકલગ્યેયા એ આગળ વધતા
મહાન પાછળ હસતા હતા. ત્યાં લોકલગ્યેયાનો
પહેલો વિજય ધૃતિહાસમાં ન જૂઝી શકાય તેવા
અક્ષરે લખાતો હતો.

રણસંગ્રામમાં એક નવો તખ્તો ઉમેરાતો હતો.
'સંગ્રામે જંગનો વિજય આઝાદ લગ્યેયાનું' લશ્કર
અને રાજકારણવાળું લશ્કર જ લાવી શકે છે.' એક
હજારે મરીને દુનિયાના સંગ્રામોને એક મોટો
પાકે શીખવ્યો.

*

ત્યારે રોમે દુનિયાને જીતવા માંડી હતી. ત્યારે રોમમાં
વસતા ઇટાલીના માલિકોએ જગતના ભંગાર પોતાના
ભંગારીયામાં ભરી દીધા હતા. ત્યારે દેશદેશના કોહી-
નૂરને જીતીને વિજયી રથ પાછળ બાંધીને રોમ
માલિકોએ પોતાની કોઠમાં ગુલામીને ખીલડે તાણી
બાંધ્યા હતા. ત્યારે ઇસુને જન્મવાને બોંતેર વરસની
વાર હતી.

રોમના ભંગારીયાનો, એ કોહીનૂર નહોતો. ગ્રેસથી
પકડાયેલો એ ગુલામ હતો. એ એના માલિકની કોઠમાં
રહેતો હતો પણ માલિકડાંએના આનંદ માટે અંદર
અંદર કપાઈ ભરવાની સાઠમારીમાં એની તલવાર
વધારે પાવરથી દેખાઈ હતી એટલે એનું નામ 'ગ્લેડી-
એટર' હતું. ગુલામોમાં એ 'ગ્લેડીએટર' માલિકનો
માનીતો ગુલામ હતો.

'પણ તું આપણા જ સમદુખીયાને સાઠમારીમાં તર-
વારની અણી પર બંધકી નાખે છે ત્યારે એક દી એ જ
અણીને તારાં આંતરડાંમાં સેરવી ઈ મરી પડતો
શે નથી?' એવો સવાલ એને ઘેર આવીને સાથી-
દારોમાં ખિત્ત થઈ જતાને, એને, કોઈ બેરુખધ
પૂછતો હતો.

અને દિમાકના દિલમાં ચોક્કસ ગણી રાખી હોય
એવી ગણતરી ઉઘામતો એ કાનમાં કહેતો હતો,
'મારે રોમનશાહી સામે બળવો પૂકારવો છે...મારે
આપણી લડાયક કતાર જમાવવી છે..... મારે નવી
દુનિયા રચવી છે..... જ્યાં કોઈ માલિક ન હોય
કોઈ ગુલામ ન હોય... .. અને સૌ સરખાં,.....
નહીં તો હું જીવું શું કામ.....નહીં તો મારા સમ-
દુખીયાને સંહારી સાઠમારીના જખમો ઝીલવાનું
મારા દિલમાં બેમ હોય કેમ!'

એનું નામ સ્પાર્ટેકસ હતું.
એવો એ પાકુઆની ઈરિગાસ્તુલમ (ગુલામે ની કોઠ)માં
રહેતો હતો.

એના પગમાં બેડીઓ હતી પણ એના દિલના અંગાર
સાથે અડીને લાલ બનતી હતી. એને પણ ફટકા
પડતા, પણ તે એના ખમીરના 'એસીડ' સાથે ખરડાઈને
ઝોગળી જતા હતા. એની આંખ દૂર દૂર દેખતી
બળવાના એક જ ખ્યાલથી સળગતી રહેતી હતી.

દુનિયાની મહાન લશ્કરી સત્તાને મહાત કરવા, જગતના
માનીલા માલિકોનાં લોખંડી લશ્કરી લીજીઅનો સામે
સંગ્રામ ખેલવાના મનોરથવાળા એની સાથે યુમેતેર
ખેટડાં બધાં મળીને ત્યારના પ્રાચીન જગતને સાંપડ્યાં
હતા.

એક પછી એક એવા યુમેતેર ગુલામીની કોઠમાંથી
ચૂપચાપ સટકી ગયા અને વીસુવીયસની ગોદમાં જઈ
ભરાયા. ત્યારે વીસુવીયસ શાંત હતો અને એની
આસપાસ અનેક ભયંકર ગાથાઓ ગૂંથાઈ હતી.
અને વીસુવીયસની ભયાનક પર્વતમાળ નાસી જતાં
ગુલામોનું મક્કા બન્યું. એ મક્કાનો માનીતે સ્પાર્ટેકસ
હવે હરખાતો કહેતો હતો, હવે આપણે અંદર અંદર
લડવાને બદલે માલિકો સામે એક થઈને લડી શકશું.'

વીસુવીયસમાં યુમેતેરના ધીંગાણાં ખેલાયાં. દરેક
લડાઈ પછી વધારે ગુલામો વીસુવીયસમાં સંસાર
માંડવા આવી પહોંચ્યાં. દરેક લડાઈના દરેક ઘા

આઝાદીની એગ્જ પર કોમયા દરેક ધાના દરેક પીપાએ
નના લ પેયા પેદા થ્યાં

વીસુવીયસમા આઝાદ ફ્રાન્સ જામી વીસુવીયસની ગદ
ગદવરો પટેની વાર વીગ્દાથી ગુજી ગરી વીસુવીયસની
શિખર ડિનારીઓ પર પટેની વાર લીજીઓ નીમેરાના
ઝાની ફલુગો ફરમા લાગી

વીસુવીયસમાથી ડ્રસીયન સ્પાર્ટેસની વીરહાક
શુનામોની કોંગ્રામ મધરાતની ચૂપચાપ સાતચીતો મરાની
રહી વીસુવીયસમાથી જિજ્ઞાસા આઝાદીના તણખા
માનિષ્ટાઓની મીઠી નીદરને ઝામવા લાગ્યા

મોડીયસ ઝનેમર આ પો અને જીવ લઈને લાગી
ગયો વેરીનીયસ લોખડી મ્તારો નર્ષને જીવનો ચઢ્યો
પણ પછી વીસુવીયસની પમ્ડાથી પાઠો જીવ્યો નહિ
સ્પાર્ટેસે વીસુવીયસની ચારેકોર ગનિમીકાનાની
ગોલ્ડનુ કરી રોમન ફેદીઓ નાના તે આઝાદફ્રાન્સમા
લગ્યા રોમન આયુધો અને સરભામના ઢગના સ્પાર
ટેક્સ લડામિ જીવ્યા વીસુવીયસની આસપાસના
પ્રદેશો સ્પારટેક્સે જીતી લીધા

સ્પારટેક્સે આઝા ફ્રાન્સની ઘટના ધડી આઝાદ ફ્રાન્સમા
સિત્તેર હજારની લાયક સખ્યા થઈ આઝાદફ્રાન્સે
જીતેના પ્રદેશને જ્યા માનિષ્ટ અને શુનામ નહોતા
એવો આઝાદ દેસ બનાવ્યો એમ ઇટાલીમા બે
દુનિયાએ વસવાટ કર્યો ત્યારના આખા જગતમા એક
કપ એટલી બીજે છેડે પસાર થઈ ગયો

દક્ષિણ ઇટાલીનો આખો પ્રદેશ આઝાદ ફ્રાન્સે જીતી
દીરો સ્પારટેક્સ એની આઝાદફ્રાન્સ સાથે ઉત્તર
ઇટાલી પર ધસતો હતો એના દરેક ધસારે નવા
નિજ્ય સાપડતા હતા એનો દરેક વિજ્ય એની
ગનિમિત્તાની ગરી કયાઓ રોમન માનિકોને મહાત
મરતી હતી પ્રાચીન જામો આઝાદ મહાસેનાની
અપસો ઠેવા અગળ વધતો હતો

રોમન આગળે લામોની સેનાઓ હામ હારેલી જામી
હતી માનિક માધાતાની બધી હિમત મેમાકગી બની
હતી જગતને જીતનાર સહેનશાહની પાસળીઓમા

અથડાતી હૃદયની ધમગ 'કોઈ અટકાવો એમને
કોઈ અટકાવો' ના ધા નાખતી હતી
પણ એ તો સિત્તરમાથી થયેના સિત્તેર હજાર જ હતા !
પણ એ આઝાદોની ફ્રાન્સની આઝાદ કનેડરા એક
હાથમા એ જ છરી પ્રીતેડ દોય તો જાનીમોના
આખા જગતને ઝમે કરી રાકાય છે એવી વાત
પ્રાચીન જગતનો સત્રામ ઇતિહાસ લખતો હતો

જાનીમ માનિકોના જગતની રાગ તૂટતી હતી જાનીમ
જગતની મિ નેમધીના પાયા હાનતા હતા જાનીમ
માનિકશાહીના બધા કાહીનૂરના ખખના આ આઝાદ
ફ્રાન્સની રૂકાવટ માટે નકામા નીડરયા હતા

એના લોહીની છેલો ઉઠાગના તણુ વરસ પસાર થઈ
ગયા અને આઝાદ ફ્રાન્સ રોમનશાહીના પાનગર
રોમના પાદર પર ઉજળતી આવી પહોંચી જગતભરના
શુનામોની એ સૌથી મોટી કોદ હતી જગત જીતીને
રોમન માનિકોઓ અહી સૌથી મોટું ઇરિગાસ્તુનમ
ચણ્યા પુ હતુ એના રક્ષણ માટે રોમનશાહીએ એના
દુનિયા જીવવા નીમ્બેના સામતોને પાઠ મોના યાદતા
એ રોમને સનામત રાખ્યા એણે તમામ પરાધીન
પ્રદેશોની શુનામ મેનાઓ અગી ગોલ્ડી રાખી હતી
પ્રાચીન જગતના એ પાટનગરે પ્રાચીન જગતની સમાજ
ઘટનાની શુનામ વ્યવસ્થાને જાળવી રાખ્યા આઝાદ
સેનાનો સહાર કરવાના બધા વ્યૂહ ગોલ્ડી રાખ્યા હતા
લીસીનીયસ કસસ નામના તે સમયની દુનિયાના
સૌથી વધારે શ્રીમતે પોનાની તમામ લક્ષ્મીની
સખાવન શુનામોના સહાર માટે કરી દીધી હતી
સાઝનીસ માઈનની કિ નેમધી આઝાદ મેનાને રોકના
ચણાઈ હતી લાકડાની મોટી તોપો આઝાદ ધસારો
ખાગવા મધમધતી હતી ચગકતા આયુધોની મ્તાર
પાછળ મ્તારો ગોલ્ડવાઈ ગઈ હતી

જૂના જગતની ધમ્તો પર એવો મહાસત્રામ ખેતાઈ
ગયો અને હજારો શુનામ લડાયા મરેના પડ્યા
હજારો જીવતા પકડાયા

માનિકોની જીત થઈ એ વિજયના ઝડા જેવા

અદૃશ્ય દુનિયા

વહેમ, અજ્ઞાનતા અને નિરક્ષરતા આપણને કેવાં જડ બનાવી દે છે એ તો આપણે જાણીએ જ છીએ. એનાં મૂળ ખૂબ જાડા છે. આફ્રિકાવાસી બેરિરટર-કેમ્પક આછી એક કૌતુહલરી વાર્તા રજૂ કરે છે જે આપણને થોડાંક પણ જાગૃત બંધર કરી નાખે.....

ચાં દની રાત હતી. પવનની મંદ મંદ લહરીઓ આહલાદ આપતી હતી. સાગરનાં નીર નૃત્ય કરતાં એમના ધૂંધરમાંથી સનાતન સંગીત વહેવારવાતાં વાતાવરણને ઘેરા નાદે ભરી દેતાં.

વાડીમાંનાં ફૂલ-કુસુમ-મંજરીનાં છોડ વૃક્ષો અને વલ્લરીઓએ એમના અંતરની સુરસિ ઉદાર બની મૃતની મસ્ત લહરીઓને દૂર દૂર સુધી ઉપહાર આપવા અર્પણ કરી લાન્ધી લાન્ધીનાં પ્રકુલ પુષ્પો વાતાવરણને માદક બનાવી દે છે. જાઈ અને જૂઠાંનાં ફૂલ ચાંદની રાતે મોતીબિન્દુ સમાં ચમકી ઉઠ્યાં છે. આમ્રમંજરીની મહેક કેવો બિર્જિત આનંદ આપી રહી છે ! આ છે મોખ્યાસાના શામ્લાઓની કુદરત, અંજુમેલ અને અલૌકિક રસિક અને સૌંદર્યભરી.

હું એ વરસથી અત્યંત કામને લીધે કમ્પાલાથી મોખ્યાસા જઈ શક્યો નહોતો. મારા મોટાભાઈ અને મોખ્યાસાના અન્ય મિત્રોના અત્યંત આગ્રહ અને ઈચ્છાને વશ થઈ 'કામ તો હંમેશાનું છે જ' એમ વિચારી એક માસ માટે મોખ્યાસા જવા બિડાયો. ત્યાં એકાદ શામ્લા-વાડીમાં જઈ એકાંતમાં થોડો વખત રહેવા જવાની મારી ઈચ્છા થઈ. ત્યાં શાન્તિ

મળે અને વિચારવાનો તથા લખવાનો સમય પણ મળે. શહેરના ધમાલિયા જીવનમાંથી છૂટી આવી એકાન્ત અને શાન્ત જગ્યાએ થોડો સમય રહેવાથી સાહિત્ય સર્જન પણ થશે.

તુરત જ મારા મોટાભાઈએ એમના મિત્ર અને સ્નેહી કાનજીભાઈ શાહને ફોન કર્યો.

'તમારા શામ્ભે થોડો વખત અમારા દિનેશને રહેવા જવું છે.'

'અરે થોડો વખત શું જેટલું રહેવું હોય તેટલું રહે.' કાનજીભાઈ પ્રેમાળ રમુજ અને ઉદાર હતા. 'હું હમણાં જ શામ્ભામાં આવેલા બંગલાની ચાવીઓ લઈ આવી પહોંચું છું.' કાનજીભાઈએ જવાબ આપ્યો. થોડી વારમાં તો કાનજીભાઈ મારા મોટાભાઈની દુકાને ચાવીઓ સાથે આવી પહોંચ્યા. 'લ્યો દિનેશકુમાર ! આ બંગલાની ચાવીઓ. હું શામ્ભાના નોકરોને કહેવડાવી દઉં છું કે તમારી સારી રીતે દેખભાલ રાખે.' કાનજીભાઈ શાહે મને ચાવીઓ આપતાં કહ્યું.

શામ્ભાની સગવડ તો થઈ ગઈ. એ જ અરસામાં કુમુદ એનો અભ્યાસ પૂરો કરી મુંબઈથી પાછી ફરી હતી. એણે બપોરે બપોરે કે હું થોડા દિવસ શામ્ભે રહેવા જવાનો છું કે તુરત જ મારી પાસે આવી.

કોસના વધસ્થંભ હજારો રોપાઈ ગયા. દરેક સ્થંભ પર એક એક આઝાદ જોડો જીવતો ઠોકાઈ ગયો. પણ પ્રાચીન જગતના પાયા એ વધસ્થંભો નીચે કોચાઈ ગયા હતા. જૂના જગતનું સમાજક્રમકાળ નીચેથી હાલી ગયું હતું.

એને હલાવનારા વીસુવીયસના વસવાટવાળા સિત્તેર મરજવાએ સિત્તેર હજારમાં વીસુવીયસને સળગાવ્યા

હતા અને જગત આખાની માલિક સત્તાને હરાવી નાખી હતી.

પ્રાચીન જગત પર રોમનશાહીએ રોપેલા વધસ્થંભોની હારમાળા મરણને મહાત કરીને મુદ્રાલેખ લખતી હતી કે આખી દુનિયાનાં લશ્કરોને સિત્તેર હજારની જ ફોજ—જો તે આઝાદ ફોજ હોય તો હરાવી શકે છે.

★

‘હુ પણ તમારી સાથે ત્યા શામ્ને રહેવા આવીશ’
 ‘ધણી ખુશીથી જગતના કાન્યપ્રદેશમાં આપણે
 બન્ને વિચરીશું અને અદ્ભુત આનંદ મેળવીશું’
 મે કહ્યું

‘આપણને બન્નેને મજા ધણી આવશે પણ મારે ઘેર
 રમેશ અને શોભના પરણીને હમણા જ ફરના આવ્યા
 છે હુ એમની તમારી સાથે આવીશ તો એમને
 ખોટું લાગશે મારા બાપ પણ મહેશે કે એમને આવવું
 હોય તો શામ્ને ફરવા લઈ જવું

‘તો ભનેને આવે આપણને બધાને વધુ મજા આવશે
 અને કાનજીભાઈના શામ્ભાભાનો બગનો છે પણ
 વિશાળ અને પૂરતી સગવડનો આથી ત્યા વાધો
 આવશે નહિ’

આ પ્રમાણે અમે ચાર જણ—હુ, કુમુદ અને રમેશ
 શોભના કાનજીભાઈની વાડીમાં મારી મોટરમાં બેસ્યા

શામ્ભો દરિયાની ધારે આવેલી બેચી ટેકરી ઉપર
 હતો ટેકરીની ટોચે કાનજીભાઈનો છ ઓરડાવાળો
 બગનો હતો બગલામાં ખાટલા ગાંઠના રમોડાનો
 સામાન વગેરેની પૂરતી સગવડ આથી અમને ત્યા
 ધણી જ મજા આવવા લાગી

કુમુદ અને શોભના સનારમાં રમોઈ બનાવી દેતા તે
 દરમિયાન હુ મારા નિત્યના ૧૫ કમ મુજમ માર્ક
 લખતા અથવા વાચતો રમેશ કસરતનો રાખીને
 હોઈ એના દોડમે ૮૩ પીનવાના મમમાં પડી જતો
 એ ઓછામોનો અને શા ત સ્વભાવનો યુવાન હતો
 એ કસરત નિયમિત કરતો હોઈ એવું શરીર સ્નાયુ
 બદ્ધ અને મજબૂત હતું ગોબના ચાગ એનનાની
 અને પ્રેમાળ સ્વભાવની યુવતી હોઈ એ મરી અને
 કુમુદ સાથે તુરત જ ભગી મર્ઠ જ્યારે રમેશ સ્વભાવે
 જ એવો હતો કે તુરત જ મધ્યમાં સાથે ભગી
 શકે નહિ

પછી અમે ચારેય જણા ફરવા નીકળી પતા દરિયા
 કિનારે અને વાડીઓમાં બે કનાં સ્વેચ્છાએ ફરવાની

ધણી જ મજા આવતી વિવિધ પ્રકારના ફળ—મેસબી
 કેરી અનનાસ જામ્બુ કેળા, નારંગી તથા
 શેરડીનો પાર નહોતો અમને ચારેય જણને આ
 બધા ફળ ખાતા વાતો કરતા ફરવાની અત્યંત મજા
 આવતી શહેરની દોડાદોડ નહિ ઓફિસ અને અદા
 લતના મુકદ્દમાની વ્યાધિઓ નહિ સસારીઓના
 છનમન હિં ‘શાન્તિ સૌ દ્ય’ અને શાન્તરી ! જીવ
 નની આવી અમૂલ્ય પળો ખરેખર જિંદગીની અણ
 મોન મૂડી બની જાય છે

ચાંદની રાતે અમે ચારેય જણા દરિયા કિનારે અને
 આજુબાજુની વાડીઓમાં ફરતા બગનો બેચી ટેકરી
 પર હતા વળી બગનાને મજાની અગાસી હતી
 અગાસીની ધારે જેસી શકાય એટલા માટે સીમેંટ
 રેતીના સરસ બાકડા બાંધેના હતા અગાસીમાંથી
 આજુબાજુનું દૃશ્ય પણ અદ્ભુત દેખાતું

અમે એક દિવસ અમારા બગનાથી લગભગ પા
 માઈન ઉપર આવેના મોહનનાન શામજીના શામ્ભા
 નજીક આવી પહોંચ્યા

શામ્ભામાં વિશાળ બગને હતો મોહનનાન શામજી
 ધનાઢય શકે હતા ઉપરાંત એમનો દીકરો ધણો
 શોખીન હતો પરંતુ એમના દીકરાના અમંગલ થયેના
 અવસાનથી શામ્ભો અને બગનો બધું વેરાન
 પામ્યું હતું

ચાનો આ બગનો જોઈએ તો બગ ! કુમુદ જ્ય

ચાનો મે જન્મામ આપ્યો

બગનાની નજીકમાં જ નોખરેને રહેવા માટે સરસ બે
 ઓરડીનું મકાન હતું અમે બગના નજીક ગયા
 પૂરતું નોકર ચાખરને બોલા નહિ આથી આશ્ચર્ય
 મધ્ય મારણ દરેક શામ્ભામાં નોખર ચાખરે તો હોય જ
 જ તો શું આવી વિરાગ વાડી અને બગનાની
 દેખરખ રાખનાર કોઈ હશે જ નહિ ? છતાં બગનો
 અને આજુબાજુની જગ્યા સાફ હતી આથી શામ્ભાની
 દેખરખ રાખનાર કોઈક છે તેની અમને ખાતરી થઈ
 તે જ વખતે એમ વૃદ્ધ આદિત્ય નોકર દૂરથી આવતો

દેખાવો. તેણે આવી અમને કહ્યું : 'બાના! આ શામ્લામાં હવે કોઈ રહેતું નથી !' 'કેમ કોઈ રહેતું નથી ?' મેં પૂછ્યું. 'અહીં ભૂતનો વાસ થયો છે. ' તુરત જ આનંદમયી અને બોલકણી કુમુદ બોલી બિડી : 'આપણે બધાં ભૂતો જ છીએ ને.' 'તે તારા શામ્લામાં ભૂત ક્યાં રહે છે ?' શોભના બોલી બિડી. 'એક ભૂત બંગલામાં છે અને બીજું પૂતમને દહાડે એને મળવા આવે છે. ' 'ઓહો તારા શામ્લાનાં ભૂત તો ખરાં લાઈ !' રમેશ બોલ્યો. એણે એના હાથના સ્નાયુઓ ઉપર નજર કરી. 'ચાલ આ બંગલો બોલ જોઈએ. અંદર જોઈએ તો ખરાં કે ભૂત ક્યાં રહે છે. અને ભૂત હોય તો એની કાનપટ્ટી પકડી હું બહાર કાઢી દઉં. ' 'બંગલાને તાણું માર્યું નથી, અંદર જઈને જુઓ. હું અંદર નહિ આવું. ' પેલા વૃદ્ધના ચહેરા ઉપર ભય પ્રસરી ગયો. 'આ જાત ભૂત પિશાચથી બહુ ડરનારી. જ્યાં જ્યાં અસાન, અને અભણતા હોય ત્યાં ત્યાં આ ભૂત પિશાચની બીક રહેવાની જ. ' રમેશ બોલ્યો. 'આ લોકો ડરે એમાં શું ? કેટલાય ઢિન્દીઓ અને યુરોપિયનો પણ ડરે છે ને ? વહેમનું ઓસડ નહિ. ' કુમુદ બોલી. 'દિનેશકુમાર ! આ બાબતમાં તમારો શો અભિપ્રાય છે ?' કુમુદે કહ્યું. 'હું તો એમ માનું છું કે આવી ભૂતોની વાતોથી આપણે દૂર જ રહીએ. એ વહેમ હોય તો પણ અહીંના એકાંતમાં આપણને ડર જન્મવાશે અને જો સાચેસાચ ભૂત હોય જ તો આપણે જો એ બાબતમાં માર્યું મારીએ તો આપણને નુકસાન કરે. માટે આ વિષય વિના બીજા ધણા વિષય છે જેની ઉપર આપણે વિવેચન કરી શકીએ તેમ છીએ. '

મારા કથન ઉપર કુમુદ, શોભના અને રમેશ ત્રણે જણુ હસી પડ્યાં. કુમુદ તો ધીરેથી બોલી પણ ખરી : 'ડરપોક. ' 'તમે લેખક છો આથી અમે તો એમ માન્યું હતું કે આવા વિષય ઉપર તમને ધણો રસ ઉત્પન્ન થશે. પરંતુ તમો પોતે ડરો છો એટલું જ નહિ પરંતુ અમને પણ ડરપોક બનાવે એવી વાત કરો છો !' રમેશે તેની છાતી ફૂલાવતાં મને ઠપકો આપતો હોય એ રીતે કહ્યું. 'હું તો ભૂતથી ડરતો નથી પણ અહીં તો આપણે શાન્તિ માટે રહેવા આવ્યાં છીએ તો આવા વિષય ઉપર વાત ના કાઢીએ તો બગડી પણ શું બય !' મેં જવાબ આપ્યો. તમો આ પ્રમાણે ડરશો એવું મેં તો માન્યું જ નહોતું. કુમુદ ગંભીર થઈ બોલી. મને તો આવી ભૂત યૂતની વાતથી જરાય બીક લાગતી નથી. બિડડું મારી ઇચ્છા તો આ ભૂતની વાતનો ભેદ જાણવાની છે. ' અમે પણ ભૂતની બીક રાખતાં નથી. અમારી ઇચ્છા પણ એ ભેદ જાણવાની છે. ' શોભના બોલી. 'હા આ અબૂધ આફ્રિકનો જેને ભૂત કહે છે તે ખાલી વહેમ જ છે એમ હું સાબિત કરી બતાવીશ. ' રમેશ એનો હાથ ટેબલ ઉપર પછાડતા બોલ્યો. 'પણ આ ભૂત કોનું છે, શાથી કોઈ પણ માણસ ભૂત થયો એની કોઈક દંતકથા તો હશે જ. આપણે કોઈ જાણકાર માણસને પૂછીશું તો આપણને એ વિષે માહિતી મળશે. ' શોભના બોલી. 'તો તો આપણે આપણો વૃદ્ધ નોકર ચૌવનો છે તેને પૂછીશું તો પણ ખચર પડશે. ' રમેશ બોલ્યો. ચૌવનો અમે જે શામ્લામાં રહેતા હતા તે શામ્લાની દેખરેખ રાખતો હતો. એ વૃદ્ધ નોકર વફાદાર અને આત્મકિત હોઈ શામ્લાનાં વૃક્ષો, બંગલો અને જમીન સાથે એકરૂપ બની ગયો હતો.

‘યૌવના ! પેના મોહનનાન શામળના શામલામા
કોનુ ભૂત છે ? એ વિશે તને શી ખબર છે ?’ મે
યૌવનાને બોનાવી પૂછ્યું

મારા પ્રશ્નથી યૌવનો ગભીર બની ગયો તે બોલ્યો
‘વાત જરા વિચિત્ર છે’

‘જે હોય તે કહી નાખ ને’ કુમુદ અધીરી બની બોની

‘આ શે’ મોહનનાનનો દીકરો આનંદ મહિનામા બે
પણુ દિવસ આ શામલામા સહેન ઝરના આવે એટલે
સરસ યુવાન કે વાત છોડી દો ઉદાર અને પ્રેમાગ
પણુ રિશ્તમા બનવાનુ કે એ પાગન બનીને એની
પાછળ ગાડો થયો’ યૌવનાએ વાત કહેવી શરૂ કરી

‘એ પાગન બનીને એની પાછળ ગાડો થયો’ કોની
પાછળ ગાડો થયો ?’ રમેશે પૂછ્યું

‘પેના ચામડાના આરમ વેપારી મહમ મીન અનીની
દીકરી જુનેબા પાછળ’

‘અરે આ તો કૌતુહલી વાત નાગે છે કુમુ’ બોની

‘હા છે તો એવુ જ’ મે કુમુદ સાથે સમત
થતા કહ્યું

‘આરમ છોમરી પાછળ આ શોયાનો ડોકરો પાગન
કેરી રીતે થયો હો’

‘એ વાત તમારા માન્યામા ન આવે એરી છે પણ
જુનેબાને મે જોયેની એનુ રૂપ તો દુનિયામા હજી
જોધુ નથી અર્ગની પરી જોઈ યો પરી, જાલે
શુનામની પાદડીની ના બનેરી હોય એરી’

‘પણુ એ અલી શા માટે આનવી ?’

‘શે મોહનનાન શામળના શામલાની બાલુનો શામ્બો
જ મહમ-મીન-અનીનો, એ વેપારી ધનાઢય છે
એટલુ જ નહિ પણ મોમ્બાસાના વેપારીઓમા કીર્તિ
વાન પણે હતો દરિયાકિનારે સર અની-મીન-સા
લીમના ધરની નજીક જ એવુ ધર પણ આવેનુ છે’

‘પણુ જુનેબા અને આ આનંદ મને વચ્ચે પ્રેમ
કેરી રીતે થયો ?’

હા એ પણુ એક કહાણી છે જુનેબા એની માતા

સાથે શામ્બો રહેવા આવી હતી, સામળના સમયે એ
એકની આ વનરાજીમા ફરતી હતી, તે જ સમયે આ
આનંદ પણુ ફરતો ફરતો નીકળી પડ્યો આવા
એકાત સમયે જુનેબાને જોઈ આનંદ તો સ્તમ્ભ
બની ગયો, જુનેબા એને પાગનની માફક જોઈ રહેના
આનંદને જોઈ રહી એ સમય તો થોડી દાણુનો
હતો પરતુ એ પ્રથમ નગરમા જ બન્નેએ એમના
ટૈયાનો વિનિમય કર્યો

જાણે નિદ્રામાથી જાગતી હોય તેમ જુનેબા ચમ્પિત
બનેનો હસ્થી સમી ફનગ ભારી એના શામ્બાનો
બગના લણી દોડી

આનંદ તો જાણે ધરતી સાથે જડાઈ જ ગયો દોય
તેમ ત્યા જ ઊભો રહી ગયો આરા એર્ધતમા
નિદ્રાગીની વસન્તે આત્રકુજમા આ કોણુ હશે
સ્વર્ગીય સુદરી ? એ દાણુમા જોણે અનૌકિક સૂરોથી
ભરી દીધા એ કોણુ હશે ?—એના મનમા અનેક
પ્રશ્નો ઊંચા

તાર પછી કેટલીય વખત આનંદ પેરી છોકરીના
શામ્બા લણી આગ મારના લાગ્યો, પરતુ એ
છોકરીના એને કયાય પતો લાગ્યો નહિ

વધારે તપાસ કર્યા બાદ એને ખબર પડી કે એ
છોમરી તો પ્રખ્યાત આરમ વેપારી મહમદ બીન
અનીની રૂપતી દીકરી જુનેબા છે એનો પિતા
દીકરીનુ લગ્ન અરમજ્જાનના એક ઉચ્ચ કુળના
ઉમરામના દીધરા સાથે કરવા માગે છે આ પ્રમાણે
મિના જાણ્યા પછી આનંદે એના મનમા ઉદ્ભવેના
અમન્દ કદર્પજ્વરને શાન્ત કરના અનેકનિધ દનીનોથી
સમજાવ્યું

કયા આ આરમ છોકરી જેનો ધર્મ, સસ્કાર, જ્ઞાતિ,
જ્ઞાતિ વગેરે તદ્દન જુના અને કયા પોતે લોહાણા
જ્ઞાતિનો પ્રણાનિકાઓ અને યુસ્ત હિન્દુ-ધર્મમા
માનના કુટુમ્બનો યુવાન ? એના માતાપિતા અને
મિત્રો જાણે, કે પોતે એક આરમ યુવનીના પ્રેમમા
પડ્યો છુ તો બધાને એના પ્રત્યે એક જાતની

ધુણ અને તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય. એના મિત્રો એની ઘેઘછા ઉપર મળતકલયું હાસ્ય કરે. વળી આ આશ્મો ઝનૂની અને ઉગ્ર સ્વભાવના, તેમાંય આ મહમદ ખીન અલી એ તો ભુતવાણી કુટુંબનો લાગે છે. એમને ખબર પડે કે હું એમની દીકરી પાછળ ઘેલો બન્યો છું તો એ તો ખંજરથી ખૂન કરવાની જ વાત કરે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતા આનંદે ઝુલેખાની યાદને દૂર કરવા અનેક પ્રયત્નો કર્યા પરંતુ એક દિવસ પૂતમની ચાંદની રાતે આનંદે એના મિત્રો સાથે શામલામાં સહેલગાહે આવ્યો હતો. બધા યુવાનો પતાં રમવા માટે એકા સારે આનંદે એના મિત્ર મધુકરને કહ્યું, 'મધુકર ! હું હમણાં ફરીને આવું છું.'

આનંદને ખબર હતી કે ઝુલેખાનો પ્રેમ એને માટે શ્રેયસ્કર નથી. એના હૃદયમાં નેખમ લાવે તેમ છે છતાં એ મહમદ ખીન અલીના શામલા ભણી ચાલ્યો.

શામલાના બંગલામાં જસો થતો હોય એમ લાગ્યું. આનંદે ઝુલેખાના દર્શનનો ખાસી બંગલાની બારીમાંથી છુપાતો અંદર નેવા લાગ્યો. એની પોતાની હિંમત ઉપર એ આશ્ચર્ય પામી ગયો. પોતે રત્નિએ એકલો આ રીતે બહાર નીકળવાની હિંમત જ ના કરે તેની જગ્યાએ આ રીતે એ પોતે આરમ્ભ નેવા ઝનૂની લોકોના બંગલામાં, જેનું ખાસ ઓળખાણ પણ નથી એવી એક ગલઝી છોકરીને નેવા માટે આવ્યો છે. એ વિચારે એ પોતે પણ અસંત આશ્ચર્ય પામી ગયો.

એ બંગલા નજીક આવેલા આંખાના ઝાડ નજીક ઊભો હતો. પેટ્રોમેક્ષના અજવાળામાં ઝુલેખાને એણે જોઈ, એના અંતરમાં આનંદની ભિમિં બિછળી.

એણે વિચાર કર્યો, હું ઝુલેખાને નેવા આવ્યો હતો. મેં એને નીરખી હવે પાછો ચાલ્યો જઈ એ જ સારું !

પરંતુ પ્રેમીઓ આ રીતે પ્રેયસીઓના દર્શન માત્રથી સંતોષ પામ્યા છે ખરા ? બીજી મિનિટે એને વિચાર આવ્યો : ને મને ઝુલેખા એક ક્ષણ માટે ભુલ્યે તો કેવું સારું ?

એ આંખાના વૃક્ષની ઝાયામાંથી નીકળી બંગલાની પાછળ રસોડું હતું તે બાજુ ગયો. ઝુલેખા રસોડા નજીક આવેલી પરસાળમાં બીજી આરમ્ભ સ્ત્રીઓ સાથે ઊભી ઊભી આનંદથી હસતી વાતો કરતી હતી.

બંગલાની બહાર છૂપાઈ ને ફરતી આકૃતિ જોઈ. 'ચોર ચોર' કહી ખૂમ પાડવાનું એને મન થયું. પરંતુ બીજી ક્ષણે એ વિચારવા લાગી : આટલા બધા માણસો અહીં હાજર હોય તો કોઈ માણસ ચોરી કરવા આવવાની હિંમત જ નહિ કરે...એ જ પળે એને આનંદ યાદ આવ્યો—

'પેલો તે દિવસે રસ્તામાં મળેલો હિંદી યુવાન તો નહિ હોય ને ? હિંદી લોકો, દરેક અને વેપારી બુદ્ધિના આ રીતે અહીં આવી રીતે છૂપાઈ ને આવે જ નહિ. છતાં પ્રેમનો માર્ગો યુવાન કદાચ આવ્યો પણ હોય !!'

છેલ્લા વિચારે એને તપાસ કરવાનું મન થઈ આવ્યું. એ રસોડામાંથી કોઈને વહેમ ન આવે તેમ બહાર નીકળી. ચાંદની આકાશમાં હસી રહી હતી. ભીંતની નજીક આવેલા ગુફાખના છોડની પાછળ આનંદે નીચો વળી ઝુલેખા જ્યાં રવેશમાં ઊભી હતી ત્યાં જોતો હતો.

ઝુલેખાએ ચાંદનીમાં આનંદને ઓળખ્યો. એના હૃદયમાં પ્રશ્નયનું પૂર ઊભરાયું. એણે આભુઆભુ જોયું. આવા સંજોગોમાં એને મળવા આવનાર આનંદ માટે એને માન ઉત્પન્ન થયું. પરંતુ તુરંત જ એણે આનંદને સાંથી ચાલ્યા જવાની સૂચના આપવા એને કોઈ ભુલ્યે નહિ એ રીતે તે બહાર નીકળી.

'તમે અહીંથી ચાલ્યા જાઓ. અહીં ઘણા લોકો ભેગા થયા છે. હું તમારા બંગલે આવે રાતના બે

વાગે મગીશ' એમ કહેતાં ઝુનેખાએ આનદના હાથ એના હાથમા લઈ દયા યો

આનદ ઝુનેખાની સૂચના મુજબ સાથી આવ્યો મથો જ્યારે એ એના બગે ગયો ત્યારે બધા પતા રમતા હતા એની તમિષત અને માથુ દુખે છે એમ કહી એ એના શયનખંડમા ચાલ્યો ગયો

જ્યારે બધા બેઠી ગયા ત્યારે એ એના ઓરમાથી બહાર આ ચો આંતી દૃશ્યપટે માધુમ રેલી રહી હતી એના અંતરમા ઉદ્ભવેના પ્રેમના અણુઓન લાવને એ વધારે ઉન્નત બનતી રહી હતી એનું અંતર પેની મુગ્ધાની પ્રતીકા પરંતુ એક એક ક્ષણ જાણે એ એક યુગ હોય તેમ અનુભવી રહ્યું

'કદાચ એ ના પણ આવે' આનદ વિચારી રહ્યો એના માતાપિતા સગા વહાનાને છોડી પારખી જાતિના યુવાન સાથે આવી અર્ધ રાત્રિએ જગન જેવી જગ્યાએ ન આવે તે સ્વાભાવિક છે બિંમલ બની તેણે કહ્યું તો ખરું કે હું જરૂર તને મળવા આવીશ પણ પછી તેને સમજાયું હોય કે આ મિનનમા કેવડું મોટું જોખમ છે પોતે આવી અન્ય જાતિની અભિજ્ઞ અપરિચિત યૌવનના પગથારે પગ મૂકતી ગભરૂ આજ્ઞાની પ્રતીકા કરી રહ્યો છે

યૌવનના ઉબરે બેઠેના પ્રણય કેટલો ઉત્કટ અને પ્રયત્ન હોય છે તે વિષે તેણે નવનક્યાઓ વાર્તાઓ અને કા પોમા વાંચ્યું હતું ગીતગોવિંદની નાધિકા રાધિકા ભગવાન કૃષ્ણને મળવા કેવા વિકટ કટકભર્યા વનેને વટાવી અભિસારે જતી તે માદ આંધ્રુ તેને લુનિયેટ લયના શીરીન વગેરે પ્રેયસીઓ જે પ્રેમમા પાગન બની પ્રેમીઓને મળવા જતી તે માદ આવી આશાના ઝોને ઝૂનતા એ બગવાની બાજુમા આવેના ચપાના વૃક્ષને અંદેની બેઠો

દૂરથી ઉતાવળી ઉતાવળી આવેની આકૃતિ જોઈ એના શ્વાસ બધાઈ ગયો એ પેની આરબ કિશોરી જ હશે આવા સમયે પાગન બની આ પ્રમાણે એને મળવા આવે !!!

સાચેસાચ એ બીજું કોઈ નહિ પણ પેની આરબ છોકરી ઝુનેખા જ હતી આનદની આખમાં ચમકતા સ્નેહને એ શરમાતી આંખે પી રહી આન દે ઝુનેખાના હાથને એના હાથમા લઈ ચૂમ્યા ઝુનેખાના ગૌર માન ઉપર શરમની સુરખી ચમકી રહી એણે સદેજ જ આનદના હાથને પ્રેમથી એના હાથમાં લઈ છાતી સરસો આપ્યો

આન દે બિંમલ બની ઝુનેખાને આનિગત આપતા પ્રેમ 'પ્યારી ઝુનેખા' આપણે બને એક જાતિના હોત તો કવી મઝા આવત.' આનદના અંતરમાંથી એક નિશ્વાસ નીકળી પડ્યો

'આનદ ! પ્યારા આનદ ! તને જ્યારથી જોયો ત્યારથી મારું હૈયું મેં તને અર્પણ કરી દીધું છે હું તારી ચર્ચ ચૂકી છું એમ કહી ઝુનેખાએ એના હાથ આનદના ગળે વીંટાળ્યા બને પ્રેમીઓ એક બીજાને આનિગતા ચૂમતા પ્રભાતનો કુખો મો પો ત્યા સુધી ત્યા જ બીભા

'હું તને એક માસ સુધી નહિ મગીશકું' ઝુનેખા બોલી, મારા પિતા દરેક પૂનમે અહીં સામ્રે ઉભરી કરવા આવે છે આથી પૂર્ણિમાના દિવસે હું મગીશકીશ

આ પ્રસંગ પછી આનદ અને ઝુનેખા દરેક પૂનમની રાત્રે અચૂક મળતા ઝુનેખા બારેક વારે એના સામ્રાજ્યા બગેથી નીકળી આનદને બગે જતી જે સુવતી રાત્રે ઘરની બહાર પગ મૂકવાની હિંમત ના પ્રે તે સુવતી એના અભિસારે કોઈ પણ જાતના લય વિના એમ્બલી પ્રીતમને મળવા ચાની નીકળે છે ! પ્રણયનો પ્રતાપ અજબ છે

ઝુનેખાની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ એનું વેવિશાગ એક ધનિક અને ઉમરાવ કુટુંબના યુવાન સાથે પ્રવામા આનંદ જે દિવસે ઝુનેખાનું વેવિશાગ થયું તે દિવસે ઝુનેખા અને આનદના દુખનો પાર ન રહ્યો ઝુનેખાએ એના માતા-પિતાને ઘણા સમજાવ્યા પણ જીનવાણી માતા-પિતા એનું સાલજે તેમ ન હતો

જુલેખાનું લગ્ન એ આરબ યુવાન જેનું નામ અબ્દુલ ખીન હમીદ હતું તેની સાથે થઈ ગયું. લગ્ન થયાં છતાં જુલેખાનું મન રાત દિવસ આનંદમાં જ લમતું. અને પૂતમની રાત્રીએ તો તેને જરા પણ લાંબ આવતી નહિ. રાત્ર રાત્રમાં તો અબ્દુલ જુલેખાના આવા વિચિત્ર વર્તનને સમજી શકતો નહિ. જુલેખા કોઈ વખત આનંદની યાદમાં અન્યમનસ્ક બની સૂઢમૂઢ બની જતી.

ધીરે ધીરે જુલેખાના વર્તનથી અબ્દુલ જે ઝૂંઝૂની દૂધીલો અને ઉગ્ર સ્વભાવનો યુવાન હતો તેને વહેમ આવવા લાગ્યો. એની પત્નીના સૌંદર્ય ઉપર એ એનો પ્રાણ ન્યોછાવર કરી દેવા તત્પર હતો, તે જ સૌંદર્ય એને અળખામણું થઈ પડ્યું. જે પત્ની ઉપર એનો અનહદ પ્યાર હતો તે જ પત્ની ઉપર એને સહસ્રગણી નફરત ઉત્પન્ન થઈ. જુલેખા ખીન કોઈના પ્યારમાં છે અને એની યાદમાં એ ઝૂંઝૂ છે એમ અબ્દુલ સમજી ગયો. જુલેખા ખીન કોના પ્યારમાં છે એનો બેદ જાણવાની તેને તીવ્ર ઇચ્છા થઈ. આથી ઝાંઝીયાર, જ્યાં એનું પોતાનું ઘર હતું તે છોડી એ જુલેખા સાથે એના સાસરાને ઘેર મોઝાસા રહેવા આવ્યો.

રાખેતા મુજબ જુલેખાના પિતા પૂતમને દિવસે સહ-કુટુમ્બ શામ્મે ઉજાણી માટે આવ્યા. વહેમીલો અબ્દુલ જુલેખાના વર્તન પર નજર રાખતો હતો.

જુલેખાને તે દિવસે કંઈ જ ખાવાનું લાવ્યું નહિ. એ વારંવાર એકલી એકલી બધાની નજર ચુકાવી આનંદના શામ્મા લાણી કરવા જતી. એની હીલચાલ ઉપર અબ્દુલ પ્યાનપૂર્વક નજર રાખી રહ્યો છે તેનું જુલેખાને લાન જ ન રહ્યું.

રાત્રીના બાર વાગ્યે જુલેખા આભુખાભુ નજર કરતી હરિણી સમાં ચંચલ નયન ફેરવતી આનંદને મળવા બેસી. એના અંતરમાં આનંદ સમાતો નથી. એના હૃદયમાં અસૌકારિક પ્રણયનું કાવ્ય રચાયું છે. પ્રીતમને મળવા ઉત્સુક એવી રાધા સમી એ આનંદને મળવા

અધીરી બની. ત્વરિત પગલે એ ચાલતી હતી. પરંતુ એના કાને પગરવ પડ્યો. એ અટકી. કોઈ પાછળ તો આવતું નથી ને? એણે પાછું વળી જોયું. એની નજરે કોઈ ના પડ્યું. એ આગળ વધી.

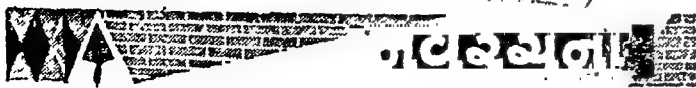
જ્યારે આનંદના બંગલામાં પહોંચી ત્યારે આનંદ અને ભયની મિશ્ર લાગણીઓથી એનું અંતર ભરાઈ ગયું હતું.

જાણે યુગોથી એની રાહ જોતો ન હોય તેમ આનંદ હમેશના નિયમ મુજબ એ પૂર્ણિમાની રાત્રિએ એના ઓરડાની બારીએ બેઠો હતો. એને ખબર હતી કે જુલેખા દૂર છે છતાં—તે એક દિવસ જરૂર મને મળવા આવશે એવી આશા રાખી ત્યાં પ્રત્યેક પૂર્ણિમાના દિવસે બેઠો રહેતો.

આજે એના અંતમમાં ઉદ્ભવેલી વિરહજ્વાલાને એના ઓપ્ટોની સુધાથી શમાવવા એની પ્રેયસી અંધારી રાત્રીએ પ્રવાસીના માર્ગને ઉજાણવા કરવા જેમ વીજળી ચમકી બેઠે તેમ જુલેખા એને પોકારતી એના દ્વાર ઉપર આવી પહોંચી.

ચંપાની સુગંધી અને આમ્રમંજરીની સુરભિ, લાન્ધી લાન્ધીનાં કુસુમોની અત્યંત માદક અને પ્રેરણા પાતી પરિમલ અને મોસંબો નારંગી અને લીંબુનાં વૃક્ષો ઉપર ખીલેલાં પુષ્પોની પરાગ વાનવરણને મધમધ્યાવી રહી. દૂરથી સાગરનું ઘેરું સંગીત વાતાવરણને ગંભીર બનાવવા કોશિષ કરતું, તો વૃક્ષોની ઘટાઓ ભયંકર લાગતી, તો હસતી આંદની રાત્રિને રળિયામણી બનાવતી. જુલેખા ઉન્મત્ત બની આનંદ એને આલિંગી રહ્યો, જુલેખા પણ પાગલ બની આનંદને એના અધરોપ્ટનાં અમૃતથી ભીંજાવી રહી.

એ બિચારાં પ્રેમીઓને ક્યાં ખબર હતી કે દૂધીલો અને ઝૂંઝૂની અબ્દુલ જુલેખા પાછળ સંતાતો આવી રહ્યો છે. એના પ્રેમીની જાન જોખમમાં છે. એવી જરાપણ શંકા જો જુલેખાના મનમાં આવી હોત તો એ કદીય આનંદને મળવા આવવાની ભૂલ કરત નહિ. અબ્દુલ જુલેખા પાછળ આનંદના શામ્મામાં આવ્યો.

જુનેખાને બારીમાથી આનદના ઓરગ્રામા જતા એણે
જોઈ એના અતરમા આરમોના પોલીની ઉગ્રતા અને
અનૂત જાગૃત થયા

એ ધીરે ધીરે બારી પાસે આ પો જુનેખા અને
આનદને એક બીજાને ભેટતા, આનિગતા, ચૂમતા
જોઈ એ એનું ભાન ચુમારી મેઠો

છનગ મારી એ ઓરગ્રામા ફૂંઘો એક કાણુમા તો
એનું ખજર આનદ અને જુનેખા, બનેની છાતીમા
બોકાઈ ગયું દેન, ઈર્ષા અને ખૂની વ્યથા અમ્બુલ
સહન કરી શકે તેમ ન હતો એ સાથી બન્ને
પ્રેમીઓને એક બીજાના આનિગનમા મૃત્યુ પામતા
છોડી દોડ્યા શામલાના ઘાટ ઉપર આની નીચે
ધૂધનતા સાગરમા એણે પડતું મૃત્યુ આ રીતે
ત્રણે જણાનું મૃત્યુ થયું આ ત્રણે જણાના પ્રેમ
આગે પણ શામલામા ભમે છે

કથાનો સાર જાણ્યા પછી મને તો શકા જ ના
રહી શોભના રમેશ અથવા કુમુદ કોઈને શકા ના
રહી કે એ શામલામા પ્રેમ નહિ હોય જો કે વાર્તા
એવી હતી કે શોભના રમેશ અથવા કુમુદ કોઈએ
એને હસી કાઢી નહિ

‘મારે તો ભૂત જોવા નથી આવવું’ સાંજ પડતા
જ્યારે બધાએ ભૂત જોનાનો વિચાર કર્યો ત્યારે
શોભના બોલી

‘ખોટા તડકા મારતા તો જરાય પાડી નથી પડતી
અને હવે ફસફી ગઈ ને ? બીકણુ નહિ તો બીજું
શું ?’ કુમુદે શોભનાના વર્તન ઉપર ટીકા મારતા
કહ્યું

‘ના રે હું કંઈકર તેવી નથી પણ હું આખા દિવસની
રખડપટ્ટીથી થાકી ગઈ છું આથી મારો વિચાર
ઉભાગરો કરવાનો નથી

‘બીક લાગે છે એમ કબૂન કરી લેતી હોય તો બસ’

‘કુમુદ ! આવી રીતે છંદ કરવાની શી જરૂર !’ મે
કુમુદને વાગતા કહ્યું ‘શોભના થાકી હોય તો ભને

આરામ કરતી, હું તું અને રમેશ—એમ ત્રણ જણ
જોવા જઈશું’

પૂર્ણિમાની રહિયાગી રાત એના સૌન્દર્યના પૃથ્વીપટે
પાથરણા પાથરી રહી હતી આત્મજરૂરી અને ચપાના
ફૂલ વાતવરણને મધમધાવી રહ્યા

જુઓ આપણે ત્રણ જણ આ ગહન વિષયની શોધ
ખોગ કરતા તો નીકળ્યા છીએ પરંતુ ડોઈએ આમા
કોઈ પણ જાતના મશકરી કે યુક્તિ પ્રયુક્તિ વાપરવાની
નથી મને યાદ છે કે એમ યુવાન ગર્વ કરતો હતો
કે એ પોને રાત્રિએ સ્મશાનમા જતા ડરતો નથી

‘હા હા હું પણ જાણુ છું કે તારા જોવા ધણાય છે,
પરંતુ રમેશ, આ વસ્તુ જ એની છે કે ગમે તેવો
બહાદુર માણસ પણ ડરી જાય’

‘દિનેશ ? હું એ માનવા તૈયાર જ નથી’ રમેશ મક્કમ
બની બોલ્યો

‘આ શોભના કોનેજમા લાણી છે બી એ ઘઈ છે,
પોતે વહેમના માર્ગ પરિણામ ઉપર ભાવણુ કરે છે
છતા ડરી જ ગઈ નહિતર આપણી સાથે આવી ન હોત’

‘કુમુદ, તું અમરતી રમેશને ચીઠવે છે હું કહું છું
કે કોઈએ એક બીજાને બીવડાવવા કે ડરાવવા માટે
કોઈ પણ જાતની ખોટી મશકરી કરવાની નથી’

‘ભાઈ મશકરી નહિ કરીએ પછી છે કાઈ, તમારી
પેની વાતનું શું થયું ?’ કુમુદ બોલી

હા એક યુવાન પોતે હિંમતવાન અને કસરતી છે
અને ભૂતથી ડરતો નથી એમ કહ્યું એના મિત્રો કહે
સ્મશાનમા જઈ અને પેની ભૂતની ડરી ઉપર ખીનો
મારી આવે તો ખરો’

‘પેનો યુવાન કહે સાર લાવો હથોડી અને ખીનો
‘હથોડી અને ખીનો લઈ એ ગયો સ્મશાનમા એણે
ખીનો દેરીની છોમા માર્યો પણ જોવા એ જાઓ થયો
કે ચરચર અવાજ થયો એ સમજ્યો કે સાચે જ ભૂત
નીસ પાડી

‘સાચી વાત એ હતી કે અધારામા અને ઉનામને

લીધે એનું ધોતીયું ખીલા સાથે ટપટાપ ગયું હતું, જેવા એ ઊઠવા ગયો કે ધોતીયું ચીરાયું. એ ત્યાં જ બેભાન થઈ પડ્યો અને મૃત્યુ પામ્યો. 'મૂરખ નહિ તો. ખીલો મારતાં જોતું તો જોઈએ કે એનું ધોતીયું ખીલા સાથે ભરાઈ નથી જતું,' રમેશ બોલ્યો.

'મૂરખ તો ખરો પરંતુ આપણે સાવચેત રહી આ આરખ છોડરીનું ભૂત જે દરેક પૂનમે આવે છે તે આપણને ડરાવી ન જાય.'

હું કુમુદ અને રમેશ ત્રણે જણ મોહનલાલ શામળના શામ્ભાના બંગલે આવી પહોંચ્યાં. બંગલામાં કોઈ આવવાની અને તેય પૂનમની રાતે હિંમત જ ના કરે એ સ્વાભાવિક હતું. આજુબાજુનું વાતાવરણ આકાશમાં પૂનમનો ચંદ્ર હતો હતો છતાં ગંભીર હતું. અમે ત્રણ જણાં બંગલાની ઓસરીના ઓટલા ઉપર મૂંગાં બની દૂર દૂર નજર નાખતાં રાતના બાર વાગ્યા સુધી બેઠાં.

'ભૂત આપણને જોઈને ભાગી ગયું લાગે છે.' કુમુદે હસતાં હસતાં કહ્યું.

'હજી બાર હમણાં જ વાગે છે.' મેં જવાબ આપ્યો.

'એ પણ' ભયભીત સૂરે રમેશ બોલ્યો.

'ક્યાં?' કુમુદે સામે પ્રશ્ન પૂછ્યો.

'ત્યાં પેલા આંગાની ઘટામાંથી આ બાજુ આવે.' આંગા તરફ આંગળી ચીંધતાં રમેશે દૂર દૂરથી શ્યામવર્ણી આકૃતિ આવતી બતાવી.

ચકિત દર્શિણી જેમ વારંવાર પાછું વળી જુએ તેમ એ આકૃતિ પાછળ જોતી હતી. એ ઝડપથી અમે બેઠાં હતાં એ તરફ આવવા લાગી. અમે ભયથી ચરચરતા જતાં બેઠાં હતાં ત્યાં જ એક મિનિટ માટે જરાઈ ગયાં.

'નાસો દોડો' કુમુદે ચીસ પાડતાં મારો હાથ પકડ્યો. હું કુમુદ સાથે એનો હાથ પકડી ઊભો થયો. પેલી આકૃતિ સામે તાકી રહેલા રમેશને મેં જોરથી ઢંઢોળી જગાડ્યો.

'લાગો નાસો' એમ કહી રમેશ જાગ્ર ભરી ત્યાંથી દૂધો. હું અને કુમુદ રમેશ પાછળ એક થાસે દોડવા લાગ્યાં. થોડી જ ક્ષણમાં અમે અમારા બંગલે આવી પહોંચ્યાં. અમારા ત્રણેનાં શરીર પરસેવાથી રેખાંબ થઈ ગયાં હતાં.

'આજે અમને ખાતરી થઈ કે જગતમાં પ્રેતની પણ એક સૃષ્ટિ છે.' એના ઓરડામાં પ્રવેશ કરતાં રમેશ બોલ્યો. એણે ઓરડાની બત્તી કરી. શોભનાની પથારી ખાલી જોઈ.

'અરે શોભના ક્યાં?' રમેશે એના ઓરડામાંથી બહાર આવી પ્રશ્ન પૂછ્યો.

'કેમ અંદર નથી?' મેં ઓરડામાંની પથારી જોઈ. એ યોળાયેલી હતી.

'હા, મને હવે સમજણ પડી.' રમેશે કહ્યું.

'શોભનાએ આપણને બતાવ્યાં. એણે આરખ છોડરીનો વેશ લઈ આપણી મસ્કરી કરી. હવે આપણે એને બતાવીએ.' રમેશે પુરા થતાં કહ્યું.

'હવે હમણાં એ પાછી આવશે, જવા દે. પણ શોભના ધાર્યા કરતાં જખરી નીકળી.' મેં કહ્યું.

'જવા શું દે, આપણને બતાવવા માટે આપણી સાથે આવી નહોતી. કુમુદ, લોવ પેલી સફેદ ચાદર હું માથે બાંધી દઉં. પેલો ચોરસો કેડે બાંધવા દે. આગેહુબ આરખનો વેશ લઈને એને પણ ડરાવું, પેલી લાંબી છરી છે તે કેડે ખોસવા દે.'

રમેશે આરખ યુવાનનો વેશ ધારણ કર્યો. એ પેલા મોહનલાલ શામળના શામ્ભાના બંગલા તરફ જવા બેઠ્યો.

'રમેશ! આ બધી બનાવટ મૂક ને. શોભના હમણાં પાછી આવશે.' મેં કહ્યું.

'દિનેશ, રમેશને જવા દે ને. શોભનાએ આપણને બતાવ્યાં તો ભલે એય બને. આપણે કેટલાં ડરી ગયાં હતાં. હું ભૂતમા નથી માનતી, વળી પેલી આકૃતિ શોભના હતી, એ હવે બાજુ' છું. છતાં બીકથી હું ચરચર ધૂંજતી હતી. હજી મારી બીક

જતી નથી. આથી આપણી મરકરી કરનાર શોભના પણ ભવે ડરતી નહિતર આપણને ત્રણેને ડરપોક બીકણ કહી એ હમેશા 'ખીજવશે' કુમુદે રમેશને ચઢાવતા કહ્યું.

'તમે બન્ને તો કાવે આત્મા જશે અને તો કહેશે કે મોટો કસરતમાજ પહેનનાન એક છોકરીની આકૃતિ જોતા ડરી ગયો આથી એણે જેમ આપણને બનાવ્યા એમ હું પણ એને બનાવું'

એમ કહેતા આરમનો વેશ પરિધાન કરેલો રમેશ ત્યાંથી ઊપડ્યો

લગભગ વીમેક મિનિટ સુધી રમેશ અને શોભના જ્યારે પાછા ન ફર્યા ત્યારે હું અને કુમુદ એ મન્નેની ચિતા કરવા બાગ્યા, 'હજુ બન્ને કેમ પાછા ના ફર્યા ?'

'હમણા આશ્વર્ય એકબીજાને બનાવ્યા એની ઉપર પરસ્પરની ખીક ઉપર હસતા હશે'

'કેમ હજુ બધા ઊઘી નથી ગયા ? તમારા ભૂતનુ શું થયું ?' આખો યોગના બગાસુ ખાના અગાસી ઉપર જવાના દાદર ઉપરથી ઊતરતા શોભના બોની

'અરે શોભના, તું અગામીમા શું કરતી હતી ?' કુમુદે આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું, 'તું આ બગવાની બહાર નીકળી જ નથી ?'

'ના રે, આ મોખાસાની મરમીધો તોયા હું તો પથારીમા સૂતી પણ જરાય ઊંઘ ન આવી તમારી રાત્રી જોઈ થાકીને છેડે અગાસીમા જઈ ઉપર પડેની આગમપુરશીમા પેલી થોડી વારમા તો ઊંઘ આવી ગઈ તે હમણા જાગી અને નીચે આવી'

શોભનાની મિના માબગી અમે આશ્ચર્ય પામી ગયા 'તો આપણે જોયેની આકૃતિ તે પેરી આરમ છોકરીનું પ્રેત જ હતું અમે તને પથારીમા ના જોઈ આથી મારી કીધું કે અમને બનાવના તું આરમ છોકરી બુલેખાનો વેશ ધારી આવી હતી રમેશ

આરમ યુવાનનો વેશ ધારી તને બનાવવાની ઇચ્છાથી પાછો પેલા બગવે ગયો છે.' કુમુદે કહ્યું

'અરે આપણે બેસી શું રહ્યા છીએ ? રમેશની તપાસ કરવી જ રહી' મારા અતગ્મા ભીતિ ઉત્પન્ન થઈ કે રમેશ ક્યાંક ખી ના ગયો હોય

'અરે રમેશ તો ભૂતને પણ ખાઈ નય એવો છે' શોભના બોલી

'અરે અમારી સાથે એ પણ મૂઠીઓ વાગીને ભાગ્યો હતો' કુમુદે જવાબ આપ્યો

'બધો વિવાદ છોડી આપણે એની તપાસ કરીએ' મેં કહ્યું

અમે ત્રણે જણ પેલા બગવે ગયા બગવે ખાની હતો બગવાના બારણા ખુલા હતા. દરિયાકિનારા તરફ એક બારી પણ ખુલ્લી હતી

વગર ધિનબે હું દરિયાકિનારા તરફ ઊપડ્યો મારી પાછળ કુમુદ અને શોભના પણ આવી પહોંચ્યા

કિનારા ઉપરનું દૃશ્ય જોઈ અમે તાદ્દય થઈ ગયા રમેશ પાગનની માફક જાણે કોઈને છરીના ધા કરતો હોય તેમ હવામા છરી મારતો હતો સાથે સાથે ધૂમ પાડી બોલતો હતો 'ખૂની ! કુદ ! લે તારા કૃત્યોનો બદલો લે લેતો જ' એમ કહી નીચે વર્ગી જાણે કોઈને છરી ના મારતો હોય તેમ જમીન ઉપર ધા કરતો હતો

અમને જોઈને તે બોલ્યો 'દિનેશ, જોયું ને મેં એને પૂરો કર્યો પાપીને તો એ જ બદલો દેવો જોઈએ અરે પેના આગમ ડોઝરી બુલેખા અને એનો પ્રેમી આનંદ મન્નેના તેણે ખૂન કર્યા હું હાજર હતો, મેં મારી સગી આખે જોયું ખૂન કરી દરિયા કિનારે ભાગ્યો એ આગમ, હું પાછળ અહીં એને મેં પકડ્યો, આ છરીયા પૂરો કર્યો એમ કહી જમીન તરફ રમેશે હાથ કર્યો

અમે ત્રણેય ભયભીન મની જમીન તરફ જોઈ રહ્યા જે રમેશ જોતો હતો તેમાનું અમે કાંઈ જોતા નહોતા

કંકુની કાયા, સોનાની માયા

જૂનાગઢની શેરીઓમાં આજે આનંદ ઉત્સવ ઉજવાઈ રહ્યો હતો. વાજિંત્રોના નાદથી બળરો ધમધમી ઊઠ્યાં હતાં. સાંકડી શેરીઓ પુષ્પોના પમરાટથી મધમધી ઊડી હતી. સુશોભિત વસ્ત્રોમાં સજ્જ થઈ કુમારિકાઓ કુમકુમના થાળ લઈ અટારીએ ઊભી હતી. રાજભાગ પર નાણું છૂટે હાથે વેરાઈ રહ્યું હતું. આજે વનમાં પ્રવેશી ચૂકેલા જૂનાગઢના નવાળા શેરખાન બાપી વીસ વર્ષની કંકુવણી દેવના પરણી લાવ્યા હતા. નવાળા અને નવાં બેગમની સવારી હમણાં જ રાજભાગ પરથી પસાર થવાની છે. દર્શનાતુર લોકોની દંડ વધે જ નતી હતી.

તાલબદ્ધ પગ ઉપાડતા સફેદ ઘોડા પર એક પ્રચંડ સવાર સૌ પ્રથમ નીકળ્યો. એની પછવાડે સો સિપાઈઓની હારમાળા કુચકદમ કરતી પસાર થઈ ગઈ. તે પછી પચાસેક ઘોડેસ્વારોની ટુકડી પણ જણાઈ. એમની પાછળ અવનવાં વાઘોના બજવાઓ આવી પહોંચ્યા અને છેલ્લે એક લવ્ય હાથી પર

ઘતિહાસની વીરત્વગાથાઓની ભૂમિ સૌરાષ્ટ્રની ધરતીની એક ઘતિહાસકથા અહીં રજૂ થાય છે ત્યારે કચ્છની સરહદનાં ધોંગાણાં વિરમી ચૂક્યાં છે. પણ એ ભૂમિ તો વીરોની.....

સોનાની અંબાડીમાં, વૃદ્ધ પણ સિંહના જેવો પડછંદ, નવાબોનો નવાળા એવો શેરખાન બાપી અને એની પાંચમી વારની સૌથી નાની બેગમ કેસરબાઈ બેગમનેડ દેખાયાં. આગળ પાછળ બન્ને સિપાહસાક્ષાર નાગી તલવારે ખડા હતા. ઊંચી અટારીવાળા લોકોએ આંખો ખેંચી ખેંચીને નવાં બેગમ કેસરબાઈને નિરખ્યાં.

વીસ વર્ષની એ કેસરબાઈ કેસરના છોડ જેવી કુમળી હતી પણ એના બેનમાં મુન્નલ અને ઉદા મહેતાની વિચક્ષણ શુદ્ધિ ભરી પડી હતી. કચ્છના હિંદુ મહારાવની એ પુત્રી હતી. કચ્છના રાંએ એક મુસલમાન સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યું હતું. આમ હિંદુ અને મુસલમાનના સંયુક્ત લોહીનું સંતાન તે કેસરબાઈ. એના જન્મ વખતે દેવમંદિરોમાં ઘટોના નાદ થયા અને મસ્જિદોમાં હજાર હજાર મુસ્લીમો પ્રાર્થના માટે બેગા થયા. બે ઝરણાંનું પાણી એક સાથે વહીને જેમ નદીમાં એકઠું થાય એમ હિંદુ બાપ અને મુસલમાન માતા ઉચ્ચ ધર્મ સંસ્કારો સમગ્ર રીતે વહીને કેસરબાઈમાં આવવા

‘હા હા રમેશ, તેં બરાબર કહ્યું. ચાલ હવે આપણા બંગલે.’ એમ કહી મેં રમેશનો હાથ પકડી ખેંચ્યો.

‘પણ આ આરમ ખૂતીનું શું?’

‘આપણે હવે એની શી વ્યાધિ? તેં તારી ફરજ બજાવી. તેં ખૂતીને બરાબર સજ્જ કરી માટે હવે તું આપણે બંગલે ચાલ.’

અમે ચારેય પાછાં બંગલે આવ્યાં. રમેશ વારંવાર પેલા આરણે એની નજર સામે કરેલા ખૂતની વાત કરતો. પોતે આરખને બરાબર સજ્જ કરી એનો ગર્વ અનુભવતો હતો.

બે વરસ સુધી રમેશના ચિત્તભ્રમની નિષ્ણાત ડૉક્ટરોએ

દવા કર્યા પછી એનું મગજ ઠેકાણે આવ્યું. હવે બ્યારે બ્યારે ગ્રેતની વાત નીકળે છે ત્યારે રમેશ એના અનુભવે નજરે નેચેલા ગ્રેતની વાત બધાંને કહે છે. ‘પણ તમે તો બ્યાયમવીર છો અને ભૂતથી ડરો છો?’ કોઈ રમેશને પૂછે તો તેના જવાબમાં રમેશ કહે છે: ‘એમાં બધા શુદ્ધ કે અક્ષય હોશિયારી કાંઈ કામ આવતાં નથી. એ તો અહમ્મત ગઢન અને બેદલરી વસ્તુ છે. જેને એનો અનુભવ થયો હોય તે જ સમજે યાદી એ વસ્તુને સમજવા માટે મારી પાસે તો શું પચુ જગતમાં કોઈની પાસે લાખા નહિ હોય!’

લાગ્યા એનું લાવણ્ય મુસનમાની હતું, હૈયું હિંદુત્વની
લાનનારાગુ હતું કચ્છની ધરાઓમા ખેતીરૂઢી એનું
ખચપણ વીત્યું આખા કાચિવાડમા કેસર 'કકુની
કાયા અને સોનાની માયા' એ નામથી જ ઓળખાતી
સોના વર્ષે તો એણે રાજરમતો અને રાજખટપટોમા
ચાચ કુબાડવા માડી હતી દરબારમા ખુને મોએ
આવીને ખેસતી અને કોઈકવાર મુઝનણુભર્યા પ્રશ્નોનો
નિકાન એ ચુટકી વગાડતા લાલી દેતી સધ્યા સમયે
કમરે કટારી ખોસી ઘોડે ચડી કચ્છના કુગરા
ખૂદવા નીમળાતી

વીસ વર્ષની થતા એનું ચૌનન મહેન્દ્રા લાગ્યું, જાણે
કેસરનો છોડ મહેક્યો આખોમા કટારીની ધાર જેની
ચમક આવીને નસી ચાનમા રાજરાણીની ખુમારી
ઊતરી આવી ચહેરા પર પૂર્ણચૌનનની ઝનક પ્રસરી
ગર્વ રાને હવે કેસરની શાહીની ચિત્તા થયા માડી,
એમામા જૂનાગઢના વયોવૃદ્ધ થતા જતા નવામ ગેર
ખાન બામીના દરબારમા કેસરના ચૌવનની સુવાસ
ઊડી આવી નરામને થયું, 'લાવો વૃદ્ધાસ્થામા
રમવાનું રમકડું લારીએ' અને નરામે કચ્છના રા'
પાસે માગુ મોડકાં રાને શેરખાનનો ભવ્ય ભૂતકામ
સાભર્યો, યુવાન હતો ત્યારે શેરખા. જીવતા તોફાનથી
ઓળખાતો એની તનનાર ફરતી ત્યારે રણુમ કાઓના
કાગળ ફફડી ઊંતા જે યુદ્ધમા ગેરખાન ઊતરતો
ત્યા પ્રનના પૂર ફેનાતા અને ધીમાણાનો એ
ખેનદો હતો મોત તો એની મૃદીમા રહેતું લાગ્યા
વાગ, મોતી દાદી, ભવ્ય લનાટ અને પડકાર કાયા
એ બામીના સૂચકો હતા આવો એ નરામોનો નરામ,
એનું માગુ પાણુ કેમ ઠેનાય? વૃદ્ધ હતો તોય એ
સાચો સિદ્ધ હતો, નરમકો હતો રા'એ માગુ
સ્ત્રીમણુ અને કેસર જૂનાગઢની મેગમ બનીને આવી
સરાગી દરબારગઢમા પહોચી ગઈ અને લોકો ખુદ
નરામની રગી જુનાની પર મરનરી કરતા રિખરામા
લાગ્યા કેટનાકે કેસરમાઈની દયા પણ આધી કેટનાકે
નિશ્વાસ પણ મૂક્યો કે 'અરેરે, આવી કકુની કાયા

આ ઝરખને ગમે ?'

પણુ કેસરને આ બધી વાતોનો રજ ન હતો
જવાનીની રગત માણવા અને મહેલોમા રાગરગ
ખેનવા એ સન્મર્ષ ન હતી એની વિચક્ષણુ ભુદ્ધિએ
થોડા જ વખતમા માપી લીધું કે જૂનાગઢની ગાદી
માટે વૃદ્ધ નવામના મરણ બાદ અનેક પ્રપચો ખેનાય
એવા પડ્યત્રો ગો વાય છે કેસરે કડક હાથે કામ
લઈ આવા પ્રપચોના મૂગ પકડવા માડ્યા એ
ઓઝન રાખતી નહિ, પડો પાળતી નહિ ભર્યા
દરબારમા નરામ જેડે આવી ખેસતી દિવાન અને
મત્રી પાસે રાજકાજનો હિસામ લેતી થો. જ
વખતમા રાજકીય શેતરજની એક અજબ ખેનાડી
તરીકે કેસર બહાર આવી

જે નરામ એને વૃદ્ધાસ્થામા રમવાનું રમકડું સમજ
લા થો હતો એને જ કેસર હાથમા રમાડતી એના
તન મનનો બોજ હળવો કરતી વૃદ્ધ ગેરખાન પણ
હળવે હળવે બધામાથી નિવૃત્તિ લઈ કેસરમય બની
ગયો હતો બાદશાહ જહાંગીર જેમ રાજ્યની સરાગી
સત્તા તુરજહાને સોપી નિશ્ચિત બની ગયો હતો તેમ
હવે ગેરખાન પણ નિશ્ચિત બની ગયો પણ કેસર
તુરજહાની જેમ સાર્થી અને ખમખમી ન હતી એ તો
હસમુખી, નિષ્પાપ મિનનસાર અને નિસ્વાર્થી હતી
ઢાણુ કે એ કસારે ગુ કરશે એની આચારી કોઈ
કરી શકતું નહિ એને કોઈ નિયમ કે બંધન
નવું જ નહિ હિંદુઓની એ મહારાણી હતી,
મુસનમાનોની મેગમ હતી

પણુ એક દિવસ જૂનાગઢની નરામીને માથે મોત
નગરા લાગ્યા વૃદ્ધ નરામ શેરખાન બામી એના
કમોનો હિસામ આપરા અ નાહની હજુરમા પહોચી
ગયો મટેનમા કાગો કમળા ફેનાયો હતો શેરખાનની
ચાર વિધવા મેગમોએ કપાત કરી મૂક્યું ત્યારે
કેસર અતિ ગભીર બની જઈ એક મલત્વની બામન
નિચારી રહી હતી હજુ હમણા થોડા દિવસ પટેનાજ
સમાચાર મળ્યા હતા કે દલિણુમાથી મરાઠાઓના

ધાડાં દિલ્હીની મોગલ સલ્તનતને ઉખાડી નાખવા માટે કમર કસીને, સીના તાણીને, તલ્લવાર જેઓને ઊભાં થઈ ગયાં છે. પેશ્વા સરકારની આગેવાની હેઠળ શિંદે, ભોંસલે, હોલ્કર અને ગાયકવાડ, આ ચાર ચાર મહારથીઓની સેનાઓ સબળ થતી હતી. મોગલાર્ધનો બળે મૃત્યુધંટ વાગી રહ્યો હોય એવો ભાસ, થતી જતી તૈયારીઓ પરથી લાગતું હતું. મોગલાર્ધ શહેનશાહત પર આક્રમિત બિતરી આવતી હોય તો રાજ રજવાડાં ધ્રુવવા માટે એમાં નવાઈ નહિ.

પેશ્વા સરકારની ફેળવેનો ભય જૂનાગઢની નવાખીને પણ લાગ્યો હતો. વૃદ્ધ શેરખાન મૃત્યુપથારીએ હતો ત્યારે એણે આ આક્રમના સમાચાર સાંભળ્યા. બૂઠા સિંહમાં હવે હાથીનો સામનો કરવાની હિંમત રહી ન હતી. દુઃખ, ચિંતા અને ભયની વિવિધ વિટંબણાઓમાં એક દિવસ શેરખાન બિચકારી ગયો. રાજમહેલ અને સમગ્ર નગરમાં શોકનું વાતાવરણ છવાઈ ગયું હતું. સારે એકે વલક્ષણુ નારી ખાવિંદના મૃત્યુનો શોક બાહુએ રાખી આવી પહોંચતી આક્રમકમાંથી જૂનાગઢ અને એની પ્રજાને શી રીતે ઉગારવા એની જ ચિંતામાં ગરકાવ થઈ ગયેલી જણાતી હતી.

ઈ.સ. ૧૭૨૦માં પેશ્વાઓમાં મહાન એવો બાહુરાવ પહેલો પેશ્વાની ગાદીએ આવ્યો ત્યારે કોઈને ખબર ન હતી કે આ નાનકડો જુવાન હિંદની મોગલ સલ્તનત હથમચાવશે અને આખા હિંદમાં પેશ્વાઈનો ડંકો વગાડશે. આ પેશ્વાનો એક સરદાર હતો; રાણોજી શિંદે એનું નામ. ગ્વાલિયરમાં એની રાજધાની. એની છાતી વજનની હતી. એના બાહુઓમાં પોલાદી તાકાત હતી. એના સીના ઉપર સદાય જંગે જવામહેની છાપ રહેતી. મદોના મદ હતો એ રાણોજી શિંદે. હિંદુસ્તાનની ધરતી પરથી ચલેલાનું બી ઉખાડી નાખવાની એની નેમ હતી. ઉત્તર હિંદની અનેક લડાઈઓમાં તે પેશ્વા સરકારની સાથે હતો. ઈ.સ. ૧૭૩૦થી ૧૭૩૯ સુધીના નવ વર્ષના ગાળામાં બાહુરાવે ઉત્તર હિંદમાં

ભગવો ઝંડો ફરકાવ્યો એના યશનો મોટો ફાળો રાણોજી શિંદેને બધ તેવો છે.

જૂનાગઢ પર રાણોજી શિંદે મરાઠા અને ગાયકવાડની બેવડી ફેળવે લઈ ત્રાટક્યો. નવાખના મૃત્યુનો શોક હજુ તો હળવો થયો નથી ત્યાં જૂનાગઢને માથે વટોળ વાયો. કેસરખાઈએ દરબાર ભર્યો. આવતી આક્રમના સામનો કરવા સેનાપતિઓને ઉશ્કેર્યાં. પોતે સૈન્યની મોખરે રહેલાનું વચન આપ્યું. નવાખના લશ્કરને એણે અજબ પાતો ચઢાવ્યો. શેરખાન બાખીની ખોટ ધીબર સૌ વીસરી ગયા.

જૂનાગઢની ધરતી પર ભયંકર ધીંગાણું ખેલાયું. શિંદે મરાઠા અને ગાયકવાડની ફેળવે સામે જૂનાગઢની મુકીબર સેનાએ ખરા શૌર્યથી ટક્કર ઝીઝી. રણમેદાનમાં કેસરખાઈએ રણચંડીનું સ્વરૂપ લીધું હતું. એણે શમશેર હાથમાં પકડી હતી. છાતીએ બખ્તર લપેટ્યું હતું. માથા પર ટોપ મૂક્યો હતો, અને તે પર ગુલાબી સાફો બાંધ્યો હતો. એના કાંડા પર, ખભા પર અને સાથળમાં અનેક જખમ થયા હતા તોય તે લડતી હતી. આંધળી થઈ ઝંઝુમતી હતી. મૃત્યુની એને બીતિ ન હતી. જીવવાની એને તમન્ના ન હતી. ખાવિંદની સમીપે જવા એણે તૈયારી કરી લીધી હતી પણ નવાખના નામને લાંછન ન લાગે એ રીતે એને મરવું હતું. એની સમશેરના સપાટા મરાઠાઓએ ડીકડીક ચાખ્યા હતા. રાણોજીએ કંઈક ખતરનાક ધીંગાણું ખેલ્યું હતાં પણ ભેગમાયા જેવી કેસરખાઈનો એને કયાંય અનુભવ નહોતો થયો. બે દિવસ સુધી કેસરખાઈએ જૂનાગઢને ટકાવી રાખ્યું. એનો દેહ રુધિરથી છવાઈ ગયો ત્યાં સુધી એ લડી. આખરે પ્રમાન અને વફાઈની ઝંઝક દિવમાં ભરીને એ રણમેદાનમાં જ ઢળી પડી. રાણોજીએ જૂનાગઢનો કબજો લીધો પણ આ જીતથી એને હાર કરતાં વધારે શોક થયો.

કચ્છની તવારીખમાં કેસરખાઈનું નામ સુવર્ણ અક્ષરે લખાઈ ગયું. જૂનાગઢના ભૂતકાળમાં આજે કેસર, કેસરના છાંડ જેવી મહેકી રહી છે.

શુકનું ચાંદરણું

માનવતાને માપવાની પાસણી હોય છે, પણ એને બધાં તેડી-ફોડી નામે છે અને એમાંથી આપણી ન્યાય હપતી આવે છે. આપણી એ અદાતતો ઉપર મુકવામાં આવતા તહોમતને સાચુ ઠરાવતી, મરાડી ભાષાના એ પીઠ લેખકની આ વાર્તા વાચકો આવકારશે

કોટડીના બારણામાં ધામગો પાથરીને હુ જરા
કો આડો પડ્યો હતો હજુ બહુ રાત વીતી
નહોતી. મધ્ય આથમે કે તુરત મારી કોટડીમાં અધાર
થઈ જતુ ઊંચે આબમાં ગમે તેટલા તારા હોય કે
નીચે જમીન ઉપર ચાદની ટોળાઈ હોય તો પણ
ગુનેગારોની એ એમન કોટડીમાં ગોધી દેનાતા કેદીઓને
એ પ્રમાણની શી ખમર પડે ? મારી કોટડીના
લોખડી દરવાજા પામે ધામગી નાખીને પડુ એટલે
એ-અડી હાથનો આભનો પટ્ટો નગરે પડે એ
આખ ત્રેનાનો, એ એ-અડી હાથના ક્ષિતિજ ઉપર
ઉદયાન્ત થનારા તારાના ઝુમખાનુ દર્શન કરવાનુ
હુ કેદી ચૂકતો નહિ માણસનુ મન પણ એનુ મોટુ
ક્ષિતિજ નથી હોતુ—જેના પર અગવ્ય કલ્પનાઓના
તારનિયા દેખાયા જ કરે ! એ ક્ષિતિજ કરતા જેલના
લોખડી દરવાજામાંથી દેખાતુ આ ક્ષિતિજ કેનુ
આહ્નાદક અને આનદદાયક ડાગે છે !

કોટડીના બારણા પામે સૂવુ એ જેનના નિયમ
પ્રમાણે ગુનો હતો અને પહેલી રાતે ઉમેદસિંગ
જ્યારે પહેરો ભરના આ થો, ત્યારે એ માટે એણે
મને ટપારેયો પણ ખરો પણ અદરના ચોતરા ઉપર
સૂનાથી છવ મૂઝાઈ નળ છે એમ કહીને મેં એની
રજા મેગની, અને રોજ કોટડીના બારણા આગળ
સુવાનો હક એની લનમનસાઈને લીધે છાંટે મને
મળ્યો

એ ધામગી ઉપર પડ્યા પછી કેટલે બધે ફિરમે મને
ગઈ કાલે એ લોખડી બારણામાંથી દેખાતા આકારના
એ નાના પટા ઉપર શુકનો તારો દેખાયો હતો.
એનું સૌમ્ય તેજ થોડી પગ મારી અધારી કોટડીમાં
ફેનાઈને મારુ મન ઉજમાગુ કરી ગયુ આજે એ
આદરણું મને ફરી દેખાશે અને એના એ ઉજળા

તેજના થોડા પ્રિયો મારી કોટડીમાં આવશે એ
આશાએ હુ ક્ષિતિજ ઉપર મીટ માડીને એના તરફ
જેતો પશ્ચો રહ્યો. એ ઉત્ક્રામાં મારી જાતને તો
જાણે સાત બૂથી ગયો હતો છેની કોટડીનો કેદી
એકાતની બીકે ગાભરો ચર્ચ ગયો દોરા છતાં એનો
કણસનો અવાજ મને સભળાતો નહોતો પેની
આલપટી ઉપર શુકનુ ચાંદરણુ ક્યારે આવશે અને
એનુ તેજ મારા ઉપર ક્યારે ફેકશે એની હુ રાહ
જેતો હતો

ત્યા જ મારી તનમતી આખે ઉપર તેજની રેખા પડી
આખ ઉપર પડેના એ ઈચ્છીત તેજને લીધે મારી
નગર સતેજ મની અને એ તેજમાંથી મારી તરફ
કોણુ જોઈ રહ્યું છે એ મારા ધ્યાનમાં એકદમ ન
આવ્યુ મારા કાને સ્પષ્ટ બહુ જમાનમાં ઉચ્ચ રાખેના
શબ્દો અથડાયા 'કા બાણુજી, આજ તમને અત્યારમાં
બિધ આવે છે ?'

એ શબ્દો કાને પડતા જ હુ એકદમ ઊંચો અને
મેં હિદીમાં જવામ દીધો 'ના, સરદારજી ! અત્યારમાં
બિધ શાની આવે ?'

'ત્યારે ઘેરથી કઈ સમાચાર આપ્યા છે ? હુ આપ્યો
ત્યારે તો તમે બીજા ધ્યાનમાં હતા !'

'હા, એ વાત ખરી પણ ઘેરથી સમાચાર આપ્યાને
આજે પૂરો એક મહિનો થયો એટલે એના પ્રિયાર
કરવાનો શો અર્થ ? તો પણ હુ બીજા ધ્યાનમાં
તો હતો જ નહિતર આ તો તમારો રોજ આનવાનો
વખત ! આવી રીતે મને સારથ કરવો પશ્ચો ન
હોત !'

'કઈક અણુગતુ કામ થાય કે એવા કામની યાદ
આવે અને જે ઉન્મતાવચ્ચા આવી નળ એના તમે
બહાવરા બની ગયેના આજ કેમ દેખાવ છો ?'

ખોલતાં ખોલતાં ઉમેદસિંગની આંખોમાં ઉન્માદની અનોખી લહર આવી ગઈ.

જેલની દુનિયામાં પગ મૂક્યા પછી છેલ્લા ચાર મહિનામાં મેં કેટલાંય અધેર દરથો જોયાં હતાં. પણ ઉમેદસિંગ જેવો આશ્ચર્ય, આદર અને દયા પેદા કરનાર ખીજો કોઈ મારી નજરે ચડ્યો નહોતો. સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ પાછળ અદ્યપૂર્વક ચાલતી એની એ અકુડ ઊંચી કાયા મેં જ્યારે પહેલવહેલી જોઈ ત્યારે મને ખ્યાલ નહોતો આવ્યો કે એ ખૂનનાં આરોપથી જેલમાં આવ્યો હશે ! એના હાથ નીચેના બધા કેદી વોડરો એને ‘સરદારજી’ કહેતા, અને સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટના અવાજમાં પણ એના ઉમેદસિંગ નામના ઉચ્ચારણ સાથે એક જાતની માદૃષ્યતા આવી જતી. એનું ચોમેરથી વાળથી વીંટળાયેલું લવ્ય કપાળ, હસતા વેંત મનનું બોળપણ દેખાડનાર એ ઘોળા દૂધ જેવા દાંત અને આખી દુનિયા સામે નિલયતાથી જોઈ રહેતી કાળી, ભમ્બર આંખો ! એ ખૂન કરીને જન્મકેદની સજા ભોગવતો કેદી હશે એનો ખ્યાલ પણ કોને આવે ? પણ મને ખીજો જ દિવસે એ જણાવ્યું. ના, એની મેજે જ એણે કહ્યું.

ત્યારથી મારું મન અસ્વસ્થ થઈ ગયું. સરદાર ઉમેદસિંગ અને ખૂન,—અને એ પણ સ્ત્રીનું ખૂન ! એ બને જ શી રીતે ? હું એની સામે ફરીને જિજ્ઞાસા પૂર્વક જોઈ રહેતો. એની એ અલય આંખોમાં, એ હસમુખા હાસ્યમાં, એ મદીલી ચાલમાં અને એ વિશાળ કપાળમાં કયાંય ભૂલથીયે ગુનો દેખાતો જ નહિ. ઘણું ખર્ચ તો રાતે એ પહેરો ભરવા આવતો ત્યારે એની આંખો ઘેનભરી દેખાતી, ઊંઘમાં જાણે ખોલતો-ચાલતો હોય એમ દેખાતું. ક્યારેક તો એની આંખમાંથી આંસુ પણ નીકળી પડતાં.

પણ થતું કે ઘરની યાદ આવવાથી તો આ બધું નહિ થતું હોય ને ? એટલે મેં એક દિવસ એને પૂછી પણ લીધું ; ‘સરદારજી, જેલમાં કેદી બનેલા માણસને ઘરની યાદ ખૂબ સતાવે છે, ખરું ?’

ત્યારે એણે નિખાલસતાથી હસીને મને કહ્યું : ‘હા બાબુજી, જેને ઘેર માણસ હોય એને જ એનો ખ્યાલ સતાવે !’

મારી એ માન્યતા ખોટી ઠરી. કોઈ કોઈવાર એને ફેંકી દેનારી પેલી ઉદાસીનતાની, પેલા ગૂઢ શોકાવેગની મને રહી રહીને પણ નવાઈ લાગતી. જે ખૂનના ગુના માટે એને જન્મકેદની સજા થઈ હતી એની સાથે તો આ ઉદાસીનતાનો કાંઈ સંબંધ નહિ હોય ? પણ એમ સીધું એને પૂછવું શી રીતે ? એ પહેરા ઉપર આવ્યા પછી મારી સાથે કલાક અડધો કલાક વાત પણ નહોતી થઈ, તરત એમ થઈ શકે પણ નહિ. પણ.....

‘માણસને આવો ઉન્માદ લાવવામાં એના હાથે થયેલું કાંઈક અદ્વિત કામ જ કારણભૂત હોય છે. એટલે એની ફક્ત યાદ આવતાં જ એ ઉન્મત્ત થઈ જાય છે.’—એ વાક્ય એના મોઝેથી મેં આજે સાંભળ્યું અને એકદમ મારો મિનજ ગયો હોય એવી રીતે મેં એને પૂછ્યું : ‘સરદારજી, તમારા જીવનમાં પણ તમારે હાથે એવું કંઈ અણુધતું કાર્ય થયું છે કે જેની યાદે તમે આમ બેલાન જેવા થઈ જાઓ છો ?’

મેં આ સવાલ પૂછ્યો તો ખરો, પણ પછી મને મારી જ ખીક લાગી. શરમ લાગી.

મારો એ સવાલ સાંળતાં જ ઉમેદસિંગ જરા ઢીલો થઈ ગયો અને હાથમાંનું કાનસ નીચે મૂકીને ઓટલા ઉપર ખેઠો. થોડીવાર તો એ તદ્દન સ્તબ્ધ બની ગયો. એની એ આંખોમાં ઉન્માદ વધવા લાગ્યો હતો. હું ખીતો ખીતો એને જોઈ રહ્યો હતો. એના હોઠ કંપતા હતા, કપાળ ઉપર પરસેવો બાઝ્યો હતો અને પોતાના એ માંસલ લોહિયાળ હાથમાં આવેલી ટ્રુનરી દબાવી દેવા માટે જાણે એના બન્ને હાથે આંકડા બીડાઈ ગયા.

એની એ નીરવ છતાં અચકાતી હિલચાલથી મારો જીવ ગભરાવા લાગ્યો.

એવામા તો એ એમ્મ આવેશમા આવીને બોલ્યો
'ખાણુજી તમારો સમાન સાચો છે અને જેનમા
આવ્યાને છ વરસ થયા હશે પણ આજ સુધી
કોઈએ મને આ પૂછ્યું નહોતું

'ત્યારે તમારે હાથે એનું કયું કામ થયું ? તમને
જેતાવેત અને તો એમ લાગેનું કે તમારા હાથે ખૂન
થાય જ નહિ તમારા એ અધર્મિત કામ અને જેલમા
આવવાને ઈર્ષ્યા સબધ છે ખરો ?'

'હા, એ મને મને જેનમા આજો એને અધર્મિત જ
કહેવાય એ કામથી તો મારી હાનત બૂત
વગેરેના માણસ જેવી ઈર્ષ્યા ઈર્ષ્યા છે ખીજ વોઈરને
રાતપાળી માયાના જેની લાગે છે, જ્યારે હું તો એ
ખાસ માગીને લઉં છું મારજી કે ઓરડીમા તરફડતા
પડ્યા રહીને ભયકર દસ્યો જેવામા રાત પીતાનની
એના મરતા અને આખી રાત જાગીને પહેરો ભરવો
વધુ ગમે છે

'એવું તે કયું ભયકર કામ તમારા હાથે થયું ?'

'હા હવે એ જ બધું તમને કહું છું હું આ
પ્રાંતનો વતની નથી અમૃતસર પાસેના એક ગામડામા
મારો જન્મ થયો મારા મામાપ નાનપણમા મરી
જવાથી દસ વરસની ઉંમરે કચેરીમા પટાવાળાનું
કામ કરવા લાગ્યો લાહોરમા એ મોટી વિદેશી
કંપની છે એના જનરલ મેનેજર અમૃતસરમા
તપાસણી માટે આવ્યા હતા ત્યારે હું એમને ગમી
જવાથી અમારી ઓફિસના મેનેજર પાસેથી મને
માગી લીધો હું એમના પટાવાળા તરીકે કામ
કરતો હતો, છતાં એ પેટના દીકરાની જેમ મારી
કાગજી રાખતા'

બોનતા બોનતા એનો અવાજ ઘોઘરો થયો, મે એને
થાકે ખાવા માટે ક્યું 'આ તમારા સાહેબ ત્યારે
ખૂમ ખાનદાન હોવા જોઈએ'

સિંગે ગળું ખખેરીને શરૂ કર્યું ના અને
૧૨૩ કચારેક લાગે છે કે પાછળથી જે ભયકર
બની એ મારા સાહેબ ખાનદાન ન હોવાને

કારણે જ બની હોવી જોઈએ એ યુરોપિયન જેવા
સાવ ગોરા હતા એમની આખો બૂરી હતી અને
રોફ વિનાયતથી તાબ તાબ જ આવેના સાહેબ
જેવો હતો પણ લાહોરની એક મોટી યુરોપિયન
કલમમા એ જતા નહિ પાછળથી મે એવું સાલગેનું
કે એમની મા કાદમીરી હોવાથી યુરોપિયન સમાજમા
એમનું માન જરાપણ ન જાળાતું એ અપમાનના
માટે એમના હૃદયમા બેઠે બેઠે પેશીને એમનું જીવન
હુ ખી મરી દીધું એમને ભારે પગાર હતો એમનો
બગનો પણ મોલાસરનો હતો અને પોતાની જાન
માટે એ પાણીમૂલે પેસા પણ ખરચતા પણ એમનું
મન સુખી નહોતું એમના જીવનમા કશો આનંદ
નહોતો

એમના એ સરસ રીતે શણગારેલા બગનામા એ
અને એમના નોકરો રહેતા એમણે કચારેય યુરોપિયન
સમાજના સ્ત્રીપુરુષોને પોતાને ઘેર બોનાવેના નહોતા
કે ખાણુ પણ નહોતું દીધું નાહોર જેવા પાટનગરમા
દાખાઈ રહેવા છતાં એ વેરાનમા હોય એમ અનડા
અને બીકણુ હતા સાજો ઓફિસેથી છૂટીને એ રમવા
જતા ત્યાંથી આવીને પોતાની ખાનગી ઓરડીમા
જમીને બેસતા અને પછી ભલે એમનો શરામ' હું
ખાનીઓ ભરીને એમની સામે બેઠો રહીને એક
પછી એક દેતો અને પછી અડધું પોતાની સાથે
અને અડધું મારી સાથે બબડતા એ શરામ પીતા
ઘેર ઓફિસે કે મુસાફરીમા હું એમના પગલાની
જેમ સાથે રહેતો એમની જરૂરિયાત સગવડ વગેરે
સાથે હું એવો એકરૂપ થઈ ગયો હતો કે એમના
મોમાથી કયો શબ્દ બહાર પડવાનો છે એ મોલ્યા
પહેના જ મને જણાઈ આવતું ખીજને અબજ
એવા લાહોરના યુરોપિયન સમાજના કુતૂહલને પાત્ર
બનેના એમના આતર જીવનનો હું સાક્ષી હતો—
હું એમના જીવનનો સમજાગી થયો હતો એ તો
મારાથી અને તેમનાથી પણ અબજ હતું

આમ અમે લાહોરમા સાત વરસ ગાયા પછી તો

સાહેબને એવા ધરેડીયા જીવનનો કંટાળો આવ્યો. અમારી કંપનીની આ પ્રાંતમાં શાખા ખોલવા માટે જળપુરમાં આવ્યા. ત્યાં આવ્યા કે તુરત જ એમના જીવનમાં એક મહત્વનો ફેરફાર થયો,—આજ સુધી શરાબથી ઘડાયેલા એમના જીવનમાં સુંદરીએ પ્રવેશ કર્યો. રોજ રાતે કલ્પમાંથી પાછા ફરતી વેળા નવી સ્ત્રીને એ સાથે લેતા આવતા અને એની સાથે ખાણું વગેરે થતું. મધરાતે અથવા કોઈ કોઈવાર તો 'છેક સવારે પણ એ સ્ત્રીને ઘેર પહોંચાડવાનું' કામ મારે ભાગે આવતું. એમના જીવનમાં થયેલો આ ફેરફાર મને ન ગમ્યો. બીજાનું કવખતે બીકેને એ સ્ત્રીને પહોંચાડવાનું કામ સાહેબ મને કહેતા અને મારું મન અસ્વસ્થ થઈ જતું. ખુદ એમના ધ્યાનમાં પણ આ હકીકત આવી હોવી જોઈએ. એક દિવસ પરીઠિયે એ સ્ત્રીને મૂકીને હું પાછો ફર્યો ત્યાં સાહેબ લોખીમાં આંટા મારતા હતા. મને જોતાં જ ખૂબ મારી બોલાવ્યો. મારે ખબર હાય મૂકીને 'કહું : 'ખેટા ઉમેદ, તું હજુ બાળક છે. મનનું દુઃખ ભૂલવા માટે શું શું કરવું પડે છે એની તને હજુ ખબર નથી !'

જળપુરમાં આવ્યા છતાં યુરોપિયન સમાજે કરેલો એમનો બહિષ્કાર ચાલુ હતો. ફક્ત રાતને વખતે કોઈ ગોરી છાંટરી છૂપી રીતે એમના સહવાસમાં રહેની મેં જોઈ હતી. ખરેખર, બાણજી, જાતિભેદની બાબતમાં તો યુરોપિયનો જેટલા ચુસ્ત લોકો દુનિયામાં બીજા કોઈ નહિ હોય. એમની એ નિષ્કુર અને ચુસ્ત નીતિએ જ સાહેબનો ભોગ લીધો, એમના જીવનને ધૂળભેળું કર્યું !

એમના નિરંકુશ જીવનમાં વધુ એક તડ પડી. કંપનીના સંચાલક તરીકે કોઈ કોઈવાર તો આખા પ્રાંતમાં એમને ફરવું પડતું. આ રજાપાટમાં મળેલા તરેહ તરેહના વિદ્વાસી અનુભવોને લઈને કે જળપુર જેવા સ્થળના લોકોની નજર ચૂકવવા શનિ-રવિના એ દિવસો જળપુરથી દૂરના કોઈક ગામના ડાકળંગલામાં

વીતાવવાની શરૂઆત કરી. ડાકળંગલાની પસંદગી કરતી વેળા લોકોની નજર ચૂકવવાનું અને લોકોથી દૂરનું એકાંત એ ખાસ ધ્યાનમાં લેતા. શનિતારે બપોરે આફ્રિકા છૂટે કે શિકારે જવાની તૈયારી કરીને મોટર લઈને બહાર નીકળે અને એ રાત કોઈપણ ડાકળંગલામાં લહેરથી ગાળીને સોમવારે સવારે ફરી. આફ્રિકામાં હાજર થઈ જવાનો ક્રમ થઈ પડ્યો. આ પ્રવાસી મુકામોની બધી સગવડ મારે સાચવવી પડતી; અને એ વખતના હરિણાક્ષીના શિકારી સાહેબને જોતાં સાહેબના ભાવિની મને ફીકર થવા લાગી. પણ એમની સામે કંઈ કહેવાની મારામાં હિમત નહોતી. છતાં મને લાગતું કે એમની કંઈક પણ મોટી મનોવ્યથા ભૂલવા માટે જ આ વિકૃત-વિદ્વાસી જીવનનો આશરો લીધો હશે !

અને આવા રખડુ જીવનમાં એમની મનોભાવનાઓ કોઈવાર મારી નજરે ચડી એથી તો મારું મન વધુ ફીકરમાં પડી ગયું. ઘણીવાર તો એમ થતું કે એને ઇચ્છીત શિકાર ન મળવાથી મારા જ સહવાસમાં એમને રાત ગાળવી પડશે. એવી ભોગ વિનાની એકાંત રાતે શરાબના દરેક ખાલા સાથે થનાઈ એમનું સ્વગત ભાષણ તો એમના આંતરિક જીવનનું એક પૃષ્ઠ જ હતું. બહાર ભયંકર રાત હોય અને સાહેબ એકધારે ખોલતા હોય ! એવી કેટલીયે ભયાનક રાત મેં એમના સહવાસમાં ગાળી છે. એ ગમે તેટલો દારૂ પીવે છતાં એમને નશો ન ચડે, જાણે એમના લોહીમાં દારૂ ભળી ગયો હતો. એ ખોલે એટલું સાંભળવા અને કહે એટલું કરવા જેટલું જ મારું સ્થાન એમના જીવનમાં હતું. પણ આવા એકાંતમાં કોને ખબર શા માટે એ જાણે પોતાનું દિલ ખોલીને એનો ખૂણખૂણો મને બતાવતા. બહાર બરફનું ભયાનક ધમસાણુ મચ્યું હોય અને બારીનાં વેંટિલેશનમાંથી એ જોનાર માણસના મનની જે ભયઝરત દશા થાય એવી મારી દશા થતી, 'ખેટા ઉમેદ !' આ શબ્દો એમના મોંમાંથી બહાર પડે એટલે મારા શરીરે

17/11/2019 11:11:11

કંપારી આવી જતી કારણ કે ખૂબ પ્રેમથી, વિશ્વાસથી સહાનુભૂતિની અવેક્ષાએ ઉચ્ચારેના એ શબ્દો તો એમના ગુણગાઈ જતા હૃદયની માગી થીસ હતા.

અને ખરેખર એમનું મન ગૂચ્છાએનું જ હતું પોતાના જન્મનું રહસ્ય એમને ક્યારેય મને કહી બતાવ્યું નહોતું, કે કોઈ ગૌરાગના ગુણધર્મોએ એમની લગ્નની માગણીને ધુત્કારીને એમના નીચા કુળનો તિરસ્કાર કર્યો એમ પણ કદી જોયા નહોતા પણ 'એમ ઉમેદ' (એ શબ્દો એ જોને કે ખૂબ પ્રભાવશાળી એની એક વ્યક્તિ ત્વિ જોનીને મારી સાથે વાત કરે છે એમ મને લાગતું માર્છ નિરાશ માણસ પોતાના હાથે નસ મપીને એમના નામગતા લોહીથી નાહીને બહાર નીકળે એનું એમનું એ સ્વગત લાપણું લાગતું એ લાણુને સ્વગત એટલા માટે કે હું છું કે મારી પામેથી કરાચે જવાબની કે સહાનુભૂતિના એક પણ શબ્દની આશા એમને નહોતી. બેનકુ બે એમ શબ્દ જો જો હોત તો એમનાથી એ સહન ન થયું હોત આપણા ઉપર ખૂબ પ્રેમ રાખનાર કોઈ વ્યક્તિ એકસરખી આપણી પાસે હોય ત્યારે જમીનમાથી ફૂટતા ઝરણાની બીનાશ જેમ એની અપ્રગટ સહાનુભૂતિથી આપણું જીવન લીનુજમ કરી દે છે પણ એ સહાનુભૂતિ ફક્ત શબ્દોથી પ્રગમ થાય એ ન સહેવાય એની નિરાશી—સ્વમાની એની મનારચના હતી, જેમ ઉમેદ મારા જીવનમા અદરથી એમ્ધારી પ્યાસ નાગી છે. મને તેટલો દારૂ પીરાથી પણ એ તરસ એ તરસ જાપશે નહિ. એમના મગત લાણુની એની શરૂઆત રમ્પેતી અને પેટા, નારો માનિ પાગન છે એમ તો સામે છે ને? એ વાક્યથી એ લાણુનો અત આરનો મોનતા મોનતા ફૂટીથી ઉમે સિંગ થોજો 'અમે એમજ થોધરો થયો હતો, એની આમે ભરાઈ આવી હતી, અને આઠા લીડેના એના હાથ આવેગથી ધ્રુજતા હતા મને થયું કે એની આખ અગમથી માર્છ ભરા

નક કરુણ દેખાવ પસાર થાય છે ત્યાં એ ઘૂટો ગળીને ફૂગી જોનાના નાગ્યો એ રાતે બનેનો એ ભયાનક બનાવ હજી પણ મારી આખ સામેથી હકો નથી એ બનાવને આજે સાત વગસ થયા પણ એ રાતે થયેના એ કારમા કૃત્યની દરેક પગ બળે કાને જ વીંતી હોય એમ આખ સામે તરે છે ઉનાળો શરૂ થનાથી અમે પચમગીમા રહેવા ગયા હતા શનિવારે સાંજે સાહેમ રોજના નિયમ મુજબ શિમર કરવા બહાર નીમ્ળ્યા અને સાતને સુમારે અમે રમ્પે એક ધાન ઉપરના ડા મગને આવી પહોંચ્યા આ બગેનો સાહેમને બ મગતો એ એટલો બધો એકાનમા હતો કે રાતે વણી વાર હિસ મ પ્રાણીઓ ત્યાં આવી પહોંચતા સાંજને વખતે બગનાની પરસાગમા ખુરશી નાખીને બેસીએ એટલે એ ગીચ જંગમમા ફેનાયેન અધમર આપણને એમરથી ખાના ધાય પનતના જોરથી થતા સસવાટા તો બળે એ અધકારના શ્વાસ જા ની પાન વગરની ડાળીઓ બળે એના શરીર ઉપરના વાગ અને અધારમા ચમમ્તા તારનિયા તો બળે એની ફેણ ઉપરના ધોળા ટપકા—એમ એ અધકારનો આખો દેખાવ ખૂબ ભયાનક હોય બગનામાના નોમરો પણ રાતના નવ પગી ત્યાંથી નીચે માર્છિ દોઢ માર્છિ દર આવેના ગામમા સલા માટે જતા રહેતા પણ એ બગનાના ફગિલામા પન થ નાખીને સૂરનો સાટેમન શોખા હતો એમના કાસમીરી લોલીયા ઉના ળાની ગમ્મા જરા પણ સહન ન થતાં અને ગુનામતા તાગ્ન ખાનેના ફૂન જેની એમની મતિ કરમાઈ ગઈને એમનું શબ્દર ઉનાગામા ફીકુ પડેનું દેખાતું એનિનથો બુનાઈ સુરી એમના દિવમા એમ બતનના આન મા જતા ઉનાગામા ડા ન પીરાથી એમનો મલાવ શાન રહે એમ મે એમ્ધાર એમને મ્ય ત્યારે મલસાને જોનેના ઉમેદ! તુ હજી માગક છે! આ નિર્મા જે ન લાગ્યે છે એની ધામે દારૂની મગનરા કર્ડ નથી—ઉનાગાની ગરમી પણ કર્ડ વિસાતમા નથી! દારૂના વધુપ ના મેવનથી ઉનાગાના વિસ્મોમા

એમને નશા ચડતો.

એ દિવસની કાળમુખી રાત એવી બેકામ હતી.

રાતે ખાણ પત્યા પછી સાહેબે નોકરોને પૂછ્યું :
'બધું બરોબર તૈયાર રાખ્યું છે ને ?'

નોકરે અદ્યપૂર્વક તરત જવાબ દીધો : 'મેં આપના માટે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. પણ આજ આપને મનગમતો ઇતેન્નમ થઈ શક્યો નથી !—'

એના મોંમાંથી એ શબ્દો બહાર પડતાંની સાથે જ ટેબલ ઉપર પડેલું હંટર સાહેબે ઉઠાવ્યું અને પેલા નોકરની પીઠ ઉપર ચોડી દીધું.

એ અવાજની સાથે જ હું દોડતો અંદર આવ્યો.

મેં જોયું, આજ કંઈક જુદી જ પરિસ્થિતિ હતી.

નોકર જમીન ઉપર ઢળી પડીને આજીજી કરતો હતો.

સાહેબ ક્રોધથી બેલાન બન્યા હતા.

મને અંદર આવેલો જોઈને એ જરા દીલા પડ્યા :

'ઉમેદ, આ બેવકૂફથી ઇતેન્નમ નથી થઈ શક્યો એમ છેક અત્યારે એ મને કહે છે ! મારાથી તો આજ એકલું રહી શકાય એમ નથી. આ પાકીટ-માંથી જોઈ એ તેટલા પૈસા તું લઈ ન !—પણ કોઈ હિસાબે તું એકલો પાછો ન આવતો—'

સાહેબ મારી સાથે વાત કરતા હતા ત્યારે પેલો નોકર જતો રહ્યો હતો. મેં મૂંઝે મોંએ પેટી ઉઘાડીને પાકીટમાંથી પૈસા લીધા અને ગેરેજમાંથી ગાડી બહાર કાઢીને ગામ તરફ જવા નીકળ્યો.

બહાર ઘેર અંધાર હતું. વચ્ચે વચ્ચે ક્ષિતિજને એક ખૂણે વીજળી ઝળકતી હતી. એના તેજમાં પાંદડાં વગરના ઝાડના અને વાંકાચૂંકાં વાદળોના લથાનક આકાર દેખાતા હતા ! દોળાવ ઉપરથી ગાડી લઈને ગામ તરફ આવતાં મને વારંવાર લાગતું કે રસ્તામાં વાઘ ભેટશે તો ? પણ હું એ કંઈ પરવા કર્યા વગર ગામમાં પહોંચી ગયો. નોકરની મદદથી મેં ખૂબ તપાસ કરી પણ મનમાન્યો શિકાર ન મળ્યો.

આખરે નોકરની હચ્છા મુજબ એને મેં ગામમાં

છોડ્યો અને બંગલે જવા માટે ગાડી પાછી ફેરવી. પણ ગાડી ઝડપથી ચલાવવાની હિંમત મારામાં ન રહી. હાથમાં હંટર પકડેલી સાહેબની એ ઉગ્ર મૂર્તિ મારી આંખ સામે ઊભી હતી—'કોઈ પણ હિસાબે એકલો પાછો ન ફરતો' એ એમના હુકમી શબ્દો મારા કાનમાં ધૂમતા હતા.

મને થયું, હું એમ ને એમ પાછો જઈશ તો—

—તો કચારેય ન સાંભળેલા સાહેબના મોઢાના અપ-શબ્દો આજ સાંભળવા પડશે !

એનાથી તો મોત સાડ !

આવા વિચારમાં જ મોટરની બત્તીના તેજમાં મને સામેથી કોઈક આવતું દેખાયું. જરા ઝીણવટથી જોતાં મને સમજઈ ગયું—

એ સ્ત્રી જ હતી.

એના માથા ઉપર તાજી તોડેલી ઝાડની ઝાળીઓની ભારી હતી. શરીર ઉપર ખેંચીને વીંટેલાં ભીનાં કપડાંમાંથી એનું તસતસતું જોખન દેખાતું હતું.

મોટર આગળ એ આવતાવેંત જ મેં ગાડી થોભાવીને એને ધમકાવી : 'આટલી મોડી રાતે તું ક્યાં બન્ય છે ?'

'ગામમાં, પગમાં કાંટો વાગવાથી મારે ખૂબ મોડું થયું છે !' જરા પણ બીક રાખ્યા વગર મારી નજર સામે નજર મેળવતાં એ બોલી.

મેં ખોંખારીને જરા ધીમે અવાજે એને કહ્યું : 'ગામ તો હજુ માર્કેટ દૂર છે. થોડીવાર ઉપરના બંગલે આવીશ ? પછી તને ગાડીમાં જ પાછી ઘેર પહોંચતી કરી દઈશ.'

મારા એ શબ્દો સાંભળીને એ વીજળી જેમ તાડીને મને મા-બહેન સમાજી ચોપડવા લાગી.

એમ તો મેં એને કંઈ ન ક્યું હોત. પણ એના મોંમાંથી એ અપશબ્દો સાંભળતાં જ મને ગુસ્સો આવ્યો,—હું શું કહું છું એનું મને ભાન સુદ્ધાં ન રહ્યું.

અને મેં એના મોં ઉપર રમાલનો ડૂંચો મારીને, એને

ઉપાસીને મોટરમાં નાખી અને મારા ફેટાથી એના હાથપગ બાધી દુદીધા
પાંચ મિનિટમાં ગાડી બગના સામે આવીને ઊભી રહી સાહેબ લુગી પહેરીને ફળીયામાં આટા માગતા હતા મોટર ઊભી રહેતા જ સાહેબે મને કરડે અવાજે પૂછ્યું 'શિકાર હાથ લાગ્યો કે નહિ ?'
મે ગાડીમાંથી નીચે ઊતરતા કહ્યું 'શિકાર મળ્યો તો ખરો, પણ વીકરેલી વાઘણ છે !'
ત્યારે સાહેબ બેપરવાઈથી બોલ્યા 'અન્છા, એ હું સલાળી લઈશી'
મે મહામહેનતે મોટરમાંથી પેની સ્ત્રીને ઊઘડીને સાહેબની રમમાં મૂકી અને એના હાથ-પગ છોડ્યા હાથપગ છૂગ થતા જ એ ઊભી થઈને બહાર જવા માટે એકદમ ખાસ તરફ ધમી ત્યાં તો મે એને આજીજી કરીને કહ્યું 'તું ઉદ્ધતાઈથી ન વર્તતી સાહેબ તારી ઇન્છા મિરુદ્ધ તને હેરાન નહિ કરે'
સાહેબ મારી પાછળ આવીને એની સામે મીટ માડીને જોતા હતા એના માદક યૌવનને જોતા એમની આંખો માથી દારૂનો નજો હવે ઊતર્યો હતો—એના ઉપર ખીણ ઘેન ચડ્યું હતું
મોમાંથી સિગારેટ ફેંકીને કહ્યું 'દારૂની પ્યાની પહેના લગ—પછી હું જોઉં છું'
એ જુવાન સ્ત્રી કોમળા શતીચોગ થઈને જીતને ટેકે ઊભી હતી સાહેબ ખુરશી ઉપર બેસીને એની સામે જોતા હતા મે પ્યાની બગીને ટેમન ઉપર મૂકી અને ચોરડીમાંથી હું બહાર નાકવ્યો મોટર ગેરજમાં મૂકી અને હું ચોસરી પામે જઈને બેઠો
મારું મન ખૂબ દુભાયું હતું મે કરેલું કામ દીડ નથી કયું એમ એક સરખું મારા મનમાં ખૂલ્યા કરતું હતું
પેની સ્ત્રી તદ્દન નાખુશ અને સાહેબ તો ચકચર !
હું ત્યાં બેઠો હતો પણ મારું મન તો પેની બધે ચોરડી તરફ હતું. ત્યાં મનના બધા બનાવ મારી

આખ સામે તરતા હતા
સાહેબનો કોંધી સ્વર પહેના તો મને સલાગ્યો એ પછી થોડી વારે હટરનો અવાજ અને એની પાછળ નિરૂપાયથી લરાયેલું કુસકું !
એ કુસકું કાને પડતા જ મારા રૂંચેલા ખંડ થઈ ગયા હું તરત ઊઘીને ચોરડી તરફ ધસ્યો
ત્યાં એ ચોરડીની બારીમાંથી પેની જુવાન સ્ત્રીએ નીચે કૂદકો માર્યો
મે આગળ વધીને જોયું તો—એ સ્ત્રી નવસ્ત્રી હતી, એના છૂગી ગયેના વાળથી એનું મોઢું કાઢી ગયું હતું મને જોતા જ એ દોડતી ખીણ તરફ વળી
એનો દેતુ મને એ વખતે સમજાયો હું એની પાછળ દોડ્યો અને હવામાં પાછળ ઊડતા એના વાળ પગલાં મે હાથ લાના કર્યા
એ વાળનો જરાક સ્પર્શ મને થાય ન થાય ત્યાં તો એણે કુગરાની ટોચની બેખડ ઉપરથી પોતાનું શરીર નીચે ખીણમાં ફેંક્યું
હું તો દિગ્મૂઢ થઈને એ દેખાવ જોતો જાઓ થઈ રહ્યો મારી નજરની જીભની, પગની બધી શક્તિ જાણે જતી રહી
સાહેબ મારી પાસે આવીને જામા હતા
અમે મન્નેએ એક વાર તો વગીને નીચે જોયું પણ ખીણના તળિયાના ગાઢ અધકાશમાંથી કંઈ પણ અસાજ ઉપર આવ્યો નહીં
થોડીવાર સાહેબ ત્યાં રોકાયા ને પછી બગનામાં પાછા ગયા ધણી વાર મુઠી એ લખતા હતા પછી એમણે ખૂબ પાડો 'બેટા ઉમે—'
હું અદર જઈને એમની સામે જાઓ રહ્યો એમનું મોઢું તદ્દન શાન હતું મને સ્વચ્છતાથી કહ્યું 'આ કાગળમાં મે બધી પ્રિયત લખી રાખી હોનાથી બનેના મનાનની બધી જવાનગારી મારા ઉપર હોવાનો એમાં ચોખ્ખો એમ્પાર કરેલો છે મારાથી હવે શ્વતુ રહેતું અશક્ય છે જીવનભર મુખે ગ્રહેવાની તારી જોગવાઈ મે કરી રાખી છે'

એ બોલતા બોલતા ઊઠ્યા અને મારી પાસે આવીને કહ્યું: 'ઉમેદ, હવે આજ આપણો છેલ્લો મેળાપ ખેટા, તારું બધું થાઓ.'

એમણે મારો હાથ એમના હાથમાં પકડીને મારા કપાળે બચ્ચી ભરી.

પછી પોતાની બંદૂક ઊંચકી અને મને બહાર જવા કહ્યું.

'એમનું એ વર્તન મને સમજાયું. જે અવિચારી કૃત્ય માટે મૂળે તો હું જ જવાબદાર, —એની પાછળ એ આપઘાત કરે એ મારાથી સહન ન થયું.' મેં એમને ખૂબ સમજાવ્યા કે તમે આપઘાત કરશો તો પણ હું સાચી બિના પોલિસને કહીને આ કામનું પ્રાયશ્ચિત્ત બોગવીશ અને તમારી એક પાઈને પણ નહીં અડું.

અમે ઘણીવાર સુધી આ પ્રમાણે વાત કરતા હતા, છેવટે એ કબૂલ થયા, અને ચાર મહિને આ બધી વાત ખરેખર પારપડ્યા પછી હું આ જેલમાં આવ્યો. લોકોના ધ્યાનમાં આ સાચી હકીકત આવી. પણ સાહેબની લાગવગને લીધે અને મેં ગુનાની બિનશરતી કબૂલાત કરેલી હોવાથી એમને કેસમાં સંડોવવામાં પોલીસ ફાવી નહિ. ફક્ત કેસ ચાલતો હતો ત્યારે

સાહેબથી ન રહેવાયું એટલે મેં વાર પોલીસને તાળે થવા તૈયાર થઈ ગયા હતા.

જેલમાં મને વધુ સગવડો મળે એ માટે બધી જોગવાઈ એમણે કરી અને દર પંખવાડિયે એ જાતે મને મળવા આવી જતા. ખરેખર બાબુજી! આવા પ્રેમાળ માલિક મળવા મુશ્કેલ છે.

એ વાતને આજે છ વરસ થયાં છે. પણ એની યાદ આવતાં જ મને એવો તો ઉત્સાહ આવી જાય છે. છેલ્લાં છ વરસમાં મારી આ મનોબળ તરફ ફોઈનું ધ્યાન ગયું જ નથી તમે આજે આ પ્રશ્ન પૂછ્યો અને મેં આજસુધી ફોઈને ન કીધેલી હકીકત તમને કહી સંભળાવી.

થોડીવાર તો અમે બન્ને અવાક હતા. પછી મેં એમને ધીમેથી કહ્યું: 'સરદારજી તમારી સચ્ચાઈ માટે મને તવાઈ થાય છે—'

'દુનિયામાં સચ્ચાઈ સિવાય ચાહવા જેવું બીજું છે પણ શું બાબુજી!' એ હસીને બોલ્યા અને એમની આંખમાંથી અનોખું તેજ ઝખકી ઊઠ્યું. મને લાગ્યું કે શુકતું ચાંદરણું જ બાણે મારા શરીર ઉપર તેજ પાથરી રહ્યું છે! x

તમારી માંથી દુઃકાવીને અનુવાદક : શ્રી જયન્ત ખરમાર

‘ઊર્મિ-નવરચના’નાં ગ્રાહકોને

અનિવાર્ય સંજોગોને લીધે જૂન-જુલાઈનો આ જોડિયો અંક પ્રગટ કરવો પડ્યો છે તેની ગ્રાહકો અને વાચકોને વ્યક્તિગત બાણ કરી શકાઈ નથી; અનેક ગ્રાહકોની અંક ન મળ્યાની ફરિયાદોનો પણ આ નિવેદનથી જવાબ મળી રહેશે.

—વ્યવસ્થાપક : ‘ઊર્મિ-નવરચના’

શુકત ચાંદરણું : ૧૫૯

કેટલું જાણો છો ?

[સામાન્ય જ્ઞાન ખૂબ વધી શકે, મારી રીતે વિકસી શકે એવાં સાધનો અને સગવડો આજના યુગમાં વિશેષ છે. છતાં કેટલીક વખત એ જ્ઞાનનો પણ આપણી નરી પેઠીમાં સારો એવો અભાવ હોય છે. અહીં આપેલા સત્તાવન સવાલો પણ સામાન્ય જ્ઞાનના જ છે થોડોક વિચાર કરવાથી 'એનો જવાબ મળી શકે. એ માટે એટલું' વિચાર વાચન અને રસ હોવાં જોઈએ. એ સત્તાવનમાંથી આપના જવાબો કેટલા સાચા છે એની ત્રકાસણી માટે આ બધા સવાલો પૂરા થાય તે પછી ક્રમવાર જવાબો આપ્યા છે તે જુઓ.]

સવાલો

૧. સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંસ્થાની ન્યૂ યૉર્ક ખાતેની મુખ્ય કચેરીમાં 'સત્તાવાર રીતે' પાંચ ભાષાઓનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે. એનાં નામ આપી શકશો ?
૨. ફ્રાન્સના સહકારમાં રહીને અદલ્તરિયાએ કયા દિવસે સ્વતંત્ર થવાનું કરાવ્યું હતું ?
૩. ઓસ્ટ્રેલિયાની રાજધાની કયા શહેરમાં છે ?
૪. ઈજિપ્તના પ્રમુખ કોણ છે ?
૫. તાઈવાન ટાપુનું મુખ્ય શહેર કયું છે ?
૬. ખાઝીલની રાષ્ટ્રીય ભાષા કઈ છે તે જાણો છો ?
૭. એન. એ. ટી. એ. (નાટો) આ પ્રથમ અક્ષરોનો શો અર્થ થાય છે ?
૮. સીલોનની રાજધાનીનું શહેર કહી શકશો ?
૯. પ્રજાસત્તાક ઇંડોનેશિયાના પ્રમુખનું નામ શું છે ?
૧૦. અમેરિકાનું પાટનગર વોશિંગ્ટન (ડી.સી.) છે. એમાં ડી. બી. નો અર્થ જાણો છો ?
૧૧. માનવશરીરમાં ખરોળ કયાં હોય છે ?
૧૨. 'ઓલિમ્પીટર' શું છે ?
૧૩. શેક્સપીઅરનું એક નાટક સ્કોટલેન્ડના રાજા અને તેના ઉમરાવોની કરુણ કથની
૨૪. વોરસો કયા પૂર્વ યુરોપીય દેશની રાજધાનીનું શહેર છે ?
૧૫. 'સ્પિંગબોક્'નો અર્થ જાણો છો ?
૧૬. કેપ કેનેવેરેલ અમેરિકાના રોકેટ છોડવાના મથક તરીકે વિશ્વમાં જાણીતું છે. બ્રિટન અને ઓસ્ટ્રેલિયાનું રોકેટ છોડવા અંગેનું અને તેના સંશોધન માટેનું સંયુક્ત મથક કયાં આવ્યું છે એ જાણો છો ?
૧૭. દર વર્ષે ડેવિસ કપ કઈ સ્પર્ધા માટે આપવામાં આવે છે ?
૧૮. લ્યુસાકા કયાં આવેલું છે ?
૧૯. ફ્રાન્સના પ્રમુખનું નામ કહી શકશો ?
૨૦. કઈ સંસ્થાને 'યુનેસ્કો' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે ?
૨૧. સ્વીડનના ઈન્જનેર અને રસાયણશાસ્ત્રીએ હાયડ્રોમાઇટની શોધ કરી હતી અને 'શાંતિ પારિતોષિક' સહિત પાંચ વાર્ષિક પારિતોષિકો માટે નોંધવાઈ કરી શકાય તેવી મોટી મિલકત મૂકી ગયા હતા. એમનું નામ જાણો છો ?
૨૨. 'વેસ્ટ ન્યુ ગીની' ટાપુનું ઇન્ડોનેશિયન નામ કહી શકશો ?

૨૩. ગ્રીનલેન્ડ કયા યુરોપી દેશના શાસન હેઠળ છે ?

૨૪. જહાજમાંથી ભૂરો ઝંડો ફરકાવવામાં આવે ત્યારે શો અર્થ થાય છે ?

૨૫. જાપાની સામ્રાજ્યની તળભૂમિના ટાપુનું શું નામ છે ?

૨૬. ચીનમાં યાંગત્ઝે-કિયાંગના અખાત નજીક વાંગ્પૂ નદીના કાંઠે આવેલ મહાન શહેર અને બંદરનું નામ જાણો છો ?

૨૭. અંગ્રેજીમાં ઊંધા સૂઈ જવા માટે 'ગ્રોન' શબ્દ વપરાય છે. ચત્તા સૂઈ જવા માટે એવો કયો શબ્દ વપરાય છે ?

૨૮. અંગ્રેજીમાં 'મેમથ'નો અર્થ જાણો છો ?

૨૯. શ્વેત સમુદ્ર કયાં આવેલો છે ?

૩૦. પઠાણોની વસ્તી કયા પ્રદેશમાં આવેલી છે ?

૩૧. ઇંગ્લિશ ખાડીમાં ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સનાં કયાં બે બંદરો વચ્ચે ટૂંકામાં ટૂંકું અંતર આવેલું છે ?

૩૨. એક પ્રકારના બ્રિટિશ વિમાનમાં પાછળના ભાગમાં ચાર જેટ એન્જિનો બેસાડવામાં આવે છે એ વિમાનનું નામ જાણો છો ?

૩૩. મધ્ય આફ્રિકામાં પહેલાં ન્યાસાલેન્ડ તરીકે ઓળખાતો દેશ હમણાં રાષ્ટ્રસમૂહનો એક નવો સ્વતંત્ર દેશ બન્યો. એનું નવું નામ જાણો છો ?

૩૪. ૧,૭૦૦ માઈલ લાંબી ગર્લિંગ નદી કયાં આવેલી છે ?

૩૫. 'ઓપ્થેલમિયા' એટલે શું ?

૩૬. 'પેટ્રોલ' અને 'પેટ્રલ' એ બે વચ્ચે

શો ફેર છે ?

૩૭. અંગ્રેજીમાં 'જેરિયાટ્રિસિયન' કોને કહે છે ?

૩૮. ડોગર બેંક કયાં અને શું છે ?

૩૯. 'સોલ્ટપીટર' શું છે ?

૪૦. 'હાર્માનિકા' માટે ખીલો સાદો શબ્દ કહી શકશો ?

૪૧. ખગોળ વિદ્યા માટે પ્રથમ દૂરદર્શક યંત્ર (ટેલીસ્કોપ) કોણે બનાવ્યું હતું ?

૪૨. ટાંગાનીકાની રાજધાની અને મુખ્ય બંદર જાણો છો ?

૪૩. તાઈવાન ટાપુનું ખીજું નામ કહી શકશો ?

૪૪. વીજળી પ્રવાહના એકમ માટે 'જેમનું' નામ વપરાય છે એ જાણીતા ન્યૂ ટેન્નાનિકનું નામ શું હતું ?

૪૫. 'ઝેનિથ' અને 'નાદિર' એ પરસ્પર વિરોધી શબ્દો છે. એમનો અર્થ જાણો છો ?

૪૬. અંગ્રેજીમાં 'ફીઝિયોથેરાપી' કોને કહે છે ?

૪૭. 'ડેવિડ કોપરફીલ્ડ', 'ટોમ જોન્સ' અને 'ડોમ્ગી એન્ડ સન' એમાંથી કઈ નવલ-કથા ચાર્લ્સ ડિકન્સે નથી લખી ?

૪૮. લાસ પામાસ કયાં આવેલું છે ?

૪૯. શેકસપીઅરની જાણીતી નાટ્યકૃતિ 'હિમ્બેટ' માં હેરોલ્ડ કયા દેશનો રાજકુવર હતો ?

૫૦. અંગ્રેજીમાં 'નેમોનિકસ' કોને કહે છે ?

૫૧. 'ગલ્ફ ઓફ ગીની' કયાં આવેલું છે ?

૫૨. 'કોયહોટિ' શું છે ?

૫૩. 'સાઈલો' કોને કહે છે અને તેમાં શું

કેટલું જાણો છો ? : ૧૬૧

હોય છે ?

૫૪. હાઈડ્રોક્ષિઈલ ' કેને કહે છે ?
 ૫૫. ' કલસ્ટ્રોક્ષિઈનિયા 'નો અર્થ જાણો છો ?
 ૫૬ અમેરિકાનાં કયાં રાજ્યો વીએ અને વીટીના ટૂંકા નામથી ઓળખાય છે ?
 ૫૭. સિંહ અને માછલીઓના સમૂહને અંગ્રેજીમાં કયાં નામોથી ઓળખવામાં આવે છે ?

જવાબો

૧. પાંચ ભાષાઓ છે—ચીની, અંગ્રેજી, ફ્રેન્ચ, રશિયન અને સ્પેનિશ. મહાસભામાં ખાસ કરીને અંગ્રેજી, ફ્રેન્ચ અને સ્પેનિશનો ઉપયોગ થાય છે.
 ૨. રવિવાર તા. ૧ જુલાઈ ૧૯૬૨.
 ૩. કેનજેરા.
 ૪. (કર્નલ) ગેમેલ અબ્દલ નાસર.
 ૫. તાઈપેહ-વસતી આશરે ૧,૦૦૦,૦૦૦.
 ૬. પોર્ટુગીઝ.
 ૭. નોર્થ આટલાંટિક ટ્રીટી ઓર્ગેનિઝેશન—અમેરિકા, કેનેડા અને યુરોપના ઘણા ખરા ધિન-સામ્યવાદી દેશોની સંરક્ષણ વ્યવસ્થા માટેની સંસ્થા.
 ૮. કોલંબો.
 ૯. ડો. સુકર્ણો.
 ૧૦. 'ડિસ્ટ્રિક્ટ ઓફ કોલંબિયા' સ્ટેટ ઓફ મેરીલેન્ડનો એ એક ભાગ હતું. અત્યારે અમેરિકાની કોંગ્રેસ (સંસદ) હેઠળ ખાસ દરજ્જે ધરાવે છે.
 ૧૧. પેટની પાછળ ડાબી બાજુએ.

- ૧૨ વિમાનમાં દરિયાઈ સપાટીથી તે કેટલે ઉંચે ઉડી રહ્યું છે તે માપવાનું યંત્ર.
 ૧૩ મેકએથ.
 ૧૪. પોલેન્ડ.
 ૧૫. દક્ષિણ આફ્રિકાનું એક જંગલી કાળિયાર જેવું પ્રાણી. એને મળતાં શીંગડાં હોય છે અને દોડ ખૂબ ઝડપી હોય છે.
 ૧૬. તૂમેરા, દક્ષિણ ઓસ્ટ્રેલિયા.
 ૧૭. લોન ટેનિસ. પુરુષો માટે જોડીઓમાં તેમ જ એકેકમાં પણ રમાય છે. સન ૧૯૦૦ થી આ સ્પર્ધા શરૂ થયેલ છે.
 ૧૮. મધ્ય આફ્રિકામાં ઉત્તર રહોડેશિયાનું પાટનગર.
 ૧૯. જનરલ ચાર્લ્સ ડ'ગોલ.
 ૨૦. યુનાઈટેડ નેશન્સ એન્યુકેશન, સાયન્ટિફિક એન્ડ કલ્ચરલ ઓર્ગેનિઝેશન એ નામની સંસ્થાને એ નામથી ઓળખવામાં આવે છે. સંસ્થાના નામના પહેલા અક્ષરો ભેગા કરવાથી એ નામ બને છે.
 ૨૧. આંદ્રેડ બર્નાડાડ નોબેલ (૧૮૩૩-૧૮૯૬)
 ૨૨. વેસ્ટ ઈરિયન.
 ૨૩. ડેન્માર્ક.
 ૨૪. જહાજ હંકારવા તૈયાર થતાં ભૂરો ઝંડો ફરકાવવામાં આવે છે. આ ભૂરા ઝંડામાં કેન્દ્રમાં શ્વેત સમચોરસ હોય છે.
 ૨૫. હોન્ગકોન્ગ—ઉત્તરમાં હોકાઈડો અને દક્ષિણમાં શિકોહુ અને ક્યુશ્યુ વચ્ચેનો અત્યંત મહત્વનો ટાપુ.
 ૨૬. શાંઘાઈ.
 ૨૭. સુપાઈન.

૨૮. એક પ્રકારનો મોટો હાથી. હવે એ જાતનાં હાથીની હસ્તી ભૂંસાઈ ગઈ છે. એ શબ્દ હવે 'મોટા'ના અર્થમાં વિશેષણ તરીકે પણ વપરાય છે.

૨૯. ઉત્તર ધ્રુવ સાગરનો એ એક અખાત છે. રશિયાની ઉત્તરના સમુદ્ર-કિનારાના કેટલાક ભાગથી તે ઘેરાયેલ છે. તેના ઉપર આર્ક્ટિક જાડ પાંદર આવેલ છે.

૩૦. પાકિસ્તાનના વાયવ્ય સરહદના જિલ્લાઓમાં અને અફઘાનિસ્તાનના પૂર્વ ભાગોમાં.

૩૧. ડોવર અને કેલેસ વચ્ચે.

૩૨. વિકર્સ વીસી-૧૦.

૩૩. મલાવી.

૩૪. ઓસ્ટ્રેલિયામાં. તે કવીન્સલેન્ડમાં ગ્રેટ ડિવાઈડિંગ રેન્જ માઉન્ટન્સમાંથી નીકળી, ન્યુ સાઉથ વેલ્સમાંથી પસાર થઈને મુરે નદીને મળે છે.

૩૫. આખના કોઈ ભાગ ઉપર સોજનું દર્દ. (મૂળ ગ્રીક શબ્દ ઓપ્થેલમોસનો અર્થ આંખ થાય છે.)

૩૬. 'પેટ્રોલ' એ શુદ્ધીકરણ પામેલ ભૂગર્ભ તેલનો એક પ્રકાર છે. મોટર, વિમાન વગેરેમાં તે વપરાય છે જ્યારે 'પેટ્રોલ' એ એક નાનું દરિયાઈ પક્ષી છે. તેને સફેદ અને કાળાં પીછાં હોય છે અને લાંબી પાંખો હોય છે.

૩૭. ઘડપણના રોગોના નિબળાતને એ નામથી ઓળખવામાં આવે છે. (ગ્રીક ભાષામાં 'જેરાસ'નો અર્થ 'ઘડપણ' થાય છે.)

૩૮. બ્રિટન અને ડેન્માર્ક વચ્ચે ઉત્તર સમુદ્રમાં આવેલ રેતીના ખડકોનો વિસ્તાર, માછલાં પકડવા માટે આ વિસ્તાર જાણીતો છે.

૩૯. પોટેશ્યમ નાઇટ્રેટ (સૂરોખાર)નું એ બીજું નામ છે. તે દારૂખાતું, તેજળ અને ખાતર બનાવવામાં વપરાય છે.

૪૦. માઉથ ઓર્ગન.

૪૧. ગેલિલિયો (૧૫૬૪-૧૬૪૨), આધુનિક વિજ્ઞાનના એક આદ્ય પ્રણેતા. મહાન ઇટાલિયન વૈજ્ઞાનિક.

૪૨. દાર-એસ-સલામ.

૪૩. ફોર્મોસા.

૪૪. એમ્પીઅર. ટૂંકામાં તે અંગ્રેજીમાં એ એમ પી શબ્દથી લખાય છે.

૪૫. આપણે જાંચે જોઈએ ત્યારે આકાશમાં આપણા ઉપરનું જગ્યામાં જગ્યું ખિંદુ તે 'ઝેનિથ' અને આપણી નીચે નીચામાં નીચું ખિંદુ તે 'નાદિર'

૪૬. શરીરની ઈજા કે રોગને દવા કે વાહકાપં સિવાય શારીરિક ક્રિયાથી સારું કરવામાં આવે ત્યારે એ ક્રિયાને 'ફીઝિયોથી-રેપી' કહેવામાં આવે છે.

૪૭. 'ટોમ જોન્સ' હેન્રી ફીલ્ડિંગે લખી છે.

૪૮. આટલાંટિકમાં આફ્રિકાની ૬૦ માઈલ પશ્ચિમે કેનેરી ટાપુઓનું સ્પેનિશ પાંદર અને હવા ખાવાનું સ્થળ.

૪૯. ડેન્માર્ક.

૫૦. સ્મરણશક્તિની સહાય અથવા સુધારા માટેની રીત અથવા પદ્ધતિને. ઉદાહરણ

તરીકે સાંકેતિકે અક્ષરો
૫૧. તે આટલાંટિક સમુદ્રના એક લાગરૂપ છે
અને કેપ પામાઝ અને કેપ લોથેઝ વચ્ચે
આવેલ છે.

૫૨. ઉત્તર અમેરિકાનું વડુ.

૫૩. અનાજ અથવા જાનવરો માટેનું લીકું
નિરણુ ભરવા માટેનો ખાટો કે વાલુ-
રક્ષિત ખંડ.

૫૪. એ એક પ્રકારની નૌકા છે. તેની આગ
ળના ભાગમાં 'પંખા' હોય છે. વધુ
ગતિએ તે ચાલે ત્યારે તે નૌકાને પાણીથી

અંદર કરે છે જેથી તેની ગતિમાં વધારો
થાય છે અને પાણીના નૌકા સામેના
બળમાં ઘટાડો થાય છે.

૫૫. એક જ સ્થાનમાં પૂરાઈ રહેવાના બયથી
પીકાતા માણસને કલરોફોબિયા થયો
કહેવાય છે. (એ મૂળ લેટીન અને ગ્રીક
શબ્દોના મિશ્રણથી થયેલો છે અને તેનો
અર્થ થાય છે—'પૂરાઈ રહેવાનો ભય'.)

૫૬. વરજિનિયા અને વેરમોન્ટ.

૫૭. 'ગ્રાઈડ એફ લાયન્સ' અને 'શેલ
એફ ફિશ.'

સાબાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

પત્રલેખનની કળા : મહેન્દ્ર મેઘાણી. પાનાં ૩૨. પૈસા ૫૦. હોકી : સી. એસ. એ. સ્વામી પાનાં
૩૨. પૈસા ૫૦.—અનેના પ્રકાં પરિચય દ્રશ્ય, મુબઈ ૧. ભારતમાં વિધવાનું સ્થાન : વસના
મહેતા પાનાં ૧૫૮. રૂ. ૩/૪૦. —પ્રાચ્ય વિદ્યા મંદિર, મ. સ. વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા. સાદુ અને
સરળ વૈદક : વૈદ અભાશંકર કાંઠે પાનાં ૬૪ પૈસા ૪૦. નવધા ભક્તિ : —અનેના પ્રકાં
શિશુવિહાર, લાવનગર ભાષાનો સવાલ : વિનોબા. અનુ. હરિશ્ચન્દ્ર. પાનાં ૯૯. પૈસા ૭૫.—યત
પ્રકાશન, વડોદરા ૧. ચહેરા પરથી ભવિષ્ય : લે. પ્ર. હરિહર પંડિત, પાનાં ૧૯૨. રૂ. ૪/—
૩૨ ખેતવાડી જમી લેન, મુબઈ ૪. આફ્રિકાની મહાકાન્તિ : લે. પ્ર. પ્રાણનાથ જોષી જનગનાથ
પ્રોહટ, રાજકોટ શોધ અને સ્વાધ્યાય : ડૉ. હરિવંશભાઈ મૂળ લાયાણી પાનાં ૪૫૪. રૂ. ૮/૨૫
મંગલ કામના : ઈશ્વર પેટલીકર. પાના ૨૭૭ રૂ. ૫/૫૦ કમલ કિતાબ ૧ થી ૧૦ : જે. ભારત-
દાસ, મૃણાલિની સારાભાઈ. ચિત્રકારો : શાંતિ દવે, સન્તોષ, વાણી ભટ્ટાચાર્ય, આર. કે. ભદ્રમણ, બી
પ્રભા સેટનુ મુબઈ રૂ. ૭/૫૦ —ત્રણેના પ્રકાં આર આર શેખની કંપની મુબઈ રૂ. ફૂંચરખાઈનું
મામેરું : ચૈતન્યભાઈ દિવેડિયા પાનાં ૯૨. રૂ. ૨/૫૦. —ફાર્ગસ ગુજરાતી સભા, મુબઈ ૪.

‘હિમિ-નવરચના’ અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ
મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને
આવતો આપનો ગ્રા. નાં અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું ક્યારેય ભૂલશો નહિ.

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૭/૫૦ વિદેશમાં : શિ. ૧૫.
છ વર્ષનું સામઢું લવાજમ : રૂ. ૩૭/૫૦ વિદેશમાં : શિ. ૭૫.

અમદાવાદમાં રૂપરૂ લવાજમ ભરવાનું અને મ. ઑ. થી મોકલવાનું મુખ્ય સ્થળ :

ઊર્મિ-નવરચના કાર્યાલય

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ • ૬૪, કર્નાડીઝ બ્રિજ • ગાંધીરોડ • અમદાવાદ, ૧

—: આ ઉપરાંત નીચેનાં સ્થળોએ પણ લવાજમ ભરી શકાય છે :—

૧. એન. એમ ત્રિપાઠી પ્રા. લિ., પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૨. આર. આર. શેઠની કંપની, દેશવળાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૩. એન. એમ. કક્કરની કંપની, ૧૪૦ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૪. આરોગ્યધામ, અયુષ મેન્શન, વિન્સેન્ટ રોડ, માટુંગા મુંબઈ ૧૯.
૫. વિજય સ્ટોર્સ, ૩૮૧/એ, કાલબાદેવી રોડ, ૩૯ માળે, નરોત્તમવાડી, મુંબઈ, ૨
૬. ઇન્ટરનેશનલ બુક હાઉસ, ૯ એશ હોન, મ. ગાંધીરોડ, મુંબઈ, ૧.
૭. નિર્મલ એજન્સીઝ, ૧૦૮ શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ, બીજા માળે, મુંબઈ, ૨.
૮. લોક મિલાપ કાર્યાલય, જિલ્લા હોર્ટ સ્તો, જાવનગર, ૧.
૯. સાહિત્ય ભંડાર, ૧૪, અમરતલ્લા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા, ૧.
૧૦. ગુજરાત પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ, રાવપુરા. વડોદરા.
૧૧. ગુજરાત પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ, કોંગ્રેસ ભવન, રાજમહેલ રોડ. મહે
૧૨. ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર. હવાડિયા ચકલા, સુરત.
૧૩. બાબુભાઈ પ્રેમશંકર ત્રિવેદી, ગંજ બજાર, પાટણ.
૧૪. વિજય સ્ટોર્સ, સ્ટેશન રોડ, આણંદ.
૧૫. નવયુગ પુસ્તક ભંડાર, રાજકોટ.
૧૬. સાહિત્ય મિલાપ, ડૉ. યાજ્ઞિક સ્તો, રાજકોટ, ૧.
૧૭. પોપ્યુલર બુક સંસ્થા, પો. બો. નં. ૭૬૯, કંપાલા. (યુગાન્ડા-પૂ. આફ્રિકા)
૧૮. જનરલ બુક સેલર્સ, પો. બો. નં. ૧૨૭૮, દારે સલામ (ટી. ટી.-પૂ. આફ્રિકા)
૧૯. યુનાઇટેડ જનરલ સ્ટોર્સ લિ. પો. બો. ૮૦૮, કિસુમુ (કેન્યા-પૂ. આફ્રિકા)
૨૦. કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ, પો. બો. નં. ૨૪૬, જિલ્લ (યુગાન્ડા પૂ. આફ્રિકા)
૨૧. મુલ્લા સલમાનજી મુલ્લા હેપ્તુલ્લાભાઈ, પો. બો. નં. ૧૩૭૭, મોંબાસા (કેન્યા-પૂ. ,,)
૨૨. નેશનલ બુક શોપ, પો. બો. નં. ૧૯૮૮, મોંબાસા (કેન્યા પૂ. આફ્રિકા)
૨૩. એચ. ટી. જાની, પો. બો. નં. ૧૦૩, ખેન્ડાયર (માલગ્રી-મધ્ય આફ્રિકા)

કુદરતી ઉપચારોથી રોગને જડમૂળમાંથી નાબૂદ કરો

તમે માદા રહો છો ?
તમને કોઈ રોગ છે ?
તમને પેટનો દુઃખાવો રહે છે ?
તમને સાધાઓનો દુઃખાવો છે ?
તમને ભૂખ નથી લાગતી ?
તમારા આતરડા નળખા છે ?
તમારુ વજન ઘટતું જાય છે ?
તમારુ વજન વધતું જાય છે ?
તમને અશક્તિ જણાય છે ?

આમાંથી કોઈપણ પ્રકારની ક્રિયાદ હોય તો કુદરતી ઉપચારોથી
રોગ જડમૂળમાંથી નાબૂદ થાય છે.

કુદરતી ઉપચારો માટની છેલ્લા ચોવીસ વર્ષથી ચાલતી સંસ્થા

આ રોગ્ય — ધા મ

[જ્યાં વિવિધ પ્રકારના કુદરતી ઉપચારોથી રોગો મટાડવામાં આવે છે.]

અયુષ્ય મેન્શન, બીજો માળે, બ્લોક નં ૬, વિન્સેન્ટ રોડ

કિંગ્ડમ સર્કલ બગીચા પાસે, (બર્મિંગહામ પેટ્રોલ પંપ પાસે)

માડુગા (મેટ્રન રેલ્વે). સુબર્ન ૧૬.

સલાહ માટે ફોન કરો ૪૭૨૭૧૯

દર્દીઓને ઘેર બેઠા સારવાર આપવાની વ્યવસ્થા પણ છે.

મળવાનો સમય : રોજ સાંજ ૫ થી ૭ સુધી.

શુધવારે સવારે ૮ થી ૧૦-૩૦ સુધી, સાંજે ૫ થી ૭ સુધી.

રવિવારે સવારે ૮ થી ૧૧-૩૦ સુધી, સાંજે બંધ છે.

કાળ

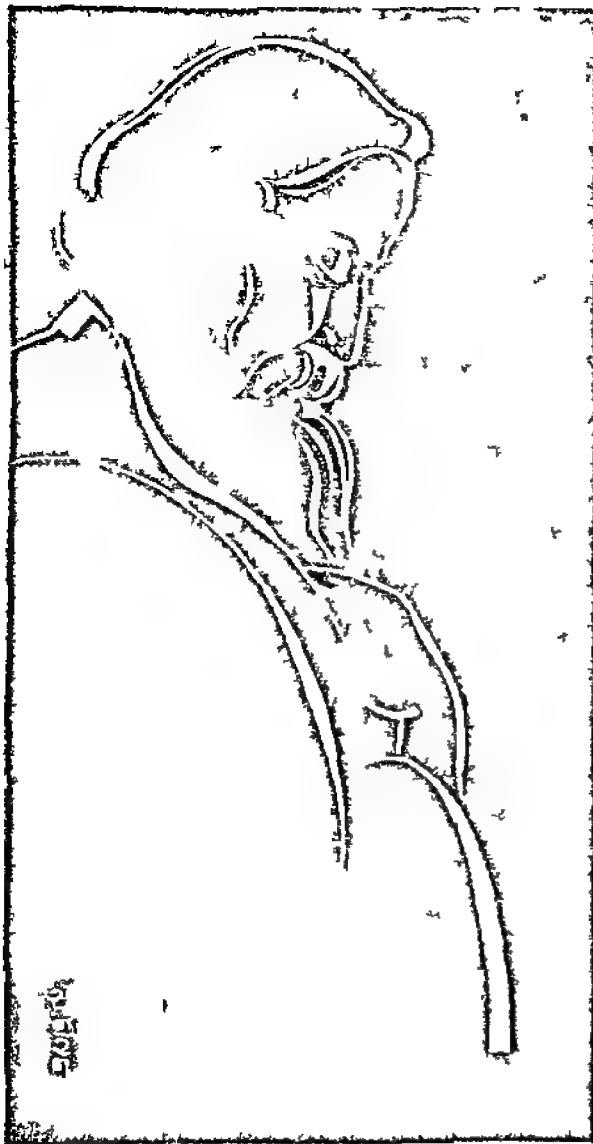

શ્રી. જરેજી

ત્રી: શ્રી. વરલાલ મોદે... સંપાદક: જયન્ત પરમાર

વર્ષ ૩૬ • અંક ૫ • ઓગસ્ટ ૧૯૬૫

કાળ

આ તે જ કમલ છે, એ શતદન છે
સો સો દલે જે પાગર્થુ રૂપરસભર
જેની પરાગે જગતન નાર નધમધર્તુ કર્યું
વ્યોમનો પૃથ્વીની મથે વણવમેતુ બાધનાર
કોઈ અલોકિક જિવન પ્રાપ્તી

ગાન જેન ચિર અમન છે,
આ એ કમલ છે

જે કમલ પર શારદા ને શ્રી સજેડે શોભતા તા
દિરેક્ષની મધુબનીમા ભાગ્યગીતો ગુજ્જતા તા
જ્યા મત્ત મડતો શશસન્ન જાની મદાય અમતાંગતા,
આ ત્રિવિધ દર્શન ઉપર જેની

અમિત કરુણાનો અમન છે
આ એ કમલ છે

એન્દ્રક દલને આગવી એની પ્રતિભા,
અણુઆયમી જેના જીવનની વિશ્વગ્રાહી
સાદર્ય જના એકું જાની ચિરકાળની શોભા,
છા આવતા નવધોધ, અઝાવાત આધી
આ બધાની મર્મમા ગહીને જીવણ એણે અનોખું

જેન પ્રતાપી હૃદયભગ છે
આ એ કમલ છે

દમે ત્યા ઘડી પોપાયુ પાણીથી
મત્સ્યુ જેને વિશ્વના કષિઓએ વાણીથી
કેકના વિષ્ટા હૃદયને એક કરનારી
જેની જીવનગાથા સદાય શાત સમયવ છે,
મૃત્યુને જેણે હમેશા માન્યુ મગલ છે

આ એ કમલ છે
એ શતદલ છે

અંક ૫, ઓગસ્ટ '૬૫

સળંગ અંક ૪૨૫

સમાજમાં સંસ્કાર અને

‘ભિમિ’ : વર્ષ ૩૬

‘નવરચના’ : વર્ષ ૩૦

સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

કેમ

સૂચના

લેખક	લેખ	પાનું
જ	પ્રકૃતિનો પુરુષ	૧૬૯
‘સધુરમ’	જીવનનું આ જામ	૧૭૦
‘મીનપિયાસી’	નયન	૧૭૦
	મોતી	૧૭૦
	હાલના	૧૭૦
	ધૂળ દોડી	૧૭૦
	માવાને	૧૭૦
	પ્રીતિ હતી	૧૭૧
	ચાંદરડાં	૧૭૧
	ભાવતું ભોજન	૧૭૧
દેવજી રા. મોઢા	ખરવા જઈ છું!	૧૭૧
	અજબ સૃષ્ટિ	૧૭૧
દ. બા. કાલેલકર	સંત કાન્હોપાત્રા	૧૭૨
સાને ગુરુજી	સડો સમે શી રીત ?	૧૭૪
પન્નાલાલ પટેલ	સુક્તિ	૧૮૦
જયન્તિકા જયન્ત	જાળક અને તમે	૧૮૨
નાનુભાઈ દવે	જરા ભંડા બિતરીએ	૧૮૫
ઈશ્વર પેટલીકર	કરમાતી કુસુમકળી	૧૮૮
‘વિશ્વમિત્ર’	વાયરે લાય મેધ....	૧૯૨
જયન્ત પરમાર	કર્તવ્યકેડીનાં પ્રવાસી	૧૯૮
મોહનભાઈ પટેલ	લાગ્યો કુસુંળીનો રંગ	૨૦૩
ધગાર વ્હાટીમીરોવ	એરંડાનો અભિનવ ઉપયોગ	૨૦૬
જેલેસ્લાવ	રહેડાણનો પ્રશ્ન	૨૦૭
વિક્ટર કેમારેવ	ચંદ્ર પર જવાણુઓ છે ?	૨૦૯
	સાભાર પ્રાપ્તિ સ્વીકાર	૨૧૦
‘રાજહંસ’	ગમ્યું તે માનું	૨૧૧

- * લવાજમ વરસતું : સડાસાત રૂપિયા, વિદેશમાં દશ રૂપિયા (શિ. ૧૫).
- * દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.
- * વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને જાન્યુઆરી એ ચારમાંથી કોઈપણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે.
- * વી.પી.થી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ ગ્રાહકે જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે લવાજમ પુરું થયાની તોડિસ મળે ત્યારે આ.નં. અને પૂરા સરનામા સાથે મનીઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલી આપવું.
- * નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ પૈસાની ટિકિટ ઓડીવી જરૂરી છે. મફત અંક કોઈને મોકલાતો નથી.
- * ગ્રાહકોએ દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં આ. નં. લખવો ખાસ જરૂરી છે.
- * અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા જોઈતી ટિકિટ ઓડીવી જરૂરી છે. એ સિવાયનાં અસ્વીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે.
- * જાહેરખબર મારેતું, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને ઓડીવી દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું:-

‘ભિમિ’-નવરચના

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાયવેટ લિ.,
૬૪, ફર્નાન્ડીઝ બિઝ : ગાંધીરોડ
અમદાવાદ ૧

પ્રકાશક : ઈશ્વરલાલ મો. દવે અને મુદ્રક : કાન્તિલાલ ડાહ્યાભાઈ પટેલ : માલિક : ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાયવેટ લિમિટેડ
વતી ૬૪, ફર્નાન્ડીઝ બિઝ, ગાંધીરોડ, અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ કુલું અને મંગલ મુદ્રણાલય, સ્તનપોળ, અમદાવાદમાં છાપ્યું.
તાંત્રી : ઈશ્વરલાલ મો. દવે અને સંપાદક : જયન્ત પરમાર.

નવું પુસ્તક પ્રગટ થયું છે

વરસોના અનુભવ પત્રી લખાયેલું સ્ત્રીઓને ઉપ
યોગી થાય તેવું પુસ્તક

સ્ત્રીઓનું આરોગ્ય

લેખક :

ડૉ. ભૂપતરાય મો. દવે : ડૉ. શંકરલાલ મો. દવે

સ્ત્રીઓનું આરોગ્ય કાયમ જળવાય તે માટેના
પ્રેરણાદાયક ૧૭ લેખો, સ્ત્રીઓના રોગોની સારવાર,
વિવિધ સ્ત્રી દર્દીઓની ૧૬ અનુભવકથાઓ ઉપરાંત
મૂંઝવતા પ્રશ્નોની ચર્ચા તેમજ તેલું માર્ગદર્શન આપતા
ઉત્તરો આપેલ છે જેમાંથી દરેક બહેન શરીર નીરોગી
રાખવાની પ્રેરણા મેળવે છે.

આખું પુસ્તક સ્ત્રીઓને ખૂબ જ ઉપયોગી થાય
તેવું છે

કિંમત ચાર રૂપીઆ (રજિ. પો. એક રૂ.)

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રા. લિ.

૬૪, ફર્નાન્ડીઝ બિંગ : ગાર્દીરોડ અમદાવાદ ૧

અથવા

આરોગ્ય ધામ ૬, અયુષ મેન્શન, વિન્સેન્ટ રોડ,
કિંગ્સ સર્કલ બગીચા પાસે, માટુંગા (મે રેલ્વે)

મુબઈ ૧૯

તેમજ મુબઈના નાણીતા શુક્લેસર્સ ત્યાંથી મળશે

દર ..

દર

મહાભારત કાળમાં
દૂરોધને પાડવો
માટે બંધાવેલો
લાક્ષાગૃહ
વેરલાવની ભૂમિ
ઉપર બિભો છે

લાક્ષા

અને અહીં

નજીક,

નજર સામે,

વિનાયકરાવે દોકરીઓ

માટે બંધાવેલો

લાક્ષાગૃહ

પ્રેમભાવની ભૂમિ

ઉપર બિભો છે.

દોષ

લેખક : શ્રી ઈશ્વર પેટલીકર

મૂલ્ય રૂ ૧૨-૦૦

વેરનું પરિણામ શું આવ્યું
તે જંગલહેર છે. પ્રેમનું
પરિણામ શું આવ્યું તે
આ કથા કહે છે

પ્રકાશક

આર. આર. શેઠની કંપની

મુબઈ-૨. * અમદાવાદ-૧.

રૂપ, રંગ અને રસભર્યાં નવાં પ્રદીપ પ્રકાશનો

* પારકી થાપણુ ભાગ ૧-૨	પ્રહલાદ અક્ષભટ્ટ	નવલકથા	૧૪-૦૦
* રુધિરતું રાજતિલક	હરિલાલ ઉપાધ્યાય	"	૧૦-૦૦
* ધન્ય ધરા સોરઠ	દોલત ભટ્ટ	"	૭-૭૫
* મુગ્ધા	પ્રહલાદ અક્ષભટ્ટ	"	૮-૫૦
* જીરંધુ જીરવાતું નથી	મૂળરાજ રુપારેલ	"	૭-૨૫
* લાખો ફુલાણી	હરિલાલ ઉપાધ્યાય	"	૮-૫૦
* પ્રીત કીચે પછતાઈ	નવનીત સેવક	"	૮-૫૦
* આંસુનાં શિદ્ધ	મૂળરાજ રુપારેલ	નવલિકાસંગ્રહ	૭-૦૦
* વેરનાં વળામણાં	મૂળચંદ મોદી	નવલકથા	૭-૦૦
* ભીમિનાં ઈંધણુ	વલ્લભદાસ દલસાણિયા	"	૭-૨૫
* વસમી વેળા	દોલત ભટ્ટ	"	૮-૨૫
* મજધાર ભાગ ૧-૨	જશવંત મહેતા	"	૧૬-૦૦
* પડના ગઢના પડછાયા ૧-૨	હરિલાલ ઉપાધ્યાય	"	૧૪-૦૦
* નજરખંધી	વિક્રમ પંડ્યા	"	૧૨-૦૦
* દરદ ન જાને કોય ભાગ ૧-૨	વિક્રમ પંડ્યા	"	૧૫-૦૦
* રોહિણી	વિક્રમ પંડ્યા	નવલિકાસંગ્રહ	૭-૦૦
* ધરતી આલ ભિનારા	જશવંત મહેતા	"	૭-૦૦
* સરિતસંગમ	સુરેશ ગાંધી	"	૫-૭૫
* મોહિની	રાજેન્દ્ર ચડેસર	નવલકથા	૭-૫૦
* અંતિમ વિદાય	તારકનાથ ગાંધી	"	૭-૭૫
* સૂનાં હૈયાં સૂનાં મંદિરિયાં	પ્રહલાદ અક્ષભટ્ટ	"	૧૧-૭૫
* જિંદગીનાં રૂપ	પ્રહલાદ અક્ષભટ્ટ	નવલિકાસંગ્રહ	૬-૫૦
* સંસારના રંગ	નટવર શાહ	નવલિકાસંગ્રહ	૬-૫૦
* વિક્રમ પંડ્યા	* પ્રહલાદ અક્ષભટ્ટ	* કુમારી સ્વપ્નસેવી	
લાંછન ભાગ ૧-૨ ૧૪-૦૦	ધરતીતું ફૂલ ૮-૦૦	કમળનાં ફૂલ ૫-૭૫	
મન મોતી ને કાચ ૧૦-૨૫	માટીનાં માનવી ૧૧-૭૫		
મીઠા જળનાં મીન ૮-૭૫	નવાં પ્રયાણુ ૭-૦૦	* 'સુહાસી'	
હારજીત ૭-૨૫		શ્રી નિકેતન ૧૦-૦૦	
દાહ્યુની ૬-૫૦			
લગ્નમણી ૬-૫૦			
* જશવંત મહેતા	* ધીરજખહેન પારેખ	* રજનીકાંત ગાંધી	
પલ પલ ઝંખે પ્રાણુ ૮-૨૫	ચારુસિક્ષા ૫-૫૦	અંતરના અંતર ૫-૫૦	
સંધ્યાતું શમણું ૮-૫૦	શ્રદ્ધા ને સાધના ૫-૭૫		
માનવતા મહેકી જોડી ૮-૦૦	ઊરનાં અરમાન ૪-૫૦	* પદ્મા કંડિયા	
* રસિક મહેતા	* કોલક	અણુપ્રીતી પ્રીત ૮-૫૦	
મધુ ગંધે ભંવરા ૧૦-૦૦	દીવાસ્વપ્ન ૮-૭૫	જયંત ગંધી	
સમર અને સુપમા ૭-૨૫	લગ્ન હેતુ ૭-૨૫	સુખનાં સુખડ જલે ૬-૫૦	
	પંથ ભૂલેલાં ૭-૦૦	* પ્રાણપરદેશી	
		હર ગગન કે તારે ૬-૦૦	

પ્રદીપ પ્રકાશન. ૯૩, નારાયણ ધ્રુવ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ - ૩

પ્રદીપ પ્રકાશન

ઓગસ્ટ '૬૫ : ૧૬૭

તેજસ્વી કલ્પમોના બે વધુ આસ્વાદો

શ્રી. રમણલાલ વ. દેસાઈ

કૃત

ભિર્મિના દીવડા

કંચન કરતા પલુ
મૂંઝવણ કથીર વાણી,
રાજકારણની કથા
અહીં કટાક્ષે કોરાણી
શ્રી ગુણવતરાય આચાર્ય
કૃત વિશિષ્ટ નવલકથા

રેખાચિત્રો + નિબંધો * પ્રકાશન લેખો

મૂલ્ય રૂ. ૪-૫૦

આર.

આર.

શેઠની

કંપની

કહત કથીર ધમાલકો

મૂલ્ય. રૂ. ૫-૨૫

મુ'બઈ-૨ * અમદાવાદ-૨.

કપડવણુજ શ્રી. પુ. હ. મહાજન લાયબ્રેરી ચાલત

ઈનામી નિબંધ હરીફાઈ (૧૯૬૫)

વિષય : એપી રાગો, જેવા કે જળીયા, ઓરી, અજમકા, કોલેરા, ટાઈફાઈડ, ક્ષય, વગેરે તેના કારણો તથા કુદરતી ઉપચારો.

ભાષા : ગુજરાતી, સવાદરૂપે લખતી શકાય તેવો લખવો. ૫૦૦ લીટીથી વધારે નહિ. શાહીથી એક બાજુ લખી તા. ૩૦-૮-૬૫ સુધીમાં મોકલવો. નામ, વતન, સરનામું, ઉંમર, અભ્યાસ, ધર્મ, જુદા કામગીરીમાં જણાવવાં. કોઈપણ ભાઈ બહેન લખી શકશે.

ઈનામ : પ્રથમ રૂ. ૭૫, બીજું રૂ. ૩૧, ત્રીજું રૂ. ૨૫.
બહેનોમા ખાસ પ્રથમ રૂ. ૨૫.

કપડવણુજ તાલુકાના હરીફાઈને ખાસ ઈનામ : પ્રથમ રૂ. ૨૧, બીજું રૂ. ૧૧.

કપડવણુજની કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રથમ રૂ. ૭, બીજું રૂ. ૫.

કપડવણુજના ઘોરણ ૮-૯-૧૦-૧૧ ના વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રથમ રૂ. ૫, બીજું રૂ. ૩.

કપડવણુજના દશા પોરનાડ સાતિમાં પ્રથમ ભાઈ રૂ. ૧૧, બેન રૂ. ૧૧.

આ લમ આખી તે દિવસે અબ્બયળીમાં ગરકાવ
બની ગઈ હતી. કોઈના મોં ઉપર નૂર રહ્યું
નહોતું. એતું કારણ હતું એક સાવ સામાન્ય કહી
શકાય તેવી વાત. હજુય નથી સમજાતું કે આટલી
સામાન્ય વાત આલમ આખીને સ્પર્શી ગઈ શી
રીતે ?

માણસ વિચારશીલ પ્રાણી છે એમ આપણે રાજ
કહેતાં હોઈએ છીએ. બીજાં પ્રાણીઓને ધુતકારી
કાઢવા પણ માણસજાતે આ તત્ત્વનું દૂંપણું શોધી
કાઢ્યું હોય. અને એ જ વિચારશીલ પ્રાણી જ્યારે
આમ સાવ અવિચારી બનીને અબ્બયળ બની બેસે
એ તો નર્યું જૂઠાણું કે ઉપહાસ જ ગણાય ને ?
ક્યારેક એ જૂઠાણું અને ઉપહાસ નજરે ચડે ત્યારે
જ વિચારવાતું માણસ માંડી વાળે છે કે શું તે જ
આવે વખતે સમજાતું નથી.

અબ્બયળ બનેલાં માનવી તે દિવસે આલમ આખીમાં
સાવ હાથ જોડીને, બેસી રહ્યાં તેનીય બહુ હરકત
ન ગણાય. પણ જ્યારે એ જ માનવીએ એક એવી
મોટી ભૂલ કરી નાખી ત્યારે બાણે કુદરત તરફ પણ
એક જાતનો અણગમો આવી ગયો. ખૂબ ચોક્કસ
કુદરત અને તેના કાનૂન જ્યારે આવી ભૂલ પણ
નભાવી લે ત્યારે માનવીને જોઈતું જડી જાય. અને
એ જોઈતું મળવાની સાથે જ એની આખી વાત
પણ દરેક વાતમાં પગ કરવા લાગે. આ માનવ-
પ્રગતિનો મોટો અવરોધ ગણાયો.

આવા અવરોધ, અબ્બયળીઓ અને અમનચેતનામાં રત
રહેતાં માનવી જ્યારે કુદરતને નાથવા તૈયાર થયાં
ત્યારે કુદરતે પણ એ સાંખી લીધું અને માનવ
પાસે કુદરત લાચાર બની બેઠી. પ્રકૃતિ પર પુરુષે
વિજય મેળવ્યો—અનેક પરાજયો વહોરી લઈને પણ.

‘મધુરમ’

જીવનનું આ જામ

જીવનનું આ જામ

કથીરતું કે કંચનતું હો : વહાલું એ છે ધામ,

જીવનનું આ જામ.

ક્યારેક કડવી બદબૂ ચાચું જાણે ગંદું ગામ,

ક્યારેક મીઠી ખુશબૂ માણું જાણે ગોકુળ ધામ,

અમૃત હો કે ઝેર ભલે હો, ખ્યાડુ જીવનજામ,

જીવનનું આ જામ.

થર થરમા શોભે છે સુંદર કારજ નકશી કામ,

અણુ અણુમાં જાપ રહ્યો હો સુંદરતા ઘનશ્યામ

રખવાળાં છે રામ પછી કરતું કે બદનામ,

ખ્યાડું જીવન-જામ

જીવનનું આ જામ,

ચોટે થકલે ભલે કશું ન ઉપજે એનું દામ

સાદુ સીધું રહ્યું ભલે જ્યાં હોય જ નહિ દમામ

જગના લોકો ભલે જાગડતા, ધરવી હૈયે હામ,

વહાલું જીવન-જામ

જીવનનું આ જામ.

મુજને વહાલું, ઉરને ખ્યાડું, એ છે મુજ બળરામ

જીવનનું આ જામ.

✱

‘મીનપિયાસી’

નયન

તારાં નયન !

જ્યાં જિંદગીની સફરથી,

માડું કદી થાકેલ મન,

પામે શયન.

મોતી

તુજ નીલ સાગર નયનનો,

શો સ્મિત લહર વિચિત્રલો,

અંતઃસ્ત્રવેથી ઉભરતાં, છલકાવતો મોતી,

કે સ્ફટિક શાં ગોતી,

તે શીદને લહેતી ?

ઉપાલંબ

ચાહ્યો મને તેં ના કદા;

ચાહ્યું ગયું ચૌવન છતાં

કહેશે જ તું કાં તો મને

ચાહી નથી કહીયે તને,

કિન્તુ તને સૂચ્યું ન કાં,

કહેવું મને એવું જ કે

‘ચાહે ભલે ના તું મને

ચાહીશ તોયે હું તને’

તારું સમર્પણ સર્વ આ,

સંતોષતું મુજને નથી,

હૈયું છલી જો ના ઊઠે,

બીજું કશું જોતું નથી.

ધૂળ દોડી

આ ધૂળ જતી ક્યાં દોડી,

ઊડી જાણે પવનપંખિણી, સોરઠિયાણી ઘોડી

— આ ધૂળ

ધરતી છે શું મહાસાગર ? ને ધૂળ બની શું દોડી ?

શબ દેલાવી બધા સામગ્રા, છૂટી લંગર છોડી ?

કો’ક અઘણ્યા પરદેશી શા,

પવને શું પ્રીત જોડી ?

— આ ધૂળ

માવાને

સૃષ્ટિ આ સરજી છે શાને,

મને સમજાવો માવા.

પતંગાને રંગ દીધા,

(છ) ગરોળીને ગળી બાવા ?

પ્રીતિ હતી

પ્રીતિ હતી,....તુજ નયનમાં,

મુજ હૃદયમાં?...ગીતિ હતી.

કિન્તુ જરા કે અવરની લીતિ હતી,

સ્થિતિ, પરાજયની છતાં,

કેવી સફળ નીતિ વડે, પ્રિય !

મેં તને જીતી હતી !

ભાવતું ભોજન

આ જિંદગીતું ભાવતું ભોજન અહો !

એકેકે દૂકડો, રોજ વિધવિધ સ્વાદનો,

ચાખવો, ચગળાવવો,

ને રસ બધોય ઉતારવો

આનંદથી આસ્વાદવો.

ને સાંજ વીત્યે, રાતના સૂતી વખત,

બાકી વધેલા, શોક કે નૈરાશ્યના,

જે કૈંક કૂચા, સાવસૂકા,

સર્વ થૂંકી નાખવા.

ચાંદરડાં

ચાંદરડું દીકું મેં છાપરે,

ઉજળવલ તારા સમું, તેજે ઝબૂકતું,

કિન્તુ એ તો હતું, પાછળ પ્રકાશતા,

સૂરજના તેજનાં, નાનકડાં બુન્દ શું.

-તો તો પછી ન કાં, આકાશી તારલા.

પાછળ કે વિશ્વમાં, વ્યાખ્યા પ્રકાશના,

ચાંદરડાં હોય ના ?

૬

દેવજી રા. મોઢા

ખરવા જઈ છું ? !

નિત્યે સમુદ્રતટ પે ફરવા જઈ છું :

મેંયે ઉપાધિ અહીં આવી અનેક ંહારી;

એવા ધમાલમય જીવનમાંથી ચોરી

થોડી ક્ષણો, ગગનમાં ઊડવા જઈ છું !

હૈયે પડ્યા જખમ ફૂગવા જઈ છું !

આઘાત અંતરતણા ભૂલવા જઈ છું !

આનંદછોળ મહીં ઊછળવા જઈ છું !

વીણા બસૂર ફરી મેળવવા જઈ 'છું !

તો ત્યાંય તે ખડક નીરપ્રહાર રહેતા

શા ખોખરા ખખડીને બનતા રહે છે ?

ને આયુની અવધ દૂંકવતા રહે છે

શા કાલસિંધુ મહીં દેત બની વહેતા !

હું તે સંસુદ્રતટ પે ફરવા જઈ છું,

કે ખરક શો પ્રતિ પળે ખરવા જઈ છું ?

અનંબ સૃષ્ટિ

જૂમી રહું ગગન અદ્ધર શીર્ષથી તો !

શેં તો ય મસ્તક પરે લહું આલ-ભાર ?

રે કે રહે સતત કંપવી ચિત્ત-તાર,

બે કે તહીં પવનનો નહિ સ્પર્શ સીધો ?

પૃથ્વી વિશાળ રહી નક્કર પાય નીચે,

રે તો ય કાં કલણ શો મહીં ઊતરું છું ?

વ્યોમે સહસ્રકર સૂર્ય તપે છતાંયે,

કાં ગૂંગળાઈ અતિ ગાઢ તમસ મહીં હું ?

છો ને સમષ્ટિતણું અંગ, હું તો ય વ્યક્તિ;

ને વ્યક્તિનાય ગુણધર્મ જુદા જુદા જ;

ને વ્યક્તિનાય પલમાં પલટે મિજાજ;

ને વ્યક્તિનીય વળી આગવી ચિત્ત-સૃષ્ટિ !

કોણે અહો ! રચી અલૌકિક સૃષ્ટિ એવી,

પાયા વિના જહીં ઈમારત રહોય તેવી ? !

★

સંત કાન્હોપાત્રા

વૈરાગ્ય અને ભક્તિ માટે પણ સંસ્કાર ત્રેઈએ એમ માનનાર માટે મહારાષ્ટ્રની આ સંત-મહિલા એક ચમત્કાર પાળે છે. હિંદી 'મંગલ પ્રતાપ'માંથી અનુવાદ કરીને મૂક્યો આ લેખ ગાપડાં એક વધુ સંતનો પરિચય આપે છે...

ભા. ગ્નસરનાં જાણીતાં કવયિત્રી મીરાં બાઈથી પણ પચામ પોણોસો વર્ષ પહેલાં મહારાષ્ટ્રમાં એક અદ્વિતીય કવયિત્રી કાન્હો પાત્રા ઘઈ ગઈ. મીરાં ગજકુમારી હતી; કાન્હોપાત્રા ગણિકાની પુત્રી હતી. જન્મેનાં માનસલગ્ન બાળપણથી શ્રીકૃષ્ણ સાથે થયાં હતાં. અને જન્મે છેવટે શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણોમાં જ અંતર્ધાન ઘઈ.

લક્ષ્મી મીરાંબાઈની સાથે જ કાન્હોપાત્રા યાદ આવી જાય છે.

મહારાષ્ટ્રની સંતભૂતિ પંઢરપુરથી વીસ માઈલ દૂર મંગલવેડે નામની એક જગ્યા છે. મહારાષ્ટ્રના એક બ્રાહ્મણ સંત ડામાજી અને હરિજન સંત ચોખામેલાને દીધે મંગલવેડે મહારાષ્ટ્રમાં જાણીતું છે.

મુસલમાનોના રાજ્યકાળમાં પંઢરપુર અને મંગલવેડેની આસપાસનો પ્રદેશ બ્રાહ્મણી રાજ્યમાં ભળેલો હતો.

મંગલવેડેમાં શામા નામની એક ગણિકા હતી એની પુત્રી કાન્હોપાત્રા અસાધારણ રૂપવતી હતી. માતાએ એને ગાયન, વાદન, નૃત્ય વગેરે કળાઓનું ઉચ્ચ શિક્ષણ આપ્યું. માતાએ વિચાર્યું કે પોતાની અસાધારણ રૂપ-યૌવનસંપન્ન અને કલાનિપુણ કન્યાને રાજદરબારમાં પ્રવેશ મળે તો ધનદોલન અને પ્રતિષ્ઠાનો પાર ન રહે.

માતાએ કાન્હોને રાજદર્શને જવાનું

કહ્યું. છોકરીએ પૂછ્યું: 'ત્યાં જવાથી શો લાલ થવાનો?' માતાએ પુત્રીને પોતાના ધધાનું રહસ્ય સમજાવ્યું અને કહ્યું કે ખૂબ પૈસા મળશે.

આ કન્યાના સંસ્કાર કંઈક ભુલ્યા જ હતા. તેણે તો કહ્યું કે 'મારા રૂપ-યૌવનની અને કળાનિપુણતાની કદર પૈસાથી શા માટે કરવામાં આવે? જો આ પ્રદેશમાં મારાં રૂપ-યૌવન જોનમૂત છે તો આખી દુનિયામાં જે સુંદર છે અને બધી કળાનો લાંડાર છે એવા કોઈને હું મારું જીવન અર્પણ કેમ ન કરું? ફક્ત પૈસાને માટે કોઈ અસંસ્કારી વ્યક્તિને હું મારું શરીર વેચવા તૈયાર નથી.'

માતા સમજી ગઈ, અને કાન્હોને બાદ-શાહના દરબારમાં લઈ જવાનો વિચાર તેણે છોડી દીધો.

એ જ દિવસેમાં વિઠોબાના કેટલાંક લકતો પંઢરપુરની બત્રાએ જતાં હતાં. (પંઢરપુરમાં શ્રીકૃષ્ણ કે વિષ્ણુને વિઠોબા કે વિકૂલ કહે છે.) તેમને પૂછતાં કાન્હોને જાણ થઈ કે શ્રીકૃષ્ણ લકતવત્સલ બધી કળાનો લાંડાર અને શ્યામસુંદર તો છે જ. કાન્હોએ કહ્યું: 'પણ હું તો હલકી જ્ઞાતિની છું. ભગવાન મને સ્વીકારશે?' લકતોએ કહ્યું: 'કેમ નહિ? ભગવાન તો શુદ્ધ હૃદયની ભંડિતને જ જીએ છે, જ્ઞાતિને નહિ. ભગવાન

કોઈને દૂર નથી રાખતો.’

માતાને સમજાવીને કાન્હોપાત્રા લકતો સાથે પંઢરપુર જઈ બેઠી. ત્યાં રોજ ચન્દ્ર-લાગામાં નાહીને વિઠોળાની સેવા કરવા લાગી. લકતોની સાથે લજ્જનકીર્તનમાં એના દિવસો કૃતાર્થ થવા લાગ્યા.

દિવસો જતા ગયા તેમ તેમ કાન્હો-પાત્રાની લકિતલાવના પુટ થવા લાગી. પણ તે સાથે તેનું ચૈવન અને રૂપ ખીલ્યું. એની કીર્તિ ષાઢશાહ સુધી પહોંચી. ષાઢ-શાહે કાન્હોપાત્રાને યોલાવવા પંઢરપુર માણસો મોકલ્યા. તેમણે તેને સમજાવવાની, મનાવવાની, લલચાવવાની અને ધમકાવવાની બધી રીતો અજમાવી બેઠી. પણ કાન્હો-પાત્રાએ પોતાનું મન, વચન, અને શરીર લગવાનને અર્પણ કર્યું હતું. એ શી રીતે માને?

છેવટે ષાઢશાહના માણસો કાન્હોને બળ-જબરીથી લઈ જવા તૈયાર થયા. ગણિકા-યુવતીનું રક્ષણ કેાણે કરે? કાન્હોએ કહ્યું : ‘સારું, મંદિરમાં જઈને લગવાનની વિદાય લઈને આવું છું.’ મંદિરમાં જઈને આત્-વાણી પોકારી લગવાનની પાસે કરુણાની યાચના કરી અને એ લગવાનનાં ચરણોમાં ઢળી પડી. વિઠોળાની કૃપાથી એનો પ્રાણ એ જ વખતે નીકળી ગયો. ષાઢશાહના માણસો નિષ્કળ હાથે પાછા ફર્યા. પૂજારી-ઓએ મંદિર બહાર દક્ષિણ દિશામાં કાન્હો-પાત્રાનો અંતિમ વિધિ કર્યો. જ્યાં એનું શરીર દાટવામાં આવેલું ત્યાં એક ઝાડ

બિગેલું તે આજે પણ હયાત છે. એની છાયામાં લકતોએ કાન્હોપાત્રાની એક નાની-શી મૂર્તિને સ્થાપી છે.

હું હમણાં પંઢરપુર ગયો ત્યારે કાન્હો-પાત્રાની મૂર્તિનાં દર્શન કરીને ગળગળો થયો. જે રીતે રાજસ્થાનની અરવલ્લી-કન્યા મીરાં સ્ત્રીબલિના અને આધ્યાત્મિક અધિકાર માટે સત્યાગ્રહી બની એવી જ રીતે મહારાષ્ટ્ર-કન્યા કાન્હોપાત્રા પોતાના સ્ત્રી-જીવનને કૃતાર્થ કરવા માટે અને વેશ્યાજીવનના શાપથી મુક્ત થવા માટે મીરાંની પહેલાં જ સત્યાગ્રહી બની હતી.

આપણા ધર્મ અને સંસ્કૃતિ ઉપર એવો કયો શાપ છે કે આપણે આપણા આધ્યા-ત્મિક, સામાજિક અને રાજનૈતિક સત્યાગ્રહી વીરોની કદર કરીએ છીએ, ભક્તિ અને પૂજા કરીએ છીએ પણ એમના ધર્મતેજથી પ્રભાવિત થઈને સમાજસુધારણા કે ધર્મ-સુધારણા કરવા કેમ તૈયાર નથી થતા? શું આપણાં હૃદયો મરેલા ચામડાનાં બનેલાં હશે?

કાન્હોપાત્રાનાં પચીસ-ત્રીસ લજનો જ અત્યારે મળી શકે છે. પણ તેમાં હૃદયની વેદના, લગવાનની કરુણા અને ભક્તિનું આત્મસમર્પણ છલોછલ ભરેલું છે. મહારાષ્ટ્રની અને ખાસ કરીને પંઢરપુરનો સંત-માળામાં ગણિકા-કન્યા કાન્હોપાત્રાનું સ્થાન ઊંચું અને સ્થાયી છે. સારાચે ભારતનાં સંતોમાં પણ એને સ્થાન મળે એ જરૂરી છે અને એનું ચરિત્ર સાંભળીને લોકો પોતાના હૃદયને પાવન કરે.

સંત કાન્હોપાત્રા : ૧૭૩

સડો શમે શી રીત ?

આખા સમાજમાં એટલો બધો બ્યાપક સડો પેસી ગયો છે કે એને કાઈ રીતે બટકાવી શકાય તેમ નથી ત્રણેક દાયકા જેટલું બુદ્ધિ આ લખાણ આજે કેટલું બધું આપણા સમાજને સ્પર્શે છે! વાતોમાં તો આપણે ઘણા મુધારા કરીએ છીએ...

વસંત : કચરાના પેલા પીપ આગળ પેલી ઝાકુ-વાળી બાઈ શું કરે છે ?

વેદપુરુષ : નિશાળો-કોલેજો બંધ થઈ છે. કોલેજમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓ ઘેર ગયા છે. તેમની ઓરડીઓમાંથી રોશનરી એ પીપમાં પડી છે તે ઝાકુવાળી ભેગી કરે છે.

વસંત : પેપુ તો પુસ્તક દેખાય છે ઉકરડા ઉપર ચોપડી ?

વેદપુરુષ : આ પુસ્તકો પરીક્ષા પૂરનાં જ હોય છે. વિદ્યાર્થીઓને મળેલા શિક્ષણ માટે કેટલો ગ્રેમ હોય છે, આ પુસ્તકોને તે કેટલા કિંમતી ગણે છે તે આ ઉપરથી સમજાઈ આવશે અને પેપુ પડેપુ પુસ્તક છે ને, એવા પુસ્તકને પાક્ષિક પુસ્તકો કહે છે, પરીક્ષા પહેલા પંદર દિવસે આવાં ગરમાગરમ પુસ્તકો તૈયાર થાય છે.

વસંત : પરીક્ષા માટે નોટ્સ ખરું ને ?

વેદપુરુષ : વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી પૈસાની નોટો ધડાધડ લઈને આ પંદર દિવસ ચાલનારી નોટો તેમને આપવામાં આવે છે. એકાદ અમર થઈ જાય તેવો ગ્રંથ લખીને ભારતનું નામ દિગંતમાં ગજવીશ એવું આ આચાર્યોને નથી થતું. તેમને જ્ઞાનેશ્વરની જરૂર નથી. તેમને વિત્તેશ્વરની જરૂર છે. પરીક્ષા પતી એટલે છાકરાઓ એ નોટો લખનારનાં નામ ઠંઠા મશ્કરી કરીને બોલતાં બોલતાં આ નોટોનાં પુસ્તકો ગટરમાં ફેંકે છે અને બોલે છે : 'જન, બચ્ચા, હિરણ, હિરણ !'

વસંત : પેલી બાઈએ કચરામાંથી કેટલો બધો સામાન કાઢ્યો તે જુઓ ! બાટલીઓ છે, ડબ્બાઓ છે, છાપાંની પસ્તી છે, હજમત કરાની બેડો છે, ટાંચણ કરેલાં કાગળિયાંઓ છે, નોટો છે. આ શું, એ બાઈ ગલરાઈ કેમ ગઈ ?

વેદપુરુષ : પેલો મુકાદમ આવે છે. દાંધમાં લાકડી લઈને હુકમ ચલાવનાર આવે છે.

વસંત : ધણું કરીને એ તેને વડશે.

વેદપુરુષ : ચાલ જોઈએ શું થાય છે તે.

મુકાદમ : અહીં શું ભેગું કરવા બેઠી છે ? પેલી બાજુની રાધાદાદુરની ગલી હતુ બાકી રહી છે ને ? તને દંડ કરવો પડશે અને આ કચરો પાછો ભેગો કર્યો ?

બાઈ : રહેવા દો સાહેબ.

મુકાદમ : કચરો ભેગો નથી કરવાનો ? ઉકરડા ઉપરની આ પસ્તી તમે એવડાવાળાને નર્મને વેચો છો, મીઠાઈવાળાને વેચો છો, દાળ-મચરાવાળાને વેચો છો. ગામમાં રોગો ફેલાવો છો. અગાઉ દંડ થયો છે એવ તમને યાદ નથી રહેતું ? ફેંકી દે તે પસ્તી. બધું ફેંકી દે કામ ઉપરથી છૂટી કરી દઈશ ફેંકે છે કે નહિ બધું ? હાંક જાઓ થા !

બાઈ : આનો અર્થો આનો મળશે સાહેબ રહેવા દો ને. આ પસ્તી તો સારી છે જરાય ગંદી નથી. સારાં જાપાંની છે

મુકાદમ : ના પાકું છું ને ? મને ઉપરથી ઠપકો મળે છે.

બાઈ : દસ રૂપિયા પથુ પગાર નથી—પંખી શું કરવું સાહેબ ? છાકરાંના પેટ શી રીતે ભરવાં ?

મુકાદમ : બીજો નોકરી કરવા જા, જ્યાં પંદર રૂપિયા મળે ત્યાં જા. દસ રૂપિયા તો અહીં મળે છે બીજી મ્યુનિસિપાલિટીમાં તો સ્ત્રીઓને સાત રૂપિયા મળે છે, સાત ! તમને વધુ સગવડ આપી એટલે કાટ્યાં ! ફેંકી દે તે કાગળ જા, પેલી ગલી પહેલાં સાફ કરી નાખ.

વસંત : મ્યુનિસિપાલિટીને ગળે આ નથી લાગતું

કે આ બાઈઓ કાગળ શા માટે ભેગા કરે છે ?
પગાર ઓછો, પેટ ભરાતું નથી એટલે કુકડાંઓ
જેમ આ ગરીબ લોકો ઉકરડા વીંખે છે ! પગાર
થોડો વધારે તો આ ઉકરડા ચૂંથવાની શું તેમને
હાંશ હોય છે !

વેદપુરુષ : આ જ બધી મૂખાઈ છે ને ! પરિસ્થિતિના
મૂળમાં કોઈ જતું નથી. બંગાળમાં અત્યા-
ચાર થાય છે એટલે યુવાનોને ઘરમાં જ પુરાર્થ
રહેવાનું ! બહેનનો ભાઈ, પત્નીનો પતિ, મા-બાપનો,
પુત્ર—બધાને લઈને પૂર્યા એક ઝોરડીમાં ! એથી
શું અત્યાચાર બંધ થશે ! આપઘાત કરવો એ
શું મનાય છે. પણ લોકો આપઘાત શા માટે
કરે છે એ કોઈ જોતું નથી. બેકાર માણસો આપ-
ઘાત કરે છે. છોકરાંનું પોપણ નથી કરી શક્તાં
એ માટે કોઈ વળી આપઘાત કરે છે. સામાજિક
દગ્ધાતું લોગ બનીને કોઈ વળી આપઘાત કરે છે !
આપઘાત કરનાર દોષિત નથી, આપઘાત કરાવવા
પ્રેરનાર સમાજ દોષિત છે. આપઘાતો થતા હોવા
છતાં સંસ્કૃતિની મોટી મોટી વાતો કરનાર ગુનેગાર
છે. પણ આપઘાત કરનાર મળે તો તેને આ વાત-
ડાહી દુનિયા ગાંડું કહીને સંબોધે છે અને જલ્લમાં
ધકેલે છે. આબરમેર મરવા દેતું નથી.

વસંત : પેલાં નાનાં છોકરાંઓ આ ઉકરડામાંથી
સડેલી કેરીઓ ખાય છે !

વેદપુરુષ : કેરીઓ ઘરમાં સડી બંધ તો ચાલે,
પણ ગરીબોને તે કોઈ નહિ આપે. પોતાથી ખવાતું
નથી, બીજાને આપતું નથી. કેવી છે આ સંસ્કૃતિ !
વસંત : આ કોનો વંડો ? કેવો લબ્ય છે ?

વેદપુરુષ : એક સંસ્કૃતિરક્ષકનો છે. સર્વે સુખિનઃ
સન્તુ, સર્વે સન્તુ નિરામયઃ એવું જ મતી
વખતે બોલ્યા વિના લોજનનો એક કાળિયો
પણ તેમના ગળા નીચે ઊતરતો નથી ! કેવો ધર્મ-
પ્રેમ ! આખું કપાળ ભરાઈ જાય તેટલી ભરમ લગાડે
છે. તેમના ગળામાં રૂદ્રાક્ષની માળા છે. કાનમાં સોનેથી

મહેલી રૂદ્રાક્ષની વાળીઓ છે. તેનું પીતાંબર ઝરીથી
ભરપૂર બેઈએ તો આપણને તેની સંસ્કૃતિની બહુ-
મૂલ્યતાનો ખ્યાલ તરત આવે.

વસંત : આ છોકરાંઓ ઉકરડા ઉપર ફેંકેલી સડેલી
કેરીઓ ખાય છે એ તેમને નથી દેખાતું ?

વેદપુરુષ : તેમની નજર હજી તો સાબૂત છે.
કાર્યરત પુરુષની એ તેજવાળી નજર છે. બે પણે
દીવાનખાનામાં મહિમ્ન સ્તોત્ર બોલતાં બોલતાં વચ્ચે
વચ્ચે બારીમાંથી એ પેલાં છોકરાંઓ તરફ જુએ છે
અને ધીમું મલકે છે.

વસંત : મહિમ્ન સ્તોત્ર તો શંકરનું ને ?

વેદપુરુષ : હા, દુનિયાનું કલ્યાણ થાય એ માટે
હળાહળ પી જનાર શંકરનો મહિમા આ સ્તોત્રમાં છે.

વસંત : અને તેના ઉપાસક બગડેલી કેરીઓ ગરીબોનાં
છોકરાંનાં મોંમાં જતી બેઈને હસે છે !

વેદપુરુષ : આને જ સનાતન ધર્મની જય કહે-
વાય છે ! મોંમાં શંકરનો મહિમા અને પેટમાં
સ્વાર્થનો મહિમા ! આને સંસાર અને પરમાર્થ
બંનેને સાધવાનું કહેવાય છે ! આને જ કહે છે
મહાન માણસોનો, સંસ્કૃતિસંરક્ષકોનો સુદર વ્યવહાર !

વસંત : આવી બગડેલી કેરીઓ ખાઈને, આ
ઉકરડા ઉપરના ટુકડા ખાઈને આ છોકરાં માંદાં
નહિ પડે ?

વેદપુરુષ : કૂતરાં ઉકરડામાંથી સરસ રીતે પોપણ મેળવે
છે કૂતરાંને ઘરમાંની ચોખ્ખી શેટલી નથી લાવતી.
કૂતરાંને ઉકરડા ઉપર ફેંકેલું ધાન વધારે લાવે છે !
પોતે ફેંકેલી સડેલી કેરીઓ સાર્થક નીવડી છે એવું
મનને લાગવાથી આ મહિમ્ન સ્તોત્ર બોલતા પુરુષને
કેવી કૃતકૃત્યતા લાગે છે ! આજે પોતાના નામ ઉપર
ચિત્રગુપ્તના ચોપડામાં દાનધર્મનું પુણ્ય લખાઈ
જશે એમ તે માને છે !

વસંત : આમ ગરીબ-ગુરખાંનાં, લિખારીઓનાં
છોકરાંઓ કેટલાંય માંદાં પડતાં હશે, સ્તામાં મરતાં

હશે ! દુનિયાને તેની ખગર હશે ખરી ?

વેદપુરુષ : મરેલાની નોંધ રાખવી પડે છે. આમ રસ્તા ઉપર મરણુતોલ થયેલાને સાર્વજનિક દવાખાનામાં ખમેડવામાં આવે છે. ત્યાં તે પૂરેપૂર્ણ મરી જાય એટલે તેમના મડાઓ ધનિક વિદ્યાર્થીઓને શારીરિક વિજ્ઞાન મેળવવાના ઉપોગમાં આવે છે

વસંત : ગરીબ લોકો જીવે છે ત્યાં સુધી તે સમાજ માટે ઝમ્મો જ છે પણ તેનો મૃતદેહ પણ સમાજને જ્ઞાન મેળવવા માટે કામમાં આવે છે

વેદપુરુષ : ગરીબો માટે દવાખાનાઓમાં કેવી વ્યવસ્થા રખાય છે, કેવી સુદર વ્યવસ્થા રાખવામાં આવે છે તે તે જોઈ છે ખરી ?

વસંત : મેં ક્યાંથી જોઈ હોય ?

વેદપુરુષ : ચાલ, પેલા વિશાળ દવાખાનામાં જઈએ. એ દવાખાનું ખૂબ પ્રખ્યાત છે. લાખો રૂપિયાનું કંડ પણ છે.

વસંત : કેવડું મોટું મકાન, કેવડો મોટો બાગ અને કમ્પાઉન્ડ ! રોગીઓને ફૂલો આપતા હશે, તેમનાં મન ખુશ રખાતા હશે ખરું ને ?

વેદપુરુષ : ફૂલો આ દવાખાનામાં જે મોટા મોટા દાકતરો છે તેમના ટેમન ઉપર મૂકવામાં આવે છે. તેમને ઘેર તેમના કુટુંબની સ્ત્રીઓના સુંદર કેશ-ક્યાપમાં ગૂંચના માટે મોક્ષવામાં આનંદો હોય છે. રોગીઓને ફૂલો ! ગાડો છે તું તો. આ ધર્માદા દવાખાનું છે. અહીં રોગીઓને ગાળો મળતી હશે ગાળો !

વસંત : પણ કેટલાક દરદીઓની ખાસ સગવડ સચવાતી નહિ હોય ?

વેદપુરુષ : સમાજનું શૂંપણ થનારા, સંસ્થાઓ-વાળા, જમીનદારો, શ્રીમંત વેપારીઓ વગેરેની ખૂબ કાળજી અહીં રાખવામાં આવે છે અધિકાર પ્રમાણે માન આપવું જોઈએ વ્યવસ્થા કરતી જોઈએ ને ?

ધનિકના કૂતરાને એસવા ગાદી આપવી પડે પણ બિખારોને તો બારણામાં જ બેસાડી રાખવાનો હોય ! વસંત : ત્યાં રડારોળ થઈ રહી લાગે છે દવાખાનું એટલે રડારોળ જ.

વેદપુરુષ : આખા ભારત દેશમાં બધે જ રડારોળ છે રેડિયોના ગીતોમાં તે ગમે તેટલી દાખી દેવામાં આવે તો ય તેનો અવાજ આકાશ સુધી પહોંચ્યા વિના રહેવાનો નથી.

વસંત : આ કોણ, બધા દાકતરો છે ? બધા દરદીઓની નાડી જુએ છે બધા દરદીઓની જીભ તપાસે છે, બધા દરદીની આખા ઉઘનાવે છે, છાતી ઉપર ટકારા મારે છે, પેટ દાખી જુએ છે, જિંધા સુવડાવીને શ્વાસ લેવડાવે છે, શ્વાસ મુકાવે છે, પગ જિંધા કરાવે છે—બધા ફારસ જ કરે છે ને શું ! આ બધું શું છે ?

વેદપુરુષ : આ જ્ઞાનોપાસના છે ! આ બધા આવતી કાલની ભારતભૂમિનાં આસુ લૂછનારા ભાવિ દાકતરો ! કાલ બીડીને કોવેરા ફાટી નીકળશે ત્યાં ફરજ ઉપર હાજર થશે, મેમેરિયાનો રોગચાળો અટકાવવા ગામડાઓમાં જશે અને ગરીબ ખેડૂતોની દુવા મેળવશે ભારતમાતાના આ સેવકો તૈયાર થાય છે

વસંત : બિચારો દરદી આ કસરત કરીને જ અધમૂઓ થઈ જતો હશે

વેદપુરુષ : એ છોકરાઓની ચર્ચા સાંભળ.

એક : દવા બદલી નાખતી જોઈએ.

બીજો : પેલા ઇન્જેક્શનનો અખતરો કરી જોઈએ

ત્રીજો : અને કઈ જુદું જ પરિણામ આરે તો ?

બીજો : આપણને ચીરવા મળશે કાનની બધી નસો

બરોબર સમજશે આનો કાન જરા લાખો છે !

ત્રીજો : જો, આ ડોક્ટર આવ્યા.

ડોક્ટર : શુક્ર મોર્નિંગ ! આમને તપાસ્યા ?

બીજો : પેશાબ તપાસવાનો જ બાકી છે.

ડોક્ટર : કેમ, શું લાગે છે ?

દરદી : આખા શરીરમાં અગન બળે છે.

ડોક્ટર : એ તો થવાનું જ. અત્યારે ઉનાળો છે.

છોકરાઓ હસે છે ! ડોક્ટર પણ ધીમું સ્મિત કરે છે ! તેમને લાગ્યું કે કેવો મોટો વિનોદ કર્યો !

એક છોકરો : પેલી નવી દવા આપી જોઈએ.

ડોક્ટર : પેલી ટીકડીઓ ?

તે છોકરો : હા.

ડોક્ટર : કંઈ વાંધો નથી. આપી જોઈએ. પ્રયોગ તો થશે.

બીજો છોકરો : પેલું ઇન્જેક્શન આપીએ તો ?

ડોક્ટર : હમણું તે નહિ. પછી જોઈશું.

વસંત : ગરીબ દરદીઓ એટલે સ્નાનના પ્રકાશ માટેના સાધનો લાગે છે !

વેદપુરુષ : પહેલાં દૂતરાં, સસલાં, બિંદર, ગાય, દેડકાં, ઘોડા વગેરે ઉપર અખતરા કરવામાં આવે છે. તેમને દવાઓ અપાય છે, નિરીક્ષણ કરાય છે, પ્રયોગો કરાય છે. એ પ્રયોગો સફળ થાય એટલે પછી ભગવાનને પ્રિય એવી માનવગત ઉપર તેમના પ્રયોગો શરૂ થાય છે. પણ માનવગતમાંયે પહેલાં ગરીબ, બીખારી, કેદી, મજૂર વગેરે ઉપર શરૂ થાય છે. અને એ રીતે આ દવા સફળ થાય છે એટલે છેવટે મેડી-મહેત્રાતો-ગંગલાઓમાં જાય છે.

વસંત : દરદીઓ માટે ખાવાનું આપ્યું. શું છે એ વાટકાઓમાં ?

વેદપુરુષ : એ સાબુદાણા છે. કેવા લયકા જેવા છે !

વસંત : આવા કેમ લાગે છે ? તેમાં દૂધ નથી લાગતું !

વેદપુરુષ : પાણીમાં જ તેને બાફે છે. દૂધ તો નામતું જ થોડુંક નાખે છે.

વસંત : સાર્વજનિક સંસ્થા શીમંત નથી હોતી ?

વેદપુરુષ : અહીં એવું નથી. આ સંસ્થા પાસે મોટું ફંડ છે. અહીં પુષ્કળ દૂધ આવે છે. પણ એ દરદીઓ પાસે જવાને બદલે રોગીઓને સારા કરનારા

ભગવાન પાસે જાય છે. આમંચ આ બિખારીઓને તો ઘી-દૂધની સગવડ ક્યાંય છે જ ક્યાં ? સૂકા અને લૂખા રોટલાની જ એમને ટેવ હોય છે, તેમને પાણીમાં બાફેલા આ મીઠા સાબુદાણા એટલે અમૃત.

વસંત : બધાં પાસે જતાં વધેલું દૂધ આ દરદીઓ માટે પૂરતું થઈ પડે છે ! હિસાબે તો એ મહુળાંધ આવતું હોય છે. દરદીઓ માટે કેટલું બધું દૂધ લખાતું હશે. પણ ફક્ત હોઠને જ એ અડતું નથી, પેટમાં પડતું નથી.

વેદપુરુષ : બધે આવું જ છે. જેલમાં કેદીઓને શાક માટે આટલી વસ્તુ આપવી એવું નકકી કરેલું હોય છે. પણ શાક બધું કેદીઓના ભગવાન પાસે જાય છે અને વધેલાં પાંદડાં, વાસી થયેલા લીંડા, પીળા પડેલાં રીંગણાં, સડવા લાગેલાં કાંદાં કેદીઓની થાળીમાં આવે છે.

વસંત : આ માટે લડવું જોઈએ. તકરાર કરવી જોઈએ.

વેદપુરુષ : ફરિયાદ કોને કરવી ? પેલા રશિયન લેખક પુસ્તકને લખેલી 'નાના' વાર્તાની તને ખબર છે ?

વસંત : કઈ ? કાણ લેખક, પુસ્તક ને ?

વેદપુરુષ : હા. મોટો લેખક થઈ ગયો. અર્વાચીન રશિયન સાહિત્યનો તે પિતા છે. તેણે એક સુંદર વાર્તા લખી છે. ઉનાળામાં સુકાઈ જતો એક વહેજો ઓમાસામાં ખૂબ ભરાઈ ગયો. તેને અભિમાન આવ્યું. આસપાસનાં ખેતરો તેણે ઘોઈ નાખ્યાં. ખેતરનાં લીલાંછમ કપડાં બધાં તેણે ખેંચી લીધાં. ખેતરો આ વસ્ત્રાહરણથી ગુસ્સે થયાં. એટલે બધાં ખેતરો ફરિયાદ કરવા માટે નદી પાસે ગયાં ! નદી તો એકદમ બેકામ બનીને વહેતી હતી ! ગામનાં ગામ તે ઘોઈ નાખતી હતી ! ગર્જનાઓ કરતી હતી. ખેતરો તો બિચારાં કંઈ પણ બોલ્યા વિના પોતાને ઘેર પાછાં ફર્યાં !

સડો શમે શી રીત ? : ૧૭૭

વસત . કેવી સરસ વત ? નાનાં મોટીની
ફરિયાદ મોટા પાસે કરીએ. પણ મોટા તો વળી
મોટા લૂંટારા, વધારે પીસનારા નાનાના પાત્ર
રૂપિયા તો મોટાના દસ રૂપિયા !

વેદપુરુષ : બધી રકમ નક્કી જ કરેલી હોય
છે. કાણે કેટલી લેવી તેના લખ્યા વિનાના કાયદા
હોય છે. કદિ પડી ગયેલી હોય છે, પવિત્ર પરપરા
દરેક ક્ષેત્રમાં સ્થપાયેલી હોય છે !

વસત : પેનો ગેગી કંઈક જૂની વાતો કહેતો
લાગે છે !

વસંત : ચાનો આપણે તેની વાતો સાંભળીએ.

એક દરદી : શુ કહું બાઈ તને ? એ મહા-
રોગીની તો કલ્પના કરતાંય કેવે રૂપા ખડા થઈ
વળ્ય છે બે ! પૂનામાં જ રોજના અઢીસો
માણસો મરતા

બીજો દરદી અને મુબઈમાં તો રોજના હજાર
તો મરતા જ હશે

પહેનો : એ મહારોગમાં ઘણાને ખૂન ફાપેદો
થયો દાકતર, રસોયા, લાકડાની વખારવાળા અને
કાગડાની મોસમ જોરમાં ચાલુ હતી અમારી
પાડોશમાં એક માણસ રહેતો હતો. છાપખાનામાં
એ કામ કરતો અઢાર રૂપિયા પગાર હતો. એની
બેરી એ મહારોગમાં ઝડપાઈ ગઈ

બીજો : સગર્માં સ્ત્રીઓ મહારોગમાં મગસાઈને તરત
મરી જતી એ કંઈ બહુ સારુ ન કહેનાય.

પહેનો . એ માણસ એક મોટા દાકતર પાસે ગયો
મોટા દાકતરે હતા ગાડી લઈને તે ગયો હતો.
દાકતરે દસ રૂપિયા લઈશ એમ કહ્યું એ માણસ
કપૂન થયો દાકતર ગાડીમાં બેસતા હતા એટનામાં
જ ત્યાં સાયકલ આવે સાયકલવાળાએ કહ્યું કે
' દાકતર સાહેબ, અત્યારે જ તમને બોલાવ્યા છે '
પહેનો માણસ બોલ્યો : ' મારી પત્ની મરવા પડી
છે ચાઓ.' બીજો માણસ બોલ્યો ' પહેના તમને

બોલાવે છે' છેવટે દાકતર બેસ્યા : ' જે પચીસ
રૂપિયા આપશે તેની સાથે હું આવું.' બીજો માણસ
બોલ્યો : ' પચાસ લેજો પણ ચાઓ ' છેવટે દાકતર
પચાસવાળા તરફ ખુસ થઈને એની સાથે ગયો

બીજો : અને પેની સ્ત્રી ?

પહેનો : તકરડીને મરી અમારી ઉવાડી આંખે આ
બધું જોયું છે. એ મહારોગમાં તો કેટલા બધા
દાકતરોએ મોટરો લઈ લીધી છે તેની તે શી વાત
કરું તને !

બીજો અરે પેના લતામાં એક વેપારી છે ને !
એને તો મોટા બંગ્લો છે એના દૂતરાનો પગ દુઃખતો
હતો ગેજ મોટરમાં દૂતરાને લાવવામાં આવતો. એનું
ફેસીંગ કરવામાં આવતું. પણ એને ઘેર કામ કરનારી
એક બાઈ હતી. તેના છોકરો માદો હતો એટને
એક દિવસ એ કામ ઉપર ન જઈ શકી એટને ફરી
તેને કામ પર રાખી જ નહિ !

પહેનો બેકાર માણસો કેટલા લાંબા રખડે છે !
શા માટે એને કામ પર ફરી રાખે ?

અપરાધી : હવે બધા ચૂપ થઈ જાવ મોની
નર્સ આવે છે બરોળર ઓઢીને સૂઈ જાવ. ખાટના
પાસે નર્સ આવે ત્યારે ઉપરસ ન ખાશો. પહેલા
બધા ગળુ સાફ કરી નાખો.

વસત આ વળી કેરો વિચિત્ર હુકમ ?

વેદપુરુષ . એ ઉપરસમાંથી કદાચ થૂંકના ઝાંઝા
જોડે અને તેમાંથી રોગના ઝીણા જ છુઓથી
રોગીઓની મેવા કરનાર નર્સ જ કદાચ બિમાર
પડે તો ! નર્સ બિમાર પડે તો દવાખાનું બંધ
કરવો વખત આવે ! સંભાળવું જોઈએ એટને
આવો હુકમ હશે

વસંત : જુઓ પેની નર્સ આવે છે.

વેદપુરુષ . નાક ઉપકે રૂમાન દાખી રાખ્યો છે

વસંત : બની શકે એટલી સ્વચ્છતાની સાવવાની
રાખવી જ જોઈએ

વેદપુરુષ : જો પેલો દરદી ઉધરસ અંદર ને અંદર દગાવી દેવા કેટલી બધી મહેનત કરી રહ્યો છે ?

વસંત : અને પેલી બાબુના ખાટલા ઉપરનો દરદી તો બેવડે વળીને ઉધરસ ખાઈ રહ્યો છે.

અપરાસી : બંધ કર હવે, ઉધરસ ન ખા.

વેદવેરુષ : આ દોડતું કાણ આવે છે ?

વસંત : ભયંકર બાતમીઓ લાવ્યો લાગે છે !

વેદપુરુષ : કોઈ દરદી મરી ગયો. ત્યાં હવે ક્યાંક મૂકી રાખ્યો હશે. ચાલ આપણે જઈએ.

વસંત : પણ તરત જ ખગર કેમ ન પડી ?

વેદપુરુષ : અહીં સેકંડો દરદીઓ છે. સૂતો છે એમ જ લાગે એટલે મરેલાનો ખ્યાલ ક્યાંથી આવે ?

વસંત : પણ એ નિદ્રા છેલ્લી ઠરે છે.

વેદપુરુષ : આતું કોઈ નથી ? અનાથ હશે.

વસંત : આને અગ્નિ કોણ ચાંપશે ?

વેદપુરુષ : બધાની માળાપ મ્યુનિસિપાલિટી.

વસંત : નહિતર વિદ્યાર્થીઓને શરીરશાસ્ત્ર શીખવામાં ઉપયોગી થશે.

વેદપુરુષ : મરતી વેળા એની પાસે કોઈ નહોતું.

વસંત : અરે રે ! છેવટનું પાણી કોણે આપ્યું હશે ? તેની પાસે ભગવાનનું નામ કોણે લીધું હશે ?

વેદપુરુષ : પંખીઓએ મીઠો શબ્દ સંભળાવ્યો હશે. પરને બરોબર સંભાળ રાખી હશે.

વસંત : મરતી વખતે આપણા માટે કોઈ રહે એવો વિચાર મનમાં આવતો નહિ હોય ? પોતે માંદો પડ્યો છે એટલે મારી ખગર કાઢવા કોઈ આવશે, મારા વાળ ઉપર, મારા કપાળ ઉપર ત્રેમથી કોઈ

હાથ ફેરવે એવું મનમાં થતું હશે. મરતી વખતે મરેલાના મોંમાં પાણી મૂકે છે, પણ શરીરમાંથી ચાલ્યા જનારા છવને આંખના આંમુનાં એ ટીપાંની તરસ હોય છે. ખીચું પાણી તેને ગમતું નથી.

વેદપુરુષ : ભીખને મરણશય્યા ઉપર પાતાળગંગાનું પાણી નોંધતું હતું. દુર્યોધનની ભરેલી પાણીની ઝારીઓ તેમણે પાછી મોકલી. હૃદયનું પાણી એટલે પાતાળગંગાનું પાણી.

વસંત : આ હૃદય-પાતાળમાંથી પાણી આંખના નળ વાટે બહાર આવવાથી છવને શાંતિ થાય છે !

વેદપુરુષ : પણ આવા વારસ વિનાના લોકો માટે કાણ રહે ?

વસંત : જુઓ, થોડા વિદ્યાર્થીઓ અને ડૉક્ટર આવે છે.

ડૉક્ટર : મરી ગયો લાગે છે.

વિદ્યાર્થી : છૂટ્યો બિચારો !

ડૉક્ટર : પેશું ઇન્સ્પેક્શન ન આપ્યું હોત તો સારું.

વેદપુરુષ : હિંદના મૃત્યુદેવ એ જ સાચા રાજા છે.

વસંત ! દેશનો બધી બાબુથી અધઃપાત થયેલો છે. કોઈ પણ સંસ્થા લો. બધે લાગવગ, ગરીબ, શ્રીમંત રંક અને રાય એ ભેદ છે બધા માટે એક ફરજ છે જ નહિ. બધે ભેદ છે જ. ગંદકી છે, દુર્ગંધ પણ છે. તમારે યુવાનોએ જગીને આ ગંદકી બાળવી નોંધે એ. બધે માંગદય, સમતા અને આનંદ પેદા કરવા માટે જગવું નોંધે એ. એ તમારો મહાન ધર્મ છે.*

*મરાઠીમાંથી દ્વંકાવીને અનુવાદક : શ્રી જયન્ત પરમાર

વિધિને પણ કોઈ માણસની જિંદગી આખી એની પાછળ જ પડ્યા કરવામાં શો આનંદ આવતો હશે ? કેટલાક માણસોનો એવો સ્વભાવ જ હોય છે કે તેને બીજાને હેરાન કર્યા વિના ચેન પડે જ નહિ ! જાણે અન્યનાં દુઃખો-માંથી જ એમને સુખો ન મળતાં હોય ! વિધિ પણ આવું વિકૃત માનસ ધરાવતો હશે શું ?

—વિ. સ. ખાંડેકર

સડો શમે શી રીત ? : ૧૭૬

જીવનનો સુખ ઓછું લાગવા માટે જે પ્રયત્ન આવી રહ્યા છે તે સમાજવાદી સમાજ રચના માટે જરૂરી પણ છે પણ ઓછા જીવનધોરણની અસર શ્રીમત અને ઉપના વર્ગને અવી થવાની છે કે પછી કોઈ પણ પ્રકારનું હલકું કામ પણ હાથે કરવામાં નાનમ ન વાગે તો જ સમાજનો મોજો ચાલુ રહેતો આ પ્રસંગકથા છે

‘એ’ ન આપણે તો પુરી જોઈશી લાખરી મને નહિ કાવે’ સાચું જન્મવા એરેના નવા નોકરના અ શબ્દોએ હ સામહેનને એવાં તો અવાક કરી દીધા! ખીજા લોકને ધરધાનીના આવા અનુભવ થતા હશે કે કેમ એ સવાત છે પણ હ સામહેન તો આવા આવા અનુભવથી હવે ગળા સુધી ભરાઈ ગયા હતા આ પુરી જન્મનાર નોકર પહેલાના નોકરે જ્યારે અડધી બાપતુ ખમીસ ન પહેરતા પોતાનું માપ આપી મુશરૂફ શીવડાવવાની માગણી કરી ને તેમાય રોજ પહેરવાના એ જોડ કપડા ઉપરાત પાન લૂન તથા જુસકોટ બહાર જવા માટે સીવડાવવાનું કલુ ત્યારેય એ આપના બધાં આકરા તો નોતા જ અંધ જડ્યાં

તો એ પહેલાનો નોકર તો વળી આ એનેય ટપી જાય એવો હતો વહેની સવારમાં દૂધ લેવાની વાત આવના હ સામહેનને કહે છે ‘મારાથી વહેતું નહિ ઉડાય એ ન!’

હ સામહેન એ વાતો કરી એની ફરજતુ બાન કંગવ્યુ ત્યારે વળી મહેરમાની કરતો હોય તેમ સમત થયે પણ તેય આ રીતે તમે મને ઉડાડજો ત્યારે!’

નિત્યારા હ સામહેન! પાછની દાદ ઉપર દાદ ચડાવતાં બોની જડયા મર મુવા! તને ઉડાડવા ઉપરથી કુ નીચે આવીશ ધાટા પાડીને તને જગાડીશ ત્યારે એના કરતા બારણુ ઉઘાડી દૂધવાળાને તપેની આપતા મને શી વાર લાગવાની છે -

આ સિવાય ત્રીસનો પગાર ફરોજ એક આનો ખીડીનો અડકાડિયે અડધો રૂપિયો હજમતનો તો પખવાડિયાનો દોઢ રૂપિયો સિનેમાનો -

હારતો ત્રીજા વર્ગની ટિકિટ માટે દસ આના ઉપરાત અડધા દિવસની રજા આપવી પડે એના કરતા એ કનાક મોડો છૂટો કરી ખીજા વગની ટિકિટના પૈસા આપના ચુ ખોટા!

વળી હોમરા માટે ચોસમી વતણુ ચવાણ કે ચીલાકુ જે કઈ લેતાં એમા નોકરનો ભાગ તો હોય જ હોય -

ને તો ચ—રડયા કઈક ને કઈક વાકુ પાડીને મહિનો પૂરો ભગ્તાય નથી ને નીકળી જાય છે! આ એમની ફરિયાદ કાયમ સરખી બની રહી હતી—એટલે જ તો એ નવો નોકર રાખતી વખતે પતિને બદલે પોતે જ પોતાની જાતથી હવે પાકુ કરી લેતા હતા એ હ સા હવેથી તો નોકર જોડે કામની બાબતમાં ન તો મ્શી કચકચ કરી કે ન તારે ખીડી-સિનેમાના પૈસા આપના કે કપડા સીવ ડાવતાં કચવાટ કરવો નોકર જતો રહે છે ત્યારે આમેય તું કપડા વાસણ સિવાય બધું હાથે જ કરે છે ને? તો બસ ત્યારે બરાબર ન કરે તો આપણે એટલું જ ફીક કરી લેવું -

તેમાય આ છે ની વખતે તો એમણે—કાગળ ઉપર એક અક્ષર નોતા પાડ્યા એટલ જ બાકી પોતાની જાતથી પાકો માર કરી લીધો હતો ને તે પણ પતિની સક્ષીમા વાક હોય તો પણ—એનવુ કહેવું તો મીમાથથી નહિ તો જાતે કરી લેવું!

પણ ત્યાં તો આ ચની વાગેની જાતે એવી ફરિયાદ કરી કે—આવી ફરિયાદ તો એમના પતિએય લાગે જ કદી કરી હતી!

ને આ જાતના વિચાર સાથે હ સામહેન અગે અગ એવા આગ ચર્ષી બીચા કે મરાડયા તે પણ—પેરી આગને જોરે જાળે બોમ ફાટયો! જોક રડયા લાખરી

ગળે ન ઊતરતી હોય તો, તીકળ મારા ખંગલામાંથી.—
ધૂંધવાટમાં ને ધૂંધવાટમાં સામાન એનો ફેંકી
આપ્યો ને પગાર પણ ચૂકવી દીધો : ‘હે’ડતો આ
અળ ધડી.’

અરે, કુત્રચમાં ગયેલા પતિને આવવાની હવે
ઝાઝી વાર ન હતી પણ તો ય એમની વાટ ન જોતાં
એમના માટે જમવાનું ઢાંકી, પાડોશમાં રહેતી છૂટક
કામવાળીનેય ન જોલાવતાં મંડી પડ્યાં પોતે જ
વાસણ ધસવા ને ચોકડી ધોવા ‘ત્યારે શું’ તો, આપતે
પૈસે આશિયાળાં !’—

એટલું જ નહિ, પતિના જમ્યા પછી એમને
પણ એમણે જાણે સંભળાવી દીધું : ‘નોકર તમારે
રાખવો હોય તો રાખજો બાકી આપણે તો આજથી
નોકરનું નામ નહિ.’

‘પછી માંદાં પડશે તો ?’ પતિએ લાલચતી
દેખાડના હોય તેમ પ્રશ્ન કર્યો.

‘કામ કર્યે કોઈ માંદું નથી પડતું ! ને મારે
શું એવડા ઉઝગરા કરવાના છે ? કે નથી એવી
હાડમજૂરી. વાસણ કપડાં પેલી બાઈ કરશે પછી
મારે તો જ્યાં ત્યાં પૂંજો પોતું ને પથારી જ ને ?’

‘હા પણ એટલું એટલું આ પીસ્તાળીસની ઉંમરમાં
કેટલા દિવસ કર્યું છે ?’

‘એનો જ તો મને આજે પછતાવો થઈ રહ્યો છે.’
કહી હંસાળહેને ઉમેર્યું : ‘ખરી વાત કહું છું ! આ
નોકરોની જેટલી મને કાળ રે’ છે એટલી તો તમારીય
નથી રે’તી ! એટલે જ તો પછી એ રોયાઓની
કાળજી મારે આ જે છોકરાંના જેટલી લેવી પડે છે ને ?’

એ તો હું પણ કહું છું. પણ કાળજી સાથે તમારી
જીભ અમી ‘ખગરે’ય લીધા કરતી હતી ને ?’
‘લો ! તમેય તે ! કામ બરાબર ન કરે તો પછી’—

‘એટલે જ હું કહું છું કે તમે આ જેમ આખું
કામ કરવા તૈયાર થયાં છો એના સાટે નોકરનાથી
જે જે બરાબર ન થાય એટલું જ તમે—નોકરને ન

ટોકતાં જાતે ઠીક કરી લેશો તો તમારો આ આખોય
પ્રશ્ન કાયમ માટે ઉકલી જશે.’

‘ના ભાઈસા’બ ના. આપણે તો એવું હવે
કરવું જ નથી. એ વળી નોકરને કંઈ કહેવાય નહિ ને
એના પાછળ પાછળ મારે કામ સુધારતા ફરવું પડે
ત્યારે એના કરતાં તો હું જાતે જ બધું નહિ કરી
લઉં કે એના ભાગની અડધા જેટલી રસોઈ કરવી
ટળા ને એટલી કપાળે સૂંક ચોપડવી મટી !’

પતિને હતું કે આ વેરાગ, હમણાં નવો ભેખ છે
ત્યાં સુધી. ને ટૂંકમાં જ પતાવ્યું : ‘જુઓ જો ફાવે
તો, બાકી માંદા પડ્યા જેવું ન કરશો.’

ને પછી આજ થાકે કાલ થાકે એમ કરતાં કરતાં
એક તરફ એ કોઈ સારા નોકરની તપાસમાં રહ્યા
તો બીજી તરફ પત્નીના થાકવાની પણ પ્રતીક્ષા કરતા
હતા. હારતો એ આ છેલ્લા ઉપાયમાં થાકે ને નોકર
માટે સામેથી માગણી કરે તો જ તો આ નવો સંઘ
કંઈકેય કાશીએ પહોંચે ને ?

પણ એમને શી ખચર કે હંસાળહેન તો થાક-
વાને બદલે દિવસે દિવસે ઊઘટાનાં કસાતાં જતાં
હતાં ? એટલું જ નહિ, પહેલાં જે પેટમાં ગેસ થવાની
ફરિયાદ કર્યા કરતાં હતાં એ પણ કામની આડે જાણે
ભૂલી જ ન ગયાં હોય !

જે માસ વીતતાં તો પતિનેય ખાતરી થઈ ગઈ કે એ
નોકર રાખવાનાં જ નથી.

આ સાથે જ આ હજાર રૂપિયાના પગારદાર
અમલદારને ‘પ્રેસ્ટીજ’(આબર)નો સવાલ હાઉની
જેમ સામે આવી ઊભો. ને એ સમજાવવાનો હંસા-
ળહેન આગળ પ્રયત્ન પણ કરી જોયો.

પણ હંસાળહેન તો—સાથે જ આ પૂંજોપોતું ને
પથારીઓતું કામ પેલી કાળ કાળજી ને અડધા
ભાગની રસોઈના બદલામાં એવું તો ફાયદાકારક
નીવડ્યું હતું કે, પતિની વાત પૂરી સાંભળવાય ન
રહેતાં બોલી ઊઠ્યાં : ‘તમે આખરું શ્રેય છો પણ

બાળક અને તમે

‘અ’ મારી પન્ના ખૂબ તોફાની છે, એને જમાડે એટલે ત્યારે એ કોઈનીય નથી રહેતી. અને ધમાલ કરી મૂકે છે જે હાથમાં આવ્યું તે લઈને ધા કરે છે. મારાં બાળકોમાં આ એક જ આવી પાકી ભણવામાં પણ ઠોઠ, બિલકુલ દિલ પરોવે જ નહિ આખો દિવસ રખડવાનું. ને કાઈ કહેવાય જ નહિ.’

આમ પત્તા વિશે એક પછી એક ફરિયાદ જ્યારે ને ત્યારે ચાલુ જ હોય પણ ધરમાથી કોઈએ એનું કારણ તોધવા પ્રયાસ કર્યો નહોતો. સંજોગોવચાન બીજાં બાળકો કરતા તેનો ઉછેર જુદી રીતે જ થયો હતો, તેના તરફ જોઈએ તેટલું ધ્યાન અપાયું નહોતું માતાનો પ્રેમ તેણે મેળવ્યો નહોતો. એટલેથી જ બસ નહોતું પણ તેના તોફાની સ્વભાવને કારણે બીજાં ભાડુડાઓ પાસેથી પણ તે તિરસ્કાર મેળવતી વાત-વાતમાં સૌ એને ઉતારી પાડતા વિચાર ન કરતા. પન્નાનું સ્વમાન ધવાતું તેમ તેનામાં તિરસ્કાર, વેર નફરત વગેરે ભાવો વધુ ને વધુ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા અને તેને મનગમતી વસ્તુઓ—ખાવાપીવાથી માંડીને રમતોને તે પ્રાધાન્ય આપવા લાગી ધરમા પોતાની ગણુના નથી, ન જોઈતું બાળક છે એમ અનુભવ-વાથી તે વધુ ને વધુ બહાર રહેવા લાગી. બાળક પ્રેમનું જૂથું છે પ્રેમ જ એને ઉઝા આપી શકે છે, તેના જીવનને સમૃદ્ધ બનાવી શકે છે.

જોતા નથી મને ગેસ મટી ગયો ને બાંધેય કેવી હવે પથારીમાં પડતા જ ધસધસાટ આવી જાય છે !’—ને પતિએ પણ જોયું તો નોકરની લપમાથી નીકળી ગયેલા હંસાબહેન હવે એવા તો પ્રસન્નવદને રહે છે કે—

એટલું જ નહિ જેમ કોઈ કવિની અનુશ્રુતિ

વધતી જતી વસ્તીના નિયંત્રણ જેટલી જ બાળકોને માટેની માહિતી માતાએને આપવાની જરૂર છે બાળક તરફની બેપરવાઈ જ આપણી બાવિ પેઢીને મોટી હાનિ કરે છે એ અંગે થોડી માનવશાસ્ત્રીય છણાવટ અટી જોવા મળે છે

વારવાર તેને ઉતારી પાડનાથી, તેના પ્રત્યે તિરસ્કાર સેવવાથી, પ્રેમપૂર્વક પાસે આવે ત્યારે તેને હાથૂત કરી હાડેલી મૂકવાથી તે નારાજ થાય છે, દુઃખી થાય છે મા—માપતો પ્રેમ મેળવવા, તેમને ગમતું બધું જ કરવા પ્રયત્ન કરે છે મને વદશે તો ..!—એવી બીક પેસી જાય છે આવા બાળકો નિર્માન્ય વ્યક્તિત્વવાળાં બની જશે છે અને મોટા થતાં અભ-ણતા પણ એ જ માઆપ સામે હકપૂર્વક બદલો લે છે

વધુપડતી સંભાળ લેનાથી પણ બાળક બગડે છે ખૂમ લાડકોડથી બહેરવા, પડી જશે તેમ માની રમવા ન જવા દેવા, વાતવાતમાં તેનું ખોટું ધ્યાન રાખવું, બિલકુલ પોતાની જાતે કંઈ નહિ કરવા દેવાથી સત્ત્વ વિનાના, આત્મશ્રદ્ધા વિનાનાં સ્વતંત્ર શુદ્ધિથી વિચારવાને અશક્ત બની જાય છે. જીવનમાં મુશીબત સહી શકતા નથી, તેનો સામનો કરાને અશક્ત બને છે

શરૂઆતમાં પાંચેક વર્ષ સુધી બાળક ધરમા જ કુટુંબીજનોથી અને પડોશીઓથી વીટળાયેલું રહે છે બાણવાનું ચર કરે છે ત્યારથી ધર બહારની પરિસ્થિતિથી તે દેવાય છે બહારની દુનિયામાં શિક્ષક, મિત્રો વગેરે તેના વ્યક્તિત્વના વિકાસમાં મહત્વનો ભાગ ભજવે છે છથી દસ વર્ષની વયએની આ ઉમ્મરમાં

કાચમા બનરી આવે છે એ રીતે પરાવન બનનાથી હંસાબહેનને મળેની આ સુકિત એમણે ઉમેરેલી પેટી ઉકિતમાં બનરી આવેની દેખાઈ આવે છે—પ્રસંગ મળતા જ્યાં ત્યાં એ કલા કરે છે : ‘આપ મૂઆ વગર સ્વર્ગે જવાય નહિ ને જાત ધરયા વગર જીવન મણાય નહિ !’

બાળક ધાંધલિયું, ભાંગફોડની પ્રવૃત્તિવાળું, ટાળાંટી-યવૃત્તિવાળું અને સ્વચ્છતાની ભાવનાવાળું હોય છે. તેનામાં રહેલી જિજ્ઞાસા અને અનુકરણવૃત્તિ પણ પ્રબળ હોય છે.

આ સમયની પ્રવૃત્તિઓથી મા-આપ કંટાળે છે, તેને ધમકાવે છે અને શાંત રહેવા કહે છે. પણ એમ કરવાથી તે શાંત થતું નથી. આ સમયે સમજી મા-આપે ધીરજ અને શાંતિથી કામ લેવું. બાળકનું મન એવી રમતો તરફ વાળવું જોઈએ કે જેથી તેનું મન પ્રવૃત્તિમય બને. એવી રમતોમાં કાગળકામ, લાકડાના ટુકડા સાથે હથોડી-ખીંટી વગેરે આપી તેને નવું નવું બનાવતાં શીખવવું જોઈએ. જેથી એને સંતોષ મળશે, એક બાજુ એસીને આનંદથી જુદી જુદી રમતોમાં રસ લેશે તેની જૂથભાવનાને સંતોષે તેવી રમતોમાં સાતતાળી, હાંતુતુ, બો-બો, ક્વાયત વગેરે શાળામાં અને સમૂહમાં રમાડવામાં આવે તો પણ તેનું સાહસ તે તરફ વળશે.

બાળકને પોતાની જાતે પોતાનું કામ કરવું વધુ ગમે છે. દાખલા તરીકે નહાવું, જમવું, કપડાં પહે-રવાં વગેરે. એમ નહિ કરવા દેવાથી અને વધુપડતી ટાપડીપમય રાખવાથી ક્યારેક એકલું હોય છે ત્યારે અને પારકે ઘેર જ્યાં એને કોઈ વડે તેવું હોતું નથી ત્યાં તે ધૂળમાં અને કાદવમાં છૂટથી રમી કપડાં બગાડીને, જાતે જમવાનો વગેરે આનંદ લે છે.

ઘણીવાર બાળકની વાતોમાં આપણે રસ ધરાવી શકતાં નથી. કોઈ મળવા આવ્યું હોત ત્યારે તેની તરફ બેદરકારી સેવીએ છીએ, ‘હમણાં નહિ’ તેમ કહી એને દૂર હટાડીએ છીએ, તેની વાત વચ્ચેથી કાપી નાખીએ છીએ એ બેદરકાર નથી. બાળકની જિજ્ઞાસાવૃત્તિને વચ્ચેથી કાપી નાખતાં વિકૃતિ ધારણ કરે છે. તેના પ્રત્યે એક વખત પ્રેમ દાખવવો, થોડી વાર પછી ગુરસો બતાવવો, માઆપ પોતાના સ્વાર્થ માટે જૂઠું બોલી તેની હામાં હા મિલાવે છે. પોતાનું કામ કદાવવું હોય અથવા ડબલગીરી ન કરે એટલે

અગાઉ ના કહેલી વસ્તુ આપવી, લાલચ આપી કોઈપણ કામ કરાવવું તે સાચું નથી. જે વસ્તુ ન આપી શકીએ તેમ હોઈએ તે વસ્તુ આપવાનું બોટું વચન ન આપવું. કારણ એ ન આપી શકવા માટે બોટાં બહાનાં કાઢવાં પડે છે જેથી બાળક અતે નિરાશ થાય છે અને માઆપ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા ગુમાવી બેસે છે.

પહેલા બાળક વખતે માઆપ તેના પ્રત્યે ખૂબ વધારે પડતું ધ્યાન રાખે છે. તેને જોઈતી વસ્તુ લાવી આપે છે. પણ બીજા બાળકના આગમન પછી તેના પ્રત્યે અગ્નિભૂત પળ બેદરકાર બને છે. પિતા બહારથી આવતાં તેને માટે કંઈક લઈ આવતા, તેને વહાલ કરતા અને હવે જ કેમ નહિ? પોતાનાં જ ભાંડુ તરફ તેને ઈર્ષ્યાઉત્પન્ન થાય છે. એના મનમાં ભરાયેલ ક્રોધ, લય, ચિંતા ઈર્ષ્યાના ભાવો તેને વિચિત્ર વર્ત-ણુક તરફ પ્રેરે છે. માઆપની વસ્તુઓ બગાડે છે, ફેંકી દે છે. આ પણ અતેની અસહાય પરિસ્થિતિનું મૂળ છે.

બાળકને પણ તેનું પોતાનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ છે. તેના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ તેને જાતે જ કરવા દેવો જોઈએ. બાળકને રસ હોય તે કામમાં માઆપે રસ લઈને મદદ કરવી જોઈએ. દરેક કામ કરવા વાતા-વરણ અને પ્રેરણા મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. બાળ-કામાં કામ કરવાનાં પ્રેરક બળો ઇચ્છાશક્તિ, ઉત્સાહ, મહત્વાકાંક્ષા અને રસવૃત્તિને જગૃત રાખવાં જોઈએ. બાળક સાથે વાતચીત કરતાં એ ન ભૂલવું જોઈએ કે તેનામાં પણ સ્વમાન છે.

ઘણાં માઆપો એમ કહે છે કે ‘મારાં છોકરાંઓ તો એટલાં તોફાની છે કે કોઈના ઘેર લઈ જવાં પાલવે જ નહિ.’ પરંતુ એ વડીલોએ ક્યારેય એ વિચાર્યું છે. ખરું કે એ તોફાની પાછળ ક્યું રહસ્ય છૂપાયેલું છે? બાળક તોફાન કરે છે ત્યારે તેને ધમકાવવાથી કે મારવાથી તેનું તોફાન અટકતું નથી પણ તેનામાં નવા ગ્રંથ જિલ્લા થાય છે. જ્યારે એ તોફાન ક્યા પ્રકારનું છે, તે જાણવાથી બાળકને સાચે

રસતે દારી શકાય છે તેનો એક દાખનો આપું.

સીતામહેનનો એ વર્તનો કમન ખૂમ તોફાની તોફાની એવો કે જે હાથમાં આવે તે ભાગદોડ પશુ કરે સીતામહેન એની આ ભાગદોડવૃત્તિને તોફાનીવૃત્તિમાં ગણીને હમેશા ધમકાવતા, ક્યારેક મારતા પશુ ખરા પગી તો સીતા બહેનને એરી ટેવ પડી ગઈ કે કમન કાર્ષ્ણ્ય કરતો હોય તો તેને તરત ટોકે, ધમકાવે કયા તો એના હાથમાંથી રમતની વસ્તુ ચૂટીને લઈ લે આમ કમનના વિકાસમાં મોટો અવરોધ બોમો થાય છે તેવો તેમને ખ્યાલ પશુ નહોતો રહેતો.

જ્યારે કમન કોઈ ખીજને ઘેર હોય ત્યારે તેની બાળસહજ તોફાની વૃત્તિને મોકળાશ મળતી ત્યાં એને કોઈ ટોકનાર, ધમકાવનાર નહોતો એક વખત ઓરડામાં કોઈ હતું નહિ કમને ટેબન ઉપર ચડીને ટાકણી અને કાચનું પેપરવેષ્ટ લીધું ટેબન ઉપર ટાકણી રાખીને કાચના પેપરવેષ્ટથી ટોકતા મડી

ત્યાં જ હું ઓરડામાં દાખન થઈ મને જોઈએ જરા અચકાયો પશુ એની આ પ્રવૃત્તિ રોકવાનું મને ન ગમ્યું તરત જ એક નાની હથોડી, ખીની અને પોચા લાકડાનો ટુકડો ધરમાંથી લાવી તેને આપ્યો એને તે એક બાજુએ ખેસી ગયો.

સીતામહેનને કમનની આ પ્રવૃત્તિનો મેં ખ્યાલ આપ્યો પશુ સીતામહેનને એ ન ગમ્યું અત્યરથી ખીનીઓ ઠોકવાનું કામ શા માટે શીખવાડ્યું ? મેં એમને કહ્યું કે તમે આવા ખોળી દહેશન ન રાખો આવી પ્રવૃત્તિથી તો બાળકનો એકાગ્રતા, નિશાન તાકવાની વૃત્તિ વગેરે કળવાય છે આવી નાની ગણતી બાળતો બાળકની પ્રવૃત્તિપરાયણતામાં મોટો ભાગ ભજવે છે કમન ઈજનેર કે દાનનો ડોક્ટર થઈને આવી એકાગ્રતાને કામચાલ બનાવી શકે બાળક જ્યારે જ્યારે કુદરતપ્રેરિત કાર્યોમાં રોકાય ત્યારે આપણે તેને રોકવું ન જોઈએ બિનહુ તેની જરૂરિયાતને વેગ મળે તેવી અનુકૂળતા કરી આપવી જોઈએ.

★

નાના બાળકોના મનનો વિકાસ કેવી રીતે થાય છે એ જોવી વખતે પહેલી મહત્વની વાત આપણે એ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે તેમને કેટલીક નૈસર્ગિક પ્રેરનારો અથવા સહજવૃત્તિઓ (instinct) હોય છે તેઓ હંમેશા શરીરથી તેમજ મનથી હિલચાલ (activity) કરતા હોય છે આ હિલચાલના અને બધી સહજ પ્રવૃત્તિઓના હેતુઓ વ્યક્તિનું પોષણ અને વસરસાણ હોવાથી તેમને અટકાવવી એટલે બાળકોની પ્રગતિને રૂંધવા જેવું થાય છે હિલચાલ એટલે જ જીવન છે અને તે બંધ કરવા કહેવું એટલે બાળકને મરવા જેવું જ છે નાના બાળકની હિલચાન મોટા માણસને નિરર્થક લાગે તો પણ બાળકની દૃષ્ટિથી તે અર્થ અને હેતુયુક્ત હોય છે વળી મોટા હિલચાન બાળકની દૃષ્ટિએ પણ નિરર્થક અને નિરૂપયોગી લાગે તો પણ તેને સમૂળી બંધ કરે નહિ આ ન તેનું શુદ્ધિકરણ અને ઉન્નતીકરણ (sublimation) કરી તેને ઉપયોગી બનાવી લેવી જોઈએ બાળકની માનસિક પ્રવૃત્તિને જ આપણે વિજ્ઞાસ કહીએ છીએ જેમ બાળકો શરીરે છાનામાના નહિ બેસે તેમ મનથી પણ તે બેસવાના નથી તેમની સહજ પ્રવૃત્તિ તેમના શરીરને જીવનરસ આપે છે અને આ વિજ્ઞાસ તેમના મનને ખોરાક પૂરો પાડે છે.

—ના મ પદવર્ધન [‘અમારી ઈન્ટેલિજન્સ’ માં]

થોભવાની, થોભાને વિચાર કરવાની શક્તિ જ ભણે આને હણાઈ ગઈ છે. એવું તો કેટલુંય વગરવિચારુ આપણે ક્યે જઈએ છીએ, આચરીએ છીએ. પણ આપણી બુદ્ધિને આમ ખૂડી બનતી શકીએ તો?...

‘ટલી ટિકિટો લેશે? પંદરવાળી કે દસવાળી?’
‘દેશના કોઈ સંકટગ્રસ્ત વિસ્તારની મદદે ચડેલો ચોપડી વીંઝી રહ્યો હતો; ખાસ ખેલની રતો.

‘તમને આ કાર્યમાં રસ છે, એટલે સંભારીને ખાસ અહીં આવ્યો છું.’ હતુમાનજીના મંદિરનો છુલોદ્ધાર કરવા કાળો, અને કાળા માટે ગોઠવેલો ખાસ દિલ્મ શો, દિલ્મ પણ ધાર્મિક જ રાખી હતી.

‘પણ આ અમારી કોલેજનો વાર્ષિક મેળાવડો છે, ટિકિટો તો તમારે લેવી જ પડશે.’ એની પાછળ કોઈ નાટકનો તખ્તો તરત દેખાતો હતો ‘જે કોઈ બચશે તે બધી રકમ અનાથાશ્રમમાં જવાની છે,’ આવાં પ્રલોભનો આગળ કહેવાતું શું હોય ?

‘સ્વામીજી આવ્યા છે; ઠંઠ હિમાલયમાં વૈદિક પાઠશાળા માટે મકાન બાંધવાના છે. ઠીક છે, ફૂલ નહિ’ તો ફૂલની પાંખડી—જે કોઈ એકઠું થાય તે. છોકરાંઓએ ગરબા-નૃત્ય-પ્રહસન-ઝડુ-કસરત વગેરેનો કાર્યક્રમ ગોઠવાવ્યો છે. જે ઘડી ગમત પણ ખરી અને કામ પણ ઉકડે.’ એમની વાત કલાકેક તો જરૂર ચાલે છે.

આમ જુઓ તો આપણી રંગભૂમિના દીદાર સાવ ક્રીકા છે. દિલ્મવાળા એવો શું ભમેજો કરી આપે છે કે એમાં સર્વ રસ અને આર્થ સંસ્કૃતિનું આકરું રસાયણ આપણને મળી જાય. આ બધું પૈસા ખરચી જોનારો વર્ગ તો એ છે કે જે વાંચતો નથી, સમજતો નથી અને આવતી કાલનો વિચાર કરતો નથી. અને છતાં ખાસ ખેડો નાખી કુંડાળા ઉઘરાવવા સહેલું ગણાય તે શાથી ? એમ તો નહિ હોય કે દાન ધર્મ કરતી વેળાએ પણ કેંક તાત્કાલિક બદ-

લાતું મળી રહેલું જોઈએ એવી ભાવનાને આપણે આવકારીએ છીએ.

આ ખાસ ખેડ ભજવતી કે ગોઠવતી વખતે કેટલોક ખર્ચ તો થાય જ છે, જે આશય માટે કાળો જોઈએ તેને અતુરપ ખરચ થાય છે એવું તો કોઈ નહિ માને. ચા-ચવાણાં, વાહનખર્ચ, વેપભૂષા, પાછળથી ફેટા પાડવાના, સુંદર ને આકર્ષક છપામણી-વાળાં કાર્ડ ને કાર્યક્રમ, એવું બધું જોવા એસીએ તો પેલો સંકટગ્રસ્ત વિસ્તાર કે પેલું અનાથાશ્રમ કાર્યાલય બંધબેસતું આવે નહિ.

કેવી ઉપરજીંદગી નજર થઈ ગઈ છે આપણી ? દિલ્લ તો કહે છે કે ગરીબોનું, અનાથોનું, વિદ્યાર્થીઓનું, આપદગ્રસ્તોનું, દુઃખીઓનું કલ્યાણ કરવું જોઈએ. પરંતુ એને મદદ કરતી વેળાએ પણ આપણને હસવાનું નૃત્ય જોવાનું ને છૂટથી થયેલા ખર્ચ કે જાહેરાતમાંથી કશું જ ખટકતું નથી. આપણી નજરથી આ બધું બહાર શાથી રહે છે ? કઈ વૃત્તિથી આપણે સહાય કરીએ છીએ ? જે થવું જોઈએ તેની ખાતર કે પછી ખરચ કરેલાં નાણાંમાંથી સદુપયોગ થવાનો સંભવ છે માટે ? નાણાંનો કસ કાઢી લીધા પછી એના કૂચાય કોઈને ખપ લાગતા હોય, પરમાર્થ થયો હોય, તો શું કામ ના કરી લેવો, એમ જ ને ?

તમે કહેશો કે એવું હોય તો નહિ આપીએ; આપીનેય પછી આરોપ ઓઢી લેવો—એ તો બેવડું તુકશાન ! અને ખરે જ, જે કાર્યમાં પોતે તદ્દપ નથી, સંવેદનશીલ નથી, પોતે ઉપેક્ષા રાખનાર છે તે સહાય કરીનેય બેવડો આરોપ કરનાર રહે છે. કારણ કે આખા સમાજમાં એ જૂઠું આત્મસંતોષ ફેલાવે છે.

*

‘ ઝાઈ ગમતુ નથી ’ ખુરશીથી ખાંચે હેરફેર
ક્રતા એક ભાઈની આ ગેજની ફરિયાદ હતી
‘ મન ડીકુ ઊતરી જાય છે, ઉઠાસીનતા છાઈ
ગઈ છે ’ પત્રમાં એક ભાઈ પોતાની ગિયતિ ચીતરી
રહ્યા હતા

ઊઘી જાઉં ત્યારે પણ જાણે જાગતો જ હોઉં
એમ વિચારોની ધમ્માગ ચાલ્યા કરે છે અને એનો
યાત્ર પશુ અનુભવ છુ છુ મિત્ર આગગ સહાનુ
ભૂતિ માગતા એક જુવાન કહી રહ્યા હતા

આ સ્થિતિ દિવસે દિવસે વધતી જાય છે આ
કાર્પ દર્દ થેડુ જ છે કે ટીકડી ગળીને પાણી પીતુ
કે મટી જાય અને તેમ છતાં કયા સુધી નિભાવી
લેવાય ? કાર્પને કાર્પ આગળ મન ઠાલવવું જોઈએ,
તે સિવાય એન પડે નહિ પરંતુ સામેથીયે જ્યારે
સલગાય કે ‘શુ કરીએ ભાઈ, મને તો એવું થાય
છે કે આ જાણે છોડીને કયાક ચાલ્યો જાઉં,’ ત્યારે
ઘડી નિરાત બને લાગે પણ એની હમદ્દી થો
ઉઠેન આવતો નથી

મનમાં વિચારોના ઝીણા તાર કાઢવાની જાણે
ટવ પડી ગઈ છે જરા જરામાં વિમાસણ થઈ આવે
છે આખી દુનિયાની ફિર પડી છે સયમ અને
નીતિનીયે ઝખના થાય છે લોકકલ્યાણની ધમશ
ચઢી છે પરંતુ આ જોળે વહન કરવા માટે મજ
બુત મન કે શરીર મન્યા નથી તાલીમ નથી લીધી
એટલે બધે જ ક્યારા દેખાય છે, માર્ગ જડતો
નથી સિદ્ધિ સંપાડતી નથી શ્રદ્ધા જાગે છે પણ
આલીપાતળી મિનમગઉ અને સશયોથી ખદમત્તી
વિચારો તો છૂટે છે ઉપરાઉપરી પરંતુ પાટે ખીચડા
થઈ જાય છે, સાવાવાળા ગાડીઓને રવાના થવા
દેતા નથી, ડમ્પા ઉપરાઉપરી ચઢી જાય છે ને પડી
ઉઠાસીનતાની વેરણ હેરણ વ્યાપી રહે છે

આપણે શુ જોઈએ છે ? આટલો અમ તો
શાથી જાગ્યો છે ? કાનો વાત્ર ખોળી ન્યાય કરવા
નીકળી પડીએ છીએ ? કેમ ખીજની વર્તણુ કથી નારાજ

અને દુખી થઈ જઈએ છીએ ? એવું શાથી લાગ્યા
કરે છે કે પોતાને સડું અન્યાય કરી રહ્યા છે—
ધરમાં, મિત્રોમાં, સમાજમાં, દેશમાં શાથી એવું
માની બેઠા છીએ કે આપણી ‘સાચી વાત ખીજ
કાન ઉપર ધરના નથી, આપણને સંજેનું સત્ય ખીજ
સ્તીખરતા નથી અલિન દતા નથી ?

ધણ વધારે માની બેઠા છીએ આપણે ગમ્મની
ઉપરવટ અહમતુ પિત્ત વાર વાર ચઢી વાગે છે, ફૂટી
નીકળે છે ધણાનું ધ્યાન અને સેવા પામવાના અમ
રખા થાય છે ‘ચિત્તચોર’ થઈ એસવાના કીર્તિના
કગથ સત્ય ઢગતા રહેવાના, પ્રારંધનું પાંદડું ખૂંચ
ઊંચે ઉરાડવાના આપણે ભારે મનસુખા કરી સર્પએ
છીએ

અને એને નથી સતોત ને નથી શાતિ

*

‘અમે એક વાર ગિરનારને પાછો રસ્તે ઊતરતા
જુના પડયા ને અધારુ થઈ ગયું પડી તો જોઈ
લો મળ ’ રોમાયક કથા શરૂ થતી હતી અને
બાળકો સાલગવામાં તન્નીન થઈ જતા હતા

દિલ્હીની મેન્ડેસમાં ગયેનો—૧૯૩૨માં રતો
પહેને જ ધડકે વધામણી મળી કે પકડાયા તે
મિનિગ્રીને સોપી દેવાના હુકમો છૂટયા છ બીજે
દિવસે ઘટાધર આગળ જોયું તો જાણે લડાઈતું
મેદાન નવ ને પાંચ મિનિટ થઈ હશે ત્યાં તો
ચાર ઘોડેસ્વાર સિપાઈઓ અમારા ઉપર ધસી
આવ્યા પાછળ હરાય એવું હતું જ નહિ..’
બીજે કિરસો સાલગતા શ્વાસ અદ્ધર રહી ગયા હતા

‘ નિશાગમાંથી નીકળી ગયા સોધા નદીના વાંધા
તરફ કાર્પ જાગમાં દફતર પાળી સતાડી એધાણી
રાખી પછી જાણુડાના ઝાડ ઉપર સૌ ચઢી ગયા
એમાં એક જાણુની ડાળી તૂટી ને પડ્યો નીચે
વળી પાછું ‘અરે’નો ઝાનો પણ સામટો અવાજ
આ યો

આમ તો તમેય નદીએ નહાવા જતા તથાવા
કે કૂપના માડયુ હશે, પહાડ ચઢતા પગ લપ્પી

ગયો ને ગયડ્યા હશે, ગામડેથી પાછાં ફરતાં છુકાની બાંધેલાં ને ધારીઆંથી સજ્જ એવા બે ચાર જણુતો ભેટો થઈ ગયો હશે, ઓરડામાં કોઈ પાછળ નાગ સંતાયાની ખૂમ પડ્યે સફાળા દોડ્યા હશે, સવારના પાંચને બદલે રાતના ત્રણ વાગે ભૂલથી ફરવા નીકળી જતાં સ્મશાનનાં બળતાં મડદાંથી ચોંકી ઊડ્યા હશે; પરંતુ વર્ષો પછી આ બધું યાદ કરતાં, એ પ્રસંગોનું નવી પેઢીને વર્ણન કરતાં કેવો અપાર આનન્દ આવે છે ? એમ લાગે છે કે એ પ્રસંગો ના હોત તો જિંદગીમાં બીલું યાદ કરવાનું કશું રહેત ખરું ? પરંતુ પેલાં બાળકોનો ય વિચાર કરીએ ત્યારે થોડો ચિંતા રહે છે. એમનેય શું આવા સંભારણાં મળી રહેતાં હશે ? એમનાયે લોહીમાં અભયની શાંતિ, સાહસનો થનગનાટ, રઝળપાટની ખુમારી, સંકટ સમયની ધીરજ કે તરતખુદ્ધિ, એ બધું મળી રહેતું હશે ? કે પછી આપણે ટમેટાંનું વિટામિન જ ગોખ્યા કરીએ છીએ ?

આપણે સામાજિક નીતિના નિયમો ધારદાર બનાવ્યા છે, કાયદાને તેજ ક્યાં છે, સંસ્થાઓના ધારાધારણો ને શિસ્તને કડક બનાવ્યાં છે. આપણે જીવનના વ્યવહારને ગાડીના પાટે રાખવા ધ્વજીએ છીએ જેથી આડફંટા ફંટાય નહિ, ખાડાખખચા આવે નહિ, સરખી ગતિએ ઢાળેકરા પસાર થતા રહે. જીવનની ગતિ શું એવી છે ખરી ?

અગવડો, મુશીબત, સંકટો, દુઃખ એમને નોતરવાની પણ કળા છે. એમના આવી પડવા મુઠ્ઠીરાહ જોવાની જરૂર નથી, તે વખતે બરદાસ કરવા જતાં સંભવ છે કે બિનતૈયારીથી સોસવું પડે. અને જીવનની ઘટમાળામાં જે હિસ્સો આપણે લાગે આવવાનો છે તે પહેલેથી ચાખી જોવાનોય એક લઠાવો શું કામ જતો કરવો જોઈએ ? પાછળથી એનાં સંભારણાં તો મીઠાં મધ બની રહે છે એય એક લાલ તો ખરો જ ને !

*

‘ પણ એમાં શું, એ તો જાજરનો લોટો છે !’

કાળાશ કમી કરવાની સૂચનાને ઘરમાંથી જ નકારવામાં આવી.

‘એમાં શું, એ ઘેર રહેશે !’ મેળામાં જતી વેળા માંદી દીકરી સંબંધી બોલાયલા એ શબ્દો હતા.

‘એમાં શું, બે વેળુ કલાં એમાં આટલું બધું...’ કા’કનો રોપ ઉતારવાનો યત્ન ચાલતો હતો કે પછી એને ભોંઠો પાડવાની વાત થતી હતી ?

‘અરે જે હશે તે આપો ને. અહીંથી જાય એટલે પત્યું. મજલા ઉપરથી વસ્ત્રદાન કરતી વેળા કેટલું ફાટ્યું’ છે તેની તપાસ રોકવા ઉચ્ચારેલું વાક્ય દિલના ખૂણાઆ ભરીને કઈ બાળતો આવી બેઠો છે ? જીવનની હરેક ક્ષણે પ્રવૃત્તિઓમાં શેતું પ્રદર્શન વારંવાર આપણે કરાવતા જોઈએ છીએ—શું જાહેરમાં કે શું ખાનગીમાં.

‘ચલાવી લો’, ‘ચાલશે’, ‘એમાં શું’—આ પ્રયોગો આપણે મોટા લાગે તો ખીખતી અગવડ કે એના અપમાન કરવાની ખાતર શોખથી કરી રહ્યા છીએ. તેમ ધણું જાતેય નલાવી લઈએ છીએ. પરંતુ પોતાની વાતમાં નયું આજસ લરેલું હોય છે, સુરુચિનો સદંતર અભાવ નજરે પડે છે. નહિ તો ચાલશે શા માટે ? સંન્યાસની કે વૈરાગ્યની લગની એમાં થોડી જ છે !

બાળકની ફોટેલી ચડી, નોકરની નામની પથારી, પત્નીની તૂટેલી ચંપક, પોતાને પગે થયેલું ગૂમકું, ફાટનું ખરી ગયેલું ભોરીઉં, બારણા પાછળ લાગેલું જાળું—આવી નાની વાતોથી માંડીને તે પરલોકની તૈયારી જેવી ગહનગંભીર વાતોમાં આપણે જાણે કોઈને છેતરી રહ્યા છીએ. ધણું મુક્તવી રાખીએ છીએ, તો ધણું બરદાસ કરી લઈએ છીએ એ તો ઠીક, પરંતુ ખીખ પરત્વે જે તુચ્છતા બતાવીએ છીએ એ તો ક્ષમ્ય ગણાય એવું નથી.

આર્થિક ગરીબી પાછળ દેશમાં દિલની અનુદારતા આવી ગઈ છે, હાથ પગ હક્કાવવાની સુસ્તી આવી ગઈ છે, ‘ચાલશે’વાળો હલકો સંતોષ આવી ગયો

કરમાતી કુસુમકળી

દર વર્ષે લગ્નગાળો પૂરો થતાં કુસુમની દયા આવે છે—મરે, આ વર્ષે કુસુમનું લગ્ન ના ગોકાચાનું ! બધાંની કંઠાત્રી આવી પણ એની ના આવી ! એની કંઠાત્રી આવી હોત તો સૌથી વિશેષ આનંદ થાત. એનું લગ્ન થઈ જાય તો સારું. એમ એને ઓળખતાં બધાં ધ્રુએ છે સરખેસરખાં તો એની મગક પણ કરે છે—હવે તારા લગ્નમા ક્યારે ખોલાવે છે ? એ જવાબ દે છે—હું તો પરણવાની જ નથી !

એની દયા ખાઈને ઠાઈ કુસુમ સાથે વાદ-વિવાદમાં નથી ઊતરતું. કારણ સૌ સમજે છે કે એને પરણવું હોય તો પણ ઉમર જેમ જેમ વધે છે તેમ તેમ મુશ્કેલ બનતું જાય છે. આ વર્ષે એને પાંત્રીસમું વર્ષ બેઠું, એ પચ્ચીસમે વર્ષે એવી લાગતી હતી કે એને ગમે તેટલાં વર્ષ થશે પણ જીવન જ દેખાશે. એ એકવડિયા કાઠાની અને પાંચ ફૂટની જિંદગીવાળી નમણી, નાજુક અને લોકસાહિત્યની ભાષામાં કહેવું હોય તો નમણી નાગરવેશ જેવી હતી. એની બહેનપણીઓમાં એ સૌથી સુંદર હતી. સહેજ જિંદગી વધારે હોત તો સંપૂર્ણ સુંદરતાનો નમૂનો બની રહેત તેમ બહેનપણીઓ માનતી હતી. બણવામાં એ તેજસ્વી હતી, હસમુખી અને વાચાળ હતી સારી જિંદગીવાળો યુવક પણ એના પરિચયમાં આવતાં એની નીચાઈની ખામી જતી કરીને પરણવાની હા પાડ્યા વિના ન રહે વળી એના બાપ તત્કાલીન વડીલ હતા. નામથી એમને ના ઓળખનાર

છે. જેમની રિયતિ સારી બની છે તેમનેય—બહુ વિશેષ માત્રામાં—આ જ રોગ વળગી રહે છે. માનસિક દારિદ્ર ઠેરઠેર વ્યાપી રહ્યું છે.

ખીનની સાથેના આપણા વર્તાવમાં આપણે

કોશી કુંવારી ન મરે—એની માન્યતા જીનવાળીમાં બપે છે એ વાત સાચી પણ ઉંમર પહોંચેથી કેટલીય કુમારિકાઓ અંદર ને અંદર સોસવાય છે વડીલો મોગી કુમારિકાઓના લગ્નોની જવાબદારી-માંથી મુક્ત અને એ હવે જરૂરી નથી ?

શહેરીએ શરમાવું પડે અને તે એની અજ્ઞાનતાને લીધે ન શરમાય તો પણ એને જાણનાર એની દયા ખાધા વિના ન રહે. કુસુમની સાથે સામે ચાલીને કોલેજમાં જેમણે બહેનપણા કરેલાં તે એના પિતાના નામની ખ્યાતિને લીધે. એમને ઘેર એ બહેનપણીઓ જતી આવતી થઈ અને અસીસોની ફોજ એ નજરે નેત્રા લાગી એટલે એ કેવા મોટા વડીલ હતા તેનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ આવ્યો હતો.

આ ઉપરથી એ બધી બહેનપણીઓ કુસુમનું ભાવિ પોતાના સૌ કરતાં વધુ ઉજ્જવળ છે તેમ સહેજે અનુમાન કરતી હતી. સુંદર ઊંકરી, અજ્ઞાસમાં તેજસ્વી અને પિતા આર્થિક રિયતિએ સદ્દર અને સામાજિક મોહાવાળા, એના જમાઈ યરાની તક કાણ જતી કરે ? બહેનપણીઓ વિવાહની વાત નીકળતી ત્યારે કહેતી પણ ખરી : કુસુમનું તો સામેથી માગું આવશે એના બાપુજીને સૌની જેમ મૂરતિયો શોધના નહિ જેવું પડે !

એ કુસુમને આજે પાંત્રીસમું વર્ષ બેઠું છે. એની બધી બહેનપણીઓ પરણી ગઈ છે અને જેનું ભાગ્ય એ સૌ વધુ ઉજ્જવળ માનતી હતી તે હજી કુંવારી છે ! કુસુમને નહોતું પરણવું શું ! ના, ના એવું જ હોત તો એ મેટ્રિક પામ થઈ અને કોલેજમાં જવા વખત આવ્યો ત્યારે આર્ટ્સ ને બદલે સાયન્સમાં ગઈ હોત. એને એક વિચાર ડોકડર થવાનો આવ્યો હતો. એના બાપુજી સમક્ષ એણે એ

ખાનદાની જાળવણી જોઈ એ એ બેટનું જરૂરનું છે તેટલું જ પોતા પરત્વે 'એમાં ચાલશે'વાળી વૃત્તિ દેખાવી દેવાની પણ એટલી જ જરૂર છે. શરીર અને આત્મા બન્નેને પામર કરનારી આ વૃત્તિ છે, અને તે કાઈ રીતે ઉપકારક નથી.

વ્યક્ત પશુ કર્યો હતો. પરંતુ આપુણએ જ એને સલાહ આપી હતી કે, સ્ત્રીએ આદર્શ ગૃહિણી થવું એ જ સારામાં સારી કારકિર્દી છે. જે પુરુષો સારું કમાતા હોય તે ઘરમાં સ્ત્રીઓને કમાવવાની જરૂર નથી. હું ઓછો તને કોઈ કારકૂન કે મકેન છ સાથે પરણાવવાનો છું કે કમાવાની જરૂર પડે ? આટલું જાણે પૂરતું ન હોય તેમ આપુણએ તે પછી એમના અંતરમાં પડેલો જૂનો સંસ્કાર પણ વ્યક્ત કર્યો હતો—સ્ત્રીઓ બહારના ક્ષેત્રે કામ કરવા નીકળી તે ઉપર ઉપરથી ભણે ચળકાટવાળું દેખાતું હોય પણ બહાર જોડેલો ચળકાટ તેડેલો અંદર કાટ ચડેલો હોય છે. ઘર, કુટુંબ, દંપતીભાવ જેવું એમાં કંઈ ખાસ રહેતું નથી. એ બધાં સુખી છે તેમ મોંએ તમાચો મારીને ગાલ લાલ રાખે છે એટલું જ, અંદરથી તો દુઃખે ધખતો હોય છે.

કુસુમ ડોક્ટર થવા ખાસ ઇંગ્લેન્ડ ન હતી કે આપુણએ તેના એ ગિયાર ઉપર ઠંડુ પાણી રેડ્યું તેથી એને ઢૂંઝરી વધ્યું. ગૃહિણી થવાના એનેય કોડ હતો. વળી આપુણને પ્રતાપે સફર સાસરું મળશે તેય એ સમજતી હતી. આર્દસમાં એ ગર્ભિણી એની તેજસ્વિતાને લીધે રોકાવરથીયે દર વર્ષે લેતી રહી. આવાં કુટુંબોમાં ગ્રેન્ડયુએટ દીકરી થાય ત્યાં સુધી વિવાહની વાત શરૂ થતી નથી. છતાં માતો છવ છે, એણે જુનિયર પૂરું કર્યું કે આપતું ધ્યાન ખેંચ્યું : કુસુમનું હવે કંઈ જોતા રહેજો.

આપુણએ મજાક કરતાં કહ્યું — કેમ કંઈ કોઈની સાથે ભાગી જવાની ખીક છે ?

માએ જાણિયું કર્યું : તમે તે કેવા આપ છો ! દીકરીની આજ્ઞાય તમને વહાલી નથી ?

આપુણ—તો પછી ઉતાવળ શી છે ? એ ગ્રેન્ડયુએટ થાય પછી લગ્ન ગોઠવવું તેમ તો એની રૂબરૂ કાયમ વાત કરી છે.

મા—ગ્રેન્ડયુએટ થવાનું હવે દૂર છે ? વચ્ચે આડા નવ મહિના રહ્યા કે બીજું ? આજથી શોધવા

માંડો તો ત્યાં સુધી ઠેકાણું પડે. આગ લાગે ત્યારે કૂવો ખોદવા નીકળો તેનો શો અર્થ છે ?

આપુણ હસીને—કુસુમને આવવા દે. એને કહીય કે લોક દીકરીને સાપનો ભારે સમજે છે. પણ તારી મા તને આગ સમજે છે. એને વેળાસર હોલવી નાખો નહિ તો ઘર બાળી મૂકશે !

કુસુમે સીનિયરની પરીક્ષા આપી દીધી. પાસ થવા ન થવાનો સવાલ ન હતો. એ વખતે જ લગ્નગાળો ચાલતો હતો. માએ યાદ દેવડાવ્યું—મારું માન્યું હોત તો આ લગ્નગાળામાં પત્ની જાત ને !

આપુણ—તને લગ્ન વિના બીજો વિચાર જ આવતો નથી. કુસુમની ઉંમરેની છોકરીઓ હળુ ઈન્ટરમાં છે. એ હોશિયાર એટલે ૧૯મે વર્ષે ગ્રેન્ડયુ એટ થઈ. બાકી ૨૧મે વર્ષે સૌ થાય છે. એ રીતે હળુ બે વર્ષની વાર છે.

ગ્રેન્ડયુએટ થઈ ગયા પછી કુસુમ ઘેર એસી રહીને શું કરે ? એણે એમ. એ.ની ટર્મ લેવાની શરૂ કરી. હવે મા વાત કાઢતી તો આપુણ એને એમ. એ.નું પૂરું કરી લેવા દે તેમ જ ફલીલ કરતા. મા એના સ્વભાવ પ્રમાણે એસી રહે તેમ ન હતી. જે સગાંઓ રતેહીઓ આવતાં તેમને કુસુમને લાયક હોય તો જણાવવા લક્ષમણ કરતી હતી. કોઈ કોઈ એમને યોગ્ય લાગે તેવા સુવક અંગે પત્ર લખતા હતા. એ પત્રો આપુણ વાંચીને ભાગ્યે જ એની ઘરમાં જાણ કરતા હતા. પરંતુ એક પત્ર વાંચી એ એવા ધૂઆં પૂઆં થઈ ગયા કે પત્ની ઉપર મિઝાજ ગુમાવ્યા વિના ન રહ્યા : ‘તને બ્યવહારનું ડહાપણ કરવાનું કાણે કહ્યું છે ? દીકરીની ચિંતા તને છે અને મને નથી એમ ? કુસુમ હાલી-મવાલીની દીકરી છે કે તમે હાલી-મવાલીને એની ભાળવણી સોંપો છો ?’ અને એ રોષમાં ને રોષમાં ટપાલમાં આવેલું પત્ર એમણે પત્ની ઉપર ફેંક્યું ! કુસુમની માસીનો દીકરો ગામડે રહેતો હતો. તેણે લખ્યું હતું : અમારા ગામના અંદુલાલનો દીકરો

કરમાતી કુસુમકળી : ૧૮૯

ખી. કામ થઇને આ સાલ સરકારી બેંકમાં કારકૂન થયો છે. પગાર સવાસો અને મોંઘવારી જુદી. એનો આપ છોકરાના પગારની આશા રાખે તેવો નથી. ગામમાં એની હોટેલ સારી ચાલે છે. બે પૈસા કમાયેલો છે. છોકરામાં કંઈ ખોડ નથી, સહેજ પાકે રંગે છે પણ નાતમાં ચારે છેડે સરખું તો ક્યાંથી મળવાનું હતું ? મારી નજરે આ સારામાં સારું છે. એના બાપને મેં કહી રાખ્યું છે કે મને પૂછ્યા વિના બીજા કોઈને હા ના પાડતા. તો વહેલામાં વહેલો જવાબ આપજો. લખરી તો હું એ છોકરાને અને એના બાપને લઈને ત્યાં આવી જઈશ.

ખાપુજી ગાળ્યા—આ તારી બહેનનો દોકરો તને અને મને શું એના જેવા હાલીમવાલી સમજે છે ? હોટેલવાળાનો છોકરો ! કારકૂન ને પાછો કાળો ! લખી દેજે એને કે આપણી વાતમાં દોઢઢાપણ ન કરે !

મા જલ્લે મોટા ગુનામાં આવી ગઈ હોય તેમ એ પછી એક વરસ સુધી કુસુમના લગ્નની વાત ઉચ્ચારવાની એની હિંમત ન ચોલી. પતિની ગેર-હાજરીમાં એ વાત કાઢતી તો કુસુમ એને વારતી : તુંમ બા શું ગામડાની સ્ત્રી પેટે એનો મનમાં ધખારો રાખે છે. હું કંઈ એવી મોટી થઈ ગઈ છું કે તારે નાહક ચિંતા કરવી પડે ? મારી મોટા લાગની બહેનપણીઓ હજી કુંવારી છે.

ખાપુજીના મનમાં હવે તે પ્રશ્ન પાકે થયો હોય તેમ એ એમના રોહી-મિત્રોને કહેતા હતા—કુસુમને લાયક કોઈ યુવક હોય તો કહેજો. બને ત્યાં સુધી નાતમાં કરવું છે, પણ એ નહિ બને અને સાડું દરી તો બીજી નાતમાં કરવામાં વાધો નથી. ઉચ્ચ નાત હોવી જોઈએ એટલું ખરું.

ખાપુજીના ફોર્મના દોકરા એક ડોક્ટર થયેલ યુવકની લાજ લઈને આવ્યા હતા. એમ. ખી. ખી. એસ. થયો ત્યારથી માર્ગો શરૂ થયાં હતાં. પરંતુ

એમ. એસ. થયા વિના એ ના પાડતો હતો. યુવક દેખાવમાં પણ કુસુમથી ૧૦-૧૫ ટકા ઓછો હતો, બા એ સાંભળીને રાજી રાજી થઈ ગઈ. પતિને ના પાડવા જેવું એમાં કંઈ નથી તેમ વસી ગયું. બાપુજી સાંજે કોર્ટમાંથી છૂટીને બારોબાર કક્ષમાં જતા હતા. માએ ઉત્સાહમાં ને ઉત્સાહમાં ઓફિસમાં કારકૂનને ફોન કર્યો : ‘મનહરભાઈ આવ્યા છે અને વિવાહનું કામ લઈને આવ્યા છે. માટે એમને બંગલે રહેલા આવી જવાનું કહી દેજો.’ પરંતુ એ એમના નિયમ પ્રમાણે રોજની માફક રાત્રે દસ વાગ્યે જ ઘેર આવ્યા ! અને આવીને એ ટેબલ ઉપર જમતાં જમતાં કોઈ અસીલની વાત વધીલ તરીકે તટસ્થ ભાવે સાંભળતા હોય તેમ મૂંગા રહ્યા. નિરાંતે જમી લીધા પછી કેસની ગુણવત્તાની કસોટી કરતા હોય તેમ એમણે પૂછપરછ શરૂ કરી મિલકતમાં શું ? ખાસ ન ગણાય. ગામમાં સામાન્ય ધર અને ચાર વીધાં જમીન છે. ત્રણ ભાઈઓ અને ત્રણ બહેનો છે એટલે એ મિલકતમાંથી કંઈ ભાગ ન આવે તેમ માનીને ચાલવાનું છે. છોકરાની લાયકી જોઈને જ કરવાનું છે. કેટલા ભાઈઓ અને બહેનો પરણેલાં અને ધંધે વળગેલાં ? બધાં એનાથી નાનાં છે એટલે કુંવારા છે ?

તે પછી એમણે એ અંગે કંઈ પોતાના પક્ષેથી અભિપ્રાય ન ઉચ્ચાર્યો એટલે માએ સ્ત્રી વખતે પૂછ્યું—તમને આ કેવું લાગ્યું છે ?

ખાપુજી—કુસુમ કંઈ ખાટી છાશ નથી કે હું ઉકરડે દોળી દેવા તૈયાર થાઉં. ડોક્ટર થયો એટલે શું જગ જીતી ગયો ? આપ નથી અને છ ભાઈ-બહેનોની જવાબદારી. એ જિંદગીમાં ક્યારે જાંચે આવવાનો ? અને પરણનાર છોકરીએ બીજાની જાં-ખેસ કરવાની કે બીજું ?

ખાપુજી સામે ચાલીને કુસુમ માટે મુરતિયો શોધવા ગયા નથી, પણ જે જે રોહી એમના પ્રત્યેની લાગણીને વશ થઈ કંઈ લાજ લાવ્યા હતા તે

દરેકમાં દૂધમાં પેરા લુએ તેમ વક્રીકૃતી ગુનો
જોવાની નજરે કંઈ ને કંઈ ખામી કાઢીને તેના
ઉપર ચોકડી મૂકવાનું કામ કર્યું છે. ગિયારી કુસુ-
મને એક પણ યુવકની મુલાકાત કરાવીને હા ના ની
પસંદગી કરવાની તક જ આપી નથી. કુસુમને
એન્જ્યુએટ થયે પાંચ વર્ષ વહી ગયાં અને એની
બહેનપણીમાંથી કોઈ કુંવારું ન રહ્યું. શરૂઆતમાં
સ્નેહભાવે કુસુમ અંગે માગું લઈને આવનારનો પણ
ઉત્સાહ મંદ પડી ગયો અને કોઈ એના ઉત્સાહમાં
હોય તો ના જ પાડશે તેમ જણાવી તેવા અનુભવી
એનો ઉત્સાહ પણ મંદ પાડી દેતાં હતાં.

ખીજી બાજુ કુસુમનો ભાઈ પરણ્યા જેવો થઈ
ગયો હતો એટલે એનાં માર્ગાં શરૂ થયાં હતાં. બાની
ધ્રુષ્ણ દીકરીને પરણ્યાબ્યા વિના દીકરાને પરણાવવાની
ન હતી. પરંતુ માગું નાખનાર લોકો વ્યવહારિક
વાત કરતા હતા કે દીકરો પરણ્યાવશે તો એક સગો
વધશે અને તે તમને મદદ કરશે. કુસુમનો ભાઈ
એન્જિનિયરીંગ કોલેજના છેલ્લા વર્ષમાં હતો અને
છેવટે તેનો વિવાહ થઈ ગયો. બાપુજી શોધતા હતા
તેવો વેવાઈ સંબંધ હતો. એમના કરતાં વધુ સદ્ગત
અને કરોડોનો કોન્ટ્રાક્ટ કરતી એન્જિનિયરીંગ પેઢીનો
ભાગીદાર. છોકરી એન્જ્યુએટ અને સુંદર. ખીજી દીક-
રાને વક્રીકૃત બનાવી એ પોતાના ધંધામાં નાખવા
કરતા હતા અને મોટા દીકરાને સસરા જ ઠેકાણે
પાડશે માની એ સગાઈ સ્વીકારાઈ ગઈ. લગ્ન થયું.
પરંતુ એ વેવાઈને એવી કંઈ નવરાશ હતી કે દીક-
રીની નણંદનો વિવાહ શોધવા નીકળે? વળી એને
કાને વાત પહોંચી હતી કે કોઈની દરખાસ્ત એ
સ્વીકારતા નથી એટલે પોતે ના સાંભળવા શું કામ
જાય?

ખીજો દીકરો વક્રીકૃત થયો કે એતું પણ એવા જ
સારા ઘેર લગ્ન થઈ ગયું. એ વેવાઈ સર્જન ડોક્ટર
હતો. દેશવેરીના પૈસા એટલા હતા કે દીકરીને
એણે હીરાએ મઢી દીધી હતી. બાપુજી ધારે તો

એવા પૈસાથી કુસુમને પણ હીરાએ મઢી શકે તેમ
હતા, પરંતુ ખાટલે મોટી જોડ કે બાપુજીની આંખ
ઠરે તેવો મુરતિયો જડતો ન હતો! કુસુમ એવી
કામગીરી હતી કે બાપુજીની ધ્રુષ્ણ વિરૂદ્ધ પરણી
જાય તેમ ન હતી. વળી એનામાં લગ્નની ઉત્કંઠા
વધી ત્યારે કોઈના પરિચયમાં હોય તો પરણી
જવાનો વિચાર આવી જતો હતો. પરંતુ ત્રીસ વર્ષ
એ કોઈના પ્રેમમાં પડે તેવા એને સંજોગો જ
દેખાતા ન હતા. પાંત્રીસ વર્ષ પછી હવે તો એણે
લગ્નની આશા જ છોડી દીધી હતી!

મા-આપ છોકરીને વહેલામાં વહેલી પરણાવી દઈ
પારકા થાપણ સુયોગ્યને સોંપી જવાબદારીમાંથી
મુક્ત થવાનાં માનસવાળાં હતાં, અને આજે પણ
છે. પરંતુ એ બાબતમાં ખેતમા રહી અમુક માળાપ
દીકરીનો લગ્નપ્રશ્ન ઉઠેલી શકતાં નથી. એથી એક
ડગડું આગળ વધી અપવાદરૂપે બાપ, કુસુમના
નસીબમાં જોવા મળે છે તેવાય નંજરે પડે છે!
કુસુમના બાપ હજી દીકરી ઉપર નસીબનો દોષ
ટોળતા નથી એટલે સારા છે, પણ એવા બાપનેય
હું જાણું છું કે જે પોતે પ્રમત્ત કરતા નથી ખીજા
દરખાસ્ત લાવે તો છુટકારી કાઢે છે તમને આ બધી
ભાંજગડ કરવાનું કાણે કહ્યું છે? અને છોકરીના
વિવાહનો પ્રશ્ન પોતાના વિચિત્ર વર્તનને લીધે નથી
ઉકળતો તેમ માનવાને બદલે ઉપરથી દીકરી ઉપર
નામૌશી ટોળે છે—એતું નસીબ જ વાંકું છે કે વિવાહ
ગોઠવાતો નથી!

આમ છોકરીઓને પરણાવવાની વિવાહ ગોઠ-
વવાની જવાબદારી મા-આપની નથી તેવી
ઉપેક્ષા વધતી જવાની છે તે આ બધાં ચિહ્નો ઉપ-
રથી લાગે છે. જે છોકરીઓનું નસીબ આવું હોય
તેમણે કુસુમની જેમ ઉંમર ચાલી જાય તે પહેલાં
પોતાનાં ખીજાં સગાં રનેહીઓ મારફત વિવાહ
કરવાની હિંમત કેળવવી જોઈશે.

‘વિશ્વમિત્ર’

વાયરે લાયા મેઘ.....

માણસ રવડી રખડીને ઠેકાણે આવે છે ત્યારે પોતાના જીવનનો ખત્તાવો થાય છે. શું સ્ત્રી કે શું પુરુષ—આવા સાચા દિલના ખસ્તાવાને ભગવાન પણ જાણે તરત જ માફ કરી દે છે અને એને મોકળો માર્ગ કરી દે છે એવા શુભ આશયની આ વાર્તા છે....

વાલડી ને રામજી પરણી ગયાં, માઆપને પૂછ્યાગાછ્યા વગર જ. વાલડીનો આપ તેને ખીજે પરણાવવા ધારતો હતો. ખાસા સાતસો રૂપિયા પેસો સામાવાળો માંડવે ગણે તેમ હતો. પણ વાલડી તો સાદા સીધા ને ભોળા દેખાતા રામજીને જ પરણી બેઠી.

વાલડી ગામમાં રૂપરૂપનો કટોરો હતી. અલ્પમસ્ત અને મનમોહ. એ જે ધારે તેમાં કોઈ આકુ આવી શકે નહિ. એનાં માઆપને ગનારે નહિ. આ એવું જ ક્યું ને માઆપ ઉપરવટ ચર્મ રામજીને જ પરણી બેઠી. માઆપ ખીલું તો શું કરે, પણ એના નામનું નાહી નાખ્યું. સંભળાવી દીધું કે તું અમારી દીકરી નહિ ને અમે તારા માવતર નહિ. વાલડીએ ક્યું : ‘ભવે ભવે, હું તમારા બાપણામાં પગ જ નઈ મેલું ને !’

વાલડી કોઈને પણ નહિ ને રામજીને પરણી બેઠી એમાં જરા નવાઈ જેવું તો હતું જ. વાલડી માથાની ફરેલ સ્વતંત્ર મગજની અલ્પમસ્ત ને મનમોહ, ત્યારે રામજી દેખાવડો તો ખરો જ, પણ સાવ સાદો, સીધો ને સરળ માનવી. થોડું ધણું ભણેલો ખરો એટલે ચોપડિયું વાંચ્યા કરે, ભગ્ન-મંડળીમાં જળ્ય ને મેળેમેળે જળ્ય—પણ ગંધાંધી અતડો ફર્યો કરે. કોઈ જીવાન કે જીવાનડી કોઈનો સાથ તેને ન ગમે. લૂગડાંની ટાપડીયે સાવ સાદી.

એક દિવસ મેળામાં જ વાલડીએ તેને બનાવવાસ્તો હસતાં હસતાં મશ્કરી કરી : ‘અલ્યા રામજી, એકલો એકલો કાં કરે છે ?’

‘તો કેનો સાથ કરું ?’ તે હસી, બોલ્યો.

‘અમ’લ્યા, કોઈ નથી મળતી તને ? તો હેંડય મારી સાથે !’ તે હસી. તેની સાથેની બે ચાર છોકરીઓ પણ ખિલખિલાટ હસી પડી.

‘ભવે, મારી ચ્યાં ના છે ? હેંડય તારી સાથે.’ રામજી ખૂબ જ શાંતિથી બોલ્યો.

વાલડી ફેક કરતી હસી પડીને બોલી : ‘લ્યો આ તો અટ્ટેકારકાં ! જા ભઈ જા, હું કાંઈ એવી વધારાની નથી તો !’

‘તો હું ચ્યાં વધારાનો છું !’ પરાણે તારી ફેક નથી આવતો—મેખા હોય તો આવજો ને !’

આ વખતે પહેલવહેલું જ ચગડોળ ઉપર ચડીને રામજીએ વાંસળીમાં ગીત ગાયું :

‘વાયરો વાયો વાયરો અલ્યા,

વાયરે લાયા મેઘ,

હોવે હોવે વાયરે લાયા મેઘ.

ઉગમણી ને આયમણી,

દગ દિશાના આવે મેઘ

એવા કારમા આવે મેઘ,

હોવે હોવે કારમા આવે મેઘ—

વીજ ભગી ને વાયરો ભગ્યો,

ગાંઝિયો આખો દેશ

હોવે ‘લ્યા ગાંઝિયો આખો દેશ,

વાયરો વા’યો વાયરો અલ્યા, ગાંઝિયો—’

ચગડોળ નીચે ધણી છોકરીઓ ભભી હતી ને સાથે વાલડી પણ. વાલડી તો કેનીય નજરથી તેની સામે તાકી રહી હતી. તે નીચે ઊતર્યો ત્યારે પોતાના જ ગામના એક જીવાને હસીને ક્યું : ‘ભગત, ભક્તિ છોડવા માંડી કે શું ?’

એક છોકરી હસીને ધીમે રહી બોલી : ‘એમનેય રંગ લાગતો જાય છે.’

એક ભાભી થતી હતી તે હસીને બોલી : ‘પણ ભઈ, આવું રુકું ગાણું એકલા ગાતા નથી સારા લાગતા.’

રામજીએ એક ફાલુ વાલડી સામે જોઈ લેનાં ક્યું : ‘તે ભઈ, મારી ચ્યાં ના છે ? એકલો છું’ તે કોઈને

દયા આવતી હોય તો આવી જાય ને મારી સાથે !' લાભી થતી હતી તે હસીને ફરી બોલી :
'લઈ, તમે તો બોલતાંય નવું શીખ્યા લાગે છે !'
'અબધી જ શીખ્યો—આઈ મેળામાં આવીને જ.' હસીને તે બોલ્યો.

આ પછી બે મહિનાની અંદર જ તે બન્ને—રામજી ને વાલડી પરણી ગયાં. મેળા પછી તેઓ સાત વખત મળ્યાં હતાં. છેલ્લે વાલડીએ જ ધડાકા કર્યો :
'હું'ડય 'દયા, આપણે બેય પરણી નઈ !' આ વખતે પળવાર જ—રામજીએ તેની સામે અત્યંત તીવ્ર નજરથી જોયું—પણ એ પળવાર જ, તરત જ એ ખૂબ જ સરળ સ્વરે બોલ્યો : 'ભલે મારી આં ના છે ?'

પણ પરણ્યા પછી બાર મહિના થતાં થતાંમાં તો વાલડીનો મૂળ સ્વભાવ પાછો બિજળી આવ્યો. રામજી તેને 'લગતડો' જ દેખાવા લગ્યો. પેલી વાંસળી પણ હવે કાંઈ દિવસ વગાડતો નહિ, મેળામાં વાલડી સાથે જતો નહિ. એક દિવસ વાલડી રીસે બળતી બોલી : 'એય તું તો લગતડો થતો જાય છે !' રામજી હસ્યો, બોલ્યો : 'અમ, લગતડો એ તો તારી નજરમાં મનેજ જ નથી, નઈ ?'

પાછી તેની પાછળ જુવાનીઆની ટોળી ફરવા લાગી. તે વગડે ખેતર પાંધર જાય ત્યારે એકાદ તો તેની પાછળ ફરતો જ હોય. રામજીથી આ કાંઈ જાનું નહોતું, પણ કોણ જાણે કેમ, તે કાંઈ બોલતો નહિ. બોલે તો વાલડી કાંઈ ગાંજી જાય તેવી નહોતી. તે કાંઈથી ડરે તેવી નહોતી. ધડ દઈને સંભળાવી જ દે ! પેલા મેળા આવ્યો. મેળે જવા બની હતીને તે તૈયાર થઈ. રામજી બોલ્યો : 'હું આવું કે ?'

મોહું બગાડીને તે બોલી : 'હવે લઈ, બેસ ને ઘરે. લગતને વળી મેળા શા ?'

રામજી બોલ્યો : 'ભલે ત્યારે, જાય !'

મેળાના બીજા દિવસે જ પોતાના એક સંબંધીએ આ સમાચાર આપ્યા. રામજીએ પેલાના ગયા પછી

પૂછ્યું : 'જે'છે કે તું વિરમા નેડે ચગડોળમાં બેસીને ગાણું ગાતી 'તી ?'

વાલડી જેતું નામ, રામજીની આવી આંખલાશ સાંખે કદી ? જરાય ડર્યા વગર તેણે કહ્યું : 'હોવે તે વળી ! તે એમાં આટલો કતરાય છે શાનો ?'

રામજી જરાય હેજતાયો નહિ. એવા જ સીધાસાદા સ્વરે તેણે કહ્યું : 'એ સારું ન દેખાય ! મારા કે તારા—કાંઈના મારે !'

'તે હું' કાંઈ તારા જેવી લગતાણી નથી તો ! મારે તો મેળાય મા'લવા જે'શે ને લે'ર કરવા જે'શે ! તને ન પોપાતું હોય તો...' તે પૂરું વાક્ય તો ન બોલી, પણ રામજીને સમજતાં જરાય મુશ્કેલી ન પડી. તે ચૂપ ન રહ્યો. બોલ્યો : 'ભલે ત્યારે એમ કર. મારી આં ના છે ?'

અઃ પ્રસંગ પછી તો વાલડીને જાણે ચાનક જ ચડી. આસપાસ ભરાતા બધાય મેળા તે કરે—ઘેરથી રામજીને પૂછ્યાગાછ્યા વગર જ મેળે જાય ને સાંજે પાછા આવે ત્યારે પાર વગરની વસ્તુઓ ઉપાડતી આવે. કુમતી, કંઠીઓ, બંગડીઓ, સૂરમા એવું એવું તો ઘણુંય. રામજી પાસેથી એક પણ પૈસો માગતી નહિ છતાંય આ બધું આવતું હતું. ને બીજે દિવસે રામજી પાસે સમાચાર પણ આવતા : 'આજે તો પેલા ફરમસીડાના ગળામાં હાથ નાખીને મેળામાં ઉઘાડે છોગે ફરતી 'તી—'

રામજીથી પાછી ટકાર કર્યા સિવાય રહેવાયું નહિ. તેણે કહ્યું : 'તું હવે વટાવતી જાય છે, હોં ! જરા માણસાઈ રાખ ! તારે આખર નહિ હોય, પણ મારે તો છે જ, ને તારાં માવતર પણ બિચારાં બધા મલકમાં વંચાય છે !'

વાલડી જાણે વાટ જ બેઈ રહી હતી. તેણે ધડાક લઈને કહ્યું : 'તને ન ગમતું હોય તો છોડો ફાડી આવ ! હું મારા માર્ગે જઈશ. તારા જેવા લગતડાના ઘરમાં મારા જેવી હોયે આંધી ? કણ જાણે મનેય એવી કમત સૂઝી તે તારા ઘરમાં હું આવી.'

રામજીએ આ વખતેય તેની સામે પળવાર—તીવ્ર નજરથી જોયું, પણ તે પળવાર જ. પછી તરત જ તે દિવસના જેવા જ સરળ સ્વરે તે બોલ્યો : 'હવે મારી ચ્યાં ના છે ? છેડી ફાડી આવું, જો તું એમ કરતાંય સુખી થતી હોય તો.' ને તેણે છેડા ફાડી આંસીને કહ્યું : 'જા, તું આ લવમાં ને પેલા લવમાય છૂટી.'

વાલડી એ જ પગે ધર છોડીને નીકળી પડી. તેને તો હૈયે હામ હતી—પેલો વિરમો બિચારો કે'દાડાનોય રગતો હતો. કે'તો'તો કે' હે'ડી આવ્ય. તને ફૂલે પૂજશ. એ ભગતડાના ધરમાં શું સુખ તું માણવાની હતી ! આવી તારા જેવી 'પરી' તો મરદના ધરમાં શોભે, એવા ભગતડાના ધરમાં નહિ. હે'ડી આવ્ય; વાલડી મારું કીધું માન ! ને એ ભગતડાનું કાળું કરી—'

વાલડી ત્યાંથી સીધી વિરમાના ધરમાં જઈને બેઠી. વિરમાના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે તો અર્ધો અર્ધો થઈ ગયો. વિરમો જોડેના ગામમાં જ રહેતો હતો. તેણે આખું ગામ જોયું ક્યું ને આખા ગામને આ-કસુંબો પણ પાચો. ગામવાળાએ પણ તેને શાઆશી આપી કે ખરો મર્દ, વગર ખર્ચે વડુ લાવ્યો—અને વડુએ એની અપસરા જેવી !

વિરમાને વાલડી ગમતી હતી જ્યારે તે પારકાની વડુ હતી ત્યારે—ત્યારે તો તેની હિંમતને તે વખાણતો. ધણીને જરાય ગંકીતી નથી ને પોતાની સાથે મેળામાં ઉઘાડે છોગે હાથમાં હાથ નાખીને ફરે છે ત્યારે તેની બહાદુરી તેને ધણી જ ગમતી પણ હવે તો તે પોતાની બેરી થઈ હતી, હવે જરાય આડું અવળું તકિ કે વતે' તો એ ધણું જ ખરાબ કહેવાય હવે તો ગામની વડુવારઓની જેમ વડુવાર થઈને રહેવું પડે—પોતાના સિવાય બીજા સાથે હસી બોલીને વાત પણ ન કરાય : એવું પોતાને જરાય ન ખમે ! જો કે સારી રીતે રહે તો, પોતે એને જરાય દુખી ન કરે, કહેતો હતો તેમ ફૂલે પૂજે—

પણ વાલડી જેવું નામ આવું બધું તેને ગમે જ કેમ ? મહિના એ મહિના પછી જ્યારે તે ખેતરે જવા નીકળતી ત્યારે કોઈ ને કોઈ સાથે હસીને વાત કરતી હોય—મેળો આવ્યો તો મેળે જવા પણ તૈયાર થઈ ગઈ. મેળે ગઈ ત્યારે વિરમો સાથે હતો તો મ તેની નજર ક્યાંયની ક્યાંય ભટકવા લાગી.

એ મહિના પછી બીજો મેળો આવ્યો ત્યારે કોઈ કામસર વિરમો નહોતો જઈ શકે એમ એટલે તેણે તેને પણ જવાની ના પાડી. વાલડી આ સાંભળે કદી ! તેણે ધડ દહને કહી દીધું : હું તો જવાની ! તારે ના આવવું હોય તો ખેસી રે' !

વિરમો ધરે ખેસી રહ્યો પણ બીજો દિવસે તો એક સંબંધીએ સખામાર આપ્યા તેથી તો બળી જ બેઠ્યો : 'પેલા શંકરીઆ સાથે ચગડાળે ખેસી માણું' ગાતી 'તી ને આખા મેળામાં તેનો હાથ ઝાલીને ફરતી 'તી !'

વિરમો આવી વાતો સાંભળ્યા પછીથી તેને ફૂલે પૂજ શકે તેમ હતો જ નહિ, તેણે તરત જ ધોકાની પૂજા આદરી. વાલડી પ્રથમ તો હેંખતાર્ક જ ગઈ, પણ પછી હુંકાર કરીને બોલી બેઠી : 'પીટવા, આટલા કાળે લાયો 'તો કે ? રેયા !'

'તો હું શું તને આવા કામાં કરવા લાયો 'તો ! સમજે છે શું ? જાનથી જ મારી નાખીશ !'

'નખોદિમા, પે'લા બેલતો 'તો સું તું ?'

'બેલતો 'તો એટલે ? આવું કરવાનું તને કીધું 'તું ?'

'હું પારકા ધરની બાયડી હતી ત્યારે તો તું શાઆશી આલતો 'તો ! હવે ચમ નથી ગમતું ?'

'તે દા'ડે તું પારકી હતી, હવે મારી છે. મારેય આખરું હોય કે નઈ ? તારા જેવો થોડો હું લાજ વગરનો છું ?'

'તો ફાડી આવ છોડા—મારાથી તારા ધરમાં નઈ રેવાય !'

વિરમો દાંત કચકચાવીને બોલ્યો : ‘એમ છેડા ફાડી નઈ અણાય—છેડા માગતાં તો જલ જ ખેંચી કાઢીશ!’ ‘એમ કે રોચા ! તારા ઘરમાં હું રઈશ ને મારા હાથના રોટલા તું ખઈશ નઈ?’

એ જ દિવસે તે અધીં રાતે છાનીમાની જીડીને ધરખહાર નીકળી ગઈ. વિરમો તો એમ જ સૂતો રહ્યો ને જોડેના ગામ શંકરીઆના ઘરે જઈ જીભી રહી. પોતાના માવતરનું ઘર તો તેના માટે બંધ જ હતું—ને હવે તો આખા ચોખ્ખામાં એટલી ચાવી થઈ હતી કે માખાપ તેનું મોઢુંય જીવે તેમ નહોતાં. અધીં રાતે શંકરીઆને જગાડ્યો ત્યારે તો પેંચો નવાઈ પામી ગયો. એમ તેને તોરારા તો ક્યારનોય કંરતો હતો પણ આમ એકએક આવી જીભી રહેશે ને તેય મધરાતે—એવું તો એણે ધારેલું જ નહિ. વાલડીએ બધો જ ફેડ પાડ્યો કે પોતે ધણીનું ઘર છોડીને આવી હતી ને હવે તારે ત્યાં રહેવાની હતી. શંકરિયાને આ મનભાવનું જ હતું. તેની આગલી ઓરત મરી ગઈ હતી ને હંજુ પરણ્યા વગરનો હતો. તે બોલી જઈયો : ‘ભલે ભલે, હું તો તને કે’તો જ હતા કે વિરમો તને નઈ ફાવે ને આ શંકરીઆ જેવો આખા ચોખ્ખામાં બોલ્યો નઈ મળે !’

‘પણ—’ વાલડીએ ફેડ પાડ્યો : ‘હું તારી બાયડી થઈને તો નથી જ રે’વાની—એમ ને એમ રાખવી હોય તો રાખ. તું મારે ધણી નઈ ને હું તારી બાયડી નઈ! મારા આડો તું ચ્યાંય ન આવી શકે. મારે મન ફાવે તેમ કરું તો ય તારાથી કાંઈ ન કે’વાય. તારું ધણીપણું મારા ઉપર જરાય નઈ !’

શંકરીઆ નવાઈ તો પામ્યો, પણ તેની મક્કમતા જોઈ તેણે હસીને કહ્યું : ‘ભલે એમ તો એમ ! મારે તો રોટલાનું કામ, ટપ ટપનું કામ નથી.’

મહિના બે મહિના પછી શંકરીઆને વસમું પડવા લાગ્યું. ખાવા અને લૂગડાં પોતે પૂરે છે, તો ય પોતાને છોડી ગામના બીજા જુવાનીઆઓ જોડે હા મશકરી આદરે, ખેતરે કામ માટે જાય ત્યારે કાંઈ કાંઈ જુવાનીઆ ત્યાં પાછળ પણ પહોંચી જાય.

આ બધું સરળતાથી તો જીરવી શકાય તેમ હતું જ નહિ. ભલે એ પોતાની ઓરત ન રહી. પણ ઓરત થવામાં બાકીય શું હતું ? પોતે રાત દહાડો ઘરમાં રાખતો હતો, ખાવા લૂગડાં ને બધું જ પૂરતો હતો, ને ઓરત જેવો જ સંબંધ પણ ચાલતો હતો—પેલા વિરમાથી પણ વેર બંધાયું હતું, તો ય—તેણે એક દિવસ સહેજ ટકાર કરી : ‘આ બધું વધારે પડતું થાય છે હોં વાલડી—’

‘શાનું ? શું ?’

‘આ તું બીજા પાછળ ભટકે છે—’

‘તે તને એમાં શું ? હું તારી બાયડી થોડી જ છું કે તને ચાનક ચડે છે ? આટલા સાફ તો પર-થમથી જ મેં ચોખવટ કરી હતી ?’

‘ચોખવટ તો ભલે કરી—પણ તેથી શું ? મારી બાયડી થવામાં બાકીય શું છે હવે ? રોટલા મારા ખાય છે, લૂગડાં મારાં ફોડે છે, રહે છે મારા ઘરે ને મારી જ નજર સામે તું પારકાથી—’

આ વખતે વાલડી ગુસ્સે ન થઈ જીડી. સમસમીને બેસી રહી. જાણે ખૂબ જ જાંડા વિચારમાં પડી ગઈ. આ પળે જ જાણે તેના મનમાં કારમું સચ જગી જઈયું. એક કારમી યાદે જાણે આ પળે જ તેના હૃદયને બેઠી નાખ્યું. શંકરીઆ ને વિરમો ને બીજા બધા તેના પાછળ ભટકતા હતા તે બધાય—શું સરખા હતા ?

તેણે પેટ પર હાથ ફેરવ્યો. ‘પેટમાં કાંઈ સળવળતું હતું, નહિ ?’ હા, વાલડીને સમજાયું નહોતું તે અત્યારે જ—આ પળે જ સમજાયું, પેટમાં જીવ હતો, જીવ સળવળતો હતો—‘ઓહ !’ મૂંગી ચીસ તે પાડી જીડી. ‘ઠોકરું !’ ક્યાંથી આવ્યું હતું ? એનો બાપ કોણ હતો ? વિરમો, શંકરીઆ કે કોઈ બીજો જ—

બીજો દિવસે ધણી વિચાર પછી શંકરીઓ ધણી જ કડક થયો : ‘જો સાંભળ, મારા ઘરમાં રહેવું હશે તો

કાંઈ એનકેશ નહિ ચાલે મારા જ રોટલા ખાવા ને મને મૂરખ બનાવવો હોય તો—સમજે છે ને ? આ જરાય નહિ ચાલે !'

વાલડી ગર્ષ કાલથી ધણી જ નરમ પડી ગઈ હતી—
‘પેયું’ ભાન થયું કે પોતાના પેટમાં—પણ તો ય આ ન સાંખી શકી. એકદમ ઊભી થઈને બોલી : ‘તો લે ને, આ તારું ઘર પડ્યું !’

આમ કહી તે ઘર બહાર નીકળી ગઈ ને ચાલવા લાગી. ગામ બહાર પાદરમાં આવી ત્યારે જ તેને ભાન આવ્યું, ને ચમકીને ઊભી રહી. પોતે ક્યાં જતી હતી ? તે ઊભી રહી ગઈ, સ્તબ્ધ ! જો કે જવાની જગ્યાઓ તો ધણી જ હતી. પેલો કરમસીડો, પેલો રામસો, ને એવા તો ઘણા. કોઈ તેને ના પાડે તેમ નહોતું. પણ—

બધાય આવા ને આવા જ. ત્રિમા અને શંકરીઆ જેવા જ. બધા એ માટીપગા ! બધાને જ ધણી-પણું ભેઈંતું હતું, જો ધણી જ કરવો હોય તો—
તે ધણીવાર સુધી એમ જ ઊભી રહી. ને એકાએક જાણે કાંઈ સૂઝ્યું હોય તેમ ચાલવા લાગી. જે રસ્તે ચાલી એ રસ્તો પોતાના ગામ બહાર જતો હતો—જ્યાં પોતાનાં આવતર રહેતાં હતાં, ને જ્યાં રામજી રહેતો હતો.

પણ ગામમાં પેસતાં જ તેના પગ ધૂજવા લાગ્યા. પોતે ક્યાં જતી હતી ? શા માટે જતી હતી ? પોતાના આવતર તો તેને ઉંજરામાંય પગ મૂકવા દે તેમ નહોતાં—ને રામજી, સીધો સાદો માનવી, ત્યાં શા માટે જાય ? એણે તો પોતાને કોઈ દિવસ કાંઈ પણ કહ્યું નથી. માત્ર ચિખામણ જ આપી છે. હવે જ સમજાય છે કે પોતાની પાછળ તે પાગલ જ હતો—તે દિવસે મેળામાં એ કેવું બોલ્યો હતો ? ને કોઈ દિવસ નહિ ને તે દિવસે જ ચગડોળ ઉપર ચઢી પોતાને સંભળાવવા એણે કેવું ગીત ગાયું હતું ? તે દિવસે તો પોતે બધું જ સમજી શકી હતી—ગીતમાં એ કહેતો હતો કે ઉમમણી ને આથ-

મણી બધી દિશામાંથી મેઘ આવે છે—કારમો વાયરો એ લાયો છે—અને એટલે જ પોતે એના ઉપર મોહી પડી હતી ને ! પણ પછી તો—પછી તો—

વાલડી ગામમાં પેસતાં જ થંભી ગઈ. એકાએક દિવસ લરાઈ આવ્યું ને કારમા આંસુ કરવા લાગ્યાં. દિવસ આથમવાની તૈયારીમાં જ હતો. ગામનું ધણુ ગામમાં પ્રવેશતું હતું. ધણુની રજોટી આખા ગામને આવરી લેતી હતી. ગામમાં પ્રવેશવાનો આ જ ખરો મોકો હતો. ધૂંધળી શેરીઓમાં પોતાને કોઈ ઓળખી શકે તેમ નહોતું. તેણે પગ ઉપાડ્યો ને સામે જોયું. સામે બે શેરીઓ ફટાતી હતી—એક પોતાનાં આવતરના ઘર બહાર જતી હતી, બીજી, રામજીના ઘર બહાર. તેણે પ્રચંડ બળ આણી પગ ઉપાડ્યો. ને તેના મનમાં પ્રળળ નિશ્ચય જગૃત થયો.

તે રામજીના ઘરમાં જઈને જ ઊભી રહી. એટલે આવતાં તેના શ્વાસ પણ મા'તો નહોતો. પરસાળમાં જ રામજી ખાટલો દાળી ખેંચે હતો. તે આવીને સામે ઊભી રહેલી વાલડી સામે તાકી રહ્યો. તેની આંખોમાં આશ્ચર્ય હતું, ઉરોજના હતી—

વાલડી હાંફતી હાંફતી બોલી : ‘અમ બોલતા નથી, બોલો તો ખરા !’

રામજી એક પણ અક્ષર ન બોલ્યો, એવી જ નજરથી સામે તાકી રહ્યો. તે ફરી આવેગપૂર્વક બોલી : ‘હું તો પાછી આવી છું ! પાછી—’

રામજી જાણે ચમક્યો, ને તે દિવસની જ માફક તીવ્ર નજર તેના ઉપર માંડી, પણ પળવાર જ—આવી રીતે તેણે જીવનમાં બે વખત જ તેની સામે તીવ્ર નજરથી જોયું હતું, એક વખત લગ્ન કરવાની હા પાડતાં, ને બીજી વખતે તેણે છેડો ફાડી આપવાનું કહ્યું ત્યારે ને ત્રીજી વખતે હવે. આ વખતે તે એવા જ સરળ સ્વાભાવિક સ્વરે બોલ્યો :

‘લવે, મારી આં ના છે ? ઘર ઉધાડું છે ને તારી રાહ જ જોવે છે !’

વાલડી આંખો ફાડી સામે તાકીને ચિત્કાર કરતી બોલી બીડી : ‘પણ જાણે છે અલ્યા, મારા પેટમાં છોકરું છે. અને કેતું છે એય હું જાણતી નથી ! બોલ હજુય હા પાડે છે ?’

‘હારતો !’ તે ધીમું હસીને બોલ્યો : ‘અમે તો ભગતડા ! અમને એવો જરાય સોસ ન હોય ! એ તો અવતરશે તે થાશે મોટું-મારું કે તારું થોડું જ કંઈ લઈ જવાતું છે ?’

વાલડીને લાગ્યું કે જાણે આખી ધરતી ફરે છે. તે રામજીના પગમાં જ ફસડાઈ પડી ને ખરતાં આંસુ સાથે એવા જ સાદે ચિત્કારી બીડી : ‘તું તે મનેખ છે કે દેવતા ! તારા મોઢામાં કોઈ દા’ડા શાનીયે ના જ ન સાંભળી ? કે પછી પથરો જ છે તું કે જ્યેથી તને સારા નરસાની ગતાગમ જ નથી ?’

તેને બોલી કરતાં તે બોલ્યો : ‘જો સાંભળ, હું દેવતાય નથી કે પથરોય નથી, તારા જેવો હું મનેખ છું ને સારા નરસાની બધી જ ગતાગમ છે મને ! ગતાગમ છે એટલે જ તને બાથણે આવેલીને પાછી વાળતો નથી ને ?’

વાલડીની આંખમાં હજુ આંસુ હતાં. પણ હવે તે પક્ષટાઈને હપ્નાં આંસુ બની ગયા હતાં.

બીજો દિવસે ખેતરના માળા ઉપર વાલડીએ રામજીને કહ્યું : ‘યાદ છે પેલા મેળામાં ચંગડાળ ઉપર તમે ગાણું ગાયું હતું તે ? એ મને એક જેવું યાદ છે ! સાંભળો લો, મારી છાતી તેને સંધરી શકે તેમ નથી.’ ને તેણે એ મીઠી હલકમાં ગાણું ગાયું :

“વાયરો વાયો વાયરો અલ્યા,

વાયરે લાયા મેધ

હોવે હોવે વાયરે લાયા મેધ...

ઉગમણી ને આથમણી

દશ દિશના આવે મેધ...

એવા કારમા આવે મેધ...

હોવે હોવે કારમા આવે મેધ...

ને રામજીના ગળે વળગી પડતાં તેણે છેલ્લી કડી ગાઈ :

“વીજ જગી ને વાયરો જગ્યો,

વીજ જગી ને વાયરો જગ્યો-

ગાજિયો આખો દેશ...

હોવે ‘લ્યા ગાજો આખો દેશ...

વાયરો વાયો વાયરો અલ્યા,

ગાજિયો આખો દેશ...”

રામજી તેના ગાલ ઉપર મીઠી ટપલી મારતાં બોલ્યો :

‘છેવટે ગાજિયો ખરો ! તો તો -અસ ! હવે તું ક્યાંય જઈ શકવાની નથી.’

નકામાં પડતા મગફળીના છોતરાંમાંથી ફર્નિચર, ઘરના ખંડોમાં ભાગ પાડવાનાં પાર્ટિશનો, મકાનની છતો વગેરે થઈ શકે તેવાં બિંચી નતનાં પાર્ટિયાં બનાવવાને લગતું ઉપયોગી સંશોધન બ્રિટનમાં કરવામાં આવ્યું છે. ગરમ પ્રદેશોની બનાવટો અંગેની લંડનની સંશોધન સંસ્થાએ આ સંબંધી ઉત્પાદન પ્રયોગો પૂરા કર્યા છે અને હવે તે પરિણામોનું વિગતવાર પૃથક્કરણ કરી રહી છે. ભારતમાં મગફળીનાં છોતરાં સારા પ્રમાણમાં મળતાં હોવાથી તે શોધ ઉપયોગી થઈ પડવાની ધારણા છે.

છોતરાને ગરમી આપ્યા પછી તેના પર રસાયણ છાંટવામાં આવે છે અને દબાણથી પાર્ટિયાં બનાવવામાં આવે છે. એનું કારખાનું ઉચ્ચ કરવાનો પણ બહુ ખર્ચ આવતો નથી તેમજ તેનો ખર્ચ લોકડાનાં પાર્ટિયાં કરતાં અડધોઅડધ ઓછો આવે છે.

લંડનની ગરમ પ્રદેશોની બનાવટોની સંશોધન માટેની સંસ્થા ગરમ પ્રદેશોની નકામી વસ્તુઓનો કેવો ઉપયોગ થઈ શકે તેમ છે એ અંગે સંશોધન કરી રહી છે. નકામી વસ્તુઓમાં શેરડીના ફળો, કોફીના છોતરાં, કપાસીયાં તથા મગફળીનો બોળ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. ઓખાની કુશકીમાંથી ખતરાં અને ટાઇલ્સ બનાવવાનું સંશોધન એ તેનું એક છેલ્લામાં છેલ્લું છે.

વાયરે લાયા મેધ... : ૧૯૭

કર્તવ્યકેડીનાં પ્રવાસી

મહારાષ્ટ્રનાં એક કાર્યશીલ સન્નારી અને મરાઠી સાહિત્યનાં લેખિકા તરીકે જાણીતાં થયેલાં શ્રીમતી ઇન્દુ સાહીકરના જીવન અને સાહિત્યનો ગુજરાતી વાચકોને પણ પરિચય થાય એવા હેતુવાળો આ લેખ વાચકો આવકારશે જ. આળીસ વરસની જિંદગીનું આણુ કર્તવ્યનિષ્ઠ સરવૈયું ભાગ્યે જ મળે...

આળીસીથી તો જિંદગીની શરૂઆત થાય છે એવી માન્યતા પશ્ચિમની પ્રગ્ન ધરાવે છે એટલે આપણે જીવનનાં આળીસ વરસ કર્યાં ચાલ્યાં જાય છે તેની ખબર પણ રાખતાં નથી. પણ એથી ઊલટું જીવનની આળીસી પૂરી કરવાને વીસેક દિવસ જ બાકી હતા ત્યાં જ જે કાર્યશીલ સન્નારીની કર્તવ્યજ્યોત સુઝાઈ ગઈ એવાં શ્રીમતી ઇન્દુ સાહીકરના જીવન અને કાર્યક્ષેત્રનો પરિચય કરવા જેવો છે. બહુ ઓછી સ્ત્રીઓ જીવાનીનાં કીમતી વરસો આવી કર્તવ્યનિષ્ઠા પાછળ વિતાવે છે - આપણા દેશમાં તો જવલ્લે જ. હરવા ફરવા પહેરવા ઓઢવા, એશ-આરામ અને 'નેબનિયુ' માણી લેવા'નાં વરસો આ નિષ્ઠાવાન નારીએ ખ્યે-પૂર્તિ અર્થે ત્યાગસાધનામાં અને ઝૂંપડાંઓ, મજૂર સ્ત્રીઓ અને ગરીબ ભાડૂઆતો માટે અવિરત ઝૂમવામાં ગાળ્યાં છે; આળીસીએ પહોંચ્યાં પહેલાં.

૧૯૨૩ની સાલમાં પૂનામાં નવેમ્બરની ૧૪ મી તારીખે ઇન્દુબહેનનો જન્મ થયો. વિદ્યાર્થી અવસ્થામાંથી જ દેશસ્વાતંત્ર્યની ભાવનાથી રંગાયેલાં એટલે પૂનામાં સક્રિય વિદ્યાર્થી કાર્યકર તરીકે જાણીતાં થયાં. ગાંધીજીની હાકલને સ્વીકારીને અભ્યાસને તિલાંજલી આપી અને ૧૯૪૧ની વ્યક્તિગત સત્યાગ્રહની હડતમાં એક વરસની કારાવાસની સજા ભોગવી. તે પછી 'ભારત છોડો'ની '૪૨ની ચળવળમાં તો અનેક વાર કારાવાસમાં જઈ આવ્યાં.

૧૯૪૪થી મુંબઈને કાર્યક્ષેત્ર બનાવીને ઇન્દુબહેન શરૂઆતમાં મુંબઈની મહિલા કૌંઝેસ સમિતિ સાથે સંકળાયાં. શરૂઆતમાં કૌંઝેસ સમાજવાદી પક્ષનાં એ સભ્ય હતાં. ૧૯૪૮થી '૫૧ સુધીનાં ત્રણ વરસ દિલ્હીમાં અપહતા સ્ત્રીઓનાં સંરક્ષણ અને પુનર્વસવાટ ખાતામાં કામ કર્યું. ૧૯૫૨માં મુંબઈ પાછાં

ફરીને ઇન્દુબહેને ગરીબ ભાડૂઆતોની ચળવળમાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો. ઉપરાંત સ્ત્રીઓની પ્રગતિઓ અને સમાજવાદી ચળવળમાં 'પણુ એટલાં જ ખૂંપી ગયાં.

મુંબઈમાં કાલાબા વિસ્તારમાં રહેતાં હોવાથી કાલાબામાં ભાડૂઆત સંધ અને ઝૂંપડી સંધની સ્થાપના કરી. ગોવા મુક્તિ સમિતિમાં ૧૯૫૫માં અને સંયુક્ત મહારાષ્ટ્રની દક્ષિણ મુંબઈની મહિલા પરિષદની ચળવળનાં સંચાલકોમાંનાં એક તરીકે ઇન્દુબહેને કામ કર્યું. આ હડતના મુંબઈ અને દિલ્હીના સત્યાગ્રહમાં ભાગ લેવા બદલ ફરી કારાવાસ મળ્યો. ૧૯૫૭ની સામાન્ય ચૂંટણીમાં ઇન્દુબહેન સમાજવાદી ઉમેદવાર તરીકે ઊભાં રહ્યાં હતાં. ચીની આક્રમણ વખતે રાષ્ટ્રીય કટોકટી જાહેર થઈ ત્યારે શહેરીઓની સંરક્ષણ સમિતિઓ ઠેરઠેર રચવામાં આવેલી. ઇન્દુબહેને કાલાબાની આવી સમિતિનાં મંત્રી તરીકે પણ કામગીરી બજાવી. શ્રીમતી ઇન્દુ સાહીકરનું એ જ છેલ્લું સાર્વજનિક કાર્ય ગણાયું.

રાજકારણ અને દેશપ્રેમની આ અવિરત ધગશ વચ્ચે પણ ઇન્દુબહેને સંગીત પ્રત્યેનો એક સાધક શો નાતો બજાવી રાખ્યો. સંગીત તો એમનું જીવનખ્યેય હતું. એટલે બીજી બધી પ્રવૃત્તિઓને મુખ્ય મહત્વ આપવા છતાં સંગીતનું ગૌરવ એણે યથા ન દીધું. પણ સંયુક્ત મહારાષ્ટ્રની ચળવળ વખતે ઉઠાવેલા અથાક પરિશ્રમથી અને ૧૯૫૭ની ચૂંટણી વેળાના કપરા અનુભવોને લીધે ઇન્દુબહેન અદ્વસરનો ભોગ બન્યાં. આ વેદનાના ભાર નીચે એટલાં બધાં એ દુઃખાર્થ ગયાં કે એમનાથી ગાઈ શકાતું પણ નહિ. અને સંગીત પ્રત્યેનો એ અદ્વચ પ્રેમ પ્રગટ કરવા માટેનું બીજું માધ્યમ તેમણે સ્વીકારી લીધું—તે હતું સાહિત્ય. ૧૯૫૮થી તે અવસાનની તારીખ ૨૬ ઓક્ટોબર,

૧૯૬૩ સુધીનો સમય ઇન્દુગહેનના જીવનનો આખરી તળકો બનીને સર્જનનો ધોધ વહેવડાવતો ગયો. સર્જનની મુખ્ય વાહક બની દૂકી વાર્તા. ખૂબ જ મિતાક્ષરી શબ્દોમાં લખાયેલી હોવાથી તેમની બધી વાર્તાઓ સાચા અર્થમાં 'દૂકી' બની છે. સૌ ઉપરાંત વર્તાઓ અને એકાંકીઓ, નિબંધો અને દીકાત્મક લખાણો જુદાંજુદાં મરાઠી સામયિકોમાં પ્રગટ થયાં છે અને ખૂબ ખ્યાતિ પામ્યાં છે.

કર્તવ્યકેડીનાં પ્રવાસી શ્રીમતી ઇન્દુ સાક્ષીકર

શ્રમજીવીઓ વચ્ચે કાર્યરત રહેનાર ઇન્દુગહેને એશિયન આર્ટ્સ એન્ડ કલ્ચરલ તેમ જ ઇન્ડો જાપાનીઝ એસોસિયેશન જેવી સાંસ્કૃતિક સંસ્થાઓનાં કામોમાં પણ એટલા જ ઉત્સાહથી ભાગ લીધો. પરિણામે ૧૯૬૨માં જાપાન અને દક્ષિણ એશિયન દેશોની મુલાકાત લેવાનું થયું. આ સાંસ્કૃતિક પ્રવાસનું સુંદર અને માર્મિક વર્ણન વિખ્યાત મરાઠી માસિક 'સ્ત્રી'માં કમશ; પ્રગટ થયું હતું. આ હ્રસ્વગમ અને મર્મસ્પર્શી પ્રવાસવર્ણન પણ હવે પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થવાની તૈયારીમાં છે. ઉપરાંત ત્રણ વિશિષ્ટ પ્રયોગનાં એકાંકીઓનો સંગ્રહ પણ હવે પછી પ્રગટ થશે. શ્રીમતી ઇન્દુ સાક્ષીકરના અવસાન પછી તેમની વાર્તાઓમાંથી ચૂંટાયેલી વાર્તાઓના ત્રણ સંગ્રહો પ્રગટ

થયા છે. 'નિળાઈ' (માર્ચ '૬૪) 'અપૂર્તિ' (સપ્ટેમ્બર '૬૪) અને 'મોહોર' (૨૪ ઓક્ટોબર, '૬૪). વિખ્યાત મરાઠી સાક્ષર શ્રી 'વિષ્ણુશાસ્ત્રી ચિપગુણકરના કુટુંબમાં જન્મેલાએ સાહિત્ય-સેવા કરવી જ જોઈએ' એવું અભિમાન પૂર્વક અવારનવાર ઇન્દુગહેન કહેતાં. તેમના પિતા શ્રી કૃ. મ. ચિપગુણકર પણ વાર્તાઓ લખતા જેમાંની કેટલીક સુંદર વાર્તાઓ એ વખતનાં જાણીતાં સામયિકોમાં પ્રગટ

પણ થઈ હતી. ઇન્દુગહેનને પહેલો વાર્તાસંગ્રહ 'નિળાઈ' પ્રગટ થયો તે દિવસ પણ 'વિષ્ણુશાસ્ત્રી ચિપગુણકર દિન' હતો એ કેવો સુંદર જોગાનુજોગ! એ સંગ્રહની પ્રથમ વાર્તા 'નિળાઈ' (ગુજરાતી અર્થ : નાળિયેરી) વિષે જાણીતા મરાઠી સાહિત્યકાર આચાર્ય શ્રી અન્ને કહે છે : 'સામાજિક હેતુવાળી 'નિળાઈ' જેવી કલાત્મક વાર્તા આજ સુધી મારા વાંચવામાં બીજી કોઈ આવી નથી.'

સામાજિક વિષમતાઓનો ભારોભાર અનુભવ ઇન્દુગહેન વાર્તાઓમાં વાસ્તવિક રીતે રજૂ કરી શક્યાં છે. તેમનું જીવન રાજકીય પ્રવૃત્તિઓ સાથે સંકળાયેલું હતું છતાં તેમનો આત્મા સાહિત્યમાંથી ઉગમ પામેલો હતો. સર્જનનો આટલો વિપુલ ક્ષલ હોવા છતાં

અંચાલક થયેનું તેમનું સાહિત્ય તેમની હયાતીમાં તે ન જોઈ શક્યાં. અવસાનોત્તર ખૂબ ઝડપથી પ્રગટ થવા લાગેલા તેમના વાર્તાસંગ્રહો જાણે તેમની વાર્તાકથાને પારખવા માટે અને મરાઠીભાષી વાચકોનું ઇન્દુબહેન તરફનું ઝાણુ ફેંકવા માટે જ હોય તેમ લાગે છે. સ્ત્રીજીવનની સઘળી વ્યથાઓ સમજાપૂર્વક વાર્તાઓમાં ઇન્દુબહેન રજૂ કરે છે અને સામાજિક વિષમતા તો જાણે ધોળાને પી ગયાં હોય તેમ તેમની મોટા ભાગની વાર્તાઓમાં તાદ્દશ રજૂ થાય છે.

સમાજના નીચલા અને છેક ઉપરના થરનાં ધર્મજી, ઇસ્કંડ જઈ આવેલી વૃદ્ધામાં પ્રવેશેનું નાટકીયજી અને એના બાળકની સરળતા જેવો વિરોધાભાસ, જીવનમાં 'બિહનેસ' સિવાય કશું ન નીરખનાર માણુ-સની સજ્જાસજ્જતાની કલ્પના અને તેની માણુસાઈ કેટલી હલકટ હોય છે તે અને ગરીબ પરિસ્થિતિમાં કુટુંબવતસલ ખેઠાર બનેલા કારકુને રિક્ષા ફેરવવી શરૂ કરી પણ તેમાં બરકત ન મળતાં વેશ્યાગૃહો તરફ પુરુષોને દોરી જવાનો શ્રમહીન છતાં પૈસા આપતો ધધો સ્વીકાર્યો તેવી વાર્તાઓમાં તો આપણી સામાજિક વિષમતાઓ પૂરેપૂરી સચોટ રીતે રજૂ થાય છે.

'નિળાઈ' નામના પહેલા વાર્તા-સંગ્રહની સોળ વાર્તા પૈકીની સામાજિક કહી શકાય તેવી છ વાર્તાઓનાં વસ્તુતો આ ખ્યાલ ઇન્દુબહેનની ખીજી ધણીખરી વાર્તાઓમાંથી જુદી જુદી રીતે મળી આવે છે. નાનાં બાળકોનાં માનસને અચ્છી રીતે ચીતરતી બાળમાનસની વાર્તાઓ પણ એમની કલમનો નવતર પરિચય આપે છે. બીજા વાર્તાસંગ્રહ 'અપૂર્તિ'માં આવેલી અગિયાર વાર્તાઓ પૈકીની છેલ્લી વાર્તા 'સરિતા' અને ત્રીજા વાર્તાસંગ્રહ 'મોહોર'ની પંદર વાર્તાઓ પૈકીની છેલ્લી પાંચ વાર્તાઓ કોઈ પણ સહૃદય અને લાગણીપ્રધાન વાચકને બાળકોની દુનિયા લાણી ખેંચી જાય છે. બાળકોની કલ્પનાઓ અને વડીયોનાં વર્તનની બાળકો ઉપર પડતી છાપ સુંદર રીતે રજૂ કરતી આ છ વાર્તાઓ જેવી વાર્તાઓ બહુ ઓછાં લેખકો

આપી શક્યાં હશે. ત્રણેય સંગ્રહોની વાર્તાઓમાંથી આ છ વાર્તાઓ જુદી જ ભાત પાડે છે.

પ્રા. શ્રી રા. ભિ. જોશી શ્રીમતી ઇન્દુ સાક્ષીકરની વાર્તા-કથા વિષે 'નિળાઈ'ની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે તેમાંથી થોડુંક ટાંકવાથી તેમની સાહિત્યક દષ્ટિની વધુ સ્પષ્ટતા થશે

'ઇન્દુબહેનનું' અવલોકન સૂક્ષ્મ અને સર્વવ્યાપી છે. સંવેદનશીલ દિલનાં હોવા છતાં ખડતલ પણ છે. ભાવનાઓની સૂક્ષ્મતા જાણવા છતાં ભાવનાવશ નથી થતાં. સ્ત્રીઓની ન્યૂનાઈ તેમને દેખાય છે પણ તેની ફરિયાદ કરતાં નથી, બડાઈ હાંકતાં નથી કે તેને ધિક્કારતાંય નથી. મોટા ભાગની વાર્તાઓ સ્ત્રીજીવનને સ્પર્શે તેવી છે. પ્રેમ, લગ્ન અને સંસાર એ ત્રણમાંથી એકાદ વિષય તેમાં હોય છે અને એનો પણ એમાં લેવાય છે.

'છેલ્લાં દસ પંદર વરસની મોટાભાગની મરાઠી લેખિકાઓ માટે એમ કહી શકાય કે પૂર્વની લેખિકાઓમાં સ્ત્રીઓ માટેની વકીલાત, પુરુષો અને સમાજ વિરુદ્ધનું બંડ કે સ્ત્રીઓની ફરિયાદ દેખાય છે. આજની લેખિકામાં આ વૃત્તિઓ વધારે સમતોલ અને નિકાપ છે. સ્ત્રીઓનાં જીવન તરફ તેમનાં સુખદુઃખના અનુભવો તરફ વાર્તાનાં વિષય મેળવવા પૂરતાં વળે છે અને કલાત્મક અસ્થિતતાથી એ વિષય જાણે છે. એથી અત્યારની સારી લેખિકાઓની વાર્તાઓમાં ઊંચી કોટિની કલાત્મક ગુણવત્તા વરતાઈ આવે છે. મરાઠી વાર્તાને આ ગુણવત્તા આપનાર લેખિકાઓમાં ઇન્દુબહેનનું પણ સ્થાન છે.

'ખીજી લેખિકાઓમાં અને ઇન્દુબહેનમાં ફક્ત એક ફરક છે. ખીજી મોટા ભાગની લેખિકાઓની વાર્તાઓમાં જે સહજ નથી દેખાતો તે વિચારપૂર્વકનો સામાજિક દષ્ટિકોણ ઇન્દુબહેનની વાર્તાઓમાં છે. વિશિષ્ટ પદ્ધતિથી અને વિશિષ્ટ પ્રકારની સામાજિક ક્રાન્તિ કરવા ઇચ્છનારાંઓને સમાજના વિવિધ થરોમાં, વર્ગોમાં અને જૂથોમાં કેટલાક ખાસ ગુણ-

દોષ દેખાય છે. એ હંમેશના અને સહુના સહિયારા સમજી લેવામાં આવે છે-એ ઉપરથી તારણ કાઢવાથી એ અંગેના વિચારોમાં સાંકેતિકતા આવવા સંભવ છે. મોટે ભાગે આમ થાય છે એટલે જ અગાઉ સિદ્ધિ પામેલા સામાજિક દૃષ્ટિકાણથી મોટા ભાગનું લલિત સાહિત્ય કૃત્રિમ, સાંકેતિક, પ્રચારાત્મક અને મોટે ભાગે પ્રત્યય વિનાનું હોય છે. સદ્ભાગ્યે ઇન્દુગહેનની વાર્તાઓમાં આવું નથી દેખાતું. પ્રચાર અને લલિત લેખન વચ્ચેનું અંતર એ જાણે છે. અથવા તો એમ કહી શકાય કે સામાજિક દૃષ્ટિકાણને લીધે તેમનાં લખાણોમાં જરૂરી ખડતલ પણ આવ્યું છે.

‘વાર્તા લખવાની ઇન્દુગહેનની પદ્ધતિ પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. તેમની ઘણી વાર્તાઓમાં ઉત્કટતાની પણ લગભગ તદ્દન છેડે આવે છે. અને તે પછી થોડીક પંક્તિઓમાં જ વાર્તા પૂરી થાય છે. શરૂઆતથી જ પ્રસંગો વડે બહેલાવી-બહેલાવી વ્યક્તિના સ્વભાવની વિશિષ્ટતા પ્રગટ કરવી કે સૂચિત કરવી અને છેડે એકાદ પ્રસંગથી કે પ્રતીકવાળા વર્ણનથી વાર્તાવસ્તુનો અંતરંગ અને જેની વાત કહેવામાં આવી હોય તે વ્યક્તિની જીવનવ્યથા ઉપર એકાએક પ્રકાશ ફેંકવાની તેમની પદ્ધતિ છે. તેમની વાર્તાઓના અંત આથી લપકાવાળા અને અસરકારક બને છે.

‘ઉપમા, ઉત્પ્રેક્ષા વગેરે અલંકારો અને પ્રતીકો ઇન્દુગહેન ખૂબ અસરકારક રીતે વાપરે છે. એમાંની ભાવના કે મનોદશા ખૂબ સરસ રીતે સૂચવે છે. ઇન્દુગહેનની કલમની ખીજ વિશેષતા દ્વંકાણુ અને સદ્ધર્મ છે. ભાષાની કંટકસરને પરિણામે સાધેલી આ સિદ્ધિ કહેવાય. તેમની શબ્દચયનામાં નિશ્ચિતતા છે. અત્યારનાં ઘણાંય લેખકો અર્થ ન સમજાય એ રીતે શબ્દો ગોઠવે છે. એથી સચોટતા આવતી નથી. ઇન્દુગહેન આવું થવા દેતાં નથી.’

શ્રીમતી ઇન્દુ સાક્ષીકરનાં સાહિત્યની આટલી તાદૃશ સ્પષ્ટતા કર્યા પછી આપણે અનુકરણ કરવા જેવી એક વાત આવે છે. ગુજરાતમાં ધનિકો છે એમ કહેવાય છે.

પણ ગુજરાતની અરિમતા જાળવનાર કેટલાંય જ્યોતિર્ધરો વિલાઈ ગયાં છે, વિલાઈ રહ્યાં છે. તેમના અક્ષરદેહ સિવાય તેમનું અસ્તિત્વ ક્યાંય દેખાતું નથી. ગુજરાતની આગવી સંસ્કૃતિનો લોપ થઈ રહ્યો છે તેમાં ગુજરાતની આ મોટામાં મોટી ખામીએ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. વિદ્યાવ્યાસંગી અને કળાપારખ મહારાષ્ટ્ર એમાં એક ડગલું આગળ છે. દૂર દૂરનાં અનુકરણ સહેલાઈથી કરી શકનાર ગુજરાતી એના શાખપાડોશીનું આટલું અનુકરણ કરવાનું નહિ જ શીખે ? અનુકરણીય કહી શકાય તેવી ‘ઇન્દુ સાક્ષીકર સ્મારક યોજના’ની થોડીક મહત્ત્વની વિગતો અહીં આપવી અરથાને નહિ ગણાય.

રાજકીય, સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રોનાં ઇન્દુગહેનનાં કાર્યો પ્રત્યેના આદર વ્યક્ત થાય એ હેતુથી તૈયાર કરાયેલી યોજનાનું સ્વરૂપ આવું છે :

(૧) જનતા કેન્દ્ર—કોલાળા વિભાગમાં સતત પાસ વરસ સુધીના ઇન્દુગહેનના અવિરત કામના સ્મારક રૂપે આ કેન્દ્ર પ્રાથમિક ઉપચારો, કાયદાની સલાહ, વાચનાલય, રમતગમતનાં સાધનો અને કથામાળા વગેરે સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓ ચલાવશે.

(૨) ઇન્દુ સાક્ષીકર સાહિત્ય પારિતોષિક—નવોદિત મરાઠી વાર્તા-લેખિકાઓને ઉત્તેજન મળે એ માટે આ પારિતોષિકની સ્થાપના થઈ છે. દર વરસે વાર્તા હરીફાઈમાં પહેલી ત્રણ આવેલી વાર્તાઓની લેખિકાઓને પારિતોષિકો આપવામાં આવશે અને ખીજ સાત વાર્તાઓને પુરસ્કાર અપાશે.

(૩) ઇન્દુ સાક્ષીકર વિશ્રામધામ—સુબંધનાં મકાનોનો ત્રાસ ઇન્દુગહેને જાતે અનુભવેલો એટલે થોડા વખત માટે એનાથી દૂર થવા સુબંધ આસપાસ સુંદર કુદરતવાળા સ્થળે આ ધામ કરવું. ખૂબ ઓછો અને નામનો જ ખર્ચ લઈ મનૂર વર્ગ અને નીચલા મધ્યમ વર્ગને એમાં સ્થાન આપવું. આ

ધામમાં પચીસથી પચાસ સ્વતંત્ર નાનાંનાનાં મકાનો, એક બાગ, બાળકો અને મોટેરોએને રમવાની જગ્યા વગેરે સગવડ હશે. ખંડાલા, લોનાવલા અથવા વિલ્સન ઈમ આસપાસ આ વિશ્રામધામ માટે જમીન મેળવવાનો પ્રયત્ન ચાલુ છે. આ યોજના બીજી બધી કરતાં ભારે ખર્ચવાળી છે, આશરે પાંચ લાખ જેટલી રકમ એકઠી કરવાનો અંદાજ છે.

(૪) ઇન્દુ સાકીકર સંગીત પારિતોષિક— ઇન્દુબહેનનો શાસ્ત્રીય સંગીત પ્રત્યેનો અભાવ પ્રેમ અને સંગીતની સાધના માટેની વિષમ પરિસ્થિતિમાં પણ પ્રયત્નો ચાલુ રાખેલા એ ધ્યાનમાં લઈને આ પારિતોષિક રમારક યોજનામાં સમાવવામાં આવ્યું છે. રમારક યોજનાનાં આ ચાર સ્વરૂપોને જાહેર કરીને વધારામાં રમારક સમિતિ કહે છે કે આ યોજના એક વ્યક્તિનું નહિ પણ સમાજ માટે, દેશ માટે સર્વસ્વ સમર્પણ કરનાર જે અસંખ્ય મહિલાઓ મહારાષ્ટ્રમાં થઈ ગઈ એ બધી અનામી મહિલાઓનું આ રમારક છે અને તેની પાછળની આ જ ભાવના છે.

પોતાનો સંસાર તેમજ સાર્વજનિક કામ અને સાહિત્યક્ષેત્રનનો સંકલ્પ અધવચ્ચે છોડીને ઇન્દુબહેન આ દુનિયામાંથી વાદ્યા ગયાં છે. તેમના સમગ્ર જીવનમાં એક વાત ચોખ્ખી દેખાઈ આવે છે. અને

તે છે જી, સ્વાભિમાન અને પકડે રહે હસતે મોંએ વાદ્યા જવાની વૃત્તિ.

ઇન્દુબહેનના જીવનમાં આવી જી હતી અને એટલે જ બધાં કરતાં જુદે માર્ગે જીવન લઈ જવાનું તેમણે નક્કી કર્યું હતું. નિર્દય કાળે તેમના આ નિર્ણયને અધવચ્ચે જ તોડી નાખ્યો એ ઘટના અસલ છે. દેશને સ્વાતંત્ર્ય મળ્યા પછી પણ સ્વાતંત્ર્યની શીળા છાંયડીમાં સુખ્યેન અને સરળતાથી રહેવાને બદલે દબાયેલાં પિસાયેલાં પણ સ્વરાજ્યની હાંક મળે એ માટે જે થોડાંક કાર્યકરો ગૂઝતાં હતાં તેમાં ઇન્દુબહેન પણ બધાં. મુંબઈના કોલાબા વિસ્તારની એક નાની ચોરડીમાં રહીને તેમની બધી પ્રવૃત્તિઓનું સંચાલન કરતાં, ઇન્દુબહેન સમાજવાદી કાર્યકર હતાં. ચૂંટણીમાં એ સફળ ન નીવડ્યાં; પણ એ વિભાગની શ્રમજીવી જનતાની નિષ્ઠાવાન સેવિકા તરીકેનું સ્થાન ચૂંટણી પછી પણ જનતાનાં હેથમાં કાયમનું રહ્યું.

દેશનો આઝાદી માટેની લડતથી સાર્વજનિક જીવનની શરૂઆત થતી અને ચાળીસમે વરસે દેશના સરદારશ્રીનું કામ કરતાં કરતાં જ જીવનનો અંત આવવો એ પણ એક મહત્વનો જોગાનુજોગ ગણાય. શ્રીમતી ઇન્દુ સાકીકરનું જીવન તો મહત્વનું હતું જ, પણ આ યોગ તો એથીય મહત્વનો ગણી સકાય.*

* 'કવિ'માંથી સાભાર

અર્થગેટના છેલ્લા વળાંક ઉપરથી ગાડી મરીન ડ્રાઇવ આવી હતી કાળું ધોર અંધાર સાગર ઉપર હવાયેલાં ચોપાસ ફરી વળ્યું હતું. રાખેડી રંગના પટ્ટા કપારેક ચમકી જતા. અંધાર હોવા છતાં હવામાં ભરે ઓછળનારાં મોજાંનો અત્કાર જાણે દેખાતો હતો એ સર્વત્ર અર્થગેટો અંધાર અને અંધો દિશાઓમાં દેવતો એ બધાં... બન્ને સરખા જ ! એ અંધારામાં ઊછળતાં એ મોજાં કેની અગણ આકૃતિઓ સરજતાં હતાં. ધોરીવાર અદૃશ્ય બની જતાં. કાંડા ઉપર છંટકાવ કરતી એની વિશાળ છાલક જાણે પોતાના જ ગરમાં મસ્ત એવી ભવ્ય ધમારતોના રવા- બને ગળી જવા માટે આવતી ન હોય! જગતને તુચ્છકારીને હસી કાઢતા દીવા આજે એમાં અબકતા નહોતા, પંખા ફરતા નહોતા, બધી બારીઓ સજ્જડ વાસેલી હતી. નખરાળી વેલોથી વીંટાયેલી અગાસીઓ ઉત્તર હતી એની વિચાધની સુગંધ વરસાદના પાણી સાથે વહી જતી હતી.

—શ્રીમતી ઇન્દુ સાકીકર [‘મોહોર’માં]

લાગ્યો કસુંખીનો રંગ

અનુકરણ જ્યારે સમજ્યા વિનાનું હોય છે ત્યારે એમાં ભાવભાર હતાશા જ જણાય છે. એક આવા જ લોળાભલા ગ્રામવાસીને યાદેરી જનનું અનુકરણ કરવા એનું મન ઉડકે છે ત્યારે જે અંત આવવો જોઈએ તે જ અંત આ વાર્તા લાવે છે—સચોટ પણ એટલો જ...

કા નાના શેકનો જુવાન પુત્ર મદનલાલ એની પત્ની સાથે આજે મુજબથી આવ્યો હતો.

કાનાએ મદનલાલને તો ઘણીવાર જોયો હતો પણ પત્ની તો એણે આજે જ જોઈ. એણે કામ કરતાં કરતાં ચોરીફૂંથી કેટલીય વાર એ જુવાન સ્ત્રી તરફ નજર કરી લીધી, કાનાનું મન પ્રમાણિકપણે કપૂલ કરતું કે આવી રૂપાળી અને ચંચળ સ્ત્રી પોતે આજ પહેલાં ક્યાંય જોઈ નથી.

કાનાનું મન કાંઈ ખોટી કપૂલવાત આપતું નહોતું. મદનલાલ મુજબની એક કોલેજમાંથી જ પોતાની સહાધ્યાયિની સાથે પરણ્યો હતો. એના અંગસૌષ્ઠવ માટે કોલેજમાં એ મત હતા જ નહીં. અને શરીરનો વર્ણ જેવો ગુલાબી હતો એવી એ અંગમાં સૌંદર્યની તાકતી હતી. એથી જ કાનાનું લોભામણું મન વળી એના તરફ જોયા કરતું હતું જીવનમાં પહેલીવાર જ આજ એને આ સુખી લોકોની ઈર્ષ્યા થઈ, પહેલીવાર જ એ બચડયો : પૈસાની તો કંઈ હાય હાય નથી, સૂકો શેટલો મળે ન મળે તો ય કંઈ ચિંતા નથી; પણ શ્રીમંત હોઈએ તો આવું બેરું તો મળે! સાત જન્મારા સુધી એ સુખની ફેરમ રહી જાય!!' અને આટલું વિચારતાં તો એ બિચારાનું મન ખૂબ નિરાશ થઈ ગયું. આજ સુખી વીતેલા એના ખારાપાટ જેવા જીવન તરફ નજર કરતાં એનું અંતર દુઃખથી દર્ખાઈ રહ્યું.

બપોરે મદનલાલની પત્નીએ કાનાને ઉદ્દેશીને કહ્યું : 'અરે એય! કાનો કે તારું નામ?'

કાનો ધન્ય ધન્ય થઈ ગયો. હર્ષધેવી મુખમુદ્રાએ નવી શેકાણી સામે જોઈ રહ્યો. જીવનમાં આજ પહેલીવાર આવા રાતા હોઠ વચ્ચેથી પોતાનું નામ નીકળ્યું હતું! એની આંખો તો ચમક ચમક હસી રહી. આ ગંભીર નોકરના ચહેરાનું કૌતુક જોઈ શેકાણીની

આંખો મલકાઈ પડી. એણે કહ્યું : 'જા મદનને કહે, મારા ખંડમાં આવે!' 'મદનને કહે!—વાહ! કેવા લાડ અને કેવા કોડ! આવા એક ખોલ માટે મનખો અખો ગુલામ થઈ જઈએ તો ય શું?' કહેતો કાનો ગયો મદનલાલના ખંડમાં. આજ એના પગમાં નવા જ પ્રકારનો મેજો આવ્યો હતો. એણે ત્યાં જઈને મદનલાલને સંદેશો આપ્યો. વળી મદનલાલે કંઈક નવું જ કહ્યું : 'જા, એ શાહનશીને જઈને કહે કે ગરજ હોય તો એ જાતે આવે.'

કાનાએ જ્યારે આ ફરજ બજાવી ત્યારે મદનની પત્નીના મુખ ઉપરનો ગુલાબી વર્ણ રાતો થઈ ગયો અને અધુરું હસતાં અને અધુરું કૃત્રિમ રોપમાં ખોલતાં કહ્યું : 'હવે તો એની કાનપટ્ટી પકડીને જ ખેંચી લાવવો પડશે!'

રોપભરી અપ્સરાને ત્યાં ઝડપથી મદનલાલના ખંડ તરફ જતી કાનો જોઈ જ રહ્યો. નિતંબપ્રદેશના લાવણ્યે એને જાણે મોહાંધ જ બનાવી મૂક્યો.

એ સ્ત્રી મદનને ખરેખર કાનપટ્ટી પકડીને જ ખેંચી લાવી. કાનો લોખીમાંથી ખસી ગયો અને ખારણા આથે રહીને જેવા લાગ્યો.

સાંજ સુધીમાં તો કાનાએ આવું આવું ધણું જોયું અને ઝણઝણાટી અનુભવી.

રાત્રે એ પોતાના ઘર તરફ જવા નીકળ્યો ત્યારે કાંઈ પેટીમાંથી એક પછી એક કીમતી વસ્ત્રો કાઢતો હોય એમ આખા દિવસ દરમ્યાન કાળજીથી ઝડપી લીધેલાં પ્રસંગચિત્રો મનમાંથી એક પછી એક કાઢીને ધારી ધારીને—ઉખેળા ઉખેળાને જેવા લાગ્યો. જોતો હતો અને ખોલતો હતો : ધન્ય છે એ મનખો અને ધન્ય છે એ અવતાર! આવું બેરું મળતું હોય તો હુંયે લવોલવ અવતાર માગું!...

વળી પાછો પોતાના આનુ અવતાર તરફ વળ્યો અને જરા ગમગીન પણ બન્યો. ચાળીસ તો અર્ધા આખો જન્મારો ઊઘ અને અધારામાં ગમે જીવવા નીર્ધારી દીછતા તો મદીય બોલ્યા હરવા કે એકગીચની સામે જોયુય નહીં ! અને રાતેય ? એમનીચના મોર્ગ જોવા પૂરતાય અજવાળા ન કર્યા ! અધારી રાતના ભૂત જાણે ! એને તો લોકવાજ નડતી 'તી લાજની મારી મરી જતી 'તી !

આ ઉદ્દેશ તો એના મનમાં કાલુજાર જ રહ્યો વળી પાછી મનની પત્ની નજર આગળ આવી રહી ધીરે ધીરે એ કોઈ વાસનાની બુડમાં સપડાતો જતો હતો એની સ્થિતિ, જળામાં મત્સ્ય મૈથુન જોઈને કામાસકત થયેલા પેના સૌશ્રી સપિ જેવી ચર્ક હતી અને ઓછામાં પૂરા એસતા ફાગણની મદીની હવાએ એના શરીર સાથે ગેવ કરવા માંડ્યું હતું આજ ધણી વખતે એના ચિત્તમાં પ્રમગ લસતી ચઢતી હતી એથી આજે એને સમગ્રતુ હતું કે પોતે જીવવાની વેડફી મારી હતી !

એણે નિર્ણય કર્યો મનખાને એમ છટકી તો ના જ જવા દેવો !

તરંગોના ધીંગાણા વચ્ચે ઠેવાતો ઠેલાતો, ધડીમાં જોશમાં આવી જતો તો ધડીમાં ધવાતો એ ઘેર આવ્યો કપનામાં તો અત્યારે એણે પત્નીને અનેક સ્વરૂપે જોઈ લીધી હતી પણ ઘેર તો પત્ની આખા દિવસના કામના થાકથી સૂઈ ગઈ હતી અને ધરમાં અધારુ હતું

ધરમાં જઈને એણે દીવો પેટાવ્યો એક તૂટતું ખાટનામાં એની પત્ની સૂતી હતી દીવાનો પ્રમથ તો એના મુખ ઉપર પૂરો પડતો નહોતો પણ આજા ઉજાસમાં એના માસડીન ચહેરાનાં હાડકાં છાના રહેતા નહોતાં એક આળક કરમાઈ ગયેના સ્તનમાં ધાવણ ચૂસવા બર્થ પ્રયત્ન કરી રહ્યું હતું અને બીજું એક એના ખાટલાની પાંખે જ ઊઘી ગયું હતું

વાડીમાં ફળ ચોરવા ધૂમેનાં છોમરા માળીને આવતો જોઈ ભાગી જાય એમ કાનાના મનમાં પેડલા પેના તરંગો એકદમ છમકી ગયા એના વહેતા લોહીનો વેગ થોડો ઓછો થઈ ગયો

એણે પત્નીને જગાડતા એતણુ બૂમ મારી આખરે અર્ધા ઊઘમાં જ એણે જવામ આપ્યો 'આજે જન્મા વિના જ આવ્યા છો કે શું ?'

કાનો રોજ રોડને ત્યાંથી જગી પરવારીને જ ઘેર આવતો એટલે ધણખરુ એ પત્નીને જગાડતા વિના જ એના ખાટલામાં સૂઈ જતો આજે રોજના કમમાં થોડો ફેરફાર થતા પત્નીએ આ પ્રશ્ન પૂછ્યો કાનાની લાવના ઉપર થોડો આઘાત થયો અને એના પરિણામે ઉદ્દગાર કાઢ્યો 'અત્યારથી સૂઈ ગઈ'

પાસુ ફેરવતા જ પત્નીએ કહ્યું 'અત્યારથી શું છે ?' હજી તો નવ વાગ્યા છે !

'તમારે દીક છે પત્નીએ છણકો કર્યો 'આખા દિવસના થાક્યા પાક્યા ક્યા સુધી બેસી રે ?'

'તારી આ રીત મને પસંદ નથી' કાનાએ કહ્યું 'લહેકો કર્યા વગર ઊઘવા દેશો, ભામા મળેને ? પત્નીએ કહ્યું

કાનો નિરાશ થયો આ સંજોગમાં પત્નીનો મિત્તજ સાચવવો અને પોતાની બિર્મિઓતુ જતન કરવું એ ધત્તુ અધત્તુ હતું અત્યારે પેનું બપોરે કફોલ કરતું જોકે એને સાભરી આવ્યું એણે એક નિશ્વાસ મૂક્યો શું કરવું એ ન સૂઝતાં થોડીવાર એ ત્યાં જ બિઝો રહ્યો વાતાવરણ ધીરે ધીરે ઘાત થતું હતું મહેલત્સા વચ્ચે બેઠેની ભગ્નનમણીમાંથી ગીધા ભગ્નનો અવાજ સંભળાતો હતો .

ઠાડા જળમાં શીદ ધસે ફરે, ચૂંકીને આવેલો રે
હા રે બાઈ
ભગ્ન સમો વહી ચા ગો

આ ભગ્નના સૂટે એને ખ્યાલ આવ્યો કે બહાર

લોક જ'પવા માંડ્યું હતું અને રાત્રીએ વેગ પકડવા માંડ્યો હતો.

કાનાના હૃદયના કોઈક ખૂણામાં બેઠેલી રીસ અણુ-ધારી બહાર ધસી આવી. એણે દીવો હેલવી નાખ્યો અને બહાર પરસાળમાં આવીને પે નાના ખાટલામાં આબોટવા લાગ્યો.

અત્યારે એના મનની સ્થિતિ ખરાબ હતી. હજુ મદનની પત્ની નજર આગળથી હટતી નહોતી, નસોમાં જાગી ઊઠેલો મદન શમતો નહોતો. એના મનના ઉમળકાને જરાય પોષે એવું વાતાવરણ અહીં નહોતું. એણે ક્યાંય સુધી પાસાં ધર્યા કર્યાં.

એને લાગ્યું કે પોતે સર્વસ્વ હારતો હતો. પણ જીવનના રસતું પૂર્ણવિરામ અત્યારથી જ આવી જાય એ એને યસંદ નહોતું. એનું મન થોડું હઠે ચડ્યું. એ ફરીથી અંદર ગયો. એણે ફરીથી દીવો સળગાવ્યો.

ધૂળમાંથી તેલ મેળવવાના પુરુષાર્થની જેમ સ્તનમાંથી દૂધ પામવાનો હજુય પ્રયત્ન કરતું પેલું અર્ધ-જાગતું બાળક આ પ્રકાશનું બહોતું પકડી લઇને રડવા લાગ્યું. એ બાળકના આવા ત્રાસથી મા તો

કંટાળી જ હતી. ચામડી ઉપર આંગળાં જોડે એવી રીતે એણે એને ત્રણ ચાર થપોટો લગાવી દીધી અને કંટાળો દર્શાવ્યો : 'મરતોય નથી ! આખી રાત તે દૂધ ક્યાંથી આવે ?' અને એક આંચકે એને પડખે નાખ્યું. બાળક વધારે ખોટેથી ઘાંટો તાણીને રડવા લાગ્યું.

દીવા આગળ ઊભેલા કાનાને સંજોધીને પત્ની બોલી : 'અને તમેય શું માંડ્યું છે ? નેહતું હોય તે લઈને નીકળો ને ઝટ, સુખે જીંવ તો આવે !'

પત્નીના કડક શ અવાજ અને એની ભયાનક આકૃતિથી કાનાના રહ્યા સહા ઉત્સાહ ઉપર પાણી ફરી વળ્યું. હારેલા ફૂતરાની માફક બે પગમાં તો એ પોતાના ખાટલા પાસે આવી પહોંચ્યો.

થોડીવારમાં તો એનું મન, આખા દિવસમાં જોડ-વેલાં પેલાં-પ્રસંગચિત્રોને ફેંદી રહ્યું હતું. એ વખતે ગીધા ભગત જોયા સાદે ગાર્બ રહ્યા હતા :

હાવાં તો હરિને ભજે રે મન,
હાવાં તો હરિને ભજે,
આવીને ફર્યો કર્યો તેં સંસારમુખ
હાવાં એમાં નથી મજો રે;
મજો રે મન ! હાવાં તો હરિને ભજે રે...

★

(૨૧૨ મા પાનાથી પૂરું)

થઈ એટલું જ નહિ, પણ જોવા બેઠેલા એક સન્નજન—'એણે ફરીથી એના વર સામે જોયું તો એ કૈંક નારાજ ને કૈંક ગુસ્સે દેખાયો. શું એને એ વાત નહિ ગમી હોય ? એણે મનમાં પૂછ્યું. એ પછી પેલાં બધાં તો હસી ખુશીયા વિદાય થયાં, પણ એનો વર ચોપડીમાં મોં ઘાલી બેસી રહ્યો. એની વડુએ પાછાં આવી એને લાડતી પૂછ્યું : 'ફરીથી તું જોજે, પેલી છત્રી, પેલો કેરટયુમ, જોજે પાછો સિસોટી વગાડતો નહિ, હોં કે.'

'પણ એ બધું શા માટે ?' એણે કંઈક કંટાળાથી ચોપડી પગડતાં કહ્યું. 'તારે વળી આ ઉપાધિ શી ? અને તેમાંયે પાછું આ—'

'કેમ આ ? આ સારું નથી ? આ ખોટું છે ? આ તમને નથી ગમતું ?' એણે ચક્રિત બનતાં પૂછ્યું.

'ના, ના નહિ જ તે દિવસ તો હું હતો, આજે કોઈ બીજો સિસોટી નહિ વગાડે તેની ખાતરી શી ?' કહેતાં કહેતાં એ ઊભો થઈ ગયો.

'પણ ધારે કે વગાડે તો—તો એમાં થઈ શું ગયું ?' પેલી પૂછતી હતી.

'તો ? તો હું શું કરું, કહું ? ગોવિંદજીની માફક પડેલો પાડી નાખાવું નહિ, હું તો બીજાને પેલાના મોં ઉપર ચાર તમાચા ખેંચી કાઢું, એની જો ભૂલાવી દઉં; ને તને—'

પણ એ શું આગળ બોલે ! વડુ ત્યાં હતી જ નહિ અને લાંગી ગયેલા જામ જેવા ફલદાનીના ટુકડા આમ તેમ પડેલા તોફર છાનોમાનો વીણતો હતો.

★

જામચણા

લાગ્યો હસ્યુંબીતા રંગ : ૨૦૫

ઈંગ્લેન્ડના અભિનવ ઉપયોગ

મો. રોકો આતે યોજાયેલા ફ્રેન્ચ રાષ્ટ્રીય પ્રદર્શનના એક રોકો પામે જાઓની હક મળી હતી, આગળ વધવાનું તેમને મન થતું ન હતું.

રોકોના રીનસાન નામના સિન્થેટિક કાપડમાંથી બનાવેલી ચીજ વસ્તુઓ પ્રદર્શન કરવામાં આવી હતી. પ્રદર્શન દાખવનાર બોમ્બિયો કહે - 'આ રીનસાન ફ્રેન્ચ રસાયણશાસ્ત્ર વિશેષજ્ઞોની એક અદ્યતન સિદ્ધિ છે. યુરોપ આખાનું આ સૌથી ફેશનેબલ કાપડ છે.'

કાપડ ખરેખર ધણ જ સરસ હતું. વજનમાં સાવ હલકું, પતળું તેમજ સ્થિતિસ્થાપક પણ ખૂબ જરાય શુભ નહીં. કેટલાં તથા નાથનોતમાં અમુક ખરમચડાપણું લાગે છે પણ આ કાપડને રપર્શ કરીએ તો રેશમ જેવું મુલાયમ લાગે છે.

પ્રદર્શન જોવા આવનારાઓ આ કાપડનો ભાવ પૂછતા જવાબ એનો એમ મળતો કે, 'કમનસીમે, હજી આ કાપડનો ભાવ જોવો જ છે કારણ એનું ઉત્પાદન પાક ઉપર આધાર રાખે છે એટલે પાક ઉપર ભાવનો આધાર રહે છે.'

રીનસાન માટેનું કાચુ દ્રવ્ય એરડામાંથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. એરડા ગરમ પ્રદેશમાં જોડે છે. અમારા દેશના હક્ષિણ વિસ્તારમાં પણ તેનો પાક થાય છે. પરંતુ એના પાકનું ટેકાણું હોતું નથી એટલે ફ્રેન્ચ લોકોએ આ નવી જાનના કાપડ બનાવવાની રીત વેચાતી લેવા સોવિયેન સંઘને સ્વયં ત્યારે અમારા પ્રતિનિધિઓએ ના પાડી હવામાન તથા પાક પર આધાર રાખતી, રીનસાન બનાવવાની અગ્ગી રાસાયણિક પદ્ધતિ ખરીદવામાં ધંધાકીય જોખમ સમાયેલું હતું. એટલે સોવિયેન રસાયણશાસ્ત્ર-વિશેષજ્ઞોને સિન્થેટિક પ્રકારનું રીનસાન તૈયાર કરવાની કામગીરી સોંપવામાં આવી.

રેશમ જેવું મુલાયમ રાત્ર જેવું સ્થિતિસ્થાપક, વજનમાં હલકું અને ગરમ શુષ્ક સિન્થેટિક કાપડ હવે એરડામાંથી ઉત્પન્ન થશે એ શોધથી એરડાનું ઉત્પાદન જ્યાં વધુ થાય છે એવા ભારત જેવા રમ દેશો વડે આમાંથી સાધરો

રસાયણશાસ્ત્રીઓ તથા અન્ય સરથાઓના કાર્યમાં રીઓ સાથે મળીને, બે વર્ષના સંગોધન બાદ, નવી જાતનું કાપડ બનાવવા માટેના અસાધારણ યાત્રા સિન્થેટિક તાર શોધી કાઢ્યા. કાપડની સ્થિતિસ્થાપકતાનો આધાર તાત્કાલીન જાડાઈ પર છે. નવા શોધ વાર્મા આવેના આ વસ્ત્ર દોઢકાનનું નામ તે ને કાચા દ્રવ્ય-દોઢકોલા ટટમ-માંથી બને છે તે પરથી રાખવામાં આવેલું છે.

દોઢકાનમાં સ્થિતિસ્થાપકતા ઉપરાંત બીજા પણ કેટલાક ગુણો છે. કેટલાં બનાવવામાં મૂળ કેટલેવેકમ નામનું દ્રવ્ય વપરાય છે જે અમુક અંશે કેટલાંમાં રહી જાય છે. જ્યારે આ દોઢકાન વિશુદ્ધ પોલીમર છે એના લીધે દોઢકાન બીજા સંખ્યાબંધ સિન્થેટિક દ્રવ્ય કરતા વધુ ટકે છે.

પાણી, એસિડ—અમ્લ—તેમજ આલ્કલીની અસર દોઢકાન પર લાગે જ થાય છે તેના આ બુદ્ધિગુણના કારણે જહાજ બાંધવાના તથા મત્સ્ય ઉદ્યોગમાં—પ્રોપેનરે તથા માછીની જાળ બનાવવામાં—તે ઉપયોગમાં લઈ શકાય એમ છે. રફ પ્રોપેનરે પ્લારિંગમાંથી બનાવવામાં આવે છે પણ તે બહુ ટકતા નથી. કેટલાંની જાળ પણ લાંબો વખત કામ આપતી નથી. ગણી સાથે સર્ગર્ભા આવતા તે ફૂલી જાય છે. આલ્કલીયો સર્ગર્ભા આવતા તે ફૂલી જાય છે. આલ્કલીયો માટેના ઉદ્યોગમાં દોઢકાનનો આલ્કલીયો લરવા માટે ઉપયોગ થઈ શકે એમ કે મારણ પોલીમીનના પાતાળ પડ માંથી બનાવેલા બારદાન ટમકે હોતા નથી. આ નવા દ્રવ્યમાં કોઈ પણ પ્રકારનું વિદ્યુત હોતું નથી. પાઈપો, પમ્પ તથા દુધના મેષ્ટેટો બનાવવામાં પણ આ દ્રવ્યનો ઉપયોગ થઈ શકે એમ છે. પરંતુ મોટા ભાગે તે હવા ઉપયોગમાં વિશેષ વપરાયેલા નેવારી

રહેઠાણનો પ્રશ્ન

મૂડીવાદી દેશોમાં સામાન્ય નાગરિકને તેના વેતનનો મોટા ભાગ ધરભાડા પાછળ ખર્ચવો પડે છે. એક કુટુંબના વડાના વેતનના પચીસ ટકાથી પાંત્રીસ ટકા ધરભાડામાં જ ચાલ્યા જાય છે અને બાકી રકમ ગમે તેમાંથી ચારથી પાંચ માણસોના આખા કુટુંબનો તેને નિભાવ કરવો પડે છે.

મોટાં શહેરોમાં કેટલાક ધનાઢ્યો માત્ર મકાનો ભાડે આપવાનો જ ધંધો લાઇને બેઠા હોય છે. કામદારો અને નાના નોકરિયાતોના વસવાટની ગરજનો લાભ લે છે. એટલે જ મોટાં શહેરોમાં જમીનોની સફાખોરી વધે છે. મકાનોનાં ભાડાં વધનાં જ જાય છે. મૂડીવાદી દેશોના અનેક મોટાં શહેરોમાં, એક ધનાઢ્ય વ્યક્તિ સેંકડો અને હજારો મકાનોની માલિકી ધરાવતી હોય તેવાં ઉદાહરણો છે. સમાજવાદી દેશોમાં આવા મકાન-માલિકો નથી. વ્યક્તિગત મકાનો છે, પરંતુ ધરભાડાની બેઠી આવકમાંથી તાગડધિન્ના કરતા મકાન-માલિકો વસ્તી ધરાવતા નથી.

એકાસ્ત્રોવાકિયામાં ત્રણ પ્રકારનાં મકાનો છે. રાજ્યે બાંધેલાં, સહકારી મંડળોએ બાંધેલાં અને વ્યક્તિગત માલિકીનાં. વસ્તીના ૬૭ ટકા લોકો તેમની વ્યક્તિગત માલિકીનાં ઘરોમાં રહે છે. હવે બાકી રહી

ફ્રાન્સ આખીમાં આજે રહેઠાણની તંગી વરતાઇ રહી છે. પણ એ તંગી નિવારવામાં એકાસ્ત્રોવાકિયાની સરકાર દર વરસે ૬૬ કરોડ ફ્રાન્કની ખોટ ખર્ચીને પ્રગ્નને સહવત આપવા હેતુ કરે છે તેની અનુકરણીય વિગતો આ લેખમાંથી મળે છે.

૩૩ ટકા વસ્તી. આ વસ્તી માટે રહેઠાણની સગવડ છે અને તેમને કેટલું ધરભાડું આપવું પડે છે તે હકીકત જાણવા જેવી છે.

૧૯૩૦ની સાલમાં પાટનગર પ્રાગમાં બે એકાસ્ત્રો અને રસોડાની સગવડવાળાં રહેઠાણોનું ભાડું ૨૭૦ ફ્રાન્કથી માંડીને ૪૦૦ ફ્રાન્ક હતું અને જો તેને વીજળીથી ગરમ કરવાની સગવડ હોય તો તેનું ભાડું મહિને ૧૦૦૦ ફ્રાન્ક થતું. આવું મોંઘું ઘાટ ધરભાડું રાખવા છતાં પ્રાગમાં મકાનો મળતાં નહીં.

યુલોત્તર વર્ષોમાં એકાસ્ત્રોવાકિયાએ સમાજવાદી રાહ અપનાવ્યો ત્યારે, નાગરિકોની ભોજનગૃહોની કપડાંની અને એવી ખીજ જરૂરિયાતો પણ પ્રમાણમાં સતોષી શકાઈ હોત પરંતુ રહેઠાણનો પ્રશ્ન એટલો સહેલો નહોતો કે તે રાતોરાત હલ કરી શકાય.

નાગરિકોની વ્યક્તિગત ભૌતિક જરૂરિયાતો સંતોષવામાં તેનું ધ્યાન યુરોપ અને વિશ્વમાં પહેલું છે. આમ છતાં રહેઠાણની બાબતમાં તેનું ધોરણ યુરોપીય સરેરાશ કરતાં નીચું છે અને જે ધોરણ સુધારવા માટે જલદ ઉપાયો યોજવા માંડ્યા છે.

તેમને પ્રોત્સેહ કરતા બાકી વધેલા નકામા દ્રવ્યમાંથી દોદેકાન બનાવવામાં આવે છે. દોદેકાન ફ્રેન્ચ ચૈનાનિકાએ બનાવેલા રીક્સાન કરતાં ઠીક ઠીક સસ્તું છે. જાનેના રાસાયણિક બંધારણમાં પણ ફરક છે. રીક્સાનમાં કાર્બનના ૧૧ અણુ હોય છે જ્યારે દોદેકાનમાં કાર્બનનાં ૧૨ અણુ હોય છે. આ એક અણુ વધારે હોવાના કારણે રીક્સાન કરતાં દોદેકાન વિશેષ સ્થિતિસ્થાપક અને વજનમાં હલકું હોય છે

બેજના કારણે કેટલાંક દ્રવ્યોનું ટકાઉપણું ઘટે છે તેનું પ્રમાણ આ રીતનું છે : કેપ્રોનનું-૧૫; નાયલોનનું-૧૩, રીક્સાનનું-૫ જ્યારે દોદેકાનનું ટકાઉપણું બીજાવાના કારણે જરા પણ ઘટતું નથી. અત્યારે તો દોદેકાન પાતળા, ચમકદાર શુષ્ક તારના સ્વરૂપે અસ્તિત્વ ધરાવે છે પણ હવે કાપડ તરીકે આપણા શબ્દા છવનમાં તે પોતાનું સ્થાન ટૂંક સમયમાં જ પ્રાપ્ત કરી શકે.

એરંડાનો અભિનવ ઉપયોગ

મો. સ્ટો ખાતે યોગ્યેશ ક્રેન્ચ રાષ્ટ્રીય પ્રદર્શનના એક સ્ટોલ પામે સ્ત્રીઓની ઠંડ જાતી હતી, આગળ વધવાનું તેમને મન થતું ન હતું.

સ્ટોલમાં રીલસાન નામના સિન્થેટિક કાપડમાંથી બનાવેલી સીજ વસ્તુઓ પ્રદર્શિત કરવામાં આવી હતી. પ્રદર્શન દાખવનાર ભોમિયો કહે : 'આ રીલસાન ક્રેન્ચ રસાયણશાસ્ત્ર-વિશેષજ્ઞોની એક અદ્યતન સિદ્ધિ છે. યુરોપ આખાનું આ સૌથી ફેશનેબલ કાપડ છે'

કાપડ ખરેખર ઘણું જ સરસ હતું. વજનમાં સાવ હલકું, પાતળું તેમજ રિયતિરયાપક પણ ખર. જરાય શુષ્ક નહીં. કેપ્રોન તથા નાયલોનમાં અમુક ખરબચડાપણું હાગે છે પણ આ કાપડને સ્પર્શ કરીએ તો રેશમ જેવું મુલાયમ લાગે છે.

પ્રદર્શન જેવા આવનારાંઓ આ કાપડનો ભાવ પૂછતાં. જવાબ એનો એમ મળતો કે, 'કમનસીમે, હજી આ કાપડનો ભાવ જિંઓ જ છે. કારણ, એનું ઉત્પાદન પાક ઉપર આધાર રાખે છે. એટલે પાક ઉપર ભાવનો આધાર રહે છે.'

રીલસાન માટેનું કાચું દ્રવ્ય એરંડામાંથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. એરંડા ગરમ પ્રદેશમાં જીગે છે. અમારા દેશના દક્ષિણ વિસ્તારમાં પણ તેનો પાક થાય છે પરંતુ એના પાકતું ઠંડાણું હોતું નથી એટલે ક્રેન્ચ લોકોએ આ નવી જાતના કાપડ બનાવવાની રીત વેચાતી લેવા સોવિયેત સંઘને સૂચવ્યું ત્યારે અમારા પ્રતિનિધિઓએ આ ખાડી હવામાન તથા પાક પર આધાર રાખતી, રીલસાન બનાવવાની અટપટી રાસાયણિક પદ્ધતિ ખરીદવામાં ધધાકીય જોખમ સમાયેલું હતું, એટલે સોવિયેત રસાયણશાસ્ત્ર-વિશેષજ્ઞે ને સિન્થેટિક પ્રકારનું રીલસાન તૈયાર કરવાની કામગીરી સોંપવામાં આવી.

રેશમ જેવું મુલાયમ, રબર જેવું રિયતિરયાપક, વજનમાં હલકું અને અત્યંત શુભ્ર સિન્થેટિક કાપડ હવે એરંડામાંથી ઉત્પન્ન થશે એ શોધથી એરંડાનું ઉત્પાદન જ્યાં વધુ થાય છે એના બારત જેવા ગરમ દેશો વધુ આખાદી સાધશે..

રસાયણશાસ્ત્રીઓ તથા અન્ય સંસ્થાઓના કર્મચારીઓ સાથે મળીને, એ વર્ષના સ શોધન બાદ, નવી જાતનું કાપડ બનાવવા માટેના અસાધારણ પાતળા સિન્થેટિક તાર શોધી કાઢ્યા. કાપડની રિયતિરયાપકતાનો આધાર તાંતણીની જડાઈ પર છે. નવા શોધવામાં આવેલા આ વસ્ત્ર દોદેકાનનું નામ તે જે કાચા દ્રવ્ય-દોદેકાલા ટટ્ટમ-માંથી બને છે તે પરથી રાખવામાં આવેલું છે

દોદેકાનના રિયતિરયાપકતા ઉપરાંત ખીજા પણ કેટલાક ગુણો છે કેપ્રોન બનાવવામાં મૂળ કેપ્રોલેકટમ નામનું દ્રવ્ય વપરાય છે જે અમુક અંશે કેપ્રોનમાં રહી જાય છે જ્યારે આ દોદેકાન વિશુદ્ધ પોલીમર છે. એના લીધે દોદેકાન ખીજા સંખ્યાગ્રમ સિન્થેટિક દ્રવ્ય કરતાં વધુ ટકે છે.

પાણી, એસિડ—અમ્લ—તેમજ આરકલીની અસર દોદેકાન પર ગાળ્યે જ થાય છે. તેના આ બહુમુદ્ય ગુણના કારણે જહાજ બાંધવાના તથા મર્ય ઉઘો-જોમાં—પ્રોપેલરો તથા માછીની જાળ બનાવવામાં—તે ઉપયોગમાં લઈ શકાય એમ છે. રફ પ્રોપેલરો પ્લારિટિકમાંથી બનાવવામાં આવે છે પણ તે બહુ ટકતાં નથી. કેપ્રોનની જાડ પણ લાંબી વખત કામ આપતી નથી. પાણી સાથે સંસર્ગમાં આવતા તે ફૂલી જાય છે. ખાદ્યપદાર્થો સંસર્ગમાં આવતા તે ફૂલી જાય છે. ખાદ્યપદાર્થો માટેના ઉઘો-ગમાં દોદેકાનનો ખાદ્યસામગ્રી લેવા માટે ઉપયોગ થઈ શકે એમ છે કારણ પોલીથીનના પાતાળ પડમાંથી બનાવેલાં બારદાન ટકાઉ હોતાં નથી. આ નવા દ્રવ્યમાં કોઈ પણ પ્રકારનું વિદ્યુત્તેજ હોતું નથી. પાઈપો, પમ્પ તથા દૂધના સેપરેટરો બનાવવામાં પણ આ દ્રવ્યનો ઉપયોગ થઈ શકે એમ છે પરંતુ મોટા ભાગે તે હજારા ઉપયોગમાં વિશેષ વપરાયમા લેવાશે.

રહેઠાણનો પ્રશ્ન

મૂડીવાદી દેશોમાં સામાન્ય નાગરિકને તેના વેતનનો મોટો ભાગ ધરભાડા પાછળ ખર્ચવો પડે છે. એક કુટુંબના વડાના વેતનના પચીસ ટકાથી પાંત્રીસ ટકા ધરભાડામાં જ ચાલ્યા જાય છે અને બાકી રકમ બધે તેમાંથી ચારથી પાંચ માણસોના આખા કુટુંબનો તેને નિભાવ કરવો પડે છે.

મોટાં શહેરોમાં કેટલાક ધનાઢ્યો માત્ર મકાનો ભાડે આપવાનો જ ધંધો લખેને બેઠા હોય છે. કામદારો અને નાના નોકરિયાતોના વસવાટની ગરજનો લાભ લે છે. એટલે જ મોટાં શહેરોમાં જમીનોની સદાખોરી વધે છે. મકાનોનાં ભાડાં વધતાં જ જાય છે. મૂડીવાદી દેશોના અનેક મોટાં શહેરોમાં, એક ધનાઢ્ય વ્યક્તિ સેંકડો અને હજારો મકાનોની માલિકી ધરાવતી હોય તેવાં ઉદાહરણો છે. સમાજવાદી દેશોમાં આવા મકાન-માલિકો નથી. વ્યક્તિગત મકાનો છે, પરંતુ ધરભાડાની બેઠી આવકમાંથી તાગડધિન્ના કરતા મકાન-માલિકો વસ્તી ધરાવતા નથી.

ચેકોસ્લોવાકિયામાં ત્રણ પ્રકારનાં મકાનો છે. રાજ્યે બાંધેલાં, સહકારી મંડળોએ બાંધેલાં અને વ્યક્તિગત માલિકીનાં. વસ્તીના ૬૭ ટકા લોકો તેમની વ્યક્તિગત માલિકીનાં ઘરોમાં રહે છે. હવે બાકી રહી

તેલને પ્રોસેસ કરતા બાકી વધેલા નકામા દ્રવ્યમાંથી દોદેકાન બનાવવામાં આવે છે. દોદેકાન ફેન્ય વૈજ્ઞાનિકોએ બનાવેલા રીસસાન કરતાં ઠીક ઠીક સસ્તું છે. બંનેના રાસાયણિક બંધારણમાં પણ ફરક છે. રીસસાનમાં કાર્બનના ૧૨ અણુ હોય છે જ્યારે દોદેકાનમાં કાર્બનનાં ૧૨ અણુ હોય છે. આ એક અણુ વધારે હોવાના કારણે રીસસાન કરતાં દોદેકાન વિશેષ સ્થિતિસ્થાપક અને વજનમાં હલકું હોય છે

દુનિયા આખીમાં આજે રહેઠાણોની તંગી વરતાઈ રહી છે. પણ એ તંગી નિવારવામાં ચેકોસ્લોવાકિયાની સરકાર દર વર્સે ૬૬ કરોડ રૂપિયાની ખોટ ખમીને પ્રજાને સહવત આપવા કોશિષ કરે છે તેની અનુકરણીય વિગતો આ લેખમાંથી મળે છે.

૩૩ ટકા વસ્તી. આ વસ્તી માટે રહેઠાણની સગવડ છે અને તેમને કેટલું ધરભાડું આપવું પડે છે તે હકીકત બાણવા જેવી છે.

૧૯૩૦ની સાલમાં પાટનગર પ્રાગમાં બે ઓરડાઓ અને રસોડાની સગવડવાળાં રહેઠાણોનું ભાડું ૨૭૦ રૂપિયાથી માંડીને ૪૦૦ રૂપિયા હતું અને જો તેને વીજળીથી ગરમ કરવાની સગવડ હોય તો તેનું ભાડું મહિને ૧૦૦૦ રૂપિયા થતું. આવું મોંઘુંદાઢ ધરભાડું રાખવા છતાંય પ્રાગમાં મકાનો મળતાં નહીં.

યુદ્ધોત્તર વર્ષોમાં ચેકોસ્લોવાકિયાએ સમાજવાદી રાહ અપનાવ્યો ત્યારે, નાગરિકોની ભોજનગૃહોની કપડાંની અને એવી બીજી જરૂરિયાતો પણ પ્રમાણમાં સતોષી શકાર્થ હોત પરંતુ રહેઠાણોનો પ્રશ્ન એટલો સહેલો નહોતો કે તે રાતોરાત હલ કરી શકાય.

નાગરિકોની વ્યક્તિગત ભૌતિક જરૂરિયાતો સંતોષવામાં તેનું ધ્યાન યુરોપ અને વિશ્વમાં પહેલું છે. આમ છતાં રહેઠાણની બાબતમાં તેનું ધોરણ યુરોપીય સરેરાશ કરતાં નીચું છે અને જે ધોરણ સુધારવા માટે જલદ ઉપાયો યોજવા માંડ્યા છે.

બેજના કારણે કેટલાંક દ્રવ્યોનું ટકાઉપણું ઘટે છે તેનું પ્રમાણ આ રીતનું છે : કેપ્રોનનું-૧૫; નાયલોનનું-૧૩, રીસસાનનું-૫ જ્યારે દોદેકાનનું ટકાઉપણું ભીંજવાના કારણે જરાં પણ ઘટતું નથી. અત્યારે તો દોદેકાન પાતળા, ચમકદાર શુષ્ક તારના સ્વરૂપે અસ્તિત્વ ધરાવે છે પણ હવે કાપડ તરીકે આપણા રોજગાર જીવનમાં તે પોતાનું સ્થાન ટૂંક સમયમાં જ પ્રાપ્ત કરી લેશે.

૧૯૪૫મા યુદ્ધ પહેલાના વર્ષોના આભળીયા માહાઓ ધમકાવામાં આવ્યા મૂળ ભાડાના ૨૦ ટકા જ લેવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું આમ છતાં મામ અને પુરવઠાના સિદ્ધાન્તનો અમન ચાલુ જ રહ્યો મકાનો ભાડે આપનામાં પણ લાગવગચાહી સગાસાદ વગેરે તેનો ભાગ લેજવવા લાગ્યા મૂડીવાદી સમાજ આ દૂષણો થોડેરતે અશે ચાલુ રહ્યા એક જાતની સગવડવાળા મકાનોનાં ભાડામાં પણ ફરક હતો આમ મકાનભાડાની અનેકવિધ અસમાનતાઓ દૂર કરવા માટે ૧૬૦ વખત સુધારા કરના પડ્યા કુલ મકાનોના ત્રીજા ભાગના મકાનોના ભાડાં ખૂબ જ ઓછા છે

ખરૂં પૂછો તો, ધરભાડામાંથી રાજ્યને મકાનોના નિભાવ કરના જેટલી રકમ પણ મળતી નથી તેના નાગરિકોને રહેવા માટે સાઠ રહેઠાણ પૂરું પાડવાની સમાજવાદી રાજ્યની ફરજ છે એ ફરજ પાનનમાં માત્ર મળતરની ગણતરી હોઈ શકે જ નહિ રાજ્ય માલિકીના ભાડે અપાયેના ધરોની આવક ઓછી અને તેના નિભાવનું ખર્ચ વધારે છે પ્રતિ વર્ષ રાજ્યને ૬૬ કરોડ રૂપિયાની (એક અબજ કાઉન) ખોટ ખમવી પડે છે

ધરભાડુ લેવાની પદ્ધતિમાં એક અગત્યનો ફેરફાર કર્યો છે રહેઠાણોના વિસ્તાર અને સગવડ સુજળ ચાર પ્રકારે પાડવામાં આવ્યા છે

પહેલા પ્રકારના રહેઠાણોમાં મકાન ગરમ રાખવાની કેન્દ્રિય સગવડ હોય છે તે સ્વયં સપૂર્ણ હોય છે બીજા પ્રકારના રહેઠાણોમાં મકાનને ગરમ રાખવાની સગવડ નથી હોતી ત્રીજા પ્રકારના રહેઠાણોમાં થોડી ઓછી ચોથા પ્રકારના રહેઠાણોમાં, બીજી સમડો સહિયારી હોય છે

પહેલા પ્રકારના રહેઠાણ માટે એક ચોરસ મીટર જગ્યા માટે, વાર્ષિક ભાડુ ૧૭ રૂપિયા [૨૬ કાઉન] છે બીજા પ્રકાર માટે ૧૨ રૂપિયા ત્રીજા પ્રકાર માટે ૯ રૂપિયા અને ચોથા પ્રકાર માટે ૭ રૂપિયા ભાડુ છે

આ ભાડુ તો ઘણી સારી સગવડો ધરાવતા રહેઠાણનું છે સામાન્ય પ્રકારના રહેઠાણોનું ભાડુ હજુ પણ ઓછું છે એમાય ભોયતળિયે રહેનારા ઓના ભાડામાં ૧૦ ટકા ઘટાડો જ્યાં વીજળીથી ચાલતી લિફ્ટની સગવડ ન હોય અને દાદરા ચડરા પડતા હોય તેના મકાનોના ચોથા મામ અને તેથી વધુ માળ દીક પથી ૧૦ ટકાનો ઘટાડો કરવામાં આવે છે

કુટુંબમાં બાળકો વધે તેમ ધરભાડામાં ધમકો થતો જાય છે પચીસ વર્ષની વય નીચેના બાળકો જે કંઈ કમાતા ન હોય ત્યાં સુધી અથવા કાયમી નોકરીમાંથી તેમની સરેરાશ માસિક આવક ૧૩૫ રૂપિયા [૨૦૦ કાઉન] ન હોય ત્યાં સુધી આ ભાડાઘટાડો આપવામાં આવે છે એક સત્તાન હોય તો પાંચ ટકા એ હોય તો પદર ટકા અને નજી હોય તો ત્રીસ ટકા અને ત્રણ સત્તાનોથી વધુ હોય તો પચાસ ટકા સુધીનો ધરભાડામાં ઘટાડો કરવામાં આવે છે

કુટુંબન દરેક સભ્યદીક બાર ચોરસ મીટર જગ્યા નિયત કરવામાં આવી છે એક ધરમાં જો એ જણુ રહેતા હોય તો છ ચોરસ મીટર વધુ જગ્યા ઉમેરવામાં આવે છે ત્રણ જણુના કુટુંબ માટે ૭૬ વત્તા ૬ એમ ૪૨ ચોરસ મીટર જગ્યા ફાળવવામાં આવે છે

ધરભાડામાં આવા ધરખમ ઘટાડાને લીધે અનેક સત્તાનોવાળા કુટુંબો માટે મોટા રહેઠાણોમાં રહેવાનું સહેલું બન્યું છે ધરભાડામાં આ ઘટાડો રાજ્યમાલિકીના મકાનો પૂરતો જ છે સહકારી મડગી ઓના કે વ્યક્તિગત માલિકીના મકાનો સાથે તેને કશી તિરમત નથી

તાજેતરમાં ધરભાડાઓના કમ અને પ્રકારમાં ફેરો ઘટાડો ચોક્કસ સામાજિક સ્વરૂપનો છે ઓછી આવકવાળા, વધુ સત્તાનોવાળા કુટુંબો ઓછા ભાડે આરામથી રહી શકે તેવી સગવડ કરવામાં આવી છે

વિક્ટર કોમારોવ

ચંદ્ર પર જીવાણુઓ છે ?

જ્યાં ચંદ્ર પર સંશોધન માટે ડાર્ક રોકેટોને મોકલવામાં આવે છે ત્યારે તેનાં સાધનો તથા આખાથે સંશોધનમથકને ચંદ્ર પર પૃથ્વીના એક પણ જીવાણુ પહોંચવો ન જોઈએ.

આ સાવચેતી લેવાનું પ્રથમ નજરે કદાચ બિનજરૂરી લાગશે કેમકે ચંદ્ર અને આપણા ગ્રહની ભૌતિક પરિસ્થિતિઓમાં ઘણો ફરક છે.

ચંદ્રનું ગુરુત્વ પૃથ્વીના છઠ્ઠા ભાગનું હોઈ તેના પર વાતાવરણનો લગભગ અભાવ જ છે. અને તેના પરનું ઉષ્ણતામાન પણ જીવનને અનુકૂળ નથી.

ચંદ્ર પર વાતાવરણ નહિ હોવાથી તેના દિવસ અને રાતનાં ઉષ્ણતામાનો વચ્ચે ભારે ફરક છે. રાતે ચંદ્રની સપાટીનું ઉષ્ણતામાન શૂન્યની નીચે ૧૫૦ અંશ સેન્ટીગ્રેડ સુધી નીચે જાય છે અને દિવસે એ શૂન્યની ઉપર ૧૩૦ અંશ સેન્ટીગ્રેડ સુધી વધે છે.

પરંતુ આવી અત્યંત વિપમ પરિસ્થિતિમાં પણ સૂક્ષ્મ જીવાણુઓ જીવી શકે છે. ઘણા જીવાણુઓ એવા છે જે ઓકસીજન વગર, કિરણોત્સર્ગમાં તેમજ ખૂબ ઊંચા અને નીચા ઉષ્ણતામાનોમાં જીવી શકે છે. ઉકળતા પાણીમાં વૃદ્ધિ પામતા બેક્ટેરિયા પણ છે. કેટલાક બેક્ટેરિયા કિરણોત્સર્ગી ખનિજમાં ફૂલેફાલે છે.

સૂક્ષ્મ જીવાણુઓ બદલાતી પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થવાની પછી ભલે એ પરિવર્તનો મૂળગામી હોય તો પણ, અદ્ભુત શક્તિ ધરાવે છે. આનું કારણ એ છે કે એમની વંશવૃદ્ધિ ઝડપથી થાય છે. જેથી નવી પેઢી નવી પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થવાનાં નવાં

એકાસ્તેવાક્રિયામાં ધરભાડુ આખા જગતમાં ઓછામાં ઓછું છે; અને હવે તેનું સામાજિકરણ કરવામાં આવ્યું છે. વહોવટકર્તાઓ માને છે કે રહેઠાણની તંગીની

ચંદ્ર પર પહોંચવા આજે વિજ્ઞાન અને માનવ સફળ થવાં કોશિષ કરી રહ્યાં છે ત્યારે ચંદ્ર પર જીવાણુઓ છે કે કેમ તે વિષે સોવિયત વિજ્ઞાન અકાદમીની ખગોળ અને ભૂતળ વિષયક સંસ્થાના સભ્ય અહીં પ્રકાશ પાથરે છે...

લક્ષણો ધરાવે છે.

એન્ટીબાયોટિક્સ ઔષધોના વ્યાપક ઉપયોગને પરિણામે પેનિસીલીનનો સામનો કરી શકે તેવા જીવાણુઓનો વંશ પણ પેદા થયો છે.

તાજેતરમાં ફ્રેન્ચ પદાર્થવૈજ્ઞાનિકોએ અણુકદંબી જગ્યાએ અણુભટ્ટીની નજીક જ્યાં કિરણોત્સર્ગનું પ્રમાણ અત્યંત વિશેષ હોય છે ત્યાં જીવાણુઓનો રાફડો જોયો હતો.

આ બધા ઉપરથી સમજી શકાશે કે ચંદ્ર પર સંશોધનમથકો મોકલતા પહેલાં તેમનાં સાધનો અને દરેકે દરેક વસ્તુને જીવાણુમુક્ત કરવાની ખાસ જરૂર છે નહિ તો પૃથ્વીના જીવાણુઓ ચંદ્ર પર જતાં ત્યાંની પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થઈ જશે અને પછી એ મૂળ ચંદ્રનાં છે કે પૃથ્વી પરથી આવેલા છે એ શોધવું અત્યંત મુશ્કેલ બનશે. થોડા જ વખતમાં એમની ઓલાદ ચંદ્ર પર ફેલાઈ જશે.

ખીજી બાજુ ચંદ્રના એનાં પોતાનાં જીવાણુઓ અસંભવિત નથી. વૈજ્ઞાનિકોએ ઘણા લાંબા વખતથી ચંદ્રના અસુક વિસ્તારોના રંગમાં થતાં પલટા જોયા છે જે ડાર્ક વનસ્પતિજન્ય પ્રક્રિયાઓ સાથે સંકળાયેલા હોઈ શકે.

ઉદાહરણ તરીકે, પૂર્ણિમાને દિવસે ‘શી ઓફ સિરિનીટી’નો વચલો ભાગે લીલો-ભૂરો બને છે. અલગત, એ રંગ ઘણો આછો અને ધૂંધળો છે.

પરંતુ એરિસ્ટાર્કસ અને હેરોડોસના બે વલયાકાર

જન્મપ્રમાણ પર માઠી અસર થતી હતી. આ તંગી દૂર થતાં, સરતે ભાડે સારા રહેઠાણની ખાત્રી મળતા, જન્મપ્રમાણ વધશે તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે.

પર્વતોની ઇશાને પૂર્ણિમાને દિવસે પીળાચપડતો લીયો રગ દેખાય છે, જે ઠીક ઠીક સ્પષ્ટ છે, ધૂંધળો લાગતો નથી.

શુદ્ધ એકમથી સાતમ સુધીમાં અને વદ આઠમથી અમાસ સુધીમાં ચંદ્રની થાળીની વચ્ચેવચ્ચ એક મોટો ડાઘો દેખાય છે. પડછાયાની જેમ તે કેટલીક કરાડોને પણ આવરી લે છે, જેથી એનાં શિખરો ભાગ્યે જ કળી શકાય છે. પરંતુ દેખીતી રીતે જ એ પડછાયો નથી.

આ ડાઘાથી થોડે દૂર ઉત્તરમાં એક ખીજો ડાઘ દેખાય છે, જે પણ પીળાચપડતો લીયો છે.

આ બધી ધરનાઓમાં ચંદ્રના રંગો તેની કળાની સાથે સાથે બદલાય છે, એથી, એ સાવ શક્ય છે કે રંગોના આ ફેરફારો સર્ચના તડકાને લીધે પણ હોઈ શકે.

ખગોળશાસ્ત્રી પ્રો. નિકોલાઈ બારાબાશોવે એવો મત વ્યક્ત કર્યો છે કે ચંદ્રની સપાટી પર દેખાતા ડાઘાઓ એક પ્રકારની ઝાકળ છે.

આમ હંતા ચંદ્રની વિવિધ પરિસ્થિતિમાં કેટલાક નીચથી ઠક્ષાના છવાણુઓ ત્યાં અસ્થિતિ ધરાવી શકે એ બિંદુકલ શક્ય છે.

વૈજ્ઞાનિક નિકોલાઈ કાઝિરાવે ચંદ્રની માટીમાંથી કાર્બન ડાયોક્સાઈડ અને હાઈડ્રોજન નીકળતા હોવાનું શોધી કાઢ્યું છે.

ગોર્કી શહેરના ખગોળશાસ્ત્રીઓએ કરેલા તાજેતરના નિરીક્ષણોએ બતાવ્યું છે કે જેમ ઊંડે જઈએ તેમ તેમ ચંદ્રની માટીનું ઉષ્ણતામાન વધે છે. આ વસ્તુ પણ ચંદ્રના પોતાના સૂક્ષ્મ છવાણુઓ માટે ત્યાંની લાંબી અને ઠંડી રાત્રિઓમાં છવાણુ શક્ય બનાવે છે.

★

સાબાર પ્રાપ્તિ-રવીકાર

વૈદ્યાત્વની સમસ્યા ડો. લાલુ ર. શાહ પાનાં ૩૨ પૈસા-૫૦. ભારતની શિક્ષક સમૃદ્ધિ. ઉમાકાન્ત શાહ. પાનાં ૩૨. પૈસા-૫૦.—બનેના પ્રકા. પરિચય દ્રશ્ય, મુંબઈ ૧. ગીત આલાપ : લે. પ્ર. મહેન્દ્રકુમાર જોશી પાના ૫૬. રૂ. ૧/- વડવા, ભાવનગર. સ્વાભાવિક નિત્યકર્મ : લે. પ્ર. લ'નુભાઈ બકારભાઈ પટેલ, દેસાઈ મિદ્ડીંગ, આણંદ. પાનાં ૭૨. ઊર્મિના હીવડા : રમણલાલ વ. દેસાઈ. પાનાં ૨૩૨. રૂ. ૪/૫૦. કહ્યત કથીર ધમાલકો : ગુણવંતરાય આચાર્ય. પાનાં ૨૭૬. રૂ. ૫/૨૫. ભાક્ષાનુદ્ધ : હર્ષિર પેટનીકર. પાનાં ૬૪૮. રૂ. ૧૨/- સાહેબ બીજી ગુલામ ૧-૨ : બિમલ મિત્ર. અનુ રમણિક મેઘાણી પાનાં ૩૮૨+૪૧૧. રૂ. ૧૫/૫૦. —ચારેયના પ્રકા. આર. આર. ગેકની કંપની, મુંબઈ ૨.

★

આત્મવચના અને ખોટી ડંકાસ માનવીને કેટલી હદ સુધી વળગેલાં હોય છે તે આ પ્રસંગની સચોટતા દર્શાવે છે. આવવાના અને દેખાડવાના દાંત હાથી જુદા રાખે છે. પણ માનવીએ આવી જુદાઈ આવરે છે ત્યારે...

રાજકૂળિંગાનો ઉત્સવ હતો.

આજે કે’ અવનવું જોવા મળશે એવા વિશ્વાસથી ગોવિંદશેઠના આમંત્રણને સ્વીકારી જે કુટુંબો આવ્યા હતાં એમની આતુરતા વધી ગઈ હતી. કશાક કારણથી દીલ થતી, પણ ચોક્કસ કારણ વસ્તાયું ન હતું. ખંડલાના પાછલા ભાગમાં, બગીચાની હરિયાળી ઉપર જેમ જેને ફાવે તેમ બધાં જોડાં હતાં. ક્યાંકથી ધીરુ’ સંગીત પણ આવતું હતું. નોકર ચાકરો મહેમાનોની આગતારવાગતામાં હાજર હતા. પરંતુ જે કાર્યક્રમની સહુને ઉત્કંઠા હતી એ શરૂ થતો ન હતો એથી આશ્ચર્ય અને ગૂસપૂસ વધી ગયાં હતાં.

ગોવિંદશેઠ એ વાર અંદર જઈ આવ્યા અને એ વાર બહાર આવ્યા, પણ એમના મોં ઉપરના ભાવ હજી સ્વસ્થ થયા ન હતા. બહુ ઉદાર મન ધરાવતા ગોવિંદશેઠ પોતાના આખા પરિવારને કળા વિજ્ઞાન અને બીજા વિષયોમાં સરસ તાલીમ આપતા અને એમના તરફથી કોઈ કાર્યક્રમ ગોઠવાતો તો સહુને કબૂલ કરવું પડતું કે ભાઈ, આવું તો પહેલી વાર જોયું—સાંભળ્યું. નવી જ વસ્ત્રશૃંગાર, ખાસ ચોળેલું સંગીત, સિદ્ધહસ્ત લેખકોની નવી નાટિકાઓ, ને સમયને અનુકૂળ એવી સજવટ, એનામાં નૃત્યો વગેરે રજૂઆત થતી તેમાં બીજાં કુટુંબોનાં સભ્યો પણ ભાગ લેતાં, અને એમની તૈયારીઓ ચાલતી ત્યારે કોઈની પત્ની, કોઈનો પુત્ર, કોઈની બહેન એ ભૂલી જઈ સહુ પોતપોતાની ભૂમિકામાં તદ્દપ થઈ જતાં. એ બધાં શું કરવાનાં છે એની કોઈને ખબર પણ પડતી નહિ. એટલે પડોડાં બપોડે ત્યાંસુધી નવીનતા યારાજર જળવાતી. અને એકવાર સરૂઆત થઈ એટલે પૂર્ણા—હુતિ સુધી બધાં મંત્રમુગ્ધ બની રહેતાં.

એટલામાં ગોંગનો અવાજ આવ્યો અને બધાં તૈયાર થઈ ગોઠવાઈ ગયાં. અશોકના સમયમાં વનવિહાર

કરવા નીકળી પડેલી યુવતીઓનું ગીત-નૃત્ય જોઈ એમ જ લાગ્યું કે પાકિસ્તાનના હયાકાંડ કે કોરિયાની લડાઈ જેવું દુનિયામાં છે જ ક્યાં! પાનીથી વેંત બંધાં રહેતાં વસ્ત્રો ઉપર જે સુશોભનો હતાં, જે સગ પાડેલા હતાં, જે ફૂમતાં મૂકેલાં હતાં, જે ધૂધરીઓ જોડેલી હતી—પગલે પગલે એમાં જ નજર અટવાઈ જતી. પરંતુ ઉપર જોતાં તો હેં થઈ જતું. કંચુકોની જગ્યાએ વસ્ત્ર ગાંધેલાં હતાં તે ફરફર બેઠાં ને નૃત્યમાં સાથ દેતાં. હાથ ઉપર ફૂલો હતાં, રેશમનાં અને સુવર્ણનાં આભૂષણો હતાં. માથે જુદી જ હળે કેશ ગૂંથ્યા હતા, એમાંયે મોતી ને ફૂલોની રચના કરી હતી. એ બધાંમાંથી પરવારી દેહના ખુદ્દા ભાગ ઉપર નજર જતી ત્યારે—

એ પછી તો બીજાં કે’ક દરેકે આવી ગયાં. દરેકે પ્રસંગને અનુરૂપ ખૂબ વિગતપૂર્વક યોજના કરી હતી. વ્યક્તિઓ ઝાળખાતી પણ નહિ, એમનું પાત્ર એટલું સચોટ બિપસી આવતું. ચીન દેશની પરીકથા, અરબી સમુદ્રના ખલાસી, રોમન દેશનો દ્રાક્ષોત્સવ, કેલિફોર્નિયાનો સાગરકોડો...

અને એમણે જોઈ એક તરુણી, રંગબેરંગી છત્રી નીચે બેસીને પોતાના રૂપનું અભિમાનપૂર્વક અરીસામાં પાન કરતી, પસાર થતા જુવાનોનું ધ્યાન ખેંચતી. એણે પહેલાં હતાં એને રજોતે કેમ દહેવાય? કુરતી-બાજ મલ્લ પહેરે છે એવો લંગોટ અને ઉપર પટ્ટી જેટલું બ્લાઉઝ. કેમ જાણે આટલુંયે પહેરી એ બીજા ઉપર ઉપકાર કરતી હતી! પછી એ બીજી થઈને આળસ મરડ્યું. કોઈ જુવાનની સિમેટી સાંભળાઈ. એના તરફ એણે જોયું ને હસી. પેલો પાસે આવ્યો ને દીવા જુઝાઈ ગયા. બીજા જ ક્ષણે દીવા ચેત્યા ત્યારે એ જુવાન ત્યાં ન હતો અને પેલી યુવતી ગુરસે થઈ હતી.

પહેલી જ વાર જોનારાઓએ એક ખીખ સામે જોયું. ગોવિંદશેઠ કૈંક અકળાયેલા દેખાયા, પણ લાઈલાજ હોય એમ મોઢેયું હતું, સ્ત્રીઓ ચકિત થઈ ગઈ હતી. પુરુષો હરખાઈ ગયા હતા. જોનારાઓમાંથી કોઈક સીસોટી વગાડી, તદ્દન ધીરી. ને હોજમાં તરવા પડતી હોય એમ જાહેસી પેલી તરુણી ઉપર પડે પડી ગયો. કારણ કે ગોવિંદ શેઠ જીભા થઈ ગયા હતા. *

લગ્ન થઈ ગયા પછી જ્યારે વરે વહુને કહ્યું,—‘એ સિસોટી વગાડનાર હું.’ ત્યારે પેલી ખીખ ધર્મ. ‘એમ?’ એણે આખો રાખીને પૂછ્યું: ‘તમને ખરેખર ગમ્યું?’

‘શું ગમ્યું પૂછે છે? રોજ ઉપર સીધો આવ્યો નહિ એટલું જ કહે ને.’ પેલાએ ઉમંગમાં આવી જઈ કહ્યું: ‘એક ક્ષણમાં તે ખતાવી આવ્યું કે મુક્તિ શામાં છે.’

‘શામાં?’ પેલીએ હલુયે ચોકેલી અવસ્થામાં પૂછ્યું. ‘પરદેશી સત્તા, આર્થિક અમૂઝણ, અમાનનો અધિકાર, માંદગીની પરવશતા એ બધાને કાઢી આવણી પાસે રહે છે તે. તાણું ને તંદુરસ્ત યૌવન, સંતોષ ને સાદૃશ્યથી છલકાતું જીવન, મુક્ત કલ્પ, રંગીન નજર, જીર્મિનો આવેગ, કુદરતમાંથી આવકાર પામતી ગતિ-મરતી, અરે શું શું ગણાયું?’

‘બસ આટલું જ?’ પેલી જરા હિંમતપૂર્વક ટીપ્પણીયું હસી. ‘આ તો જાણે કોઈ વાતના પ્રસંગ, કોઈ ચિત્ર, કોઈ સિદ્ધિ જોઈ તમે કહો તેવું લાગે છે.’

‘અરે એમ તે હોય? એ બધામાં તું ના હોત તો એનું આકર્ષણ જ ક્યાં રહેત? બસ, એ ધડીએ તને જોઈ અને મારી મનની અભિલાષાઓ ભગી જડી—પરણું તો આને જ, આવી નીડર, આવી કલાયુક્ત, આવી...’

‘બસ બસ, બહુ કહેશો તો હું જાપરે ચડી બેસીશ. ખબર છે કાંઈ?’

‘તેની કાણે ના પાડી! તને કાવે તેમ કહે ને! હું’

જોઈ તો ખરો! મારે તો તને એ જ કહેવું છે—કોઈ બંધન નહિ, કોઈ ચિંતા નહિ. સદૈવ ઉમંગ ભરી દેજે, જીવનનું પ્યાલું છલકાવી દેજે—નિર્બંધ જીવનથી.’ *

શહેરમાંથી ખસી તેઓ પહાડોની ટોચ ઉપર સીમલા આવ્યા હતાં. અહીં ને તહીં ફરતાં ઘણા મંડોમાં ભળતાં ખૂબ આવકાર પામતાં વખણાતાં. જાણે સીઝન એમને લીધે જ ખીલી જડી હતી.

જે મહેફિલમાં આ બે ના હોય તે ફીફી લાગતી. જે સાંજે એ ફરવા ના નીકળતાં તે રસ્તો સ્વેતા લાગતો. જે દુકાનમાં જતાં ત્યાં બીક થઈ જતી, આધુનિક કોઈ પણ બાબતથી તેઓ પછાત રહેતાં નહિ. તેવામાં એક નિમંત્રણ આવ્યું—ટપાલથી નહિ, મંડળનાં એચાર કાર્યકર્તાઓ દ્વારા લખેલાં આવ્યા.

‘બીજી આઈટીમોનું ખર્ચ ફાડી લઈશું. તમારી જ જણાવો.’ મુદ્દો આટલો જ હતો. જાણે એકએ જ આઈટીમ ઉપર મંડળ ટકે તૂટે એવી વાત હતી.

‘એમાં શું, મેં તો પહેલાં એક આઈટીમ અમારે ત્યાં કરેલી તે અહીં દરીશ—દરીશ તૈયારી નહિ કરવાની એટલે છૂટી ને છૂટી.’ પેલીએ હસીને વાત વધાવી લીધી.

‘પણ એમાં ખીખ પાત્રો, વેશભુષા, સંગીત, સંવાદો એ બધું—’

‘તે બધાનીયે ફિકર ના કરશો. એ હું જોઈતી લઈશ. બહું સહેલું છે. અને છતાં એ એટલું ફિલચાપ કે—’ કહેતા કહેતા એની નજર એના વર તરફ ગઈ પછી એને જ જોતાં ઉમેર્યું: ‘મોઢામાં મોઢું ઇનામ મને એમા જ મળ્યું છે.’

અને અચાનક એના વરની નજર બદલાઈ ગઈ. એ શું પેલી શરદપૂર્ણિમાએ જોઈ હતી એવી—અને ખરે વાત, એ જ હતી એ કહેતી હતી: ‘અમારા મંડળના ગોવિંદશેઠ આમ તો બહુ ઉદાર, પણ એમને ખબર પડી એટલે વાંધો. બહુ વિવેકથી પણ એમણે કહ્યું કે આવું તો કેમ થઈ શકે? અને છતાં અમે મક્કમ રહ્યાં અને મારી એ આઈટીમ થઈ.

(અનુસંધાન માટે જુઓ પાનું ૨૦૫)

મદાવાદમાં રૂપરૂ લવાજમ ભરવાનું અને મ. ઓ. થી મોકલવાનું મુખ્ય સ્થળ :

ભિર્મિ-નવરચના કાર્યાલય

૧૧ીં સાહિત્ય સંઘ પ્રાયવેટ લિમિટેડ • ૬૮, ફર્નાન્ડીઝ બ્રિજ • ગાંધીરોડ • અમદાવાદ, ૧

—: આ ઉપરાંત નીચેનાં સ્થળોએ પણ લવાજમ ભરી શકાય છે:—

૧. એન. એમ. ત્રિપારી પ્રા. લિ., પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૨. આર. આર. શેઠની કંપની, કેશવળાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૩. એન. એમ. ઠક્કરની કંપની, ૧૪૦ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૪. આરોગ્યધામ, અયુષ્ય સેશન, વિન્સેન્ટ રોડ, માટુંગા, મુંબઈ, ૧૬.
૫. વિજય સ્ટોર્મ, ૩૮૧/એ, કાલ્યાદેવી રોડ, ડબ્લે માળે, નરેત્રમવાડી, મુંબઈ, ૨
૬. ઈન્ટરનેશનલ બુક હાઉસ, ૬ એસ લેન. મ. ગાંધીરોડ, મુંબઈ, ૧.
૭. નિર્મલ એજન્સીઝ, ૧૦૮ શેળ મેમ્બરુ સ્ટ્રીટ, બીજે માળે, મુંબઈ, ૨.
૮. લોક મિલાપ કાર્યાલય, જિલ્લા કોર્ટ રસ્તો, ભાવનગર, ૧.
૯. સાહિત્ય ભંડાર, ૧૪, અમરત્વદલા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા, ૧.
૧૦. ગુજરાત પુસ્તકાલય સ. ચ. મંડળ, રાવપુરા, વડોદરા.
૧૧. ગુજરાત પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ, કેંગ્રેસ ભવન, રાજમહેલ રોડ, મહેસાણા.
૧૨. ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર, હવાડિયા ચકલા, સુરત.
૧૩. બાળુસાઈ પ્રેમશંકર ત્રિવેદી, ગંજ બજાર, પાટણ.
૧૪. વિજય સ્ટોર્મ, સ્ટેશન રોડ, આણંદ.
૧૫. નવયુગ પુસ્તક ભંડાર, રાજકોટ.
૧૬. સાહિત્ય મિલાપ, ડૉ. યાસિક રસ્તો, રાજકોટ, ૧.
૧૭. પોપુલર બુક સાલાય, પો. બો. નં. ૭૬૬, કંપાલા. (યુગાન્દા-૫ આદિશ)
૧૮. જનરલ બુક સેલર્સ, પો. બો. નં. ૧૨૭૮, દારે સલામ (ટી. ટી-૫ આદિશ)
૧૯. યુનાઈટેડ જનરલ સ્ટોર્સ લિ. બો. બો. ૮૦૮, કિચુમુ (કેન્યા-૫ આદિશ)
૨૦. કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ, પો. બો. નં. ૨૪૬, જિલ્લ (યુગાન્દા ૫ આદિશ)
૨૧. સુદલા સત્રમાનંદ સુદલા હેપ્પુલવાલાઈ, પો. બો. નં. ૧૩૭૭, મોંબાસા (કેન્યા-૫ આદિશ)
૨૨. નેશનલ બુક શોપ. પો. બો. નં. ૧૬૬૮, મોંબાસા (કેન્યા ૫ આદિશ)
૨૩. એચ. ડી. જાની, પો. બો. નં. ૧૦૩, મ્લેન્ડાયર (માલવી-મધ્ય આદિશ)

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

શ્રી હાદ્યાભાઈ પટેલકૃત
તિમિરનું તેજ

રૂ. ૫-૦૦

શ્રી બાબુભાઈ પટેલકૃત
નોકા

રૂ. ૪-૫૦

શ્રી પ્ર. રા. નથવાણીકૃત
પંખી પાંખવિહોણાં

રૂ. ૫-૦૦

શ્રી નાનુભાઈ દવેકૃત
પાથર્યા પ્રકાશ જેણે

રૂ. ૫-૦૦

શ્રી કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટકૃત
દિલનાં દાન

રૂ. ૧-૫૦

શ્રી મૂળવંતરાય ત્રિપાઠીકૃત
એક આ વન

રૂ. ૫-૦૦

શ્રી મોહનભાઈ પટેલ કૃત
મોટી વહુ

રૂ. ૩-૦૦

શ્રી નવનીત સેવકકૃત
પાતાળ વન

રૂ. ૩-૫૦

શ્રી શ્રીકાન્ત ત્રિવેદીકૃત
ગોરીલાનો શિકાર

રૂ. ૩-૦૦

શ્રી નવનીત સેવકકૃત
મોતને મોરચે

રૂ. ૨-૫૦

શ્રી ડૉ. બૂ. મો. દવે : રાં. મો. દવેકૃત
સ્ત્રીઓનું આરોગ્ય

રૂ. ૪-૦૦

શ્રી માધવ મો. ચૌધરીકૃત
નિત્યનું જીવનઘડતર

રૂ. ૧-૫૦

શ્રી દિનુભાઈ જોષીકૃત
આનંદ ગ્રંથાવલિ [૭ પુસ્તકો]

રૂ. ૧૦-૫૦

શ્રી શ્રીકાન્ત ત્રિવેદી અનુવાદિત
ફેરી પરણ્યાં

રૂ. ૩-૦૦

શ્રી સોમાભાઈ પટેલકૃત
આશા-નિરાશા

રૂ. ૪-૦૦

—: અમારાં આ પ્રકાશનો તેમ જ ગુજરાતી સાહિત્યનાં તમામ પુસ્તકો માટે :—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ, ૬૪, ફર્ન-હીઝ બિલ્ડિંગ, અમદાવાદ, ૧
મોંપીરોડ

કાલિયમ્

તંત્રી: ઈશ્વરલાલ મો. દવે સંપા: જયંત પરસાર

સાધાકૃપણ
અનુકૃતિકાર :
શ્રી ઉપાખાલેન પરીખ

ચિત્ર શ્રી પ્રજલાલ મિત્રી

સોનાવરણી સીમ બની,
મેહુલિયે કીધી મહેર રે
ભાઈ!૦

મોસમ આવી મહેનતની
નદિયુના જલ નીતનાં
લોકોમા લીલા ટહેર રે
ભાઈ!૦

લીવો કચન બાજરો
ને ઊજળો દૂધ કપાસ રે
ભાઈ!૦

જુવાર લોથે લૂમેઝૂમે
ને હેયામા કુટલાસ રે
ભાઈ!૦

ઉપર ઊજળા આલમા
કુજડિયુના કિ-લોલ રે
ભાઈ!૦

વાતા મીઠા વાયરા
ને લેતા મોલ હિલોળા રે
ભાઈ!૦

લિયો પછેડી દાતરડા
આજ સીમ કરે છે સાદ રે
ભાઈ!૦

રજે સગે કામ કરીએ
થાએ મલક આખાદ રે
ભાઈ!૦

લીંપી ઝૂંપી ખળા કરે
લાવો હગલે હગલા ધાન રે
ભાઈ!૦

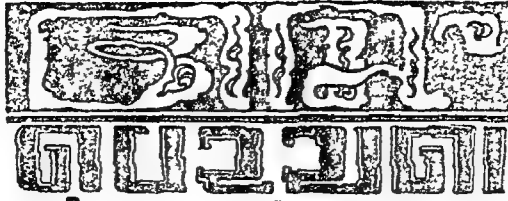
રળનારા તે માનવી
ને દેનારો ભગવાન રે
ભાઈ!૦

[શ્રી નાથાનાલ દવેકૃત 'મહેનતના ગીતો'માંથી]

અંક ૬: સપ્ટેમ્બર '૬૫

સળંગ અંક : ૪૨૬

સમાજમાં સંસ્કાર અને

‘ભિર્મિ’ : વર્ષ ૩૬

‘નવરચના’ : વર્ષ ૩૦

સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

કંઠ

સૂચના

લેખક	લેખ	પાનું
જ્ઞ	સ્વાથી ગરબ	૨૧૭
‘મધુરમ્’	સંધ્યાનું આ ઠાણું	૨૧૮
‘મીનપિયારી’	રૈ ગયું	૨૧૮
દેવજી રા. મોઢા	શેનાં આ અજવાળાં ?	૨૧૮
‘રાજહંસ’	સમયનાં ક્ષીર-નીર	૨૧૯
સાને ગુરુજી	વર્ણ	૨૨૩
ડૉ. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી	બહિષ્કૃત કુકરોળી માટે આશા	૨૨૭
નાનુભાઈ દવે	રોજનાં ચિત્રો	૨૩૦
—	સાભાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર	૨૩૨
ડાહ્યાભાઈ પટેલ	આહુતિ	૨૩૩
ઈશ્વર પેટલીકર	સવેળાનાં લગ્ન	૨૩૯
બળવંત નાયક	વરસાદની રાણી	૨૪૩
‘દશકં’	સર્જનનું પ્રેરક બળ	૨૫૨
—	કેટલું જાણી છે ?	૨૫૪
ડૉ. ક્રાંતિએક કોઉદેલક	હવે પંદર વર્ષે પુખ્ત	૨૫૯

- * લવાજમ વરસતું : સહાસાત રૂપિયા, વિદેશમાં દશ રૂપિયા (શિ. ૧૫).
- * દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.
- * વરસમાં એપ્રિલ, જુલૈઈ, ઓક્ટોબર અને જાન્યુઆરી એ ચારમાંથી કોઈપણ માસથી ગ્રાહક થઈ શકાય છે.
- * વી.પી.થી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ ગ્રાહકે જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે લવાજમ પડું થયાની નોટિસ મળે ત્યારે ગ્રા.નં. અને પૂરા સરનામા સાથે મનીઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલી આપવું.
- * નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ પૈસાની ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે. મફત અંક કોઈને મોકલાતો નથી
- * ગ્રાહકોએ દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં ગ્રા. નં લખવો ખાસ જરૂરી છે.
- * અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા જોઈતી ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે. એ સિવાયનાં અસ્વીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે.
- * જાહેરખબર માટેનું, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને બીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું :-

‘ભિર્મિ-નવરચના’

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાયવેટ લિ.,
૬૪, ફર્નાન્ડીઝ બિઝ : ગાંધીરોડ
અમદાવાદ ૧

પ્રકાશક : ઈશ્વરલાલ મો દવેએ અને મુદ્રક : કાન્તિલાલ ડાહ્યાભાઈ પટેલ : માલિક : ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાયવેટ લિમિટેડ
વતી ૬૪, ફર્નાન્ડીઝ બિઝ, ગાંધીરોડ, અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ કર્યું અને મંગલ મુદ્રણાલય, રતનપોળ, અમદાવાદમાં છપ્યું.
તંત્રી : ઈશ્વરલાલ મો દવે અને સંપાદક : જયન્ત પરમાર.

નવું પુસ્તક પ્રગટ થયું છે

વરસોના અનુભવ પછી લખાયેલું શ્રીઓને ઉપ-
યોગી થાય તેવું પુસ્તક

શ્રીઓનું આરોગ્ય

લેખક :

ડૉ. ભૂપતરાય મો. દવે : ડૉ. શંકરલાલ મો. દવે

શ્રીઓનું આરોગ્ય કાયમ જળવાય તે માટેના
પ્રેરણાદાયક ૧૭ લેખો, શ્રીઓના રોગોની સારવાર,
વિવિધ શ્રી-દર્દીઓની ૧૬ અનુભવકથાઓ ઉપરાંત
મુશ્કેલી પ્રશ્નોની ચર્ચા તેમજ તેનું માર્ગદર્શન આપના
ઉત્તરો આપેલ છે જેમાંથી દરેક બહેન સરીર નીરોગી
રાખવાની પ્રેરણા મેળવે છે.

આખું પુસ્તક શ્રીઓને ખૂબ જ ઉપયોગી થાય
તેવું છે.

કિંમત ચાર રૂપીઆ (રજિ. થા. એક રૂ.)

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રા. લિ.

૬૪, ફર્નિટીઝ બિઝ : ગાર્દરોડ - અમદાવાદ ૧

અથવા

આરોગ્ય ધામ, ૬, અયુષ મેન્શન, વિ-સેન્ટ રોડ,
ક્રિંગ્ડ સર્કલ બગીચા પાસે, માટુંગા (મે. રેલ્વે.)

મુંબઈ ૧૯

તેમજ મુંબઈના જાણીતા બુક્સેલર્સ ત્યાંથી મળશે.

દર

દર

મહાભારત કાળમાં
દુર્યોધને પાંડવો
માટે બંધાવેલો
લાક્ષાગૃહ
વેરભાવની ભૂમિ
ઉપર બિભો છે.

કાળ

અને અહીં

નજીક,

નગર સામે,

વિનાયકરાવે દીકરીઓ

માટે બંધાવેલો

લાક્ષાગૃહ

પ્રેમભાવની ભૂમિ

ઉપર બિભો છે.

કાળ

લેખક : શ્રી ઇશ્વર પેટલીકર

મૂલ્ય રૂ. ૧૨-૦૦

વેરનું પરિણામ શું આપ્યું
તે જગન્નંદર છે. પ્રેમનું
પરિણામ શું આપ્યું તે
આ કથા કહે છે

પ્રકાશક

આર. આર. શેઠની કંપની

મુંબઈ-૨. ૪ અમદાવાદ-૧.

રૂપ, રંગ અને રસભર્યાં નવાં પ્રદીપ પ્રકાશનો

* પારકી થાપણુ ભાગ ૧-૨	પ્રહલાદ અક્ષભટ્ટ	નવલકથા	૧૪-૦૦
* રુધિરનું રાજતિલક	હરિલાલ ઉપાધ્યાય	"	૧૦-૦૦
* ધન્ય ધરા સોરઠ	દોલત ભટ્ટ	"	૭-૭૫
* મુગ્ધા	પ્રહલાદ અક્ષભટ્ટ	"	૮-૫૦
* જીરવું જીરવાતું નથી	મૂળરાજ રૂપારેલ	"	૭-૨૫
* લાખો ફુલાણી	હરિલાલ ઉપાધ્યાય	"	૮-૫૦
* પ્રીત કીચે પછતાઈ	નવનીત સેવક	"	૮-૫૦
* આંસુનાં શિલ્પ	મૂળરાજ રૂપારેલ	નવલિકાસંગ્રહ	૭-૦૦
* વેરનાં વળાસણાં	મૂળચંદ મોદી	નવલકથા	૭-૦૦
* ઊર્મિનાં ઇંધણુ	વલ્લભદાસ દલસાણિયા	"	૭-૨૫
* વસમી વેળા	દોલત ભટ્ટ	"	૮-૨૫
* મહાધાર ભાગ ૧-૨	જશવંત મહેતા	"	૧૬-૦૦
* પડા ગઢના પડછાયા ૧-૨	હરિલાલ ઉપાધ્યાય	"	૧૪-૦૦
* નજરખંધી	વિક્રમ પંડ્યા	"	૧૨-૦૦
* દરદ ન જાને કોય ભાગ ૧-૨	વિક્રમ પંડ્યા	"	૧૫-૦૦
* રોહિણી	વિક્રમ પંડ્યા	નવલિકાસંગ્રહ	૭-૦૦
* ધરતી આલ મિનારા	જશવંત મહેતા	"	૭-૦૦
* સરિતસંગમ	સુરેશ ગાંધી	"	૫-૭૫
* મોહિની	રાજેન્દ્ર થડેસર	નવલકથા	૭-૫૦
* અંતિમ વિદાય	તારકનાથ ગાંધી	"	૭-૭૫
* સૂનાં હૈયાં સૂનાં અંદિરિયાં	પ્રહલાદ અક્ષભટ્ટ	"	૧૧-૭૫
* જિંદગીનાં રૂપ	પ્રહલાદ અક્ષભટ્ટ	નવલિકાસંગ્રહ	૬-૫૦
* સંસારના રંગ	નટવર શાહ	નવલિકાસંગ્રહ	૬-૫૦
* વિક્રલ પંડ્યા			
ડાંખ ૮-૦૦			
લાંછન ભાગ ૧-૨ ૧૪-૦૦			
મન મોતી ને કાચ ૧૦-૨૫			
મીઠા જળનાં મીન ૮-૭૫			
હારજીત ૭-૨૫			
દોલગુની ૬-૫૦			
લગ્નમણી ૬-૫૦			
* જશવંત મહેતા			
પથ પથ અંખે પ્રાણ ૮-૨૫			
સંધ્યાનું શમણું ૮-૫૦			
માનવતા મહેંકી ઊઠી ૮-૦૦			
* રસિક મહેતા			
મધુ ગંધે લવંરા ૧૦-૦૦			
સમર અને મુપમા ૭-૨૫			
	* પ્રહલાદ અક્ષભટ્ટ		
	ધરતીનું ફૂલ ૮-૦૦		
	ગાડીનાં માનવી ૧૧-૭૫		
	નવાં પ્રયાણ ૭-૦૦		
	* એ. એસ. ખોખાવાલા		
	જગતભરના બહુના પ્રયોગો ૧૨-૦૦		
	* ધીરજખડેન પારેખ		
	ચારુસિક્કા ૫-૫૦		
	શ્રદ્ધા ને સાધના ૫-૭૫		
	ઉરનાં અરમાન ૪-૫૦		
		* કુમારી સ્વપ્નસેવી	
		કમળનાં ફૂલ ૫-૭૫	
		* 'સુહાસી'	
		શ્રી નિકેતન ૧૦-૦૦	
		* રજનીકાંત ગાંધી	
		અંતરના અંતર ૫-૫૦	
		* પદ્મા કુડિયા	
		અણપ્રીછી પ્રીત ૮-૫૦	
		* જયંત ગધી	
		મુખનાં મુખડ જલે ૬-૫૦	
		* પ્રાણ પરદેશી	
		દૂર ગગન કે તારે ૬-૦૦	

પ્રદીપ પ્રકાશન ૯૩, નારાયણ ટ્રુવ રહીટ, મુંબઈ - ૩

ભિમિના દીવડા

કંચન કરતાં પણ
મૂલ્યવાન કચીર વાણી,
રાજકારણની કથા
અહીં કટાક્ષે કારાણી
શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય
કૃત વિશિષ્ટ નવલકથા

રેખાચિત્રો * નિર્મલ ધો * પ્રકાશન લેખો
મૂલ્ય રૂ ૪-૫૦

આર.

આર.

શેઠની

કંપની

કહત કચીર ધમાલકો

મૂલ્ય. રૂ ૫-૨૫

સુબર્ણ-૨ * અમદાવાદ-૧.

નિર્મલોપચારની દૃષ્ટિએ ચાલતું સર્વપ્રિય માસિક

ત્રીઓ —

ડૉ. ભૂપતરાય મો. દવે : ડૉ. શકરલાલ મો. દવે

- સોળ વરસથી ગુજરાતી ધરોમા સાચું સાથી થઈ પડ્યું છે.
- દવાઓથી કંટાળેલાંઓ માટે કુદરતી ઉપચારોથી સાજ થવા માટે જરૂરી માર્ગ-દર્શન આ માસિકમાંથી મળી રહે છે.
- વરસમાં જૂન, સપ્ટેમ્બર, ડિસેમ્બર અને માર્ચ એ ચારમાંથી કોઈપણ એક માસથી રૂ ૫/૫૦ (પિંદેશ રૂ. ૮) મા વાર્ષિક ગ્રાહક થઈ શકાય છે.

ગ્રાહક થવા માટે લખો :—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ

૬૪ ફર્નાન્ડીઝ બિઝ : ગાંધીરોડ * અમદાવાદ-૧

અમુકલ તો માનવમાત્રને હોય છે, પણ ગરજ-
વાનની અમુકલ જરા આડકંડાઈ ગઈ હોય છે. માણસને
ગરજ હોવી એક વાત છે; પણ એ ગરજને માટે
સ્વાર્થી સાધી જવો એ ભારે હાનિકારક ગણાય. ગરજ
હોય ત્યાં સ્વાર્થી આવી જવાનો એ બાળે કાનૂન જ
ગણી શકાય એટલું એકમેકથી સંકળાયેલું છે.

સ્વાર્થી અને ગરજ માણસ એટલી બધી હીન કોટિએ
પહોંચી ચૂકે છે કે એને સારા-માઠાનું તો ઠીક પણ
કોઈનું સુધરતું હોય એ ખગાડવાનું જ સૂઝે છે.
માણસ કોઈનું સારું ન કરી શકે તો ભલે, પણ
કોઈનું સારું થતું જોઈને દાઝીને એ ખગાડવા પ્રેરાય
ત્યારે જે હલકટવૃત્તિ માણસમાં આવી જાય છે તે જ
માણસને સ્વાર્થી—પરાયાનો વિચાર સુદ્ધાં નહિ કર-
વાની હદ જેટલો સ્વાર્થી બનાવી મૂકે છે. ત્યારે જ
એની રહી સહી અમુકલ નેવે સુકાઈ જાય છે. અને
નેવનાં પાણી તો નીચે જ પડે, મોલ તરફ ક્યારેય
ન વળી શકે. માનવજીવનની એ અધોગતિની શરૂ-
આત આ પળથી થઈ ગણાય.

માનવજીવનમાં આસક્તિ હોવી એક વાત છે અને
એ સાથે મન મૂકીને લગી જવું બીજી વાત છે.
આસક્ત માણસ હજુય વાગ્યો વળી શકે, પણ સ્વાર્થી
અને ગરજ સાથેની આસક્તિ કરુણ અંત સુધી પણ
માણસને ખેંચી જાય છે. આ કરુણતા અસીમ હોય
છે. એનો કોઈ તાગ મેળવી શકતું નથી કે કોઈ
એને આઠો હાથ દઈ શકતું નથી.

એટલે જ માણસના સુખની કલ્પનામાંથી જે દુઃખના
પહાડો ઊભા થઈ જાય છે એ વધુ ને વધુ મોટા
હેખાય છે. સુખને અને સ્વાર્થને જેમ મેળ નથી
મેળતો એમ ગરજ પણ દુઃખનું મૂળ ગણાય. અને
સ્વાર્થવાળી ગરજ તો જાંખનો દાટ વાળી નાખે છે

‘મધુરમ’
સંધ્યાનું આ ટાણું

સંધ્યાનું આ ટાણું
સુંદર માજ મુજેલી કુદરત શું ઇશાનણું નજરાણું
સંધ્યાનું આ ટાણું.
કુમકુમ ઢોળ્યું આભ તો જાણે શરમીંદી કેા નારી
તારક આંખે વિભુ નિહાળે સુષમા તણી સવારી
હરણાં ઝરણાં શું દોડીને જગવે સંગીત લહાણી
શું પ્રગટે અદ્ભુત ! માણું

સંધ્યાનું આ ટાણું.
સમીરણ શીતળ હળુહળુ આવે શું નીંદર આખ
સમાણી
ઝાલર મંદિર ઢોલ બજે શું આપે દિવ્ય ગવાહી
પગી કંલરવ ગાયે જાણે પ્રીત પરમની વાણી
શું પ્રગટે અદ્ભુત ગાણું

સંધ્યાનું આ ટાણું.
સરિતા સવિતા સન્વર સરજે શી મરોહની
સરવાણી
મીઠી માદક ગાળની મમર, મધમધ શી ઉરવાહી
શું ન્યારું ને ખ્યારું ભાણું જીવનભરની લહાણી
શું અદ્ભુત જીવન નાણું
હૈયામાં પરમાણું
સંધ્યાનું આ ટાણું.

★

‘મીનપિયાસી’
રૈ’ ગયું
ખાંધ્યાં બિસ્તર પોટલાં, સહુ પગી,
પહોચી ગયાં સ્ટેશને,
ટિકિટો લઈ ટ્રેનમાં ચડી અને,
જેઠાં જગા મેળવી.

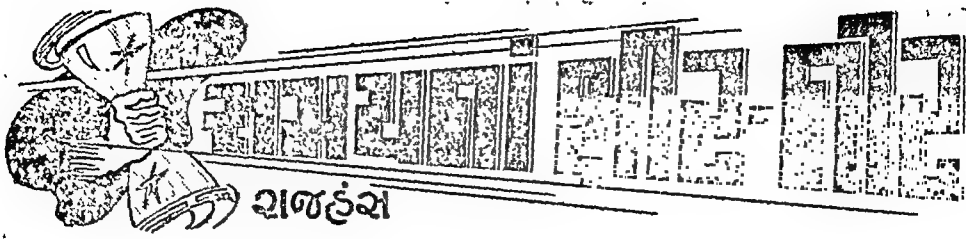
ત્યાં આવેલ વળાવળા સ્વજન તે,
પૂછી રહ્યાં એમ કે
‘જો જો ભૂતી જતાં નથી કશું ય ને ?
સામાન સંભાળજો’
દાગીના ગણિયા અને કહ્યું પછી,
જે ના જડ્યું તે વધે
કે ‘હા, હા, રહી છે ગયું’ તમ કને,
એ રાખજો કાળજી.’

★

દેવજી રા મોઢા
શેનાં આ અજવાળાં ?
ના સૂરજ, ના ચાંદો, આલે
ના એકેયે તારા;
શાના ઊડી તો ય રહ્યા આ
ચોગમ જ્યોત-કુવારા ?
અહોહો ! શેના આ અજવાળાં ?
ના વર્ષા, ના વાદળ, નભથી
વરસે ના જળધારા;
તો ય કહીથી વીજળી પેલી
કરી રહી ચમકારા ?
અહોહો ! શેનાં આ અજવાળાં ?
શુરુજી જોગી જટોળા.

ધ્યાન મહીધી જાગી હાજે
આ ગમ નેત્ર કૃપાળા !
અહોહો ! શેનાં આ અજવાળાં ?
અહોહો ! શેનાં આ અજવાળાં ?

★

આમદાનું 'તુફાન'

સર્વોદય સંઘની બેઠકમાં જ્યપ્રકાશે 'તુફાન' મચાવવાની વાત બહાર કરી. કહી દીધું કે બિહારમાંથી દસ હજાર ગામોનું આમદાન કરાવીશું ને તુફાન મચાવી દઈશું. આ વાત ઉપર વિનોબા વારી ગયા અને એમના અધ્યાત્મનું પોટનું વાળી દઈ યાત્રાએ નીકળી પડ્યા. એકદા બિહારમાંથી જે. પી. દસ હજાર ગામ આપી દે તો, પછી વિલંબ શેનો !

મિથિલાની કન્યા સીતાએ અયોધ્યાના રામની સંગાથે વનવાસમાં જતાં ગંગા જોળંગી ત્યારે સ્તુતિ કરતાં ગંગાને એણે કહી દીધું કે પાછા ફરતાં ગંગા જોળંગીશ ત્યારે હજાર ગાયો દાનમાં આપીશ. એ પ્રદેશમાં દાન હજારની સંખ્યાથી થતાં આવ્યાં છે. દશ હજારનો આંકડો કાંઈ મોટો ના ગણાય. ગયા ઉનાળે ત્યાંના છાપામાં સમાચાર હતા કે બિહારનાં ત્રીસ હજાર ગામોમાં પીવાના પાણી માટે બંદોબસ્ત નથી. ત્યાંનાં ખેતરોમાં ગાડાવાટ નથી. વાક નથી, ગામ પણ શેડાંકે, છાપરાંનું હોય છે. ગંગા પ્રદેશનાં આ ગામોમાં કંઈ વધતું હોય તો વરતી, અજ્ઞાન, ને ગરીબી છે. એવાં દશેક હજાર ગામની જોળી જ્યપ્રકાશ વિનોબાને લારી આપવાના છે.

દુઃખની વાર્તા છે કે ઋષિ જેવા વિનોબા પાંચ આંકડાનાળા સરવાળાનાં મોહમાં પડ્યા છે. એમણે કહ્યું હોત કે દશ હજાર નહીં પરંતુ દશ જ ગામ એવાં આપો કે દેશને તેમ જ પરદેશને હું ધરી શકું, એ ભ્રમને રાચી શકું, તો ધણાંને આમદાનમાં વિશ્વાસ ઉપજત. આ તો જગત આખાને પ્રેરેલું

આપી શકશે એમ મનાવનારો કાર્યક્રમ આંકડાની શોભામાં અને ભાવનાશાળી પણ તાલીમ વિનાના કાર્યકરોની જરૂરી પુરાણી ખૂંખેશમાં અટવાય છે. 'તુફાનો' જેવાં હોય તેમને છ મહિના સુધી રાહ જોવી પડે એમ નથી કે છસો માર્ચિ હોય જવું પડે એમ નથી. ઠેર ઠેર તુફાનો થતાં જ રહે છે. એને ઠારવા કાંઈ શાંતિ-સૈનિક નીકળ્યા નથી, એમના સેનાપતિ જ્યપ્રકાશ પણ નીકળ્યા નથી. 'હિંસક' તોફાનો વિષે અહિંસક સેનાને શું કહેવાતું છે ? સરકારનો દોષ જોવો અને વણુમાગી સલાહ પીર-સવી એ કામ સહેલું છે, જ્યપ્રકાશને ધ્રાવી ગયું છે. પરંતુ એ સલાહ વાંજખી હતી એવું પાછળથી જણાયું હોય એવો આ દેશનો અનુભવ નથી.

'પાછાં' 'સત આવન' ની ક્રાંતિની ઝાંખી જોનાર આ સંઘ 'કપમાં' 'તુફાન'થી સંતોષ માનશે ને ખીજાં આઠ વર્ષ પછી મૌન દ્વારા આંદોલનો ફેલાવશે. અને તે પણ ગાંધીજીના પ્રભાવથી કે ઋષિ-શૈલીના બદુથી ધણાંને એમનું આકર્ષણ રહેવાતું—કોંગ્રેસના માણસો તો એમને ઢાલ બનાવીને ફરતા રાખવાના ને મોરારજી જેવાં એ રીતે મોભો મેળવવાના.

'દાન' નો વિચાર ફરી તપાસીએ

આ જમાનામાં દાનનો મહિમા પહેલાં જેવો કાયમ રહ્યો છે એવું ના મનાય. કંઈક પ્રકારનાં દાનમાં મૂલતા જણાય છે, સાર્વજનિક તુકસાન દેખાય છે. ભૂદાન હવે આમદાનમાં વિસ્તાર પામી વિલીન થયેલું મનાય છે. એમ આમદાન પણ જ્ઞાનદાનમાં વિલીન થવાતું. સર્વોદય સંઘ સરકારની સહાય મેળવીને પણ

જે સાચવી નહીં શકે તે સરકારના તત્ત્વમાં સોંપી-
બેગીનીને ધર્મ પાળ્યાનો મતોષ મેળવશે

એ પત્રી આ દેશમાં દાન માટે કોઈ નવું શિખર
જડવાનું નથી એ કેડી જ સરસનીના પ્રવાહ મદક
ગુપ્ત થઈ જશે એવો યત્ન સર્વોદયના સઘને માટે
બાધવો હોય તો એમાં ઝાઝો વિવાદ નહીં લાગે
કોઈ વ્યક્તિએ પરિવારહિતભાથી મુક્તિ અપાવીને
સમૃદ્ધિતના સાગરમાં જવું હોય તો હિંદુઓએ
એની સ્વસ્થા નિચારી છે પમથિયા બાધ્યા છે,
શરતો મૂકી છે આ પ્રશ્ન જીવન-સ્વસ્થાનો છે ગમે
એવો રડો લાગે તો પણ છેલ્લે પાટને એકદમ બેસી
જરાનું નથી અને આદર્શો હાથ વેતમાં છે એની
ભ્રમ-પ્રભામાં રહી શકાતું નથી આદર્શને વ્યવહારનું
સ્વરૂપ કેમ આપી શકાય એ માધીજીની કુનેહ હતી
તાવાવેલી હતી આપણે હવે કળૂન કરવું જોઈએ
કે વિનોબા એવી સ્વચ્છ કેળવવા માગતા જ નથી
એમને શરતો મૂકી નથી, શિરતનો આગ્રહ કરવો
નથી, આગમના પગલાનું નિચારવું નથી એમને તો
પોતાને સૂઝેના દાન માટેની ઉતાવળ છે એ માટે
તુક્ષ્ણની કલ્પના એમને ઉત્તેજિત કરે છે જે પીની
પ્રેક્ષિસરી વાક્યોથી સુગ્ધ બની એમને એથા વિશેષ
કંઈ કરેલાનું રહેતું નથી પ્રામદાન! મ્હોરું પહેરી
રાખી વ્યક્તિવાદને છૂટ આપનારા પણ એ જ જણાશે

નૂતન સમાજ માટે શરતો જોઈએ

જાહેર છે કે ગામડાને દેશથી વિખૂટા નહીં પાડી
શમય શહેરો સ્વાર્થી કે એકલપેગ થતા જ રહે
તો પણ દેશને પ્રામ-શહેર એવા વિભાગોમાં નહીં
વહેચી શમય ગામડું રસાવનખી બનીને રહે એ
નિચાર દૂર છે, અમદાવાદ છે ગામડાના હિતમાં
પણ નથી અને હવે તો અપાટાબધ પ્રામડાનું
શહેરીકરણ થઈ રહ્યું છે આ સૌજાને છેડે કદાચ
ગામડા જ નહીં હોય

દેશદેશનું અર્થતંત્ર જગતના પ્રવાહોથી દોરવાય
છે પાલ-પદરવણ પત્રીની વ્યવસ્થા વિષેકશ્ય ચોક્કસ

સમજવું મુશ્કેલ છે વિજ્ઞાનની શોધખોળો સામે
આડે હાથ દેતા તે શમર નથી અનન્ય જે આરતુ
જ રહેશે એમાં સારનો મધુ ખરાં તે મદનિઓ
પણ ખરાં એમાં મધુ સારું જ નહીં હોય તેમ
મધુ જ દોષમુક્ત પણ નહીં હોય એને મૂલવવાની
તામત ઊભી કરી એ આજનું કામ છે જે મૂલ્યોને
ઊંચા-સાચા માનવા જોઈએ તેને દલ્તાથી વળગી
રહેવા જેટલું જળ ઉત્પન્ન કરવું તે આજનું કામ
છે ને પ્રામદાન કળૂન કરા માથી એ કામ પાર પડશે
એવું જણાતું નથી

જીવનમાં સાત્વિક અતુક પા આવે સુખવાદ તરફ
દળી ના પડાય પ્રમાદ ના રહે વૈજ્ઞાનિક નિચાર-
પદ્ધતિ ઉપર પડેલા ના પડે, સાહસ ટકે અને
જોખમો ઉડાવવાનું મન રહે પરસ્પર સહકારથી
કામ ઉકેલાવતું સૂઝે અને સમાજમાં ગમે તેવા દોષ
પ્રચલિત થય તો પણ સ્વધર્મનું પાતન કરવાનો
આગ્રહ રહે—આના જીવનધર્મોની રક્ષા બાળુ ઉપર
ખમેડી પ્રામદાનનો અધૂરી કલ્પના પાછળ દેશને
બેચી જવા મથવું તે વાજબી નથી કે નહીં તો
કસમથતું છે જ એ પ્રયોગ બધારે પ્રજાનું પે
ભરેતું હોય શાસન સ્થિર હોય પરદેશના આક્ર
મણોની ચિંતા ટળી હોય, જ્ઞાન દેનાયું હોય—બધારે
પણ શિરતના નિયમોની વાત નાખીને કરેના જોઈએ

જાહેર જીવનની નાલેશી

દેશમાં અદરના તોફાનો વધ્યા છે ને વધતા જશે
કેમકે જેમ ચૂટણીઓ પાસે આવતી જાય છે તેમ
દરેક પક્ષને પોતાની જાહેરાતોથી હરી જણાવવી
પડશે, નિરોધ કરીને શક્તિ બતાવવી પડશે, કષ્ટ
વેડીને ખ્યેલક્તિ જણાવવી જોઈશે
કોઈ શહેરને બંધ કરી આપે તેની ગુરુવાની બહાર
પડી મર્ધ કે ને સારી પેડે વપરાય છે દ્રમ-મસ
બાળવાનું સુગમ બન્યું છે સભાગૃહેના સામાન્ય
નિયમો તોડીને વિરોધપક્ષો જોર બતાવે છે અને
વિનોબાને પગને પગાડના ક્રોમિગ ઉપનાસ ઉપર

જવાની ધમકી આપે છે. સામ્યવાદીઓ પણ ઉપ-વાસનો ડંડો ઝીંકે છે.

આવું ચાલવાનું કારણ એમની હતાશા જ નથી, સન્નિવૃત્તિ પુરુષોની બીરુતા છે. દુનિયાભરમાં સંસ્કારી લોકો અનિષ્ટનો સામનો કરતાં ડરે છે, એને પારકી પંચાત માને છે, અને સરકાર પણ ઘણી બધી જવાબદારીઓ માથે લઈને લોકોને એમની ફરજનો ખ્યાલ રાખતાં બુલાવે છે.

અનિષ્ટોથી બચીને—જળવીને રહેવા જતાં એમનો ઉછેર વધે છે એટલું સમજાતું નથી પછી એનો સામનો કરવા એટલું બળ ક્યાંથી આવે ! બીજું કંઈ નહીં તો નાગરિકોએ ઠેર ઠેર સલાહ લેવીને જ્યાં જ્યાં તોફાનો થયાં તેનો વિરોધ કે અણગમો જાહેર કર્યો હોત. એમ નથી થતું તે આપણા જાહેર જીવનની નાલેશી છે, તોફાનો કરતાંયે આ સ્મશાનશાંતિથી વધારે અકળાવું જોઈએ. એની વિપ-રિત અસર એવી થાય છે કે તોફાનો વાજ્યાં ઠરે છે, એનો આનંદ લેવાય છે.

કુળબાની કાયર થયેલી પ્રજાના આગેવાનો પણ લાંબી ગણતરીએ ચઢીને શાંતિ કે સમાધાનોની ઇચ્છાવાળા બને છે. એમને દેશનાં તોફાનો કાઢે પડે છે અને પરદેશનાં આક્રમણો સાંખી લેવાય છે. નાગ-લોકો, પાકિસ્તાનીઓ, ચીનાઓ જે વાત પામી ગયા છે તેનો એપ બીજાને કેમ જણ્યું નહીં લાગે ?

ગુજરાતમાં આગામી ચૂંટણીઓ

આવતી ચૂંટણીઓમાં બીજા રાજ્યો(પ્રદેશો)નું જે થશે તે, પરંતુ ગુજરાતનું કાકડું વધારે ગૂંચ-વાશે એમાં શક નથી.

અમદાવાદમાં મ્યુનિસિપાલિટી જોઈ નાખીને કોંગ્રેસે પોતાની કમજોરીનું દોષ ગુજરાતમાં પીટ્યું છે. ભાષાના પ્રથમ ઉપર જીત કરવા માટે આવું બલિદાન આપવાની કશી જરૂર નહોતી. પરંતુ મોરારજી-ભાઈ-ઠાકોરભાઈ-મગનભાઈની ત્રિપુટી હિતચત્રની ગરજ સારે છે. કોંગ્રેસની ચૂંટણીઓનો દોર આ

ત્રિપુટીમાંથી કોઈની પાસે રહેશે તો બધું છિન્ન-ભિન્ન કરી નાખશે.

ગુજરાતની કોંગ્રેસમાં નવું લોહી ઉમેરાતું નથી, જે આવ્યા છે તે પણ જૂના મોલાનો આશરો રાખી રહ્યા છે. એમ જ ચાલ્યું તો ગુજરાતની કોંગ્રેસને તાણું દેવું પડશે, એવી પરિસ્થિતિમાંથી બચવાનો એક જ ઉપાય છે —એકા જાણીતા પણ જૂની ખટપટોથી પર રહેલા એવા નવા આગેવાનો દોર સંભાળી લે.

દુઃખની વાત છે કે ગુજરાતી જેવી શાણી પ્રજા-માંથી પણ દેશને નમૂનારૂપ બને એવા વિરોધ-પક્ષ ના મળ્યો. જે કોઈ આવ્યા તે તકવાદી જણાયા, ધ્યેયવાદી ના થઈ શક્યા. આજના હિંદુપોહના બદ-લામાં એમણે પક્ષની આવતી કાલ વિસારી દીધી, અયોગ્ય જોડાણો કર્યાં ને યોગ્ય આંદોલનો દ્વારા પોતાની કસોટી કે પ્રજાની કેળવણીનું કામ છોડી દીધું. એમનામાં દોરવણીની તાકાત જણાઈ નથી, પછી કાણ એમને સત્તા સોંપી શકે ?

નવી યુનિવર્સિટીઓ કે કારખાનાં ?

સ્વરાજ પછી દેશમાં યુનિવર્સિટીઓ સ્થપાઈ. ચામલા ભલે ના પાડે પરંતુ ચોથી ચોજનામાંથી બીજી નવી યુનિવર્સિટીઓ સ્થપાશે. એનો ફાલ દેશનું હિત કરશે કે અહિત કરશે તે તપાસવું જોઈએ.

ન્યારે કોઈ નવી કોલેજ બંધે છે ત્યારે એમાંથી માત્ર નોકરીયાતો નહીં નીપજે એવી ખાતરી આપ-વામાં આવે છે. કોઈ ચારિત્ર્ય બીજવવાની વાતો કરે છે તો કોઈ દેશને ઉપયોગી નીવડે એવા તાલીમ-બાળે પૂરા પાડવાનું વચન આપે છે. એ વચનો જ થોડા વખતમાં મિથ્યા ઠરે છે.

આપણાં વિદ્યાધામોમાં આવાં હડહડતાં જૂઠાણાં હાંકવામાં આવે એનું દુઃખ થવું જોઈએ. એ લોકો વિદ્યાર્થીને નીચોવવા જ બહાર પડ્યા છે. કાં તો વિદ્યાર્થીને દાખલ કરતી વેળા ‘ગરબ’નાં ડોનેશનો માગીને પડાવે છે, કાં તો છાત્રાલયને રસોડે વિદ્યાર્થીને

અપથ્ય ને વિલાસી ભોજન પીરસી એમાંથી કમાણી કરે છે, અને કા તો વિદ્યાર્થીને સસ્તું વાહન આપવાને બદલે એમની પામેથી મેંધા દરનાવાહનલાડામાંથી કમાણી આપે છે. જાઓ એક લેવો હોય તો પણ પૈસા માગે છે, અને એસના માર્ક ઉમેરતી વેળા પણ માગે છે. કાલેજે અને યુનિવર્સિટી ખર્ચે જિતરી પડતું દેખાય, એમાં પક્ષાપક્ષીનું કે કોમ અથવા નાતનું વર્ચસ્વ વધતું જણાય, એમાં વાઈ-પૂર્તિ કે પંચોતેરપૂર્તિ જિજ્ઞાસા શિક્ષકવર્ગ અને વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ફાળુ લાવવામાં આવતું હોય તે શોકગ્રસ્ત જણાય આવી કેળવણી સંસ્થાઓ એકાગ્રેની—શુભાશીનાં કારખાનાં કરતાંયે કનિષ્ઠ ગણુની જોઈએ. નીચોવવા માટે એમને બીજા કોઈ નહીં અને વિદ્યાર્થીઓ જ જરૂરયા.

ક્રિકેટને રૂપસદ આપીએ

ક્રિકેટની દૂર માટે પરદેશનું હુડિયામણ ગરુવાની વાત આવી ત્યારે ઘણાને દુઃખ થયું. એ તો પરદેશની ટુકડી આહીં આવીને રમતાં રમતાં નાણાં ઉપાડીને જાય તે શરુવાની વાત હતી, પરંતુ આહીંથી રમતો માટે પરદેશ જઈને નાણાં ખર્ચે અને રક્ષા કરે તેમનેય નાણાં અપાતા બંધ થવાં જોઈએ. રમતો સ્વાસ્થ્ય માટે હોય, પછી આનંદ માટે પરદેશ જોડે હરીફાઈઓ કરવા રમતોની જરૂર નથી, નાણાં ખર્ચવાની તો મુદને જરૂર નથી એથી પરદેશ જોડે લોકસભ્ય કેળવાય છે અથવા શુભ લાગણી વધે છે એ વાતો વહિવાત છે રશિયનો આહીં ફૂટ-બોલ નહીં રમે તો પણ એમને વિષે જે છાપ છે

તે બદલાવાની નથી પરદેશીઓ જોડે રમતોના મેંધા તમાશા કરવાની હમણાં કરી જરૂર નથી—પછી એ રમતો વિજય અપાવનારી હોશીની હોય કે હાર અપાવનારી કુશલીની હોય

દેશમાંથી ક્રિકેટ ધીરે ધીરે વિતીન થાય એ જ યોગ્ય છે કે નહીં તોયે એના રમનારા બેકાર રસીયાઓની ધીગામરની ઉપર કાબૂ લાવવા માટે એ રમત જવી જોઈએ ક્રિકેટનો દમામ રહેશે ત્યાં લગી બીજા સાહસિક રમતો તરફ ધ્યાન જવાતું નથી

શોભાનાં પુસ્તકાલયો

પુસ્તકાલયોમાં કેટલો વધારો થયો એ જાણવાનું મન થાય તેના કરતા વાચનારાની સંખ્યા કેટલી વધી તે જાણવું વધારે જરૂરી છે હશે, પુસ્તકોની ને પુસ્તકાલયોની સંખ્યા વધી હશે પરંતુ એમાં અબ્યાસની ખાતર વાચનારાની સંખ્યા ભાગ્યે જ વધવા પામી હશે

એ તો પુસ્તકાલયોમાં વ્યવસ્થા વધી છે, વાચવાની સગવડો વધી છે પરંતુ સારા પુસ્તકો હોશથી વંચાય એના અંધપાલો કેટલા ? વાચકની ટુચિ પારખે, એની લાયકાત પિજાણે, એને ઉપયોગી નીવડે એવું પુસ્તક સામે ધરે, વચાઈ રહે ત્યારે એમનો અભિપ્રાય મેળવે એવા અશ્વાલો હોય તો પુસ્તકાલય કેવું 'સાર્થક' થાય ? ને નહીં તો એ પશુપુસ્તકોનું 'અનુચિત' જ બની રહેવાનું કેટલાય શ્રીમંત કુટુંબોમાં એપડીઓ વસાવીને ધરનો મોજો વધારવાનો શોખ હોય છે એવા શોખના આપણા પુસ્તકાલયો ભોગ બને તે ઠીક નથી, ખાસ કરીને કોલેજે અને યુનિવર્સિટીઓમાં.

પ્રાણીમાત્રમાં મૂકેલી વસ્તુ—વાસના એ પાપ શી રીતે હોઈ શકે ? અને જીવનના દરેક વ્યવહારમાં સંયમની જરૂર તો છે જ પરંતુમાં અને મનુષ્યમાં એ જ એટો કરક છે, માણસ બુદ્ધિથી વિચાર કરી એની કિંમત આંકી શકે છે, પણ સંયમ અને મમૂળગા ત્યાગ વચ્ચે જમીન આસમાનનો ફેર છે, સમૂળગા ત્યાગથી અનેક વિકૃતિઓ પેદા થાય છેએ સૌ મમજુ માણુઓ જાણે છે, તો પછી બ્રહ્મચર્યને 'સાચો માર્ગ' કહેવાનું છોડી દઈએ કારણ એ વાક્યનું ઉચ્ચારણ કરતા રહોશ ત્યાં સુધાં જનતામાં એવી જ છાપ પડશે કે કુટુંબ આયોજન એ અનિષ્ટ વસ્તુ છે અને એને લઈ એ અતિ જરૂરી આવ્યારનો આવશ્યક વેતા અચકાશે

—અરુણિની મહેતા ('કલસ' માં)

સાને શુરુછના બહુમૂલ્ય ચિંતનત્રય 'ભારતીય સંસ્કૃતિ'નું આ પણ એક વિચારણીય પ્રકરણ છે. શ્રી નટવરલાલ દવેએ, શુભરાત્રીમાં અનુવાદ કરેલું આ પ્રકરણ મહત્વનું બનેલું છે. આપણે આને જ્ઞાતિ અને કોમને નાબૂદ કરવાની વાતો કરીએ છીએ પણ એને બેઠેથી સમજવા કોશિશ થાય તો.....

વર્ણુશ્રમ ધર્મ એ શબ્દસમુચ્ચય આપણે અનેક વેળા સાંભળીએ છીએ. વર્ણુશ્રમસ્વરાજ્યસંઘ વગેરે સંઘ પણ અસ્તિત્વમાં આવ્યા છે. પરંતુ વર્ણુ એટલે શું, આશ્રમ એટલે શું, આ સંબંધી ગંભીર વિચાર બહુ કરેલો હોય એમ જણાતું નથી. વર્ણુ એટલે શું તે સંબંધી થોડુંક વિવેચન અહીં કરીશું.

પોતાપોતાના વર્ણુ પ્રમાણે દરેકે વર્તવું એવું આપણને કહેવામાં આવે છે. પરંતુ વર્ણુ પ્રમાણે વર્તન એટલે શું? બ્રાહ્મણે બ્રાહ્મણ ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું. ક્ષત્રિયે ક્ષત્રિય ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું, વૈશ્યે વૈશ્ય ધર્મનુસાર અને શૂદ્રે શૂદ્રવૃત્તિ પ્રમાણે વર્તવું, એમ આનું સ્પષ્ટીકરણ કરી શકાય.

આ સહુ કહેવામાં એક વસ્તુ માની લીધેલી હોય છે કે માળાપના બધાય ગુણધર્મ બાળકમાં દેખા દે છે. પરંતુ પ્રયક્ષ સંસારમાં તો એવો અનુભવ થતો નથી. માળાપને જે કંઈ ગમતું કે ના ગમતું હોય તે તેમના બાળકમાં બિતરેલું હોય એમ નથી, માળાપનાથી અત્યંત જુદી વૃત્તિનાં બાળકો આપણને દેખાય છે. હિરણ્યકશ્યપૂને પેટે પ્રહલાદ અવતરે છે.

પરંતુ માળાપના ગુણધર્મ બિતરતા ના હોય, તો પણ બાળક નાનપણમાં જે ચારે બાજુ જુએ છે તેની જ છાપ તેના જીવનમાં દેખાયા સિવાય રહેનાર નથી, તે વાતાવરણનું તેના મન ઉપર પરિણામ થશે. કીર્તનકારનો છોકરો નાનપણથી ઘરમાં કવિતા, આખ્યાનો વગેરે સાંભળશે. ગાનારાનો છોકરો ગાયન, તંબૂરો, તબલા, હાર્મોનિયમ વગેરેની સગતમાં મોટા થશે. વણકરનો છોકરો હાથશાળ, કાંચ, તાણાવાણા, એનાથી પરિચિત હશે. ખેડૂતના છોકરાને હળ, ઓરણી, વાવણી, નીંદવું, ખરપવું, કોસ ને તેની, માંડી, એની હંથોટી હશે. લશ્કરમાં ઘોડેચારના ઉપરીનો છોકરો ઘોડા ઉપર

ખેસશે, ભાલો ચલાવશે, તલવાર ખેલશે. વાણીઆનો છોકરો ત્રાજવાં વડે બેખશ, માલનો ભાવ કહેશે, બરાબર પડીકું બાંધી આપશે, જમાખર્ચ રાખશે. ચિત્રકારનો છોકરો રંગોની સાથે રમશે. ચામડીઆનો છોકરો ચામડા સાથે રમશે. આ રીતે જે તે બાળકની ચારે બાજુ જે વાતાવરણ હશે, તે વાતાવરણનો તે બનશે.

મનુષ્ય ફક્ત પરિચિતિનો બનેલો છે શું? ચારેય બાજુના વાતાવરણનું પરિણામ થાય છે એ ખરું. પરંતુ બાળકમાં પોતાનું કંઈ હશે તો જ તેના ઉપર પરિણામ થશે. બીજ જ ના હોય તો કેટલુંય પાણી રેડીએ એટલે અંકુર ઉપર આવશે કે? બાળકમાં બીજ હોવું જોઈએ. જન્મતાં જ અંદર કંઈક હોવું જોઈએ.

માળાપના ગુણ બાળકમાં આવે છે, વાતાવરણ વડે માળાપનો જ વર્ણુ બાળકના જીવનમાં આવવો એ શક્ય અને સંભવનીય લાગે છે, એમ પ્રાચીન કાળમાં માનવામાં આવતું. પરંતુ તે સમયના પ્રયોગ પ્રમાણે અને સંશોધન પ્રમાણે એમ ઠરાવવામાં આવેલું એટલે આજ પણ તે જ માનવું જોઈએ એમ નથી. આજે શાસ્ત્ર વધ્યાં છે. વધુ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી વર્ણુચિકિત્સા કરવાનું આજે શક્ય બન્યું છે.

જેણે તેણે પોતાના વર્ણુ પ્રમાણે વર્તવું એ સિદ્ધાન્ત ત્રિકાલાબાધિત છે. આપણે ચાર વર્ણુ કહેધ્યા. પરંતુ એ બહુ વ્યાપક રીતે કહેધ્યા. જ્ઞાનની ઉપાસના કરનારો બ્રાહ્મણવર્ણુ. પરંતુ જ્ઞાન સેંકડો પ્રકારનું છે. અનંત વેદ છે. વધતા જતા કાળ પ્રમાણે જ્ઞાન પણ વધે છે. માનસશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, અધ્યાત્મશાસ્ત્ર, પુનઃજન્મશાસ્ત્ર, જ્યોતિષશાસ્ત્ર, રસાયનશાસ્ત્ર, વાતાવરણશાસ્ત્ર, વિદ્યુચ્છાસ્ત્ર,

જનત અને હરણુ ને પક્ષીઓ મારી લાવત અને તેનું માંમ સ્વાદભરે ખાત. અજુની કુજેતી થઇ હોત વૃત્તિએ, વૈરાગ્યથી ખરી મન્યાસભૂમિકા સિદ્ધ થયા વિના કેવળ લહેર આવી એટલે સન્યાસી થવું તેમા દંભ આગ્યો હોત

જે વૃત્તિ હજી સુધી આપણા આત્માની બની નથી, તેનો એકદમ અંગીકાર કરવો એ લયાવહ છે અંદર આસક્તિ લારેલી હોય અને તે વ્યક્તિ સન્યાસ લે તો તેમા પોતાનો તથા સમાજનો અધઃપાત છે. મનમા શિક્ષણુ વિષે આરથા ન હોય તેને શાળામાં શિક્ષણુ આપવુ એમા પોતાનું સમાધાન નથી અને રાષ્ટ્રની લાવિ પેટીતુ પણ અપરંપાર તુક્સાન સમાયેતુ' છે આપણો વર્ણુ સમાજમા નીચો સમજવામા આવે તો પણ વર્ણુને અનુરૂપ સમાજની સેવા કર્યા કરવી એમાં જ વિકાસ સમાયેતો છે પાણી કરતા દૂધ વધારે કિંમતી છે પરંતુ માછલાં તો પાણીમાં જ ઉછરશે, દૂધમાં જીવનાર નથી.

'જેતું જીવન છે જલમાં, બચશે શું તે મીન દૂધમા ?' જેણે તેણે પોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું એટલે પોતાના વર્ણુધર્મ પ્રમાણે વર્તવું. પોતાના ગુણધર્મ પ્રમાણે વર્તવું અને સમાજની સેવા કરવી.

સંસ્કૃતમાં ન્યાયશાસ્ત્રમા વપરાતા ધર્મ શબ્દની વ્યાખ્યા વિશિષ્ટ અર્થથી કરવામા આવે છે. જે સિવાય પદાર્થ હોઈ શકતો જ નથી, તે ધર્મ દાખલા તરીકે, બાળવું એ અગ્નિનો ધર્મ-ગરમી સિવાય અગ્નિ હોઈ શકે જ નહિ. શીતળતા સિવાય પાણી

સંભવી શકે નહિ. પ્રકાશમા સિવાય સૂર્યનો અર્થ નથી આપણે મુર્ખને જે કહીએ કે 'તમે તપશો નહિ' તો એ કહેશે, 'માટે ન તપવુ એટલે કે મારે મરવું રહ્યું.' આપણે ધવનને જે કહીએ કે 'તું વાતો નહિ', તો તે કહેશે : હું જે ના વાઈ તો શું કરું? વાતા રહેવું એ જ મારું જીવન છે 'ધર્મ' શબ્દનો આ અર્થ છે.

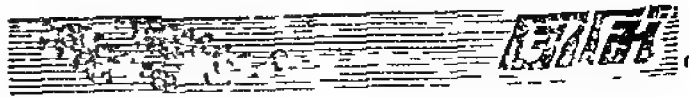
જેના સિવાય આપણે જીવી શકીએ નહિ, જેના માટે જીવવું અને મરવું એમ લાગે, તે આપણો વર્ણુ-ધર્મ કહેવાય ખેડૂતને કહો, 'તું ખેતર વાવીશ નહિ, હજી ખેડીશ નહિ.' તેને કંટાળો આવશે શિક્ષકને --ખરા શિક્ષકને--મે મહિનાની રજાઓ કંટાળો આપનારી લાગે છે. શિક્ષણુ આપવું એ જ તેનો પરમ આનંદ હોય છે વાણીઆને કહે, 'દુકાને ના બેસશો, લાવ શું છે એની ચોકસાઈ ના કરશો' તો તેને જીવનમા આનંદ આવનાર નથી. આપણને મમતું સેવાતું કર્મ એટલે પોતાનો પ્રાણ, તેને માટે જીવવું કે મરવું એમ થાય.

આવો જે પોતાનો વર્ણુ, આવો પોતાનો સેવાધર્મ તેને માટે આપણો બધો ઉદ્યોગ હોવો જોઈએ. તે વર્ણુનો, તે રગનો આપણે રાત દહાડો પ્રયત્ન કરીને વિકાસ કરવો અને મરણુ બાદ દેવની પાસે જઈને કહેવાતું : 'લગવાન! આ મૂડી તે' મને આપી હતી તેનો આ પ્રમાણે મેં વિકાસ કર્યો છે. તે મૂડીને વધારીને મેં સમાજને સુખી કર્યો. સમાજ-પુરુષની મેં સેવા કરી.' દેવ સંતોષ પામશે અને તમને છાતીએ લગાવશે

આ અંકનું પૂઠા-ચિત્ર

માનવજીવનના આત્મૈક્યનું પ્રમળ લાવદર્શન કરાવતું યુગદષ્ટા શ્રી કૃષ્ણનું જીવનદર્શન આ અંકના પૂઠા ઉપરના ચિત્રમા સુંદર આલેખાયેલું દેખાય છે. ભારતની પુરાણી ચિત્રકલાશૈલી અજંટા, મુગલ, રાજસ્થાન, પહાડી અને કાંગરા શૈલીના અભ્યાસના પરિપાકરૂપે કરેલી રંગ અને રેખાની અનુકૃતિઓ પૈકીની કાંગરા શૈલીની આ પણ એક જીવંત રેખાઓવાળી અનુકૃતિ છે. આવી સફળ અનુકૃતિઓથી પ્રેરાઈને કળાકાર શ્રી ઉપાખહેન અતુલભાઈ પરીખ હવે સ્વતંત્ર ચિત્રસંયોજન માટે શ્રીમદ્ ભાગવત, મહાભારત અને સંસ્કૃત સાહિત્યમાંથી ચિત્રસર્જન કરી રહ્યાં છે.

બહિષ્કૃત કુષ્ઠરોગી માટે આશા

કુષ્ઠરોગ કેટલો બધો વ્યાપક અને અસ્પૃશ્ય છે એ તો એ રોગીઓને નજરે નિહાળ્યા હોય તે જ કહી શકે. નાણીતા દાકતર-એખકે એ વિષે આહી' આપેલો સુંદર ચીતાર વાચકો આવકારશે.....

માનવીને પીડના અનેક દાણુ રોગોમાંનો એક કુષ્ઠરોગ છે. કુષ્ઠરોગ મારક તો નથી પણ એનાથી સરળતી શરીરની ખાનાખરાળી દાણુ છે. હાથ પગનાં ખરતાં આંગળાં, ચહેરા ઉપરનાં હીમણાં, ખેસી જતું નાક અને મૂગ ચડે એવાં ધા ને ધારાંથી રોગી એટલો તો ગિહામણો ને તિરસ્કૃત બને છે કે તે સમાજ ને કુટુંબથી બહિષ્કૃત બની એકાકી ભટકે છે. આપણે ત્યાં ઠીક છે કે તે આપણી વચ્ચે બીજા માગતો હરતો ફરતો રહી શકે છે પણ પશ્ચિમના દેશોમાં તો તે વિચ્છિન્ન દશાને પ્રાપ્ત થાય છે. કેટલાક દશકાઓ અગાઉ તેને માથાથી પગ સુધી માત્ર આંખો ખુલ્લી રહે એવો ઘુરખો આહી, શેરીઓમાં ચાલતાં ઘંટ વગાડવાનો હતો, જે અવાજ સાંભળી લોકો ભયભીત બની નાસલાગ કરી સંતાર્ધ જતાં. રાત્રિના અંધારાના ઓળા ઊતરતાં રોગીઓ શિયાળવાનાં ટોળાંની જેમ કેમ્પમાંથી બહાર નીકળી ગામને સીમાડે આવેલી ટેકરી ઉપર લોકોએ મૂકેલો ખોરાક લઈને તરત જ પાછા ફરી કેમ્પમાં ભરાઈ જતા, ગામમાં પ્રવેશવાની હદ બે ઓળંગાય તો તાત્કાલિક તેમનો વધ થતો. રોગનો એપ લાગવાની આટલી બધી ભડક હતી.

યુરોપીય નગરોમાં કુષ્ઠરોગીને આવું વિચ્છિન્ન જીવન જીવાવું હતું. કાયદાની દૃષ્ટિએ તે મરેલો ગણાતો અને કુષ્ઠાશ્રમમાં ગયા બાદ તેની અવસાન બાદની પ્રાર્થનાઓ થતી, પત્ની બીજું ઘર માંડતી અને મિલકત વારસદારોમાં વહેંચાઈ જતી.

વખત વીતતાં ઉપરની સ્થિતિ બે કે બદલાઈ પણ એમાં કંઈ ધરખમ ફેરફારો થયા નથી. આઠી જેલ જેવાં કુષ્ઠાશ્રમો ઊભાં થયાં, તેને ફરતી કાંટાળા તારની વાડાથી રોગી દુનિયાથી અળગો પડતો. કોઈ રોગી તારની વાડામાંથી ભાગી છૂટતો તો તેને

ભાગેકુ બહાર કરવામાં આવતો, પોલીસ પકડી પાડી હાથે કડીઓ પહેરાવી કુશવસાહતની 'જેલ' ભેગો કરવામાં આવતો હતો.

કુષ્ઠરોગ જૂના જમાનાનો રોગ છે. એશિયા આફ્રિકા ને દખ્ખણ અમેરિકામાં એના ધામા છે. યુરોપના છૂટા જવાયા દેશોમાં તેના રોગીઓ છે. અત્યાર સુધી તેની કોઈ ચોક્કસ દવા ન હતી. ચાલુમુઝા તેલ મુખ્ય ઔષધ હતું, કૃત્રિમ તાવ, એન્થ્રેક્સ વેક્સીન, સર્પઝેર, ફીસ્ટલ વાયોલેટ ને ક્લિસિયન્ટ ગ્રીન વગેરે ઉપચારમાં વપરાતાં પણ કોઈ અસરકારક ઔષધ ન હતું. રખેને એપ લાગી બધા એ બીકથી રોગીની સમીપ જતાં બીક રહેતી. તેની સુશ્રૂષામાં ભય આશંકા ને વિરકિત સેવાતાં હતાં.

આશરે એક સૈકા અગાઉ રોગ થવાનું કોઈ કારણ બળુમાં ન હતું. પાપની શિક્ષારૂપે રોગ થતો હોવાનું મનાતું હતું. ઈ. સ. ૧૮૭૪માં નોર્વેના દાકતર હેન્સને રોગનાં જીવાણુઓ શોધ્યાં આથી તે હેન્સન્સ ડિસીઝ પણ કહેવાય છે. આ જીવાણુઓ ક્ષયરોગના જીવાણુઓને ધણું મળતાં આવે છે. તે શરીરમાં શી રીતે પ્રવેશે છે તે હજી સુધી અબજ રહ્યું છે. માણસના શરીરમાં તે ઉછેરી શક્તાં નથી આથી તેની રોગનિવારક રસી બની શકી નથી.

લાંબા સમયના ગાઢા સંબંધથી રોગ લાગુ પડતા હોવાનું મનાય છે. આ રોગ લાગુ પડવા માટે કોઈ વારસાગત ગ્રહણશક્તિ હોવાનો પણ એક મત છે. નેવુ ટકા લોકો તો આ રોગ માટે રોગક્ષમતા ધરાવે છે, માત્ર એક ટકા લોકોને આ રોગ થવાની ધણી સંભાવના છે અને બીજાઓ તો રોગી સામે લાંબા ગાળાના સંબંધથી રોગી બને છે. બધા એપી રોગોમાં કુષ્ઠરોગ ઓછામાં ઓછો એપી હોવાનું કહેવાય છે.

રોગથી ચામડી ને શરીરની સપાળી ઉપરના જ્ઞાનન
તુખોને માડી અસરથી હાથપગ જુદા પડે છે
રોગીને ગરમી ઠંડી કે વાગવાની કોઈ પીડા વરતાતી
નથી આ કારણે તેને જાણુ વગર દાઢવાની કે
વાગવાની ઈજ્જતો થાય છે આમાંથી પડતા ધારાંથી
આંગળાના હાડકાનું શોષણ થાય છે આને આપણે
આગળા ખરી પડવાનું કહીએ છીએ રોગી હાથ
પગના આગળા વિનાનો બને છે, પગના આગળા
જવાથી તેની ચાલ ડુબમુ બને છે

ઉપર જણાવ્યો તે કુષ્ઠરોગનો ન્યુરોલાઇકમ પ્રકાર
છે હિંદના રોગીઓમાં આનું પચાસી ટકા પ્રમાણ
છે દવાથી ત્રણથી છ મહિનામાં રોગી જીવાણુમુક્ત
બને છે, પછી તેમનાથી કોઈને ચેપ લાગતો નથી
રોગનો બીજો પ્રકાર લેપ્રોમેટસ છે, જે દવાઓ થયા
બાદ પણ દસ પંદર વર્ષ સુધી ચેપાળ રહે છે આ
પ્રકારના પંદર ટકા રોગીઓ હોવાનું અનુમાન છે
કુષ્ઠરોગથી ઠીમણાં થવાથી બનતો સિદ્ધાંત
ચહેરો, હાથ પગના આગળા ખરવાની વિકૃતિ, નાક
ખેસલું, સૂઝ ચડે એવા ધારા પડવાં વગેરે બાના-
ખરાબી થાય છે દવાઓ શોધાયો અગાઉ રોગથી
રોગી પડતો ન હતો, રોગ અમુક હદે વધીને
સ્થિર થતો હતો આજની શોધાયેલી દવાઓથી હવે
રાગ આટલી હદે નથતો નથી

નવી શોધાયેલી દવાનું નામ હાય એગાઇનો હાય
ફિનાઇલ સન્ડોન છે દુકામાં તે ડી ડી એસ કે
સન્ડોન કહેવાય છે આ દવા સદૃશ ઔષધિઓમાં
મૂળ શોધાયેલી સન્ડોનિમાઈકમાંથી શોધાઈ છે આ
ઔષધ સૌ પ્રથમ વપરાયું અમેરિકાના કારવિને
કુષ્ઠાશ્રમના રોગીઓ ઉપર તેની સફળતાના આધારે
કુષ્ઠરોગના ઉપચારમાં મોળી કાન્તિ સરળઈ છે

૧૯૪૦માં કારવિને કુષ્ઠાશ્રમના ડૉ ક્રોગેટ મેયો
કનીનીકની પ્રયોગશાળામાં ક્ષયરોગી ગ્રાણીઓ
ઉપર પ્રોમીન નામનું ઔષધ સફળ નીવડવાનું
સાબત્ય ક્ષય અને કુષ્ઠના રોગજીવાણુઓ સરખા

હોવાથી કુષ્ઠરોગ માટે આ સફળ કેમ ના નીકરે ?
પોશિંગ્ટન યુનિવર્સિટીના ડૉ ક્રોગેટીએ કુષ્ઠરોગી
ભિંદરામાં તે અસરકારક નીવડ્યું હોવાનું જણાવ્યું
ડૉ ક્રોગેટ આ ઔષધનો માનવરોગીઓ ઉપર
અખતરો કરવા વિચાર્યું અખતરમાં ખતરો હતો
છ સ્વયંમેવક રોગીઓ તૈયાર થયા ૧૯૮૨ મા
તેમને પ્રોમીનના ઇન્જેક્શન આપ્યા વૈદકીય ઇતિ-
હાસમાં આ ઐતિહાસિક બનાવ હતો ઇન્જેક્શન
ઉપર વેદનાભર્યા નીવડ્યા પછી તે બીજા સ્વય-
મેવક રોગીઓને આ ઔષધિના નસમાં ઇન્જેક્શન
આપ્યા

કેટલાકને રક્તક્ષય થયો, તે બીજાને પેશાબમાં લોહી
પડ્યું ને ચામડીના બગાડો થયા ડૉ ક્રોગેટ એકી-
વતી માત્રામાં ઔષધિના અખતરો કર્યા વિકૃતિ
જાણવા રોગીઓના લોહી ને પેશાબની તપાસ થયા
માડી આ પછી તે વર્ષો વીતતા નવા શોધાયેલા
સન્ડોન ઔષધિના અખતરો થયા આમાંનું એક
એમોટ લેપ્રોમેટરીએ બનાવેનું મોળ વાળે લેવાનું
કાયોસોન હતું

છ વર્ષના ગાળામાં કારવિનેના ઘણા રોગીઓ
સન્ડોન ઔષધો પેતા હતા પરિણામ અદ્યુત
અપૂર્વ ને આશ્ચર્યજનક હતા તાજા નિદાન થયેલા
રોગીઓને છ મહિનામાં સપૂર્ણ આગમ થતો તે
જૂના રોગીઓને ધીમે મુકારો હતો પણ ઘણા
ખરાને ત્રણ વર્ષના ગાળામાં રોગ આગળ વધતો
અટકો ગયો

આશ્ચર્યજનક પરિણામ હોવા છતાંય કારવિને
કુષ્ઠાશ્રમ સિવાય બીજો કઈ આ ઔષધ ન સ્વીકાર્યું
રાયુ અરે, ૧૯૪૬માં ભરાયેલી કુષ્ઠરોગની પત્ર
અમેરિકન કોન્ફરન્સમાં ડૉ ક્રોગેટ સારારતના પરિણા-
મોના જાણીઓની રજૂઆત કરવા છતાંય જૂના
જમાનાથી વપરાતા ચાવમુઝા તેવને પ્રમાણમૂલ
ઔષધની માન્યતા અપાઈ

આમ ડૉ ક્રોગેટનું કામ અણુપ્રીત્ય રહ્યું તેમના

રોગ અંગે સરખતા અંગોના વિનાશમાં કુળરોગની દારૂણતા રહેલી છે. રોગ જો કે મારક તો નથી પણ હાથ-પગનાં આંગળાં જવાં, ચહેરા સિંહાકૃતિ બનવો, અંધાપો ને સૂગ ચડે એવાં નીગળતાં ધારાં વગેરેથી રોગી હડધૂત ને બહિષ્કૃત બની રોગની દારૂણતા પ્રદર્શિત કરતો લાંબા સમય પર્યાંત એકાકી ભટકે છે. હમણાં શોધાયેલી સર્લ્કેન ઔષધથી રોગીને હવે અંગોનો વિનાશ અને ધારામાંથી મુક્તિ મળી છે અને સમાજમાં માનભેર જીવવાની આશા બંધાઈ છે.

અખતરાઓથી રોગીઓમાં આશાનો સંચાર થયો એ ૧૯૪૭માં અવસાન પામેલા ડૉ. ફ્રાન્સિસ સ્મિથેની નીવડ્યું. જો કે તેમના પછી આવેલા દાકતરે સર્લ્કેન ઉપચારને પ્રાધાન્ય આપ્યું અને જે વર્ષ બાદ પાંચમી આંતરરાષ્ટ્રીય કુળરોગની કોન્ફરન્સે પણ સર્લ્કેન ઔષધને પ્રમાણભૂત ગણાવ્યું. કારવિદે કુળાશ્રમમાંથી એક અંધ રોગી દ્વારા સંપાદિત થતા સ્ટાર દ્વિમાસિક દ્વારા આ ઔષધની માહિતી જગતના ખૂણે ખૂણે પ્રસરી.

કુળરોગ માટે સર્લ્કેન ઔષધિએ સરજેલી ક્રાન્તિ સાથેસાથ પશ્ચિમના રોગીઓ માટે પણ સામાજિક ક્રાન્તિ સંધાઈ છે. પશ્ચિમના દેશોમાં હડધૂત પતીત અને જીવતા જતાં મરેલા જેવી જિંદગી જીવતા રોગીને બીજાઓ પાસેથી માનવીય વર્તનના હક્ક પ્રાપ્ત થયા છે, કુળાશ્રમની કાંટાળી વાડ દૂર હઠી છે, રોગીઓનાં એકાંતવાસ ને બેઠીઓ દૂર હઠ્યાં છે, કુળાશ્રમમાં મુલાકાતીઓ આવતાં થયા છે. અલગ રહેવું પડે એવા એપી રોગોની યાદીમાંથી કુળ

રોગનું નામ અળગું થયું છે. રોગીઓને ઘેર જવાની એક મહિનાની રજા પણ મળી શકે છે.

સર્લ્કેન ઔષધથી રોગ તો મટે છે પણ રોગે સરજેલા શરીરનાં અંગોના વિનાશનું શું? આ માટે પ્લાસ્ટીક સર્જરીનો વિકાસ થયો છે. મુંબઈની જે. જે. હોસ્પિટલમાં આ શસ્ત્રક્રિયાથી હાથ ને પગની ક્રિયા પૂર્વવત થઈ શકે છે, એસી ગયેલા નાકની અગાઉની જેમ પુનરુત્થાન થાય છે, નાશ પામેલાં લાંબાં માટે માથા ઉપરની વાળવાળી ચામડી આંખ ઉપર ગોઠવાય છે, રોગના પરિણામે રોગી આંખનાં પોપચાં બંધ ન કરી શકવાથી આવી પડતો અંધાપો નિવારવા માંસપેશી ગોઠવી પોપચાં ઉઘાડવાસ થઈ શકે એવી શસ્ત્રક્રિયા થાય છે.

આમ રોગે સરજેલી શરીરની ખાનાખરાખીથી બહિષ્કૃત બનેલા કુળરોગી માટે માનભેર જીવન જીવવાની આશા બંધાઈ છે.

બહિષ્કૃત કુળરોગી : ૨૨૯

આપણે રોજરોજ કેટલું બધું આગરીએ છીએ નિહાળીએ છીએ આપીએ છીએ લઈછીએ એ—આ બધું તટસ્થ રીતે વિચારીએ તો એમાથી નવી પેઢી કેટલું બધું શીખે ? પણ આ વૃત્તિ આપણામા આવતી જ નથી અહીં આપેલા ચિત્રો આવી થોડી વાતો કહી નમ્ય છે . .

‘એ આ આઠ લીધા, ’ પાઘડી ને લોગકાટ પહેરેલા એક જણે રસ્તા ઉપર દાતણ વેચનારી વાઘરણુ આગળથી જિભા થતાં કહ્યું
‘લાવો જોઈએ શેઠ, ’ કહી વેચનારીએ દાતણ ગણી બેઠા, એમા એ વધારાના હતા તે પાછા મૂકી બરોબર આઠ ‘શેઠ’ને પાછા સોંપ્યા, ત્યારે શેઠ હજી ખિસ્સામાથી પૈસા કાઢી રહ્યા ન હતા

અહ હહ ‘ કહેતાં કહેતાં શેઠે પાછાં આઠ દાતણ હગનામા ભેગા કરી દીધા અને પહેનાની પાંચ મિનિટની શોધખોળ એણે જવા દીધી એમણે નવેસરથી દાતણની ચૂંટણી કરવા માડી વાઘરણુ સાવ તટસ્થ હતી ફરીથી શેઠ ઝૂડી એમ્ડી કરીને જિભા થયા આ વખતેય એક દાતણ તો વવારે હતું બીજા બધા ધરાકોએ આ વાત બરાબર જોઈ, પણ કોઈ ના બોલ્યું પેલી વાઘરણુ પણ વાત ગળી ગઈ અને લહેકાથી દાતણ વેચવા લાગી પૈસા લઈ લીધા ને શેઠ બધાના સામું જોઈ ખોખારે ખાતા નીકળ્યા ને ‘ફાવ્યા નો સતોપ જાહેર કરતા ગયા આપણે રોજ કક્ષણોએ છીએ ‘આ ગાડીનાળા, ઠરાવેનું ભાડું આપો તો ય પળવ્યા વિના ના રહે ’ ‘આ મજૂરો, ભાઈસા’બ તોળા એમનાથી છેવટે કનડીને પડાવે જ જ પે ’ ‘આ દૂધવાળા, શેર લઈએ કે અઢીશેર, ઉપર આટનીયે ધાર કરવાના જ નહિ ‘આ મેચી, બે વરસથી ઝોળખે છે, પણ રોકડા પૈસા, નહિ તો કહેશે કે કાને લઈ જાએ, માલ બાધીને અદગ મૂકી રાખીશ ’ ‘આ ગોર, બધું જ ઠરાવેલું આપીએ તો યે ગ્રીબડું મોઢું કરી ’ ‘આ કાછિયો, બસ જાણે ઘી જોખના ખેડો, જરાકે નમતું જોખવાની વાત નહિ ’

આપણને કેમ સજ્જત નહિ હોય કે જે ઠરાવીએ તે

આપીએ એમાં કોઈના ઉપર ઉત્કાર કરતા નથી જે માલ તોળી આપે તે પૂરો આપે, છતાં વવારાની માગણી કરતા આપણે અચકાતા નથી જે રોકડ પૈસા માગે છે તે કોઈનું અપમાન કરતો નથી પણ પાછળના અનેક વાવદા અને ટાપાઓ સાથે શરૂ થતાવી લે છે અને જે કોઈ આપણું કામ કરી મહનતાણુ માગે છે તે કોઈ ઈનામની પણ આશા રાખે તો એમા તમારાથી જુદું કરતોનથી આપણી કુશળતાનાં માપ હવે બદલી નાખવા જોઈએ એાધુ આપી કે વધારે ખેચી લઈ સારા સમાજની રચનાનામા મદદ ના થઈ શકે જે ચીજ-મહેનત લઈએ તેના પૂરા દામ ચૂકવીએ તો જ પરસ્પર ભાવ રહે નહિ તો થાય કંઠવાશ આમાયે સતોડની બક્ષિસ બને સાવ નાની સરખી હોય, કેટલું બધું કામ કરે ?

મક્ત મળેનું ના નેવાય, એવી આશાયે ના રખાય, દોસ્તીના દાવે મળ્યું હોય તેય અધિકુ પાછું બાળવું જોઈએ અને એમા ઢીન ના કરવી જોઈએ એવું ઘણું આપણે માટે નવું નથી શું ?

*

‘આજે શું કર્યું છે ?’

‘કેમ વળી ? જે રોજ જમીએ છીએ તે કોઈ મહેમાન આવવાના છે ?’

‘ત્યારે તો મિષ્ટાન્ન શું છે એમ પૂછવાનું હોય રોજના ફરકાર માટે એની જરૂર ખરી ?’

‘તમે પહેનેથી કહ્યું હોત કે આ બનાવજો કે તે ફરજો તો તેમ કરતે ’

‘કલ્લા પડી તો હોટેલમાયે આવે ધરમાં બને તો સ્વાભાવિક લાગે ’

‘રોજ રોજ શું બનાવાય ! અને એમા વખત

પણ કેટલા જય? આને તો ચારગણા ભાવ આપતાં ચીજ વસ્તુ ક્યાં મળે છે? અને મળે તેય કેવી?

‘તે પહેલાં આપણે આમ જ ચલાવતાં ને!’

‘આને તમારે વાંકે જ ખોળવા છે.’

અને આમ ચર્ચા અહીંથી અધૂરી રહી. જન્મતી વખતે વાતાવરણ ભારે લાગ્યું. બીજી વાત નીકળી પણ લાંબી ચાલી નહિ. એ ચાર દિવસ ફરી ચર્ચા બિપડી પણ કાંઈ પરિણામ નીકળ્યું નહિ.

આમ મનમાં વસવસો રહી જાય છે. શા ફેરફાર થયો જોઈએ અને કોણે તે જતાવવો જોઈએ તે તરફ લક્ષ નથી જતું, માત્ર મનમાં જે હતું તે ના બન્યું તેનો નિરાશાભાવ મનને ઘેરી વળે છે. બીજી બાબતોએ ક્યાં ક્યાં ઉણપ છે તે જ નથી સમજતું.

કપડાંની પસંદગી વિશે પણ આવું બને છે. લોકો છો ને સ્વતંત્રતાની વાતો કરતા, પરંતુ નિર્વિવાદ છે કે સ્ત્રીએ પહેલું એના પતિનું મન રંજન કરવાનું, નહિ તો પેલાનું મન ક્યાંક બીજે લમવા લાગે. અને પસંદગી માટે સ્ત્રીએને કેટલી સમજ કે લાયકાત હોય છે તે તો તેઓ પોતે સમજે છે પણ કબૂલ કરે ત્યારે ખરું. દેખાદેખી સિવાય કશું વધારે હોતું નથી.

પણ વધારે ના હોય તે કેમ ચાલે? જમવાનું, પહેરવાનું, ફરવાનું, મળવાનું એવાં ઘણા કામોમાં સ્ત્રી વિવિધતા ના દાખવે તો એ એની ઉપણ જ રહી. પુરુષ ભલે ઉદાર બને અને દરગુજર કરે, પરંતુ સ્થિતિ ન્યાંની ત્યાં કેમ રાખી મુકાય? એણે કાં તો પોતે વખતોવખત ઠંડા ચિત્તે મદદે જવું જોઈએ અગર તો એવો સાથ મેળવી આપવો જોઈએ, અને એમ કરતાં ખરચ કરવો પડે તો એ સ્ત્રીનું આ પ્રકારનું શિક્ષણ મોંઘું ના લેખાવું જોઈએ.

સારું તો એ છે કે આજની માતાઓએ સમજીને પુત્રીને આવા અખતરા કરવાની છૂટ થું, ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. વખત આવ્યે, એની જિજ્ઞાસા એટલી જગત થયેલી હોય કે પડોશમાંથી, પરગામના પ્રવા-

સમાંથી, કોઈની સૂચનામાંથી, પુસ્તકોમાંથી એ કંઈ ને કંઈ અવનવું ખોળી પોતાને ત્યાં અજમાવવું કે ચાલુ કરી દે.

*

‘ભાઈ જરા પગ ઉઠાવો ને,’ ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરતાં એક સ્ત્રી એક પુરુષને કહે છે.

‘કાંઈ જાણીને તો નહિ મૂકતા હોઈએ, આટલી ગીરદીમાં કરીએ પણ શું?’ કહી પેલા ભાઈ જરા ખસેડી પાછા પૂર્વવત્ લાંબાવે છે.

ખીડીના ધુમાડો, એલફેલથી ભરપૂર ઘોંઘાટ, ભારે ગીરદીમાં રાતે એ વાગે ચઢાવાતા ચાના કોપ, પુષ્કળ સરસામાન, ઉઘાડી દાદાગીરી—એમ થાય છે કે મરતા હોય એને મરવા દો અને ઉઘલતા હોય એમને ઉઘલવા દો—આવી અસલ સ્થિતિમાં મુસાફરી થઈ જ કેમ શકે!

કેમ જાણે લોકોને ઘણી જ ઉતાવળ આવી છે, કેમ જાણે લોકો શિષ્ટાચાર ભૂલી ગયા છે. મોટેરાઓ તરફની અદ્ય જતી રહી છે. સ્ત્રીઓ તરફની સુજનતા ખલાસ થઈ ગઈ છે. વાતવાતમાં ગુસ્સોગરમ થઈને મગજ ઉપર ચઢી જાય છે. વાણી તો ખૂબ જ હોળાઈ ગઈ છે.

શિક્ષણના નામ નીચે આપણા વિદ્યાર્થીઓ જેટલા પરવશ ને લાચાર બન્યા છે તેટલા જ વિવેકહીન અને જડ પણ બન્યા છે. કમલોર હોવાને કારણે ગુસ્સો જાહુ છે અને સંયમના અભાવે શોખ—હલકા ને ચેપી—વધી ગયા છે.

ક્રિકેટની મેચમાં ટોળું જમા થાય છે, ત્યાં સ્ત્રી નજરે પડી એટલે મેચ રહી ઠેકાણે અને શરૂ થાય છે બીલત્સ દ્વિઅર્થી મશ્કરીઓ, ટ્રેનમાં તો એનો પાર નથી. દેવદાસને જાવ તો દરવાજેથી જાહાર નીકળવાની જ વાર. રાષ્ટ્રીય નેતાની સભામાં ગયા તો ઘેર આવ્યા ત્યારે ખરા—ખાકી ઘો હડસેલાં, મંડો રગડવા. ગરીબોને પહેલું જ્ઞાન કેમ નથી આપતા? પહેલી શક્તિ કે સંયમ કેમ નથી આપતા? પહેલી લક્ષ્મી કેમ પહોંચાડીએ છીએ? પહેલા હોકા કેમ આપી

દ્રષ્ટ્યે છીએ, જવામદારીઓ કેમ નથી શીખવતા ? આ તો હાથે કરીને આપણે ડાળીઓ કાપી હેડે પડનાની બાજી અજમાવી રહ્યા છીએ.

*

હવે તમે રસોઇઓ રાખો, આમ કયા સુધી રસોડામાં ભરાઇ રહેલું છે ' એક હિતેચ્છુએ શ્રીમતીને સલાહ આપી એમને ખબર મળ્યા કરતી હતી કે અમારી સ્થિતિ સારી રીતે સુધરતી જાય છે.

' એવું ખરચ વધારવાની શી જરૂર ? ' શ્રીમતીએ જાણીતો ઈલાજ લીધો.

' ખરચ ? તમેય શું વાત કરતા હશો ? આપનારો ખેડો છે, પછી શું ? અને એ ના પાડતા હોય તો મને કહો, હું સમજાવી દઉં ' કેમ જાણે ધરના માણસ કરતાયે એમનું ચલાણ વધારે હોય એવા વિશ્વાસથી એમણે કહ્યું.

' એમણે તો વીસ વખત કહ્યું હશે, પણ હું જ ના પાડું છું ' એમના ઉસાહને કંડો પાડતો જવામ મળ્યો અને તે પછી ચર્ચા શરૂ થઈ એમણે કહ્યું, ' પહેલા હું જાતે જ બધું કામ કરતી-વાસણ કપડા, દીનાબત્તા, ઝાડુ પથારી વગેરે તમામ ધરકામ થતું જેમ વખત બદલાતો ગયો તેમ કામ એાધુ કરના માડણુ અને જે નવરાશ મળી તેનો બીજો ઉપયોગ કર્યો. '

આ જગ્યાએ વળી એ અટકી ગયા, લાગ્યું કે નવ રાશનો ઉપયોગ કેવી રીતે કર્યો તેની યાદી મનમાં તૈયાર કરી રહ્યા છે પરંતુ, થોડી વાર પછી એ પ્રયત્ન છોડી દીધો અને વાત આગળ ચલાવી

' પછી મેં જોયું કે કામ કરતી વખતે મહેનત તો પડે છે પણ કેટલુંક કામ આપણું કરેલું હોય તે પસંદ આવે છે જેટલી કાળજી અને મમતા આપણે લઈએ, તે રોજ ખાતર એટલું બીજું કોણ લે ? જે કામ છોડી દીધા છે એ પણ કોઈવાર જાતે કરું છું ત્યારે મને તો સતોષ લાગે જ છે પરંતુ ધરમાં બધાને હસતું જણાય છે મારે હાથે સાફ કરેલી, ગોઠવેલી, બનાવેલી બીજો, મને લાગે છે પોતાનું સંવર્ણ રૂપ પ્રગટ કરી દે છે, પોતાનું હૃદય કાઢી આપે છે, જાણે અમને ખરેખરા સુખી કરવા ઇચ્છે છે બીજાની સેવા દ્વારા એવું નથી લાગતું

' તે પછી મેં મનમાં નક્કી જ કરી લીધું કે જોજન એક એવું કામ છે જે મારે જાતે બનાવવું મારાથી નહિ જાતે એવું હશે તો ધરના જ કોઈ માણસને શોધીશ પણ લાડૂતી માણસો પાસે એ કામ નહિ જવા દઉં. મારે હાથે જે બનાવું તે કોણે કેવી રુચિથી લીધું તેનીય જાણુ રાખુ, કોને શું આપું-વતું જોઈએ તે ધ્યાનમાં લઉં, એમાં વિવિધતા લાવું, તબિયતને અનુકૂળ આવે એવા ફેરફાર કરું, બધાની પ્રસન્નતામાં એમ કૃતાર્થ થાઉં. પછી કહેા શી રીતે રસોઇઓ રાખવાની હા પાડું ? '

આપણા આરોગ્ય, આપણી રુચિ, આપણી પ્રસન્નતા પાછળ કંઈ બમા કેવો ડાળી લાગણીઓ હોય છે ! અનાજ તો શું, પણ પાટનો, પથારી, બારણું, કડી, લીતો એ સઘળા આપણી લાગણીઓનો સુદર જવાબ વાળે છે એ જાણી કોણ સુઘ ના બને !

★

સાહાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

સિરિક અને લગરીક : ચદ્રવન ચી મહેતા પાનાં ૩૫૦. રૂ ૬/૫૦ મીશ ચદ્રકાન્ત બક્ષી પાના ૩૬૦ રૂ ૬/—તૂટેલા ફરિસતા આનિદ સુરતી પાના ૪૪૫ રૂ ૬/—ત્રણેના પ્રકાશન પ્રકાશન, મુંબઈ ૩ સ્વાતંત્ર્યનો પ્રયોગ : હરભાઈ ત્રિવેદી. પાના ૧૨૬. રૂ ૧/૫૦ —ધરણી પ્રકાશન મંદિર, લાવનગર

આહુતિ

સ્વાતંત્ર્ય માટે મરી શીટવાની ધગશ જોવાની, એયુગમાં જીવવાની જેને જેને મળ માણી છે તેને તો આ નાટિકા ગમશેજ. પણ આજે અઢાર વર્ષ પછી નવી પેઢીને પણ એનો થોડોક આસ્વાદ મળે એ હેતુથી વાંચતી વખતે આ નાટિકા આપણી આંખ સામે લજવાતી હોય તેટલી સરળરીતે લખાઈ છે. આ આઝિકાવાસી ઝૈરિસ્ટર-લેખક હવે ગુજરાતને સુપરિચિત છે જ...

પાત્રો

જયંત : દેશભક્ત કોલેજિયન યુવાન,

રમા : મીલમાં કારકુનની રાતપાલી નોકરી કરતા

મહેશની પત્ની,

મહેશ : રમાનો પતિ

એ પોલીસ.

સ્વર્ણ : અમદાવાદમાં આવેલી એક ઓરડી.

સમય : ૧૯૪૨ની સાલ, ૧૫મી ઓગસ્ટના

રાતના એ વાગ્યાનો.

વસ્તુઓ : ઓરડીને એક બારણું છે. તેના સામા બાલુ બારી છે. બારીની નીચે ભીંતને અડીને પાથ-રેલો ખાટલો છે. ભીંત ઉપર ગાંધીજી, જવાહર અને સરદારની છબીઓ ટીંગાવેલી છે. એક ખૂણામાં રસોઈ કરવાનું રાંચરચીકું છે.

પડો બપોરતાં રમા આજસ ખાઈ બેઠી થાય છે. ખૂણામાં પડેલી ઝીણી સળગતી ફાનસ તરફ જાય છે અને ફાનસની ધાર મોટી કરતાં સ્વગત બળે છે.)

રમા : આ રાતની નોકરીથી તો હું ચ યાત્રી. રોજ અર્ધી રાતે ભર જાંઘમાંથી બેઠવાનું ને આ બનાવવાની (સ્વ સળગાવવાની ચેપ્ટા કરતાં) પણ એય શું કરે, બીજી નોકરી ના મળે ત્યાં સુધી આ નોકરી કર્યે છૂટકો છે. (પાછળથી ખૂબો સંભળાય છે 'પકડો પકડો એ દોડે એ લાગ્યો'.)

રમા : (બારણા નજીક જઈ બારણું ખોલી જોતાં) અરે પેલા ભડકા શાના છે? આગ સળગી હશે, ચાલ જલદી આ બનાવી દઉં. થોડા વખતમાં એ આવી પહોંચશે. (બારણું બંધ કરવા જાય છે ત્યાં તો બેરથી બારણું ખોલી જયંત પ્રવેશ કરે છે. જયંત હાંફી રહ્યો છે. તેના પહેરણ ઉપર કાળા એ ત્રણ ડાઘા છે. મોં ઉપર પણ બળવાનો ડાઘો પડ્યો છે.)

રમા : (ગભરાઈ) ચોર ચોર કાઈ બચાવો.....

જયંત : રમાના મોં ઉપર હાથ મૂકી રમાને ચીસ પાડતાં અટકાવતાં) એન હું ચોર નથી, હું હું, કોલેજિયન...વિદ્યાર્થી છું.

રમા : (ગુસ્સે થતાં) તે અહીં મારા ઘરમાં આવી રાત્રે કેમ ધૂસી આવ્યો છે? ચોર નહિ તો બીજું શું! જયંત : એન મને બચાવી લો, સમય નથી. પોલીસ મારી પાછળ પડી છે.

રમા : પોલીસ અહીં આવે છે? તો તો મારી ઓરડીમાંથી જલદી બહાર નીકળ.

જયંત : મેં ચોરી નથી કરી. અમે કોલેજિયનોએ પોલીસ સ્ટેશન સળગાવી દીધું. અમે દેશભક્તોએ શિરને સાટે સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધમાં અંપલાવ્યું છે.

[પાછળથી અવાજ આવે છે 'આ બાલુ દોડતાં જોયો. આટલામાં જ છે. આ મકાનની આબુઆબુ કયાંક આવ્યો હશે.']

જયંત : બેથું પોલીસ આવી પચોંચી છે. મને અહીં તમારા ઘરમાં સંતાડી દો

રમા : પણ મારા ઘરમાં સંતાવાની જગ્યા જ નથી. જયંત : પોલીસ મને પકડી લેશે તો તો મને ફાંસીની સળ કરશે.

રમા : ફાંસીની સળ !

જયંત : હા ફાંસીની સળ.

રમા : પણ હું તને લાઈ, કયાં સંતાકું, આ ઘરમાં કયાંય સંતાવા જેવી જગ્યા છે?

જયંત : કાંઈક કરો, મને બચાવી લો.

રમા : (નિઃસહાય સૂરે) શી રીતે બચાવું? હમણાં નોકરી ઉપરથી મારા પતિ આવશે. તને અહીં જોતાં મારી જિંદગી જ રોળાઈ જશે. માટે તું ચાલ્યો જા.

[પાછળથી અવાજ આવે છે આબુઆબુનાં ઘર ખોલી

તંપાસ કરે ચારેય બાજુ પહેરો છે આથી એ કવાય ગયો નથી આટલામાં જ છે ૧]

જ્યત એન મને ત્યારે મૃતુના મુખમાં ધોલી જ દેવો છે ૧

રમા ભાઈ, તને કયા અને કેવી રીતે સતાડું ? આવી સગીર વયે તને આણુ પોલીસ સ્ટેશન બાળવાનું કામ

જ્યત એમ ના બોલશે પરદેશી ધૂસરીના નાચ કરવા બાપુનો આ દેશ લાઈ અમે નીકળ્યા છીએ કે કરેગે મા મરેગે

રમા એ ખરૂં પણ ફાંસીની સગ

જ્યત : ફાંસીની સગથી હું નથી ડરતો મારા સાગ્રીતો પકડાઈ ગયા છે તેઓ ફાંસીને લાકડે ચઢી શહીદો થશે હું મૃત્યુ પામીશ તો અમારું ભૂગર્ભમાં રહી જે કાર્ય કરવાનું છે તે અધૂરું રહી જશે

રમા (જરા હસી) ભાઈ તું બહુ બહાદુર લાગે છે જ્યત બાપુ અને સરદારે તો મૃતપ્રાય પ્રજાના શૌર્ય સીમી સર્વને શક્તિવાન બનાવ્યા છે કાયરની જિંદગીથી મૃત્યુ અમને વધારે ખ્યાલ છે

રમા વાહ કેવી ઉત્કટ દેશભક્તિ છે

જ્યત દેશ માટે મરવામાં અમને કૃતકૃત્યતા લાગે છે પણ કર્તવ્યને પૂર્ણ કરીને જ હું મરીશ માર સ્વરાજ્ય જોવું છે

રમા હું શી રીતે તને બચાવું તે નથી સૂઝતું થોડા સમયમાં મારા પતિ પણ નોકરી ઉપરથી આવી પહોંચશે

[બારણુ ઉપર ટોકારા પડતા સંભળાય છે બોલો બોલો]

જ્યત : પોલીસ આવી પહોંચી છે

રમા . હા પોલીસ જ લાગે છે

જ્યત : મને બચાવી લો જેન બચાવી લો

રમા શી રીતે આ ઝોરડીમાં

[પોલીસ બારણુ જોરથી ખખડાવે છે, 'બારણુ બોલો']

જ્યત : તો તો જરૂર હું પકડાઈ જઈશ

રમા (ઝિકઝાક વિચાર કરતા) ઝટ આ પહેરણુ કાઢી નાખ (જ્યત પહેરણુ કાઢી નાખે છે રમા પહેરણુને ખાટલા માલ્યા નીચે સતાડી દે છે) આ ખાટલા ઉપર સૂઈ જા (જ્યત ખાટલા ઉપર સૂઈ જાય છે જ્યતના મોઢા ઉપરના મેશના ડાધા સાડીના પાલવથી લૂછતા

અરે આ ડાધા તો રહી જ જાત

પોલીસ બારણુ બોલો નહિ તો તોડી નાખીશુ

રમા બીધમાંથી બીડી હોય તે રીતે બોલતા) અત્યારે અધીરું રાતે કાણુ છે ?

પોલીસ પોલીસ છે જલદી બારણુ બોલો

(રમા બારણુ બોલે છે બે પોલીસ પ્રવેશે છે)

રમા : (જ્યતને સંબોધી) અરે તમે શું પોરો છો ?

બુઓને આ પોલીસવાળા આ મા છે

જ્યત (આળસ મરડી બેઠો થતા) હે પોલીસવાળા ?

પોલીસને શું કામ છે ?

પહેનો પોલીસ . અહીં કોઈ જુવાનિયો આવ્યો છે ?

રમા કોણુ આવ્યો છે ?

બીજો પોલીસ પોલીસ સ્ટેશનમાં આગ મૂકી નાંઠો છે

જ્યત એમ ?

પહેનો પોલીસ આ બાણુ જ આવ્યો છે

રમા અમે તો બીધતા હતો

જ્યત હા અમે તો કોઈને જોયો નથી હું તો ધસધસાટ બીધતા હતો

પહેલો પોલીસ (ઝોરડીમાં આગે મારી જોતા)

ખતર નહિ કંઈ બાણુ ભાગી ગયો

બીજો પોલીસ પણ એને આ બાણુ જ આવતાં જોયો હતો

પહેનો પોલીસ આપણને હાથતાળી દઈ નાસી છટકો લાગે છે

બીજો પોલીસ : જો જલદી જલદી આણુ બાણુ તપાસ કરીએ તો હજીય પકડાઈ જાય

પહેલો પોલીસ (જ્યત અને રમાને સંબોધી) માફ કરજો તમને બીધમાંથી બીડાડ્યા

જ્યંત : કોઈ નહિ. પણ આ અમદાવાદની જિંદગી.
 રમા : દિવસે નોકરી અને રાત્રે શાંતિ નહિ.
 પહેલો પોલીસ : સાચી વાત છે. વળી તેમાં આ
 એળવળિયા રાતે ધમાલ કરે છે.
 [ખંતે પોલીસ જાય છે. રમા બારણું ખંધ કરે છે.]
 રમા : (હાંફળી હાંફળી થઈ) ભાઈ, સ્થો આ તમારું
 પહેરણુ જલદી પહેરી હમણાંને હમણાં આસ્થા જાવ.
 જ્યંત : (પહેરણુ ઝડપથી પહેરતાં) હા આ આસ્થો
 જ એન તમારો આભાર માનું તેટલો જોછો છે.
 રમા : એ વાગવા આવ્યા છે. મારા પતિ હમણાં
 જ આવશે. જલદી કરો.
 જ્યંત : હા આ આસ્થો.
 રમા : જરા થોભો, હું બારણું ખોલી બેઠું. પોલીસ
 ગયા કે નહિ. (બારણું ખોલી નજર કરે છે)
 જ્યંત : પોલીસ ગયા લાગે છે.
 રમા : (લચલીત બની) હા પોલીસ ગઈ પણ મારા
 પતિ આવે છે. હવે શું થશે !
 જ્યંત : (બારણા પાસે જતાં) હું આસ્થો જાઉં છું.
 રમા : ના એ બારણાથી નહિ. એ બેઠું જશે.
 જ્યંત : તો પછી.
 રમા : આ બારીએથી આસ્થા જાવ.
 જ્યંત : હા એ બારીએ છે.
 [ખાટલા ઉપર ચઢી જ્યંત બારી ઉપર ચઢે
 છે તે જ સમયે મહેન્દ્ર પ્રવેશે છે. તેની નજર
 બારીમાંથી બહાર ફેંદી પડતા જ્યંત ઉપર પડે છે.]
 મહેન્દ્ર : (સ્તબ્ધ બની જાણે ખંજર વાગ્યું હોય તેમ
 બોલે છે) રમા, આવી બેવકા મેં તને સ્વપ્ને પણ
 નહોતી કદપી. આટલી અધમ આવી દુષ્ટ.....
 રમા : મહેન્દ્ર, હું એવી નથી, એવી નથી.....
 મહેન્દ્ર : શું કહે છે તું એવી નથી.
 રમા : ના હું એવી નથી; હું વકાદાર છું, શીલ-
 વંતી છું.
 મહેન્દ્ર : સ્ત્રીચરિત્ર સાગર જેવું ગહન અને કુટિલ છે.
 તે મેં આજે જ જાણ્યું.
 રમા : હું ગહન પણ નથી અને કુટિલ પણ નથી.

હું મોળી ભલી...
 મહેન્દ્ર : (ગુસ્સે થઈને) રમા, મારી સાથે વધા
 છેતરપીંડી રમવી છોડી દે મેં મારી સગી આંખે
 તારા પ્રેમીને....
 રમા : (રડતાં) એ મારો પ્રેમી નથી. તમારી આંખે
 તમને દેગો દીધો છે.
 મહેન્દ્ર : (ગુસ્સે થઈ) તારા ગુનાને તારા પાપને આ
 રીતે ઢાંકવા મિથ્યા પ્રયત્ન કરીશ તેથી શું વળશે !
 રમા : હું ગુનેગાર નથી, પાપી નથી.
 મહેન્દ્ર : રમા, સાચું કહી નાખ. કોણ હતો એ ? તારા
 પાપનો એકરાર કરી દે.
 રમા : મેં પાપનો વિચાર સરખો પણ કર્યો નથી.
 જે માણસને તમે બોલ્યો તે તો.....
 મહેન્દ્ર : તે આ સમયે આ એકાંતમાં બીજો કોણ
 હોય ? આટલું સમજવાની સર્વમાં શક્તિ છે.
 રમા : ના એ તો પોલીસ સ્ટેશન બાળી પોલીસના
 હાથમાંથી બચવા નાસી છૂટેલો કોલેજ-યુવાન હતો.
 મહેન્દ્ર : (ઝીણા પણ કુદ્દ સરે) તું એમ માને છો
 કે તારી આ બનાવટને હું સાચી માની બેસીશ.
 તું કહે છે તેવો જો તે દેશભક્ત હોય તો આ
 બારીમાંથી ફેંદીને જાનોમાને નાસી શા માટે જાય ?
 રમા : તમારી બીકે.
 મહેન્દ્ર : એ સત્ય કહ્યું. મારી બીકે જ એ નાસી
 છૂટેલો છે. પ્રભુ કેવી દુઃખદ દુનિયા. રાત્રિએ હું
 મજૂરી કરું અને મારી પત્ની જેને મેં પ્રાણથી પણ
 વધારે પ્યારી માની છે તે... પર પુરુષ સાથે...
 રમા : (મસ્તક શબ્દોમાં) ખચકાત આગળ એક
 શબ્દ પણ કહ્યો છે તો. હું નિર્દોષ છું. નિષ્કલંક છું.
 મહેન્દ્ર : તું નિષ્કલંક ? રાત્રિએ પ્રેમીની સાથે રમત...
 રમા : (કાન ઉપર હાથ દેતા) નહિ નહિ નહિ. એ
 દેશભક્ત હતો. તેને મેં પોલીસથી બચાવવા માટે
 સંતાડ્યો હતો.
 મહેન્દ્ર : તેં એને આ બોરડીમાં સંતાડ્યો હતો ?
 મને સંતાડવાની જગ્યા તો બતાવ.

રમા : (ખાટલા નજીક જઈને) અહીં આ ખાટલા ઉપર

મહેશ રમા હવે તારી બનાવટ બધ કર તારા દલની હવે હદ આવી ગઈ છે

રમા હુ બુઝી નથી, દલી નથી મહેશ હુ સીના જેટની પવિત્ર

મહેશ . ખમરદર જે સીતાજીના પવિત્ર નામને તે તારા મોથી ઉચ્ચાર્યું છે તે

રમા : (કુદ થઈ) મહેશ તારા સંકુચિત માનસમાં સીતાજીના મારા ચારિત્ર્યની વિશાળતા માપવાની શક્તિ જ ક્યા છે ?

મહેશ શુ કહ્યું ?

રમા : હા, હુ સાચુ જ કહુ છુ તુ છીજરો અપૂર્ણ

મહેશ (ફરીથી ગુસ્સો કરતા) એક તો તારી આવી બેવફાઈ અને ઉપરથી મને .

રમા (ફરી કરગરતા) મહેશ હુ તને અત્યંત આહુ છુ મે તારા સિવાય સ્વપ્ને પણ કાઢીને વિચાર સરખો પણ કર્યો નથી હુ સત્ય જ કહુ છું મહેશ રમા, હવે તો હદ થાય છે સત્ય શબ્દને જીલ ઉપર ના લાવ.

રમા : (ગુસ્સામાં આવી) તુ ખરેખર છીજરો વામણો શંકિત હૃદયથી

મહેશ : રમા, બધ કર તારું બોલવુ નહિતર

રમા નહિતર તમે શુ કરશો ?

મહેશ . તુ મારી નજરથી દૂર થા

રમા હુ જીલી છુ હું તસુ પણ ખસવાની નથી મહેશ (જેરથી ધક્કો મારતા) કનકિની પાપિયુ મારી નજર સામેથી દૂર જ

[રમા મહેશને ધક્કો વાગતા ખાટલાની ઈસ ઉપર અથડાઈ બેલાન થઈ ગમડી પડે છે]

*

પ્રવેશ બીજો

સ્થળ એ જ ઓરડો અને એ જ વસ્તુઓ

સમય : ૧૯૪૭ના ઓગસ્ટની તારીખ ૧૫મીની સાંજે ૭

વાગ્યાનો સુમાર

[પ્રવેશ પડેલો પાડી બંધવો નહિ નહિ તો રસક્ષિત થવાનો સભવ. અધાર કરી થોડી જ ક્ષણમાં સંખી સાંજનું અજવાળું કરી પ્રવેશ મળવો અજવાળું ચતા ઉધરસ ખાતી રમા ખાટલામાંથી બેડી થાય છે પાછળના પડદાની પાછળથી ક્યાકડા ફૂટવાનો અને લોકોનાં આનંદગીતો ગાવાનો અસાજ સાલગી ઉધરસ ખાતા ખાતા રમા મારણ નજીક આવી બહાર નજર કરતા બોને છે]

રમા : આજનો આ સુખર્ણ અક્ષરે નખાયેને ભારત-વર્ષની તવારીખમાં કદીય ના બુઝાય તેવો નગલ દિન—સ્વાતંત્ર્ય દિન (ઉધરસ ફરીથી ચડતા ખમ્ખા તરફથી બેસી જાય છે) આ લાગરા ભારતનાં ક્યાય સ્ત્રી પુરુષોએ તેમના મનિદાન આપ્યા છે મૃત્યાય બુવાનોએ સ્વતંત્રતાની યજ્ઞની વેદીમાં તેમના શીશ હોમ્યા છે (ધીરેથી રંગના પેને બુવાન પાંચ વર્ષ પહેલા જેને મે બચાવ્યો હતો તે જીવે હશે ! એ માતાના અપ્પરમા ખપી તો નહિ ગમે હોય ! (મહેશ પ્રવેશે છે)

મહેશ : અરે રમા, તારુ શરીર બહુ જ નરમ છે ડોક્ટરે તને પથારીમાંથી બેઠવાનું ના કહ્યું છે અને—

રમા : (હસીને) હવે ડોક્ટરનાં શી જરૂ ! મહેશ, આ શુભ દિન આ મગન દિન જેવા હુ જીવતી રહી તે જ મારુ અહોભાગ્ય છે પ્યારા બાપુનું ભારતને સ્વતંત્ર કરવાનું સપન આજે સિદ્ધ થયુ

મહેશ રમા, તું આરામ કર તારી ઉધરસ...

રમા . મારે આરામની જરૂર નથી મહેશજેજે લોકોનો ઉત્સાહ સમાતો નથી મે કડો વર્ષના મધન પછી, પંડેશીઓના ધૂસરી નીચે કચડાયેલી આ ભોમ આજે વિમુક્ત મની છે !

મહેશ હા રમા, એ ખરૂ છે. પણ તુ આવેશમય ના બન તારી તબિયતનો ખ્યાલ કર

રમા મહેશ, તમિષનને શુ થવાનું છે ? આજે મારા જન્મમ રૂઝવા લાગ્યો છે મહેશ આ શુભ દિન માટે કેટ કેટલા બપોયે અળપો મનિદાન દેવાયા હશે !

મહેશ : અસંખ્ય.

રમા : મહેશ, તું પણ જુવાન છે પણ તને કેમ એમ ના થયું કે માના સુકિતયુક્તમાં હું પણ લડવા જઈ.

મહેશ : રમા, તું અશક્ત છે, તું સમ્મ જા.

રમા : ના રમેશ, હું આજેના પાંચ વર્ષના ગાળા પછી સ્વસ્થ બની છું. પાંચ વર્ષથી હું જે યાતના અને પરિતાપ ભોગવી રહી છું તેનો આજે જ અંત આવ્યો છે

મહેશ : રમા, આજે તને શું થયું છે ?

રમા : મારા અંતરમાં આનંદનું પૂર આવ્યું છે. જો લોકો કેવા આનંદથી ગાઈ રહ્યા છે. બાળકો કેવા કૂટાકૂટા ફેડી રહ્યા છે. આંખા નગરમાં કેવી રોશની ઝળહળી રહી છે !

મહેશ : આજે ભારત સ્વતંત્ર થયું એટલે લોકો ખુશ છે.

રમા : તો આપણે પણ ખુશી મનાવો. તોરણોથી દ્વાર સજ્જાવો. દીપકમાળાથી લવન ઝળહળાવો, એતનાના રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકાવો.

મહેશ : રમા, તું શાન્ત થા.

રમા : મહેશ, હું શાન્તિથી થાકી છું. તું જા અને તોરણો મીણબત્તીઓ રાષ્ટ્રધ્વજને લઈ આવ. જો ને આપણાં બધાં પડોશીઓએ ધર સજ્જાવ્યાં છે. મહેશ : હા હું જઈ છું. પણ એ શરતે. જો તું આરામ કરે તો. તારે આરામની અત્યંત જરૂર છે.

રમા : આરામ તો કાલે જ કરીશ. આરામ કરવા માટે કાલ નિરવધિ છે પણ આનંદવા માટે આ સુવર્ણ દિન કદી નહીં આવે. માટે તું જા અને બધી સામગ્રી લઈ આવ.

મહેશ : હા, આ આવ્યો પણ.

રમા : (મહેશને બારણા લણી દોરતા, પણ અને બણ, તું હમણાં જ જઈ બહુ લઈ આવ.

મહેશ : (બારણામાં બિંબો રહેતાં) તુ આમ ગાંડાં ન કાઢ. તારી તબિયતનો ખ્યાલ કર

રમા : (હસી પડી) મારી તબિયત અરે, એકદમ

સરસ થઈ ગઈ છે. મારી બિમારી ચાલી ગઈ. હું હવે સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત થઈ ગઈ છું.

મહેશ : પણ તને ક્ષય—

રમા : અરે ક્ષય પણ આવ્યો ગયો અને રોગ પણ આવ્યો ગયો. તું જલદીથી જા. દેશના ખૂણે ખૂણે રોશની અને મારા ઘરમાં જ રોશની નહિ !

[મહેશ જાય છે.]

રમા : (રાત્રિચીકું ગોઠવતાં ગાય છે) અજા હમ અમર ભયે ન મરેંગે... (બારણા ઉપર ટકોરા પડે છે) કાણ ?

જયંત : (બારણું ખોલી પ્રવેશતાં) હું જયંત.

રમા : જયંત, કાણ જયંત ?

જયંત : બહેન, મને ના ઓળખ્યો ?

રમા : ના.

જયંત : ક્યાંથી ઓળખો ? પાંચ પાંચ વર્ષનાં વહાણાં વાયાં. હું જૂઠાંમાં રહી લડ્યો. આજે આ અણુમેલ ટાણે તમારાં દર્શને આવ્યો છું.

રમા : મારાં દર્શને ? હું તો ક્યાં એવી દર્શનીય છું ! જયંત : છો, તમે જરૂર દર્શનીય છો, વંદ્ય છો.

[મહેશ થેલી લઈ પ્રવેશ છે]

રમા : (મહેશને સંબોધતા) મહેશ, આ યુવાન કહે છે હું વંદ્ય છું, દર્શનીય છું. આ મારા સ્વામીને પૂછો એ શું કહે છે !

મહેશ : (રમાને) આ કાણ છે ? મેં ના ઓળખ્યા.

રમા : મેં પણ ના ઓળખ્યા. પણ ક્યાંક જોયાં હોય તેમ જાંખું જાંખું યાદ આવે છે.

જયંત : એ રાત્રિએ મને તમે સંતાડ્યો હતો. આ પથારીમાં મેં જેમ બાળકને ગોદમાં લઈ જુલમગારને પોતાના શરીર ઉપર ઝીલી લે તેમ પોલીસના પોલાદી પ્રહારમાંથી તમે મને ઉગારી લીધો હતો. યાદ આવે છે ? હું આજે તમારાં દર્શને આવ્યો છું.

મહેશ : તમે આજથી પાંચ વર્ષ પહેલાં.....

જયંત : હા હું પાંચ વર્ષ પહેલાં પોલીસ સ્ટેશન સળગાવી લાગ્યો હતો.

રમા : હા યાદ આપ્યું, આ એ યુવાન જેને મેં
આ પથારીમાં સંતાડ્યો હતો. પોલીસના પંખામાંથી-
જ્યંત : બચાવ્યો હતો. નહિતર આજે હું જીવતો
ના હોત. ક્યારનોય ફાંસીના લાકડે ચઢી ગયો
હોત આજે જ્યારે સમસ્ત દેશનો આનંદ માતો
નથી ત્યારે તમારા દર્શન માટે હું આવી પહોંચ્યો છું.
રમા : મહેશ આ જ એ યુવાન જેને મેં બચાવ્યો
હતો જોયું ને હું નિર્દોષ નિષ્કલંક છું, (ઉધરસ
ચઢે છે.)

મહેશ : રમા, રમા મને માફ કર, મેં તારે માથે
આજ અઢાવી મહાપાપ કર્યું છે. મેં તારા જીવનને
રહેંસી નાખ્યું છે. (દુઃખથી રૂસકાં બરે છે.)

રમા : મહેશ ફીકર ના કર. હવે હું સાજી જ થઈ
ગઈ છું આ જ્યતને પ્રભુએ જ મોકલ્યો છે મેં
એને જીવનદાન આપ્યું હતું તો આજે મને એ
જીવનદાન ફેલાવ્યો. હવે તો રોગ કે બિમારી
કે મૃત્યુને સ્થાન જ ક્યાં છે

જ્યત (મહેશને) એ'ન આમ કેમ બોલે છે ? બિમાર
છે ?

મહેશ : બાઈ, તમને મારા ઓરડામાં જોઈ મેં તેને
માથે આજ અઢાવ્યું હતું. ત્યારથી એ બિમાર થઈ
ગઈ છે ડોક્ટર કહે છે ક્ષય થયો છે.

જ્યત : અરે આ શું થઈ ગયું. હું મારા પિતાજી
ડોક્ટર ધનસુખલાલને બોલાવી લાવું. એ ક્ષયરોગની
નિજીયાત છે.

રમા : બાઈ જ્યંત, હવે જ્યાં અંતરનો રોગ નિર્મૂળ
ત્યાં શરીરના રોગનો હિસાબ શો ! મારા મહેશનું
શંકાશીલ બનેનું હૃદય નિઃશંક'બન્યું એટલે બસ
મહેશ : રમા, હું પાપી છું મેં તોરી પ્રત્યે અંશમય
અન્યાય કર્યો છે.

રમા : (હસીને) મહેશ, એ પણ તારા અસીમ પ્યારનું
જ પરિણામ હતું. એ હું માનું છું. (ઉધરસ
ચઢે છે.)

ખાય છે.)

જ્યંત : એ'ન તમે આરામ કરો. હું હમણાં જ ડોક્ટરને
બોલાવી લાવું છું, તમારી તમિયન બહુ જ લેવાઈ
ગઈ છે !

રમા : ના બાઈ, તું ના જતો, તો પોની ગળ'ના-
ઓંચા વ ના વરણ ગ્રહ' બિંદુ' છે બાળકોના આનંદ
કલરવો, ભારત માતાનું હૃદય ધમકી બિંદુ' છે હું પણ
આ આનંદ ઉત્સવના સ્પન્દનથી સ્પન્દિત બની ગઈ
છું, આજે તો પેનુ ગીત મારા તનમન આત્માને
ભરી દે છે કે અજ હમ અમર ભયે ન મરેંગે.

(ઉધરસ ખાય છે)

જ્યંત : એ'ત, માતા તમે સ્વસ્થ થાવ

મહેશ : રમા, તું ધીરજ ધર

રમા : પાંચ પાંચ વરસ સુધી ધીરજથી હું આ
દિવસની રાહ જોતી હતી. પણ ધીરજ ક્યાંય ન રહે.
આ દિવસ માટે કોણે કોણે બલિદાન નથી આપ્યાં.
મે પણ આ સતતંત્ર્યસભા મારી આહુતિ જ આપી
છે. આજનો દિવસ મુક્તિનો છે હું આ કબુલિત
શંકા કુશંકાઓથી મુક્ત બની. આ પણ કેવી ધન્ય-
લાગ્યની છે

[રમા ફરીથી ઉધરસ ખાય છે]

મહેશ : રમા રમા...

જ્યંત : એ'ન એ'ન, તમે સ્વસ્થ થાવ.

રમા : (હસીને) હું સ્વસ્થ જ છું. (મહેશને ખભે
હાથ મૂકી) મહેશ, અજ હમ અમર ભયે ન મરેંગે...
ન મરેંગે.

[રમા મૃત્યુ પામે છે.]

જ્યંત : (રમાના પગ ચૂમી લેતાં) મા, મા, આ શું
થઈ ગયું.

મહેશ : રમા, રમા, મેં જ તારું ખૂન કર્યું.

[દરથી ફટકડા ફટવાનો અવાજ આવે છે]

[પડો પડે છે]

સવેળાનાં લગ્ન

લગ્નની વય વીતી જાય તે પહેલાં યોગ્ય સાથી. શોધી લેવાની ખૂબ જરૂર હોય છે. પછી એવી આંધળુંકિયા વૃત્તિ આવી જતી હોય છે કે પાછલી વયમાં ન્યારે સાથીની ખૂબ જ જરૂર હોય છે ત્યારે જ એકાકી જેવું જીવન જીવવું પડે છે. આહીં આ અંગે સચોટ માર્ગદર્શન મળશે.....

બાળલગ્ન એ જેમ આવકારદાયક રિવાજ નથી તેમ વધુ પડતી મોટી ઉંમર સુધી યુવક યુવતી કુંવારાં રહે તે સ્થિતિ પણ ઇચ્છવાયોગ્ય નથી. બાળલગ્ન કે તેને કહેવાય તે કાયદાએ નક્કી કરેલું છે. ૧૫ અને ૧૮ વર્ષ જે છોકરી-છોકરાએ પૂરાં કર્યાં ન હોય અને તેમનું લગ્ન થાય તો કાયદો એને બાળલગ્ન કહે છે. આ ઉંમર ભવિષ્યમાં વધીને વધુમાં વધુ ૧૮ અને ૨૦ થાય તેમ અનુમાન કરી શકાય. પરંતુ એથી મોટી ઉંમર કાયદાથી થવાનો સંભવ કદાપી શકાતો નથી. પરંતુ જેમ ઓછામાં ઓછી ઉંમરનો કાયદો થઈ શકે તેમ વધુમાં વધુ ઉંમરનો એવો કાયદો થઈ શકે નહિ કે અમુક ઉંમર પહેલાં સ્ત્રી-પુરુષે પરણી જવું જોઈએ.

અગાઉ પણ આવો કાયદો ન હતો, પરંતુ સમજામાં રૂઢિ એવી પ્રબળ હતી કે ૧૨-૧૪ વર્ષની ઉંમર પહેલાં છોકરી પરણાવી દેવી પડે. ન પરણાવે તેની આજીવન જાય. જે છોકરીને વહેલી પરણાવવી હોય તો સ્વાભાવિક છે કે છોકરાને પણ વહેલો પરણાવી દેવો જોઈએ. આથી છોકરો ધોડિયામાંથી ઝડપાય એ કુળવાન ધરતું લક્ષણ ગણાતું હતું. આથી એ કુળવાનપણું જાળવી રાખવા કે સાબિત કરવા છોકરાઓ પણ નાનો પરણાવતા હતાં.

આજે સ્થિતિ બિલટી છે. બાળલગ્નના કાયદાની ચત્તાથી આગળ વધી મોટી ઉંમર સુધી છોકરાં છોકરીને સ્વાભાવિક રીતે કુંવારા રહેવું પડે છે. છોકરાની માફક છોકરીનાં શિક્ષણને સ્વીકારે થયો છે અને બંને કોલેજ સુધીનું ઉચ્ચ શિક્ષણ લેતાં થયાં છે એટલે અભ્યાસ પૂરો ન થાય ત્યાં સુધી લગ્નનો પ્રશ્ન દૂર ઠેલાયો છે અને તે વ્યાજબી છે. પરંતુ આ મોટી ઉંમરને લીધે લગ્નની પસંદગીમાં યુવક-યુવતીનું મહત્વ વધ્યું છે. માબાપ વિવાહ ગોઠવે તો પણ

સંતાનોની સંમતિ વિના આગળ વધતાં નથી. અમુક વંખત એમની રુચિ-સમજ વ્યાજબી નથી તેમ માબાપને લાગતું હોય છે અને તે સાચું હોય છે તો પણ જો સંમતિવવા છતાં સંતાન કબૂલ ન થાય તો એની ઉપર બળજબરી કરવામાં આવતી નથી. માબાપ બળજબરી ન કરે તે સારું લક્ષણ છે. પરંતુ મનવાંછિત વર કે કન્યા મેળવવાં ૩૫-૪૦ વર્ષ સુધી કુંવારા રહેવું તે બાલિશતા છે.

કાંઈ અમુક વિશિષ્ટ જીવનધેયને વધું હોય અને તે માટે યોગ્ય જીવનસાથી ન મળે ત્યાં સુધી ન પરણે તે સમજી શકાય તેમ છે. પરંતુ આજે સમાજમાં મોટી ઉંમર સુધી જે કુંવારાં રહે છે તેમણે એમના જીવન-પથે ચાલનાર સાથી શોધ્યો હોય તો એ ક્યારનોય મળી ગયો હોત. જે બધાં કુંવારાં હોય છે તેમનું જીવન જોઈએ છીએ તો એ કાંઈ કાંઈ વિશિષ્ટ કાર્યને વરેલાં હોય તેવું જોવા મળતું નથી. એક લાઈ ૪૦ વર્ષે પણ રૂપાળી વહુ માટે કુંવારા છે. એમણે પોતે કાંઈ વિશિષ્ટ શક્તિ અભ્યાસમાં કે ધંધામાં ખતાવી નથી. બાપના ધંધામાં એ કામ કરે છે. શ્રીમંતના દોકરા છે એ જ એમની લાયકાત અને ધનવાનોને જેમ ખુમારી હોય છે કે ધનને જોઈએ એમણે તે સર્વ પ્રાપ્ત થવું જોઈએ, એવા માનસને વશ થઈ એ રૂપાળી કન્યાને પરણવાના સ્વપ્નમાંથી જાગ્યા નથી. શ્રીમંતાઈને બળે રૂપાળી કન્યાઓ શીડિયાઓના ઘરમાં જોવા પણ મળે છે. પરંતુ આ લાઈને એ તક મળી નથી અને એમણે આ ઉંમરે પણ સમાધાન કર્યું નથી.

એવી જ રીતે ૩૫ વર્ષનાં એક શ્રીમંત ધરનાં દોકરી બાંપ કરતાં સવાઈ શ્રીમંતાઈની સાસરી શોધનાં કુંવારાં છે. એ સુખી છે એટલે ગ્રેન્યુએટ થયા પછી નોકરીમાં જોડાયેલાં નથી. જાહેર ક્ષેત્રે કામ કરવાનો

પ્રયત્ન કરી જોયો નેતાગીરી જતા વેત મળવી જોઈએ નેમ માનના હતા એટલે હોવા વિના કામ કરવામાં રસ લઈ ન શક્યા અને બધા સેવાને બદને પ્રતિષ્ઠા પાછળ પડ્યા છે તેવો આક્ષેપ કરીને ઘેર નિરસ જીવન ગાળે છે -

આમ ચોમેર નજર કરીશુ તો મોટે ભાગે કુવારા રહેતા લગ્નને એક રમકડું માનતા હોય તેમ અમને અમારી જાખનાતુ રૂપાણુ રમકડું ન મળે ત્યાં સુધી કુવારા રહીશુ તેવું માનસ જોવા મળે છે આ માનસ પુખ્ત વ્યક્તિત્વ નથી, પરંતુ બાળકત્વ છે બાળકમાં મનવાજના પ્રબળ હોય છે, અને વિવેક હોતો નથી એના હાથમાં સારું રમકડું હોય અને બીજા બાળકના હાથમાં હલકું હોય તો પણ પ્રબળ વાજના તે લેવા લલચાય છે પરંતુ બાળકમાંથી વ્યક્તિ પુખ્ત થતા સામાજિક અને બૌદ્ધિક વિકાસ થવો જોઈએ જો આ વિકાસ થાય તો એનામાં વિવેકની સમધારણના આવે છે અને મનવાજનાની આત્મ-કેન્દ્રિત તૃપ્તિ ઓછી થાય છે

જો પ્રબળ મનવાજનાવૃત્તિને વશ થઈને કુવારા છે તે શરીરે અને પુખ્ત થયાં પણ બૌદ્ધિક વિવેકની નજરે બાળક છે વળી જો આ દૃષ્ટિએ બાળક છે પણ મનવાજના રજતા પરણી ગયા છે તેવા મનતુષ્ટિ નેગતવા પુરુષ સ્ત્રીના શરીરનો અને સ્ત્રી પુરુષના ધનનો વિલાસ તરીકે ઉપયોગ શરૂ કરી દેશે એ રમકડું ગમે તેટલું રૂપાણુ હશે તો પણ મનરજન કરવાની શક્તિ ખોઈ દેશે ત્યારે તેમને એમના કરતા બીજાના હાથમાં હલકું રમકડું રૂપાણુ લાગવા માડશે અને તેનું આકર્ષણ શરૂ થશે

જો સ્ત્રીપુરુષ પુખ્ત ઉંમર થયા છતાં બાળક રહેવા માગતા નથી તેમને માટે સામાન્ય રીતે ૨૫ અને ૩૦ વર્ષની ઉંમર લગ્ન માટે વધુમાં વધુ કઠી શકાય આર્થસરકૃતિએ કન્યાની ૧૬ અને પુરુષની ૨૫ વર્ષની ઉંમર ઠરાવેલી છે તે હિસાબે નવી ઉંમર છોકરીની બાબતમાં ખારસો દસકો વધારે છે વૈદ્યાચાર્ય સુશ્રુતે ૧૬ અને ૨૫ વર્ષ બંને શારીરિક દૃષ્ટિએ સરખા

સામર્થ્યવાન છે તેમ આરોગ્યશાસ્ત્રને આધારે ઉંમર પ્રતિપાદન કરેલી છે પરંતુ આજે વૈદિક જમાનો નથી રહ્યો મધ્યમયુગનો જમાનો એસી ગયો છે ઔદ્યોગિક યુગ જેમાં સ્ત્રી પુરુષની સમાનતા સ્વીકારાઈ છે ૧૬ વર્ષે છોકરી શારીરિક રીતે ૨૫ વર્ષના પુરુષ જેટલી સામર્થ્યવાન હોય તે સ્વીકારી લઈએ તો પણ માનસિક રીતે તો ન જ હોય એ ઉંમરના લગ્નમાં પુરુષને એના બૌદ્ધિક વિકાસની પૂરી તક મળે પણ સ્ત્રીને તે મળી ન ગણાય આજે એવી રિથિતિથી નથી છોકરીને સતોષ, નથી યુવકને પણ જેનો માનસિક વિકાસ સમકક્ષ ન હોય તેને પસંદ કરવા યુવક પણ તૈયાર નથી આ કારણે બંને સરખો અભ્યાસ કરવા માગતા હોય તો મોટે ભાગે ૨૦ થી ૨૫ની અંદર તે પૂરો થાય એમ કઠી શકાય આથી છોકરીની લગ્ન ઉંમર ૨૦ થી ૨૫ની થાય છે યુવકના માનસમાં જે આ યુગે પહોંચે આવ્યો છે તે અભ્યાસ પછી જીવનમાં સ્થિર થઈને લગ્નની જવાબદારી ઉપાડવા ઇચ્છે છે એ કારણે વધુ પાંચ વર્ષની મુદત લખાય તો ૨૫ થી ૩૦ વર્ષની ઉંમર યુવકને માટે કઠી શકાય આથી સામાન્ય રીતે છોકરીની વધુમાં વધુ ૨૫ વર્ષ અને યુવકની ૩૦ વર્ષ લક્ષમાં લઈ તેમણે લગ્નપ્રશ્ન ઉકેલવાનું માનસ કેળવવું જોઈએ અને મનવાજના સાથે વિરેકપુર સરતુ સમાધાન શોધીને લગ્ન કરી લેવાની ઉત્સુકતા રાખવી જોઈએ

આવો જ વયનો બીજો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે વર-કન્યાની ઉંમરમાં કેટલો તફાવત હોવો જોઈએ આ મે મહિનામાં મને એ અંગે જે છેલ્લો પત્ર મળ્યો છે તે અહીં ટાંક છું ‘હું ૨૫ વર્ષનો યુવાન છું બે વર્ષ ઈંગ્લેન્ડ જઈ ઉચ્ચ અભ્યાસ કરી આવ્યો છું એક ગ્રેજ્યુએટ યુવની સાથે દેશમાં આવ્યા પછી મિત્રોને લીધે પરિચય થયો અને બંનેની લગ્નજીવનથી જોડાવાની ઇચ્છા થઈ મારી અને યુવતીની જ્ઞાતિ જુદી છે અમારા બંનેની પોતપોતાની જ્ઞાતિમાં એકી સારી રિથિતિ છે કે વડીલો દ્વારા સારા સાથી મળે તેમ છે પરંતુ બંને પક્ષના વડીનો આતરજાતીય

લગ્નમાં માને છે એટલે તેમનો વિરોધ નથી. પરંતુ વિરોધતું એક કારણ મારા પિતા માને છે કે તે કન્યા મારા કરતાં બે વર્ષ મોટી છે તે. આમારા બંનેના દેખાવ, સારીરિક બાંધો વગેરે જોતાં કન્યા સહેજે બેએક વર્ષ મારા કરતાં નાની હોય તેમ દેખાય છે. મારા પિતાની દલીલ છે કે વર કરતાં કન્યા મોટી હોય એ ધાર્મિક વ્યવહારિક અને સામાજિક દૃષ્ટિએ અયોગ્ય ગણાય. ડોક્ટરનો અભિપ્રાય એમાં કંઈ અયોગ્ય નથી તેમ મળ્યો છે પણ તેમને સંતોષ થયો નથી. તો મારા પિતાને એમની દલીલના મુદ્દા પ્રમાણે કંઈ રીતે સમજાવી શકાય તે અંગે માર્ગદર્શન આપવા કૃપા કરશો. જો કે અમે બંનેએ લગ્ન કરવાનું નક્કી કર્યું છે અને મારા પિતા વાંધો લેશે તેવું પણ નથી, પરંતુ એમને સમજાવી શકાય અને એમના મનને સંતોષ થાય તો એમના અંતરમાં ખટકો ન રહે.’

આ અગાઉ મેડિકલ ક્ષાત્રમાં લણતાં યુવક-યુવતી પરિચયથી લગ્ન કરવાના નિર્ણય ઉપર આવતાં હતાં પરંતુ ઉપર પ્રમાણે બે વર્ષ મોટી ઉંમરનો મુદ્દો યુવકને ખટકતો હોય તેમ એણે મારો અભિપ્રાય પુછાવ્યો હતો. મતઘણ કે ઉપરના પત્રમાં ડોક્ટરનો અભિપ્રાય સાતુકળ પડ્યો જણાવ્યું છે છતાં એ જ લાઈનમાં લણના યુવકનો તે મુદ્દો ગળે ઉતારવા મારા જવાના ટેકાની જરૂર લાગે છે. આ અંગે બીજાઓ તરફથી પણ મને અવારનવાર પૃચ્છ કરતા પત્રો મળતા રહ્યા છે.

જો પિતા આંતરજાતીય લગ્ન માન્ય રાખે છે તેમને ઉંમરનો બાધ ધાર્મિક અને સામાજિક રીતે લાગે છે. તેનું કારણ વર કરતાં કન્યા ઉંમરમાં નાની હોવી જોઈએ તે આલી આવતી પરંપરા છે. આર્ય સંસ્કૃતિએ ૧૬-૨૫ વર્ષનું પ્રમાણ મૂકી ખાસ્સો નવ વર્ષનો ફેર રાખ્યો છે. જવાહરલાલ નેહરુ અને કમલા નેહરુ વચ્ચે ૧૭-૨૬ જેટલું અંતર હતું. પરિણામે કમલા એમની સમાનકક્ષાએ વસી ન હતી; બીજા બાળુ ગઈ પેઢીમાં મોટી ઉંમરે

વિધુર થયેલા પુરુષોને ૧૨ કે ૧૪ વર્ષની ગલરુ કન્યાને પરણતાં ક્ષોભ થયો નથી કે અરેરાટીને વશ થઈ લગ્ન કરવાનો વિચાર માંડી વાલ્યો નથી. બણી વખત આવાં કન્યોડાં લગ્નમાં વિધુરની દીકરી કરતાં નવી વહુ નાની હોય તેવા દાખલા બનતા હતા. આમ કેવળ નવ વર્ષનું જ અંતર નહિ પણ ૨૦ થી ૩૦ વર્ષ સુધીના અંતરનાં લગ્ન થયેલાં છે. એવા સમાજમાં નવા યુગમાં છોકરી બે વર્ષ પણ મોટી હોય તો વિચાર કરવા જેવું લાગે એમાં આશ્ચર્ય નથી.

પુરુષપ્રધાન સમાજમાં પુરુષનું પ્રાધાન્ય હોવું જોઈએ તેમ ધર્મથી અને વ્યવહારથી ચાલ્યું આવ્યું છે. જો એ પ્રાધાન્ય રાખવું હોય તો પુરુષ બધી રીતે મોટો હોવો જોઈએ તે સ્વાભાવિક છે. આથી પુરુષ ઉંમરમાં, જિંદગીમાં, અભ્યાસમાં, ધનમાં, આબરમાં કન્યા કે એના પિયર કરતાં જિંદગી હોવો જોઈએ તે પરંપરા ચાલી આવે છે. ધરની જવાબદારી ઉપાડી શકે તેવા ન હોય તો કેમ ચાલે ? વળી સ્ત્રીને ઉપરાઉપરી સુવાવડો આવતી તેથી એના શરીરને વધુ બસારો પડતો હતો. તેથી સરખી ઉંમરનાં સ્ત્રી પુરુષમાં સ્ત્રી દેખાવે વધુ ધરડી દેખાતી અને આજે પણ જ્યાં એ સ્થિતિ છે ત્યાં એ ફેર જોવા મળે છે. આથી પાંચેક વર્ષ સ્ત્રી નાની હોય તો સાડું એમ માનસ રહ્યું છે.

પરંતુ જ્ઞાતિ અંગેનું માનસ જેમ ધર્મનું બદલાયું છે અને જ્ઞાતિ બહાર પરણવાનું કાયદેસર બન્યું છે અને ધાર્મિક વિધિ પ્રમાણે આંતરજાતીય લગ્ન થઈ શકે છે તેમ ઉંમરના તફાવત અંગે પણ ધાર્મિક દૃષ્ટિએ મહત્ત્વ રહેવું ન જોઈએ. સ્ત્રી પુરુષની સમાનતાના યુગમાં બન્ને વચ્ચે સરખી ઉંમર હોય કે એકાદ બે વરસ નાની મોટી હોય તે પુખ્ત ઉંમર પછી સ્વાભાવિક ગણાવું જોઈએ. ધરની જવાબદારી પુરુષને ઉપાડવાની છે તે રીતે તે ઉપાડી શકે તેવા હોવો જોઈએ. આથી બે વર્ષ છોકરી નાની હોય તેને યોગ્ય ગણવામાં આવે છે તો કોઈ વખત બંનેજાનું

બધી રીતે યોગ્ય હોય અને તે પરણ્યા માંગતાં હોય તો છોકરી કેવળ એક બે વર્ષ મોટી છે તે ખોટ ગણાવી ન જોઈએ. આજે કટુંબનિયોજનને લીધે સ્ત્રીને બે ત્રણ સુવાવડથી વધુ ધસારો પડવાનો નથી. એટલે જો એ બહારના ક્ષેત્રે સંઘર્ષભરી કામગીરીમાં નહિ હોય અથવા કેવળ ગૃહિણીનું કાર્યક્ષેત્ર હશે તો પુરુષ કરતાં એને ઓછો ધસારો પડશે અને સરખી ઉંમર હશે તો પણ પુરુષ કરતાં એ નોની દેખાશે.

અપવાદરૂપ સુખદ દાખલા એવા પણ છે કે સ્થિતનના સમાજવાદી આગેવાન શ્રી. પ્રો. હેરફડ લારકી કરતાં એમનાં પત્ની ૭ વર્ષો મોટાં હતાં. એમનું દામ્પત્ય સુખી હતું અને તેમના પરિચયમાં આવેલા સ્નેહીઓ અને વિદ્યાર્થીઓ એની પ્રશંસા કરે છે. આથી પણ વધુ ઉંમરના તફાવતના દાખલા પણ બનેલા છે. આ દાખલાઓને અપવાદ ગણી શકાય. પરંતુ એમાંથી તારવવાનું એ છે કે હવે મોટી ઉંમરનાં લગ્ન વધતાં જવાનાં છે ત્યારે એકાદ બે વર્ષ છોકરી મોટી હોય તેવા પ્રસંગો પણ બનવાના અને તેમાં કંઈ અઘટિત નથી તેમ જ નેને લાગવું જોઈએ એક કાળે ૪૫ વર્ષનો પુરુષ ૧૫ વર્ષની છોકરી સાથે લગ્ન કરવામાં અરેરાટી નહોતો અનુભવતો, પરંતુ આજે એ હાલત નથી. કન્યાના માબાપ તૈયાર નથી, ખુદ છોકરી ઈન્કાર કરે છે અને પરણનાર પુરુષમાં પણ જ્ઞાની છોકરીનો ભવન બગાડવાની ભાવના જાગીત છે. એ બરણ મોટી ઉંમરે વિધુર થયેલા. પુરુષો મોટી ઉંમરની વિધવા સાથે પુનર્લગ્નની ઈચ્છા બતાવતા હોય છે છતાં જો એવા લગ્નો ન થઈ શકતાં હોય તો મોટી ઉંમરની વિધવા પુનર્લગ્ન માટે તૈયારી હોતી નથી, તે માટે સામાજિક પરિસ્થિતિ કારણભૂત છે.

આથી બન્ને વચ્ચે ઉંમરનો વધુમાં વધુ તફાવત કેટલો હોવો જોઈએ, તેનો આધાર કંઈ ઉંમરે લગ્ન થાય છે તે ઉપર, પણ, રહે છે. બાળલગ્નની વય પ્રમાણે, ૧૫ વર્ષ પૂરાં થયેલી કન્યાનું, લગ્ન હોય

તો એ જ રીતે ૧૮ વર્ષ પૂરા થયેલાં હોય તે છોકરાની કાયદાની ઉંમર હોય તો તે સૌથી વધુ યોગ્ય છે. ૨૦ વર્ષ છોકરાની ઉંમર હોય ત્યાં સુધી, પાંચ વર્ષનું અંતર વધુમાં વધુ હોય ત્યાં સુધી તે યોગ્ય ગણાય કન્યા ૧૫ વર્ષની સગીર ઉંમરમાં છે તો છોકરાની ૨૦ વર્ષની ઉંમર સગીરની ઉંમરથી વધુ પડતી દૂર નથી. આમ બન્ને વચ્ચે ડુચિ, વિકાસમાં ઝાંઝું અંતર હોવાનો સંભવ નથી ૨૦ વર્ષની છોકરી હોય ત્યાં સુધી આ અંતર પાંચ વર્ષનું વધુમાં વધુ. યોગ્ય ગણી શકાય ૨૨ વર્ષની છોકરી હોય તો અંતર સાત આઠ વર્ષ સુધી લાંબાય અને વર ૩૦ વર્ષનો હોય ત્યાં સુધી યોગ્ય ગણાય. બન્ને પુખ્ત વયના છે છોકરી પુખ્ત વયની બરજુવાનીમાં પ્રવેશી છે. તો યુવક એ જુવાની વટાવી ગયો નથી. આ રીતે એ અંતરથી ડુચિભેદની અસમાનતા આવી જવાનો સંભવ નથી. ૨૫-૨૭ વર્ષની ઉંમરે છોકરી પ્રહોત્તી હોય તો ખારસા દસકાનું અંતર હોય ત્યાં સુધી એ-વધુ ન ગણાય.

આ પસંદગી માટેનું સામાન્ય ધોરણ થયું, બાકી અસામાન્ય દાખલા પ્રેમલગ્નમાં બનવાના ખરા. 'જા'ની સાલમાં સાક્ષર રામનારાયણ વિ. પાઠકે ૫૬ વર્ષની ઉંમરે ૨૬ વર્ષનાં શ્રી હીરાબહેન મહેતા સાથે લગ્ન કર્યું હતું એમાં ખારસું ત્રીસ વર્ષનું અંતર હતું. પરંતુ આ લગ્ન હીરાબહેને પ્રેમને વશ થઈને કર્યું હતું અને એમનાં માબાપનો વિરોધ હોવાથી જાનું માનુ કર્યું હતું. એ દામ્પત્ય એક દસકોં ચાલ્યું. પાઠકસાહેબને સ્વર્ગસ્થ થયા આજે દસ વર્ષ થઈ ગયાં છતાં હીરાબહેન એ પ્રેમભક્તિમાં વૈધવ્યકાળમાં પણ એવા જ મસ્ત છે અને એ લગ્નનો એમને પસ્તાવો નથી પણ એને જીવનનો અનંશે લહાવો ગણે છે.

પરંતુ આવા અપવાદરૂપ દાખલાને નિયમ ન બનાવી શકાય કે એનો દાખલો લેવાની કોઈતે સલાહ આપી ન શકાય. પસંદગીના પ્રશ્નમાં ઉપર ચર્ચા

વરસાદની રાણી

દરેક પ્રેમમાં વહેમ અને અજ્ઞાનતા હાય ' પડ્યાં હોય છે અર્થ' વિકસિત પ્રેમમાં વહેમો વધારે પ્રબળ હોય છે. આફ્રિકામાં પણ આવા વહેમો પાછળ અનેક કથાઓ ભરી પડી છે એવી એક વહેમકથાને બાળીતા આફ્રિકાવસી સર્જક તેમની આગવી શૈલીથી બહેલાવે છે.....

સ. હરાના રાણી શ્રિએ આવેલ આફ્રિકા !

આ પ્રદેશ આફ્રિકાનો લીલો હરિયાળો પ્રદેશ છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં લીલું જમ. કુંગરા પણ હરિયાળા. કુંગરાની ટોચ પર બરફ.

કહેવાય છે કે આવો આ પ્રદેશ લીલો જમ રહે છે તે મુગ્ધને લીધે. આ મુગ્ધ તે જ પેલી વરસાદની રાણી. ટાંગોથી તે દક્ષિણ-આફ્રિકા સુધીના પ્રદેશમાં એ વરસાદ લાવે છે. આ રાણીનું મૂળ વતન છે રહેાડોશિયા, બાલો બેકુ નામના આદિવાસીઓની એ રાણી. ખરું પૂછો તો જૂવા અને બદુગરાની એ રાણી કહેવાય છે. એને કાર્ષ એ બોધ નથી. કારણ કે એ બોધ શકાતી નથી એમ આદિવાસીઓ માને છે. આમ છતાં પવનની લહેરોને જેમ અનુભવ થાય છે તેમ એના પ્રતાપનો અનુભવ એ લોકોને થાય એમ તેઓ માને છે. દુકાળ પડતાં જ એવો અનુભવ એ લોકો કરે છે.

મુગ્ધ અને એના મદુર્ધ ચમત્કારોની અનેક વાતો આ પ્રદેશના લોકોના મોંએ સાંભળવા મળે છે.

વર્ષો પહેલાં મોખાલાક (લાલનું રહેાડોશિયા)માં કારંગા નામના આદિવાસીઓ રહેતા. એનો સરદાર ભારે કુશળ. ખૂબ ગળગાન એની પાસે સંખ્યાબંધ સૈનિક. સરદાર પાસે ખાણો ખોદવામાં કુશળ એવા અનેક માણસો પણ હતા. આ લોક પથ્થરનાં મોટાં મોટાં મકાન બાંધતા હોવાનું. પણ કહેવાય છે.

આ સરદારને એક જ કન્યા. એનું નામ મુગ્ધ. રૂપમાં એ રાણી સરખી રૂપાળી બેટલી રૂપાળી

તેટલી જ રાણી. કારંગા આદિવાસી યુવાનો ઉપરાંત આસપાસની ખીણ ટોળી અને છેક ટાંગો-યુગાન્ડા અને કિનિયાના યુવાનો પણ એના રૂપમાં અંબાઈ એના હાથની માગણી કરતા હતા. એના પર અનેક ભેટ-સોગાદો આવતી. ' મુગ્ધને થતું કે એનું રૂપ એક દિવસ એને માટે સત્યાનાશ લાવશે. અને એનો એ હર સાચો પડ્યો. ખૂદ પોતાનો ભાઈ એના રૂપ પર મોહી પડ્યો. મુગ્ધને મરવા જેવું લાગ્યું. પણ શાણપણથી એણે વિચાર કર્યો. અને એણે એક યુક્તિ શોધી કાઢી.

બિમાર પિતાના અવસાન બાદ મુગ્ધ માટે ભાઈ સાથે રહેવું તદ્દન અશક્ય બની ગયું. એણે તો એક દિવસ ચાલે એટલો ખોરાક લઈ ત્યાંથી છૂપી રીતે ભાગી જવાની તૈયારી કરી. ભાઈને શંકા ન બન્ય માટે એને કહ્યું : ' હું આપણા પિતા તેમજ પિતૃ-ઓની કબર આગળ પ્રાર્થના કરવા આવતી કાલે જનાર છું ' બીજો દિવસે પાછી આવીશ. ' એમ કહી દક્ષિણે લીંપોપાના જળાશયની પેલે પાર તે નાસી છૂટી અહીં એના સૈનિકો એને મળવાના હતા. મુગ્ધના ભાગી ગયાના સમાચાર એના ભાઈને મળ્યા એ તો એ વાત સાંભળી રાતોપીતો રાત્ર ગયો. એણે એના બળવાન સૈનિકોને મુગ્ધની શોધ કરવા આજો દક્ષિણ પ્રદેશ ફેંદી વળવાના હુકમો છોડ્યા. બહાદુર સૈનિકો છેક કિનારાના પ્રદેશ સુધી ફરી વળ્યા. પણ મુગ્ધને ક્યાંય પત્તો લાગ્યો નહિ. એ સૈનિકો નિરાશ થઈને પાછા સરદાર પાસે પહોંચ્યા.

કરી તેમ મોટી ઉંમરે દસ વર્ષનું અંતર અને નાની ઉંમરે પાંચ વર્ષનું અંતર વધુમાં વધુ હોય તે અઘટિત નથી વળી લગ્ન ઇચ્છનાં યુવતી-યુવકો

૨૫-૩૦ વર્ષની ઉંમર સુધીમાં એ પ્રશ્ન વિવેક-પુરઃસર ઉઠેલી નાખવો બોધ એ. મા-બાપોએ પણ તેમાં સક્રિય બની ભાગ લેવવો બોધ એ.

સરનાર પણ ખૂબ ગુસ્સે થયો. પણ શું કરે ?
મુગ્ધ અને એના વિશ્વાસુ સૈનિકો હવે સલામતી
માટેનું સ્થળ શોધતા હતા એ સૈનિકો દરેકજ
આસપાસના પ્રદેશમાં જાય ત્યાના નવા-નવા
વિચિત્ર સમાચાર લાવે

એક દિવસ એક યુવાન સૈનિક સમાચાર લાવે
એનું નામ હતું યાના એ ખૂબ ડપાળો હતો
હસતા હસતા તે બોલ્યો. રાણીસાહેબા ! હું
અહીંથી થોડેક જ દૂર આવેલ રણિયામણો પ્રદેશ
જોઈ આ યો છું એ છે ખીલુનો પ્રદેશ હરિયાળો
એ ખીલુનાં સુદર ઝાડો છે ફળફૂલ છે ખીલુમા
નાના મોઠા અસખ્ય ઝરણા છે રંગમેરગી પખી
છે હરણા છે આ બધા જનવર ત્યાં કોઈના ડર
વિના ફરે છે શિકારનો કોઈને જય નથી જમીન
પણ ફળદ્રુપ છે રાણીસાહેબા ! આપણે લોક
ત્યાં ...

મુગ્ધ તે આ ડપાળા યુવાનની વાત સાંભળી જ રહી
ટીકી ટીકીને એની સામે જોઈ રહી પોતાના
વિશ્વાસુ સૈનિકોમાં આવો સોહામણો યુવાન હશે
એનો એને ખ્યાલ ન હતો રાણી તો જાણે કોઈ
નવા પ્રદેશમાં ક્યારની બીડી મર્ડ હતી તે કશું
બોલતી ન હતી યુવાન સૈનિક ફરીથી બોલ્યો
રાણી રાણીસાહેબા !

મુગ્ધ જાણે સ્વપ્નમાંથી જાગી બોલો 'બોનો
શું છે ?'

યુવાન સૈનિક સાત બની બેઠાકળો ચર્ચ રાણી તરફ
જોઈ રહ્યો

મુગ્ધએ હસતા હસતા કહ્યું. 'યુવાન તારી વાત
મે ખૂબ જ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી છે પણ આપણે
ત્યાં સુરક્ષિત રહી શકીશું ?'

'જરૂર જરૂર, રાણીસાહેબા ! એ ખીલુની અદરના
ભાગમાં એક બીડી અને અધારી બખોન છે હું
અદર ગયો ન હતો પણ મને ખાતરી છે કે મુરકે
લીના સમક્ષમાં આપણા લોક એ બખોલનો જરૂર
ઉપયોગ કરી શકશે '

મુગ્ધએ પોતાના બીજા વિશ્વાસુ સૈનિકોને આ
વાત કરી એમની સગાહ માગી આખરે એમણે
એ સ્થળે જવાનું નક્કી કર્યું

અધારી રાતે એમની એ ટોળી પેની ખીલુ તરફ
વધી સૌને મોખરે હતો પેયો યુવાન સૈનિક એની
બાજુમાં હતી મુગ્ધ બીજા સૈનિકો એમની પાછળ
હતા

રાત આખીના પ્રવાસ બાદ વહેલી સવારે એ ટોળી
ખીલુ આવી પહોંચી, બાજુની ટેકરીની ટાચ ઉપરથી
એ ખીલુનું દૃશ્ય જોઈ મુગ્ધ તે બુશબુશ થઈ
મર્ડ યુવાન સૈનિકે કરેલ વર્ણન કરતા પણ એ ખીલુ
મુગ્ધને વધુ સુદર લાગી એની બાજુમાં જ
બિભેત યાના તરફ એ જોઈ રહી હસીને મોની

યાના તુ જેટલો બહાદુર છે તેટલો જ સુદર છે,
સોહામણો છે ખરે જ તારામાં રહેલી સૌંદર્ય-
દષ્ટિને નીધે જ તે આવું સુદર સ્થળ આપણા
માટે અરે ! આપણા લોક માટે શોધી કાઢ્યું છે'
આ રમણીય સ્થળને મુગ્ધના વિશ્વાસુ સૈનિકોએ
સુદર રહેઠાણને લાયક બનાવી નહીં સુદર બનાવ્યું
અહીં એ આદિવાસીઓ રહેવા લાગ્યા સલામતીનો
એમને જો કે ડર હતો પણ બહાદુર સૈનિકો એમના
ભાલા સાથે હમેશા સજ્જ રહેતા એ ખીલુમાં
એમણે ખેતી પણ કરવા માડી

એક દિવસ, સાંજે મુગ્ધ પોતાના વફાદાર સૈનિકોની
વચ્ચે બેસી બોલી રહી હતી 'બહાદુરો ! આ
સ્થળને વધુ સુદર વધુ રમણીય બનાવ્યું છે આપણે
અહીં ખેતી કરી સુદર પાક ઉતારવા માડ્યો છે
આપણે શાંતિભર્યું જીવન જીવીએ છીએ પણ મને
કર્ષક ડર લાગી રહ્યો છે

'કેવો ડર ?... મોનો રાણીસાહેબા ! શેનો ડર ?'
એક જલ્દ બોલ્યો

મુગ્ધ યાના તરફ જોઈ રહી યાના નીચું જોઈ
જમીન ખોતરી રહ્યો હતો

યુવાન રાણી બોલી 'વીરો ! મને ડર છે કે
આપણું આ સુખ આપણી આ આબાદી ખીલુ

ટાળીવાળા સાંખી શકશે નહિ. એમને ફક્ત આ સ્થળની જાણ જ થવી જોઈએ. ધર્પાળુ અને લોભી માણસો આપણું આ સુખ છિન્ન લિન્ન કરી નાખશે, આપણાં ખેતરો ઉજ્જડ બનાવી દેશે. આપણા આ હરિયાળા પ્રદેશને લોહિયાળો બનાવી દેશે... મને ખીન્ને કશો ડર નથી...'

એણે ફરીથી થાના સામે જોયું. હજી એ નીચું જોઈ જમીન ખોતરી રહ્યો હતો.

ત્યાં જ માતાલા બોલ્યો : 'રાણીયા ! તમારો ડર સાચો છે. પણ ડરથી લયમીત થાય તે કારંગા નહિ. કારંગા આદિવાસીઓ બહાદુર પ્રજા છે. એ પ્રજાના રાજાની કુંવરી આમ ડરે તે આપણને શોભે નહિ.'

ધડીલર વાતાવરણમાં શાંતિ ફેલાઈ. વૃદ્ધ માતાલા પોતાની સફેદ દાઢીમાં આંગળીઓ ફેરવવા લાગ્યો. મુજાજી નાની હતી ત્યારથી એને ઓળખતી. એ વૃદ્ધ એમના ધરનો પૂમરી અને જૂનો ભૂવો. એના પિતા પણ જ્યારે મુઝાતા ત્યારે માતાલાની સલાહ લેતા.

મુજાજી બોલી : 'માતાલા, મને મારા બહાદુર સૈનિકો પર પૂરેપૂરો વિશ્વાસ છે, એમની શક્તિનો મને ખ્યાલ છે. પણ ક્યારેક શક્તિનાં પારખાં બતાવવાં કરતાં પ્રેમથી જો માણસને જીતવામાં આવે તો...'

'હું પણ એમ જ કહું હું. એ'નયા ! તમને આસપાસના ખીન્ન ટાળીવાળાનો લય છે. અમને પણ એ ધર્પાળુ લોકોનો ડર છે. પણ આપણે ક્યાં એમને લડાઈમાં ઉતારવા છે ? હા આપણા ઘર પર કોઈ એ હુમલો કર્યો છે તો આ બહાદુર સૈનિકોના કાંડામાં જોટલું જોર છે તે તમામ જોરથી એમને ખોખરા કરીશું. પણ આપણે તો એમને પ્રેમથી જીતવા છે...!'

'હા. હું પણ એવો જ વિચાર કરતી હતી... અને મારે એ સંબંધમાં તમારી સલાહ અને દોરવણીની જરૂર છે'

યુવાન થાનાએ સહેજ માથું ઊંચું કર્યું. એણે એક વખત મુજાજી તરફ અને બીજી વખત માતાલા

તરફ જોઈ લીધું.

ત્યાંથી બોલો ચર્ચ બાબુના ઝાઠના ટેકે બોલો રહેતાં થાના બોલ્યો : 'જંગલી માણસોને તો લાલાશથી જ કાબૂમાં લાવી શકાય. આપણા સુખનો લંગ કરનારને તમે પ્રેમથી જીતવાની વાત કરો છો ?'

શાંત વાતાવરણમાં લય કર શાંતિ ફેલાઈ બીડી.

મુજાજી થાના સામે જોઈ રહી.

વૃદ્ધ માતાલા પોતાની સફેદ દાઢી પર હાથ ફેરવી રહ્યો હતો.

શાંતિનો લંગ કરતાં માતાલા બોલ્યો : 'રાણી-સાહેબા ! આપણે આપણી આબાદી જળજી રાખવી હોય તો આપણી આસપાસના લોકો સાથે આપણે લાઈચારાનો સંબંધ ફેળવવો જ રહ્યો.'

'પણ જે લોકો તમારી આબાદી ખૂંટવી લેવા તત્પર બન્યા હોય તેમને શું આ ખીલુની આબાદી લૂંટાવી દેવી છે ?' આંખમાં વરસતાં ઝેર સાથે થાના બોલ્યો. 'ના. વેરઝેરથી નહિ, બહાદુરીથી નહિ. વરસાદથી આપણે એ લોકોનાં દિલ જીતીશું !' માતાલા બોલ્યો.

'વરસાદની મદદથી ?' આશ્ચર્યચકિત બની મુજાજી બોલી.

'હા, શાક્ષાત વરસાદની રાણી જ્યાં હાજર હોય ત્યાં પછી ડર શેનો ?' માતાલાએ થાના તરફ જોઈ કહ્યું. યુવાન થાના રૂપવતી મુજાજી તરફ જોઈ રહ્યો. વૃદ્ધ માતાલાએ આગળ ચલાવ્યું : 'એ'નયા ! તમને તો ખબર છે જ કે તમારા કુટુંબને વરસોથી એ ઈલમ વારસામાં મળ્યો છે, અગાઉ તમારા દાદા વરસાદના જાદુગર મનાતા. પછી તારા બાપુ અને હવે.....!'

'... હવે એ ઈલમ વારસામાં મારા કુટુંબ લાઈને મળ્યો.' મુજાજી બોલી.

માતાલાએ કહ્યું : 'તેથી કંઈ ડરવાની જરૂર નથી. એ વિદ્યા તો તને પણ શીખવવામાં આવી છે.'

યુવાન રાણી બોલી : 'નાની હતી ત્યારે લાઈ સાથે મને એ વિદ્યા શીખવવામાં આવી હતી. પણ

હવે તો હું એ વિદ્યા જૂની ગઈ છું '.

‘પણ એના તમન તો ખચર છે કે હું તમારા ધરનો પૂજારી અને ભૂલો હતો હું કેઈ પૂજારીનો મારો ધધો જૂલો ગયો નથી આપણા વડાના આત્માને (પ્રેતાત્મા) પૂજા મરી ખોનાવવાનો ઈન્તજ હતો આજે પણ હું અજમાવી શકું એમ છું એમને જોલાવી એમની મદદ આપણે માગીએ’ માતાલા બોલ્યો.

અડધી રાત પસાર થઈ ગઈ હતી આકાશમાં નાના મોટા તારા ટમટમી રહ્યા હતા વાતાવરણ ઠંડું હતું બાજુના જંગલ પરથી મધુર પવન આવી રહ્યો હતો માતાલાની વાત સૌએ માન્ય રાખી અને સૌ શાંતિથી વિખેરાયા.

*

બીજે દિવસે માતાલાએ પ્રેતાત્માને જોલાવવાના પ્રયોગ આદરી દીધા એ માટે બાજુની બજોલ સાફ કરવામાં આવી બજોનની અંતરના ભાગમાં માતાનાએ પોતાનું સ્થાન લઈ લીધું વૃદ્ધ સૈનિકની જગ્યાએ તેણે જૂનાનો પાઠ લખવાના શરૂ કર્યું. તેણે પોતાનો ઈલિમ અજમાવવાનું ચાનું કર્યું થોડા જ સમયમાં એકાએક જ્યોત થઈ તેમથી અનેક રંગની જ્વાળા ફાગી નીકળી એ જ્વાળાનો ચમકારો ભારે હતો પણ એની ઉજ્જ્વળતા ન હતી હામાં હનનચલન થતું દેખાયું ધીમે ધીમે એક આકૃતિ દેખાવા લાગી હવે એ આકૃતિ રાષ્ટ્ર પણે દેખાતી હતી આકૃતિ બોલવા લાગી ‘મુળજી! મુળજી!’ મોન તે મને શા માટે યાદ કર્યો?’ મુળજી તો આકૃતિ બેઈ ડરના લાગી વળી બજોલમાં વૃદ્ધા માતાલા અને મુળજી સિવાય બીજા કોઈને દાખલ કરવામાં આત્મા ન હતા એમને એને જુલું ડર લાગવા માડ્યો.

પ્રેતાત્મા હસવા લાગ્યો : ‘મુળજી ખેટા! શા માટે ડર છે? મારી સદાય મેળવરા તું તૈયાર થઈ હતી એટલે જ હું અહીં તારી સમક્ષ આવ્યો છું તને કોનો ડર છે તે પણ હું જાણુ છું એ અંગે તારે

જાણવું છે ખરું ને?’

મુળજી ધીમેથી ખોની હા.

પ્રેતાત્મા બોલ્યો મુળજી તને જે જંગની આદિ વાસીઓનો ડર છે તેમને હતવાનું કામ સહેનું નથી લાનાની મદદથી તું એમને કાળૂમાં રાખી શકશે નહિ તારે ભાગે કુગળતાથી એ કામ કરવું પડશે’.

‘પણ મને કેઈ સમજણ પડતી નથી તમે સનાહ આપો’.

‘ખેટા! માણસનું પેટ જો લારાયેન હોય તો પછી તે બહુ ખરાબ નથી બનતો તારી આસપાસના કેટલાક પ્રદેશ વેરાન પડ્યા છે ત્યાં વરસાદ પણ અનિયમિત વરસે છે મોટે ભાગે એ પ્રદેશોમાં સારો પાક થતો નથી લોકો ગરીબ છે ત્યાં જૂખમગ છે આવા લોકો તમારી આબાદી પર ડોળો રામે એવું બને ખરું.

‘અમારે એમને મદદ કરવી છે પણ કેવી રીતે?’

‘ખેટી માટે વરસાદની જરૂર છે જમીન ફળદ્રુપ બતાવવા માટે પણ વરસાદ હોવો બેઈએ તારા બાપદાદા તે વરસાદના રાજા મનાતા હતા તારા પિતાની વિદ્યા પર તું પણ આધર રાખ આસપાસના વેરાન પ્રદેશના આદિવાસીઓને તું વરસાદ આપી જરૂર મદદ કરી શકે એમ છે આમ તું દુઃખળતો લાયકૂર કરશે એટલે એ લોકો તને પૂજવા લાગશે.

પણ વરસાદ લાનનાની એ જૂની વિદ્યા મારી પામે નથી’.

‘એ આર વિદ્યા છે ને તું મેળવી લે એટલે માતાના તને એ ચાગ્ય વિદ્યાનો ઉપયોગ બતાવશે.’

‘એ આર વિદ્યા કઈ?’

પ્રેતાત્મા બોલ્યો સૌથી પહેલી વિદ્યા છે શક્તિ મેળવવાની એ શક્તિ મમતા ધારેલા મમ મરી શમશે ઉત્તરે આવેના બાવેડા નામના આદિવાસીઓ પાસેથી એ માટેની ઔષધિ મળશે બીજી ઔષધિ-વિદ્યા છે હાંશિયારી—શાણપણની ખરું જોતા એ

એ ઔપધિ છે. ત્રીજી ઔપધિ છે જાદુની. એની મદદથી અનેક જાતનાં પરિવર્તન લાવી શકાય છે. આ ઔપધિ તારી પોતાની પ્રજા પણ જાણે છે. તારા બાપદાદા રહેતા હતા તે જૂના મહેસોમાં એ ઔપધિ છે. પણ ત્યાં વિકરાળ વનરાજે રહે છે. આ આર્ય વિદ્યા-ઔપધિ મેળવતાં અનેક મુશ્કેલી આવશે. એમાંથી પાર ઊતરતાં તમારે વિનય થશે.

‘પણ એથી ઔપધિ તો રહી ગઈ.’

‘એથી ઔપધિ તો તારી પાસે જ છે. એ તું આપી શકશે તો તું અમારો તેમ જ તારી પ્રજાનો પ્રેમ સંપાદન કરી શકશે.’

‘મારી પાસે તો એવું કંઈ નથી, દેવ.’

વાતાવરણમાં થોડો સમય શાંતિ ફેલાઈ ગઈ. પછી પ્રેતાત્મા ધીમેથી બોલ્યો : ‘બેટા, તને સૌથી વધુ પ્રિય એવી વસ્તુનું બલિદાન આપવું પડશે, પણ આ બલિદાન તેની રાજપુત્રીથી દેવાનું હશે. એ જ વ્યક્તિ આકાશનો તારો દૂત બનશે.’

આટલું બોલી પેલો પ્રકાશ ધીમે ધીમે અદૃશ્ય થઈ ગયો. અવાજ બંધ થઈ ગયો. મુગ્ધ અને માતાલા ધીમે ધીમે શુક્રામાંથી બહાર આવ્યાં.

*

યુવાન થાના પોતાની રાજપુત્રીથી આ કામ કરવા તૈયાર થયો. જંગલો વટાવતો, પહાડો ઝાળંગતો અને નદી-સરોવરો પાર કરતો થાના તો પહોંચ્યો બાવેડા આદિવાસીઓના પ્રદેશમાં. આ લોક પહાડની ટોચ પર રહેતા હતા. થાના ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે એ રથજે દૂતરાં, બતકાં અને મરઘાં જ દેખાયાં. માણસનું નામનિશાન ન દેખાયું. એને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. એની જ દશામાં તે આગળ વધ્યો. ઝૂંપડાં ખાલી હતાં. પણ ચૂલાનો દેવતા સળગતો હતો. કયાંક કયાંક ચૂલા પર માટીનાં વાસણ હતાં. ત્યાં જ એણે દૂરથી કાઈ ઢોલકને અવાજ સાંભળ્યો. થાના એ અવાજની દિશામાં આગળ વધ્યો. એ રસ્તે તે પર્વતની ટોચ પર પહોંચી ગયો. ત્યાંથી એણે નીચે જોયું ત્યાં એક સરોવર હતું. સરોવર

પહાડોની ઊંડી ખીણમાં આવ્યું હતું. આ સરોવરમાં બાવેડા જાતના લોકોના પ્રેતાત્મા રહેતા હોવાનું મનાતું હતું. સરોવર પાસે લોકોનું એક મોટું ટોળું જમા થયેલું હતું. ટોળાંની વચ્ચે અગ્નિ સળગતો હતો. ઢોલના અવાજ સાથે ટોળું નાચતું હતું. અગ્નિ આગળ કેટલીક યુવાન કન્યા ચિત્રવિચિત્ર રીતે નાચતી હતી.

થાના એક ઝાડીમાં લપાઈ છૂપાઈ ગયો. ત્યાંથી તે આ બધું જોઈ રહ્યો. એ ટોળામાં ભૂવા અને જાદુગરો હતા. ધાસમાંથી બનેલી એક આકૃતિ હવામાં ઊંચી વધી રહી હતી. સીસોડીના જેવા અવાજ થઈ રહ્યો હતો. અને એવી જ રિથિતિમાં એ આકૃતિ વાતચીત કરી રહી હતી.

ત્યાં જ ટોળામાં અચાનક કોઈ વિચિત્ર ખળભળાટ મચ્યો. એક પ્રકારનો કાલાહલ મચી ગયો. અગ્નિની આસપાસ નાચતી યુવાન કન્યામાંથી એકને ભૂવાએ પકડી. ખીજી બધી યુવતી એકદમ ત્યાંથી નાસવા લાગી. એ બે યુવતી પેલી કન્યાને છોડાવવા મથી રહી હતી. આ કન્યા તેમની બહેન હતી. ભૂવાએ પેલી યુવતીઓને ઝડી નાખી અને લગાડી મૂકી. પછી પેલી યુવાન કન્યાને તેમણે સરસ કપડાં પહેરાવ્યાં. તેના શરીર પર ઔપધિઓ છાંટી. તેને સરોવરનાં પાણી તરફ ખેંચવા લાગ્યા. યુવતીને સરોવરનાં પાણીમાં ઊતારવામાં આવી, સાથળ જેટલે પાણી પહોંચ્યાં ત્યાં પાણીમાં ભયંકર ખળભળાટ થયો. લોકોએ ભયંકર કિકિયારી પાડી. વિચિત્ર અવાજ કર્યો. પાણીમાંથી એક મોટો નાગ બહાર આવતો દેખાયો. એ નાગે યુવતી ફરતે ભીંસ નાખવા માંડી.

થાના આ દૃશ્ય જોઈ શક્યો નહિ, ઝાડીમાંથી બહાર નીકળી તે સરોવર તરફ દોડ્યો. યુવતીને તેણે બચાવવી હતી. પણ જમા થયેલ લોકોએ તેને આમ કરતાં અટકાવ્યો. લોકોએ તેને પકડી રાખ્યો. નાગ ધીમે ધીમે યુવતીના શરીર ફરતાં વીંટળાઈ વળ્યો. પછી યુવતીને ધીમે ધીમે પાણીમાં ખેંચી ગયો. થાના એ જોઈ રહ્યો.

ખીજે દિવસે એ પહાડી આદિવાસીઓ ઉત્સવ મનાવી રહ્યા હતા. એમના મુખી સમક્ષ યાનાને ખડો કરવામાં આવ્યો. મુખી બોલ્યો : 'જંગલી યુવાન ! તને ખબર છે તે 'શુ' ક્યું' હતું ?'

યાના કશું બોલ્યો નહિ

મુખીએ કહ્યું : 'તે' અમારા જળદેવતાનું અપમાન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. એની સગ્ન એટલે ભયંકર રીતે મોત પણ આજે અમારે જળદેવતા ખુશ છે. તેણે અમારી એક કન્યાનો ભોગ સ્વીકાર્યો છે. અમારું આખું વરસ સારી રીતે હવે પસાર થશે. અને એટલે જ હું એ મોતની સગ્ન ફરમાવતો નથી. તારી રાણીએ તને અહીં શા માટે મોકલ્યો છે તે પણ હું જાણુ છું.....

યાના આશ્ચર્યથી તેની સામે જોઈ રહ્યો. બોલ્યો : 'તમને એની કેવી રીતે જાણ થઈ ?'

'મારી જાદુ વિદ્યાથી !

યાના નીચું જોઈ રહ્યો.

મુખી બોલ્યો : 'તું અમારા પ્રદેશમાં જીવતો આવ્યો એ જ તારું નસીબ તું ખરેજ બહાદુર લાગે છે અને બહાદુર બાવેંડા કોઈ બહાદુરને સગ્ન ફરમાવતા નથી. એની શક્તિનો પરચો જોવે છે યુવાન ! તારી રાણીને જે ઔપધિ જોઈએ છે તે તેને મળશે તે પેલો નાગ જોયો છે ને ! એ નાગ પોતાની કાંચળી હતારે છે. એમાંથી તૈયાર કરવામાં આવેલ કાચળીમાં એ દવા ભરવામાં આવી છે. તારી રાણીને એક હળર વરસ થાલે એટલી દવા એમાં ભરવામાં આવી છે.'

યાના મુખીનો આહાર માનવા જતો હતો ત્યાં જ મુખી બોલ્યો : 'પણ યુવાન ! એ કાચળી મારા એક અલમસ્ત સરદારની કમરે બાંધી હશે. તારે એની સાથે લડાઈમાં ઊતરવું પડશે. એને જો તું હરાવી શકશે તો તને પેલી 'શક્તિ' મળશે. અને સાથે જ પેલી ઔપધિ મળશે. જો હાર્યો તો તારે મોતને શરણે જવું પડશે'

*

યુવાન યાનાએ હસતાં હસતાં એ શરત માન્ય રાખી.

દોલ અને નગારા વાગવા લાગ્યા. તમામ આદિવાસીઓ આ લડાઈ જોવા ગોળાકાર ડુંડાળામાં બેસા રહી ગયા. બાવેંડા યોદ્ધો અને યાના સામ સામે બેસા. તેઓ એક બીજા સામે લાલા ઉગમવા લાગ્યા. બન્ને યોદ્ધા બાહોશ હતા. બન્ને પોતાની કળામાં પારંગત હતા. હોશિયારીથી બન્ને લડી રહ્યા હતા. અને એક બીજાના ધા ચૂકવતા હતા. આમ લડાઈ ચાલુ રહી. કેણુ જીતશે તે કહેવું મુશ્કેલ બની ગયું. એવામાં સામા યોદ્ધા સામે યાનાએ બરાબર નિશાન તારી લાગે ઉગામ્યો. તાક્યું નિશાન બરાબર લાગ્યું. યાનાનો લાલો બાવેંડા યોદ્ધાની છાતીની આરપાર નીકળી ગયો. યોદ્ધો ખીજ જ પળે ધરતી પર ટળા પડ્યો.

સરદારે યાનાને એની બહાદુરી બદલ શાખારી આપી. વચન પ્રમાણે મરેલા યોદ્ધાની કમરેથી પેલી કાંચળીની કાચળી એને કાઢી આપી. એ કાચળી લઈ યાના ઉત્સાહભરે સ્વદેશ પહોંચ્યો.

'શક્તિ'ની આ ઔપધિ લઈને યાના જ્યારે પોતાની રાણી પાસે પહોંચ્યો ત્યારે એ ટાળીવાળાએ યાનાનું બારે બહુમાન ક્યું. એના માનમાં જઘસો ગોઠવવામાં આવ્યો. ગામડી દારૂની મહેફીલ બેઠી. અને રાતે તૃત્ય સમારંભમાં ખુદ મુજબ યાના સાથે ખૂબ નાચી યાનાને એની સાથે તૃત્ય કરવામાં બારે માન લાગ્યું. એને ખૂબ ખૂબ આનંદ થયો. રાણી સાથે તૃત્ય કરવાનું માન લાગ્યે જ કોઈ યુવાનને મળ્યું હશે. યાના પોતાને લાગ્યશાળી માનતો હતો. મુજબ પણ પોતાને લાગ્યશાળી માનતી હતી. યાના માટે કોઈ અકથ્ય લાવેનો તે અનુભવ કરવા લાગી. અને એટલે જ ખીજ વખતે યાના સફરે જવા રવાના થયો ત્યારે મુજબને આનંદ સાથે રંજ (દુઃખ) પણ થવા લાગ્યો

પશ્ચિમનો આ પ્રદેશ એટલે જાંયા. જાંયા કુંગરા અને લાંબી લાંબી નદીઓનો પ્રદેશ. એ પ્રદેશ લીધો હમ, ફળદ્રુપ પણ એટલો જ. યાના કુંગરા પાર કરી, નદી ઝોળ ગી એ સુંદર પ્રદેશમાં આવ્યો.

અહીં ન્હોંએ જાતના આદિવાસીઓ રહેતા હતા. આ આદિવાસીઓ મુખી અને આળાદ લાગ્યા. સ્ત્રી પુરુષનાં શરીર પણ ખડતલ અને સુંદર લાગ્યાં. થાના એ ટોળીના મુખી પાસે ગયો. ટોળીના લોકોના રીતરિવાજ પ્રમાણે થાના પોતાના પ્રદેશમાંથી ન્હોંએ જાતના આદિવાસીઓના મુખી માટે ભેટ લાગ્યો હતો. એ ભેટ તેણે પોતાની રાણીવતી મુખીને આપી. મુખીએ પ્રેમથી એ ભેટ સ્વીકારી અને થાનાનું સન્માન કર્યું.

થાનાએ બાદમાં પોતે શા માટે આવ્યો હતો તે જણાવ્યું. મુખી એની વાત સાંભળી હસ્યો. હસતાં હસતાં બોલ્યો : ‘મિત્ર, શાણપણ અને બુદ્ધિના આધારે જ અમે અમારી આસપાસની ઝેરીલી ટોળીઓ વચ્ચે જીવી રહ્યા છીએ. અમારી આબાદી પણ એને જ આભારી છે. માણસ બુદ્ધિશાળી પ્રાણી છે. જરા વિચાર કરીને વર્તે અને શાણપણ વાપરે તો ખીન્નને પ્રેમથી જરૂર જીતી શકે. પછી ઝઘડાને કારણ રહેતું નથી. આ ઔપધિ અમારી ટોળીના રિવાજ પ્રમાણે તારે ટોળીની સૌથી સુંદર કન્યાઓ પાસેથી મેળવવી પડશે એ માટે નૃત્ય સમારંભ યોજાશે. અનેક યુવાન કન્યા ત્યાં હશે. એમાંથી જે કન્યા પાસે ઔપધિ હશે તેને તું શોધી શકશે તો તને એ ઔપધિ મળશે.’

રાતે નૃત્ય સમારંભ યોજાય તે પહેલાં કોઈ યુક્તિથી કન્યા શોધી કાઢવી જોઈએ એમ થાનાને લાગ્યું. થાના તો ગામમાં ફરવા નીકળી પડ્યો. સુંદર ગામમાં સુંદર લોકો દેખાયાં. લોકો મુખી અને આળાદ લાગ્યાં. ગામની યુવાન કન્યાઓને રસ્તામાં અને ખેતરોમાં એણે જોઈ. બધાંના મોં પર હાસ્ય દેખાતું નિરાશ તો કોઈ લાગતું જ નહિ. બધાં એની સામે હસી હસીને બોલે. પણ પેલી વાત તો કોઈ કરે જ નહિ. હવે શું ? સાંજ પડી પણ કંઈ થયું નહિ.

વિચાર કરતો એ એક ટેકરી પર બેઠો હતો. એ ટેકરીના ઢોળાવ પર એક વૃદ્ધ ડોશી રહે. ડોશીને આંખે દેખાય નહિ છતાં બધે ફરે, ફરતી ફરતી એ

થાના બેઠો હતો ત્યાં આવી ચઢી. એનાથી થાનાનાં માથા પર હાથ મુકાઈ ગયો. બોલી ‘કાણ ?’ ‘હું’ થાના બોલ્યો.

‘એ તે કાણ ?’

‘પરદેશી’

‘પરદેશી ? કેમ આવવું થયું ?’

થાનાએ ડોશીને બધી વાત કહી. ડોશીએ એને માર્ગ બતાવ્યો. કહ્યું : ‘કોઈ યુવતીના માથા પર તું હાથ મૂકશે અને તેને ચમકી બેઠશે તો તારે જાણવું કે.....’

થાના તો વૃદ્ધને આભાર માની ત્યાંથી નાચતો ફૂંતતો સરદારના મહેલ તરફ ગયો, ત્યાં જઈને જોયું તો મહેલ સુંદર રીતે શણગારવામાં આવ્યો હતો. નૃત્ય માટે બધી તૈયારી થઈ ગઈ હતી.

બરાબર સમય પ્રમાણે નૃત્ય સમારંભ શરૂ થયો. સરદારે યુવાન થાનાનો પરિચય કરાવ્યો. અને પોતાની ટોળીના રિવાજ પ્રમાણે મહેલાનું સુંદર સ્વાગત કરવા એની સરસ પરોણાગત કરવા જણાવ્યું.

રંગબેરંગી વસ્ત્રો ધારણ કરેલ અને હાથે અને કાને વનફૂલોના કુંડળો લગાવેલ યુવતીઓ વચ્ચે થાના હતો. સામે સરદાર બેઠો હતો અને એની આસપાસ ટોળીના આગેવાનો હતા.

થાના તો પેલી સુંદર યુવતીઓ તરફ જોઈ જ રહ્યો. મુળજી સુંદર હતી પણ તેના કરતાં આ યુવતીઓ વધુ સુંદર હતી એવું એને આજે પહેલી જ વાર લાગ્યું. મન મૂકીને એ તો યુવતીઓ સાથે નાંચવા લાગ્યો. ઘણી યુવતીઓના માથા પર એણે એવે સમયે હાથ મૂકી જોયો પણ હજી સુધી કોઈ યુવતીએ આશ્ચર્ય વ્યક્ત કર્યું ન હતું. ત્યાં જ ખૂણમાં બેસી પોતાના તરફ એકાદશી જોઈ રહેલી એક યુવતી તરફ એનું ધ્યાન દોરાયું. એના વાળ ખીજી યુવતીઓના વાળ કરતાં જરા વધુ લાંબા હતા. મોટા લાગની યુવતીઓના માથે ટૂંકા અને બરછટ વાળ હતા. બ્યારે આ યુવતીના વાળ જરા વધુ મોટા અને વાંકડિયા હતા. થાના એની સાથે નાંચવા

લાગ્યો થોડો સમય એ અને એકબીજા સામે જોઈ
રહ્યા કોઈ મ્હુ જોત્યુ નહિ
ત્યાં જ યુવતી બોલી 'હુ તારી રાણીને ઓળખુ છુ'
થાના જોત્યો 'ક્યા મળ્યા હતા ?'
'મળ્યા નથી એના અંગે વાતો સાલળી છે તે
પરથા'

'ઓહો! તો તો ખૂબ મજાની વાત તમે કરી હુ
પણ તમને ઓળખુ છુ' એમ મોલી થાનાએ
ધીમેથી એ યુવતીના માથા પર હાથ ફેરવના માડ્યો
યુવતી સહાય અનુભવના લાગી એની આંખો અકા
વકળ થના લાગી થાનાએ એના વાળમા પોતાની
આંગળીઓ રમાડવા માડી યુવતીને તો ખૂબ
આશ્ચર્ય થવા લાગ્યુ એવા આશ્ચર્યથી તે થાના
સામે જોના લાગી જાણે બેમાકળી બની ગઈ બોલતા
બોલતા એની જીભ લથડવા લાગી: તમે મ ને
ઓ જ બો...

'હા' એમ મ્હી હસતા હસતા થાનાએ યુવતીના
માથામાંથી કેટલાક મણકા ખેંચી કાઢ્યા એ મણકા
રમમેરગી હતા સરદારે થાનાને શામાશી આપતા
કહ્યુ યુવાન તુ ખરે જ બુદ્ધિશાળી છે તારામા
ડહાપણુ પણ હાથ એમ લાગે છે નહિ તો અમારી
બધી જ યુવતીને તુ રીઝવી શકે નહિ આ મણકા
માધી લાલ રંગના મણકા છે તેમા બુદ્ધિ ભરેલી છે
અને લીના રંગના મણકા છે તેમા શાણપણની
ઝોલિ છે તારી રાણીને એ આપજે'

થાના તો એ મણકા લઈ દોડતો દોડતો વતન તરફ
દોડ્યો એની બહાદુરીની વાત હવે બધે ફેનાઈ ગઈ
લોકો એને જોના ટોળેગણા આવના લાગ્યા મુગ્ધ
તો એને મનમા ને મનમા વરી ચૂકી હતી
આ આનંદોત્સવ બાદ થોડા જ દિવસમાં માતાલાએ
થાનાને ત્રીજી ઔષધિની યાદ આપી માતાલાએ કહ્યુ
'આપણા પુરાણા વતનથી પણ દૂર એ નગર આવેલુ
છે ઉત્તર દિશામા છે અસનના વખતમા ત્યાં એ
રાજા રાજ્ય મરતો હતો રાજાને એની પ્રજામા ઝાઝો
રસ ન હતો આખો સમય તે જાદુઈ પ્રયોગો અને

મેની વિદ્યા પાછળ ગાળતો પ્રજા રાજાથી કટાક્ષ
ગઈ, હુ ખી બની ગઈ પ્રજા ખૂની અને વ્યભિચારી
બની ધીમે ધીમે ત્યાં પશુતાનુ જ રાજ દેખાવા લાગ્યુ
લોકો નગર છોડી લાગી જવા લાગ્યા આ રાજા
ખૂબ લાયક માનવી છે અને...

માતાલા બોલતા બોલતા અમ્કી ગયો પછી તેણે
ધીમેથી આગળ ચલાવ્યુ. આ કામ જરા મુશ્કેલ
છે એટલે તારે સાવચેતી રાખવી પડશે'
થાનાએ આ વખતે પોતાની સાથે વિશ્વામુ એવા છ
સાથી લીધા એમાંથી બે તો અધિ રસ્તે જ અદ્યપ
થઈ ગયા બાકી રહ્યા ચાર એ ચાર સાથે તે મહા
મુસીમતે વિશાળ ઝમેગી નદી પાર કરી ગયો પણ
બાદમા માર્ગમા મોટુ જ રંગ આ યુ તેમા એકને
સિંહે ફાડી ખાધો અને બીજાને હાથીએ સૂઢમા
પકડી જમીન પર ફેંક્યો, થોડા જ દિવસમા થાનાને
ખગર પડી કે તે હવે એકનો અદ્ધનો રહી ગયો હતો
હિંમત રાખી તે આગળ વધતો રહ્યો કેટલાક
દિવસનો પથ કાપી ખડેર જેવા નગરમા તે પહોંચ્યો
આ નગરનાસીઓ સિંહના ચામડાનો ઝમો પહેરતા
હતા ('લાયનમેન નરીકે તેઓ જાણીતા હતા')
કાયાપનટની અદ્ધલુત શક્તિ તેઓ ધરાવતા હતા

થાના એ ખડેર નગરમા આગળ વધવા લાગ્યો
માર્ગમા ફૂંકાડા મારતા સાપ દેખાયા ખડેરની
દીનાવો પર ચામાચીડિયા ઊડતા હતા એ રથને
અવારનવાર ચિત્રીચિત્ર અવાજો થતા હતા પણ
માણસ કનાય દેખાતુ નટોતુ આમ છતાં કોઈ એને
લપાઈ છૂપાઈ જોઈ રહ્યુ હતુ એવુ એને લાગ્યા મરતુ
હતુ બીજાના એક ખૂણા આગળથી તેણે કોઈને
પસાર થતુ જોતુ પણ તેને ખગર ન પડી કે એ
પરતુ હતુ કે માનવી યનાએ ખૂસ પાડી કોઈ જવાબ
ન આપ્યો ફક્ત એના અવાજનો પડ્યો જ પડ્યો
ત્યાંથી એ આગળ વધ્યો માર્ગ સામ્રો હતો માર્ગ
પર જ બારણુ પડતુ હતુ એ તેતીંગ બારણુ ભારે
મજબૂત હતા બારણુ પરનો લોખંડનો હાથો ફેર
વના તારણુ ઊડી ગયા અદ્ય કાઈ નાણી આસ

લેતું હોય એવો અવાજ સંભળાયો. પણ અંદરના ભાગમાં તો ભેંકાર અંધકાર કરવું શું? પણ થાના તો મોતને હાથમાં લઈ નીકળ્યો હતો. એક હાથમાં ભાત્રો અને બીજા હાથમાં દાલ લઈ એ અંધકારમાં આગળ વધ્યો. થોડેક દૂર ગયો હશે ત્યાં જ એક સિંહ ભારે ગર્જના સાથે એના પર દૂધો. થાનાએ સમયસૂચકતા વાપરી. તે એક બાજુએ ખસી ગયો. સિંહ નીચે પટકાયો. થાનાએ આંખ મીચી પોતાની 'રાણી'નું નામ લઈ સિંહ સામે ભાલો ફેંક્યો. ભાત્રો સિંહના શરીરમાં ઝરાઝરા ભેંકાયો. આરપાર નીકળી ગયો. ભારે ગર્જના સાથે સિંહ ધરતી પર ઢળી પડ્યો. તેને થયું સિંહને તો તેણે ઝરાઝરા ધાયલ કર્યો છે પણ ત્યાં તો ગજબ થયો. મરેલા સિંહના શરીરમાંથી માણસની આકૃતિ ખડી થતી દેખાવા લાગી. સિંહનું આમકું એના શરીર પરથી ઊતરતું લાગ્યું. ખરે જ સિંહના આમકામાં એ મરેલો માણસ ઊભો થઈ રહ્યો હતો. એ માણસ થાના તરફ વધવા લાગ્યો. થાના પ્યારણા તરફ દોડવા લાગ્યો. ત્યાં તો અંધારામાંથી બીજા 'સિંહ' દેખાયા. બધા 'સિંહ' થાનાને ઘેરી લીધો. એને પકડી તેઓ પોતાના સરદાર પાસે લઈ ગયા.

સરદારે હસતાં હસતાં કહ્યું : 'બહાદુર યુવાન ! તારી જ ખોટ હતી. તારી રાણીને તો પકડી આણી છે. જો પેલા ઝાડ નીચે...'

થાનાએ જોયું તો 'સિંહો'ની વચ્ચે પોતાની 'રાણી'ને તેણે જોઈ, એ 'રાણી' તરફ દોડવા ગયો ત્યાં જ સરદારના માણસોએ એને પકડી દોરડાંથી બાંધી દીધો.

સરદારે કહ્યું : 'તારી 'રાણી'ને જોઈ તને આશ્ચર્ય થયું હશે ખરું ને ! પણ એને અમારા પ્રદેશમાંથી વરસાદ ખેંચી લીધો છે. અહીં દુકાળ પડ્યો છે. આ સુંદર નગર આજે ખંડેર બની ગયું છે. અમારા લોકો ખોરાકમાં માણસોનો જ ઉપયોગ કરે છે. એ બધું તારી 'રાણી'ને લીધે જ. એને મારીને અમે 'મહેશ્વિલ' ઊઠાવીએ તે પહેલાં તારે કંઈ કહેવું છે ?'

થાનાને થયું કાઈ લાયકર ગેરસમજણ ઊભી થઈ છે.

'વરસાદની રાણી' પોતે જ પોતાના પ્રદેશમાં પણ વરસાદ લાવી શકતી નથી તેની વાત કરતાં તેણે સરદારને કહ્યું : 'મુખી ! વરસાદની રાણીનો કાઈ વાંક નથી. અમારે જે ચાર ઔષધ જોઈએ છે તે નથી મળતી. એટલે અમે એ ઔષધિની શોધમાં છીએ. એ દવા મળતાં અમારી 'વરસાદની રાણી' વરસાદના દેવને રીઝવી શકશે. એટલે સારાથે પ્રદેશમાં વરસાદ પડશે. હું મારી 'રાણી' માટે ત્રણ ઔષધિ તો મેળવી લાવ્યો છું. ચોથી ઔષધિ બાકી છે. એ મળતાં જ તમારા પ્રદેશમાં પણ વરસાદ પડશે... માટે તમે અમારી 'રાણી'ને છોડી મૂકો તો સારું !'

સરદારે કહ્યું : 'હું તને થોડો સમય આપું છું એ સમયમાં તું ચોથા ઔષધિ મેળવી લાવ અને તારી રાણીને આપ. અહીં જ એ પ્રયોગ કરશે. વરસાદ પહેલો આ પ્રદેશમાં પડવો જોઈએ. એ દિવસમાં જો તું એ ઔષધિ ન મેળવી લાવશે તો તારે મરણને શરણે થવું પડશે.'

થાનાએ એ વાત માન્ય કરી. રાણી તરફ જોઈ એ હસ્યો. રાણીએ એને છૂપો આશીર્વાદ આપ્યો. સરદારે એની વાત માન્ય રાખી.

પણ એ દિવસ પસાર થઈ ગયો. ત્રીજા દિવસનો પહોર ફાટ્યો અને તેની જ સાથે થાનાનું ધડ-મસ્તક દૂર થયું.

પોતાનો પ્રિયતમ મરતાં રાણી મુગ્ધજન અપાર વેદના થઈ. એ વેદના આંસુ બની વહી ઊડી. વરસાદના દેવ રીઝાયા. આકાશમાં વાદળાં ધેરાવા લાગ્યાં. વીજળીના ચમકારા થવા લાગ્યા. પવન જોરશોરથી ફૂંકાયો અને ધોધમાર વરસાદ વરસી પડ્યો.

મુગ્ધજન બીની આંખે આકાશ તરફ જોયું તો વરસાદના દેવોની મોખરે દેવસ્વરૂપે થાના જ એને દેખાયો. થાનાની આંખોમાંથી ચોધાર આંસુ વહેતા હતાં. કહેવાય છે કે આજે પણ બન્ને એકબીજાના વિરહમાં આંસુ સારતાં જ રહ્યાં છે અને એટલે અ.ફિકાના એ પ્રદેશનાં દુકાળ પડતો જ નથી. કાયમ વરસાદ પડતો હોય છે. પ્રદેશ લીવોછમ અને હરિયાળો રહે છે.

સર્જનનું પ્રેરક બળ

નવોદિત લેખકોને માર્ગદર્શન મળે એવું જે વક્તવ્ય મુવાઈ માસમા મુબઈના વાર્તાનુંજના આશ્રમે અપાયું તેમાથી ટૂંકાવીને આઢી રજા થાય છે લેખક આપણા માન્ય સર્જક અને સાથે જાણીતા વિચારક હોઈ આ વક્તવ્ય આવકારશે ..

સાહિત્ય મારો રમતો વિષય ખરો પરંતુ હું ઝાઝું નખતો નથી કારણ અનુભવ જ્યાં સુધી તીવ્ર અને ઉત્કટ બનીને અનુભૂતિના રસાયણરૂપ ન બને ત્યાં સુધી હું લખી શકતો નથી બીજું મારી દષ્ટિ આગળ હમેશા જગતના શ્રેષ્ઠ સાહિત્યમંત્રીની ઉત્તમ કૃતિઓ આદર્શરૂપે રહેતી હોય છે પરિણામે રસાલા વિક રીતે જ મારામા લગામ આવી ગઈ છે અને હું માનું છું કે સાહિત્યકાર માત્રે ફર્ટ એઈડની કૃતિઓનો આદર્શ પોતાની સન્મુખ રાખવો જોઈએ જોથી કરીને સર્જન નિવાન અસુક ઉચ્ચ કક્ષાથી નીચે ઊતરવાનો અવકાશ ન રહે હું મારી જાતને અસાધારણ પ્રતિભાવાન માનતો નથી કાણવારમા અનુભવતુ હાઈ પામી શકું એવો પ્રતિભાશાળી હું નથી એક વાર હું શાંતિનિકેતન ગયો હતો ત્યાં નંદ્યાશુને મળ્યાનો અને તેમની સાથે વાત કરવાનો સુયોગ મને સાપડ્યો હતો તેમણે મને કહ્યું હતું કે ગુજરાતમા નેવું ટકા કથાકારોનાં ચિત્રોમા વગોકો ખોટા આવે છે ઝાઝવું થક ચીતરવું હોય તો એના વળકો કેવા છે, ધરતી એ કેના વાકાચકા વગોકો લઈને ઊતરે છે તેનું ખૂબ ખૂબ સમય સુધી નિરીક્ષણ ના કરું ત્યાં સુધી હું વૃક્ષ ચીતરતો નથી વૃક્ષનું નિરીક્ષણ વૃક્ષ મારો અનુભૂતિ વિષય ના બને ત્યાં સુધી હું ક્યાં જ કરું છું સર્જક પાસે તેનો અનુભવ એ તેનો Basic Material છે એ Basic Material, મૂળભૂત સામગ્રી જ્યાં સુધી ઉત્કટ સ્વરૂપે અતરમાં ઊતરે નહિ તે પહેલાં એમાંથી કૃતિ નિષ્પન્નવવી તે બરાબર નથી સર્જકનો અનુભવ Subjective વસ્તુ છે, એ Subjective વસ્તુ ઘણી બળવાન છે એ objective બનતી જોઈએ અને પછી જ કૃતિમા ઊતરતી જોઈએ ત્યારે એ કલાકૃતિ બને

આજનું આપણું જીવન અસનના જેવું સાદું નથી એ અતિગ્રથ જટિલ બન્યું છે કારણ આજના આપણા જીવન પર આખા જગતના વૈચારિક બળેતુ વર્ચસ રહે છે એટલે સાહિત્યકાર કેવળ સાહિત્યનો જ અભ્યાસ કરે અને તે સિનાયના, તત્ત્વજ્ઞાન વિજ્ઞાન, રાજકરણ, ઇતિહાસ વગેરે વિષયોનો અભ્યાસ કરે નહિ તો એનું સાહિત્યસર્જન એકાંગી બની જશે. જગતના વૈચારિક બળોથી અપરિચિત રહેવાથી સમજ સાહિત્યનું એટલે કે સત્ત્વવાળા સાહિત્યનું નિર્માણ થવું અશક્ય છે

સાહિત્યકાર સાહિત્યનું સર્જન કરે છે ત્યારે ખરું એ સૌંદર્યનું સર્જન જે છે આજે સૌંદર્ય વિષેના પ્રચલિત ખ્યાનો હુપ્ત થતા જાય છે કારણ મનુષ્યનું ચિત્ત હેલાં બસે વર્ના ગાળામા ધણું બદલાયું છે આજે મનુષ્ય બદલાઈ ગયો છે સાહિત્યકાર મનુષ્ય માથી મનુષ્યને માટે સાહિત્ય સર્જે છે તો પછી વૈચારિક પરિવર્તનને ઉપેક્ષીને એ સારું સત્ત્વવાળું સાહિત્ય કઈ રીતે સર્જે શકે? લેખક અઘતન રહેવો જોઈએ એ રીતે રસી દનાથ અનેક વિઘ્નાઓ પરિશીન કરીને અઘતન રલા હતા, એમણે વિજ્ઞાન વિષે પાંચ જૂતોની કથા લખી છે એમની વાર્તાઓ વાંચો તો એ માણસ કેવો અઘતન હતો તેનો ખ્યાલ આવશે વિજ્ઞાનની શક્યતાઓનો એમણે તર્કથી વિચાર કર્યો હતો બીજી રીતે કહું તો એમની દષ્ટિ વૈજ્ઞાનિક બની હતી વિજ્ઞાને જીવનને ગતિ આપી છે એ જુનના જેવું નથી

સાહિત્યકાર ભને નાગરિક છે પણ સાહિત્યકાર તરીકે જ્યારે એ સાહિત્યનું સર્જન કરે ત્યારે એણે નાગરિકતાઓ અચ્ચો કાઢી નાખવો જોઈએ એણે મનુષ્યને human being તરીકે જ જોવા જોઈએ

મનુષ્યમાં એ ઉચ્ચતાનો કે વર્ગને અથવા વર્ણનો વિભાગ કરે તે ઇચ્છવાયોગ્ય નથી. કારણ એને તો મનુષ્યના અંતર સાથે, હૃદય સાથે સંબંધ છે, પોતાની વાર્તામાં લેખક માનવીના અંતરની, માનવહૃદયની વાત કરે છે. સાહિત્યકારે પોતાના અંગન ગમા અણ-ગમાને, સર્જન કરતી વેળા બાબુએ રાખવા જોઈએ. સાહિત્યકાર મનુષ્યજીવનને નિહાળે છે ત્યારે જીવનના અસંતોષો એને પ્રત્યક્ષ થાય છે. પણ એ કેવળ અસં-તોષની અભિવ્યક્તિ નથી કરતો. એણે એ જ નથી કરવાનું, એની સાથેસાથ એણે સૌન્દર્યનું સર્જન કરવાનું છે. તો જીવનનો અસંતોષ અને સૌન્દર્યદષ્ટિ. આ બે તરતોમાંથી સાહિત્ય સર્જાય છે. જીવનનો અનુભવ કરવાની સાથે એ સૌન્દર્યને પણ જાંખે છે. સૌન્દર્યની જાંખના જ એના સર્જનનું પ્રેરક બળ છે. સાહિત્યકાર જીવનની કૃત્તિન બાબુનું આલેખન કરે છે ત્યારે પણ એની દષ્ટિ તો સૌન્દર્યના સર્જન પર જ રહે છે. એટલે કૃત્તિનનું આલેખન પણ સુંદર બની રહે એ રીતે જ એણે કરવાનું છે, અને એ

આલેખનમાં એણે કલાકાર તરીકેનો સંયમ જાળવવાનો છે. સુંદરમે ‘બોલકા’ વાર્તા લખી. એ વાંચતાં આપણને જુગુપ્સા થાય છે પણ પેલી કૃત્તિસતતામાં આપણે રાચતા નથી. કૃત્તિસતતા પ્રત્યે આપણું મન Revolt કરે છે. અને તેમાં સુંદરમની કલાકાર તરીકેની સફળતા છે.

ઈતિહાસ અને નવલકથા બંને મૂળભૂત રીતે જુદી વસ્તુ છે. બનેલા બધા જ બનાવો કંઈ ઇતિહાસ નથી. ઇતિહાસની અત્યંત બળવાન ઘટનાઓ જ પોતાની કાયમી છાપ impact મૂકી જાય છે. એ ઘટનાઓના સત્ય સાથે છૂટ લઈ શકાય નહિ. લેખક નવાં પાત્રો કે પ્રસંગો લલે કદપે. ન બન્યું હોય એવું કદપે પણ જે બન્યું છે તેની ઉપેક્ષા કરી શકે નહિ. જો કરે તો એની નવલકથા ઐતિહાસિક નહિ પણ કૃત્તિત કથા બની રહે જેને Spirit of the Age કહે છે તે એણે પોતાની કૃતિમાં જાળવવો જ જોઈએ. ન જાળવે તો એની નવલકથા ઐતિહાસિક ન કહેવાય.

લરનમાં પણ મોટા કે ઔદ્યોગિક શહેરનું વાનાવરણ ગંદુ અને ધુમાડિયું જોવા મળે છે. આવી હવા જાહેર આરોગ્ય માટે તુકસાનકારક હોય છે. આવી હવા શુદ્ધ કરવાની પદ્ધતિ પશ્ચિમ જર્મનીમાં ઝોટો કોહલર નામના એક કૌર્બોનિક એસિડ ડીસ્ટ્રીબ્યુટરે આવી પદ્ધતિનું પેટન્ટ મેળવ્યું છે. કોહલરનું કહેવું છે કે મોટાં કારખાનાંઓ પોતાની ચીમનીઓ પર ફિલ્ટર બેસાડીને હવાને ધુમાડા અને કાલસાના કણોથી મુક્ત રાખે તેનાથી જ હવા ચોખ્ખી થઈ જવાની નથી, કારણ કે અન્ય એકઝોટ વાયુઓના રજકણો એથી કંઈ રોકાતાં નથી. આ રજકણો ભારે હોવાથી જમીન તરફ જાય છે. આવા વાયુઓને દૂર ઉડાડી દેવા માટેના પ્રયત્નો અમેરિકામાં થયા છે પરંતુ કોહલરે મહત્વના ટ્રાફિક જંકશનો પાસે આવા વાયુઓને ગ્રીડ દ્વારા સામાન્ય અન્ડરગ્રાઉન્ડ મેઇનમાં શોષી લેવાની પદ્ધતિ શોધી છે. મોટા પાઇપોમાં શોષાયેલા આવા વાયુઓને પ્રોસેસિંગ પ્લાન્ટમાં લઈ જઈને તેનું કાર્બોનિક એસિડ અથવા ડ્રાય આઈસમાં રૂપાંતર કરવામાં આવે છે અને વાયુ શોષણનો અમુક ખર્ચ તેમાંથી જ નીકળી આવે છે. કોહલરે એવું સૂચન કર્યું છે કે હવા શુદ્ધ કરાવવા માટે લોકો પાસેથી શુદ્ધિકરણ માટેના ખર્ચ પેટે અમુક ફી લેવાનું રાખવું જોઈએ.

સર્જનનું પ્રેરક બળ : ૨૫૩

કેટલું જાણો છો ?

[સામાન્ય જ્ઞાન ખૂબ વધી શકે, સારી રીતે વિકસી શકે એવાં સાધનો અને સગવડો આજના યુગમાં વિશેષ છે. છતાં કેટલીક વખત એ જ્ઞાનનો પણ આપણી નવી પેઢીમાં સાગે એવો અભાવ હોય છે. અહીં આપેલા એકસઠં સવાલો પણ સામાન્ય જ્ઞાનના જ છે થોડોક વિચાર કરવાથી એનો જવાબ મળી શકે. એ માટે એટલું વિશાળ વાંચન અને રસ હોવાં જોઈએ. એ એકસઠંમાંથી આપના જવાબો કેટલા સાચા છે એની ચકાસણી માટે આ બધા સવાલો પૂરા થાય તે પછી ક્રમવાર જવાબો આપ્યા છે તે સાથે સરખાવો.]

સવાલો

- ૧ ત્રણ જાણીતા બ્રિટિશ લેખકોનાં નામ લેખોં થઈ ગયાં છે. તમે વ્યવસ્થિત ગોઠવી શકશો? એ છે : (અ) ચાર્લ્સ ડાલ્ડી (બ) થોમસ કિંગ્લિંગ (ક) રુડિ-યાર્ડ કિન્સ.
- ૨ અંગ્રેજીમાં “કોલ્લોઇડોઇડ” નો અર્થ કોઈની સાથે કામ કરવું કે સહકારથી રહેવું એમ થાય છે. “કોલ્લોઇડોઇડ” નો અર્થ જાણો છો?
- ૩ અંગ્રેજીમાં “સ્પૂનરિઝમ” કોને કહે છે?
- ૪ સર ફ્રેડરિક આન્ટ બેન્ટિંગે (સન ૧૮૬૧-૧૯૪૧) મધુપ્રમેહ માટે એક દવા શોધી કાઢી છે તેનું નામ જાણો છો?
- ૫ રોમ કઈ નદી ઉપર આવેલું છે? (અંગ્રેજી નામ)
- ૬ જેગુઅરને જોળખો છો?
- ૭ દરિયાઈ માર્ગે મક્કા જતા લોકો સાઉદી અરેબિયાના કયા બંદરનો ઉપયોગ કરે છે?
- ૮ પેરુની રાજધાની કયા શહેરમાં છે?
- ૯ અંગ્રેજીમાં “હ્યુમેનિઝમ” કોને કહે છે?
- ૧૦ એક ચોરસ માઈલમાં કેટલા એકર હોય છે?
- ૧૧ અંગ્રેજીમાં દેડકાના નાનાં બચ્ચાં કયા નામથી જોળખાય છે?
- ૧૨ “હાઇડ્રન્ટ” એટલે શું?
- ૧૩ “બ્રેઈલ પદ્ધતિ” શું છે?
- ૧૪ ચીટકી શકે તેવી ટપાલની ટિકિટો પ્રથમ કયાં અને કયારે શરૂ કરવામાં આવી હતી?
- ૧૫ અંગ્રેજીમાં “પોલીગ્રાફ સોસાયટી” કોને કહે છે?
- ૧૬ ફ્રેન્ચ ઇકવેટોરિયલ આફ્રિકાનો પહેલાંનો એક ભાગ—નાના કેંગો પ્રજાસત્તાકની રાજધાનીનું નામ જાણો છો?
- ૧૭ અંગ્રેજીમાં “ફૂડી ટાટ” નો શો અર્થ થાય છે?
- ૧૮ મોટા ભાગના જહાજોમાં “રેવિટસ” ખસાડવામાં આવેલાં હોય છે. “રેવિટસ” નો અર્થ ખબર છે?
- ૧૯ પશ્ચિમ પાકિસ્તાનનું અરબી સમુદ્રમાંનું મુખ્ય બંદર કયું છે?
- ૨૦ એડન-કયાં આવેલું છે?
- ૨૧ અંગ્રેજીમાં “પ્લેગ્યોરિઝમ” કોને કહે છે?

૨૨ જેમ્સ વોટ (સન ૧૭૩૬-૧૮૧૯) કયા ઇજનેરી ક્ષેત્ર માટે જાણીતા છે ?

૨૩ “ગીજર કાઉન્ટર” શું છે તે જાણો છો ?

૨૪ અંગ્રેજીમાં “બાઉલીન” “હાફ-હિય”, “રીફ” વગેરે શબ્દોમાં શું સામ્ય છે ?

૨૫ એક આઈરિશ લેખક અને નાટ્યકારે (સન ૧૮૫૬-૧૯૫૦) “પીગમેલિયન” અને બીજાં અનેક નાટકો લખ્યાં છે. તેમનું નામ જાણો છો ?

૨૬ ખજોળવેત્તા શાનો અભ્યાસ કરતા હોય છે ?

૨૭ અંગ્રેજીમાં “એસ્ટરિસ્ક” કેને કહે છે ?

૨૮ સર હેન્રી મોર્ટોન સ્ટેન્લી (સન ૧૮૪૧-૧૯૦૪) શાને માટે વિખ્યાત છે ?

૨૯ કલહારીનું રણ ક્યાં આવેલું છે ?

૩૦ નર અને માદા ઘેટા માટે અંગ્રેજીમાં કયા શબ્દો છે ?

૩૧ વર્જિન ટાપુઓ ક્યાં આવ્યા છે ?

૩૨ અંગ્રેજીમાં “ક્ષર્માકોપિયા”નો અર્થ જાણો છો ?

૩૩ મહાન શિલ્પી (૧૬૩૨-૧૭૨૩) સર ક્રિસ્ટોફર રેને લંડનમાં ઘણાં દેવળોની ડીઝાઈન તૈયાર કરી હતી. એમાંથી મહત્વની ઇમારત કઈ છે ?

૩૪ નર અને માદા હંસનાં અંગ્રેજી નામ કહેશો ?

૩૫ બિસ્કેના ઉપસાગરમાં કયા યુરોપીય દેશો કિનારી વિસ્તાર ધરાવે છે ?

૩૬ મૂળાક્ષરને અંગ્રેજીમાં “આલ્ફાબેટ” કેમ કહે છે ?

૩૭ બ્રિટનમાં એક નવી “એન્ટિબાયોટિક” દવા શોધી કાઢવામાં આવી છે અને તે કેટલીક દૃષ્ટિએ પેનિસિલિન કરતાં વધુ અસરકારક હોવાનો દાવો કરવામાં આવે છે. એનું નામ જાણો છો ?

૩૮ અંગ્રેજીમાં “ચિનિયલા” કેને કહે છે ?

૩૯ ઉગ્ગેની રાજધાનીનું નામ કહી શકશો ?

૪૦ ગ્વાતેમાલા ક્યાં આવેલું છે ?

૪૧ અંગ્રેજીમાં “એલ્મેનેક” કેને કહે છે ?

૪૨ લાર્ડબીરિયાની રાજધાનીનું શહેર જાણો છો ?

૪૩ અંગ્રેજીમાં “કોએલિશન”નો શો અર્થ થાય છે ?

૪૪ “સેન્ટ્રીફ્યુગલ”નો અર્થ કહી શકશો ?

૪૫ શેક્સપીઅરના નાટકમાં હેમ્લેટ કયા દેશનો રાજકુવર હતો ?

૪૬ ‘આઈનું’ તરીકે જાણીતા લોકો ક્યાં વસે છે ?

૪૭ સન ૧૯૬૪ના ડિસેમ્બરમાં નવાં ત્રણ રાજ્યો ઉમેરાતાં સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંસ્થાની સભ્ય સંખ્યા ૧૧૫ ઉપર પહોંચી હતી. એ ત્રણ રાજ્યોનાં નામ જાણો છો ?

૪૮ અંગ્રેજીમાં “ટેક્સીડેમી” કેને કહે છે ?

૪૯ ફ્રેનહાઈટ માપમાં પાણીનું ઉષ્ણતાગ્રંથિ જાણો છો ?

૫૦ માનવ શરીરના કયા ભાગમાં “ટિગિયા”

જાણકારી

કેટલું જાણો છો ? : ૨૫૫

અને “ફિઝ્યુલા” હોય છે ?

૫૧ સાયગોન કયાં આવ્યું ?

૫૨ શેરપાઓનું વનન બાંધે છે ?

૫૩ અંગ્રેજીમાં “એપિટાફ” કોને કહે છે ?

૫૪ સન ૧૯૧૬માં “વર્લ્ડ કપ” માટેની કૂટ-બોલ હરીફાઈની આખરી રમતો કયાં રમવાની છે ?

૫૫ “પાયોરિયા”ના દર્દીને શરીરના કયા ભાગમાં દર્દ હોય છે ?

૫૬ “પિયાનો” વાજિત્ર કયારે શોધાયું હતું ?

૫૭ પૃથ્વીનો વ્યાસ સામાન્ય રીતે કેટલો મોનવામાં આવે છે ?

૫૮ ચોપડીઓ બાંધવાની પરિભાષામાં ‘કવેટો’ કોને કહેવામાં આવે છે ?

૫૯ રોમન આંકડાઓમાં ‘એમસીએમએલ એક્સવી’નો શો અર્થ થાય ?

૬૦ ભારતના દક્ષિણ છેડે કઈ મુશિર આવેલી છે ?

૬૧ વાસ્કો-ડી-ગામા કોણ હતો ?

*

જવાબો

૧ (અ) થોમસ હાડી (બ) ડુડિયાઈ કિર્જિંગ (ક) આલ્ફ્રેડ ડિકન્સ.

૨ કોઈ એ કરેલા નિવેદનને સમર્થન આપવું.

૩ બોલતાં ગોલનાં બે કે તેથી વધુ શબ્દો ના પહેલા અક્ષરોની અદલાબદલી થઈ બાકી ત્યારે તેવી આકસ્મિક ભૂલને એ નોંધથી ઓળખાય છે દા. ત. “ઓઈદડ બાઈસીકલ” શબ્દને બદલે “બોઈદડ

આઈસીકલ”. સંપૂર્ણરિઝમ શબ્દ ઓઈસ ફૂટ વિદ્યાપીઠની ન્યૂ કોલેજના માલેર્વાઈન ડબલ્યુ એ સંપૂર્ણ (૧૮૪૪-૧૯૩૦)ના નામ ઉપરથી આવ્યો છે.

૪ ઈન્સ્યુલિન.

૫ ટાઈબર.

૬ ઉત્તર અને દક્ષિણ અમેરિકામાં મંળતું ખિલાડીના પ્રકારનું એક પ્રાણી. તે બહારી રંગનું હોય છે અને તેના ઉપર નાનાં કાળાં ટપકાં હોય છે. કેટલાક બિલકુલ કાળા પણ હોય છે.

૭ બેદાટ.

૮ લિમા.

૯ કર્કક અથવા તોછડા શબ્દની જગ્યાએ નરમ અથવા મૃદુ શબ્દ કે શબ્દસમૂહનો ઉપયોગ કરવો. ઉદા. “બહેરા” માણસને એ શબ્દથી ઓળખવાને બદલે “સાંભળવાની મુશ્કેલી અનુભવતા” માણસ તરીકે ઓળખાવીએ તો “હયુફે મિઝમ”નો ઉપયોગ કર્યો કહેવાય.

૧૦ ૧૪૦

૧૧ ટેડચોલ્સ

૧૨ પાણી પુરવઠો પહોંચાડવાની મુખ્ય નળિકામાંથી પાણી ખેંચવાનું સાધન (મોટે ભાગે શહેરોની ગલીઓમાં હોય છે)

૧૩ બહા કાગળ ઉપર ઉપસેલાં કોણાં દ્વારા અંધજનો સ્પર્શથી વાંચી શકે એવી લિપિ. ફ્રાન્સના લુઈસ બ્રેઈલે સન ૧૮૩૪માં તેની શોધ કરી હતી.

૧૪ સન ૧૮૪૦માં બ્રિટનમાં તેની પ્રથમ શરૂઆત કરવામાં આવી હતી. એક પેન્સની કાળા રંગની અને અડધા પેન્સની ભૂરા રંગની પ્રથમ ટિકિટો બહાર પાડવામાં આવી હતી.

૧૫ બહુલાષી સમાજને. (પોલીંગ્લેટ એ મૂળ ગ્રીક શબ્દ છે એનો અર્થ “ અનેક જાતો ” એવો થાય છે.)

૧૬ ખેતવિલ.

૧૭ એનો શબ્દાર્થ છે “ રાજ્યને ઉડાવી દેવું. ” એટલે કે વર્તમાન સરકારની વિરોધી વ્યક્તિ કે જૂથ, ઘણું ‘ખરું’ બળ દ્વારા સરકારમાં આકસ્મિક પલટો આણે ત્યારે તે બળવાને એ નામથી ઓળખાય છે.

૧૮ જહાજોમાં જીવનરક્ષા હોડીઓ ચઢાવવા -ઉતારવા માટે ખેસાડવામાં આવેલા નાના ઊંટડા એ નામથી ઓળખાય છે.

૧૯ કરાંચી.

૨૦ અરખી દ્વીપકલ્પના નૈઋત્ય ખૂણામાં.

૨૧ સાહિત્યિક ચોરીને કોઈનું લખાણ અથવા વિચારને ચોતાના નામે રજૂ કરીએ તો તે ચોરીને અંગ્રેજીમાં એ નામથી ઓળખાય છે.

૨૨ વરાળ એન્જિનોના વિકાસ માટે: એન્જિનોની નિયંત્રણપદ્ધતિની શોધમાં તેમનો ફાળો સવિશેષ છે.

૨૩ રેડિયો-એક્ટીવિટી જાણવા અને માપવા અંગેનું સાધન. ઉદાહરણ અણુધડાકા પછી

રેડિયો એક્ટીવિટી જાણવા તેનો ઉપયોગ થઈ શકે છે.

૨૪ દોરડાં કે એવી વસ્તુઓની ગાંઠોનાં એ નામ છે.

૨૫ જ્યોજી બર્નાડ શૌ.

૨૬ ગ્રહો અને તારા જેવા “ સ્વર્ગીય મંડળો ” નો.

૨૭ લખાણમાં કોઈ શબ્દ કે પેરા પ્રત્યે ખાસ ધ્યાન દોરવાનું હોય ત્યારે છાપકામમાં તારાનું (*) ચિહ્ન કરવામાં આવે છે. આ ચિહ્નને અંગ્રેજીમાં આ નામથી ઓળખવામાં આવે છે. ઉદાહરણો નીચેના નોંધે બતાવવા પછી તેનો ઉપયોગ થઈ શકે.

૨૮ ન્યૂ યૉર્ક હિરોલ્ડના સંવાદદાતા તરીકે સ્કોટિશ પાઠરી અને સંશોધક ડેવિડ લેવિંગ્સ્ટનની શોધ માટે તેમણે પૂર્વ આફ્રિકામાં પ્રવાસ ખેડ્યો હતો. તેમને લોક ટાંગાનિકા આગળ લેવિંગ્સ્ટનનો પત્તો લાગ્યો હતો અને એ પછી બન્નેએ લેંગા મળીને તેના ઉત્તર ભાગનો પ્રવાસ કર્યો હતો.

૨૯ ખેત્રુઆનાલેન્ડ સંસ્થાન અને નૈઋત્ય આફ્રિકામાં.

૩૦ રેમ (નર માટે) અને યુ (Ewe) માદા માટે.

૩૧ વેસ્ટ ઈન્ડિઝમાં પુર્ટોરિકોની પૂર્વમાં.

૩૨ ગ્રીસમાં નામ તથા તેમની બનાવટ અંગેની માહિતી આપતું પુસ્તક કે

કેટલું જાણો છો ? : ૨૫૭

યાદી. સામાન્ય રીતે સત્તાવાર જાહેર થયેલા ગ્રંથ કે યાદીને આ પ્રમાણે નામ આપવામાં આવે છે. ઉદા. ૦ બી. પી. (બ્રિટિશ કાર્માકેમિયા) બ્રિટનની સરકારે ઔષધના ઉપયોગ માટે જે ધોરણ જાહેર કરેલ છે તે તેમાં છે એ એમાંથી સૂચિત થાય છે.

૩૩ સેન્ટ પોલ કેથેડ્રલ.

૩૪ કોબ (નર) અને પેન (માદા.)

૩૫ ક્રાન્સ (પશ્ચિમ કિનારો) અને સ્પેન (ઉત્તર કિનારો)

૩૬ ગ્રીક મૂળાક્ષરોના પહેલાં શબ્દો—“આદ્ય” અને “બીટા” ઉપરથી તે એ નામથી ઓળખાય છે.

૩૭ સેપારિન.

૩૮ દક્ષિણ અમેરિકામાં ઊદર જેવું એક પ્રાણી હોય છે તે એ નામથી ઓળખાય છે.

૩૯ મોન્ટવિડિયો.

૪૦ મધ્ય અમેરિકામાં. મેક્સિકો, બ્રિટિશ હોન્ડુરાસ, હોન્ડુરાસ અને અલ સેલ્વાદોર દેશોની સરહદ તેને મળે છે.

૪૧ પંચાંગને. એમાં બારે માસ અને દિવસો ની ખગોળ વિષયક તથા ઇતર માહિતી હોય છે.

૪૨ મોટ્રોવિયા.

૪૩ એક થવું અથવા લેગો થવું. ઉદા. ૦ જુદા જુદા બે કે તેથી વધુ રાજકીય પક્ષો લેગો થઈ સરકારની રચના કરે તો

તેને કોએલિશન (મિશ્ર) સરકાર કહેવામાં આવે છે.

૪૪ કેન્દ્રપરિચાગી. કેન્દ્રની આસપાસ પરિભ્રમણ કરતા પદાર્થોને કેન્દ્રથી દૂર કરતું બળ.

૪૫ ડેન્માર્ક.

૪૬ જાપાનના ઉત્તર તરફના ટાપુઓમાં એ નામથી ઓળખાતી એક જાતિનાં લોકો વસે છે.

૪૭ મલાવી, ઝેમ્બિયા અને માલ્ટા.

૪૮ પ્રાણીઓના આકારના વેશ દ્વારા પ્રાણીજીવનનું દર્શન કરાવતું એને અંગ્રેજીમાં એ નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

૪૯ ૨૧૨ અંશ.

૫૦ પગમાં ઘૂંટણ અને ઘૂંટી વચ્ચેનાં બે હાડકાં એ નામથી ઓળખાય છે.

૫૧ વિયેટનામ પ્રજાસત્તાકનું એ પાટનગર અને મુખ્ય બંદર છે.

૫૨ એવરેસ્ટ મેસિફની દક્ષિણે. તેઓ મોગોલિયન જાતિના છે અને મૂળ તિબેટથી હિમાલયના આ વિસ્તારમાં સ્થળાંતર કરી આવેલા છે.

૫૩ કબર ઉપર કેતરાયેલા લેખને. એમાં મૃતાત્મા વિશે પ્રશંસા અથવા દૂંકું લખાણ હોય છે.

૫૪ બ્રિટનમાં.

૫૫ મોઢામાં. એ અવાજાતું દર્દ છે.

૫૬ સન ૧૭૦૯. ફ્લોરેન્સના બાર્ડોલોમિયો ક્રિસ્ટોફોરીએ તે શોધ્યું હતું.

દા. ક્રાંતિએક કેઠદેહકા

હવે પંદર વર્ષે પુખ્ત

પંદર વરસે આજના યુવકો પુખ્ત વયે પહોંચે છે એટલે અઠાર વર્ષે પુખ્ત મતાધિકાર આપતા દેશોને આ સંશોધનથી ચીમકી પણ મળશે. ચેકોસ્લોવાકિયાની વિધાપીઠના યુવકસમાજશાસ્ત્ર વિભાગના વડાનો આ અભ્યાસ-લેખ છે.....

ચેકોસ્લોવાકિયાના ક્લોમાઉક શહેરની પાલાકી વિધાપીઠના શિક્ષણશાસ્ત્રીય વિભાગે એક મહત્વનું સામાજિક સંશોધન હાથ ધર્યું છે. યુવાનવર્ગના જીવન અને અભિરુચિનો અભ્યાસ કરીને આ વિભાગે કેટલાંક મહત્વના તારનમ્યો તારવ્યાં છે. આ સમાજશાસ્ત્રીઓનાં કેટલાંક નિરીક્ષણો, એકઠી કરાયેલી હકીકત અને સામગ્રી પરથી અહીં કેટલીક રસપ્રદ માહિતી રજૂ કરી છે.

પ્રથમ સમાજશાસ્ત્રીઓ એવા તારતમ્ય પર આવ્યા છે કે આધુનિક ઔદ્યોગિક સમાજની અસર હેઠળ, આજનો તરુણ પંદર વર્ષે પુખ્તવયે પહોંચે છે. તેનો અર્થ એ કે માનસિક અને જાતીય દૃષ્ટિએ તે જૂના જમાના કરતાં બે વર્ષ વહેલો પુખ્ત બને છે. અઠાર વર્ષની વયે પુખ્ત મતાધિકાર આપનાર લોકશાહી સરકારો માટે આ એક ગંભીર વિચારણા માગી લેતો પ્રશ્ન છે. જો તેનો નાગરિક પંદર વર્ષે જ પુખ્ત થઈ જતો હોય તો પછી ત્રણ વર્ષ સુધી તેને મતાધિકારથી વંચિત રાખવાનો શો અર્થ ?

આ સમાજશાસ્ત્રીઓ માને છે કે પંદર વર્ષથી ત્રીસ વર્ષ સુધી, માણસની પુખ્ત બનવાની પ્રક્રિયા ચાલુ રહે છે. ત્રીસ વર્ષ પછી તે રીઠો થઈ જાય છે.

જૂના વખતમાં, ચોવીસ વર્ષની વયે એક યુવાન તખીબી વિજ્ઞાનમાં ઉત્તીર્ણ થઈ જતો અને તે પછી ત્રણ વર્ષે તો સારો એવો અનુભવ મેળવીને તેનું પોતાનું દવાખાનું ધમધોકાર ચલાવતો. આજે તખીબી વિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર એટલું વિશાળ બન્યું છે કે ઉત્તીર્ણ થયા પછી, તેને આજમાં એછા પાંચ વર્ષનો અનુભવ લેવો જરૂરી બને છે.

વિદ્યાની બીજી શાખાઓ માટે પણ આ વિધાન એટલું જ સાચું છે. શિક્ષણશાસ્ત્રમાં ઉત્તીર્ણ થયેલા સ્નાતકને સારા શિક્ષક બનવા માટે આજમાં આજા ચાર વર્ષનો અનુભવ હોવો જરૂરી છે. તે પછી તે અનુસ્નાતક બનીને એક સારા શિક્ષણશાસ્ત્રી તરીકે નામ કાઢે છે.

પશ્ચિમના સમાજશાસ્ત્રીઓનો એવો દાવો છે કે જીવાનવર્ગને રાજકીય જીવનમાં જરાય રસ નથી અને તેના પ્રત્યે તે ઉદાસીન છે. તેઓ ખૂદપરસ્ત છે. અને જૂની પેઢીના માણસો પ્રત્યે તે શંકાશીલ છે. જીવનમાં ધ્યેયહીનતા, યુગગીરી અને દાદાગીરીમાં પરિણમે છે

મૂડીવાદી દેશોના યુવાનો અંગે આ વિધાન ભંડે

પ૭ વિધુવવૃત્ત આગળ ૭,૬૦૦થી ૮૦૦૦ માર્ઝલની વચ્ચે હોવાનું મનાય છે.

પ૮ આખા કાગળને ચાર ભાગમાં અથવા આઠ પાનામાં વહેંચવામાં આવે ત્યારે તે એ નામથી ઓળખાય છે. આ પ્રમાણેનાં પાનામાં છપાયેલા પુસ્તકની સાથે પણ તે નામ વપરાય છે.

પ૯ ૧૯૬૫.

૬૦ કેપ કેમોરિન.

૬૧ ફિરંગી બલાસી (૧૪૬૦-૧૫૨૪) સન. ૧૪૯૭નો મહાન દરિયાઈ સફરમાં કેપ ઓફ ગુડ હોપ થઈને તેણે હિન્દી મહાસાગર પાર કર્યો હતો અને કાલિકટ (અત્યારના કેઝાઈકોઝ) ખંદર ખાતે આવી પહોંચ્યો હતો.

હવે પંદર વર્ષે પુખ્ત : ૨૫

સાચું હોય, પરંતુ સમાજવાદી દેશોમાં ભિન્ન સામાજિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિને કારણે સ્થિતિ થોડી જુદી છે હા એ ખરૂં છે કે જુવાનવર્ગમાં ચોક્કસ રાજનીય દૃષ્ટિનો અભાવ છે

આ મોજણીમાં જાણુવા મળ્યું છે કે, યુવાનો સમાજવાદનો સાર્વત્રિક સ્વીકાર કરે છે, છતાં સામાજિક ક્રામોમાં તેમનો રસ વધતો ઓછો છે ઉદાહરણરૂપે, જ્ઞાનો નિસ્તારમાં કરાયેલી મોજણીના પરિણામો તપાસીએ

માધ્યમિક શાળાઓમાં નવમા ધોરણમાં લાગુતા ૭૦ ટકા વિદ્યાર્થીઓ સામાજિક કામમાં રસ ધરાવે છે જ્યારે વિદ્યાપીઠો અને કોલેજોમાં ફક્ત તેવીસ ટકા વિદ્યાર્થીઓને જ આવા કામમાં રસ છે આનું એક કારણ એ પણ હોઈ શકે કે યુવાનવર્ગને તેમના ઉજ્જવળ લવિધ્યની પાકી ખાત્રી છે અને તેમના માટે સારી આર્થિક પરિસ્થિતિ સર્જાયેલી જ છે તેની તેમને જાણ છે.

કુરસદના સમયની વ્યાખ્યા એ છે કે ત્યારે યુવાન વર્ગને કરી ફરંગે બજાવવાની ન હોય અને તે સમયનો તે પોતે પૂરેપૂરે ઉપયોગ કરવા શક્તિમાન હોય માધ્યમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓ પાસે આવો કુરસદનો સમય ચૌદ ટકા છે જ્યારે વિદ્યાપીઠના અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ પાસે આવો કુરસદનો સમય ત્રીસ ટકા છે

જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ માધ્યમિક શાળાનું લાજુનર પૂરું કરીને કોલેજ કે વિદ્યાપીઠમાં દાખલ થાય છે ત્યારે એ બધા ફિલ્મ જોવા જાય છે આમાં લાગ્યે જ કોઈ અપનાદ હશે. તેમાંથી ૮૮ ટકા વિદ્યાર્થીઓ નાટકના પણ શોખીન હોય છે બાકીના વિદ્યાર્થી ટેલીવીઝન જુએ છે નાના નાના જીયોમાં ગપસપ હાકવામાં તેનો કુરસદનો સમય વીતાવે છે, તોવળી કોઈ રમતગમતમાં મન પડેલે છે

તેમની અભિરુચિ અને શોખને જો કમવાર રજૂ

કરવા હોય તો, પુસ્તકોનું વાચન ચત્રચિત્ર, રમત રમત, ટેલીવીઝન અને નાટક એમ આવે એમના જીવનમાં એક ખીળ મહત્વના તત્વે પણ પ્રવેશ કર્યો છે અને તે છે સવનન અગાઉના જમાનામાં યુવાનવર્ગ માટે સવનનનું આટનું મહત્ત્વ નહોતું

યુવાનવર્ગ કવિતાનો રસાસ્વાદ માણે છે આધુનિક સાહિત્ય તેમના ધ્યાન બહાર નથી જતું. ઐતિહાસિક નાલકથાઓ, પ્રસાસર્ણનો, લોકલોચ વિજ્ઞાનમાં તેમને પ્રમાણમાં ઓછો રસ છે ચત્રચિત્રને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી તો તેઓ હળના, મનોર-જનપ્રદ અથવા બેદખરમોથી ભરપૂર ધુનરીપૂર્ણ ચિત્રોને જોવાનું પસંદ કરે છે ટેલીવીઝન પર પણ તેઓ આવું મનોરજન જોવાનું જ પસંદ કરે છે અને તેના પર રજૂ થતા લોકલોચ વૈજ્ઞાનિક કાર્ય-ક્રમોમાં તેમને જરાય રસ પડતો નથી તેમને શાસ્ત્રીય સંગીત કરતાં નૃત્યના અને જાજના સંગીતમાં વધારે રસ છે

યુવકો કરતા યુવતીઓ તેમની કુરસદના સમયનો વધુ સારી રીતે ઉપયોગ કરે છે આનું એક કારણ એ પણ હોઈ શકે કે પુરુષ કામદાર અને કર્મચારી કરતાં નોકરીવાત સ્ત્રીનો કુરસદનો સમય પ્રચ્છન્ન ટકા ઓછો છે

એક નોંધપાત્ર વિધાન એ છે કે પુરુષ-શિક્ષકો કરતા સ્ત્રી-શિક્ષિકાઓ વધુ ખતથી કામ કરે છે જે યુવકોમાં શિક્ષણશાસ્ત્રીય પ્રતિભા હોય છે તે જવદ્યે જ શિક્ષણશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે છે પુરુષોમાંથી મોટો ભાગ તો સનાતન નોકરીની અપેક્ષાએ જ શિક્ષણશાસ્ત્ર વિભાગમાં જડાય છે જ્યારે યુવતીઓ તો તેને એક નક્કરની કારકિર્દી તરીકે ગમનાવે છે તેના વ્યક્તિત્વને આ કાર્ય વધુ અનુકૂળ છે બાળકના વિકાસમાં તે જીવંત રસ લે છે શાળાઓમાં શિક્ષિકાઓ જ હોવી જોઈએ એવી પ્રગળ હિમાયત એકારનોવાકિયામાં ધઈ રહી છે

★

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૭/૫૦ વિદેશમાં : શિ. ૧૫.
છ વર્ષનું સામઢું લવાજમ : રૂ. ૩૭/૫૦ વિદેશમાં : શિ. ૭૫.

અમદાવાદમાં રૂપરૂ લવાજમ ભરવાનું અને મ. ઑ. થી મોકલવાનું મુખ્ય સ્થળ :

ઊર્મિ-નવરચના કાર્યાલય

ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રાયવેટ લિમિટેડ • ૬૪, ફર્નોનીઝ બિજ • ગાંધીરોડ • અમદાવાદ, ૧

—: આ ઉપરાંત નીચેનાં સ્થળોએ પણ લવાજમ ભરી શકાય છે :—

૧. એન. એમ. ત્રિપારી પ્રા. લિ., પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૨. આર. આર. શેઠની કંપની, કેશવબાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૩. એન. એમ. ઠક્કરની કંપની, ૧૪૦ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૪. આરોગ્યધામ, અયુષ મેન્શન, વિન્સેન્ટ રોડ, માટુંગા, મુંબઈ, ૧૬.
૫. વિજય સ્ટોર્સ, ૩૮૧/એ, કાલબાદેવી રોડ, ૩જે માળે, નરેશભવાડી, મુંબઈ, ૨.
૬. ઈન્ટરનેશનલ બુક હાઉસ, ૯ એશ લેન, મ. ગાંધીરોડ, મુંબઈ, ૧.
૭. નિર્મલ એજન્સીઝ, ૧૦૮ શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ, ૫ીજે માળે, મુંબઈ, ૨.
૮. લોક મિલાપ કાર્યાલય, જિલ્લા કોર્ટ રસ્તો, ભાવનગર, ૧.
૯. સાહિત્ય ભંડાર, ૧૪, અમરતલ્લા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા, ૧.
૧૦. ગુજરાત પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ, રાવપુરા, વડોદરા.
૧૧. ગુજરાત પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ, કેંગ્રેસ ભવન, રાજમહેલ રોડ, મહેસાણા.
૧૨. ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર, હવાડિયા ચકલા, સૂરત.
૧૩. બાબુભાઈ પ્રેમશંકર ત્રિવેદી, ગંજ બજાર, પાટણ.
૧૪. વિજય સ્ટોર્સ, સ્ટેશન રોડ, આણંદ.
૧૫. નવયુગ પુસ્તક ભંડાર, રાજકોટ.
૧૬. સાહિત્ય મિલાપ, ડૉ. યાસિક રસ્તો, રાજકોટ, ૧.
૧૭. પોપ્પુલર બુક સપ્લાય, પો. બો. નં. ૭૬૬, કંપાલા. (યુગાન્ડા-પૂ. આફ્રિકા)
૧૮. જનરલ બુક સેલ્સ, પો. બો. નં. ૧૨૭૮, દારે સલામ (ટી. ટી.-પૂ. આફ્રિકા)
૧૯. યુનાઇટેડ જનરલ સ્ટોર્સ લિ. પો. બો. ૮૦૮, કિસુમુ (કેન્યા-પૂ. આફ્રિકા)
૨૦. કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ, પો. બો. નં. ૨૪૬, જિલ્લા (યુગાન્ડા પૂ. આફ્રિકા)
૨૧. મુલ્લા સલમાનજી મુલ્લા હેપતુલ્લાભાઈ, પો. બો. નં. ૧૩૭૭, મોંબાસા (કેન્યા-પૂ. ,,)
૨૨. નેશનલ બૂક શોપ, પો. બો. નં. ૧૬૬૮, મોંબાસા (કેન્યા પૂ. આફ્રિકા)
૨૩. એચ. ટી. બાની, પો. બો. નં. ૧૦૩, ખલેન્ડાયર (મલાવી-મધ્ય આફ્રિકા)

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

શ્રી કાલ્યાણાર્થ પટેલકૃત
તિમિરનું તેજ

રૂ. ૫-૦૦

શ્રી બાબુભાઈ પટેલકૃત
નોકા

રૂ. ૧-૫૦

શ્રી ઈશ્વર પેટલીકરકૃત
પ્રેમસગાઈ

રૂ. ૨-૦૦

શ્રી નાનુભાઈ દવેકૃત
પાથર્યા પ્રકાશ જોગે

રૂ. ૫-૦૦

શ્રી કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટકૃત
દિલનાં દાન

રૂ. ૧-૫૦

શ્રી મૂળવંતરાય ત્રિપાઠીકૃત
એક આ વન

રૂ. ૫-૦૦

શ્રી મોહનભાઈ પટેલ કૃત
મોટી વહુ

રૂ. ૩-૦૦

શ્રી નવનીત સેવકકૃત
પાતાળ વન

રૂ. ૩-૫૦

શ્રી શ્રીકાન્ત ત્રિવેદીકૃત
ગોરીલાનો શિકાર

રૂ. ૨-૭૫

શ્રી નવનીત સેવકકૃત
મોતને મોરચે

રૂ. ૨-૫૦

શ્રી ડૉ. ભૂ. મો. દવે : શં. મો. દવેકૃત
સ્ત્રીઓનું આરોગ્ય

રૂ. ૪-૦૦

શ્રી પ્ર. રા. નથવાણીકૃત
પંખી પાંખવિહોણાં

રૂ. ૫-૦૦

શ્રી દિનુભાઈ જોષીકૃત

આનંદ અંથાવલિ [૭ પુસ્તકો]

રૂ. ૧-૫૦

શ્રી શ્રીકાન્ત ત્રિવેદી અનુવાદિત
ફરી પરણ્યાં

રૂ. ૩-૦૦

શ્રી સુધાકર પટેલકૃત
આશા-નિરાશા

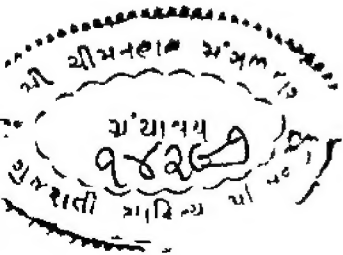
રૂ. ૫-૨૫

—: આશાનાં આ પ્રકાશનો તેમ જ ગુજરાતી સાહિત્યનાં તમામ પુસ્તકો માટે :—

સાહિત્ય સંઘ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ, ક્રાંતી-દીપ પ્રિન્ટર્સ, અમદાવાદ, ૧

૧૫ દિવસ : આ પુસ્તક વધુમાં વધુ ૧૫ દિવસ
માટે રાખી શકાશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ-૬

૧૪૨૯૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અંયાલય
અમદાવાદ - ૬